هاجی میرزاهید کېریمي

میرزا ئابابه کری

شنجاڭ خەلق باش نەشریاتی
شنجاڭ خەلق نەشریاتی

图书在版编目(CIP)数据

米尔咱·阿巴依乞力：维吾尔文 / 米尔扎依提·克里木著.
— 乌鲁木齐 : 新疆人民出版社, 2015.8
ISBN 978-7-228-18593-1

Ⅰ. ①米… Ⅱ. ①米… Ⅲ. ①长篇小说 — 中国 — 当代
— 维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ. ①I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2015)第201340号

责任编辑	古丽巴哈尔·艾海提
责任校对	再米拉·裴达依
特约校对	万力·在顿
封面设计	艾克拜尔·沙力
出版发行	新疆人民出版总社 新疆人民出版社
电　　话	0991 2827472
地　　址	乌鲁木齐市解放南路348号
邮　　编	830001
印　　刷	北京顺诚彩色印刷有限公司
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本	880×1230毫米 32开本
印　　张	14.25
版　　次	2015年9月第1版
印　　次	2015年9月第1次印刷
印　　数	1 — 5000
定　　价	40.00 元

. هاجی مرزاهد کپرنمي .

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە 1
بىرىنچى باب تۇندىكى سۆيقەست 13
ئىككىنچى باب ئەمىرنىڭ نادامىتى 28
ئۈچىنچى باب مىرزا ئابابەكرىنىڭ يارلىقى 40
تۆتىنچى باب قۇرۇق تىكەن شېخى 54
بەشىنچى باب قارا پەرەنجىلىك ئايال 69
ئالتىنچى باب ئەندۇزا سېپىدىكى سىرلىق نەزمە 76
يەتتىنچى باب جامال ئاغىچىنىڭ قەستى 90
سەككىزىنچى باب خەتنە توي ۋە كۆك بۆرە 104
توققۇزىنچى باب سەئىدخانىنىڭ جازا ھۆكۈم قىلىشى 128
ئونىنچى باب خوجا مۇھەممەد فىزالىدىنىنىڭ تەسەللىسى ... 137
ئون بىرىنچى باب ئېتىكى تىللاغا توشمايدىغان قىز 155
ئون ئىككىنچى باب تاشكەنتتىن ئەندىجانغا كەلگەندە 169
ئون ئۈچىنچى باب ئەخشىد توختامى 187
ئون تۆتىنچى باب ئالتۇنغا تولغان ئاپتۇۋا 205
ئون بەشىنچى باب ئاشىق قىزنىڭ تەقدىرى 229
ئون ئالتىنچى باب ئانا دۇئاسى 240
ئون يەتتىنچى باب جاسارەت ۋە ئاقىۋەت 255
ئون سەككىزىنچى باب قان - ياش كۈنلەر 269
ئون توققۇزىنچى باب پەتىۋا ئۈچۈن تۆكۈلگەن قان 284
يىگىرمىنچى باب بابۇر مىرزا ھۇزۇرىدا 314
يىگىرمە بىرىنچى باب كاساندىكى جەڭ 333
يىگىرمە ئىككىنچى باب سايراندىكى داپ ئاۋازى 350

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە 1
بىرىنچى باب تۇنۇنكى سۆيىقەست 13
ئىككىنچى باب ئەمىرنىڭ نادامىتى 28
ئۈچىنچى باب مىرزا ئابابەكرىنىڭ يارلىقى 40
تۆتىنچى باب قۇرۇق تىكەن شېخى 54
بەشىنچى باب قارا پەرەنجىلىك ئايال 69
ئالتىنچى باب ئەندۇۋا سېپىدىكى سىرلىق نەزمە 76
يەتتىنچى باب جامال ئاغچىنىڭ قەستى 90
سەككىزىنچى باب خەتنە توي ۋە كۆڭ بۆرە 104
توققۇزىنچى باب سەئىدخانىنىڭ جازا ھۆكۈم قىلىشى 128
ئونىنچى باب خوجا مۇھەممەد فىزالىدىنىنىڭ تەسەللىسى ... 137
ئون بىرىنچى باب ئېتىكى تىللاغا توشمايدىغان قىز 155
ئون ئىككىنچى باب تاشكەنتتىن ئەندىجانغا كەلگەندە 169
ئون ئۈچىنچى باب ئەخشىد توختامى 187
ئون تۆتىنچى باب ئالتۇنغا تولغان ئاپتۇۋا 205
ئون بەشىنچى باب ئاشىق قىزنىڭ تەقدىرى 229
ئون ئالتىنچى باب ئانا دۇئاسى 240
ئون يەتتىنچى باب جاسارەت ۋە ئاقىۋەت 255
ئون سەككىزىنچى باب قان - ياش كۈنلەر 269
ئون توققۇزىنچى باب پەتىۋا ئۈچۈن تۆكۈلگەن قان 284
يىگىرمىنچى باب بابۇر مىرزا ھۇزۇرىدا 314
يىگىرمە بىرىنچى باب كاساندىكى جەڭ 333
يىگىرمە ئىككىنچى باب سايراندىكى داپ ئاۋازى 350

يىگىرمە ئۇچىنچى باب غالجىرلىشىش 371
يىگىرمە تۆتىنچى باب كاشغەردە ساما 391
يىگىرمە بەشىنچى باب كېسىلگەن باش 401
يىگىرمە ئالتىنچى باب قاباھەت ۋە شاپائەت 413
يىگىرمە يەتتىنچى باب تاج كىيگەن كۇن 431
خاتىمە 449

مۇقەددىمە

كۈن غەربكە قىيسايغان. قەدىمىي شەھەر قەلئەسىنىڭ ئېگىز سېپىللىدىن خېلى يىراقتىكى كاھىشلىق چوڭ گۈمبەز ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ. ئۇنى چۆرىدىگەن چوڭ - كىچىك ئېتىكاپخانىلارنىڭ بەزى تاملىرى ئۇپۇرالغانىدى. بۇ ئەتراپتىكى يېڭى قوپۇرۇلغان، كونىرىغان، قىيسايغان، ئۆختۇرۇلگەن، سۇۋاقلىرى تۆكۈلگەن سان - ساناقسىز قەبرىلەر ھاياتلارنى ماماتلىق دۇنياسىغا چاقىرىۋاتقاندەك سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. يىمىرىلىپ، ئاغزى ئېچىلىپ قالغان بەزى گۆرلەردە ئادەمنىڭ «ھىجىيىپ» تۇرغان باش سۆڭەكلىرى، سارغىيىپ چىرىشكە باشلىغان سۆڭەكلەر كۆزگە تاشلىنىپ، ئادەمنى ۋەھىمە باساتتى. ئۇ يەر - بۇ يەرگە ئۇنۇپ قالغان يانتاق، كۆك تىكەنلەر نېمىشقىدۇر كىشىنى مەيۇسلەندۇرەتتى. بەزى شام گۆرلەرنىڭ ئالدىدا لەيلىگەن يەلپۇنۇپ تۇراتتى. پۈتۈنلەي خارابلاشقان بۇ قەبرىستانلىقنىڭ سول تەرىپىگە شاخلاپ دۇپدۇگلەك بولۇپ كەتكەن بىر توپ رەدە كۆلەڭگە تاشلىغانىدى. ئۇنىڭ سايىسى چۈشكەن كارۋان يولى ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ قۇم بارخانلىرىغا تۇتىشاتتى. كىشىلەر «جىننىڭ ئۇۋىسى» دەپ ئاتىۋالغان بۇ ۋەھىمىلىك رېدىنىڭ تۇۋىگە كېلىشتىن قورقۇشاتتى.

ئاپتاپ چىقىپ ئالىتاغىل كۆرۈنگەن ئاشۇ ساماۋى قۇم بارخانلىرىنىڭ يېنىدا بىر توپ قاپاق تېرەك كۆككە بوي تارتقانىدى. ئۇنىڭ باراقسان شاخلىرى قۇشلارغا قىشلاق بولسا، تۇۋىدىكى خېلى كەڭ يېيىلغان سايىسى يولۇچىلارغا ئارامگاھ ئىدى.

يېقىندىن بېرى بۇ يەرده جەنده كۈلاھ كىيگەن دەردەن بىر بوۋاي پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇ سەدىقه تىلىمەيتتى، سايىدا ئولتۇرۇپ ساتار چالاتتى. كىشىلەر ئولىشىپ مۇڭلۇق نەغمىسىنى تىڭشايتتى. ناماز ۋاقتى بولغاندا ئەزان ئاۋازىنى ئىشتىپ ئاستا ئورنىدىن تۇرغان بوۋاي ساتارىنى كۆتۈرۈپ ئېتىكاپخانىغا كىرىپ كېتەتتى. نام ـ نەسەبىنى بىلگەچكىمۇ، كىشىلەر ئۇنى ئالاھىده ھۆرمەت قىلاتتى. بۇگۈنمۇ بوۋاي كۈندىكى ئادىتى بويىچه تېرەككه يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ساتار چالدى. ئۇ كامانچىنى ساتارنىڭ تارلىرىغا ھەر قېتىم سۈركىگىنىده، چاڭ ـ توزان قونۇپ كىرلىشىپ توپا رەڭ بولۇپ قالغان ئاق ساقاللىرى تىتىرەپ، ئۆسكىلەڭ قويۇق قاشلىرى ئارىسىدىكى ئۇيقۇسىزلىقتىن قىزىرىپ قالغان كۆز چاناقلىرى پۇلتىيىپ چىقاتتى.

يۇمشاق ۋە سىلىق ئۇرۇلغان كامانچىدىن چىققان ئاۋاز تەڭكەش قىلغان مۇڭلۇق غەزەل بىلەن قوشۇلۇپ كىشىلەرنىڭ يۈرەك تارلىرىنى چېكەتتى. مۇقام باشلىنىش بىلەن تەڭ بىردىن ـ ئىككىدىن كېلىپ بوۋاينىڭ ئەتراپىنى چۆرىدەپ ئولتۇرغان نامرات دېھقانلار، چار بازارچىلار، ئۆتكۈنچىلەر بوۋايدىن كۆز ئۈزۈشمەي سېھرلىك مۇقامنىڭ دولقۇنلىرىغا غەرق بولۇشقاندى. ئۇلارنىڭ دەرد ـ ھەسرەتلىرى بايان قىلىنىۋاتقاندەك ئېغىر ئۇھ تارتىشاتتى. بوۋاينىڭ پىغانى تۇتقاندى. ئۇ «ناۋا» مۇقامىنىڭ داستان مەرغۇللىرىنى شۇنداق لەرزان ئاھاڭدا ئوقۇدىكى، ھەتتا تېرەك ئۈستىگە قونۇپ تۇرغان قۇشلارمۇ سايراشتىن توختاپ قالدى. كىشىلەرگە قەبرىلەر سىلكىنىپ، يۇلغۇن ـ توغراقلار كۆمتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقاندەك، زەڭگەر بۇلۇتلار ئىچىده چاقناپ تۇرغان قۇياشمۇ ئېرىپ ئېقىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلماقتا ئىدى.

ۋەقانى قىلدى كۆپ ئازۇرده① ئول ئاي، كۆپ جەفا ئەيلەپ،

① ئازۇرده ــ رەنجىگەن، كۆڭلى ئاغرىغان.

ئەدەم① دەشتىدە كۆڭلۈمنى ۋەتەن قىلمىش جىلا② ئەيلەپ.
ۋەفا ئانداقكى قاچتى ئول جەفاگەردىن، ئەگەر مەن ھەم
قاچا ئالسام، يانا ئىشقىن ھەۋەس قىلمام خەتا ئەيلەپ.
دېمەن دەۋران ئارا يوقتۇر ۋەفا ئەيلەپ ۋەفا كۆرگەن،
كى يوقتۇر جەفا تارتىپ قوتۇلغان يوق دەۋا ئەيلەپ.
يىقىلغان ئىشق ئارا سىھەت تەمەئ قىلما مەسىھادىن،
كى بۇ بىمارلىغدىن كىمسە قوپقان يوق دەۋا ئەيلەپ.

غەزەل تېخى ئاياغلاشمىغاندى، بۇۋاينىڭ ياش سىرغىپ تۇرغان كۆزلىرى چەتتە قاراپ تۇرغان بىر بالىغا چۈشتى. ئۇن ئىككى ياشلارغا كىرگەن بۇ بالىنىڭ ئۈچىسىدا چىغ يوللۇق قارا كىمخاب تون، بېلىدە يېشىل قارا چەكمە گۈللۈك بەلباغ، بېشىدا قارەك ئاق يىپەك سەللە بار ئىدى. ئۇنىڭ مەغرۇر تۇرقى، ئويچان نەزىرى، نۇرلۇق چىرايى، بېجىرىم قەددى - قامىتىدىن ئالىي نەسەبلىك ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. قارا كۆزلىرى ئۆتكۈرلۈكتە توشقانغا قادالغان قارچىغىنىڭ كۆزلىرىدەك چاقنايتتى، قولتۇقىغا كىتابلار سېلىنغان مەخمەل جىلتا قىستۇرۇلغانىدى. ئېھتىمال خانلىق مەدرىسەنىڭ تالىپلىرىدىن بولسا كېرەك، مۇقامنى پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ تىڭشاۋاتاتتى. بۇۋاي تەئەججۈپ ئىلكىدە بالىغا قارىغىنىچە مۇقامنى ئەۋجىگە كۆتۈردى.

سەفالى فەقر ئال جانۇ جاھان نەقدىن بېرىپ، گەرچە
كىشى جەمشىت جامىن ساتقۇن ئالمايدۇ بەھا ئەيلەپ.

كۆڭۈلكىم رۇزگارىمنى قارارتىپ، قىلدى ئەۋۋارە،
تاپىلسا كەزدۇرەي دەۋران ئارا يۇزىن قارا ئەيلەپ.

---

① ئەدەم — يوقلۇق.
② جىلا — نۇرلىنىش، پارقىراش.

نەۋائىي، كىمسە يوقكىم چەرخ زۇلىمىدىن زەپۇن ئەرمەس
نەۋا جاۋىد كىمگە بەردى، بىزنى بىنەۋا ئەيلەپ.

مۇقام ئاخىرلاشتى. بۇ ۋاينىڭ ئېتىكىگە ھەر كۈندىكىدەك قەغەز پۈللار، مىس يارماقلار، كۈمۈش تەڭگىلەر تاشلاندى، ھېلىقى بالا سەل ئېگىلىپ پارقىراپ تۇرغان ئىككى تىللانى بۇ ۋاينىڭ ئېتىكىگە قويدى. بالىنىڭ بۇ مەردلىكىدىن ھەيران - ھەس بولغان بوۋاي ئۇنىڭ نۇرلىنىپ تۇرغان كەڭ پېشانىسىغا مېھرى بىلەن سۆيدى ۋە كۆپچىلىككە قاراپ تەۋازۇ بىلەن بېشىنى ئەگدى.

— جامائەتنىڭ ئىلتىپاتىغا ھەشقاللا ! ئاللا پېقىرنى نەزىر - چىراغدىن بىھاجەت قىلغان، ساتار چېلىپ مۇقام ئوقۇپ ئەھلى دەردمەن كۆڭلىنى ئېلىشقا بۇيرۇغان. ئاشىق ئۆز ئىشقى بىلەن نىيازدۇر، پۇل ۋە ئالتۇن - كۈمۈش ئەلەم تىغى بىلەن تىلىنىپ ھەسرەت دەريالىرىغا غەرق بولغان كۆڭلۈمنى خۇرسەن قىلالمايدۇ. ماڭا بىرنەچچە تەڭگە بولسا يېتىدۇ.

بوۋاي جۇل - جۇل كىيىملىك، تاپانلىرى قاردىاپ يېرىلىپ كەتكەن غېرىب - مىسكىن ساھىللارغا ئېتىكىدىكى قەغەز پۇل - تەڭگىلەرنىڭ كۆپ قىسمىنى ئۈلەشتۇرۇپ بەردى. ھېلىقى بالا بەرگەن ئىككى تىللانىڭ بىرسىنى يېرىم يالىڭاچ يەتتە - سەككىز ياشلىق بىر ئوغۇل يېتىلىۋالغان ئەما چالغا، بىرسىنى ئىككى پۈتى ناكار، تىزلىنىپ ماڭىدىغان توكۇر يىگىتكە بەردى.

— باركاللا، — دېيىشتى كۆپچىلىك ئۈنىڭ ھىممىتىگە.

— خۇدا مۇرادىڭغا يەتكۈزسۇن !

— ئىككىلا دۇنيادا ئەزىز قىلسۇن ! — دېدى غېرىبلار.

بوۋاي كۆپچىلىك بىلەن خوشلىشىپ، ساتارنى كۆتۈرگىنىچە ئېتىكاپخانىغا قاراپ ماڭدى ۋە ھېلىقى بالىنىڭ ئۆزىگە سوڭدىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى تۇيۇپ، توختىدى:

— مەرھابا، ئوغلۇم، — دېدى ئۇ ھۆرمەت بىلەن تىكىلگەن

بالىغا ئىللىق نەزەر تاشلاپ، ــ كەينىمدىن كېلىشىڭدە بائىس نېمىدۇر؟

بالا تەمتىرىمەي، ئىككىلەنمەي جاۋاب بەردى:

ــ ئاشقىلىق مېھىر - مۇھەببەتلىرىنىڭ ئۇچقۇنلىرىدىن قارا كۆڭلۈمنى يورۇتۇش، خىسلەتلىك مۇقام ناۋالىرىدىن بەھرىلىنىپ مىسكىن روھىمنى ئۇرغۇتۇش.

ــ ماشائاللا! مۇبارەك ئىسمىڭ نېمىدۇر، ئوغلۇم؟

ــ ئابدۇرەشىدخان.

ــ ئابدۇرەشىدخان؟ كىمنىڭ ئوغلىسەن؟

ــ سۇلتان سەئىدخاننىڭ.

ــ باركاللا، شاھزادەم ئىكەنلىغۇ، نامىشەرىپلىرى خېلىدىن بېرى پېقىرغا تونۇش، مۇغەننىلەر ئىسىمىشەرىپلىرىنى، ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي تەۋسىپ قىلىشىدۇ. قۇش يەمگە ئىنتىلگەندەك ئىنتىلىپ ئىلىم تەھسىل قىلىۋېتىپلا. جەڭبازلىق، چەۋەندازلىقتىمۇ كامالەتكە يېتىش مەقسىتىدە كېچە - كۈندۈز پىداكارلىق بىلەن تىرىشىۋېتىپلا. بۇنى ئاڭلاپ ئاللادىن مىننەتدار بولغانىدىم. ھالا بۇگۈن دىدار كۆرۈشۈپ، كىشىلەر تەۋسىپ قىلغاندىنمۇ ئارتۇق پەزىلەت - خىسلەتلىرىنى كۆردۈم. ئىنشائاللا، قەلەم ۋە ئەلەم تۇتقان قوللىرىدا جىق ئىشلار نۇسرەت تاپقۇسىدۇر. خۇدا رەھمەت قىلغاي، ئوغلۇم.

ــ ئىنشائاللا، قۇللۇق، بوۋا ... مەن تېخى مەجلىسلەردە تەۋسىپلىنىشكە، تىللاردا تەرىپلىنىشكە لايىق ئەمەسمەن. ئۆگىنىپ بىلىم تەھسىل قىلىشنى، ۋەتەن - ئەلنى ياۋدىن قوغداش ئۈچۈن جەڭبازلىق، سەربازلىق ئىشلىرىدا زامانىڭ مەردۇمەردانىلىرىدىن بولۇشنى ئارزۇ قىلغۇچى گۆدەكمەن، مۇغەننىلەرنى ئۇستاز تۇتۇپ مۇقامغا ئىشق باغلىغان تەلۇە ھەۋەسكارمەن. قاچانكى سىلى بۇ يەردە پەيدا بولغاندىن تارتىپ، چالغان ساتارلىرى بۇ دەشتۇچۆللەرنى لەرزىگە كەلتۈرۈپتۇ. پۈتۈن ۋۇجۇدلىرى دولقۇنلىنىپ، ئېيتقان مۇقاملىرى ئالەمنى مەھلىيا

ئەيلەپتۇ. خېلىدىن بېرى ئۆزلىرىنى غايىبانە ئۇستاز تۇتۇپ كەلگەنىدىم، بۇگۈن ياراتقۇچى ئىگىمىز ئۆزلىرى بىلەن تونۇشتۇردى. نامىشەرىپلىرىنى بىلمىش مەن ئۇچۇن شەرەپ ۋە پەخرلىكتۇر.

شاھزادە سۆزدىن توختاپ ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويدى.

— ئىلگىرى خالايىق پەقرۇل ھەقىرنى① خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى دېگەن نالايىق ئىسىم بىلەن ئاتىشاتتى، — دەپ ئۆزىنى تونۇتۇش ئەمەس، ئۆتمۈشىنى بىلدۇرۇش يۈزىسىدىن سۆز ئاچتى بوۋاي ئېغىر خورسىنىپ، — بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مېنى «مۇقامچى، جاھان كېزەر سازەندە» دېيىشىدىغان بولدى. بۇ ماڭا بەك مۇناسىپ نام. ئەگەر: «زالىم بەگ، قانخور ئەمىر» دېگەن نام بىلەن ئاتىسا، ياراتقۇچىم ئاللاغا قانداقمۇ جاۋاب بېرەلەيتتىم؟ رەئىيەتكە② قانداقمۇ يۈز كېلەلەيتتىم؟ ئاللادىن مىننەتدارمەنكى، مېنى ئاللا ۋە ئاۋام بىزار ئۇنداق نامىلاردىن ساقلىدى. ئەمما، بەزىلەر مېنى: «جەددى»، «ئەيش - ئىشرەتچى»، «دىنسىز» دېگەن نامىلار بىلەن ئەيىبلەپ، كۆزدىن يوقاتماقچى بولغانلىقى راست. يەنىلا پېقىرنى ئۆزىگە شەك - شۇبھىسىز ئىمان كەلتۈرگۈچى قۇللۇق قىلغۇچىلار قاتاردا ئامان - ئېسەن ساقلاپ كېلىۋاتقان تەكرىم قوللىرىمنى ساتاردىن، تىلىمنى مۇقامدىن ئايرىماي زاتىمنى نۇرلاندۇردى. شاھزادەم، ئەگەر پېقىردىن بەزى ئىبرەتلىك ساۋاقلارنى ئاڭلاشنى ئىستىسلە كۆلبەمگە مەرھەمەت.

شاھزادە ئابدۇرەشىدخان باش ئېگىپ ماقۇللۇق بىلدۈردى، سەل مۇكچەيگەن قامەتلىك بوۋاي خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى كەينىدىن قەدەم تاشلىدى.

— شاھزادەم، يالغۇزلۇق مالاللىق ئەكەلمىگەي دەپ ئەندىشە قىلىۋاتىمەن. شەھەر سىرتىغا يالغۇز چىقىقان بولسىلىرى بۇ

---

① پەقرۇل ھەقىر — نامرات، خارلانغۇچى.

② رەئىيەت — پۇقرا، خەلق.

باتۇرلۇقتىن ئەمەس، — دېدى خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى كەينىگە قاراپ.

— يوقسۇ، تەخسىر، مەدرىسەدىكى بىر كۇنلۇك ئوقۇشۇمنى ئاياغلاشتۇرۇپ بۇ يەرگە كېلىشىم. كىشىگە زىيان يەتكۈزمىگەن بەندىسىنى ئاللا ساقلايدۇ. ئەندىشە قىلمىغايلا.

شاھزادىنىڭ جاۋابىدىن مەمنۇن بولغان خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ئۇنى ئېتىكاپخانىلارنىڭ كەينىدىكى قۇملۇق دۆڭدە چوقچىيىپ تۇرغان كىچىك گۈمبەز ئىچىگە باشلاپ كىردى.

— بۇ مېنىڭ بۇ دۇنيادىكى ھاياتلىق كۆلبەم، شۇنداقلا ئۇ دۇنيالىق ئارامگاھىم، مەرھەمەت قىلسىلا، شاھزادەم، — دېدى پاخال ئۈستىگە سېلىنغان قوي تېرىسىنى كۆرسىتىپ.

ئابدۇرەشىدخان مەدرىسەدىكى ئۇستازنىڭ ئالدىدا يۇكۇنۇپ ئولتۇرغاندەك ئولتۇرۇپ قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى:

— ئاللا سالامەتلىك ئاتا قىلسۇن، ئۇستاز.

— كامال تاپقايلا، شاھزادەم.

خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ياغاچ ئاياقتىكى قېتىقتىن ساپال تاۋاققا بىرئاز تۆكۈپ، قۇم چۆگۈندىكى مۇزدەك سۇدىن قۇيۇپ، دۇغ قىلىپ شاھزادىگە تۇتتى.

— بىلىمگە تەشنا كۆڭۈللىرىنى چاڭقاقنى قاندۇرغاندەك قاندۇرۇشقا نېسىپ قىلسۇن، ئاللا.

ئارتۇقچە تەكەللۇپنىڭ ھاجەت ئەمەسلىكىنى سەزگەن خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى سۆز ئاچتى:

— ئۆز قان ـ تەرىمدىن كەلمىگەن، كىشىلەرگە مەنسۇپ بايلىقنى، ئالتۇن ـ كۈمۈش، پۇل ـ مالنى ئۆزۈمگە ھارام سانايمەن، شاھزادەم. مېنىڭ قىممەتلىك بايلىقىم — دېيارىمدىكى ئىلىم ئاشنالىرى، كىشىگە ھۇزۇر ـ ئىلھام، غەيرەت ـ كۈچ بەخش ئەتكۈچى مۇقامنى سۆيگۈچىلەر، مۇقامغا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىشتىياق باغلاپ قەدىرلىگۈچىلەر — ئەنە شۇلار مېنىڭ قولداشلىرىمدۇر، بۇ غېرىب كۆلبەم ئۇلار بىلەن

ئاۋاتتۇر. پېقىر مۇشۇ سەۋەبتىن هايات، — خوجا مۇهەممەد سەرۋەرى تاۋاقتىكى دۇغدىن بىر ئوتلاپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئەپسۇسكى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ بىباھا مىراسى بولغان مۇقام بىرقانچە مۇغەننىلەرنى هېسابقا ئالمىغاندا ئاۋام ئارىسىدىن سىقىپ چىقىرىلماقتا. تاقەتلىك ئاللادىن ئۆزگە هەرقانداق بىر هەقىقىي بىلىم ئەهلى بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمايدۇ. مەن يىغلىغىنىم بىلەن نېمىنى ۋۇجۇدقا چىقىرالايمەن؟ شاهزادەم، خۇدا هەققى، بۇ سۆزۈمنى ئەسلىرىدە چىڭ تۇتقايلا ! — خوجا مۇهەممەد سەرۋەرنىڭ ئاچچىق ياش بىلەن نەملەنگەن ئاپپاق ساقىلى تىترەپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇ سۆزىدە كۈچلۈك خىتاب ۋە سەمىمىي دەۋەت بار ئىدى. ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشىنىپ باش لىڭشىتتى. سەرۋەرى سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — مەن ياشىنىپ قالدىم، دۇنيانىڭ هەممە هۇزۇر ـ هالاۋەتلىرىنى، رەنجى ـ مېهنەتلىرىنى، راهەت ـ جاپالىرىنى كۆردۈم. مال ـ دۇنيا نېمە؟ ۋەج ـ ئوقەت نېمە؟ بایاشاتلىق نېمە؟ يوقسۇزلۇق نېمە؟ هەممىنى تېتىدىم، بىلدىم. ئازاب ـ ئوقۇبەتلەر مېنى دۇنيا مەئىشەتلىرىگە ئالدانماسلىقنى، كۆڭۈلنى پاك، تەننى ساغلام تۇتۇشنى ئۆگەتتى.

ئەما، مەن ئۆگىنىپ بولالمىدىم. شاهزادەم، مەن ئۆز ۋاقتىدا يارىكەند (يەكەن) ئەمىرى نەزەر مىرزىنىڭ ئوردا ۋەزىرى بولغانىدىم. ئۇ مىرزا ئاتابەكرى تەرىپىدىن قەتل قىلىنغاندا، مەن بۇ شېهىت بۇرادىرىمنى ئۆز قولۇم بىلەن دەپنە قىلغانىدىم. مەرهۇم ئەمىر نەزەر مىرزا مېنى ئۆز ئىنىسىدەك ياخشى كۆرەتتى، ماڭا ئىشىنەتتى، ئوردىنىڭ هەممە ئىمتىيازلىرىدىن بەهرىمەن بولغانىدىم. ۋاقىرىخ ... پەلەك تەتۇر چۆرگۈلەپ مىرزا ئاتابەكرى تەختكە چىقتى. ئۇ مېنى هەمىدىن مەهرۇم قىلدى، هەتتا بالىچاقلىرىمدىنمۇ ئايرىپ سەرسان ـ سەرگەردان قىلىۋەتتى. مۇشۇ ساتار بىلەن كامانچىدىن باشقا نەرسەم قالمىدى. بۇلار ئازابلىق كۈنلىرىمدىكى خۇشلۇقۇم، هەرقانداق

بالايىئاپەتلەرگە قارشى چۇقان كۆتۈرىدىغان غەمگۇزارىمدۇر. ئەمدى مەن ئامالسىزلىقىمدىن مۇشۇنداق ئۆتۈپ كېتىشكە رازى بولۇپ ياشاۋاتىمەن. بۇ ساتارىمنى ھەرگىز تاشلىمايمەن ۋە ئۆزگىلەرگە تارتقۇزۇپ قويمايمەن. قەسەمياديكى، ماڭا ئۇنىڭسىز مال ـ دۇنيا، ھۆرلۈك نېسىپ بولماس ۋە باشقا ھەرقانداق قىممەتلىك نەرسىمۇ سېھرىي كۈچى بىلەن مېنى زىنھار ئالدىيالماس. شاھزادەم، ئەل ـ يۇرتقا ئايان بولسۇنكى، ماڭا ئالتە كۈنلۈك ئۆمرۈمدىكى راھەت ئۆز ئەجرىمدىن كېلىدىغان سەممىي ئىخلاس ۋە ساداقەتتۇر. ئاۋازىم ئەل ۋە رەئىيەتنىڭ ساداسىغا تەڭكەش، ساز ـ مۇقاملىرىم دىيارىمنىڭ ھۆسنى ۋە قۇدرىتى بىلەن مەنداشتۇر.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان بالىنىڭ قارا كۆزلىرى چوڭ ئېچىلىپ، قوشۇمىسى سەل تۇرۇلدى. ھاياجاندىن ئۆزىنى باسالماي ئورنىدىن دەس تۇردى ـ دە، كۆز ياشلىرىنى ئېرتىۋاتقان خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىنىڭ قوللىرىنى تۇتتى.

ـــ ھۆرمەتلىك ئۇستاز، مەن بۇ دىيارغا كەلگىلى ئانچە ئۇزاق بولمىدى. دادام سۇلتان سەئىدخان بىلەن بىللە ئەندىجان (ئەنجان)دىن مىرزا ئابابەكرىگە قارشى لەشكەر تارتىپ، بۇ ئاتا دىيارغا كېلىپ، ئۇ بەدكار زالىمنى مەغلۇپ قىلدۇق. ئاتام پادىشاھ بولۇپ، ئەل ئەمىن تاپتى. دەسلەپكى قېتىم مۇشۇ تېرەك تۇۋندە جانابلىرى چالغان كۈينى ئاڭلاپلا مۇقام ئۆگىنىش ئىشتىياقىم ھەسسىلەپ كۈچەيدى. نامىشەرىپلىرىنى بىلگۈم، دانا پىكىرلىرىنى ئاڭلىغۇم كەلدى. بىراق، ئۇ چاغلاردا پېقىرنىڭ سىلى بىلەن يۈزتۇرا سۆزلىشىشى مۇمكىنچىلىكتىن يىراق، رەقىبلەرنىڭ تەقىبى كۈچلۈك ئىدى. ئەمدىلىكتە ئەل تىنچىپ پۇرسەت تۇغۇلدى. خانلىق مەدرىسەسىدە ئوقۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇم، پۇرسەت بولسىلا تېرەك تۇۋىگە كېلىپ ئۆزلىرى بىلەن دىدار كۆرۈشۈپ مۇقام ئاڭلىدىم. خۇدانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ھازىر بىلىپ تۇرۇپتىمەنكى، مەن بىر ئاقىل ۋە خالىس

ئۇستازغا يېتىپتىمەن. شاگىرتلىرىنىڭ ھۆرمىتىنى قوبۇل قىلغايلا. مەن تەربىيەگە موھتاج نۆۋەر كۆچەتمەن، ئۆز تەربىيەتلىرىنگە ئالغايلا.

تېخى يېشى كىچىك بولسىمۇ تۇرقىدىن مەردانىلىك چىقىپ تۇرغان، گەپ ـ سۆزلىرى ئورۇنلۇق، مىجەزى ئوڭلۇق، چېچەن، خۇش پېچىم شاھزادىنگە خوجا مۇھەممەد سەرۋەرنىڭ ھەۋىسى كەلدى، ئىچىدە تەھسىن ـ ئاپىرىنلار ئېيتتى، بېشىنى سىلاپ جايىدا ئولتۇرغۇزدى.

ـــ راھەت ـ دۆلەت كۆرگەنلىكىدىن ئەمەس، سەممىي ـ سادىق ئۇلپەتكە يەتكەنلىكىدىن شادلانغان ئىنسان مۇرادىغا يېتەلەيدۇ. شۇكۇر، بالام، خۇدا سىلىدەك بىر شاھ ئوغلىنى ئاجىز ـ پېقىرنى ئۇستاز تۇتۇشقا نېسىپ قىپتۇ. ماڭا بۇنىڭدىن ئارتۇق دۆلەت كېرەك ئەمەس، ـــ سەرۋەرى ياغاق قوللىرىنى ياش شاھزادىنىڭ كەڭ يەلكىلىرىگە قويدى، ـــ قەددى ـ قامەتلىرىدىن بوۋىلىرى يۇنۇسخانىڭ سىيماسىنى كۆرۈۋاتىمەن. بىلەمدىلىكىن، ئاتىلىرى سۇلتان سەئىدخانىڭمۇ ئادالەت ۋە شاپائەت بابىدا مەرھۇم چوڭ بوۋىلىرىدەك رەئىيەتپەرۋەر، كۆكسى ـ قارنى كەڭ شاھ ئىكەنلىكى پۈتۈن موغۇلىستان ۋە ماۋەرائۇننەھرگە ئايان بولماقتا. ئەل غېمىدە بولۇش ھەممىلا شاھلارنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ، شاھلار ئۈچۈن ئادىللىق ۋە دانالىق ھەممىدىن ئەۋزەلدۇر.

ـــ مەرھۇم چوڭ بوۋام يۇنۇسخانىنى كۆرۈش ماڭا نېسىپ بولماپتىكەن، ـــ سۆز قاتتى ئابدۇرەشىدخان جايىدىن بىر قوزغىلىپ.

ـــ ئاري، شاھزادەم، ـــ سەرۋەرى ئويغا چۆمگىنىچە گېپىنى داۋاملاشتۇردى، ـــ باھادىر ئاتىلىرى سۇلتان سەئىدخان سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئوغلى، بۇنى بىلىلا، سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئاتىسى ئابايا مۇبارەك نامى تىلىمدا جارى بولغان پادىشاھ يۇنۇسخاندۇر، يۇنۇسخانىنىڭ ئاتىسى ئۇۋەيسخان، ئۇنىڭ ئاتىسى

شىرئەلىخان، ئۇنىڭ ئاتىسى مۇھەممەدخان، ئۇنىڭ ئاتىسى خىزىر خوجا خان، ئۇنىڭ ئاتىسى تۇغلۇق تۆمۈرخان، ئۇنىڭ ئاتىسى ئىسان بۇغاخان، ئۇنىڭ ئاتىسى داۋاچىخان، ئۇنىڭ ئاتىسى بەراقخان، ئۇنىڭ ئاتىسى قارا سوبۇخان، ئۇنىڭ ئاتىسى مامقانخان، ئۇنىڭ ئاتىسى چاغاتاي، ئۇنىڭ ئاتىسى چىڭگىزخان بولۇپ، يەتتە ئىقلىمنى سوريغاندۇر. زىنهار ئۇنتۇماسلىق لازىمكى، نەسەبنى بىلىش ئۆز قەدىر - قىممىتىنى بىلىپ ياشاش ئۈچۈن ئالدىنقى شەرتتۇر. نەسەبنى بىلگەن كىشى ئۆزىنى، باشقىلارنى بىلەلەيدۇ. ئۆزىنى بىلگەن كىشى ئەل - يۇرتنى سوريالايدۇ. شاھزادەم، سىلى شۇنداق ئۇستۇن نەسەبلىككى، ئالىي هىممەتلىك بولۇشلىرىڭ زۆرۈر.

— ئۇستاز، نەسىھەتلىرىنى ئېسىمدە ساقلايمەن. هۆرمەتكە سازاۋەر بوۋىلىرىم توغرۇلۇق ئوبدان بىلىدىكەنلا، ئۇلار سەلتەنەت تەختىگە قانداق چىققان؟ قانداق يۇرۇشلەردە بولغان؟ بۇنى بىلگۈم، بار سۆزلەپ بەرگەن بولسىلا.

— بالام، يەنىلا بالىدە سىلى، ئاباباڭ مۇقام ئۆگىنىشكە كىرىشكەنلىكلىرىنى ئېيتقانىدىلە، ئەمدى شۆهرەتلىك ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ تارىخىنى بىلىشكە ئالدىراۋاتىدىلىغۇ؟

— شۇنداق، ئۇستازىم، تاجۇسەلتەنەتكە بولغان ئىنتىلىشىم قىلىچقا مېهرىمنى چۈشۈرگەن بولسا، مۇسىقىغا بولغان ئىنتىلىش - هەۋىسىم مۇقامغا ئىشتىياق باغلاتقۇزغاندۇر. بۇ گۇناهمۇ؟

— ئەسلا، — دېدى خوجا مۇهەممەد سەرۋەرى توغرا جاۋاب كۇتۇپ جىددىيلەشكەن شاھزادىنىڭ مەنتىقىگە قايىل بولۇپ، — قان تۆكۈش ئۈچۈن قىلىچ كۆتۈرۈش، شەهۋانىي هەۋەسنى قاندۇرۇش ئۈچۈن مۇسىقىغا بېرىلىش گۇناھ ... تېخى كىچىك سىلى، بالام، ئارزۇلىرىنى چۈشەندىم، سۆزلەپ بېرەي ... سۇلتان يۇنۇسخان كامالەتكە يەتكەن ئادىل پادىشاھ ئىدى، پۇقرالارنىڭ غېمىنى يەيتتى. ماۋەرائۇننەهردىكى سۇلتان - پادىشاهلار ئىچىدە ئەڭ

هۆرمەتلىك ئىدى. سۇلتان ئەھمەدخان ئاق كۆڭۈل، قەيسەر ئىدى. ئۇ نادانلىق دەشتىدە جاپا تارتقان خەلقىگە ھەققانىيەتنى تونۇتۇش يولىدا كۆپ ئەلەم چەككەن، پېقىر بۇ توغرۇلۇقمۇ سۆزلەپ بېرەي. ھەممىدىن بىلىش زۆرۈر بولغىنى باھادىر ئاتىلىرى سۇلتان سەئىدخانىنىڭ مىرزا ئابابەكرىنى مەغلۇپ قىلىپ، سەئىدىيە خانلىقىنى قانداق بەرپا قىلغانلىقى توغرىسىدىكى تارىختۇر.

— ئۇستازىم، بۇ تارىخنى سۆزلەپ بەرگەن بولسىلا ... ئۇنى بىلىۋالسام مۇقامنى تېخىمۇ زور ئىشەنچ - ئۈمىد بىلەن ئۆگىنىشكە باشلايمەن، — دېدى شاھزادە تەقەززا بولۇپ.

پېتىشقا نەيزە بويى قالغان كۇننىڭ نۇرلىرى قۇم بارخانلىرىنى قىزغۇچ رەڭگە كىرگۈزگەنىدى. يازنىڭ سەلكىن شامىلى گۈمبەز ئەتراپىدىكى يۇلغۇنلار ۋە كۆك تىكەنلەرگە ئۇرۇلۇپ، ئىشىك ئورنىدىكى ئېغىز - يوچۇقلاردىن غۇرىرىدە كىرىپ، خوجا مۇھەممەد سەرۋەرنىڭ تېنىگە راھەت بېغىشلىدى. ئۇ دەققەت - نەزىرىنى ئۆزىگە تىكىپ ئولتۇرغان شاھزادىگە قاراپ، گېپىنى سەئىدىيە دۆلىتىنىڭ تارىخىدىن — مىرزا ئابابەكرىنىڭ يارىكەند دىيارىغا ھۆكۈمران بولغان كۈنلىرىدىن باشلىدى ...

بىرىنچى باب

تۇنجى سۆيىقەست

1

تېخى قۇياش پاتمىغانىدى.

زەرەپشان دەرياسى دولقۇنلىنىپ ئاقماقتا.

بۇلۇت بېسىپ كېلىۋاتقان ئۇپۇق تەرەپتىن زەردەك چېچىلغان كەچكى شەپەق چايقىلىپ ئېقىۋاتقان سۇغا سۈس جۇلا تاشلاپ، بەجايىكى قان داغلىرىنى ھاسىل قىلغانىدى. دەريانىڭ باش تەرىپىدىن گاھ ئۆرلەپ، گاھ پەسلەپ كېلىۋاتقان كېمە قىرغاققا يېقىنلاشتى. بۇلۇت ئۇپۇق يۈزىنى قاپلاپ، ئولتۇرۇشقا ئازلا قالغان قۇياشنى توستى. سۇ ئۈستىدە، قىيالاردا، يېشىل ياپراقلاردا چاقناپ تۇرغان شەپەق بىردىنلا ئۆچۈپ گۇگۈم چۈشتى. كېمە قۇمساز يەرگە تىرىلىپ توختىدى. پالاق ئۇرۇپ كەلگەن كېمىچىلەر ھارغىنىغا قارىماي دەس تۇرۇشۇپ، كېمىنىڭ توم ئارقانلىرىنى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ئۇچلۇق قورام تاشقا باغلاشتى. سۇ چاچراپ ھۆل بولۇپ كەتكەن تونچە كۆڭلەكلىرىنىڭ ئۈستىدىن باغلۇالغان بەلباغلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن يۈز - كۆزلىرىنى ئېرتىپ، ھۆرمەت بىلەن قول باغلاپ تۇرۇشتى. ئۇچ ئادەم ئاتلارنى يېتىلەپ كېمىدىن چۈشۈشتى. قول باغلاپ تۇرغانلاردىن ئۇچەيلەن ئۇلارنىڭ ئاتلىرىنى بەزى شاخلىرى قۇرۇپ قاقشال بولۇپ كەتكەن توغراقا باغلاپ قويۇشتى. ئۇلار ئارىسىدىكى ئاقارغان ساقىلى ئۆزىگە سالاپەت بەرگەن، بۇغداي ئۆڭ، بويلۇقراق كەلگىنى ئەمىر نەزەر مىرزا ئىدى. ئۇ ئادىتى

بويىچه بۇ نۆۋەتمۇ شىكارغا ساۋۇت ـ دۇبۇلغا كىيىپ چىققانىدى.
ـــ نامازنى قازا قىلىش ئەسلا ياخشى ئەمەس، شامنى دەريا بويىدا ئوقۇۋېلىپ ئاندىن يانايلى؟ ـــ دېدى ئەمىر بۇيرۇق تەلەپپۇزىدا قوللىرىنى كېرىپ. دۇبۇلغىسىنىڭ پىشانە تەرىپىگە قويۇلغان گۆھەر گويا يۇلتۇزدەك چاقناپ تۇراتتى.
ـــ خوپ، ئەمىر، ـــ دېدى قىرىق ياشلار چامىسىدىكى قېنىق قارا قاشلىق ئەلى سەردار تەمبەل بەستىنى سەل ئېگىپ هۆرمەت بىلدۇرۇپ، باشقا سۆز قىلماي كۆپكۆك ئاسمانغا قارىدى. نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ چىرايى سەل تۇتۇق ئىدى. ئەمدىلا يىگىرمىنىڭ قارىسىنى ئالغان ئوردا شائىرى ئايازى ئىككى مىسرا بەيىت ئوقۇدى:

ئەجەب خۇش جايكەن شاهىم، تائەت ـ ئىبادەت قىلغۇدەك،
كېچە ـ كۈندۈز دېمەي سەگەك بولۇپ تىلاۋەت قىلغۇدەك.

ئەمىر نەزەر مىرزا باش لىڭشىتىپ كۈلۈمسىرەپ قويۇپ، نېرىدىكى توغراقلىق دالدىسىغا بېرىپ هاجەتكە ئولتۇردى.
ئوردىغا تېزرەك قايتىش كويىدا ئالدىراۋاتقان ئەلى سەردار ساقىلىنى سىيپاپ قويۇپ، دەريا بويىغا تاھارەت ئېلىشقا كەتتى. شائىر ئايازى گۈزەل ئاخشام مەنزىرىسىگە سايە تاشلىغان سۇر بۇلۇتلارغا نارازى بولغاندەك كۆز يۇگۈرتتى ـ دە، ئوت باسقان يانتۇ قىرغاقتىن پەسكە چۈشۈپ تاھارەت ئېلىشقا تۇتۇندى. ئەمىر نەزەر مىرزا تاھارەت ئېلىپ قاشقا چىققاندا، زەر چۈچىلىق يىپەك جايناماز تاقىر يەرگە سېلىپ قويۇلغانىدى.
ـــ ئاللاهۇئەكبەر، ئاللاهۇئەكبەر ...
ئەلى سەردار لەرزان ئاۋازدا ئەزان ئېيتىپ بولۇپ، تەكبىر ئوقۇدى. ئەمىر نەزەر مىرزا ئىمام بولۇپ نامازغا تۇردى. شارقىراپ ئېقىۋاتقان دەريانى سىيپاپ ئۆتكەن سەلكىن شامال ئاتلارنىڭ يالىلىرىنى ئۇچۇرۇپ، كېمىنىڭ يەلكىنىنى

يەلپۇتەتتى، ئەتراپتىكى توغراقلارنى ئىرغاڭشىتىپ، يۇلغۇنلارنىڭ قىزغۇچ شاخلىرىنى شىلدىرلىتاتتى. يىراقتىن ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازىمۇ ئاڭلاندى.

پۇتۇن ۋۇجۇدى بىلەن نامازغا بېرىلگەن ئەمىرنىڭ قۇلىقىغا سەھرا كېچىسىنى كۈيلەۋاتقان پاقىلارنىڭ كۈرۈلداشلىرىمۇ كىرمىدى.

ئەمىر نەزەر مىرزا دۇئادىن كېيىن تۇرۇپ گەپ - سۆز قىلمايلا ئاتقا مىندى ۋە قامچا ئۇرۇپ چاپقىنىچە تېز يۇرۇپ كەتتى. ئالدىراپ قالغان ئەلى سەردار ئېگەرنىڭ ئىككى يېنىغا غانجۇغىلانغان بىر جۇپ قىرغاۋۇلغا پۇتلىرىنى تەگكۈزمەي مىنمەكچى بولۇپ، ئايىغىنى ئۈزەڭگىگە قويۇشى بىلەن شاش جەدە يۇگۇرۇپ كېتىپ، يىقىلىپ كەتكىلى تاس قالدى. ئايازمۇ كەكلىك، قىرغاۋۇل، بۆدۇنە قاتارلىق ئوۋ غەنىيمەتلىرى غانجۇغىلانغان تورۇقتا چەبدەسلىك بىلەن مىنىپ، ئۇلارنىڭ كەينىدىن چېپىپ كەتتى.

ئەمىر نەزەر مىرزا ھەرقاچان شىكاردىن يانغاندا توختاپ ئارام ئېلىپ يارکەند شەھىرىگە نەزەر سالىدىغان تۆپىلىككە چىقىپ ئاتتىن چۈشتى. ئۇ گۈگۈم قويىندا غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرغان شەھەردىكى مەسچىت - مەدرىسەلەرنىڭ ھەل بېرىلگەن كاھىشلىق گۈمبەز - مۇنارلىرىغا، قەندىل - چىراغلار يېقىلىپ كەتكەن ئوردا - قەسىرلەرگە، چارۋاغدىكى دەل - دەرەخلەر سايە تاشلىغان كۆركەم راۋاقلارغا قاراپ ئىككى مىسرا شېئىر ئوقۇدى:

سەۋزە كۆڭۈل رەنجىگە نەپ بەرمىسە،
ئۇندىن ئۆزگە ھېچ دەرمان يوقتۇر ماڭا.

— مۇبارەك، مۇبارەك، ھۆرمەتلىك ئەمىر، — دېدى ئايازى ئۇنىڭ ئاغزىدىن تۇنجى ئاڭلىغان مىسرالارنىڭ مەنىسىگە يېتىپ ۋە ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئالغىنىچە، — بۇ بىباھا مىسرالار

چاكىقمىغان چاغدا سۇنۇلغان مەيدەك پېقىرغا ئىلهامبەخش ئەتتى، — دېدى.

— تېزرەك قايتىش خىيالىدا بىئارام بولۇپ تۇرغان ئەلى سەردار ئېغىز ئاچمىدى - يۇ، قاپقىنى تۇردى.

— مەن شائىر ئەمەس، — دېدى ئەمىر تۇز كۆڭۈل ۋە غەيرەت - شىجائىتى ئۇرغۇپ تۇرغان ئايازغا، — ئەمما شېئىر - نەزمگە ئىشتىياقىم بار. سىزدەك شائىرلارنىڭ كۆڭلۈمگە ياقىقان شېئىرلىرىنى يادلىۋالىمەن. قېنى ئەمدى سىزدىن ئاڭلايلى.

ھېس - تۇيغۇلىرى بۇلاقتەك ئوقچۇپ تۇرغان ئايازى بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ بۇ نەزمىنى ئوقۇدى:

پۈتەر تەدبىر بىرلە ئىشلار سەراسەر،
قىلالماس ئۇ ئىشنى بېھىساپ لەشكەر.
بىرەر شەمشەر ئەسلىي ئۇچ باشقا بەرھەم،
لېكىن پەم بىرلە قولغا كەلگەي ئالەم.

ئەمىرگە بۇ نەزم ياقتى، ئايازغا باركالا ئېيتتى. نېمە ئۈچۈندۇر يۈرىكى ئېغىپ تۇرغان ئەلى سەردار تاقىتى تاق بولۇپ:

— كەرەمىلىك ئەمىر، كەچ بولۇپ كەتتى. خۇپتەن نامىزىغىچە ئوردىغا بېرىۋالساق خاتىرجەم بولاتتۇق، — دەپلا سۆزدىن توختىدى. ئېھتىمال شىكار قىلىپ كۆڭلى ئېچىلغان ئەمىرنىڭ ئارامىنى بۇزماي دېدىمۇ، گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتمايلا خورسىنغىنىچە ئېغىر تىن ئالدى.

ئەمىر نەزەر مىرزا قىش - ياز دېمەستىن شىكارغا كۆپ چىقاتتى. ھەر قېتىم ئۆزىگە ئەڭ يېقىن بىرنەچچە كىشىنىلا ھەمراھ قىلىۋالاتتى. بۇ قېتىممۇ كۆپرەك مۇلازىم ئېلىۋېلىشقا رايى بارماي، مۇشۇ ئىككىيلەننى ئاچىققانىدى.

— ئەي، باتۇر سەردار، قورقىقانغا قوش كۆرۈنەر دېگەندەك، بۇ

جىمجىت تۇن قاراڭغۇلۇقىدىن ۋەھىمە قىلىۋاتامسىز نېمە؟ — ئۆزىنى خاتىرجەم ھېس قىلغان ئەمىر ئۇنىڭ سۆزىنى چاقچاققا ئايلاندۇردى.

— يوقسۇ، ھەزرەتلىرى، ھەرگىز ئۇنداق ئەمەس، — جىددىي تۇستە جاۋاب بەردى ئەلى سەردار، — شىكارغا چىققىلى بەش كۈن بولدى. بىز كۆرمەكەن جاڭگال، دەريا بويى، چۆل - دەشتلەر قالمىدى. خۇدا نۇسرەت بېرىپ ئوۋلىغان قۇش، جەرەنلەرنى يىل بويى گۆش دىدارى كۆرمەيدىغان غېرىب - غۇرۇالارغا بېرىپ، ئاللانىڭ رەھمىتىگە ئىگە بولۇپ قايتتۇق. دېمەكچىمەنكى، شەھەر خەلقى ئۆزلىرىگە زىيان - زەخمەت يېتىشتىن ئەنسىرەيدۇ. ئوردىدىكى ئەمىر - ئەركانلار يولىمىزغا مۇنتەزىر دۇر. ھەرەمخانىدىكىلەر دىدارلىرىغا ھەر نەپەس مۇشتاقتۇر. بىردەم بولسىمۇ بۇرۇنراق بارساق، ئۇلار مۇبارەك جامالىلىرىنى كۆرۈپ كۆڭلى ئەمىن تاپقاي، ۋاھالەنكى بەزى ھاللاردا بىر مىنۇت تەخىر قىلىش كىشىنى كۈتمىگەن زىيانلارغا ئۇچرىتىدۇ.

ئەمىر نەزەر مىرزىنىڭ ئېسىگە، يارکەندكە ئەمىر بولغاندىن بېرى ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىپ سىناقلاردىن ئۆتكەن ئۇردا مۇھاپىزىتىگە مەسئۇل سەردار قۇددۇس يارکەندي چۈشۈپ، كۆڭلى تەسكىن تاپقاندەك بولۇپ، چىرايلىق ياسالغان بىر تۇتام ساقىلىنى سىيپاپ قويدى. يولىغا مۇنتەزىر بولۇپ تۇرغان ئون توققۇز ياشلىق ساھىبجامال رەپىقىسى ۋە يېڭى تۇغۇلغان ئوغلى كۆز ئالدىغا كېلىپ يۇرىكى زىڭىلداپ كەتتى. ئۇ يەنىلا خاتىرجەم بولۇپ:

— سەردار، ئېيتقان بۇ سۆزىڭىزدە ياخشى مەسلىھەت ۋە ئاگاھلاندۇرۇش بار، بۇنى قوبۇل قىلىمەن. بىراق، بىھۇدە گۇمان، ئارتۇقچە ۋەھىمە كىشىنى كىشىدىن، شاھ - ئەمىرلەرنى سادىق سىپاھلاردىن يىراقلاشتۇرىدۇ. خاۋاتىرلەنمەك، — ئۇ قاراڭغۇلۇقتا چۆككەن ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ سۆزىنى

داۋاملاشتۇردى، — ھۆرمەتلىك باشپاناھ كاشغەر (قەشقەر) ھۆكۈمدارى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا يازغان مەكتۇپ يادنامىزدىمۇ؟ ئۇ مەكتۇپىدا، بۇرادىرىم ئەمىر نەزەر مىرزىنىڭ ئەمر - پەرمانىدىن چىقماي، يارکەند دىيارىنى ئەدلىي - ئادالەت بىلەن ئاۋات قىلىۋاتقان ھىدايەت پېشۋالىرىدىن، ئەمىر - ئەركانلاردىن ناھايىتى رازىمەن. پات ئارىدا يارکەندكە قەدەم تەشرىپ قىلغايمەن، دەپتىكەن. بىز ئۇ ئەل ئاتىسىنى مىننەتدار بولغۇدەك كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن پۈختا تەييارلىق قىلىپ قويدۇق. سىز بۇنىڭدىن خاتىرجەم بولالمايۋاتىسىز، يەنە قانداق قىلىشىمىز كېرەك، بۇ ھەقتىكى مەسلىھەتىڭىزنى ئاڭلىغۇم بار، — ئەمىر ئېتىنى ئوت - چۆپلۈك ئېگىز تۆپىلىك ئۈستىدە توختاتتى، — ئەل ئاتىسىنىڭ كۈتكىنىدىن چىقىۋاتامدىمەن دەپ ئۆزۈمگە سوئال قويىمەن، ئەمما ئادا قىلىشقا تېگىشلىك نۇرغۇن ئىشلارنى تېخى قىلالمىدىم.

ئەمىر سۆزىدىن توختاپ، ئەپسۇسلانغان تەرزدە مۇشتۇمىنى تۇگۈپ سەردارغا قارىدى. سەردار نېمە ئۈچۈندۇر زۇۋان سۈرمىدى. ئەمىرنىڭ كۆزىگە يەنە باش باھاردا تۇغۇلغان ئوغلى كۆرۈندى. قېرىغاندا دۇنياغا كۆز ئاچقان بۇ پەرزەنتىگە ناھايىتى ئامراق ئىدى. تولغاق ئازابىنى بىر كېچە - كۈندۈز تارتقان رەپىقىسىنىڭ سارغىيىپ سەبدەردەك بولۇپ كەتكەن چىرايى خىيالىدىن كېچىپ ئاتقا قامچا ئۇردى. بۇلار تۆپىلىكتىن پەسكە چۈشكەندە، ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن ئۆرلىگەن چاڭ ھاۋادا لەيلەپ قالدى.

ئەمىر سۆزىدىن توختاپ، ئەپسۇسلانغان تەرزدە مۇشتۇمىنى تۇگۈپ سەردارغا قارىدى. سەردار نېمە ئۈچۈندۇر زۇۋان سۈرمىدى. ئەمىرنىڭ كۆزىگە يەنە باش باھاردا تۇغۇلغان ئوغلى كۆرۈندى. قېرىغاندا دۇنياغا كۆز ئاچقان بۇ پەرزەنتىگە ناھايىتى ئامراق ئىدى. تولغاق ئازابىنى بىر كېچە - كۈندۈز تارتقان رەپىقىسىنىڭ سارغىيىپ سەبدەردەك بولۇپ كەتكەن چىرايى خىيالىدىن كېچىپ ئاتقا قامچا ئۇردى. بۇلار تۆپىلىكتىن پەسكە چۈشكەندە، ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىدىن ئۆرلىگەن چاڭ ھاۋادا لەيلەپ قالدى.

2

ئاي قاراڭغۇسى ئىدى.

ئوردا بېغىدىكى تۇرلۇك - تۇمەن گۆل - گىياھلارغا ئورالغان سالاسۇنلۇق شاھانە راۋاقنى كېچىنىڭ جىمجىت قاراڭغۇلۇقى

يوشۇرغانىدى. كۈمۈش ھالقىلىق دەرۋازىلارنىڭ ئالدى ۋە قەسىر تۈۋرۈكلىرىگە ئېسىلغان پانۇسلار غۇۋا يورۇپ تۇراتتى. ئەمىر نەزەر مىرزىنىڭ ئوردا مۇھاپىزىتىگە مەسئۇل سەردارى قۇددۇس يارکەندي ھەر كۈنكى ئادىتى بويىچە ئۆز مۇلازىملىرى بىلەن راۋاق ئەتراپىنى ئىككى رەت ئايلىنىپ چىققاندىن كېيىنمۇ خاتىرجەم بولالمىدى. ئۇ ئەمىرنىڭ شىكاردىن تېزرەك قايتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ ئەندىشە ئىلكىدە قالغانىدى. مۇلازىملىرى بىلەن گاھ دەرۋازا ئالدىغا، گاھ ئوردا ئىچىگە يۈگۈرەيتتى. سەردارنىڭ كۆڭلى بىئارام، مۇلازىملىرى پاراكەندە ئىدى. تۈيۇقسىز راۋاق تەرەپتىن گۈرسۈلدىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. سەردار قۇددۇس يارکەندي مۇلازىملىرىغا بۇ ئەتراپنى ياخشى كۆزىتىشنى بۇيرۇپ، ئۆزى يەڭگىل قەدەم بىلەن يەنە راۋاق تەرەپكە ماڭدى. راۋاق ئوردا ھەرەم① بېغىنىڭ قاپ ئوتتۇرىسىدا كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى. ئۇستىگە چىقسا يىراق ـ يېقىننى، بولۇۋاتقان ئىشلارنى كۆرگىلى بولاتتى. نېمە ئۈچۈندۇر راۋاق تۈۋرۈكلىرىگە ئېسىلغان پانۇسلار يانداۋرۇلمىغان، قاتتىق چىقىۋاتقان شامال دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىنى ئېگەتتى.

ئىتتىك كېتىۋاتقان سەردارنىڭ يۈرىكى گۈپۈلدەپ سوقۇپ كەتتى، بىر ئەنسىزلىك ۋۇجۇدىنى چولغىۋالغانىدى. راۋاقنىڭ ئالدىنقى گۈلدار ئىشىكىگە ئاچىقىدىغان پايىگە② قەدەم قويغاندا، كۆڭلىدىكى تەشۋىش كۈچەيىپ، ئالاقزەدىلىك ئىچىدە قالدى. كۆزىگە دەل ـ دەرەخلەر ئارىسىدىن بىر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنگەندەك بولدى، «ئۆز ئادەملىرىمىزدىن بولسا كېرەك» دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، يەنە قەدەم يۆتكەشكە پېتىنالماي شىپپىدە توختاپ قالدى. يارکەند شەھىرىدە چوڭ بولۇپ تونۇلۇپ، ئون يىلدىن بېرى ئوردا مۇھاپىزىتىنى ئادا قىلىۋاتقان بۇ ئادەم ئەقلىگە كەلگەندىن بېرى مۇشۇ تۇندىكىدەك ئەنسىزچىلىكتە

---

① ھەرەم ـــ پادىشاھ ۋە ۋەزىرلەرنىڭ خانىش ـ توقاللىرى تۇرىدىغان خاس خانا.

② پايە ـــ پەلەمپەي، پەشتاق، باسقۇچ.

قالمىغانىدى.

ھېلىقى كۆلەڭگە راۋاقنىڭ ئۈدۈلىدىكى قەبرى ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىدە تۈيۈقسىز يوقاپ كەتتى. سەردارنىڭ ئەندىشىسى كۈچەيتىپ كەينىگە ياندى. شۇ ئەسنادا بىر ئادەمنىڭ خىرقىراپ كۈلگەن غەلىتە ئاۋازى ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىدىنلا ئاڭلاندى.

— ھى - ھى - ھى ... قۇددۇس جانابلىرى، مەن بىلەن زۇلمەتكە چۆمگەن راۋاق ئالدىدا ئۇچرىشىپ قالىدىغانلىقلىرى چۈشلىرىگىمۇ كىرمىگەن بولسا كېرەك. ھا - ھا - ھا... تەقدىر شۇنداق رەھىمسىز، بىزنى باشقا يەردە كۈندۈزى ئۇچراشتۇرماي، قاراڭغۇ كېچىدە ئۇچراشتۇرغىنىنى مۆجىزە دېسە بولىدۇ. سەردار، ئۆزلىرىگە ئاگاھ بولسىلىكى، ئەجەللىرى توشتى. ئەرزائىل جانابلىرىنى قەبزە روھ قىلغۇسىدۇر. بۇنىڭدىن كېيىن ئوردا ياساۋۇللىرىغا باشچىلىق قىلىمەن دەپ خىيال ئەيلىمىسىلە. ھا - ھا - ھا ... بۇ چاغقا قەدەر ھېچقانداق بىر مەخلۇقات جانابلىرى كەبى ئۆز ئۆلۈمىنى مۇنداق ئاسانلىق بىلەن كۈتۈۋالغان ئەمەس. سەزگۈر ۋە دانالىقلىرى تۇپەيلىدىن ئەجەل شارابى بۇ يەرگە سىلىنى سۆرەپ كەلگەندۇر، ئەمدى ئۇنى تەخىرسىز ئىچمەكتىن باشقا ئامال يوقتۇر ... — گەپ ئۇزۇلدى.

قۇددۇس يارکەندي غىلاپتىن چىقىپ تۇرغان قىلىچ سېپىنى تۇتقىنىچە داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. ۋەھىمىلىك شىلدىرلاپ تۇرغان ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىدە يۇزىگە نىقاب تارتقان بىر ئادەم پەيدا بولدى، قىلىچىنىڭ ۋال - ۋۇل قىلغان شولىسى يەرگە چۈشتى. قۇددۇس يارکەندي ھېچ كۈتمىگەن بىر چاغدا تاپىنىنىڭ ئاستىدا پەيدا بولغان بۇ دۇشمەنگە تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن قىلىچنى غىلاپتىن شۇنداق تېز سۇغۇردىكى، قاراڭغۇلۇق كېسىلىپ قىلدىن ئىنچىكە نۇر سىزىقى پەيدا بولدى، بىر - بىرىگە قارشى ئۇرۇلغان قىلىچلارنىڭ جارانگ - جۇرۇڭ ئاۋازى ئەنسىز كېچىنىڭ شۇبھىلىك جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ تاشلىدى.

يۇزىگە نىقاب تارتقان يەنە بىر ئادەم ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىگە كېلىپ يوشۇرۇنۇپ، جان - جەھلى بىلەن ئېلىشىۋاتقان ئىككى ئادەمدىن كۆز ئۈزمەي تۇردى. قىلىچلار بىر - بىرىگە تەگكەندە خۇددى چاقماق چاققاندەك ئوت چاقنايتتى. بىر چاغدا نىقابلانغان ئابايىقى ئادەمنىڭ بېشىغا قىلىچ تەگدى. ئۇ جان قايغۇسىدا ئىڭراپ - ئىڭراپ يىقىلدى، ئۆز قېنىغا غەرق بولغىنىچە يەر قاساپ، پۇت ئېتىپ تېپىرلاشقا باشلىدى. ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىگە يوشۇرۇنغان نىقابلىق ئادەم كەينىدىن تۇيدۇرماي كېلىپ قۇددۇس يارکەندىنىڭ بوينىغا كۇچەپ قىلىچ ئۇردى. تەندىن ئايرىلغان باش يەرگە چۇشۇپ سەكرەپ - سەكرەپ توختىدى، باشسىز تەن سىلكىنىپ - سىلكىنىپ جىم بولۇپ قالدى.

ھېلىقى نىقابلىق ئادەم قۇددۇس يارکەندىنىڭ قانغا بويالغان تېنىنى سۆرەپ كېلىپ ياڭاق دەرىخىنىڭ تۈۋىدىكى ئازگالغا تاشلىدى، كۆزى ئوچۇق ھالدا توپىغا مىلىنىپ ياتقان باشنىمۇ تېپىپ ئازگالغا چۇشۇردى.

— قوچقاربەگ① ئاغا، جېنىم قىينىلىپ كەتتى. خۇدا ھەققى، مېنى ئۆيۈمگە ئېلىپ بېرىپ قۇتقۇزۇۋالغىن، تېز بولغىن، — يېلىنىپ خىرقىرىدى ئابايا قۇددۇس يارکەندىنىڭ قىلىچى تېگىپ يىقىلغان ئادەم.

— خەپشۇك، ئەلى بەردار ! دۇشمەندىن زەخىم يېگەن يارىماسنىڭ قولىدىن نېمە ئىش كەلسۇن؟ سېنى كۆتۈرۈپ ئەكېتەمدىمەن؟ بەڭگىنىڭ خىيالىنى قىلما، جېنىڭ قىينالغان بولسا مانا بۇ قىلىچىم سېنى ئازابتىن قۇتۇلدۇرىدۇ، — قوچقار ياساۋۇل ھىجىيىپ قان يۇقى قىلىچنى يۇقىرى كۆتۈردى. ئەگەر كۇندۇز بولغان بولسا، ئۇنىڭ چوقۇر سوقمىچاق يۇزىنىڭ تارتىشىپ، پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرىنىڭ بەقەمدەك قىزىرىپ كەتكىنىنى كۆرگىلى بولاتتى.

---

① قوچقاربەگ — مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئوردا جاللاتلىرىدىن بولۇپ، قەبرىسى يەكەن كونىشەھەردە ھازىرمۇ ساقلانماقتا.

— خۇدادىن قورققىن، قوچقاربەگ ئاغا، ئەمىر مىرزا ئاتابەكرىگە نېمىدەپ جاۋاب بېرىسەن؟

— ئەمىر مىرزا ئاتابەكرى: «ئەلى بەردار قۇددۇس يارىكەندىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن ئۇنى سەن ئۇجۇقتۇرۇۋەتتىڭ» دەپ بۇيرۇغان. ئۇقتۇڭمۇ؟ يەنە قانداق گېپىڭ بار؟ — قوچقار ياساۋۇل «سەن ئۆلۈمگە مەھكۇم» دېگەن مەنىدە ئالايدى.

— ئۆزۈڭگە توۋا قىلدىم، ئاللا، بۇ بەدكارلارغا ئالدىنىپتىمەن، — ئۇنىڭ سۆزى تۇگىمەستىن قىلىچ كۆكسىگە سانجىلدى. ئەلى بەردار بوغۇزلانغان كالىدەك پۇت ئېتىپ تېپىرلاپ ـ تېپىرلاپ جان بەردى. قوچقار ياساۋۇل جەسەتنى تېپىپ ئازگالغا يۇمۇلتىۋەتكەندىن كېيىن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

بۇ پاجىئە ھىجرىيە 878 ـ يىلى① ياز ئېيىنىڭ شەنبە كېچىسى يۇز بەرگەنىدى. شامال كۇچىيىپ ئىرغاڭلاپ تۇرغان ياڭاق دەرىخىنىڭ بىر تال شېخى قاراسلاپ سۇنۇپ چۈشتى. چاقماق چېقىپ تاراسلاپ چۈشكەن يامغۇر بىرپەس شارقىراپ قۇيۇلدى ـ دە، توختاپ قالدى. قاراڭغۇ كېچە تىمتاس، كىشىنى ئەيمەندۇرگۈدەك سىرلىق تۇس ئالغانىدى. ئوردا تەرەپتىن مەشئەل كۆتۈرۈپ كەلگەن بىرقانچە ياساۋۇل، نۆكەرلەر راۋاقتا چېقىپ تۇۋرۇككە ئېسىقلىق چوڭ پانۇسنى ياندۇردى. ئۇلار راۋاقتىن چۈشۈپ گويا يىغا ـ زار قىلىۋاتقاندەك مۇڭلۇق شىلدىرلاپ تۇرغان ياڭاق تۇۋىدە چۆچۈپ تۇرۇپ قېلىشتى. پانۇس يورۇقىدا ئوردىكى تەندىن جۇدا قىلىنغان قورقۇنچلۇق باشنى كۆرۈشكەنىدى. ئۇ تەرەپتە ئېرىق بويىدا ياتقان جەسەتكىمۇ كۆز سېلىشتى:

— قۇددۇس يارىكەندي ! ئەلى بەردار! — دېگەن تىترەك ئاۋاز ھەممە ئېغىزدىن تەڭلا چىقتى. شۇ چاغدا:

---

① ھىجرىيە 878 ـ يىلى — مىلادىيە 1473 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

— ئۇنۇڭنى چىقىرىشما ! بۇ يەردىن دەرھال كېتىش ! — دېگەن بۇيرۇق ئاڭلاندى.

ياساۋۇل - نۆكەرلەر قىلىچ يالىڭاچلاپ چىقىپ كەلگەن تۆت نەپەر نىقابلىق ئادەمنى كۆرگەندە قورقۇنلىرىدىن جىم تۇرۇپ قېلىشتى ۋە قوللىرىدىكى مەشئەلنى تاشلاپ قېچىشتى.

3

ئەمىر نەزەر مىرزا، ئەلى سەردار، شائىر ئايازبلار ئاخشام شىكاردىن يانغاندا شەھەرگە يېقىنلاپ كېلىپ شۇ يەردىكى جاھانباغ ھەرەمخانىسىدا قونۇپ قېلىشقانىدى. ئۇلار بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا، ئەتىگەنلىك تاماقنى ئوردىدا يېمەكچى بولۇپ، كۈن قىزىرىشقا باشلىغاندا يېتىپ كەلگەنىدى. ئوردا ئەتراپىدا ئاتلىق، پىيادە ياساۋۇل - نۆكەرلەر ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى. ئوردىنىڭ ھەيۋەتلىك دەرۋازىسى ئالدىدا چىرايلىرى ئۆڭگەن بىر توپ ئەسكەرلەر تۇراتتى. ئۇلارغا سەپسېلىپ ئەجەبلەنگەن ئەمىر خاۋاتىرلانغىنىچە ئوردا دەرۋازىسىدىن كىرىشىگە، بىر ياساۋۇل يۈگۈرۈپ كېلىپ باش ئەگدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئەمىر جانابلىرى، خۇدا ئۆمۈرلىرىگە بەرىكەت، دۆلەتلىرىگە كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلغاي.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ھە نېمە گەپ؟ — ئەمىر نەزەر مىرزا كىمنىدۇر ئىزدىگەندەك ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۇپ سورىدى:

— قۇددۇس يارکەندي قېنى؟

— ئەمىر جانابلىرى، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا.

— كەچتىم، سۆزلەۋەر...

— ھۆرمەتلىك ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەردارى بۇگۈن كېچە ئوردا بېغىدا ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. ئەلى بەردارمۇ ھەم، — ياساۋۇل ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئىشلارغا بوغۇنۇقۇپ سۆزلەپ بەردى.

— ھە؟ ! — ئەمىر نەزەر مىرزا چاپچىپ تۇرغان ئاتنىڭ

تىزگىنىنى بىر تارتقاندى، ئات ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ پۇشقۇرۇپ توختىدى. بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان ئەلى سەردارنىڭ ساقاللىرى تىترەپ، ئاغزى گەپكە كەلمەي قالدى. ئاخشاملا ئورداغا يېنىپ كىرىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېيتىپ ئەمىرگە قەتئىي تۇرده مەسلىھەت بېرىشكە پېتىنالمىغانلىقى ئۈچۈن ھەسرەت چەكتى. شائىر ئايازنىڭ شىكاردىن ئالغان ئىلھاملىرى، شېئىرىي تۇيغۇلىرى، ھاياجانلىق پىكىرلىرى گاراڭ بولغان كاللىسىدىن كۆتۈرۈلۈپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى.

— ۋاداربخ، ۋادەربخ ... ساداقەتمەن بۇرادىرىم ئىدىك. قانداق ياۋۇز نامەرد ئەزىز بېشىڭغا جاسارەتلىك تېنىڭدىن جۇدا قىلغاندۇ؟ — دېدى ئەمىر نەزەر مىرزا ئالاقزەدە بولۇپ، — ئاللادىن قورقمىغان ئۇ باغرى تاش مەلئۇن زادى كىم؟

ئەمىر نەزەر مىرزا ئاتتىن چۈشۈپ بېشى قېيىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئەلى سەردار بىلەن ئايازى ئىككى تەرىپىدىن يۆلەۋالدى. كۆزلىرىگە ياش تولغان ئەمىر بېشىنى كۆتۈردى، چىرايى سارغايغانىدى. ياشانغان چېغىدا بۇ پاجىئە ناھايىتى ئېغىر كەلدى.

— بىر كۈچلۈك دۈشمەن ئۆز سايىسىنى كۆرسەتمەي ھەربكەت قىلمۇھتىپتۇ، ئەمىر، پەخەس بولۇشمىز لازىم، — دېدى ئەلى سەردار ئۇنى ئاگاھلاندۇرۇپ.

— غەپلەتتە قاپتىمەن، سەردار، بىر ياۋۇز دۈشمەن يارىكەند ئەھلىگە تەھلىكە سېلىۋېتىپتۇ. بۇنى ئەمدى بىلدىم، — دېدى ئەمىر نەزەر مىرزا ئورنىدىن تۇرۇپ، — قۇددۇس يارىكەندىنىڭ جەستى قەيەردە؟ ئۇنىڭ ئازابلانغان چىرايىنى بىر كۆرگۈم بار.

ئەلى سەردار ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، توستى:

— جانابلىرى، غەپلەت قوينىدا سەپەردە ئالدىرىماي چوڭ زىيان تارتتۇق. ئەمدى ئىتتىكلىك قىلماق ئاپەتنىڭ بولمىقىدىن بېشارەتتۇر. قازاغا سەۋر قىلماق ئاللاغا يېقىن بەندىنىڭ شاراپىتىدۇر. ھەزرەتلىرىنىڭ پاجىئە يۈز بەرگەن يەرگە بېرىشى،

ياۋۇز دوشمەننى خوشال قىلىدۇكى، قايغۇمىزنى ئاشۇرىدۇ. ھەرەمخانىغا كىرىپ ئارام ئالسۇنلار. بىز بېرىپ بۇ قازايىقەدەرنىك بائىسىنى① تېپىش ئۈچۈن ئورۇنۇپ كۆرەيلى.

4

تاڭ شەپىقى ئەۋرىشىم چۈچىلىق پەردە تارتىلغان دېرىزىگە جۇلا تاشلىدى. ئايدەك چىرايىنى غەم - تەشۋىش مۇڭلاندۇرۇۋەتكەن ئايسىما خېنىم خاس مېھمانخانىنىك باغقا قارىغان دېرىزىسى يېنىدا مامۇق كۆرپە ئۈستىدە ئولتۇراتتى. قۇچىقىدا تېخى ئالتە ئايغا توشمىغان ئوغلى قاپقارا كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ياتاتتى. ئايسىما خېنىمنىك بولۇق ئۈزۈن چاچلىرىنى ئىككى كېنىزىكى تاراۋاتاتتى. بوۋاق ھەدەپ ئانىسىنىك كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆكسىگە ئۇمتۇلۇپ كۆزلىرىنى چىمچىقلىتاتتى، ئويماقتەك لەۋلىرىنى شورايتتى.

ئايسىما خېنىم يارکەندتىكى باي سودىگەر ئوبۇلقاسىم تۆگىچىنىك قىزى ئىدى. ئاتمىش ياشتىن ھالقىغان نەزەر مىرزا بۇ قىزنىك تەرىپىنى دەللالدىن ئاڭلاپ ئۇنى ئەمرىگە ئېلىش قارارىغا كەلگەنىدى. ئوبۇلقاسىم تۆگىچى يەتمىش - سەكسەن تۆگىسى بىلەن بىر يىلى ھىندىستانغا قاتنىسا، يەنە بىر يىلى سەمەرقەنت، بۇخاراغا قاتنايتتى. ئۇ نەزەر مىرزا ئەۋەتكەن لەۋەن ئەلچىلەرگە رازىلىق بىلدۈرۈپ ئون سەككىز ياشقا كىرگەن لەۋەن دىلرەبا قىزىنى يارکەند ئەمىرگە ياتلىق قىلدى. ئىككى يىل ئۆتمەستىن ئايسىما خېنىم بىر ئوغۇل تۇغدى ...

قارا يوللۇق ئەتلەس كۆڭلەك ئۈستىدىن زەر بىلەن كەشتىلەنگەن جىلىتكە كىيگەن لەۋەن چوكان سىلىق تارالغان چاچلىرىنى كەينىگە تاشلاپ، كېنىزىكى تۇتۇپ تۇرغان ئەينەككە قاربدى، لېكىن نەزىرى ئىختىيارسىز ئىشىك تەرەپكە ئاغدى: «ئەمىر نېمىشقا كەلمەيدىغاندۇ؟ پۇتۇن ئوردىنى ئەنسىزلىك قاپلاپ

---

① بائىس — سەۋەب.

كەتتى، مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەسكەرلىرى ھەممىلا يەردە تىمىسقىلاپ يۈرەرىمىش، چاپسانراق كەلسە بولاتتى».

— گۈلسۈم!

— لەببەي، ئاغىچا خېنىم، — چىرايىدىن رەسىدە بولغان قىز ئىكەنلىكى چىقىپ تۇرغان كېنىزەك كىرىپ باش ئېگىپ تۇردى.

— ئوردىغا چىقىپ يەنە بىر قېتىم قاراپ باققىنا، ئەمىر كەلدىمىكىن؟

— ماقۇل، ئاغىچا خېنىم.

گۈلسۈم مۇشۇنىڭ بىلەن يەتتە قېتىم ئوردىغا چىقىپ دېرەك ئالالماي يېنىپ كىردى.

— ئەمىر ھەزرەتلىرى تېخى كەلمەپتۇ، ئاغىچا خېنىم، — دېدى ئۇ ئېگىلىپ ۋە تەشۋىش ئىلكىدە قوشۇپ قويدى، — ئوردىدا ئاجايىپ قورقۇنچلۇق گەپلەر بولۇۋاتىدۇ، — ئۇ بىر ئىشنى يوشۇرغاندەك قىلىپ يۈزىنى ئىران گىلىمى تارتىلغان تام تەرەپكە قىلىۋالدى.

— قانداق گەپلەر ئىكەن، ئېيتقىنا؟

كېنىزەك يىغلامسىراپ گەپ باشلاي دەپ تۇرۇشىغا خاس مۇلازىم، ياساۋۇللىرىنى تاشقىرىدا قالدۇرغان ئېرى كىرىپ كەلدى.

— قەدەملىرىگە مۇبارەك، دادىسى، — ئېمىتىۋاتقان بالىنى كۆرپە ئۈستىدە ياتقۇزۇپ قويۇپ ئورنىدىن تۇرغان خوتونى نازاكەت بىلەن ئېگىلىپ سالام بەردى.

— خۇدا كۆپىنىڭ قاتارىدا ھەممىزنى ئامان قىلغاي. ئوغلىمىز ئوبدانمۇ؟

— شۈكۈر، مانا، دىدارلىرىغا تەشنا بولۇپ تۇرۇپتىمىز، — دېدى خوتۇنى ئالدىغا چۈشۈۋالغان قاپقارا ئۆرۈم چاچلىرىنى سۈلكەت بىلەن كەينىگە تاشلىغىنىچە. ئۇنىڭ ئىشارىتى بىلەن كېنىزەكلەر چىقىپ كەتتى. ئەمىر ئۆزىگە تەلپۈنگەن ئوغلىنىڭ پېشانىسىغا سۆيۈپ قويدى ۋە ھەرقاچان ئۆزىلا ئولتۇرىدىغان

كىمخاب يېكەندازدا ئولتۇردى. ئايسىما خېنىم ئېرىگە قاراپ هارغىنلىق ئەمەس، قانداقتۇر بىر غەم ـ ئەندىشىنىڭ چىرايىغا كۆلەڭگە تاشلىغانلىقىنى سېزىپ كۆڭلى بىرقىسما بولۇپ قالدى ـ يۇ، يەنە هېچ ئىش بولمىغاندەك مۇڭلۇق چىرايىغا شۇئانلا كۈلكە يۈگۈرتۈپ سورىدى:

ـــ دادىسى، ئەتىگەنلىك تاماقنى مۇشۇ يەرگە ئەكىرسۇنمۇ؟ ئاخشام ئۆزلىرى كىرگۈزگەن قىرغاۋۇل، بۆدۈنە گۆشلىرىنى ئاشپەزلەر كاۋاپ قىلىپ قويدى ئەتىمالىم.

ـــ هازىر كاۋاپقا زوقۇم يوق، بەش كۈندىن بېرى شىكاردا كاۋاپ بىلەنلا تاماقلاندۇق. ئوردىغا چىقىمەن، زۆرۈر ئىشلار بار. سىز بالا ۋە كېنىزەكلەر بىلەن ئاللانىڭ بۇ نېمىتىدىن بەھرىمەن بولغايسىز، ـــ دېدى ئېرى خوتۇنى ئۇزارتقان چاينى ئوتلاپ.

ئەمىر نەزەر مىرزا قاپقارا كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ ياتقان ئوماق ئوغلىنىڭ پېشانىسىغا يېنىشلاپ سۆيۈپ قويۇپ ماڭدى.

ـــ ئاللاغا ئامانەت، دادىسى!

ـــ سىلەرنى ئاللاغا تاپشۇردۇم، ئانىسى.

ئايسىما ئاغمچا خېنىم ئېرىگە خوش ئېيتىپ ئىشىكنى ياپتى. كېتىۋاتقان ئېرىنىڭ ئاياغ تىۋىشىغا قۇلاق سېلىپ كۆزىگە ياش ئالدى ۋە قىرقىراپ يىغلاپ كەتكەن ئوغلىغا ئەمچەك سالدى...

«ئەي، ئاللا، ياش بولسامۇ، ياشانغان مۆمىن بەندەڭگە مېنى هەمراھ قىپسەن. بۇنىڭدىن مىننەتدارمەنكى، زىنهار نارازى ئەمەسمەن. ئاق كۆڭۈل، سەممىي، مۆمىن بەندەڭگە ئۆمۈرلۈك رەپىقە بولغىنىم ئۈچۈن ساڭا شۈكۈر قىلىمەن. ئېرىمنى پىتنە ـ پاساتتىن، دۈشمەنلەرنىڭ قەستىدىن، تاسادىپىي هادىسە، كېلىشمەسلىكلەردىن ئۆز پاناهىڭدا ساقلاپ، ئوغلىنىڭ تويىنى كۆرۈشكە، غەيرەت ـ جاسارىتىدىن مەمنۇن بولۇشقا نېسىپ قىلغىن ...» دەپ ئىلتىجا قىلغاچ، قارا چاچلىرى پېتىلە ـ پېتىلە، بۇدرۇق ئوماق بالىسىنى باغرىغا باستى. نېمە ئۈچۈندۇر بىر ئەنسىزلىك كۆڭلىنى يېرىم قىلماقتا ئىدى.

ئىككىنچى باب

ئەمرنىڭ نادامىتى

1

ئەمىر نەزەر مىرزا ۋەھىمە ـ تەشۋىش ئىلكىدە كۈننى ئاران چۈش قىلدى. ئۈنىڭ سەل تاتارغان چىرايى ناھايىتى خاپا كۆرۈنەتتى. گەرچە مۇشۇ تاپتا ئەمرلىك كۈرسىدا ئولتۇرسىمۇ، كۆڭۈل شەھرىنى غەم لەشكىرى باسقانىدى. تاجۇسەلتەنەتكە، ئادالەتكە تەشنا رەئىيەتكە ئەتىلا يېغا كېلىدىغاندەك، ئادەملەر قىرىلىپ تۈگەيدىغاندەك، شەھەر، يېزا ـ بازارلار ۋەيران بولىدىغاندەك تىنچسىزلىنىپ، ئۆزىنى بەكمۇ خامۇش سېزەتتى. ئەتىگەندىن بېرى ئۈنىڭ ئالدىغا كىرگەن ئەلەمدار، قەلەمدارلار خۈشامەتگۈيلۈق بىلەن مەدھىيە سۆزلىرىنى گويا يامغۇردەك ياغدۇرۇپ، ھېچقانداق مەسلىھەت ياكى تەسەللى بېرىشەلمەي ئۈنى تولىمۇ بىزار قىلىۋەتكەنىدى. ئۈزاقتىن بېرى ئوردىنىڭ تۈزىنى يەپ كەلگەن ئەمىر، سەردار، بەگ ـ سىپاھلاردىن ھېچقانداق ئاقىلانە مەسلىھەت چىقمىدى. ئۈلارنىڭ كۆپىنچىسى قورقۇنچ ئىلكىدە قالغانىدى. ھەرقانداق ۋەقە بولۇشتىن قەتئىينەزەر، مەنسەپلىرىدىن ئايرىلىپ قالماسلىقنى ئارزۇ قىلىدىغان بۇ بىر قىسىم ئالىيجانابلارنىڭ بەزىلىرى دىۋانخانىدا مۈگدەپ ئولتۇرۇشقان، بەزىلىرى ئۆيلىرىگە كېتىشكەن، بەزىلىرى شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا يوشۇرۇنۇۋېلىشقانىدى. ئۆز كۆڭلىدە بۇنى سېزىپ تۇرغان ئەمىر قانداقمۇ ئاچچىقلانماي تۇرالىسۇن؟ ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىر سائەتتىن بېرى ھېچكىمنى قوبۇل قىلماي

قويدى.

ۋەممە ئىچىدە دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئىشكىئاغىسى ھەسەن قەللاپ پۈتىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ كىرىپ، سەرمۇنشى خوجا مۇھەممەد سەرۋەرنىڭ كىرىشكە ئىجازەت سوراۋاتقانلىقىنى گەپلىرى قولاشمىغان ھالدا يەتكۈزدى. ئۇنىڭ باش ـ ئايىغىغا كۆز يۈگۈرتكەن ئەمىر چەكچىيىپ ۋارقىرىدى:

ـــ ئۇ كىرسۇن، ئۆزۈڭ يوقال!

ـــ باش ئۇستىگە، ئەمىر، ـــ لاغ ـ لاغ تىترىگەن ئىشكىئاغىسى ئۈزۈن ساقىلىنى سىيپىغىنىچە كەينىچە مېڭىپ دېۋانخانىغا چىقتى، تەقەززا بولۇپ تۇرغان خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماي ئەمىر ئالدىغا كىردى:

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئەمىر كەرەملىرى.

ـــ ھە، كىرسىلە، ئولتۇرسىلا.

ئەمىر ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ تىكىلىپ تۇرغان سەرمۇنشىغا سەپسالدى: غەزەپ ئوتى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بەقەمدەك قىزىرىپ كەتكەن، گويا ھازىرلا جەڭگە ئاتلىنىدىغاندەك كىمخاب تون ئىچىگە ساۋۇت كىيىپ، قىلىچ ئېسىۋالغانىدى. بېشىغا چىلىك ئورالغان ئاپپاق سەللە ئۇنى تېخىمۇ ھەيۋەتلىك كۆرسىتىپ تۇراتتى.

ـــ باركاللا! تەخسىرىم، سىلى بار ئىكەنلا؟ ...

ئەمىرنىڭ بۇ سۆزىدىكى كىنايىنى چۈشەنگەن خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ۋەقەنى بايان قىلىپ دېدى:

ـــ ئاللاغا سادىق بەندە رەئىيەتكە قارا سانىمايدۇ، ئادالەتلىك پادىشاھتىن يۈز ئۆرۈمەيدۇ. تۇنۇگۈن كەچ جانابلىرىنىڭ يولىغا مۇنتەزىر بولۇپ تۇرغان چېغىمدا مىرزا ئابابەكرى لەشكەرلىرىنىڭ يارىكەند شەھىرىنى قامال قىلىۋالغانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم. قارىسام ئوردىدا ئۇ يەردە كۈسۈر ـ كۈسۈر، بۇ يەردە پىچىر ـ پىچىر ... سالقىن نەزەرلەر مېنى تەقىب قىلىشقا باشلىدى. مەن دېۋانخانىنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ،

دېرىزىدىن يوللىرىغا كۆز تىكىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپنى كۆزەتتىم. دۇانبېگى شاھدانە كوكۇلداش، ئەمىرلەشكەر مۇھەممەدبېكلار بىر قىسىم سەردار، سەرۋاز، ياساۋۇللار بىلەن ئوردىدىن پەش قېقىپ چىقىپ كېتىشتى. ئوردا ياساۋۇللار بېگى سەردار قۇددۇس يارکەندي ئۆز مۇلازىملىرى بىلەن ئوردىنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئايلىنىپلا يۈردى، ئوردىدىن ھېچ يەرگە بارمىدى. ئاللا ئۇنىڭ ھەزرەتلىرىگە بولغان ساداقىتىدىن مېنى تەسىرلەندۈردى، ئۇنىڭغا ھەمدەم بولۇش ئويىنى كۆڭلۈمگە سالدى. شۇنىڭ بىلەن تېخى كەتمىگەن سادىق بەگلەردىن بىرنەچچىنى چاقىرىپ ئوردىنى ياخشى مۇھاپىزەت قىلىشقا، بىرەر ئىش - ۋەقە سادىر بولسا، كەلگەنلىرىدىن كېيىن ئۆزلىرىنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلىشقا بۇيرۇپ، ئۆزۈم يەنە كۆزىتىش بىلەن بولدۇم. قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى. بىر چاغدا راۋاقتا غۇۋا يېنىپ تۇرغان پانۇسلار ئۆچۈپ قالدى. قانچە دىققەت بىلەن كۆزەتكەن بولسامۇ ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالمىدىم، لېكىن ۋۇجۇدۇمنى تەشۋىش ئورىۋالدى. «بۇ نېمە ئالامەتتۇر؟» دەپ تۇرۇشۇمغا، قۇددۇس يارکەندي راۋاق تەرەپكە ماڭدى. مەن چىقىپ ئۇنىڭ قېشىغا بارماقچى بولۇپ تۇرغىنىمدا ھەرەمخانىنى بىر يوقلاپ ئۆتۈش ئويى كۆڭلۈمگە چۈشتى ۋە كەينىمگە يېنىپ ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىغىنىمچە ھەرەمخانىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدىم. باش دەرۋازىنىڭ ۋە ئىككى نۆكەر قوغۇن يەپ ئولتۇرغانكەن. ئۇلار مېنى كۆرۈپ قوغۇن يېيىشكە تەكلىپ قىلدى ۋە جانابلىرىنىڭ ئاخشام جاھانباغ قەسىرىگە كېلىپ چۈشكەنلىرىنى ئېيتتى. تىنچ - ئامانلىقلىرىنى بىلىپ، ئەندىشەم پەسىيىپ، قوغۇن يەپ ئولتۇرۇپتىمەن. ھاۋا ۋەھىملىك گۈلدۇرلەپ چاقماق چېقىپ، يامغۇر يېغىپ كەتتى. يامغۇرنىڭ توختىشىنى كۈتۈپ بۇ يەردە يەنە بىردەم ئولتۇرۇۋېدىم، دېگەندەك يامغۇر توختىدى. توخۇنىڭ دەسلەپكى چىللىغان ئاۋازى ئاڭلىنىش بىلەن تەڭ ئورنۇمدىن تۇرۇپ ئوردا سەيناسىغا چىقتىم. پانۇس كۆتۈرگەن نۆكەرلەر

ئۇياقتىن - بۇياققا يۈگۈرۈشۈپ يۈرۈپتۇ. مېنى كۆرگەن خاس نۆكىرىم ئالدىمغا كېلىپ قۇددۇس يارکەندىنىڭ راۋاق يېنىدا ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئېيتتى، مەن راۋاق تەرەپكە ئېتىلدىم، «سەرمۇنشى، ئۇياققا بارغىلى بولمايدۇ» دەپ نۆكىرىم ئالدىمنى توستى. «كەينىمدىن ماڭ!» دەپ كېتىۋەردىم، راۋاقنى ئايلىنىپ ئۈجمە دەرىخى ئالدىغا كەلگىنىمدە ئازگالدا تېنىدىن جۇدا قىلىنغان قۇددۇس يارکەندىنىڭ بېشىنى كۆردۈم. نۆكىرىم ئاباياۋ بۇ يەرگە كەلگەندە ئىقابلىق ئادەملەرنىڭ قىلىچ يالتىڭاچلاپ تېز كېتىشىنى بۇيرۇغانلىقىنى قورقۇمسىراپ سۆزلەپ بەردى. مەن قەدىردان بورادىرىمنىڭ جەسىتى دۇشمەن قولىدا قالماسلىقىنى، ئەكېتىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدىم ۋە نۆكەرلىرىمگە جەسەتنى كۆتۈرگۈزۈپ، تونۇمنى ئۇستىگە ياپتىم، ئوردىنىڭ ئارقا دەرۋازىسىنى ئاچۇرۇپ ئۆيۈمگە ئەكەتتىم. ئارقىدىن مەرھۇمنىڭ بالىچاقىلىرىنى چاقىرتىپ كەلدىم، ئۇلار ئۇنسىز يىغلاشتى. سۇبھى يورۇقىغچە شېھىت بولغان قۇددۇس يارکەندىنىي يەرلىكىدە قويۇۋەتتۇق، — سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى يېشىنى توختىتالماي قالدى، — قەبرىستانلىقتا بامدات نامىزىنى ئوقۇپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ قايتتۇق، ئاخشام خەۋەر تاپقاچقا جانابلىرىنى بار دەپ ئويلاپ جاھانباغقا كەلسەم، نۆكەرلەر: «ھازىر بۇ يەردە ئەمىر مىرزا ئاببەكرى ئارام ئېلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭدىن ئىجازەت بولمىغۇچە ھېچ كىشىنىڭ كىرىشىگە بولمايدۇ» دەپ ئىشىك يېنىغا كەلتۈرمىدى. قوي تېرىسىگە ئورالغان بۆرىنىڭ ئۆزىنى ئاشكارىلىغانلىقىنى، قۇددۇس يارکەندىنى قەتل قىلىش جانابلىرىغا ئاگاھلاندۇرۇش ئىكەنلىكىنى، ئوردىنى بوشات دېمەكچى ئىكەنلىكىنى، جانابلىرىنىڭ كېتىشلىرى بىلەنلا جاھانباغقا ئورۇنلاشقانلىقىنى بىلدىم. بۇ قېتىم غەپلەتتە قالغانلىقىمىز ئۈچۈن پۈشايمان بىلەن ھەسرەت چېكىپ، ئۆيۈمگىمۇ بارماي، شەھەرنى ئۇچ قېتىم ئايلىنىپ چىقتىم. يولدا يېقىن بۇرادىرىم ھەسەن مىرزا بىلەن

ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇ ماڭا: «پۇتۇن ئەتراپنى مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرى قارا قاغىدەك بېسىپ كېتىپتۇ، ئەنسىرەۋاتىمەن» دېدى. ئىككىمىز ئوردىغا كەلسەك، ئەلى سەردار ۋە ئايازبلار بار ئىكەن، — گېپىي تۈگىمىگەن خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى بارغانسېرى غەمگە چۆشۈپ جىممىدە ئولتۇرۇپ كەتكەن ئەمىرگە قاراپ توختاپ قالدى. مۇنداق جىملىقلىقتا غەزەپلىنىڭ يوشۇرۇنغانلىقىنى ئۇ بىلگەنىدى.

— ئەمدى قانداق قىلماق كېرەك؟ — ئەمىر نەزەر مىرزا سەل تۇرۇۋېلىپ سورىدى. ئۇنىڭ قويۇق قاشلىرى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ قوشۇمىسى مىژژىدە تۇرۇلدى، يۈرەك سوقۇشى تېزلەپ چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىقتى، — ئەپسۇس، جەڭ دۇمبىقى چېلىپ يىراقتىن باستۇرۇپ كەلگەن دۇشمەننى تونۇش ئاسان بولغان بىلەن، ئالدىڭدا «خوش!» دەپ كۈچۈكلىنىپ، كەينىدىن چىشلىمەكچى بولغان مەككار دۇشمەننى، قارا نىيەتلەرنى ئىلغا قىلىش بەندە ئۇچۇن مۇشكۈل ئىكەن. «ئەمىرىم، پۇشتى پاناھىم ئۆزلىرى» دەپ كەلگەن چېقىمچى ئەمەلدارلارغا ئىشىنىپ، ئۇلارنىڭ ئالا نىيىتى توغرۇلۇق بېشارەت بەرگەنلەرنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمىغىنىمغا ئەپسۇسلىنىمەن. بولۇپمۇ قۇددۇس يارکەندي مېنى كۆپ قېتىم ئاگاھلاندۇرغانىدى، بۇ قېتىم ئوۋغا چىقىشتىن مېنى توسۇپ: «ئۆزىمىزگە ھېزى بولايلى، شىكارغا چىققاندىن كۆرە ئوردىدا ـ ئەلدە نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ، مۇتالىئە قىلىپ تەكشۈرۈپ باقايلى» دېگەنىدە، پىسەنتىمگە ئالماي شىكارغا چىقىپ كەتكەنلىكىم ئاللاغا ئايان. مەن غەپلەتتە قالدىم. خوجا مۇھەممەد، ئەمدى نېمە قىلماق كېرەك؟ — ئۇ بۇ سۆزنى ئىككىنچى قېتىم قايتىلىدى.

سوئال نەزىرى بىلەن ئەندىشىلىك قارىغان ئەمىرگە خوجا مۇھەممەد سەرۋەرنىڭ ئىچى ئاغرىدى.

— ئەمىر، بۇ خۇسۇستا ئۆزلىرىنىلا ئەيىبلىك ساناش ھەقىقەتكە كۆز يۇمغانلىق بولىدۇ. بۇ دەمگىچە مىرزا ئابابەكرىنى

چىرايلىق كۆرسىتىپ، پەردازلاپ كېلىۋاتقان ئەمىر - ئەركانلارمۇ تېگىشلىك ھەسسىسىنى ئېلىشى كېرەك، — خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى يەنە گەپتىن توختاپ نەزەر مىرزىغا قارىدى. ئەمىر باش لىڭشىتىپ «سۆزلەۋەر» دېگەن مەنىدە ئىشارەت قىلغاندىن كېيىن سەل تۇرۇۋېلىپ داۋاملاشتۇردى، — قۇددۇس ياركەندىي ئاللا ئۆزلىرىگە ھەمدەم قىلغان قەيسەر ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ مەسلىھەتىگە قۇلاق سېلىش بۇگۈنكى كېلىشمەسلىكنىڭ ئالدىنى ئالغانلىق بولاتتى. خەيرىيەت، ۋاقىت ئۆتتى، ئەمدى تەخىر قىلىشقا بولمايدۇ. راستىنى دېسەم، ئەمىر مىرزا ئابابەكرى سەرخىل لەشكىرىي كۈچ بىلەن شەھىرىمىزنى توردەك ئورىۋالدى. بىزنىڭ بىرقانچە مىڭ لەشكىرىمىز بولغان بىلەن ئۇلار ھەرقايسى بەگ ۋە ئەمىرلەرنىڭ باشقۇرۇشىدا، ئۇلارنىڭ قورسىقىدا قانداق جىن بارلىقىنى خۇدا بىلىدۇ. شۇ تاپتا ئوردىدا ئۇلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيدۇ. ئەمىر جانابلىرى، سىلى ئاق كۆڭۈل، سەمىمىي بولغاچقا، مۇناپىقلار، سۇيىقەستچىلەر ئوردىنىڭ مۇھىم ئىشلىرىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان. مۇنداق ئەھۋالدا دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇش دانالىقتىن ئەمەس. ھازىرچە ئوردىنى ئاللاغا تاپشۇرۇپ، ئۆزىمىزنى پىنھانغا ئېلىش ئۈنۈملۈكرەك چارە بولارمىكىن دەيمەن.

— قۇددۇس ياركەندىيمۇ شۇنداق مەسلىھەت بەرگەن، بۇنىڭغا شائىر ئايازىمۇ قوشۇلغانىدى. مۇنداق قىلىشقا رايىم بارماي تۇرغاندا سىزمۇ مۇشۇنداق مەسلىھەت بېرىۋاتىسىز. راست، ئېشەك چېغىدا مۇدۇرۇپ كەتكەن كۆۋرۈكتىن ئىككىنچى ئۆتمەيدۇ، — دېدى ئەمىر نەزەر مىرزا كۈمۈش غىلاپتىن چىقىپ تۇرغان قىلىچنىڭ سېپىنى تۇتۇپ، ھۆرمەت بىلەن قول باغلاپ تۇرغان خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىگە، — مەن ئەمدى پۇقرالار ئاسايىش تاپار، پىتنە - پاسات تېرىلماس، ئۇرۇش بولماس، بولۇپمۇ دوست سانالغان ھەمراھلىرىمدىن ئاسىيلار چىقماس، دەپ خام خىيال قىلغانىكەنمەن. مېنى ئاگاھلاندۇرغانلارنى ھەسەت

قىلىۋاتىدۇ، كۆرەلمەيۋاتىدۇ، دەپ خاتا ئويلىغانىكەنمەن. پەلەك بىلەن ماڭا بۇ ھەقىقەتنى تونۇتتى. بۇرادىرىم، مەن رەھىمسىزلىك بىلەن ماڭا بۇ ھەقىقەتنى تونۇتتى. بۇرادىرىم، مەن تولىمۇ كىچىكىپ ھوشۇمغا كەلدىم، بۇ ھەقتە ئەمرۇل كەبىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنى خەۋەردار قىلىشىمىز ئاقىلانىلىكتۇر. بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى خەيرلىك قىلغاي، ئاللا ! ...

ئەمىر نەزەر مىرزىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى مۇلاھىزە قىلغان خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى دېدى:

— ئارى، جانابلىرى، ئېغىر مۇشكۈللۈك ئالدىدا سادىقلار بىلەن ساداقەتسىزلەر ئۆزىنى ئاشكارىلايدۇ. ۋاھالەنكى، ھەزرەتلىرىگە ساداقىتىنى بىلدۈرگەنلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىشەنچلىك دېگىلىمۇ بولمايدۇ. تۈلكە ھىجىيىپ تۇرۇپ توشقان ئالىدۇ ئەمەسمۇ؟ ئەمدىلىكتە ھەرقاچان سەگەك تۇرۇش لازىمكى، مىنۇتمۇ غەپلەتتە قېلىشقا بولمايدۇ. دۇشمەننىڭ جاسۇسلىرى ۋە سۈيقەستچى سېتىلمىلارنىڭ دامىغا چۈشۈپ قالماسلىق ئۈچۈن ئالدىمىزنىلا كۆرۈش كۈپايە قىلمايدۇ. ئارقىغىمۇ، يىراقتىمۇ نەزەر تاشلاش زۆرۈر، — سەرۋەرى دىققەت بىلەن ئاڭلاپ تۇرغان ئەمىردىن سۆز كۈتۈپ جىم بولدى.

— ياخشى مەسلىھەت، بۇنىڭ ئەل ئۈچۈن بەشارەت ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن ئاللادىن مىننەتدارمەن، بۇرادىرىم.

خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ئەمىر نەزەر مىرزىنىڭ سوئال نەزىرى چىقىپ تۇرغان قىياپەتتىدىن بىرنەرسىنى چۈشەندى بولغاي، قول قوۋۇشتۇرۇپ دېدى:

— ئەمرۇل كەبىرنى مىرزا ئاتابەكرىنىڭ تالاپىتىدىن خەۋەردار قىلىش تولىمۇ زۆرۈر، چۈنكى يارکەند دېيارى كاشغەرگە قاراشلىقتۇر. كاشغەر ھۆكۈمدارى مىرزا ئاتابەكرىنىڭ بەدكارلىقىنى ئۇقسا چارە قوللىنىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس. ئەمما، ئەمىر كەبىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزا بولسا مىرزا ئاتابەكرىنىڭ تاغىسى، ئويلىنىپ ئىش تۇتۇشىمىز دانالىقتۇر.

سەرمۇنشىنىڭ ئويىنى باشتىلا پەملىگەن ئەمىر نەزەر مىرزا

خىيال سۈرۈپ قالدى. «قانداقلا بولمىسۇن ئەمىر كەبىرنى ۋاقىپلاندۇرماق لازىم. ئۆزى يارکەندکە کەلسە ئىشلار ئوڭشىلار ...»

— خەيرىيەت، — دېدى ئۇ، — ھەر جايدا ئاللا ئىگەم ئۆزى ساقلىسۇن، سىلىنى بۇرادىرىم سۈپىتىدە كۆرىمەن. مۇبادا ئۆزلىرىدىن ئايرىلساممۇ، بەرگەن مەسلىھەت، ياخشى تىلەك ۋە روھىي مەدەتلىرىدىن زىنھار ئايرىلغۇم يوق.

— زاھىرلىرىنى ئاللاغا تاپشۇردۇم، باتىنلىرىنى قەلبىمدە ئېلىپ كەتتىم، بۇرادىرىم، مەن يارکەند دىيارىدىن ئايرىلمايمەن.

خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى دوستى — ئەمىرى نەزەر مىرزا بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى.

2

ئەمىر نەزەر مىرزا دېرىزىنىڭ پەردىسىنى قايرىپ تاشقىرىغا كۆز سالدى. دەرەخلەر ۋەھىمىلىك شىلدىرلاپ تۇراتتى، تىمتاسلىق ئىچىدىكى ئوردىنى سۈر باسقانىدى. ئۇ خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن كۆڭلى تېخىمۇ غەش بولۇپ ئويغا چۆمدى: «مەن كۆپ جەڭلەرنى باشتىن كەچۈردۈم، بۇ ۋاقىتقىچە مۇنداق ئالاقزەدە بولۇپ، قېچىش كويىدا بولۇپ بالمىغانىدىم. ئەجەبا، قۇددۇس يارکەندىنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى ۋە خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىنىڭ مەسلىھەتى مېنى ئىرادەمگە قارشى ئىش قىلىشقا ئۈندەۋاتامدۇ ياكى قورقۇنچاقلىق قىلىۋاتامدىمەن؟ ...»

قوشۇمىسى قاتتىق تۈرۈلگەن ئەمىر دېرىزە يېنىدىن قايتىپ بېرىپ ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن كۇرسىدا ئولتۇردى ۋە: «ياق، — دېدى ئۆز - ئۆزىگە، — مېنى بۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويغان غەپلەت، دۈشمەننى دوست بىلگىنىم، دوستلارنىڭ سەمىمىي مەسلىھەتىنى قوبۇل تۇتماي، ئەمىرلىك مەغرۇرلۇقىغا

بېرىلگەنلىكىم ...»

ــ مەرھەمەتلىك ئاللا جانابلىرىغا سالامەتلىك، كۈچ ـ قۇۋۋەت ئاتا قىلسۇن، ــ دېدى كىرىپ كەلگەن ھەسەن مىرزا ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ.

ئەمىر نەزەر مىرزا خىيالدىن باش كۆتۈردى. ئۇزاققىچە سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلغان ئوردىنىڭ يەنە بىر ئەمىرى ھەسەن مىرزىغا مەيۈس قاراپ، يېقىن كىلىپ ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلدى ۋە توغرىدىن ـ توغرىلا سورىدى:

ــ مەملىكەتنى بىر مەككار زالىمغا تاپشۇرۇپ بەرگىنىمىز تۈزۈكمۇ، ۋەزىر؟ پۇقرالارنى ئازابلىق كۈنلەرگە قالدۇرۇش ھېسابىغا ئۆز جېنىمىزنى قۇتۇلدۇرساق، ئاللا راۋا كۆرەرمۇ؟

ھەسەن مىرزا ئۇزۇن ساقىلىنى سىيپاپ ئولتۇرۇپ جاۋاب بەردى:

ــ ھۆكۈمدارلارغا ئاللا راۋا كۆرمەيدىغان ئۇچ ئىش بار، جانابلىرى، ئۇنىڭ بىرسى زالىملىق، بىرسى خۇنخورلۇق، يەنە بىرسى ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىش. جانابلىرى ياش ۋاقتىلىرىدىن باشلاپ بۇ ئۇچ پاسىق ئىشتىن يىراق بولۇپ رەئىيەت كۆڭلىدىن ئورۇن ئالدىلا، بىلىم تەھسىل قىلىپ ھەم ئۆلىما، ھەم ھۆكۈمدار بولۇپ تونۇلدىلا، ئاۋام ئۆزلىرىنى دوست تۇتتى. ھۆكۈمدارلارغا ئاللا راۋا كۆرىدىغان يەنە ئۇچ ئىش بار: بىرىنچى، ھەرقانداق شارائىتتا ئادالەتنى قولدىن بەرمەسلىك؛ ئىككىنچى، رەھىمسىز دۇشمەن ئالدىدا ئامانلىقنى قولدىن بەرمەسلىك؛ ئۈچىنچى، غەلىبە قىلغاندا مەغرۇرلانماسلىق، مەغلۇپ بولغاندا ئۈمىدسىزلەنمەسلىك. بۇ جەھەتتىن ئالغاندا، ئۆزلىرىنى پىنھانغا ئېلىشلىرى ياكى كاشغەرگە كېتىپ تۇرۇشلىرى خوپتۇر. مىرزا ئابابەكرى ياركەندكە بىكار كەلمىدى. ئۇ قارا نىيىتىنى قانخورلۇق بىلەن ئاشكارىلىدى. پۇقرالارنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، ئامانلىق بولمىسا دۇشمەندىن قۇتۇلغىلى، قۇتۇلدۇرغىلى بولمايدۇ.

ئەمىر نەزەر مىرزا يىللاردىن بېرى قولىغا قول، پۈتىغا پۈت بولۇپ كەلگەن بۇ ئاقىل دوستىنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— ئەزىز بۇرادىرىم، — دېدى ئۇ كۆزىگە ياش ئېلىپ، — مەن ئەمىر بولغاندىن بۇيان غەپلەت پاتقىقىغا پېتىپ قالغىنىمنى تۇنۇگۈندىن بېرى ئاللا بىلدۇردى. بۇرۇن مەسلىھەتىڭىزنى قوبۇل كۆرمەي، ئۆمىدلىرىڭىزنى يەردە قويغانلىقىمدىن مۇشۇ كۈنگە قالدىم.

— يوقسۇ، جانابلىرى، — ھەسەن مىرزا نەزەر مىرزىنىڭ ياشاڭغىرىغان كۆزلىرىگە قاراپ دېدى، — كاشغەر ۋە ياركەند دىيارىدا ئۆزلىرىدەك تەڭداشسىز مەردانە پەزىلەت ئىگىسى بولغان ساداقەتمەن ئەمىرنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئاقماسلىقى كېرەك. يىغلاش — قورقۇنچاقلىقنىڭ ئالامىتىدۇر. تەدبىر — قىيان كەلگەن دەريادا سېلىنغان كۆۋرۈكتۇر. ئالىيلىرىنىڭ كاشغەرگە بېرىپ تۇرۇشلىرى تەدبىردىندۇر. بۇنى نېمىشقا ئاللا راۋا كۆرمەسۇن؟ رەئىيەت نېمە ئۈچۈن خالىمەسۇن؟ ۋاقىت زىچ، شاھىم، بۇگۈن كەچتىن قالماي يولغا چىققايلا.

— دېمەك، ئامال يوق ئىكەن - دە، — ياركەندتىن زادى ئايرىلغۇسى كەلمىگەن ئەمىر نەزەر مىرزا ئورنىدىن بىر تۇرۇپ، يەنە لاسسىدە ئولتۇردى.

— مىرزا ئاباباكرىنىڭ مۇنداق ۋەھىمە پەيدا قىلىشى جانابلىرىنىڭ ئورنىغا توسالغۇسىز چىقىش ئۈچۈندۇر. تەييارلىقسىز تۇرغان چېغىمىزدا تەييارلىق بىلەن ئۆزىنى ئاشكارا قىلغان دۇشمەندىن مەككار ۋە رەھىمسىز كۈچ يوقتۇر. ئۇنى دەپئى قىلىش ئۈچۈن ئەلۋەتتە ئۆزىمىزنى پىنھانغا ئېلىپ تەييارلىق قىلىشىمىز زۆرۈرىيەتتىندۇر.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى ئەمىر نەزەر مىرزا، — سادىق بەگ - سىپاھلار بىلەن بۇگۈن كېچىدىن قالماي يولغا چىقايلى. باشقا كۈن چۈشكەندە تاشلىمىغان كىشى ساڭا ھەقىقىي دوست، دەپتىكەن ئاقىللار. قارىغاندا ئەمىر - سەردارلاردىن، بەگ -

سىپاھلاردىن ئوردىنى تاشلاپ كەتكەنلىرى بار ئوخشايدۇ. ئىشكىئاغىسى ئەمىر ۋەلى تاغاينى ئۆزۈم قوغلىۋەتتىم. ئۆزىنى شۇنچە باتۇر، دانا ھېسابلايدىغان بۇ ئادەم بۇگۈن ئەتىگەندىن بېرى لاغ ـ لاغ تىترەپ تۇرىدىغان قورقۇنچاققا ئايلىنىپ قالدى. بەزى ئادەملەرنىڭ مۇنچە تېز ئۆزگىرىدىغانلىقىنى ئويلاپ باقمىغانكەنمەن. ياش بولسىمۇ شائىر ئايازدىن رازى بولدۇم. ئۇ ھەرقانداق ۋاقىتتا ئۆزىنىڭ مەن بىلەن بىللە بولىدىغانلىقى توغرۇلۇق قەسەمياد قىلدى. سىزدىنمۇ رازىمەن، بۇرادىرىم، ئاللا سىلەردەك مەردانە، ئاقىللاردىن پېقىرنى ئايرىمىسۇن.

ئەمىر نەزەر مىرزا ئۇچىنچى قېتىم ئورنىدىن تۇردى، ھاياجانلانغان ھەسەن مىرزىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ دېدى:

— خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىدىن ئاغرىنمىغايلا، ئەمىر.

— زىنھار، چۈنكى ئۇ ئۆز ئانا يۇرتىدىن ئايرىلماي، دۇشمەنگە تاقابىل تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۇردى. بۇ پىداكار روھتۇر.

— شۇنداق، بۇ دانانىڭ يارىكەندتە قېلىشى جانابلىرىنىڭ ئانا يۇرتلىرىغا بالدۇرراق قايتىپ كېلىشلىرى ئۈچۈندۇر. ئۇ قىيما ـ چىيما بولۇپ كەتسىمۇ ئۆزلىرىدىن يۈز ئۆرۈمەيدۇ.

— ئىشىنىمەن.

— ئەلى سەردارمۇ قالماقچى بولۇۋاتىدۇ، ئەمىر.

— نېمىشقا؟

— خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىگە ئوخشاش ئارزۇدا.

— ئۇنىڭ دېگەنلىرىگە ئىشىنەمسىز؟

— ئارى.

— خوش، ئۇ نېمىشقا خوشلىشىشقا كىرمىدى؟

— دىدار كۆرۈشۈپ بولۇپ ئايرىلغاندىن، دىدار كۆرۈشمەي تۇرۇپ ئاللا پاناھىغا تاپشۇرۇش، ئارتۇقچە روھىي بېسىم بولمايدىغانلىقى ئۈچۈن بولسا كېرەك، قالغىنى ئىگەمگە مەلۇم.

— ۋاللاھۇ ئەلەم، — دېدى ئەمىر نەزەر مىرزا كاشغەرگە كېتىش قارارىغا قەتئىي كېلىپ، — ئايازى بىلەن بىللە

كىشىلەرگە تۈيدۈرماي تەييارلىق قىلىۋېرىڭلار.

ـــ خاتىرجەم بولسۇنلار، مېڭىشقا تەييار بولغاندا ئۆزلىرىگە خەۋەر بېرىمىز.

ھەسەن مىرزا ئېگىلگىنىچە چىقىپ كەتتى.

ئەمىر نەزەر مىرزا ئورنىدىن قوپتى. كۆزى قىيمىغان ھالدا ئوردا سارايىنىڭ چاقناپ تۇرغان قۇببە، دېرىزىلىرىگە قاراپ تۇرۇپ قالدى. دېمىسىمۇ نەچچە يىللاردىن بۇ سارايدا ئولتۇرۇپ يارىكەنلىكىنى ئەرز ـ ھالىغا يەتكەن، ئادالەت بىلەن يۈرت سورىغانىدى. ھىجرىيە 878 ـ يىلى ياز ئېيىنىڭ تۆنچىق ئاخشىمىدا سەپەرگە ئاتلانغان ئەمىر نەزەر مىرزا يارىكەنلىكىنى جىمجىت، ئەنسىز كوچىلىرى بىلەن يۈرۈپ شەھەر دەرۋازىسىغا ئاستا يېقىنلاشتى...

ئۇچىنچى باب

مىرزا ئابابەكرىنىڭ يارلىقى

1

قارا بۇلۇتلار ئىچىدە بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي ئۇزۇپ كېتىۋاتقان ھىلال ئاي جاھانباغ ھەۋزىسىدىمۇ[1] بەئەينى شۇنداق ئەكس ئەتكەنىدى. بۇ كۆلنىڭ سۈيى رېۋايەتلەردىكى تىلسىملىق ھەۋزىدەك گۈزەل ۋە تىنىق بولۇپ، قارىغان كىشىنىڭ كۆڭلىدىكى غەمنى گويا خېمىردىن قىل سۇغارغاندەك تارتىپ ئالاتتى.

مىرزا ئابابەكرى مەجنۇنتاللار ئېگىلىپ تۇرغان ئاشۇ ھەۋزە بويىغا قويۇلغان شاھانە تەختتە ئولتۇراتتى. ئۇ كاشغەر، ياركەند دىيارىنىڭ ھۆكۈمرانى سانىز مىرزىنىڭ ئوغلى ئىدى. سانىز مىرزا «سەييىدئەلى ئالىپ» دەپ نام قازانغان ئەمىرنىڭ ئوغلى ئىدى. ئەمىر بولسا سەئىد ئەخمەتنىڭ ئوغلى ئىدى. سەييىد ئەھمەد شىجائىتى، سېخىيلىقى، مەردانلىكى بىلەن تونۇلغان، كاشغەر، ياركەند، خوتەن دىيارلىرىنىڭ ھۆكۈمرانى ئەمىر خۇدايدادنىڭ ئوغلى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مىرزا ئابابەكرى ئۆز نەسەبىدىن پەخىرلىنەتتى. ئاتا ـ بوۋىلىرى ئېرىشەلمىگەن شاھلىق تەختىگە چىقىشنى ئارزۇ قىلاتتى. بۇ يولدا ھەرقانداق قەبمە ئىشنى قىلىشتىن يانمايتتى. ئۇ بۇ قېتىم ئەمىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزا نامىدىن ياركەند ھاكىمى ئەمىر نەزەر مىرزىغا بىر پارچە مەكتۇپنى ئۆزى پۈتۈپ ئەكەلگەنىدى. بۇ

---

① ھەۋزە — كۆل مەنىسىدە.

مەكتۇپنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىدى:

بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم:

جانابىي ھۆرمەتلىك يۇرت بېشى ھاكىم نەزەر مىرزا ۋە بارلىق ئىتائەتمەن مۇلكىي، لەشكىرىي ئەمەلدارلارغا مەلۇم بولسۇنكى، ئۇلۇغ بوۋىمىز ئەمىر خۇدايدادنىڭ نەۋرىسى، سانسىز مىرزىنىڭ ئوغلى، پېقىرنىڭ كۈچ ـ ماداري بولغان قەرىندىشىم مىرزا ئابابەكرىنى ھۇزۇرلىرىغا ئەۋەتتىم. كەڭ كۆڭۈللۈك ۋە خۇشنۇدلۇق بىلەن ئىستىقبالىغا چىقىپ ئۆز ئورۇنلىرىدا ئولتۇرغۇزغايلا. مۇبارەك سائەتتە تامغىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ، كاشغەرگە كەلگەيلا. يۇقىرى مەرتىۋە، ئىززەت ـ ئىكرام جانابلىرىنى كۈتۈپ تۇرغۇسى.

كاشغەر، ياركەند، خوتەن دىيارلىرىنىڭ ئالىي ھاكىمى ئەمىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزا.

ئۇ بۇ مەكتۇپنىڭ مۇلكىي، لەشكىرىي ئەمەلدارلاردا، نەزەر مىرزىدا قالدۇرىدىغان تەسىراتىنى ئويلاپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى. ئۇنىڭ خۇشاللىقى ئاقۇچ سوزۇنچاق يۇزىدە بەرق ئۇرۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ يوغان كۆلەڭگىسى ھەۋزىنىڭ تىنىق يۇزىنى قارامتۇل رەڭگە كىرگۈزگەنىدى. جىمىرلاپ تۇرغان سۇ يۇزىدە گويا بەتبەشىرە دېۋە چۆمۈلۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ شېرىن خىيالغا غەرق بولدى.

«تېخى تۇنۇگۈن مۇشۇ ھەۋزە بويىدا نەزەر مىرزا ئولتۇرغان بولغىيدى. بەختكە يارىشا، ئۇ ھېچقانداق قارشىلىق كۆرسەتمەي ئورۇننى بوشاتتى. مانا، ئاللا نېسىپ قىلىپ مەن پادىشاھلىق دەبدەبەم، سەلتەنەتىم بىلەن ئولتۇردۇم. مېنى ئەمدى رۇستەم گۆردىن تىرىلىپ كەلگەن تەقدىردىمۇ بۇ تەختتىن چۈشۈرەلمەيدۇ. كاشغەر، ئاقسۇ، پۇتۇن موغۇلستان، ھەتتا خۇراسانىنى ئىگىدارچىلىقىمغا ئالىمەن ...»

— ھۆرمەتلىك سەردار، بىر تەخسىر ئۆزلىرى بىلەن دىدار

مۇلاقاتتا بولسام دەيدۇ، ــ دېدى دەرەخ ئارىسىدىن چىقىپ كەلگەن خاس نۆكىرى قوچقار ياساۋۇل قىلىچىنى قايرىپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ.

ــ مەن ھازىردىن باشلاپ سەردار ئەمەس، بەلكى پادىشاھ، ــ دېدى مىرزا ئابابەكرى قويۇق قاشلىرىنى يىمىرىپ.

قوچقار ياساۋۇلنىڭ توغاچتەك پۇلتىيىپ چىقىقان مەڭزىدە يۆگىلىپ تۇرغان سارغۇچ بۇرۇتلىرى قىمىرلاپ، چېھرىدە مەسخىرە كۈلكىسى پەيدا بولدى ـ يۇ، شۇ ھامان چىرايى سۈرلۈك تۈس ئالدى.

ــ گۇناھىمدىن ئۆتىنىمەن، شاھىم، بىلمەپتىمەن.

مىرزا ئابابەكرى تۇنجى قېتىم «شاھىم» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ قىن ـ قىنىغا پاتماي قالدى. بۇ سۆزنى مەسخىرە قىلىپ دېدىمۇ ياكى سەمىمىي ئېيتتىمۇ، تەكەببۇر ئەقىل ئىگىسىنىڭ شۇ تاپتا بۇ ھەقتە ئويلىنىپ ئولتۇرۇشقا ھەپسىلىسى يوق ئىدى.

ــ ھازىردىن باشلاپ سەن خاس نۆكىرىملا ئەمەس، پادىشاھ جاللاتلىرىنىڭ باشلىقى، ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەردارىسەن.

ــ قۇللۇق، شاھىم، ــ قوچقار ياساۋۇل يەنە بىر قېتىم تىزلىنىپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ بۇيرۇقىغا قۇلاق تۈتتى:

ــ خۇدا بۇيرۇسا يەنە بىر سائەتتىن كېيىن ئوردىدا بولىمەن. ھەرقانداق خەۋپ ـ خەتەرنىڭ ئالدى ئېلىنىشى كېرەك. ئەگەر بىرەر پېشكەللىك يۈز بېرىدىكەن، كاللاڭ بىلەن جاۋاب قىلىسەن.

ــ خوپ، شاھىم.

ــ ئەتە بامدات نامىزىنى پايتەخت جامەسىدە ئوقۇيمەن.

ــ خوپ، شاھىم.

ــ ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن ئوردا سارىيىدا بارلىق ئەمىر ـ ئەركانلارغا ۋەزىپە تاپشۇرىمەن. بۇ يارلىقىمنى ئۇلارغا يەتكۈز.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ قارلىغاچ قانىتىدەك قارا قاشلىرى

كۆتۈرۈلۈپ، تۈرۈلگەن قوشۇمىسى پۈلتىيىپ چىقتى. خۇددى قاراڭغۇ كېچىدە چاشقان كۆرگەن مۇشۇكنىڭكىدەك كۆز چاناقلىرى كېڭىيىپ، ھال رەڭگە كىرگەن قارىچۇقلىرىدىن ئوت چاقنىغاندەك بولدى. ئۇ ھەرقاچان مۇشۇ ھالەتكە كەلگەندە يالتىرىغان قىلىچىدىن قان تامايتتى. ئۇنى كۆرگەن ئادەمزاتنىڭ تىلى كالۋالىشىپ، ئىختىيارسىز دىر - دىر تىترەپ تىزلىنىپ قالاتتى.

مىرزا ئابابەكرى ئورنىدىن تۇردى. قىلىچنىڭ بىسىدىن تولا قان يالاپ قورقماس بولۇپ كەتكەن قوچقار ياساۋۇلمۇ دەرھال تىزلىنىپ پەرمان كۈتتى.

— نەزەر مىرزا يولغا سېلىندىمۇ؟ — سورىدى مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كېلىپ.

باش كۆتۈرۈپ قاراشقا پېتىنالمىغان قوچقار ياساۋۇل:

— ئالىيلىرى دېگەندەك ئۇ دۇنياغا يولغا سېلىندى، — دەپ بوغۇلۇپ جاۋاب بەردى.

— كىشى كۆرمىگەندۇ؟

— ئارى، شاھىم، يارکەند شەھىرىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسى ئالدىدا مۇلازىملىرى بىلەن بىللە تۇتۇلۇپ، خالىي جايدا ئۇجۇقتۇرۇلدى.

قوچقار ياساۋۇل يالغان سۆزلىدى. ئاشۇ مۇدھىش كېچە ئۇ جەسەتكە قارىتىپ قويغان نۆكەرلەر ئۆلۈم خەۋپىدىن قورقۇپ ئۆزلىرىنى چەتكە ئالغاندا، نەزەر مىرزىنىڭ جەستى غايىب بولغانلىقىنى ۋە نۆكەرلەرنىمۇ قىلىچ بىسىدىن ئۆتكۈزگەنلىكىنى شۇ دەم ئاغزىدىن چىقارسا ئۆزىمۇ بېشىدىن ئايرىلاتتى.

— قۇددۇس يارکەندىي ئۆلتۈرۈلدىمۇ؟

قوچقار ياساۋۇل بىردىن جانلىنىپ بېشىنى كۆتۈردى، ئالدىدا دۈشمەندەك تۇرغان مىرزا ئابابەكرىگە كۆزى چۈشۈپ يەنە لاغىلداپ تىترەپ كەتتى.

مىرزا ئابابەكرى قەددى - قامەتتە كاشغەر ۋە يارکەند

دىيارلىرىدا يەككە - يېگانە سانىلاتتى. تەلەي دوقا ماڭلاينىڭ قېشىدا دېگەندەك، خۇدا ئۇنىڭ پەۋقۇلئاددە ئېگىز بويىغا شۇنداق بىر باشنى ئورۇنلاشتۇرغانكى، يوغان بېشى بۆرتۇپ چىقىپ كەڭ يەلكىسى ئۇستىدە سوقمچاق خادا تاشتەك چوقچىيىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بۇ غەلىتە بېشىنى سەل سوزۇنچاق ئاقۇچ قىزىل كەلگەن چىرايلىق يۈزى، قىڭراق بىسمەك قاڭشىرى، بۇركۇتنىڭكىدەك چاقناپ تۇرىدىغان ئۆتكۈر كۆزى، ناھايىتى ماس كەلگەن دەلدەڭ قۇلىقى ۋە قويۇق ساقال - بۇرۇتى ئارىسىغا يوشۇرۇنغان يوغان ئاغزى زىننەتلىگەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەم جازىبىدار، ھەم سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. ھەر كۈنى نەچچە نۆۋەت بۇ غوجىسى بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ تۇرىدىغان جاللات قوچقار ياساۋۇل ئۇنىڭ ھۈزۈرىدا ئەركىن سۆزلەشكە زادىلا ئادەتلىنەلمەي كەلدى. دائىم ئالدىغا كىرگەندە ئۇنى سۇر باساتتى. ھازىرمۇ مىرزا ئابابەكرىگە تىك قارىيالماي، يەر تېگىدىن بېقىپ سوئالىغا جاۋاب بەردى:

— ئالىيلىرى، ئاشۇ ئاخشام قۇددۇس يارکەندىنى ئاۋۋال ئۇجۇقتۇرغانىدىم. كېيىن يارلانغان ئەلى بەردارنىمۇ جەھەننەمگە يولغا سالدىم. ئېسىم قۇرۇسۇن، بۇنى ئېيتمىشنى ئۇنتۇپتىمەن.

— سەن مېنىڭ سايەم. لەۋزىڭدىن شېكەر، قىلىچىڭدىن قان تېمىپ تۇرۇشى لازىمكى، سېنى كۆرگەنلەر دىر - دىر تىترىسۇن. تۇنۇگۈن كېچە قۇددۇس يارکەندىنىڭ بېشى كېسىلمىگەن ۋە ئەلى بەردار ئۆلتۈرۈلمىگەن بولسا، ئەمىر نەزەر مىرزا ئالمان - تالمان بالىچاقلىرىنى ئېلىپ ئاقسۇغا قاچمىغان ۋە مەن ئۇ ئولتۇرالمىغان تەختتە شاھلىق پەيزىنى سۈرەلمىگەن بولاتتىم. ئۇقتۇڭمۇ؟

— ئۇقتۇم، شاھىم.

— ئەمدى بارغىن.

قوچقار ياساۋۇل ئورنىدىن تۇرۇپ كەينىچە مېڭىپ دەرەخلەر ئارىسىدا غايىب بولدى.

مىرزا ئابابەكرى شۇ تاپتا ئۆزىنى ئىنتىزار بولۇپ كۈتۈۋاتقان

خانىشى ھۆسىنىنىڭ ئاغىچا بېگىمگە بۇگۈن كېچىنى ئوردىدا ئۆتكۈزىدىغانلىقىدىن خۇش خەۋەر بەرمەكچى بولۇپ، رەڭگارەڭ شامدانلارنىڭ نۇرىغا چۆمۈلگەن جاھانباغدىكى خاس قەسىرگە ماڭدى.

2

ئارغامچا بويى ئۆرلىگەن قۇياش كۈل رەڭ بۇلۇتلار ئىچىدە بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي ئۇزمەكتە ئىدى. ھېلىلا ئاقىرىپ ئاپتاپ چۈشكەن يەر بىردەمدە قارىيىپ ئاپتاپتىن خالىي بولۇپ قالاتتى.

تەختىنىڭ ئالتۇن يالتىلغان قۇببىسىگە دېرىزىلەردىن چۈشۈپ تۇرغان ئاپتاپ ئۆچۈپ، گىدىيىپ ئولتۇرغان مىرزا ئاببەكرىنىڭ ئاياغ ئاستىدىكى بىر غۇلاچ يەردە سارغۇچ ئاق شولا پەيدا بولدى. تەختىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ سەپراس تۇرغان ئەمىر ـ ئەركانلار قورقۇنچ قارا كۆلەڭگە تاشلاپ تۇرغان كۆزلىرىنى يەرگە سېلىنغان خوتەن گىلىمىدىن ئالماي قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇشاتتى، ئىچىگە تىترەك ئولاشقانىدى. تەخت پايىسىگە «توك» قىلىپ شاھلىق ھاسىسى تېگىشى بىلەن تەڭ ھەممەيلەن چۆچۈشۈپ باش كۆتۈرۈشتى.

— ساداقەتمەن ۋەزىر ـ ۋۇزرا، ئەمىر ـ ئەركانلار، مېنىڭ يارىكەند شەھىرىگە كېلىپ تەخت ئىگىلىشىم ھەرگىز ئۆزلۈكىدىن بولغان ئىش ئەمەس، — دېدى مىرزا ئاببەكرى بوم ئاۋازدا، — پىر بۇزرۇكۋار خوجا ئەھرار ھەزرىتىمىنىڭ ئەمرى بىلەن بولغان ئىشتۇر. ئەگەر مېنىڭ قارا نىيىتىم، ھارام تىلىكىم بولىدىغان بولسا، ئەمىر نەزەر مىرزىنى ئۆز ئىختىيارى بىلەن كېتىشكە زىنھار يول قويماس ئىدىم.

— ئارى، ئارى ... — ئەمىر ـ ئەركانلار ئىچىدىن گۇرۇلدىگەن ئاۋاز كۆككە كۆتۈرۈلدى.

— ئەمىر - ئەركانلار، پېقىر ھېلىھەم خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ھەزرىتىمگە مۇرىت، ھېلىھەم ئەمىر تاغام مۇھەممەدھەيدەر مىرزىغا پۇقرامەن. مېنى توغرا چۈشەنمەي قاچقان نەزەر مىرزىنى قايتۇرۇپ كېلىمەن، — ئۇ توختاپ مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ نامىدىن ئۆزى پۈتكەن مەكتۇپنى ئوقۇدى. مۇلكىي، لەشكىرىي ئەمەلدارلار قۇللۇق قىلغاندىن كېيىن دېدى، — ئاللا خالىسا ياركەند شەھىرىمىزنى ئىسمى - جىسمىغا، پايتەختلىك دەبدەبىسىگە لايىق قۇرۇپ چىقىش پېقىرنىڭ زىممىسىدىكى، جۇملىدىن ھەربىرلىرنىڭ پات ئارىدا ئادا قىلمىقى لازىم بولغان مۇبارەك ئىشتۇر. ئېرىق - ئۆستەڭ چېپىپ بىچارە دېھقانلارنىڭ قاغجىراپ كەتكەن يەرلىرىنى سۇ بىلەن تەمىن ئېتىشنى، يول ياساپ، كۆۋرۈك سېلىپ خەلقنىڭ غېمىنى يېيىشنى، غەللە - پاراق، باج - سېلىقنى ئازايتىپ پۇقرالارنىڭ يۈكىنى يېنىكلىتىشنى، پېقىرەك ياخشى نىيەتلىك ھۆكۈمرانغا ھەق سۇبھانە ۋەتەئالا بۇيرۇغان...

ئۇ سۆزىدىن توختىدى. قويۇق قاشلىرى كۆتۈرۈلۈپ، كۆزلىرى يوغان ئېچىلدى. بۇ كۆرۈنۈش جامالىغا شۇنداق يېقىملىق تۇس بەردىكى، ئۇ ئۆزىنى «ھۆكۈمدار» دەپ ئاتىغاندا خۇشخۇي چىرايىدىن نۇر جۇلا قىلدى. كۆپچىلىككە شاھانە نەزەر تاشلىغاندىن كېيىن چىرايى يەنە سۇرلۇك تۇس ئېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئاللا بۇيرۇغان ئىشنى ۋاقتىدا قىلىش پادىشاھنىڭ بۇرچىدۇر. بۇنىڭغا ھېچقانداق كۈچ قارشى تۇرالمايدۇ. توسقۇنلۇق، قارشىلىق يىمىرىپ تاشلىنىدۇ. مەن ئەلنىڭ ھۆكۈمدارى بولغانىكەنمەن، مەملىكەتنى باشقۇرۇشتا ئىشەنچلىك، ئىقتىدارلىق، قابىل دۆلەت ئەركانلىرىغا تايىنىشىم لازىم، ئەلۋەتتە.

— بىز ھۆكۈمدارىمىزغا تايىنىمىز، — دېدى مىرزا ئاتابەكرىنىڭ كەينىدە بۇيرۇق كۈتۈپ قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇرغان

جاللات بېشى قوچقار ياساۋۇل.

ـــ بىز ھۆكۈمدارىمىزغا تايىنىمىز، ـــ ئەمىر ـ ئەركانلارمۇ قوشۇلدى.

ـــ ئاللادىن مەننەتدارمەن، قولداشلىرىم، ـــ مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئوت چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدە ياش لىغىلدىدى، ـــ ھەربىرلىرى دىيارىمىزنىڭ دانىشمەنلىرى، سائادەت كۆكىدىكى يۇلتۇزلار، ھەربىرلىرى مېنى بەجانىدىل ھۆرمەتلەپ سۇلتان قىلىپ تىكلىگەن يەردە، كىم ماڭا كۆز ئالايىتالايدۇ؟ يىراق - يېقىندىن كىم ماڭا قارا قولىنى سۇنالايدۇ؟ ھېچكىم ! ...

مىرزا ئابابەكرى بۇ سۆزى بىلەن سۇلتان ـ ئەمىرلەرنى ئۇزۇل ـ كېسىل ئىنكار قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇلارغا جەڭ ئېلان قىلدى. ئابايا: «مەن ئۇنىڭ پۇقراسى» دېگىنى، رەئىيەتنىڭ رايىنى سىناش ئۈچۈنلا قىلىپ قويغان بىر سۆز ئىكەنلىكىنى ھازىر ئاشكارىلىغاندى.

ئوردا ئىچى شامالسىز كېچىدەك جىمجىتلىقتا چۆكتى، كىشىلەرنىڭ تىنىقلىرىمۇ توختاپ قالغاندەك بولدى. سۆزىنىڭ كۆپچىلىككە قاتتىق تەسىر قىلغانلىقىنى بۇ تىمتاسلىقتىن بىلىپ يەتكەن مىرزا ئابابەكرى تەخت ئۈستىدە ئورنىدىن تۇرۇپ دېدى:

ـــ شاھدانە كوكۈلداش باش ۋەزىرىم بولىدۇ.

كەكە ساقاللىق كىمخاب تون كىيگەن بويلۇق بىر كىشى ئەركانلار ئىچىدىن سۈغۈرۈلۈپ چىقىپ يەرگە باش قويدى.

ـــ ئادالەتلىك مىرزام، ئاللا تاجۇتەختلىرىگە رەھمەت ئاتا قىلسۇن.

ـــ شاھدانە كوكۈلداش ئىستىداتلىق ئەرباب. ئۇ نەزەر مىرزىنىڭ باش دۇانبېگى بولغاندا، ئۆز قابىلىيىتىنى جارى قىلدۇرالماي سىقىلىپ كەلگەندى. ئەمدى كارامەت كۆرسىتىپ تاجۇتەختىمىزگە زىننەت بەرگۈسى.

ـــ باش ئۈستىگە، مىرزام.

— جاي ئالسۇنلار !

شاھدانه كوكۇلداش قۇللۇق قىلغانچه ئېگىلىپ بېرىپ باش ۋەزىرلىك كۇرسىدا ئولتۇردى.

— سەردار مۇھەممەدبېكنىڭ نەزەر مىرزىنىڭ ئەمىر - لەشكىرى ئىكەنلىكى ئاۋامغا مەلۇم. نەزەر مىرزا ھېچقاچان ئۆز ئېلىنى كېڭەيتمىش، قۇدرەت تاپتۇرۇش كويىدا بولمىغاچ، سەردار مۇھەممەدبېك ئوردىغا قامىلىپ قالغانىدى. ئەمدى ئۇنىڭ خىزمەت كۆرسىتىدىغان، تاجۇتەختىمىزگە شان - شەرەپ كەلتۈرىدىغان پەيتى كەلدى. ئۇ بۇگۈندىن باشلاپ مېنىڭ ئەمرىلەشكىرىم ھەم ۋەزىرىم بولىدۇ.

سەردار، ئەمىر - ئەركانلار ئىچىدىن يەتتە تەزىم بىلەن پۈكۈلۈپ چىققان مۇھەممەدبېك تەخت ئالدىغا كېلىپ باش قويدى.

— قۇللۇق، مىرزام، پېقىرنىڭ جان پىدالىقى ئالىيلىرىنى رازى قىلسا ئۆلسەممۇ ئارماندا كەتمىگەيمەن.

— جاي ئالسۇنلار!

ئۇمۇ تەزىمده ئېگىلىپ بارغىنىچه ۋەزىرلىك كۇرسىدىن جاي ئالدى. ئەركانلار «يەنه كىمنى چاقىرارکىن؟» دەپ ھەرقايسىلىرى كاتتا تەمه بىلەن يەرگه قاراپ تۇرۇشاتتى. مىرزا ئاببابەكرى ئۆزىگه سادىق دەپ بىلگەن ئەمىر - سەردارلاردىن يەنه يەتته كىشىنى ۋەزىر قىلىپ تەيىنلىدى. مۆھۈردار، سەرمۇنشى، دىۋانبېگى، ئوردابېگى، ياساۋۇللار بېگىدىن تارتىپ پادىشاھ كەپتەرخانىسىنىڭ باشلىقىغىچه بولغان ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلىقا ئاتىمىش يەتته كىشىنى بەلگىلىدى. يىگىرمه يەتته كىشىگه ئەمىر - سەردار، بەگ نامىنى بەردى. ئىككى قولىنى دۇئاغا كۆتۈرۈپ تۇرغان ھاتەمشاھنى قازىكالان، گاھ سارغىيىپ، گاھ ئاقىرىپ ئالا - بۇلا بولۇپ تۇرغان ئەمىر ۋەلى تاغايىنى ئىشكئاغىسى دەپ ئېلان قىلدى. ئۇچ كۈندىن بېرى توختىماي داۋام قىلغان قورقۇنچ تىترىكى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئەمدى

كۆتۈرۈلۈپ، ياداڭغۇ چىرايىدا خۇشامەت كۈلكىسى پەيدا بولدى. مىرزا ئابابەكرى شاھلىق ھاسىسىنى تۇتۇپ ئولتۇردى. ئۇ قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇرماستىن، ھەيۋە بىلەن پادىشاھلىقنى تارتىۋالغان غالىب سەركەردە ئىدى. يۈرەكلىرى ئەمدىگىلا ئورنىغا چۈشكەن ئەمىر - ئەركانلار «يەنە قانداق يارلىق چۈشۈرىدىكىن؟» دېگەن ئويدا ئۈنۈڭغا قاراشتىن ئەيمىنىپ ئولتۇراتتى. نېمىندۇر ئويلاپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلدى. ئاپتاپ ئۆچكەندەك چىرايىدىن تەبەسسۇم يوقالدى.

— سەردار ئارسلانبەگ، مەخمۇتبەگ، مەنسۇربەگ، ئابدۇلمۇلىك بارلاس، غىياسىدىن كاشغەرىي، ئابدۇلۋاھابېگ... ئالدىمغا كېلىش ! — ئىسمى ئاتالغانلار بىر - بىرلەپ تەخت ئالدىغا كېلىپ باش قويدى. ئۇلارنىڭ چىرايى سارغىيىپ، ۋۇجۇدى تىترەكتىن لاغىلداپ تۇراتتى.

— سەنلەر ! — دەپ ئۈنلۈك خىتاب قىلدى مىرزا ئابابەكرى، — ئەمىر نەزەر مىرزىنىڭ سادىق ئەمەلدارلىرى تۇرۇقلۇق، نېمىشقا ئۇنىڭ بىلەن كەتمەي بۇ يەردە قېلىشتىڭ؟

— ئالىيلىرىنىڭ تەخت پايىلىرى ئاستىدا ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلىش ئۈچۈن، — دېدى مەنسۇربەگ، ئۇنىڭ ساقالسىز سىيدام ئېغىكى جاقىلداپ كەتتى. شۇ تاپتا باشقىلارنىڭمۇ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەنىدى.

— ئۆز ئەمرىڭگە ساداقەت كۆرسىتەلمىگەن يەردە ماڭا قانداق ساداقەت كۆرسىتىسەن؟

— سايىلىرى ئاستىدا ...

مىرزا ئابابەكرى ئاچچىق كۈلدى.

— ئېيتقىنا، سېنىڭ كوچىدىكى سەگدىن① قانداق پەرقىڭ بار؟ سەگ كىم بىر پارچە ئۇستىخان بەرسە ئۇنىڭغا قۇيرۇق شىپاڭشىتىپ جېنىنى باقىدۇ. سەنمۇ شۇنداق جان بېقىش

---

① سەگ — ئىت.

كويىدا ئىكەنسەن ـ دە، مەن بۇنىڭغا يول قويمايمەن. چۈنكى، كۈنلەرنىڭ بىرىدە مۇشۇ ئولتۇرغانلارنىڭ بىرسى مەندىن پادىشاھلىقنى تارتىۋالسا، شۇبھىسىز سەن يەنە ئۇنىڭ ئالدىدا قۇيرۇق شىپاڭشىتىسەن، ماڭا قىلىچ تەڭلەيسەن. سەندىن نە شاھقا، نە پۇقراغا ھېچقانداق پايدا يەتمەيدۇ. ئاللا ھايۋانلارنى ئاڭسىز ياراتقان بولسا، ئىنسانلارنى پىكىر قىلىپ ياشاش ئۈچۈن ئاڭلىق ياراتقان. ئىپلاس قەدىمكى ئىنساننىڭ ئوردامنى مەينەت قىلىشىغا يول قويسام ئاللا مېنى كەچۈرمەيدۇ، جاللات !

— پادىشاھىم، گۇناھىمدىن كەچسىلە، — دېدى بېشىنى يەردىن كۆتۈرگەن مەنسۇربەگ تىزلىنىپ ئالدىغا مېڭىپ.

— راست ئېيتتىلا، سەردار، — دېدى ئارسلانبەگ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، ئۇنىڭ قىزغۇچ بوم ساقىلى تىترەپ كەتتى، — بىزنىڭ سەگدىن پەرقىمىز يوق. ئۆز ئەمىرىمىزگە خىيانەت قىلدۇق، ئۇنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈدۇق، مەنسەپ ـ ئەمەلنى دەپ ئالدىلىرىدا باش ئەگدۇق. بىزگە ئۆلۈم ھەق.

بۇ سۆزنى ئاڭلىغان مىرزا ئابابەكرىنىڭ يۈزى چىمىلداپ، قاشلىرى لىك ـ لىك سەكرەپ كەتتى. ئۇ ھاسسىنى تەخت پايىسىگە قاتتىق ئۇرغاندا، ئالدىدا باش ئېگىپ تۇرغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىت مىجەز ئەمەسلىكىنى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە پىكىر قىلغۇچى ئاقىللارنىڭمۇ بارلىقىنى بىلدى. ئەسلىدە ئۇ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئىت مىجەزگە چىقىرىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە پىكىر قىلغۇچىلار، بولۇپمۇ قارشى پىكىر قىلغۇچىلار ئىنتايىن خەتەرلىك ئادەملەر ھېسابلىناتتى. ئۇلارنى چوقۇم ئۆلتۈرۈش بىلەن بىللە ئۆزىنىڭ ئادىل، مەردانىلىكىنى كۆرسىتىشتە خەتەرلىك بولمىغان بىر قىسىم ئىت مىجەزلەرنىڭ باشلىرىنى كېسىش، ئاۋامغا كۈچ كۆرسىتىش بېسىم ئىشلىتىپ چۆچۈتۈش ئۈچۈن زۆرۈر ئىدى. شۇڭا، مىرزا ئابابەكرى ھېچبىر ئىككىلەنمەستىن، ئالدىدا ئىككى جاللات بىلەن ھازىر بولغان

قوچقار ياساۋۇلغا بۇيرۇدى:
— بۇلارنىڭ ھېشى كېسىلسۇن!
— باش ئۈستىگە، شاھىم!
سەردار ئارسلانبەگ باشلىق يەتتە كىشىنىڭ يەلكىلىرىدىن قاماپ تۇتقان جاللاتلار ئۇلارنى سۆزلەشكە قويماي سۆرەپ ئاچىقىپ كەتتى. باش ۋەزىرلىك ئورنىدا ئولتۇرغان شاھدانە كوكۇلداشنىڭ چىرايى سامانداك سارغايدى، ئەمىر مۇھەممەدبەك گەز باغلاپ كەتكەن قېلىن كالپۇكىنى قاتتىق چىشلىدى. ئەمىر ۋەلى تاغاي يەنە تىترەشكە چۈشتى. باش ئېگىپ كەلگەنلەردىن ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلار بۇلار ئۈچۈن قورقۇنچلۇق ئاگاھلاندۇرۇش ئىدى.
مىرزا ئابابەكرى سەپسېلىپ بۇلارنىڭ روھىي ھالىتىدىكى بىسەرەمجانلىقنى بايقاپ، كۈلۈمسىرەپ سورىدى:
— ئەمىر نەزەر مىرزىدىن ئايرىلىپ يارکەندته قالغان ئەمىر سەردارلاردىن ھۇزۇرۇمغا كەلمىگەن ئىككى ئادەم بار. ئەلى سەردار بىلەن خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى، ئۇلاردىن خەۋىرىڭلار بارمۇ؟
قىزغۇچ نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزدىن ئۆزلىرىنى قاچۇرۇپ، ئورنىغا مىخلىنىپ قالغاندەك ئولتۇرۇشقان شاھدانە كوكۇلداش، ئەمىر مۇھەممەدبەك، ئەمىر ئەلى تاغايلار نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي، يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولۇشتى.
— خۇدا دۆلەت ئۈستىگە دۆلەت ئاتا قىلغاي، شاھىم، — دەپ ئورنىدىن قوپتى ۋەزىرلىككە تەيىنلەنگەن ئابدۇللا دانىش ئىككى قولىنى ساقلى يېپىپ تۇرغان كۆكسىگە قويۇپ، — ئەل ئارىسىدىكى گەپكە قارىغاندا، ئەلى سەردار كاشغەرگە كەتكەنمىش، تۇنۇگۈندىن بېرى قارىسى كۆرۈنمەيدۇ. خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ئۆيىدە بولسا كېرەك.
بۇ گەپكە قۇلاق تۇتمىغاندەك مىڭقىدا كۈلۈپ ئولتۇرغان مىرزا ئابابەكرى:

— ۋەزىر - ۋۇزرا، ئەمىر - ئەركانلارغا تون تارتىلسۇن، — دەپ يارلىق چۈشۈردى. يېڭى تەينىلەنگەن خەزىنەبېگى سۇلايمان دەۋرانى بۇرۇنلا تەييارلىق قىلىپ قويغان بولسا كېرەك، كەينىچە مېڭىپ پەتنۇس - پەتنۇسقا قويۇلغان رەڭگارەڭ كىمخاب تونلارنى مۇلازىملارغا كۆتۈرتۈپ ئەكىردى. ئەڭ ئاۋۋال باش ۋەزىر شاھدانە كوكۇلداشقا زەر قىياقلىرى جۇلالىنىپ تۇرغان يىپەك تونىنى كىيدۈردى، ئاندىن باشقىلارغا ئۆز ئەمىلىگە يارىشا تون ياپتى. ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ھۆكۈمدارنىڭ بۇ مەرھەمىتىگە مەدھىيە ئوقۇۋاتقاندا، ئوردا دەرۋازىسىنى كىرىپ تىزلاندى:

— شاھىم، خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى كەلگەنمىكەن، ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشمەن، دەيدۇ.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىللىق چىرايى كەچ كۈز ھاۋاسىدەك سۆرۈن تۈس ئالدى. قارلىغاچ قانىتىدەك قاشلىرى ئارىسىدىن قوشۇمىسى پۈلتىيىپ چىقتى.

— كىرسۇن ! — دەپ شاھدانە كوكۇلداشقا كۆز ئىشارىسى قىلدى. ئىتتىك ئورنىدىن تۇرغان باش ۋەزىر ئىشىكئاغىسى ئەمىر ۋەلى تاغاينىڭ ھەمراھلىقىدا دىۋانخانىغا چىقتى. بىرپەستىن كېيىن ئوردا دەرۋازىنىنى خوجا مۇھەممەد سەرۋەرنى باشلاپ كىردى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! — خوجا مۇھەممەد سەرۋەرنىڭ چىرايىدىن تەمكىنلىك ۋە ئۆزىگە ئىشەنگەنلىك چىقىپ تۇراتتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! — دېدى شاھدانە كوكۇلداش ئۇنىڭ مەردانە نەزىرىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ. ئەمىر ۋەلى تاغاينىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى:

— مىرزا ئوردىدىمۇ؟ — سورىدى ئۇ مەنسىتمىگەندەك قىلىپ. «مىرزا كىم؟» بۇ سوئال كۆڭلىگە چۈشكەن شاھدانە كوكۇلداش ئويلاپ تۇرۇپ قالدى - دە، نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي ئۆزىدەكلا تېڭىرقاپ قالغان ئەمىر ۋەلى تاغايدىن سۆز كۈتۈپ ساقاللىرىنى سىقىملاپ قويدى.

ـــ مەن مىرزا ئاباباەكرىنى دەۋاتىمەن، ـــ دەپ قەيت قىلدى خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى، ـــ قېنى ئېيتىشسىلا.

ـــ شاھىمىز جانابلىرىنى كۆتۈپ تۇرۇپتۇ، ـــ جاۋاب بەردى شاھدانە كوكۈلداش تىلى تۇتۇلۇپ قالغاندەك بۇت كەبى زۇۋان سۇرمەي تۇرغان ئەمىر ۋەلى تاغايغا ھومىيىپ قويۇپ.

ـــ مىرزا مېنى كۆتۈپ تۇرغان بولسا ئالدىغا كىرەي، ـــ خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى تەئەددى قىلىپ دىمىقىنى قېقىپ قويدى ـ دە، قەسىرى ئالىيغا قاراپ دادىل قەدەم تاشلىدى...

تۆتىنچى باب

قۇرۇق تىكەن شېخى

سېغىز توپىلىق يارکەند دىيارىنىڭ قىشچە سوغۇقتىن قاتقان تۇپرىقى كۈن نۇرىدا ئىللىپ، يۇمشاپ، ئەمدىلەتىن ئۇنۇپ چىققان كۆزگى بۇغداي مايسىلىرىنى كۆكلەم شامىلى يەلپۇمەكتە. ئېرىگەن قار - مۇز سۇلىرى بىلەن ئۇلغايغان زەرەپشان دولقۇنلىنىپ ئاقماقتا. مۇخ، كۆكتىكەن، يانتاق، يۇلغۇن باسقان دەريانىڭ بويلىرىدا سۆگەت، تېرەك، رېدە، قارىياغاچ، چىنار دەرەخلىرى ئىرغاڭشىپ تۇرغان ئىككى قىرغاقتا گاھ قۇيۇن كۆتۇرۇلۇپ، يەر ئوغۇتلاۋاتقان دېھقانلارنىڭ يۈز - كۆزلىرىگە قۇم، شېغىل - تاشلار ئۇرۇلسا، گاھ ئاسماندىن توپا يېغىپ، پۈتۈن جاھان قىزغۇچ چاڭ ۋە تۇمانغا غەرق بولاتتى، گاھ شارىلداپ ياغقان يامغۇردا دەل - دەرەخ، ئۇچار قۇشلارمۇ، ئادەم ۋە ھايۋاناتلارمۇ يۇيۇنۇپ، زەرەپشان دىيارى باشقىچە گۈزەللىشىپ كېتەتتى. لېكىن، ئادەملىرى كۆچۈپ كەتكەن كونا يارکەند شەھىرى زەيلىشىپ، ئۆيلىرى ئۆرۈلۈپ خارابىلىككە ئايلىنىشقا باشلىغانىدى. يەنە بىرنەچچە قېتىم يامغۇر ياغىدىغان بولسا، ساق ئۆيلەرمۇ قالمايدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئادەم ھەقىقەتەن ئۇلۇغ ئىكەن، يېڭىدىن بىنا قىلىنغان شەھەرگە كۆچۈپ بېرىپ تېزلا ئاۋات قىلىۋەتكەنىدى. بۇ يىل كەلگەن ھۆپۈپمۇ كونىشەھەرنىڭ دەرەخلىرىگە قونماي، يېڭى شەھەرنىڭ تال - جىرىملىرىغا، يېڭىدىن ياسالغان مەسچىت - مەدرىسەلەرنىڭ مۇنارلىرىغا قونۇپ سايراشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ قايسى چاغدا كەلگىنىنى كىشىلەر

كۆرمىگەن بولسىمۇ، تېرەك، سۆگەت شاخلىرىغا قونۇپ سايراۋاتقىنىنى بالىلارمۇ، چوڭلارمۇ كۆرۈشتى. دېھقانلار: «ھۆپۈپ كەپتۇ، يېڭى بىنا قىلىنغان شەھىرىمىزنى مۇبارەكلەپ سايراۋاتىدۇ، بۇ يىل بۇرۇنراق ئىسسىق بولغۇدەك» دېيىشتى، قارلىغاچ كەلگەندىمۇ شۇنداق دېيىشكەنىدى. قارلىغاچ ھاۋا تۇتۇلغاندا، ھۆپۈپ ھاۋا ئېچىلغاندا كېلەمدىكىن؟ بۇگۈن ئاسماندا بۇلۇتنىڭ قارىسى يوق، ھەممە ياقتىن «ھۆپۈپ» دېگەن ياڭراق ئاۋاز ئاڭلىناتتى.

ئوردىدا تەخت ئۈستىدە ئولتۇرغان مىرزا ئابابەكرى ھۆپۈپنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغاندا كىچىك ۋاقتىدا بېشىنى قوماق بېسىپ كېتىپ تەستە ساقايغان ئەمىر ۋەلى تاغايغا قاراپ كۈلۈپ قويدى. گەدىنىگىچە قىزىرىپ كەتكەن بۇ ئىشكىئاغىسى پۈشۈلداپ تىنىپ يەرگىچە ئېگىلدى:

ــ قۇللۇق، شاھىم، خىزمەتلىرىگە تەييارمەن.

مىرزا ئابابەكرى قاقاھلاپ غەمزە قىلدى:

ــ ھەي، ئىشكىئاغىسى، دەرھال چىقىپ ئەنە شۇ سايراۋاتقان ھۆپۈپ قونۇپ تۇرغان شاخنى ئەكېلىڭ...

ــ باش ئۈستىگە، شاھىم.

ۋەزىر ـ ۋۇزرا، ئەمىر ـ ئەركانلار بىر ـ بىرى بىلەن كۆز بېقىشتۇرۇپ ئەجەبلىنىپ قالدى. مىرزا ئابابەكرى تەختتىن چۈشۈپ شاھانە تونىنىڭ قويۇن يانچۇقىدىن كەشىمىر قەغىزىگە يېزىلغان بىر پارچە خەتنى ئالدى.

ــ ۋەزىرلەر، ئەمىرلەر، قازى ـ قۇززات، مۇنەججىم ـ ھۆكۈمالار، ئاللانىڭ ئىلتىپاتى ۋە ھەربىرلىرىنىڭ يار ـ يۆلەك بولۇشى بىلەن يارکەند تەختىدە ئولتۇرغىنىمغا تېخى يىل توشمىدى. بۇرادىرىم نەزەر مىرزا سايىسىدىن چۆچۈپ قېچىپ كەتمىگەن بولسا، شۇنداق، شۇنداق، ئۇ ئىز ـ دېرەكسىز ئەرۋاھتەك يوقالمىغان بولسا، بۇ ئورۇندا ئولتۇرۇشقا ھەددىم يوق ئىدى. بوش قالغان تەختتە ئاخىر بىر كىشى ئولتۇرۇشى كېرەك ـ

ده. ئاللا پېقىرغا نېسىپ قىلغانكەن، ئولتۇردۇم. بۇنىڭدىن بارچە خالايىق خۇرسەن ۋە رازى. ھالبۇكى، كاشغەر ئەمىرى بولمىش ئۆگەي ئاتام مۇھەممەدھەيدەر مىرزا پېقىردىن خەۋىرەپ قالغان چېغى. ئاڭلىشىمچە تەختىمنى تارتىۋالارمىكىن دېگەن گۇمان بىلەن خاتىرجەم بولالمايۋېتىپتۇ. ئۇستۇمگە لەشكەر تارتىپ كەلگەن سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ يېڭىلىشى ئۇنىڭ ھۆرمەتلىك ئاتىسى بولغان موغۇلىستان شاھى يۇنۇسخانىمۇ بىئارام قىلغاندەك تۇرىدۇ. خۇراسان، خارەزىم شاھلىرىمۇ دىققەت - نەزىرىنى پېقىرغا قاراتقاندەك قىلىدۇ. ۋاللاھۇئەلەم، پېقىرنىڭ ھېچقانداق يامان غەرىزى يوقلۇقى پەرۋەردىگارى ئالەمگە ئايان، ئەگەر باشقىچە نىيەت، ئارزۇدا بولىدىغان بولسام، بۇ چاغقىچە سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئارقىسىدىن يۈرۈش قىلىپ كاشغەر ۋە ئاقسۇنى ئۆز تەسەررۇپۇمغا ئالغان بولاتتىم. يارکەند شەھىرىنى قايتا بىنا قىلىمەن دەپ ئاۋارە بولماي، قاغلىق ۋە خوتەننى ئېلىپ كەشمىر، ئافغانىستان تەرەپكە يۈرۈش قىلغان بولاتتىم. چۈنكى، مەنمۇ ئەل سورىغان سانسىز مىرزىنىڭ ئوغلىمەن. مۇنداق قىلىشقا نېمىشقا ھەققىم بولمىسۇن؟ ۋاھالەنكى، مەقسىتىم ئۇ ئەمەس، يارکەند دىيارىنى ئاۋات قىلىش، يەتتە ئىقلىمدىكى نامدار شەھەرگە ئايلاندۇرۇش، مانا مۇشۇ مۇددىئادا ئەمىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئاتامغا بۇ مەكتۇپنى ئەۋەتمەكچىمەن. ئوقۇپ بېرەي، ۋاقىپ بولۇپ قېلىشقايلا، — مىرزا ئابابەكرى خەتنى ئېچىپ ئوقۇدى، — «جانابىي ئاللا كاشغەر تەختىدە بەرقارار قىلغان ھۆرمەتلىك ئەمىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزا پەدەر بۇزرۇكۋارىمغا: ئاللانىڭ ئىنايىتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ مەكتۇپىنىڭ شاراپىتى بىلەن مېنى سۇلتانلىق تەختىدە ئولتۇرغۇزغان يارکەند جامەسى، شاھدانە كوكۇلداش باشچىلىقىدىكى ۋەزىر - ۋۇزرالار، ئەمىر مۇھەممەدبېك قاتارلىق سەردارلار ئۆزلىرىگە ئالىي ئېھتىرام بىلدۇرىمىز. پەرۋەردىگارىمىز ئاللا ئۆزلىرىنى پاناھىدا

ساقلاپ بەختىمىزگە تاجۇسەلتەنەتلىرىنى ئۆمۈرلۈك قىلغاي، پېقىرنى قۇللۇم دېسىلە قۇللىرى، پەرزەنتىم دېسىلە پەرزەنتلىرىمەن. ئەمر - پەرمانلىرىنى ساداقەتلىك بىلەن ئىجرا قىلىپ، بۇيرۇقلىرىغا بويسۇنۇپ، ئاۋام خەلقىگە، ئاجىز يېتىم - يېسىرلارغا خەزىنىدىن ياردەم قىلىپ كېلىۋاتىمەن. يارىلىق زاتلارنى ئىش بېشىغا قويۇپ، نەزەر مىرزىنىڭ دەۋرىدە ئارىسى بۇزۇلغان ئەلدە ئاسايىشلىق، ئەمىنلىك ئاتا قىلىش يولىدا كۈچۈمنى ئايىمايۋاتىمەن، ھەزرەتلىرىنى ھەر جەھەتتىن خاتىرجەم قىلىمەن. پىتنە - پاسات، يالغان خەۋەرلەرگە ئىشەنمىگەيلا، تاجۇتەختىمنىڭ زىنھار كامال تېپىشى ئۈچۈن ئۆزلىرى يارىكەندەكە قەدەم رەنجى قىلىپ خىزمەتلىرىمنى كۆزدىن كەچۈرگەيلا ۋە دۇئا بەرگەيلا. ئاللادىن مىننەتدار بولغۇچى نامۇناسىپ پەرزەنتلىرى مىرزا ئابابەكرىدىن.» مانا بۇ مەكتۇپنى ئەۋەتكىنىمگە ئالاھازەل ئىككى ئايدىن ئاشتى، پەدەر بۇزرۇكۋارىدىن خەۋەر يوق. بۇ خەتنى سىلەرگە ئوقۇپ بېرىشىم، غەيرىي تىلەك، ئارزۇيۇمنىڭ يوقلۇقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈندۇر، جانابلار.

ئۇ خەتنى شاھدانە كوكۈلداشقا بەردى.

— ساقلاپ قويۇلسۇن، ۋەزىرىم.

— قۇللۇق، شاھىم، — شاھدانە كوكۈلداش يۇگۈرۈپ كېلىپ ئىككى قوللاپ خەتنى ئالدى. ئۇ گەۋدىلىك، تەمبەل بولسىمۇ، مۇشۇ تاپتا مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئالدىدا قېچىرنىڭ يېنىدا تەخەي تۇرغاندەك كىچىكلەپ قالدى.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ بويى شۇنچىلىك ئېگىز ئىدىكى، ھەرقانچە قامەتلىك سانالغان ئەرمۇ ئۇنىڭ يەلكىسىگە كېلەتتى. ئەگەر ئۇ كۆپچىلىكنىڭ ئارىسىدا ئۆرە تۇرسا قوي پادىسىغا قوتاز كىرىپ قالغاندەك بەھەيۋەت كۆرۈنەتتى. قارلىغاچ قانىتىدەك شاپ بۇرۇتى دۇگلەك قىلىپ چىرايلىق ياسالغان قاپقارا ساقىلى ئۇنىڭ كېلىشكەن تەمبەل بەستىگە باشقىچە سالاپەت بەرگەنىدى.

پۇلتىيىپ چىققان قوشۇمىسى ئاستىدىكى چوڭقۇر قورۇقلار بىر قاراپلا كىشىنى ئەيمەندۇرىدىغان يوغان كۆزلىرىگە دالدا بولغانىدى. شۇ دەم نەشتەردەك سانجىلىپ قارىشىدا، ئولتۇرغان ھەممەيلەننىڭ نەزىرىنى سۈندۇرۇپ تاشلىغانىدى. شۇڭا، تىللىرى تۇتۇلۇپ قالغاندەك ھېچكىم زۇۋان سۈرمىدى. ئاخىرىدا جۇرئەتلىكرەك سانالغان ئەمىر لەشكەر مۇھەممەدبەك ئالدىغا بىر قەدەم مېڭىپ تىزلاندى:

— ئەي، ئادالەتلىك شاھىم، بۇ نامىدىكى مەزمۇن بىز ۋەزىر ـ ئەمىرلەرنىڭ كۆڭلىمىزدىكىنى ئىزھار قىپتۇ. بۇنىڭغا ئەمىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزىلا ئەمەس، بەلكى پادىشاھ يۇنۇسخانمۇ قايىل بولغۇسى، چۈنكى ئالىيلىرى شاھ چىڭگىزخان زامانىدىن بېرى ھۆكۈمرانلىق قىلىپ كېلىۋاتقان چاغاتاي ئەۋلادلىرىنىڭ دانا ھەم ئەلاسىدىن ئۇستۇن ئورۇندا تۇرىلا. چوڭ بوۋىلىرى ئەمىر خۇدايداد سەلتەنەتتە دوغلات قەبىلىسىنىڭ باش ئەمىرى بولغانىكەن. ئۇنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلغان بوۋىلىرى ئەمىر سەييىدئەلىمۇ كاشغەردە يېگىرمە تۆت يىلدىن ئارتۇقراق ھۆكۈمرانلىق قىلىپ ۋاپات بولغاندا، دانا ئاتىلىرى سانىز مىرزا كاشغەر، يېڭىسارنى مۇھەممەدھەيدەر مىرزىغا سۈيۈرغال قىلىپ بېرىپ، ئۆزى ياركەندنى پايتەخت قىلغان، بۇ دىيارغا ئالىي ھىممەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەنىدى. ھالبۇكى، ياش جەھەتتە كىچىك بولسىلىرىمۇ ئەمىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئۆزلىرىگە بەيئەت قىلىشى لازىمدۇر، شاھىم.

— ئارى، — شاھدانە كوكۈلداش ئەمىر مۇھەممەدبېكنىڭ يېنىدا تىزلاندى، — شاھىم ! بۇ مەكتۇپ ئالىي ھىممەتلىك نەسەبلىرىنىڭ مەرتىۋىسىنى ئەلۋەتتە تېخىمۇ يۇكسەك قىلغاي، چاغاتاي ئەۋلادلىرى ئۈچۈن ئالىيلىرىنىڭ قەلەم ۋە ئەلەمدە ھەممىدىن ئۇستۇن تۇرىدىغانلىقىنى ئىسپاتلىغۇچى ھۆججەت بولۇپ قالغاي.

— ئارى ! — ھەممە بەگ، ۋەزىر، ئەمىر ـ سەردارلار بىردەك

تىزلاندى.

— ئورنۇڭلاردا ئولتۇرۇڭلار، ئەركانلىرىم، — مىرزا ئابابەكرى سۆزىنى داۋام قىلدى، — كۆپچىلىك، سىلەر خانلىقىمنىڭ تىرىكى، كۈچى، قۇدرىتى. پەقەت قولۇمغا قىلىچ ئېلىپ چەۋەندازلار قاتارىدىن ئورۇن ئالغاندىن بېرى ھەربىرلىرى بىلەن ئەسرا بولۇپ كېلىۋاتىمەن. ئاتام مۇھەممەدھەيدەر مىرزا يېنىدىكى ۋاقتىمدىمۇ، سۇلتان دوستۇھەممەدخان ئالدىدا خىزمەتتە بولغان چاغلىرىمدىمۇ، ھەربىرلىرى پەقەرنىڭ ھۆرمەت - ئىززىتىمنى قىلىشىپ يۈقىرى ئابرۇيغا ئىگە قىلىشتىلا، بۇ نۆۋەت يارکەندته تەختكە چىققان قۇتلۇق دەمدىمۇ پەرمانبەردار بولۇپ، ياۋۇز دۈشمەنلەردىن قوغدىنىش، ئاۋام خەلقنىڭ سېلىقىنى يېنىكلىتىش، يېڭى شەھەر بەرپا قىلىش، يول ياساش، ئېرىق - ئۆستەڭ چېپىش ئىشلىرىدا جان پىدا قىلىشتىلا، ئاللا بۇنىڭدىن رازى، تەختته ئولتۇرۇشۇمنى بۈيرۇغان خوجا ئەھرار ھەزرىتىم رازى. ئاۋام خەلق رازى، ھەربىرلىرىگە جانابىي ئاللا رەھمەت قىلسۇن.

— بىز قۇللىرى يارکەند شەھرىنى قايتا قۇرۇشقا پەرمان چۈشۈرگەن ئالىيلىرىدىن رازىمىز، — ۋەزىر - ئەمىرلەرنىڭ ساداسىدىن ئوردا يەنە لەرزىگە كەلدى.

— جانابىي ئاللادىن مىننەتدارمەنكى، ھەربىرلىرىنىڭ پىداكارانە باشلامچىلىقلىرى ئارقىسىدا بىر يىلغا يەتمىگەن ۋاقىتتا مانا بۇ يېڭى يارکەند شەھرى بىنا قىلىنىپلا قالماستىن، شەھەر ئەتراپىدا ئون ئىككى مىڭ يېڭى باغ ئەھيا قىلىندى. كاتتا سەيلىگاھ نوروزدۆڭده ياسالغان راۋاق ئاشيان ھېچقايسى شەھەرده يوقتۇر. بىر تەرەپته جاھانباغ، چىنىباغ، بىر تەرەپته شامالباغ، گۈلباغ ... كەبى، — مىرزا ئابابەكرى بىردىنلا سۆزدىن توختاپ ۋە كەينىگە يېنىپ، تەختكە چىقىپ ئولتۇردى، — لېكىن بۇ مۇبارەك يېڭى شەھرىمىزنىڭ سېپىلى تېخى پۈتمىدى. تېز ئاردا سېپىل ياساش تاماملانسا، بۇ شەھەر بىر

مۆجىزە بولۇپ قالىدۇ.

— ئارى، — قازانداەك چوڭ سەللە ئوربغان قازىكالان ھاتەمشاھ مىرزا ئابابەكرىنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ چوڭقۇر تەزىم قىلدى، — زېمىنۇئاسمانىنىڭ يارىتقۇچىسى ئاللا ئىگەم بۇ ئىشنى ئالىيلىرىغا ئىراده قىلغانىكەن، باشقا ھېچقانداق شاھ - سۇلتانلارنىڭ قولىدىن كەلمەس. جانابىي ئاللانىڭ بۇ ئىلتىپاتىنى شۇنداق جايىغا كەلتۇرىدىلەركى، خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ھەرقانچە قارىغىسىمۇ، پىرىمىز خوجا ئەھرار ھەزرىتىمنىڭ دۇئاسى ئىجابەت بولۇپ، ئالىيلىرىنىڭ كۈچ - قۇدرىتى ئېشىۋېرىدۇ. نامىشەرىپلىرى تارىخلاردا ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن، ھارۇن رەشىد، سۇلتان سۇتۇق بوغراخانلاردەك زىكىر قىلىنىپ ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا قالغۇسى، پەرۋەردىگار ئالەم ئالىيلىرىغا ھەزرىتى نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۆمرىنى، ھەزرىتى سۇلايمان ئەلەيھىسسالامنىڭ تەختىنە - دەبدەبىسىنى بەرسۇن، ئامىن!

— ئامىن! — ئوردا ئىچى كۆتۇرۇلگەن قوللاردىن قاراڭغۇلاشتى. «شۇكۇر، ئەي، ئاسمان - زېمىننىڭ ئىگىسى ئۇلۇغ ئاللا، غالىب بەندىلەرنىڭ قاتاردا قىلغىنىڭغا شۇكۇر، لەۋزىمنىڭ ئۆتكۇر قىلىچتەك بولۇشىغا، قىلىچىمنىڭ قىيا تاشنىمۇ بىسى يانماي پارە قىلىشىغا نېسىپ قىلغىن، پېقىر قۇلۇڭ ساڭىلا باش ئېگىدۇ.»

مىرزا ئابابەكرى كۆڭلىدە شۇكۇر ۋە ئىلتىجا قىلغاندىن كېيىن، ئاستا دېدى:

— ۋەزىرلىرىم، ئەمىرلىرىم، ئەلەم - قەلەمدە ئۆمۇرۋايەت مەن بىلەن بىللە بولۇشقا ئەھدە قىلغان قېرىنداشلىرىم، مەن سىلەرگە ئىشىنىمەن. كىمكى بۇ ئىشەنچكە داغ چۈشۈرىدىكەن، ياكى ماڭا ئاسىيلىق قىلىدىكەن، دەرھال بېشىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ ياكى خوجا مۇھەممەد سەرۋەردەك تىرىك تۇرۇپ بالىچاقىسى بىلەن دىدارلىشالمايدىغان ھىجران ئازابىغا

قالدۇرۇلىدۇ. بۇ ئۆلتۈرۈلگەندىنمۇ ئازابلىق، — ئۇ سۆزدىن توختاپ قالدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئاشۇ كۈنى مۇھەممەد سەرۋەرى كىرگەن چاغدىكى ئاجايىپ ھالەت كەلدى. مىرزا ئابابەكرى «ئۇ ئايىغىمغا يىقىلىپ بىر قوشۇق قېنىنى تىلەيدۇ» دەپ ئويلىغانىدى. ئەمما، خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى:

— ئەي مىرزا، ئاللا دۇنيادا بۆرىنىمۇ، قوينىمۇ يارىتقىنىغا ئوخشاش، زالىمنىمۇ، مۆمىنىنىمۇ يارىتقان، چۈنكى ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز قىلمىشىغا لايىق جازاغا ئۇچرايدۇ. سىزمۇ شۇنداق، تەختكە چىقتىم دەپ ئۇنچىۋالا كۆرەڭلەپ كەتمەك، تەختتىن چۈشىدىغان نادامەتلىك كۈنىنمۇ ئۇنتۇپ قالماك، مەن شۇنى دەپ قويغىلى كەلدىم. ئەمدى قوچقار ياساۋۇلنى چاقىرىپ مېنى چېپىشقا بۇيرۇڭ، — دېدى كۆكرەك كەرگەن ھالدا تىك تۇرۇپ.

مىرزا ئابابەكرى قوچقار ياساۋۇلنى چاقىرمىدى، ئۇنى ئۆلۈمگىمۇ بۇيرۇمىدى. لېكىن، مۇنداق دېدى:

— ئاللا سېنىڭ ئۆمرۈڭنى ئۇزۇن قىلغان ئوخشايدۇ. مەن سېنى ئۆلتۈرمەيمەن، ئەمما بۇگۈندىن باشلاپ خوتۇن - بالىلىرىڭنىڭ يېنىغا قەدەم باسمايسەن. ئەگەر ئۇلار بىلەن دىدار كۆرۈشىدىكەنسەن، شۇ كۈنى ئۇرۇق - ئەۋلادىڭ تامام قەتلىئام قىلىنىدۇ. ماك، يوقال ! ...

خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ئاچچىق بىر كۈلدى - دە، گۈرس - گۈرس دەسسەپ چىقىپ كەتتى.

مىرزا ئابابەكرى خىيالدىن ئۆزىگە كېلىپ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا بېشىنى سېلىپ تۇرغان ئەمىر ۋەلى تاغايىغا تىكىلدى.

— ئىشكئاغىسى، ھۆپۈپ نېمىگە قونغانكەن؟

— ئالىيلىرى، ھۆپۈپ ... — ئۇ دۇدۇقلاپ سۆز قىلالماي جايىدىلا تىزلاندى.

— ھۆپۈپ نېمىگە قونغانكەن؟ قونغان نەرسىنى ئەكەلدىڭىزمۇ؟

— گۇناھىمدىن ئۆتسىلە، شاھىم، ئەكەلدىم.
مىرزا ئاتابەكرىنىڭ بايىاتىن قىزىرىپ ئېسىلىپ كەتكەن يۈزى سۈرلۈك تۇس ئالدى.
— قېنى كۆرسىتىڭ!
ئەمىر ۋەلى تاغاي كىمخاب تونىنىڭ يېڭىغا يوشۇرۇپ قويغان قۇرۇپ قالغان تىكەن شېخىنى چىقاردى ۋە ئىككى قوللاپ سۇندى.
— ئوردىنىڭ يان تېمى ئۇستىگە ئورنىتىلغان تىكەنلەر ئۇستىگە قونغانىكەن، تازا كۆرۈۋېلىپ شوتا قويدۇرۇپ ئالدۇردۇم.
— يېڭىلىشىمغانسىز، — سوردى مىرزا ئاتابەكرى قۇرۇق تىكەن شېخىنى ئېلىپ.
— زىنھار، شاھىم.
— يېشىل تال يېكى كۆك تېرەك شېخى ئەكېلىدۇ، دەپ ئويلىغانىدىم. خەيرىيەت، داڭگال ئەكەلمەي، قۇرۇق تىكەن شېخى بولسىمۇ ئەكەپسىز. ئەمدى دەرھال چىقىپ مۇشۇ تىكەن شېخىنى ئالغان تامنى چاقتۇرۇۋېتىڭ. ئورنىدا ئىلگىرىكىدىن كۆركەم - ھەيۋەتلىك يېڭى تامنى كۆرەي، ئەمما ئۇستىگە قۇرۇق تىكەن شېخى ئەمەس، چىرايلىق ياسالغان ئۇچلۇق تۆمۈر زىخچە ئورنىتىلغان بولسۇن.
— خوپ، شاھىم.
ئەمىر ۋەلى تاغاي پۈتى بىلەن ئەمەس، بېشى بىلەن دوملىغاندەك ئارقىسىچە تېز مېڭىپ چىقىپ كەتتى.
— دانا تەدبىر، — دېدى شاھدانە كۈكۈلداش ئېگىلىپ، — ئوردا تېمى ئۇستىگە قۇرۇق تىكەن ئورنىتىش سەلتەنەتلىرىگە داغ تەگكۈزەتتى، ئەمدى دەل جايىدا بولدى.
مىرزا ئاتابەكرى ۋەزىرىنىڭ گېپىگە قۇلاقمۇ سالماي خىيالغا بەند بولدى: «خۇدايا پەرۋەردىگارا، ئاۋۋال ھەممىگە مۇيەسسەر بولۇپ، ئاخىرىدا ھەممىدىن قۇرۇق قالارمەنمۇ؟ قۇرۇق تىكەن

شېخى ياخشى بېشارەت ئەمەس، بۇ چۈشۈمنىڭ كاپارىتىگە يۈز تىللانى غېرىب ـ غۇرۇالارغا بېرىۋېتەي. يېڭى شەھەر سېپىلىنى تېزرەك ياسىتىپ ياۋدىن ئەمىن بولغايمەن. پېقىر قۇلۇڭغا ئۆزۈڭ پاناھ بولغايسەن، ئاللا.»

— ھۆرمەتلىك شاھىم، مۇھەممەدھەيدەر مىرزا سەردار نىياز مەشقاۋۇلدىن ئالىيلىرىغا مەكتۇپ ئەۋەتكەنكەن، كىرسۇنمۇ؟ — دېدى يېڭى تەيىنلەنگەن ئوردا دەرۋازىۋەنلەر بېگى ئىبراھىم مەشرەپ دولانىي كىرىپ كەلگىنىچە تىزلىنىپ.

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ خىيالدىن ئۆزىگە كەلگەن مىرزا ئابابەكرى ئۈتتىك كىرىپ كەلگەن ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەردارى قوچقار ياساۋۇل بىلەن ئوردا ئەمىرى ئابدۇللا دانىشقا تەڭلا قاراپ:

— يەنە قانداق پالاكەت باستى؟ سېپىل تېخىچە پۈتمىدىمۇ؟ — دەپ سوردى تايىنىپ ئولتۇرغان كۈمۈش ساپلىق قىلىچىنى تىزى ئۈستىگە ئېلىپ. ھەر ئىككىلەن تىزلاندى، ئابدۇللا دانىش دېدى:

— شاھىم، كەچۈرگەيلا، سېپىلنى پۈتكۈزۈش ئۈچۈن كېچە ـ كۈندۈز تەر تۆكۈۋاتىمىز. بۇ ۋاقىتقا قەدەر ھەر ئائىلىدىكى ئۇچ جاندىن بىرسىنى ھاشارغا تۇتقانىدۇق. تاش ـ توپا، سامان توشۇشقا يەنىلا يېتىشمەي ئىككى جاندىن بىرسىنى ھاشارغا تۇتىمىز دېسەك، بەزىلەر قارشى چىقىپ: «ئەمىر نەزەر مىرزا ۋاقىتدا ئارامخۇدا كۈن ئۆتكۈزۈپ كەلگەنىدۇق. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ۋاقىتدا ھاشارغا ئىشلەپ ئۆلۈپ كېتىدىغان ئوخشايمىز. بىزگە زادى ئارامىلىق بارمۇ، يوق؟» دەپ غوۋغا كۆتۈردى. يۈزدىن ئارتۇق كىشىنى زىندانغا تاشلىدۇق، غوۋغا ھېچ بېسىقمايۋاتىدۇ.

— بىرنەچچە كىشىنىڭ قول ـ پۇتىنى ئۈرۈپ چېقىۋەتتۇق، شاھىم، يەنىلا بېسىقمايۋاتىدۇ، — سۆز قىستۇردى قوچقار ياساۋۇل.

مىرزا ئابابەكرى ھېچ ئىش بولمىغاندەك بۇرۇتىنىڭ ئىككى

ئۇچىنى بۇراپ ـ بۇراپ قويۇپ، بىردىن ئورنىدىن تۇردى:
ـــ يارلىق ! كىم سېپىل سېلىش پەرمانىمغا قارشى چىقسا، ئەسھەت قىلسىمۇ پەيلىدىن يانمىسا، سېپىل ئاستىغا بېسىلسۇن، زىندانغا سالغانلارنىڭ ھەممىسىنى چىقىرىپ پۇتىنى كىشەنلەپ توپا توشۇشقا سېلىڭلار. ئىش بېشىدىكىلەردىن كىمكى يارلىقىمنى ئىجرا قىلماي بوشاڭلىق قىلسا، شۇ جايىنىڭ ئۆزىدە قىرىق دەررە ئۇرۇپ، ئاندىن سېپىل ئاستىغا بېسىڭلار.
ـــ باش ئۇستىگە، شاھىم، ـــ دېدى قوچقار ياساۋۇل رەڭگى تاتىرىپ تۇرۇپ قالغان ۋەزىر ئابدۇللا دانىشقا مەنسىتمەسلىك بىلەن قاراپ.
مىرزا ئاببەكرى سوغۇق نەزەر بىلەن سورىدى:
ـــ ۋەزىر، نېمە سەۋەبتىن زۇۋانىڭىز تۇتۇلۇپ قالدى؟
ئابدۇللا دانىش ئۇنىڭغا قارىدى:
ـــ شاھىم، جانابىي ئاللا ھەممىلا ئادەمگە ئەقىل بىلەن كۆڭۈلنى ئوخشاش ئاتا قىلغان، قاچانكى ئالىيلىرى يارىكەندە تەختىگە ئولتۇرغان كۈندىن باشلاپ ئەقىل ئىگىلىرى خارلىنىپ، يۈرەكلەر مۇجۇلماقتا. بولۇپمۇ يېڭى شەھەر بەرپا قىلىش جەريانىدا ئوردا خەزىنىسىگە نۇرغۇن ئالتۇن ـ كۈمۈش يىغىلدى، ئەمما خەلقنىڭ ئارامى بۇزۇلدى. قانغۇدەك سۇ، تويغۇدەك ئاش ـ نان بېرىلمەي، ئىشقىلا سېلىنىپ، كىشىلەر قاتتىق ئازابلانماقتا. پېقىر سۇلتانىمغا ياخشى مەسلىھەتلەرنى بەرسەم، ئاللانىڭ مۆمىن بەندىلىرىنىڭ مۇشكۈلىنى ئاسان قىلىشقا ياردىمىم تېگەر دەپ ۋەزىر بولۇشنى ماقۇل كۆرگەنىدىم، ئەمدىلىكتە پۇشايمان قىلمۇاتىمەن.
ـــ ھە، پۇشايمان قىلمۇاتامسەن تېخى، ـــ مىرزا ئاببەكرىنىڭ قاشلىرى لىككىدە كۆتۈرۈلۈپ كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلىغان كۆكۈچ نۇر چىرايىنى تېخىمۇ سۇرلۇك قىلىۋەتتى. ئۇ تۇتۇپ تۇرغان قۇرۇق تىكەن شېخىنى شىلتىپ دېدى:
ـــ خېلى گېپىڭ بار ئوخشايدۇ، تەخىر قىلىپ تۇر، مەن

كاشغەردىن كەلگەن مېھمانلىق يولىغا سالاي، — ئۇ باش ئېگىپ تۇرغان ئىبراھىم مەشرەپ دولانىيىغا كۆز تىكتى، — سەردارنى باشلاپ كىر !

ئابدۇللا دانىش: «ھەرقانداق ئىش چەكتىن ئېشىپ كەتسە نارازىلىق قوزغايدۇ. يېڭى شەھەر بەرپا قىلىش ئەسلىدە ياخشى ئىش. لېكىن، بۇ ئىشتا ھەربىر ئائىلىنىڭ ئەھۋالى نەزەرگە ئېلىنمىسا، سۈلتانلىققا گېپى گەپ بولۇپ، ئاۋامنىڭ پايدا - زىيىنىغا سەل قارالسا، ئىش مۇۋاپىق تەقسىم قىلىنماي زورلۇق قىلىنسا، جاندىنمۇ كېچىدۇ كىشى، ھەي ! ... مىرزا ئابابەكرى، سەن كونا شەھەر ئورنىنى كولىتىپ، نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈشكە ئىگە بولۇپ كۆزۈك تورلىشىپ قالدى. ئېغىر ئەمگەك ئاستىدا ئارام ئالالماي ئاجىزلاپ ئۆلۈپ كېتىۋاتقان كىشىلەرنى كۆرمەي، نام - ئابرۇي قازىنىش كويىدا بولۇپ كېتىۋاتسەن. خەپ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇنىڭ سورىقى بولماي قالمايدۇ» دەپ ئويلىغىنىچە تۇرۇپ قالدى.

— كاشغەر ئەمىرى مۇھەممەدھەيدەر مىرزىدىن نامە ئەكەلدىم، مىرزا، — دېدى سەردار نىياز مەشقاۋۇل لېپاپلىق مەكتۇپنى ئىككى قوللاپ سۇنۇپ.

— مېنىڭ ئىلگىرىكى تاغام، ھازىرقى ئۆگەي ئاتام بولمىش مۇھەممەدھەيدەر مىرزا شۇنداق دېگەن، دېگەنمىدى؟ — سورىدى كۆزى قىزىرىپ چىرايى تاتارغان مىرزا ئابابەكرى قولىدىكى قۇرۇق تىكەن شېخىنى سىقىملاپ تۇرۇپ.

— ماڭا مەكتۇپنى تېز يەتكۈزۈشۈمنى تاپىلىدى.

— مەكتۇپنى ۋاقتىدا كەلتۈردۈڭ، يىگىت، ساڭا ئۆزۈك كۆتمىگەن ئىنئام بېرىلىدۇ، — دېدى مىرزا ئابابەكرى مەسخىرە كۈلكىسى بىلەن. ئۇ سەردار قوچقار ياساۋۇلغا قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئاڭلىدىڭمۇ، ياساۋۇل، بۇ يىگىتنى ئېلىپ بېرىپ سېپىل قۇرۇلۇشىدا ئىشلەت، كۈچ - غەيرىتى ئارتۇقتەك قىلىدۇ. ئەگەر خىزمىتى كۆرۈنەرلىك بولسا، تەخسىر قىلماي

ئابدۇللا دانىشمەنلا باغى ئېرەمگە يولغا سېلىپ قويغىن. ئۇقتۇڭمۇ؟

ۋەزىر ـ ئەمرلەر چۆچۈشۈپ يەرگە تۆۋەن قاراپ قېلىشتى.

قوچقار ياساۋۇل ئالدىغا بىر قەدەم بېسىپ يۇكۇندى:

ـــ ئۇقتۇم، شاھىم!

ـــ ئەمدى بۇلارنىڭ تېتىقسىز سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ۋاقتىمنى زايا قىلغۇم يوق. بۇلارنى ئەكەت. ھە، توختا، بۇگۈندىن باشلاپ پۈتۈن قۇرۇلۇشقا سەن مەسئۇل، سېپىل بىر ھەپتىدە پۈتۈشى كېرەك!

ـــ ئورۇنلايمەن، شاھىم!

ـــ يۇرۇڭ، يىگىت! ـــ ئابدۇللا دانىش مىرزا ئاببابەكرىنىڭ گېپىنى تازا ئاڭقىرالماي تۇرغان نىياز مەشقاۋۇلنىڭ يېڭىدىن تارتىپ كەينىدىن مېڭىشقا ئىشارەت قىلدى، ـــ بىزگە بۇ دۇنيادا خوۋلۇق يوق. ئاللانىڭ دەرگاھىغا بىللە بارىدىغان بولدۇق، ئىنىم.

ـــ مېڭىش! ـــ كۆزلىرى بەقەمدەك قىزارغان قوچقار ياساۋۇل ئۇلارنى ئالدىغا سېلىپ ئوردىدىن چىقىپ كەتتى.

مىرزا ئاببابەكرى لېپاپىنى ئېچىپ خەتنى ئالدى. ئۇنىڭغا كۆز يۇگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن ئۇنلۇك ئوقۇدى:

بەخت قۇشىنى بېشىغا قوندۇرغان باھادىر بالام مىرزا ئاببابەكرىگە، يارىكەند ئەھلىگە ...

كەمىنە كاشغەردە دۇئالىرىدا بولۇپ تۇرغۇچى ۋالىدەلىرىدىن، ئەمىر ئاتىلىرىدىن، ئەمىر سەردارلاردىن، كاشغەر ئەھلىدىن دۇئايىسالام.

ئاللا پاناھىدا ئامان ـ ئېسەن تۇرۇۋاتقانلا؟

ئەزىز بالام، ئاڭلىشىمچە ئەمىر نەزەر مىرزىنىڭ ئورنىغا چىققانلىرىدىن كېيىن زور غەيرەت ـ شىجائەت بىلەن يارىكەند شەھىرىنىڭ ئورنىنى يۆتكەپ قايتا بەرپا

قىلىۋېتىپلا. بۇنىڭدىكى غەرەز ـ مۇددىئالىرىنىڭ ئوچۇق ـ ئاشكارا ئەمەسلىكى پېقىرنىمۇ ئەندىشىگە سېلىپ قويدى. نەزەر مىرزىنىڭ تۇيۇقسىز غايىب بولغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر بولسا مېنى چۆچۈتۈۋەتتى. ئەمما، كىچىكلىرىدىن تارتىپ ئاتا ئورنىدا تەربىيەلەپ ئۆستۈرگەنلىكىم تۈپەيلى كۆڭلۈم ھېلىمۇ توق. شۇڭا، ۋالىدەلىرى بىلەن بىللە يارکەندکە بېرىپ سىلى بىلەن دىدار كۆرۈشۈش نىيىتىگە كەلدۇق. ئاللا خالىسا ئەتە سەھەر يولغا چىقىمىز.

نامۇناسىپ ئاتىلىرى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا.

ھىجرىيە 879 ـ يىلى ① رەبىئۇلئەۋۋەلنىڭ 9 ـ كۈنى.

مىرزا ئاباباكرى خەتنى ئوقۇپ بولۇپ تەختتىن چۈشتى. دۇررىدە ئورنىدىن قوپقان ۋەزىر ـ ئەمىرلەر قول باغلاپ تۇرۇشتى.

ـــ جانابلار، ـــ دېدى ئۇ بوش ئاۋاز بىلەن، ـــ كاشغەر ئەمىرى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا يەتتە ـ سەككىز كۈن ئىچىدە يېتىپ كېلىدۇ. بۈگۈن دۇشەنبە، كېچىكسە كېلەر شەنبە كۈنى بىز بىلەن دىدار كۆرۈشىدۇ. مۇشۇ يەتتە كۈن ئىچىدە سىپىل پۈتۈپ، شەھەر ئوبدان سەرەمجانلاشتۇرۇلۇپ بولۇشى كېرەك. بۇ چاغقىچە ئابدۇللا دانىش ۋەزىرلىك سۈپىتى بىلەن بۇ ئىشقا باشچىلىق قىلىپ كەلگەنىدى، ئەمدى قوچقار ياساۋۇل باشچىلىق قىلىدۇ. بارلىق ۋەزىر ـ ئەمىر، ئوردا سەردارلىرى بۇ ئىشقا نازارەتچى بولۇپ ھەيدەكچىلىك قىلىشلىرى كېرەك. ئەگەر سىپىل پۈتمىسە، بۇ شەھەر تېمى يوق ھويلىغا ئوخشاپ قالىدۇ. تېمى يوق ھويلىغا ئوغرى ـ قاراقچىمۇ، دوست ـ دۇشمەنمۇ ئۇسۇپ كىرىۋېرىدۇ. بۇ ھالدا مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنى قانداقمۇ شەھەرگە تەكلىپ قىلغىلى بولسۇن؟ يارلىق: كىمكى بۇ ئىشقا

---

① ھىجرىيە 879 ـ يىلى ـــ مىلادىيە 1475 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

بويۇنتاۋلىق قىلىدىكەن، بەشى ئېلىنىپ سازايى قىلىنسۇن. بۇ زور ئىشقا شاھدانە كۆكۈلداش ۋە ئەمىر مۇھەممەد بېك باش نازارەتچى بولىدۇ. مەن دۇشەنبە چۈشتىن كېيىن پۇتۇن شەھەرنى ئارىلاپ سېپىلنى كۆرگىلى بارىمەن. ھازىردىن باشلاپ شاھدانە كۆكۈلداش ۋە ئەمىر مۇھەممەدبېكلارنىڭ باشچىلىقىدا بۇ زور ئىشىمىزنىڭ ۋاقتىدا ئورۇنلىنىپ بولۇشى ئۈچۈن جان پىدا قىلىپ، بۇرچۇڭلارنى ئادا قىلىشقا ئاتلانغايسىلەر.

— باش ئۈستىگە، ئەمرلىرىنى بەجا كەلتۈرگەيمىز، — دېيىشتى ۋەزىر - ۋۇزرالار يۈرەكلىرى ئاغزىغا كەپلەشكەن ھالدا، ئۇلار شۇ ئالاقزەدىلىك ئىچىدە قۇرۇق تىكەن شېخىنى تۇتقىنىچە مەغرۇر قەدەم تاشلاپ ھەرىمگە چىقىپ كېتىۋاتقان مىرزا ئاببابەكرىنى تەزىم بىلەن ئۇزىتىپ قېلىشتى.

بەشىنچى باب

قارا پەرەنجىلىك ئايال

يېڭى يارکەند شەھىرى قارىسا تۇزلەڭلىكتەك كۆرۈنىدىغان قىيپاش قۇرۇق دۆڭلۇك ئۈستىگە بەرپا قىلىنغانىدى. ئۇزۇن - قىسقا، خالتا - ئەگىم كوچىلار كونا شەھەر كوچىلىرىغا قارىغاندا كەڭرەك بولۇپ، يولۇچىلارغا ئازادىلىك بېغىشلايتتى. يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى ئېرىقلاردا شىرىلداپ ئاققان سۇدا بالىخانا دېرىزىسىدىن قىيا باققان چوكان - جۇۋانلارنىڭ كۆلەڭگىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.. يول ياقىسىغا تىكىلگەن كۆچەتلەر شاخ ئايرىپ ئاينىمىقا باشلىغانىدى.

شەھەرنىڭ سېھىرلىك كۈچى ئادەم، زىبۇ - زىننىتى دەل - دەرەخ، گۈل - گىياھتۇر. ئەمدىلەتىن ياشناۋاتقان بۇ شەھەرنىڭ ھەرقايسى كوچا - مەھەللىلىرىگە يەتتە مىڭ تۈتۈنلۈك ئائىلە ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى. تۆت كوچا ئاغزى بولغان گۈزەرلەردىكى ئوقەتچىلەر، لاتىپۇرۇش، دورىپۇرۇشلارنىڭ دۇكان يايمىلىرى بۇ يېڭى شەھەرنىڭ ئاۋاتلىشىشىغا يۈزلەنگىنىدىن دېرەك بېرەتتى. يېڭى سېلىنغان مەسچىت گۈمبەزلىرىنىڭ قۇببىلىرى، پەشتاق - مۇنارلارنىڭ رەڭدار كاھىشلىرى كۈن نۇرىدا پارلىدايتتى. ئويما، قاپارتما نەقىش چۈشۈرۈلگەن تۈۋرۈك ۋە راۋاقلار ئادەمنىڭ كۆز يېغىنى يەيتتى.

بۈگۈن مىرزا ئابابەكرى ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا نامازشامدىتنى ئوقۇپ، ئارقىدىن غىزالاندى - دە، ئالاھىدە زىننەتلەپ سۈپۈرۈپ كۆك مۇز قىلىۋەتكەن يېڭى

شەھەرنی کۆزدىن کەچۈرگىلى چىقتى. دەبدەبىسىمۇ، ھەيۋىسىمۇ يېتىپ ئاشقۇدەك بۇ سۇلتاننى كۆرگىلى چىققان خالايىق يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا تەزىم بىلەن ئۈن - تىنسىز تۇرۇشاتتى.

مىرزا ئابابەكرى سەيلە - سايا ھەت ئورنى بولغان نورۇزدۆڭدىن تارتىپ، شامالباغ، گۈلباغ، جاھانباغ، چىنىباغ، ھەيرانباغ قاتارلىق ئارامگاھلارنى ئارىلاپ چىققاندىن كېيىن سۈرلۈك چېھرىدە تەبەسسۇم پەيدا بولدى. ئۇ ئېتىنى توختىتىپ، دېدى:

— ۋەزىرلەر، ئەمىرلەر، يارکەند خەلقى ھەقىقەتەن قابىل ئىكەن، قايىل بولدۇم. دۇنيادا ھېچقانداق شەھەر بۇ كەبى تېز پۈتمىگەن بولسا كېرەك، بۇنى قۇتلۇقلاش لازىم، — ئۇ خەزىنە ۋەزىرى سۇلايمان دەۋرانىيغا قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى.

— ھەربىر شەھەر پۇقراسىغا بەش سەردىن كۈمۈش تارتۇق قىلىنسۇن.

— بارىكاللا، شاھىمىز، ساخاۋەت بابىدا ھاتەم ئىكەنلا، ئۆزلىرىدەك جۈرئىتى بار ئىستېداتلىق سۇلتاننى جانابىي ئاللا بۇ دىيارغا سۇلتان قىلمىغان بولسا، يېڭى يارکەند شەھىرى بەرپا قىلىنمىغان بولاتتى. جانابىي ئاللا ئۆزلىرىگە رەھمەت قىلسۇن، مەرتىۋىلىرى ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىن مەرتىۋىسىدەك ئۈستۈن بولسۇن.

ۋەزىر - ئەمىرلەر باش ۋەزىرنىڭ سۆزلىرىنى قۇۋۋەتلەپ مەدھىيە سۆزلىرىنى يامغۇردەك ياغدۇرۇۋەتتى. ئۇ ئاڭلىمىغانغا سېلىپ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇپ بېرىپ كونا شەھەرگە قاراپ يول ئالدى. ۋەزىرلەر مىرزىنىڭ نېمە ئۈچۈن خارابىيلىككە ئايلىنىپ قالغان كونا شەھەرگە بارماقچى بولغىنىنى بىلەلمەي، خاۋاتىرلەنگىنىچە ئارقىسىدىن ئىتتەك سوكۇلداپ يۈرۈپ كېتىشتى.

كونا شەھەرنىڭ زەي باسقان مەينەت كوچىلىرىدا كىشى كۆرۈنمەيتتى. ئەتراپتىن غېرىبلىق، مىسكىنلىك چىقىپ،

ئۈستى ئېچىلغان ئۆيلەردىن ھەسرەت چاڭلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى. بۇ يەردە خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى، ئەلى سەردار كەبى ئەمىرلەر، نەزەر مىرزىغا سادىق بىر قىسىم ئەمەلدارلار، شەھەر قۇرۇلۇشىدا نارازىلىق بىلدۈرگەن ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىلا يېڭى شەھەرگە كۆچۈشكە رۇخسەت قىلىنماي قالدۇرۇلۇپ قويۇلغانىدى. مىرزا ئابابەكرى بەلكىم بۇ كونا شەھەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، بۇ يەردە قالغانلارغا ئۆز ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولغاندۇ؟ لېكىن، ھېچكىم ئۇنىڭ ئالدىغا چىقىپ ھۆرمەت بىلدۈرمىدى ياكى ھال ئېيتمىدى.

— ئەي، شاھىم، بۇ يەردە قالغان بەختسىز، كۆڭلى قارىلارنى جازالامدۇق؟ — سورىدى شاھدانە كوكۈلداش سۇلتانىنىڭ مەقسىتى شۇ بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ.

— جانابىي ئاللا پېقىرنى يارىكەندىكە شەپقەت قىلىش ئۈچۈن ھۆكۈمدار قىلغان، — دېدى مىرزا ئابابەكرى، — ئاچچىقىڭىزغا ھايى بېرىڭ، ۋەزىر، ئەتە نورۇزدۆڭدە ۋە ھەرقايسى مەسچىت - مەدرىسىلەردە قازان ئېسىلىپ، خەلقە مېھنىڭ ناممىدىن زاراخەتمە بېرىلسۇن ! غېرىب - غۇرۋالارغا ئون سەردىن بىر سەرگىچە كۈموش ئىنئام قىلىنسۇن !

— خوپ، شاھىم.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئاستىدىكى تورۇق ئات تۇيۇقسىز ئۇركۈپ مىرزا ئابابەكرىنى يەرگە تاشلىۋەتكىلى قىل قالدى. ئۇ چېۋەر چەۋەندا بولمىغان بولسا ئۈچۈپ چۈشۈپ زەي پاتقاقتا مىلەنگەن بولاتتى. مىرزا ئابابەكرى غەزەپ بىلەن ئاتنىڭ تىزگىنىنى سىلكىپ تارتتى. ئات ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قاتتىق كىشنەپ توختىدى. ئۇ

قارا تەرگە چۆمۈلگەن ئېتىنىڭ ئالدىدا قارا پەرەنجە ئارتقان بىر ئايالنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆردى. قاراپ قېلىپ ھەيرانلىق ئىلكىدە سورىدى:

— ھەي، بەتبەخت خوتۇن، ئۆلگۈڭ كەلدىمۇ، نېمىشقا ماڭا يول بەرمەيسەن؟

خوتۇن بارماقلىرىغا ياقۇت كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈك سېلىنغان بىر قولى بىلەن چۈمبىلىنى قايرىپ شۇنداق قارىۋىدى، مىرزا ئاتابەكنى گويا كىتابلاردا تەسۋىرلەنگەن ھۆرنى كۆرگەندەك ھاڭۇنقىپ قالدى. ئۇ بۇ ۋاقىتقا قەدەر مۇنداق چىرايلىق ئايالنى ئاز كۆرگەنىدى.

— پېقىر بىر ئاجىزە ئىكەنلىكىمگە قارىماي، سېنىڭ ياۋۇز تەلەتىڭنى كۆرگىلى ئۆيۈمدىن چىقتىم، قانخور! — دېدى ئايال بۇلاقتەك كۆزلىرىنى مىت قىلماي تىكىلىپ، — ئاللانىڭ ساڭا شۇنداق زور قەددى ـ قامەت، ئەقىل ـ پاراسەت ئاتا قىلغىنىغا مىڭ ئەپسۇس، چۈنكى سەن مۆمىن ئىپرىمنى ئۆلتۈرگەن قاتىلسەن، قانخور قاتىلنىڭ بەشىرىسى مۇنداق بەھەيۋەت بولار دەپ ئويلىماپتىكەنمەن.

— ئېرىڭ كىم؟ — سورىدى مىرزا ئاتابەكرى ئايالنىڭ جامالىدىن كۆز ئۈزمەي.

— نەزەر مىرزا ئاتىنىڭ ياساۋۇلى تۆمۈربەگ ئىدى. ئۇنى سېنىڭ ۋەھشىي ياساۋۇللىرىڭ بەش بالامنىڭ نالىسىگە قارىماي سۆرەپ چىقىپ يېڭى سوققان سېپىل ئاستىغا باستۇرۇۋەتتى. مانا كۆردۈم، سەنمۇ ئادەمگە ئوخشايدىكەنسەنغۇ، بەلكى قاۋۇل ئەبلەخ ئىكەنسەن.

مىرزا ئاتابەكرى قىلىچنى شارت قىلىپ سۇغۇردى ـ يۇ، بۇ چىرايلىق چوكاننىڭ پەرەنجە ئىچىدىكى نازۇك بوينىغا ئۇرۇشقا تىترەپ تۇرغان قوللىرى بارمىدى. ئايال گەرچە قارا پەرەنجىگە يوشۇرۇنۇپ تۇرسىمۇ، ئۇنىڭ ساھىبجامالى، سەرۋىدەك قەددى ـ قامىتى، تولغان بەدىنى ئاشۇ پۇركەنجىدىن مانا مەن دەپ چىقىپ

تۇراتتى. بۇ لەۋەننىڭ مىرزا ئاتابەكرىگە كۆرۈنۈپ تۇرغان گۈزەل چېھرى بۇلۇت يېرىپ چىققان تولۇن ئاينىڭ ئۆزى ئىدى. «ئەمىر نەزەر مىرزىنىڭ خوتۇنىمۇ مانا شۇنداق قەيسەر، نازاكەتلىك، چىرايلىق بولغىيمىدى؟ ھەي، ئىسىت، قولۇمدىن بىكار چىقىرىۋېتىپتىمەن. نەزەر مىرزىنى ئۆلتۈرۈش ئالدىدا خوتۇنىنى تالاق قىلدۇرۇپ، دېدەك قىلىپ ئىشلىتىشكە ياساۋۇللاردىن بىرسىگە بېرىۋەتسەم، چىدالماي سىراق بولۇپ تۇگىشىپ كېتەتتى، خەير، بوپتۇ ... خۇدانىڭ بۇ لەۋەن نازىنىنىنى ماڭا يولۇقتۇرۇشىدا قانداق ھېكمەت باردۇ؟ تىلى زەھەر ئىكەن، ئىچىمۇ زەھەرمىدۇ؟ ياكى ...» ئۇ خىيالدىن توختاپ:

— ئاغزىڭنى يۇم، — دەپ ۋارقىرىدى، ئەمما ئۇنى بوش خىرقىراپ چىقتى. نېمە ئۈچۈندۇر ئۇنىڭ كۆڭلى ئىرادىسىگە بويسۇنمايۋاتاتتى. بۇ نادىر ئايالنىڭ جاسارىتىمۇ ئۇنى ھەيرەتتە قويغانىدى. بۇ دەمگىچە ئايال زاتى ئەمەس، ھەرقانداق باھادىر سەركەردىلەرمۇ يۈزتۇرا تۇرۇپ ئۇنى مۇنداق ئەيىبلىمىگەنىدى. مىرزا ئاتابەكرىنىڭ بۇلۇتتەك تۇتۇلغان چىرايى بارا - بارا ئېچىلدى. بىر ئارسلان چىشى يولۋاسقا ئۇچراپ قالغانىدى.

— ھەي، ئاللانىڭ شەپقىتىگە ئېرىشكەن سائادەتلىك مەزلۇمە، مەن سېنى كەچۈردۇم. شۇ شەرت بىلەنكى، بۇگۈن كەچ خۇدا خالىسا ئۆز ئىختىيارىڭ بىلەن نىكاھىمغا ئۆتۈپ ماڭا خوتۇن بولغايسەن ! — دېدى مىرزا ئاتابەكرى جىددىي ھالدا.

چوكان شۇنداق قاقاھلاپ كۈلدىكى، ئات ئىرغىپ غەپلەتتە قالغان مىرزا ئاتابەكرىنى تاشلىۋەتتى. ئۇ كىچىكىدىن ئات مىنىشتە ئالاھىدە تەربىيەلەنگەن چەۋەنداز بولغاچقا، چاقماقلىق بىلەن يەرگە دەسسىۋالدى - دە، تىزگىننى چىڭ تارتىپ ئاتنى تىنچلاندۇردى. ئون قەدەم نېرىدا توختاپ تۇرۇشقان ۋەزىر - ئەمىر، سەركەردىلەر ھۆكۈمدارىنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتۈشۈۋاتاتتى:

— خۇدا بۇ سۆزۈڭگە مېنى يىغلاتماي كۈلدۇردى، — دېدى ئايال، — مەن يىراقتىن قىيقاس - سۇرەننى ئاڭلاپ يەنە ئىبلىس

ياساۋۇللار بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغىلى كەلگەن ئوخشايدۇ، قاراپ باقاي دەپ چىقىپ سېنى كۆرگىنىم، تەقدىر ـ پېشانەم ئىكەن. ھېچكىمنى كەچۈرمەيدىغان سەندەك بىر زالىمغا خۇدا مېنى ئەپۇ قىلدۇردى، بولمىسا بەش بالام ئۈچۈن جېنىمنى سەدىقە قىلماقچىدىم. ھالبۇكى، سېنىڭ بۇ تەلىپىڭگە ماقۇل بولماقتىن باشقا چارە يوق ئىكەنلىكىنى بىلىۋاتىمەن. ئەمما، بۇ شەرتلىرىمنى بەجا كەلتۈرۈشۈڭ لازىمكى، ئۇنى رەت قىلماقچى بولساڭ، جاۋاب بەرمەيلا بېشىمنى تېنىمدىن جۇدا قىل ! بالىلىرىمغا ئاللا بار.

ـــ قېنى شەرتلىرىڭنى ئېيتقىن، ـــ مىرزا ئابابەكرى ئۆزىگە قادىلىپ تۇرغان جاسارەتلىك بەرنا ئايالغا قاراپ تۇرۇپ قىلىچىنى غىلاپقا سالدى.

ـــ جانابىي ئاللا كۆڭلۈمگە سالغان بىرىنچى شەرتىم شۇكى، بۇگۈن قان تۆكمەسلىككە ۋەدە بەر.

ـــ ۋەدە بەردىم، ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى، ـــ ئىككىنچى شەرتىڭنى ئېيت !

ـــ مەن ئابدۇلئەزىز يارخەندىي ئاتلىق خالۋاپىنىڭ قىزى ئۇمەگۈلسۇم بولىمەن، ئون تۆت يېشىمدا مەھەللىمىزدىكى سادىق كۈلالچىنىڭ ئوغلى تۆمۈربەگكە ياتلىق بولغانىدىم. ئون ئىككى يىلدا بەش بالىلىق بولدۇم، ئائىلىمىز ئاۋاتلىشىپ رونىق تېپىۋاتقان ۋاقىتتا، سەن يۇرتىمىزنىڭ غەمگۇزار ھاكىمى نەزەر مىرزىنى كۆزدىن يوقىتىپ ئارامىمىزنى بۇزدۇڭ. ئېرىمنى ئۆلتۈرۈپ مېنى تۇل قىلىپ قويدۇڭ. مېنى ئەمرىگە ئالماقچى بولساڭ، نارەسىدە بەش بالامنى قاتارغا قوشۇش تەلىپىمگە ماقۇل بولۇشۇڭ شەرت.

ـــ خەير، جانابىي ئاللانىڭ سېنى پېقىرغا ئۇچراشتۇرۇشىدا بىر ھېكمەت بار ئوخشايدۇ. بۇ شەرتىڭگە ھەم ماقۇل، قېنى ئۇچىنچى شەرتىڭنى ئېيت ! ـــ دېدى مىرزا ئابابەكرى بارغانسېرى ئايالغا مەھلىيا بولۇپ، «توۋا، نېمە ئىشتۇ بۇ، ئاللادىن باشقا ھېچكىمگە بوي ئەگمەس ھۆكۈمدار تۇرۇپ بۇ

مەزلۇمەنلىك سۆزلىرىنى رەت قىلالمايۋاتىمەن ! ... ئەجەب ...»
— ئۇچىنچى شەرتىم شۇكى، — دېدى ئايال، — پادىشاھ — سۇلتانلاردا ئىنساب بولمايدۇ، ئىنساب قىلدى دېيىلگەندىمۇ، ساھىبجامال ئاياللارغا كۆزى چۈشكەندە ئىنسابتىن چىقىدۇ، خۇددى سەن خۇنخورەك. تەلىپىم: باشقا خوتۇن، كېنىزەكلىرىڭ بىلەن ئوردىدا تۇرغۇم يوق. ماڭا ئايرىم قورۇ - جاي بېرىشىڭ كېرەك. كۆزۈم شەھۋانىي ھەۋىسىڭنىڭ قۇربانلىرىنى كۆرمىسۇن، ئىلاھىم.
مىرزا ئاببەكرى بۇ نۆۋەت خىرىلداپ ئەمەس، قاقاھلاپ كۈلدى. يەر پۇراپ تۇرغان ئېتى پۇشقۇرۇپ باش كۆتۈردى - دە، تىزگىن سىيرىپ قاچتى.
— ئاجايىپ خوتۇن ئىكەنسەن، — دېدى مىرزا ئاببەكرى تىزگىننى چىڭ تارتىپ ئاتنى توختىتىپ، ئۇنىڭ ئەقىل - پاراسىتى، سۈلكەت - نازاكىتىگە قايىل بولغان ھالدا، — ئۇچ شەرتىڭ ئورۇنلىنىدۇ. خۇدا خالىسا بۈگۈن كەچ سېنى ساڭا ماقۇل كەلگەن قورۇ - جايغا يۆتكەپ ئەمرىمگە ئالىمەن، رازىمۇ سەن؟
— سەندەك زالىمغا شەرتلىرىمنى قوبۇل قىلدۇرغان. ئاللا پېقىرنىمۇ خوتۇن بولۇشقا رازىلىق بەرگۈزدى. ئەمدى ئۆيۈمگە كىرىپ كېتەي، بالىلىرىم كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. يولدىن قالمىغىن، — چوكان قايرىلغان چۈمبىلىنى يۈزىگە چۈشۈرۈپ، نېرىراقتىكى قىيا ئوچۇق ئىشىكتىن كىرىپ كەتتى. سۈلتان مىرزا ئاببەكرى ئۇنىڭغا بەرگەن ۋەدىسىگە ئەمەل قىلىپ سېپىلنى كۆزدىن كەچۈرۈش جەريانىدا زادىلا غەزەپلەنمىدى. ئۇ سېپىلنىڭ ۋاقتى - قەرەلىدە پۈتكەنلىكىدىن مەمنۇن بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، كىشەنلەپ ئىشلەتكەن مەھبۇسلارنىڭ ھەممىسىنى قويدۇرۇۋەتتى. شۇ كۈنى كەچتە ئۇممەگۈلسۈمنى بەش بالىسى بىلەن ئوردا ئارقىسىدىكى تەكىيخانىغا يانداش سېلىنغان باغباراتلىق قورۇغا يۆتكەپ كېلىپ، نىكاھ ئوقۇتۇپ ئەمرىگە ئالدى.

ئالتىنچى باب

ئەندۇۋا سىپىدىكى سىرلىق نەزمە

1

بۇ يىل زەرەپشانغا ئون كۈن بۇرۇن كەلگەن كەلدى. دەريا قىنىغا پاتمىغان سۇ شىددەتلىك دولقۇنلاپ قىرغاقلارنى يالاپ، دەل ـ دەرەخلەرنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ ئېقىتىپ كەتتى. ئادەمسىز قالغان سال، كېمە، قېيىقلارنى شارقىراپ ئاق كۆپۈكلەنگەن ئۆركەشلەر قورام تاشلارغا ئۇرۇپ پاچاق ـ پاچاق قىلىۋەتتى.

كەلكۈن تاغ باغرىدىن ئېقىتىپ كەلگەن ئېشەك، ئات، ھارۋا، ئۆي سەرەمجانلىرى، بۆشۈك ... قاتارلىق نەرسىلەرنى دولقۇنلار گاھ يۇتۇپ كەتسە، گاھ پۈرقۇپ قىرغاق ئۈستىگە تاشلايتتى. بۇ كەلكۈننى ئاسمان دېگىزىنىڭ چېكى سۆكۈلۈپ كەتكەندەك كېچىچە چېلەكلەپ قۇيۇلغان يامغۇر باشلاپ كەلگەنىدى.

ناماز بامداتتىن كېيىن يامغۇر توختاپ ھاۋا بىرئاز ئېچىلغان بولسىمۇ، دەريا سۈيى بارغانسېرى ئۇلغىيىپ، گۈمۈرۈلگەن، پەسلەپ كەتكەن يەرلەردىن يا ئېلىپ ئەتراپتىكى يېزا ـ كەنتلەرنى بېسىپ كېتىۋاتاتتى. سۇنىڭ شارقىرىغان ئاۋازى ئون چاقىرىمچە يەرگە ئاڭلىناتتى.

مىرزا ئابابەكرى ھۇنەرۋەن ـ كاسىپ، تىجارەتچىلەرنىڭ بىر ـ قىسمىنى مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنى قارشى ئېلىشقا چىقىرىپ، يەنە بىر قىسىم شەھەر ئاھالىسىنى كەلكۈندىن مۇداپىئەلىنىشكە ئاتلاندۇردى. كاشغەر دەرۋازىسىدىن تارتىپ يولنىڭ بىر قاسنە ـ

قمدا توغ ـ ئەلەملەرنى لەپىلدىتىپ تۇرغان لەشكەرلەر سەپى، يە-
نە بىر قاسىنىقمدا ناغرا ـ سۇناي، سازلىرىنى سازلاپ تۇرغان
شەھەر ئاھالىسىنىڭ سەپى تاكى زىننەتلەنگەن يارکەند دەرۋازد-
سىدىن ئوردىغىچە سوزۇلغانىدى. ئون يەتتە نەپەر نۆكەر بۇرغىنى
ئېگىز كۆتۇرۇپ تۇرۇشاتتى.

قۇياش ساما يولىدا بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي غەربكە
قىيسايغاندا، كاشغەر تەرەپتىن كېلىۋاتقان مۇھەممەدھەيدەر
مىرزا ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى كۆرۈندى. دەل شۇ چاغدا مىرزا
ئابابەكرى ۋەزىر ـ ئەمىر، سىپاھلىرى بىلەن شەھەردىن
چىقىپ كەلدى. كاناي چېلىندى. لەشكەرلەر ۋە ئاۋام سەپراس
بولدى، داقا ـ دۇمباقلارنىڭ شادىيانە ساداسى دالانى لەرزىگە
كەلتۇردى.

ـــ خۇدا مىرزا ئابابەكرىنى سالامەت قىلسۇن!

ـــ ئەمىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ھەزرەتلىرىگە سالامەتلىك
تىلەيمىز! ـــ دېگەن ئاۋازلار ھەرياندىن ئاڭلاندى.

دېلمغۇل بولۇپ كېلىۋاتقان مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنى كۆرگەن
مىرزا ئابابەكرى ئاق قاشقىلىق ئارغىماقتىن ئىرغىپ چۈشتى -
دە، ئىتتىك بىرىپ ئۇنىڭ ئالدىدا تىزلاندى ۋە كاشغەرچە زەر
قىياق تونىنىڭ پەشلىرىنى يۇزىگە سۈرتۈپ، كۆكۈچ نۇر چاقناپ
تۇرغان كۆزلىرىگە ياش ئالدى:

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئەمىر ئاتا، مېھىر ـ شەپقەتلىك
ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن سۇلتانلىق تەختىگە ئولتۇرغان
ئوغۇللىرىنى يوقلاپ قەدەم رەنجى قىلغانلىرىدىن مەسكىن
بېشىم كۆككە يەتتى. ياق ـ ياق، ئاتتىن چۈشمەسۇنلار.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزا قارا تورۇقتىن پايانداز ئۈستىگە قەدەم
قويۇپ، مۇنچۇالا شاھانە دەبدەبىدىن غەلىتىلىك ھېس قىلغان
ھالدا:

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام. ئورۇنلىرىدىن تۇرسىلا،
ھۆكۈمدارنىڭ ئەمىر ئالدىدا تىزلىنىشى ئەجەبلىنەرلىك

ئەمەسمۇ. پېقىرنى خىجىل قىلماي ھۆرمەتلىك ۋالىدەلىرى بىلەن كۆرۈشسىلە، — دېدى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا تەشۋىشلىك خىيال بىلەن قولىدىن تارتىپ تۇرغۇزۇپ قويۇشىنى كۈتۈۋاتقان مىرزا ئابابەكرىگە. مىرزا ئابابەكرى مەغرۇرانە كۆز سېلىپ، زەر چۇچىلىق يوپۇق بىلەن پۈتۈنلەي چۇمكەلگەن مەپىنىك قارا مەخمەل دەرپەردىسىنى ئېچىپ ئۆزىگە قاراۋاتقان ئانىسىنى كۆردى ۋە چاپسان بېرىپ تەزىم قىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ھۆرمەتلىك دۇئاگۇيۇم خان ئانا! مۇبارەك دىدارلىرىنىڭ نۇر جۇلاسى يارقىنىدىن روشەن قىلغۇسى، دىدارلىرىغا تەشنا بولۇپ چۆلدەرەپ قالغان كۆڭۈل دەشتىم ئۇسسۇزلۇققا قانغۇسى، ئەي مېھرىبان ئانا، قەدەم تەشرىپ قىلغانلىرى ئۈچۈن قانچىلىك خۇشال بولغىنىم جانابىي ئاللاغا ئايان. ئۇرغۇغان روھىم سائادەت كۆكىدە پەرۋاز قىلماقتا.

جامال ئاغىچىنىڭ كالۋۇتۇن دوپپا ئۇستىدىن ئارتىلغان ئاق ھىلھىلە رومىلىنى پۈتۈن قامىتىنى پىنھان ئەيلىگەن قارا پەرەنجىسى يوشۇرۇپ تۇراتتى، ئۇنىڭ جامالىنى بۇلۇتلار ئارىسىدىن مارىغان قۇياشمۇ كۆرەلمەيتتى. بىراق، مىرزا ئابابەكرى ئانىسىنىڭ كۆز يېشى قىلمۇاتقانلىقىنى سېزىپ ھاياجانلاندى.

— ئەي، جاھاندىكى ئانىلارنىڭ داناسى! پېقىر ئۇچۇن تۆككەن بىر قەترە يېشىڭىزنىڭ قىممىتى پۈتۈن ھاياتىمدىن ئارتۇق، بۇ قەرزنى قانداقمۇ تۇگىتىپ بولالايمەن؟ دۇئا بەرسىلە، مېھرىبانىم.

— ئەي باھادىر ئوغلۇم! ھۆكۈمدار بولۇپ، خۇددى قەددى - قامىتىڭدەك ئورنۇڭمۇ، ھۆرمىتىڭمۇ كۆتۈرۈلۈپتۇ. سەن قەرزىڭنى تۆلىدىڭ، سەندىن رازىمەن، بالام، — جامال ئاغىچا خېنىم قارا چۇمبەل ئىچىدىن مىرزا ئابابەكرىنىڭ تەمبەل بەستىگە تىكىلدى، — ئەما مەن ئىنىڭ ئۆمەر مىرزىدىن خاتىرجەم بولالماي كېلىۋاتىمەن. ئۇ ياۋاش، مۆڭرەك، سەندەك

قەيسەر ئەمەس، ئاقسۇدا خوجا فىزالىدىننىڭ تەربىيەسىدە بويسۇنغۇچى بولۇپلا ئۆتىدىغان نامەرد ئەمەلدارلاردىن بولۇپ قالمىسىدى دەپ ئەنسىرەيمەن، بالام.

— ياق، خان ئانا، ئىنىم ئۆمەر مىرزا ئاقسۇدا تىنچ ياتقىنى يوق، ئۇ ئاقسۇنى بويسۇندۇرۇشۇمغا يارەملەشمەكچى.

— مىرزا ئابابەكرى، — دېدى ئۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ قالغان مۇھەممەدھەيدەر مىرزا يېقىنراق كېلىپ، — مېنى ئەندىشىگە سالغان دەل مۇشۇ ئىش. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كاشغەردىن ئۆزۈم كەلدىم. بىز موغۇلىستان خانلىقىغا، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز سادىقلىق بىلەن قوغداپ كەلگەن چاغاتاي ئەۋلادلىرىنىڭ تاجۇتەختىگە ئاسىيلىق قىلساق بولمايدۇ.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ كۆزى كاشغەر ھۆكۈمرانى بولغان دادىسى — سانىز مىرزىنىڭ ئىنىسى بولمىش ھازىرقى ئۆگەي دادىسىغا قادالدى. قامەتلىك سانالغان مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ بويىمۇ ئۇنىڭ يەلكىسىگە كېلەتتى. دوغلاق، سېمىز بۇ ئادەم ئۆگەي بالىسىنىڭ شۇنچىۋالا ھاكاۋۇرلىشىپ، يوغىناپ كەتكىنىدىن خاۋاتىرلىنىپ خىيالغا چۆككەنىدى: «گەپ يېمەيدىغاندەك تۇرىدۇ ...»

— قۇللىرىنى ئاسىيلىقتا ئەيىبلىسىلە ھەق بولمايدۇ، ئاتا، — دېدى مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭ خىيالىنى بىلىپ ۋە جىددىي تۇستە قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ، — بۇ تۆھمەت بىلەن پېقىرنى قارىلىغانلارنى قاتتىق جازالاشلىرىنى تەلەپ قىلمەنكى، خۇدا بەرگەن بۇ ئۆمرۈمدە سىلىگە بويۇن تولغاش نېيىتىم زىنھار يوق، ماڭا ئىشەنسۇنلار.

— ھەزرىتىم، ئوغلۇم سىلىگە ئاسىيلىق قىلمايدۇ. ئۆزىنى يارىكەند سۇلتانى دەپ ئېلان قىلىشى، ئۇنىڭ دانالىقتا كامالەتكە يەتكەنلىكىدىندۇركى، ئاخىر سىلىمۇ ئۇنىڭغا ئورۇن بوشىتىپ بېرىلا ئەمەسمۇ. پەرزەنتلىرى ئىچىدە ھېچقايسىسى ئەقىل - پاراسەت، ئەلەم ھەم قەلەمدە ئۇنى بېسىپ چۈشەلمەيدۇ. ئەگەر

باشقا نىيەتى بولسا سىلىگە ھەرگىزمۇ بويسۇنمىغان، مۇنداق دەپدە بىلەن كۆتۈۋېلىشنىڭ ئورنىغا قىلىچ كۆتۈرگەن بولاتتى.

— ئانىسى، ئوغلىمىزنىڭ ئۆزىنى سۈلتان دەپ جاكارلىشى ئاسىيلىق بولىدۇ، بوۋىسى خۇدايداد مىرزىمۇ، ئاتىسى سانىز مىرزىمۇ سۈلتانلىق دەۋاسىنى قىلمىغان. مىرزا ئاببابەكرى قىلسىمۇ بولمايدۇ. بۇ مېنىڭ ئېھتىياتەن ئاگاھلاندۇرغىنىم، ئەمما ئوغلىمىزنىڭ ئاسىيلىق قىلمايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. بولمىسا پېقىر ئاتىسىنى مۇنچىۋالا ھۆرمەت - ئىكرام بىلەن كۆتۈۋالمىغان، ئالدىمغا چىقمىغان بولاتتى، مەن ئوغلىمىزدىن رازى، ئانىسى، — دېدى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن باش لىڭشىتىپ.

2

مىرزا ئاببابەكرى تەبەسسۇم قىلدى.

— ھۆرمەتلىك ئاتا، ئاتقا سۈۋار بولسۇنلار.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئاتقا مىنىپ ئۆگەي ئوغلى بىلەن قاتارلىشىپ ماڭغاچ، سەپراس تۈرۈپ ھۆرمەت بىلدۈرگەن لەشكەرلەرگە كۆز سېلىپ: «نۆكەرلىرى خىل ئىكەن» دېدى كۆڭلىدە. ئۇ «ئەمىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئاتىمىزغا ئامانلىق تىلەيمىز»، «مىرزا ئاببابەكرىنى ئاللا پاناھىدا ساقلىغاي» دەپ تەنتەنە قىلىشۋاتقان خالايىقا قارىدى. «ئەجەبا، بۇلارنىڭ ھەممىسى ھۇنەرۋەنلەرمىدۇ؟ قوللاردا ئەسۋاب، بۇ مىرزا ئاببابەكرىنىڭ ئاۋامنى ياخشى يولغا باشلىغانلىقىنىڭ ئىسپاتىمىدۇ؟ ياكى ئالدامچىلىقمىدۇ؟» شۇ خىيالدا كۆزى يەتمىش ياشلاردىن ئاشقان چار ساقال بىر بوۋايغا چۈشتى. مۇھەممەدھەيدەر مىرزا تىزگىننى تارتىپ ئاتتىن چۈشتى. بوۋاينىڭ ئالدىدا مىرزا ئاببابەكرى باشلىق بارلىق ئەمىر - ۋەزىر، ياساۋۇللار توختىدى.

— ئەي، مويسىپەت ئۇستا، قوللىرىدىكى ئەندۇزانى كۆرۈپ باقسام.

بوۋاي ئاۋۇال تەزىم بەجا كەلتۈردى، ئاندىن ئەندۇزانى سۈندى. مۇھەممەدھەيدەر مىرزا يالتىراپ تۇرغان ئەندۇزانى قولىغا ئالدى ۋە قىزىقسىنىپ نەزەر سالدى. يۈزى ناھايىتى ياخشى سىلىقلانغان، خۇددى ئەينەكتەك كىشىنىڭ شولىسى چۈشۈپ تۇراتتى. ئۇنى قىزىقتۇرغان ئەندۇزانىڭ يۈزى بولماستىن، ئاجايىپ گۈلدار نەقىش بىلەن زىننەتلەنگەن سېپى ئىدى. گۈلدار نەقىش ئىچىگە مۇنۇ ئىككى مىسرا نەزم ئۆيۈلغانىدى:

مىرزا ئابابەكرى سالدى بىر شەھەر، گويا بېھىش،
تىرىكلەرگە ئالۋان قويدى، ئۆلۈكلەرگە خىش ...

مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ قويۇق قاشلىق قاپقى شۇ ئان تۇتۇلدى.

— ئەي، تاغا، بۇ ئەندۇزانى بۇ يەرگە كۆتۈرۈپ چىقىشلىرىدا بائىس نېمىدۇر؟ ئەندۇزا سېپىدىكى ئۆيۈلغان نەزمنىڭ مەنىسى نېمە؟ جاۋاب بەرسىلە، تاغا ...

بوۋاينىڭ كۆكسىگە چۈشۈپ تۇرغان ئاپپاق ساقىلى تىترەپ كەتتى:

— بېشىمدىن قورقمەن، ئالىيلىرى، گۇناھىمدىن ئۆتكەيلا.

— تاغا، ئاللانىڭ قەھرىدىن قورقسىلا راستىنى ئېيتسىلا.

— مەن ... مەن ... — دەپ بوۋاي يەنە توختاپ قالدى.

— مۆمىن كىشىلەر ئاللادىنلا قورقىدۇ ھەم يالغان سۆزلىمەيدۇ، قېنى كۆڭۈللىرىدىكىنى ئېيتسىلا، — مۇھەممەدھەيدەر مىرزا چىرايى تاتىرىپ كەتكەن مىرزا ئابابەكرىگە قاراپمۇ قويماي، بوۋايدىن جاۋاب كۈتۈپ تۇردى.

— پېقىر راستىنى ئېيتسام، ئېتىم تاھىر، ئابدۇراخمان نەقاشنىڭ ئوغلىمەن، ئەمىر نەزەر مىرزا ۋاقىتىدا ئىش - ئوقىتىمىز ئوبدان، تۇرمۇشىمىز خاتىرجەم ئىدى. ئۇ ئاۋامغا غەمخور، سۈلتانغا سادىق ئىدى. قاچانكى مىرزا ئاتابەكىرى يارکەندته پەيدا بولدى، خاتىرجەملىكىمىز بۇزۇلدى. ئەمىر نەزەر مىرزا ئىز - دېرەكسىز غايىب بولۇپ كەتتى. ئۇنى چوقۇم بالىچاقلىرى بىلەن مىرزا ئاتابەكرى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئۇ ئۆزىنى سۈلتان دەپ جاكارلاپ، يېڭى شەھەر بەرپا قىلىش يارلىقىنى چۈشۈرگەندىن بۇيان بىزگە ئارامچىلىق بولمىدى. كىمكى نارازى بولسا ئۆلتۈرۈلدى. بايلارنىڭلا ئەمەس، تۇل - يېتىم، غېرىب - مىسكىنلەرنىڭ كەپە ئۆيلىرىنىمۇ بۇزدۇردى. بۇ بۇزۇشنى «قازىق» (قېزىش) دەپ ئاتىدى. بۇ كۈلپەتلىك ئىشقا مەنمۇ سېلىنغانىدىم. قېزىۋېرىپ ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋېتىلگەن كونا شەھەردىن نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش يىغىۋېلىپ خەزىنىگە ئالدى. بۇ ئاردا قانچە - قانچە ئەزىمەتلەر سېپىل ئاستىغا بېسىلدى. ئالىيلىرىنىڭ كېلىدىغانلىقلىرىنى ئاڭلىغان سۈلتانىمىز بىر ھەپتە ئىچىدە سېپىلنى پۈتكۈزۈپ، بازار - كوچىلارنى رەتلەپ، شەھەرنى زىننەتلەشكە پەرمان چۈشۈردى. يەنە ۋەزىر ئابدۇللا دانىش قاتارلىق كىشىلەرمۇ سېپىل ئاستىغا تىرىك بېسىلدى. سېپىلغا توپا يەتمەي قەبرىلەرمۇ بۇزۇۋېتىلدى. يېڭى شەھەر ۋە كۆز ئالدىلىرىدىكى ھەيۋەتلىك سېپىل ئەنە شۇنداق بەرپا بولغان، ئەمىرىم. بۇ ئەندۇۋانى سۈلتانىنىڭ ئەمرى بىلەن كۆتۈرۈپ چىققىنىم راست. ئۇنىڭ سېپىگە نېمە ئۈچۈن بۇ نەزم ئويۇلۇپ قالغانلىقىنى ئەمدى چۈشەنگەنلا؟ بۇ سۆزنى ئاڭلىغان مۇھەممەدھەيدەر مىرزا تۇرغان جايىدا زۇۋان سۈرمەي داڭ قېتىپ قالدى. كىمگە ئىشىنىش كېرەك؟ كەمبەغەل كاسىپ بوۋايغىمۇ ياكى مىرزا ئاتابەكرىگىمۇ؟

3

توققۇز - ئون كۈنلۈك بولغان ئاينىڭ يورۇقى دەرپەردىسى بىر يانغا قايرىلغان دېرىزىدىن ئۈممەگۈلسۈم ياتقان كىمخاب تۆشەككە چۈشۈپ تۇراتتى. «تەقدىر - قىسمەت شۇنداق ئوخشايدۇ، يېتىم بالىلىرىم بىلەن خارابىيلىكتە ئازابلىنىۋاتاتتىم. ئۇلۇغ قۇدرەت ئىگىسى ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن ھېچ كۈتمىگەندە سۇلتاننىڭ خوتۇنى بولۇپ قالدىم، بىلەن ھېچ كۈتمىگەندە سۇلتاننىڭ خوتۇنى بولۇپ قالدىم، بالىلىرىمۇ پاراغەتلىك تۇرمۇشقا ئېرىشتى. ھەرقاچان ھوشيار بولۇپ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ قەھرىدىن ساقلىنىشىم، ئۇنى شەيدا قىلىپ، ساھىبجامالىمدىن مېھرىنى ئۈزەلمەيدىغان ھالغا كەلتۇرمىگىم لازىم ...»

ئۈممەگۈلسۈم ئابدۇلئەزىز خالۋاپ دەپ نام چىقارغان سودىگەرنىڭ ئەركە قىزى ئىدى. ئاتىسى كەشمىرگە كېتىۋاتقاندا لاداخ يولىدا تۇتەك ئېلىپ قازا قىلغاندىن كېيىن ئانىسىنىڭ تەربىيەسىدە ئۆستى. ئۇ مەھەللىنىڭ بۈۋىمى بولغان ئانىسىدا ئوقۇپ ساۋاتلىق بولغانىدى. سۆزى چاقماقتەك، خۇش ئاۋاز بۇ قىز ھەمىشە بىر شاھزادىگە ياتلىق بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى، دائىم شاھزادىگە تېگىپ چۈشەيتتى. بىراق، كاج تەقدىر - قىسمەت بۇ يېتىمەنى شاھزادىلەرنىڭ كۆزىدىن پىنھاندا يېتىلدۇردى. شاھزادە ئەمەس، بايلارنىڭ بالىلىرىمۇ ئۇنىڭغا كۆز قىرىنى سالمىدى. ئاقىۋەت يارکەند ھاكىمى ئەمىر نەزەر مىرزىنىڭ نۆكىرى تۆمۈربەگ ئون بەش ياشلىق بۇ قىزغا ئاشىق بولۇپ ئەمرىگە ئالدى.

ئۈممەگۈلسۈم ئىككى كۈندىن بېرى يۈز بەرگەن تەقدىر - قىسمەتتىن ھەم ھەيران، ھەم پەرىشان ئىدى. ئۇ بولۇپ ئۆتكەن ئىشنى ئويلىغانسېرى ھاياجانلىناتتى. «بەزى ھالدا دۈشمەن شىلتىغان كۈچلۈك قىلىچنى قورقماستىن سۇندۇرۇپ تاشلاشقا ئىرادە قىلىش كىشىنى كۈتمىگەن سائادەت ۋە ئىمكانىيەتكە

ئېرىشتۇرىدىكەن. شاھزادىگە ياتلىق بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتىم، ئەجەبكى سۇلتاننىڭ خوتۇنى بولۇپ قالدىم. بېشىمغا تاسادىپىي قونۇپ قالغان بۇ ھۇما قۇشنى ئۇچۇرۇپ قويماسلىقىم لازىم. ئەي قۇدرەتلىك ئاللا، ناۋادا ماڭا ئەقىل ۋە جۇرئەت بەرگىنىڭ بىلەن گۈزەل ھۆسن بەرمىگەن بولساڭ، سۇلتانىنى قەھرىدىن ياندۇرالمىغان بولاتتىم. كارامىتىڭگە مىڭ شۈكۈر. ساڭا سىغىنىپ تىلەيمەنكى، پېقىر ئاجىزە قۇلۇڭنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلاپ، ئۇ بەدكار زالىم پادىشاھنى گۈزەل رۇخسارىمغا ئەسىر قىلىپ بەرگەيسەن ...»

ئۇممەگۈلسۇم ئورنىدىن تۇرۇپ دېرىزىدىن قارىدى، تەكىيىخانا تەرەپتە ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى. تۇنۇگۈن مەيىن شامىلى كۆكسىگە ئۇرۇلدى. بۇلۇت يېرىپ چىققان ئاينىڭ نۇرى ئەتراپنى گۈڭگا يورۇتقانىدى. مۇبادا مىرزا ئابابەكرى ھازىر كىرىپ كەلگەن بولسا، ئايال زاتىدىن بولغان ئادەمزاتنى ئەمەس، تىلسىم دۇنيادىن كەلگەن پەرىزاتنى كۆرگەن بولاتتى. ئۇنىڭ قارا چاچلىرى گۈللۈك يىپەك رومال ئىچىدە بىلىنەر - بىلىنمەس دولقۇنلىنىپ تۇراتتى، ئاق سۇزۇك يۈزى تولۇن ئايىنىڭ ئۆزى ئىدى. ئەمدىلا يىگىرمە بەش ياشقا كىرگەن بۇ دىلرەبانى ھېچكىم بەش بالىنىڭ ئانىسى دېمەيتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ياشلىق جىلۋىسى سېھرلىك جادۇ كىرپىكلەر ئوراپ تۇرغان قوي كۆزلىرىدىن چاقناپ، ھەرقانداق ئەرنى بىر قاراشتا ئەسىر قىلىۋالاتتى. قوي كۆز ئوتلۇق، قارا كۆز مۇڭلۇق بولىدۇ. ئېغىر مۇسىبەتنى بېشىدىن كەچۈرگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ مەي تولغان جامدەك لىغىلداپ تۇرغان كۆزلىرى ھامان كۈلۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ مېھرى ئىسسىق ئىدى. ئۇ دېرىزە ئالدىدىن قايتىپ كەلدى - دە، جايناماز ئۈستىدە ئولتۇرۇپ «قۇرئان كەرىم»نىڭ «ئايەتۈل كۇرسى» سۈرىسىنى ئىخلاسى بىلەن ئوقۇدى. مەرھۇم ئانىسى بۇ ئايەتنى ئوقۇغان ئادەم ھەرقانداق بالا - قازادىن ساقلىنىپلا قالماي، بەلكى ئامەتلىك بولىدۇ، دەپ ۋەسىيەت قىلغانىدى.

شۇڭا، ئۇ دائىم بۇ ئايەتنى ئوقۇيتتى. ئۇ بېرىلىپ ئوقۇۋاتقاندا ئىشىك تاراقسىده ئېچىلىپ سۇلتان مىرزا ئابابەكرى كىرىپ كەلدى. شاھانە توننى سېلىپ كۇموش ئاسقۇچقا ئاستى. گۆھەر قويۇلغان سۇلتانلىق تاجنى ئېلىپ گۇلدار تەكچىگە قويدى. ئەمدى ئۇ ئادەتتىكى ئادەمگە ئوخشاپ قالغان، بىتاقەت بولغانىدى. ئۇممەگۇلسۇم دۇئاغا كۆتۇرگەن قوللىرىنى چۇشۇرمەي، ئاللاغا ئىلتىجا قىلماقتا ئىدى.

— بەس، دۇئا بەك ئۇزاق بولۇپ كەتسە ئىجابەت بولماي قالىدۇ، پەرىشتەم، بۇ ئۆيگە كىرگىنىمگە خېلى بولدى، — دېدى مىرزا ئابابەكرى سەل ئاچچىقلىنىپ. ئۇ قات ـ قات يېكەنداز ئۇستىده قوش پەر ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇردى.

دۇئادىن پارىغ بولغان ئۇممەگۇلسۇم ئورنىدىن تۇرۇپ ئېرىگە يەرگىچە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.

— شاھىم، ئاللا مەرتىۋىلىرىنى تېخىمۇ ئۇستۇن قىلسۇن. تازىمۇ سېغىندۇردىلا، يوللىرىغا قاراپ ئاخىر بولالماي ئۆزلىرىگە دۇئا قىلغىلى ئولتۇرغانىدىم، تىلىكىمگە يارىشا كەپتىلا.

مىرزا ئابابەكرى ئاق كۆڭلەك، ئاق رومال ئىچىده ئاق قاناتلىق پەرىشتەدەك تۇرغان ئۇممەگۇلسۇمنى يېنىدا ئولتۇرغۇزدى، مۇھەممەدھەيدەر مىرزا شەرىپىگە ئۆتكۇزۇلگەن زىياپەتنىڭ ئۇزاققا سوزۇلۇپ كەتكەنلىكىدىن ۋاق قالغانلىقىنى ئېيتىپ ئەپۇ سورىدى.

— بۇنىڭغا ئىشەنچىم كامىل، شاھىم، ئەل ـ يۇرت ئىشى بىلەن بولۇپ پېقىر ئاجىزلىرىنى ئۇنتۇماي يوقلاپ كىرگەنلىرى ئۈچۈن ئالىيلىرىدىن مىننەتدارمەن. ھۆرمەتلىك ئاتىمىز مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئالىيلىرى يارکەندته خېلى تۇرامدىكەن؟ — دېدى ئۇ بارماقلىرىغا سېلىنغان ئالتۇن ئۇزۇكلەر پارىلداپ تۇرغان قولىنى ئېرىنىڭ تىزىغا قويۇپ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئۇزاق يىللىق خوتۇنىدەك سۆز ـ ھەرىكەتلىرى تەبىئىي، ئىللىق ئىدى. ئۇنىڭدىكى غەزەپ ـ نەپرەت

نەگسىۇ كەتكەندۇ؟

— كۆپ تۇرمايدىغاندەك قىلىدۇ. ئۇ بوۋاينىڭ كىشىنى ئاۋارە قىلماي كەتكىنى تۈزۈك ئىدى. ھەدەپ سۇلتان ئەھمەدخانغا بەيئەت قىلىشىم توغرۇلۇق ۋەز ـ نەسىھەت ئوقۇپ مېڭەمنى ئوچاق ئېتىۋەتتى.

مىرزا ئابابەكرى گېپىنى توختىتىپ خىيالىغا بېرىلدى: «مەن ئەھمەدخانغا ئەمەس، ئەھمەدخان ماڭا بەيئەت قىلىشى كېرەك. ئەھمەدخانىنى ئوغلى سەئىدخان بىلەن بىللە دارغا سۇلتان ئەھمەدخاننى ئوغلى سەئىدخان بىلەن بىللە دارغا ئاسىدىغان كۈنلەرگە ئۇزاق قالمىدى».

— نېمىشقا ئۇنداق دەيدىلا، مۇرەببىم، سالامغا بارارمەن تېخى، — راھەتلەنگەن قىياپەتتە ناز بىلەن قىيا باقتان ئۈمەگۈلسۈم ئېرىنىڭ ئويچان چىرايىنى كۆزىتىپ جىم بولدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ناز ـ كەرەشمىدىن باشقىنى بىلمەيدىغان خوتۇنلىرىنىڭ ھېچقايسىسى ئۇنىڭ بىلەن مۇنداق ئەركىن پاراڭ سېلىشالمايتتى. مىرزا ئابابەكرى بۇ ئايالىنىڭ پاساھەتلىك، ھېسسىياتلىق خوتۇن ئىكەنلىكىنى دەسلەپ كۆرگەندىلا بىلگەنىدى. «خوتۇن كۆڭۈل ئاچىدىغان جانلىق ئويۇنچۇق» دەپ قاراپ كەلگەن مىرزا ئابابەكرى ئۈمەگۈلسۈمنى ئەمرىگە ئالغاندىن بېرى بۇ ئويىنىڭ پۈتۈنلەي خاتا ئىكەنلىكىنى، ئەقىللىك ياخشى ئايالنىڭ ئەر ئۈچۈن خوتۇن بولۇپلا قالماستىن، بەلكى سىرداش دوست، سەممىي مەسلىھەتچى، ۋاپادار جورا بولالايدىغانلىقىنى چۈشىنىشكە باشلىغانىدى. ھالبۇكى، ئۈمەگۈلسۈمنىڭ توغرىدىن ـ توغرا قويغان سوئاللىرى ئاچچىقلاندۇرمايلا قالماستىن، بەلكى مۇزدەك قېتىپ كەتكەن كۆڭلىنى ئېرىتىپ، ئۇنى مۇلايىملاشتۇرۇپ قويۇۋاتاتتى. بەلكى بۇ كىشىنىڭ ئىرادىسىگە بويسۇنمايدىغان مۇھەببەت بولسا كېرەك.

— ئەي ئەقىللىك مەھبۇبەم، ئەل ـ يۇرت ئىشى تۇغمەس ئىش، قىلىغانسېرى كۆپىيىدۇ، چوڭىيىدۇ. مۇھەممەدھەيدەر

مىرزا مېنىڭ تاغام. ئۇ ئۆگەي ئاتام بولسىمۇ، ئىش بېشىدا تۇرۇشۇمدىن، تاجۇتەختىنىڭ ماڭا ئۆتۈپ كېتىشىدىن خاۋاتىرلىنىدۇ، شۇڭا سۇلتان ئەھمەدخانغا بەيئەت قىلدۇرماقچى، يارکەندته ئۆزۈمنى سۇلتان دەپ جاكار قىلىشىم ئۈنى قاتتىق چۆچۈتۈۋەتكەن ئوخشايدۇ. مۇشۇ سەۋەبتىن ئانامنى ئېلىپ مۇددىئايىمنى بىلىش ئۈچۈن يارکەندكە كەلگەنلىكى ماڭا ئايان بولغاچقا، ئۈنى تەنتەنە بىلەن كۈتۈۋالدىم. گۈماندىن خالىي قىلىش ئۈچۈن تۈنۈگۈن يېڭى شەھەرنى ئايلاندۇرۇپ، ئۈنىڭ نامىدا ياساتقان مەسچىت ۋە ئەھيا قىلغان باغلارنى كۆرسەتتىم. شۇنىڭدىن كېيىنلا مۇئامىلىسىدىكى سوغۇقلۇق دوستانىلىككە ئايلاندى.

مىرزا ئاتابەكرى مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنى قارشى ئېلىشنى قانداق ئورۇنلاشتۇرغانلىقىدىن تارتىپ، سېپىغا ئىككى مىسرا نەزم ئويۇلغان ئەندۇۋانىڭ ئۆزىنى قانداق ئالاقزەدە قىلىۋەتكىنىنىمۇ يوشۇرماي دېدى:

— پەرىشتەم، ئاشۇ ئابرۇيۇمنى تۆكىدىغان ئەندۇۋانى مۇھەممەدھەيدەر مىرزىدىن ئاتايا زىياپەت ئۇستىدە ئېلىۋالدىم.

— قانداق ئېلىۋالدىلا، شاھىم؟ — قىزىقىپ سورىدى ئۇممەگۈلسۇم.

— مېنىڭ ئۇ تاغام زىياپەتتە شارابنى كۆپ ئىچىپ بىرئاز كەيپ بولۇپ قالدى. مەن: «دۇشمەنلىرىم بۇ ئەندۇۋانى كاسىپ بوۋاي ئارقىلىق ئالىيلىرىغا كۆرسىتىش بىلەن مېنىڭ يۈزۈمنى تۆكمەكچى. ئاتا، بۇنى نېمىشقا چۈشەنمەيدىغاندىلا؟» دېدىم. ئۇ: «شۇنداقمۇ، بالام؟ ئەگەر ئېيتقىنىڭدەك بولسا ھوشيار تۇرسام بولىدىكەن» دېدى. مەن: «ئەندۇۋانى ماڭا بەرسىلە، ئاتا، ئۇ ئارقىلىق دۇشمەنلىرىمنى تېپىپ جازاسىنى بېرەي» دېدىم. ئۇ ماقۇل بولۇپ، ساقلىغىلى بەرگەن خاس مۇلازىمدىن ئېلىپ ماڭا بەردى. مەن قوچقار ياساۋۇلغا بېرىپ: «بۇگۈن بۇ ئەندۇۋانى بوۋاي بىلەن تاغارغا سېلىپ، كونا شەھەردىكى خارابە ئۆيلەرنىڭ بىرىگە

كۆمۇژەت» دەپ بۇيرۇدۇم.
— ئاھ، پەرژەردىگار، — توۋلىژەتتى ئۇممەگۈلسۇم، ئۇنىڭ لەۋەن چىرايى ئۆچۈپ كەتتى، — زالىم پادىشاھ ھەججاجمۇ مۇنداق رەھىمسىزلىك قىلمىغان بولغىيدى، مۇرەببىم؟
— رەھىمدىل پادىشاھ يۇرت سورىيالمايدۇ، پەرىشتەم، بىراق بۇنىڭلىق بىلەن مېنى رەھىمسىزلىكتە ئەيىبلەش نادانلىق بولىدۇ، — دېدى مىرزا ئابابەكرى يېقىنراق سۇرۇلۇپ ئولتۇرۇپ، ئۇممەگۈلسۇمگە قىسىلغان كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويدى.
— سىزنى ئۆز چېھرى بىلەنلا ئەمەس، سەممىي - ساداقىتى بىلەنمۇ مېنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلالايدۇ دەپ ئەمرىمگە ئالغانمەن، ئېيتقا، ئابرۇيۇمنى تۆكمەكچى بولغان، تەختىمنى تەھدىت ئاستىدا قالدۇرغان كىشىگە قانداق مۇئامىلە قىلىشىم كېرەك؟
ئۇممەگۈلسۇم چۆچۈپ ئۇنىڭغا قارىدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ قاپىقى تۇرۇلۇپ، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىققانىدى.
— مۇرەببىم، ئالىيلىرىغا بولغان ساداقىتىم ئۆمۇرلۈكتۇر. مېنى ئەمىرلىرىگە ئالغاندا ئاللا ئىگەم كۆڭۈللىرىگە ياخشى نىيەتنى سالغان. بىھۇدە قان تۆكۈش تاجۇتەختلىرىگە ئورا كولايدۇ. بۇنىڭدىن پەخەس بولسىلا، مۇرەببىم، — دېدى ئۇممەگۈلسۇم چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ.
— دۇرۇس گەپ قىلدىڭىز، پەرىشتەم، — مىرزا ئابابەكرى ئۇممەگۈلسۇمنىڭ قولىدىن تارتىپ يېنىغا ئولتۇرغۇزدى. ئۇنى «پەرىشتەم» دەپ ئاتىشى تۇنجى قېتىم ئىدى، — مەن كاشغەر ۋە ياركەندكىلا ئەمەس، پۈتۈن موغۇلىستانغا، خۇراسانغا، ماۋەرائۇننەھرگە پادىشاھ بولۇشۇم كېرەك. بۇنىڭدىن كېيىن قان تۆكمەسلىككە ۋەدە بېرىمەن، — ئۇ سۆزدىن توختاپ سەل ئويلىۋېلىپ دېدى، — سىزگە ئىشىنىمەن، سىز ماڭا ئىشىنىڭ، ئەگەر بەش ئوغلىڭىزنى ماڭا سادىق قىلىپ تەربىيەلىسىڭىز ھەربىرى بىردىن شەھەرگە ھاكىم ياكى ئەمىر بولىدۇ، قايسىسى

مېنى دوربسا ۋاربسىم بولىدۇ، ئەكسىچە ساداقەتسىزلىك قىلسا، ئاتىسىغا ئوخشاش ئاقىۋەتكە دۇچار بولىدۇ.

— دېگەنلىرىگە ئىشىنىمەن، شاھىم، بۇ سۆزلىرىنى زىنھار ئۇنتۇپ قالمايمەن، — دېدى ئۇممەگۈلسۇم ۋە كۆڭلىگە پۈككەن مۇددىئاسىنى سوئال بىلەن ئىپادىلىدى، — ئالمىلىرى، ئەزىز مۇككەررەم ۋالىدەلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشۈپ، قۇللۇق قىلسام بولارمۇ؟

— ۋاقتى ئەمەس، — دەرھال جاۋاب بەردى مىرزا ئابابەكرى، — ۋالىدەم سىزنى ئەمرىمگە ئالغىنىمنى ئاڭلىسا ھەم سىزنى كۆرسە بۇنى قوبۇل قىلالمايدۇ. ھازىر ئۇ مېنىڭ يارىكەندىتە ئۆزۈمنى سۇلتان دەپ جاكارلىغىنىمدىن بەك خۇشال، ئۇمۇ مېنىڭ ئالمالىقتا، سەمەرقەنتتە تەختكە چىقىشىمنى ئۈمىد قىلىدۇ. شۇڭا، ھازىرقى ئېرى بولمىش تاغام مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنى ھەرقانداق شارائىتتا ماڭا قارشى تىغ كۆتۈرگۈزمەيدۇ. مەن يۈرۈش قىلىپ خوتەننى بويسۇندۇرغىنىمدىن كېيىن كاشغەرنى ئۆز ھۆكۈمرانلىقىم ئاستىغا ئالىمەن. شۇ چاغدا دانىشمەن ئانامنىڭ ئالدىغا سىزنى سالامغا ئەكىرىمەن. ۋاقتى - سائىتى كەلگۈچە سەۋر قىلغايسىز.

ئۇممەگۈلسۇم مىرزا ئابابەكرىنى چىڭ قۇچاقلاپ ئاستا پىچىرلىدى:

— ئاللا ئىگەم ئادىل، ئۇ سىلىنى مۇرادلىرىغا يەتكۈزىدۇ، شەپقەتلىك بولسىلا، شاھىم.

دېرىزىدىن چۈشۈپ تۇرغان غۇۋا يورۇق غايىب بولدى. چۈنكى، ئاي يەنە بىر توپ قارا بۇلۇتلار كەينىگە ئۆتۈپ كەتكەنىدى.

يەتتىنچى باب

جامال ئاغىچىنىڭ قەستى

باھار. شاپتۇل، ئۆرۈك، ئالما، ئامۇت دەرەخلىرى چېچەكلەپ، سۇلتان سانىز مىرزىدىن قالغان چارۋاغنى ئاجايىپ گۈزەل تۈسكە كىرگۈزگەنىدى. يېڭى كۆتۈرۈلگەن كۈننىڭ شولىسى باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆلگە چۈشكەنىدى. كۆل بويىدىكى گۈمبەز شەكلىدە سېلىنغان خاس راۋاقتا جامال ئاغىچا خېنىم، گۈلئايىم ئاغىچا خېنىم مۇلازىم، كېنىزەكلىرى بىلەن پىستە چېقىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار تۈنۈگۈن چۈشتە چېچەك سەيلىسىگە چىققانىدى.

جامال ئاغىچىنىڭ ئاقۇچ يۈزى يوغان قارا كۆزلىرى بىلەن نۇرلىنىپ كەتكەنىدى. ئۇزۇن قارا چاچلىرىنى ئالتۇن ئۇقا قادالغان كەمچەت تۈمىقىنىڭ ئۈستىدىن ئارتىلغان گۈلدار ھىلھىلە رومىلى يوشۇرغانىدى. خۇش پىچىم ئۇچىسىدىكى زەر چۈچىلىق نىمچىسىنىڭ تىللا تۈگمىلىرى ئېتىلمىگەچكە، كۆكرەك پۈرمە بىنەپشە رەڭ يىپەك كۆڭلىكى تولغان بەدىنىنى نامايان قىلىپ يان - يېنىغا يېيىلغانىدى. كاشغەر دىيارىدا بۇنىڭدىن شەرەنداز ئاغىچا يوق ئىدى. ئۇشتۇمتۇت قازا قىلغان ئەمىر سانىز مىرزىنىڭ بۇ ساھىبجامال ئايالىنى يارکەندکە باستۇرۇپ كەلگەن دوستمۇھەممەدخان جەڭ قىلماسلىق شەرتى بىلەن ئاقسۇغا ئەكېتىپ ئەمرىگە ئالغانىدى. بۇ شەھۋەتپەرەس سۇلتان مەرھۇم ئاتىسى ئىسان بۇغاخانىنىڭ كەنجى خوتۇنىنىمۇ ئەمرىگە ئېلىپ، لەنەتگەردى بولۇپ بىداۋا كېسەل بىلەن

ئازابلىنىپ ئۆلگەندىن كېيىن جامال ئاغىچا كاشغەر خانى مۇھەممەدىدەر. مىرزىغا تەگكەنىدى. ئۇنىڭدىن ھەم ئىككى بالىلىق بولدى. چوڭى مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزا، كىچىكى سەييىدمۇھەممەد مىرزا ئىدى. مۇھەممەدھەيدەر مىرزا موغۇلىستان خانى يۇنۇسخاننىڭ قېشىغا سالامغا بارغاندا، مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىنى بىللە ئېلىپ بارغانىدى. خان ئەمدىلەتىن ئون ئالتىنىڭ قارىسىنى ئالغان بۇ كىشىلىكەن يىگىتكە ئارزۇلۇق قىزى خۇبنىگار سۇلتان بېگىمنى بەردى. شۇ چاغدىن باشلاپ مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان ئاتلىپ قېيىنئاتىسىنىڭ يېنىدا قالغانىدى. سەييىدمۇھەممەد مىرزا جامال ئاغىچىنىڭ يېنىدا چوڭ بولۇۋاتاتتى. جامال ئاغىچىنىڭ ئېرى گۇلئايىم ئاغىچىنى كىچىك خوتۇنلۇققا ئالغاندىن بېرى بۇ ئوغۇلنى ئۇنىڭ تەربىيەت قىلىشىغا تاپشۇرغانىدى. ئۆزى قىرىق بەش ياشقا كىرىپ قالغىنىغا قارىماي، ۋۇجۇدىدا گۈزەل ياشلىق بەرق ئۇرۇپ تۇرغان گۇلئايىم بىلەن يۇرۇش - تۇرۇش، ھەتتا كىيىم كىيىشتىمۇ بەسلىشەتتى.

گۇلئايىم تېخى يىگىرمە ياشقىمۇ كىرمىگەنىدى. شۇڭا، جامال ئاغىچا گۇلئايىمدىن ئېرىنىي بەكرەك قاچۇراتتى. نەگە بارسا گۇلئايىمنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ باراتتى. ئۇ بۇگۈن گۇلئايىمى باغقا بىللە ئاچىققانىدى.

— جىگەر پارەم كۆرۈنمەيدۇغۇ، — ئەتەي سورىدى جامال ئاغىچا بىرنەرسىنى ئىزدىگەندەك كۆز يۈگۈرتۈپ.

— ئاغىچا خېنىم، سەييىدمۇھەممەد مىرزىنى دەۋاتامدىلا؟ ئۇ نەۋقىران ئاتىسىنىڭ رۇخسىتى بىلەن شىكار ئۈچۈن ئاتۇشقا كەتكەنىدى، بۇگۈن كېلىپ قېلىشى مۇمكىن.

— نېمە؟ ماڭا دەپمۇ قويماي شىكارغا چىقىپ كەتكەنمۇ؟ — جامال ئاغىچىنىڭ كۇلۇمسىرەپ تۇرغان ئاق يۈزى بۇلۇتتەك تۇتۇلۇپ كەتتى.

— غوجام يانلىرىغا كىرگەنده سىلى ئۇخلاپ قالغانكەنلا،

ئويغىتىشقا پېتىنالماي ماڭا دەپ قويۇپ، ساقلاپ تۇرغان بەگزادىلەر بىلەن كەتكەنىدى. ئۆزلىرىگە ئېيتىشقا پېتىنالمىدىم.

بوستان چاچلىق بېشىغا قىزىل ھىلھىلە رومال سالغان جامال ئاغىچا ياش كۈندىشىغا بىر نەزەر تاشلاپ قويۇپ، ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى. پات ـ پات ئۇنى بىرەر ئېغىز گەپ بىلەن ئۇچۇقلاپ تۇراتتى.

ـــ ئاغىچا خېنىم، ئەمىرىم كېلىۋاتىدۇ، ـــ دېدى گۈلئايىم ۋە ئورنىدىن تېز تۇرۇپ يەرگە قاراپ ئېگىلدى. مۇلازىم ۋە كېنىزەكلەرنىڭ ھەممىسى قول باغلاپ تەزىمدە تۇردى.

نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەن كۈن نۇرىنى راۋاقنىڭ گۈلدار پەنجىرىلىرى توسۇپ تۇراتتى. مۇھەممەدھەيدەر مىرزا پايدىن گۈرسۈلدەپ مېڭىپ راۋاققا چىقتى.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاغىچىلىرىم.

ـــ دومىسىۋالغان جامال ئاغىچا خېنىم ھېچكىمگە قارىماي ئالدىغا كېلىپ توختىغان ئېرىگە ئورنىدىن تۇرۇپ تەزىم قىلدى:

ـــ كېلىشلىرى بىر خەۋەرنى ئېيتىش ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئەمىرىم، ئىلاھىم، ئاڭلايدىغىنىم خۇش خەۋەر بولغاي.

ـــ ئەي، ئانىلارنىڭ ئەلاچىسى، خۇدا ياخشى خەۋەر ئېيتىشقا نېسىپ قىلسۇن، ـــ ئۇ ئۆزىدىن ئىككى ياش چوڭ بولغان بۇ خوتۇننى، ئاكىسىنىڭ يۈز ـ خاتىرى ئۈچۈنمۇ ياكى ئەقىللىك دەپ بىلگەنلىكى ئۈچۈنمۇ ئەنە شۇنداق ھۆرمەت بىلەن ئاتايتتى.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزا قاتمۇقات سېلىنغان ئەتلەس كۆرپىدە ئولتۇرۇپ يەر ئاستىدىن تىكىلگەن گۈلئايىمغا ئوغرىلىقچە قارىۋالدى. مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ چىرايى سۆرۈن ئىدى. بىر كىشىدىن قاتتىق غەزەپلەنگەنلىكى چىرايلىق ياسالغان كەكە ساقىلىنى سىيپاپ ـ سىيپاپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىشىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئاخىر ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرغان جامال ئاغىچىغا كۆز سېلىپ دېدى:

— بۇگۈن ئەتىگەن خوتەن دىيارىنىڭ مۇتەۋەرلىرىدىن مەكتۇپ كەلدى. پەرىشان ھالىتىمنىڭ بائىسى شۇ، ئاغىچا خېنىم.

— مۇنداق دېسىلە، ئەمىرىم، ئۇ مەكتۇپ ئۆزلىرىگە مالالىق ئەكەلگەن بولسا، ئوغلىمىز مىرزا ئابابەكرىدىن تۇنۇگۈن كېچە كەلگەن بىر مەكتۇپ بار، بۇ مەكتۇپنىڭ مۇبارەك باشلىرىغا سايە تاشلىغان غەم بۇلۇتلىرىنى تارقىتىۋېتىدىغانلىقىغا ئىشەنچىم كامىل.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئاچچىق كۈلۈپ قويۇپ شايى تونىنى سېلىپ گۈلئايىمغا بەردى، جامال ئاغىچىنىڭ شۇ ئان خۇيى تۇتتى.

— خوتەندىن كەلگەن خەتمۇ ئوغلىمىز توغرۇلۇق يېزىلغانكەن، ئاغىچا، مانا شۇنىڭدىن خاۋاتىرلىنىپ قالدىم، — دېدى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا جامال ئاغىچىنىڭ تەقدىرگە پەرۋا قىلماي، ئۇ گۈلئايىم قويۇپ بەرگەن قوش ياستۇققا يۆلەندى.

— مەزمۇنىدىن ۋاقىپلىنىشقا بولامدىكىن؟ — جامال ئاغىچا ئۆزىنى ئوڭلاپ، ھېچنېمىدىن خەۋىرى يوقتەك سىلىق تەلەپپۇزدا سورىدى.

— مانا، ئۆزلىرى ئوقۇپ كۆرسىلە، — ئۇ خەتنى بەردى. ساۋاتى يوق جامال ئاغىچا مەكتۇپنى نائىلاج گۈلئايىمغا سۇندى.

— ۋىتۋالاقتەك ۋاتىلدىمای ئاستا ئوقۇپ بېرەرلا.

گۈلئايىم قۇللۇق قىلىپ مەكتۇپنى ئالدى ـ دە، ئېچىپ ئوقۇدى:

بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم!

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! ئەل ـ يۇرتىمىزنىڭ تۇۋرۇكى ئەمىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزا كىرامىلىرى. تەلەي ـ بەختىمىزگە ئۇلۇغ ئاللا ئۆزلىرىنى سالامەت، دۇشمەنلىرىنى مالامەت قىلغاي، ئامىن!

يېقىنىدىن بېرى يۇز بەرگەن ئىشلارنى يېزىپ مەكتۇپ يوزىدە ئالىيلىرىغا مەلۇم قىلايلى دېسەك، تىلىمىزنىڭ كۆيۈشىدىن، يازمايلى دېسەك، ئەلنىڭ ئاققان قان - ياشلىرىنىڭ، تارتقان ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنىڭ ئۇۋالىغا ۋە بالاغا قېلىشتىن قورقۇپ، بىر مەزگىلنى ھەسرەت - نادامەتلىك سۈكۈت بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتتۇق. ئاخىر يازمىساق ئۇستىمىزدە ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغان ئىگىمىز جانابىي ئاللاغا يۈز كېلەلمەيدىغانلىقىمىزنى چۈشىنىپ يېتىپ بۇ مەكتۇپنى يازدۇق. خەۋەرلىرى بولمىسا كېرەك، ئۆتكەن يىلى لەشكەر تارتىپ خوتەن دىيارىغا كەلگەن مىرزا ئابابەكرىنى بىزنىڭ ئاكا - ئۇكا ئىككى خانىمىز، قۇلنەزەر مىرزا بىلەن خانىزادە مىرزا تەنتەنە بىلەن كۈتۈۋالدى. لېكىن، ئۇنىڭ نىيىتى توغرا بولمىغاچقا، شەھەر سىرتىدا بارگاھ قۇردى ۋە قوچقار ياساۋۇل باشلىق بەگ - سىپاھلارنى قۇرئان بىلەن ئەۋەتتى. بۇلار ئۆزلىرىنى يالغاندىن قۇرئان شېرىپىنى ئەكەلگەنلەر قىلىپ كۆرسەتكەچكە، خانىزادە قۇرئاننى ئېلىش ئۈچۈن قول ئۇزارتىشىغا ئۇنى باسماقداپ تۇتۇپتۇ. ئارقىدىن قولنەزەرنىمۇ تۇتۇپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. مىرزا ئابابەكرى ئۆز بوۋىسىنىڭ قەبرىندىشىنىڭ ئوغۇللىرى بولغان خانىزادە مىرزا بىلەن قولنەزەر مىرزىنى قوچقار ياساۋۇلغا بوغۇزلىتىپ، ئۇلارنىڭ باشلىرىنى تەنلىرىدىن جۇدا قىلدۇرۇپتۇ. ئاشۇ كۈنى پۈتۈن خوتەن ئەھلى ھازا تۇتۇپ زار - زار يىغلاشتى. مىرزا ئابابەكرى بولسا لەشكەرلىرى بۇلاپ كەلگەن چىرايلىق قىز - جۇۋانلار بىلەن ئەيش - ئىشرەت قىلىپ كۆڭۈل ئاچتى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، ئۇ خانلىرىمىزنىڭ ئەزىز باشلىرىنى ئاتقا غانجۇغلاپ بازار ئارىلاپ سازايى قىلدى. بۇ خورلۇق، ئاھانەتكە چىدىيالمىغان ئونلىغان ياشلىرىمىز ئېتىلىپ بېرىپ قارشىلىق قىلغاندا، ئۇلارنىمۇ ئۆز قانلىرىغا غەرق قىلدى.

كىشىنى تېخىمۇ ئېچىندۇرىدىغىنى شۈكى، سىتەمكار سۇلتان مىرزا ئابابەكرى نەچچە كۈنگىچە خوتەن دىيارىنى لەشكەرلىرىگە بۇلاڭ - تالاڭ قىلدۇردى. ئاندىن ئابدۇلۋارىس دوغلاتنى خوتەنگە ھاكىم قىلىپ قالدۇرۇپ، ئوردا خەزىنىسىدىكى بارلىق ئالتۇن - كۈمۈش، جاۋاھىرلارنى ئېلىپ ياركەندكە كەتتى. ئۇ ياركەندكە بارغاندىن كېيىن يارلىق چۈشۈرۈپ قايتىدىن بەرپا قىلىش نامى بىلەن خوتەن شەھىرىنى بۇزدۇردى. ئۇ قويغان بەتنىيەت ھاكىم ئۆي - ئىمارەتلەرنىڭ ئاستىنى كولىتىپ ھەددى - ھېسابسىز ئالتۇن - كۈمۈش تاپتى ۋە ئۇنى يۇزدىن ئارتۇق تۆگىگە ئارتىپ سۇلتان مىرزا ئابابەكرىگە ئەۋەتىپ بەردى. ئۆز قېرىنداشلىرىنى شۇنداقمۇ رەھىمسىزلىك بىلەن تالان - تاراج قىلغان بارمۇ؟ بۇ بەدكار قانخور ھاكىمنىڭ زۇلمى شۇ دەرىجىگە بېرىپ يەتتىكى، خوتۇن - قىزلىرىمىزنىڭ بىلەزۈك، ئۈزۈكلىرىنىمۇ تارتىۋالدى. بىگۇناھ تۇتقۇن قىلىنغانلار زىندانلارغا سىغماي قالدى. بويسۇنمىغان پۇقرالارنى ئالتۇن كانلىرىغا ئېلىپ بېرىپ، بىر - بىرىنى تۆمۈر زەنجىر بىلەن چېتىپ دەريادىن قاشتاش سۈزۈشكە، ئالتۇن چايقاشقا مەجبۇرلىدى. ھەر كۈنى ئۇ يەردە ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس ...

ھۆرمەتلىك ئەمىرىمىز، بىز خوتەنلىكلەر بۇ ۋاقتا قەدەر ھېچكىمگە بوزەك بولۇپ باقمىغانمىدۇق. ئۆز قېرىنداشلىرىمىزنىڭ بوزەك قىلىشىغا، خورلىشىغا ئۈچرىغاندا قانداق تاقابىل تۇرۇشنى بىلەلمەي قېلىۋاتىمىز. ئاخىرىدا ھەزرەتلىرىگە داد ئېيتىپ ئەرز قىلىشنى توغرا تاپتۇق. ئەگەر ئاللاتائالا كاشغەردىنمۇ ئادالەتنى كۆتۈرۈۋەتمىگەن بولسا، خوتەن دىيارىدا ئازاب - ئوقۇبەت چېكىۋاتقان بىگۇناھ پۇقرالارغا خەيرخاھلىق قىلىشلىرىنى ئېگىمىز ئاللا نامىدىن سورايمىز.

كامالىي ئېھتىرام بىلەن خىزمەتلىرىگە پەرمانبەردار خوتەن دىيارىدىكى بەش يۈز ئوتتۇز يەتتە مەسچىت جامائىتىدىن.

— بۇ ئەزىز پەرزەنتىمىز مىرزا ئابابەكرىگە قىلىنغان تۆھمەت، — دېدى جامال ئاغىچا مەكتۇپنى ئوقۇپ بولغۇچە ئانارەك چىرايى زەپىرانەك سارغىيىپ كەتكەن گۈلئايىمنىڭ قولىدىن ئۇنى تارتىۋېلىپ، ئاچچىقى بىلەن يىرتىپ پارچە - پارچە قىلىپ يەرگە ئاتتى، — دادىسى، كاززاپلارنىڭ بۇ مەكتۇپىغا ئىشەنمىسىلە، كۈندىن - كۈنگە زورىيىپ رونىق تېپىۋاتقان سانىز مىرزىنىڭ پەرزەنت - نەۋرىلىرىگە دۈشمەنلىك قىلىۋاتقان كىشىلەر يىراقتىن ئېيتقاندا خۇراسان، خارەزىمدىمۇ، پەرغانە، ئالمالىقتىمۇ، تۇرپان، ئاقسۇدىمۇ، يېقىندىن ئېيتقاندا خوتەن - ياركەندتىمۇ، ھەتتا ئوردىمىزدىمۇ بار. ئۇلار ئاشكارا ھالدا ئوغلىمىز مىرزا ئابابەكرىگە قارشى تۇرۇشنى باھانە قىلىپ، ھەزرەتلىرىنىڭ پېيىنى قىرقىش كويىدا بولۇۋاتىدۇ، ھوشيار بولسىلا، دادىسى، ۋاپادار ئوغلىمىزنىڭ بۇ مۇبارەك مەكتۇپىنى كۆرۈپ باقسۇنلار.

ئۇ سۆلكەت بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ كەشمىرنىڭ پاتلىق قەغىزىگە يېزىلغان مەكتۇپنى ئۇزارتتى. مۇھەممەدھەيدەر مىرزا مەكتۇپنى ئېلىپ ئاچتى - يۇ، ئوقۇماي گۈلئايىمغا بەردى، گۈلئايىم تىترەك ئاۋازدا ئوقۇشقا باشلىدى:

بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم!

يارانقۇچىمىز ئاللا رەھىمىلىك، كەرەملىكتۇر. ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ ئىگىسى ئاللادۇر. ماختاش، ماختىنىش بىر ئاللاغا خاستۇر. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بەرھەق پەيغەمبىرىمىزدۇر. تۆت چاھار يارلار بىزنىڭ ئۇلگىمىز، دىلرەبا دوستلىرىمىزدۇر. كاشغەر، ياركەند، خوتەن

دىيارلىرىنىڭ ساھىبى ۋە غەمخورى، ھۆرمەتلىك پەدەر بۇزرۇكۋارىم مۇھەممەدھەيدەر مىرزا كىراملىرىغا، جاھان ئانىلىرىنىڭ شاھى قەدىردان ۋالىدەم جامال ئاغىچا خېنىم ھەزرەتلىرىگە ئۇلۇغ ئىگەم ئاللادىن تىنچ ـ ئامانلىق تىلەيمەن ھەم پېقىرىنىڭ پەرۋەردىگار ئالەمنىڭ پاناھىدا يارىكەندە، خوتەن دىيارلىرىغا ئاۋاتلىق، ئەمىنلىك، خۇرسەنلىك بېغىشلاپ ئۆتۈۋاتقانلىقىمنى بىلدۇرىمەن.

ھۆرمەتلىك پەدەر بۇزرۇكۋارىم، قەدىردان، دۇئاگۇي ۋالىدەم، يارانقۇچى مېھرىبان ئاللادىن شۇنىڭ ئۈچۈن مىننەتدارمەنكى، كەنت ـ بازارلارنى تۈتاشتۇرۇش ئۈچۈن ئۈچ يۈز چاقىرىم يول ياساشقا پېقىرنى مالىك قىلدى. ئون يەتتە ئېرىق ـ ئۆستەڭ چاپتۇرۇپ دېھقانلارنى ۋە يەرنى تەشنالىقتىن قۇتۇلدۇرۇشقا نېسىپ قىلدى. يۇزلىگەن باغلارنى ئەھيا قىلىپ، ئاۋامغا راھەت ـ پاراغەت، مەملىكەتكە ئاۋاتلىق ئاتا قىلدۇردى. ئىككى مىڭ بەش يۈز سەر ئالتۇن ـ كۈمۈشنى غېرىب ـ مىسكىن، يېتىم ـ يېسىر، كاسىپ ـ ھۈنەرۋەنلەرگە تارقىتىپ، ئۇلارنىڭ ھال ـ كۈنىنى ياخشىلاشقا سەرپ قىلدۇردى. پېقىر ئاللادىن، ئاۋام ـ رەئىيەت پېقىردىن رازى، زىنھار ئەندىشە قىلمىسۇنلار. بىھۇدە ئۆسەك سۆز، پىتنە ـ ئىغۋالارغا ئىشىنىپ خاۋاتىرلانمىسۇنلار. چۈنكى، تاجۇتەختتىن تەمەسى بار، قول ـ ئىلكىدە مېلى كۆپ يۇزلۇك كىشىلەر ھەسەت يۇزىسىدىن پېقىرغا دۇشمەنلىك قىلماقتا. ئۇلار خوتەن ۋە ياركەند دىياردا باش كۆتۈرۈشكە پەيت كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. لېكىن، ئاللا غالىب قىلغان بەندىسىگە ھېچنېمە زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزەلمەيدۇ. خۇدا بۇيرۇسا دۇشمەنلىرىم ئاياغ ئاستىدا ھالاك بولغۇسى، ئامىن! مالاللىق ۋە چوڭقۇر ئىشىنىش بىلەن يەنە شۇنى مەلۇم قىلىمەنكى، ئاقسۇدىن كېلىپ ھەربىرلىرىنىڭ ئالدىلىرىدا تۇرماي يېنىمغا كەلگەن ئەزىز دانىشمەن ئىنىم ئۆمەر مىرزىنى

دۇشمەنلەر قەستلەپ كور قىلىپ قويدى. بۇ جىنايەتنى ماڭا ئارتىپ تەختىمنى تارتىۋالماقچى بولغان كىشىلەرنى دارغا ئېسىپ جازالىدىم. بىچارە ئىنىمنى ياخشى كۆتۈۋاتىمەن.

ئەمىر دادا، خان ئاتا، پېقىر قۇللىرىنى دۇئالىرىدا ياد ئېتىپ تۇرسۇنلار، قوللىرىم ھەر زامان كۆكسۈمده، بۇيرۇغان خىزمەتلىرىگە پەرمانبەردارمەن. تۇمەنمىڭ ھۆرمەت ـ ئىكرام بىلەن نالايىق پەرزەنتلىرى:

مىرزا ئاببەكرى.

جامال ئاغىچا مەكتۇپنى ئوقۇپ بولۇنغاندىن كېيىن ئېرىنىڭ چىرايىغا كۆلكە يۈگۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ، دېدى:

ــ ئاتىسى، ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن يېزىلغان مانا بۇ مەكتۇپ بىزگە ھەقىقەتنى ئاشكارىلىدى. پەرزەنتىمىز مىرزا ئاببەكرى توغرا قىلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭغا ئىشەنسىلە، مەدەتكار بولسىلا، ئۇ ھەرگىز سىلىگە تەتۇر قارىمايدۇ. ئۆمەر مىرزىنى مىرزا ئاببەكرى قەستلەپ كور قىلدى دېگۈچىلەرنىڭ ئاغزىغا تاش ـ تۇپراق تولسۇن.

ــ بۇنىڭغا ئىشىنىمەن، ــ دېدى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرىنى دېمەي تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئېسىگە ئوردىدىكى مويسىپىت سەركەردە، ئەمىرلەرنىڭ: «ھەزرەتلىرى، مىرزا ئاببەكردىن پەخەس بولسىلا، ئۇ قارا نىيەت، ئىنىسى ئۆمەر مىرزىنى قەستلەپ قارىغۇ قىلىپ قويۇپتۇ. ئۇ يېقىندا خوتەننى ئۆزىگە قارىتىۋالدى. ھالا ئەمدى كاشغەرگە كۆز تىكىۋاتىدۇ، بۇ يالغان ئەمەس» دېگەن سۆزلىرى چۈشكەنىدى. ئېرىنىڭ دېلىغۇل بولۇپ قالغانلىقىنى تۇيغان جامال ئاغىچا ئۇنىڭغا تەھدىت سېلىپ دېدى:

ــ ئوغلۇمغا ئىشىنىدىغانلىقلىرىنى بىلىمەن، ئاتىسى. چۈنكى، ئۇ ئاكىلىرىنىڭ ئوغلى، بۇگۈنكى كۈندە بولسا ئۆزلىرىنىڭ بالىسى، يات بىلەن بىر داستىخاندا ئۆمۈر بويى

بىللە بولغان بىلەنمۇ، يات يەنىلا ياتلىقىنى قىلىدۇ، ئۆز دېگەن ئۆز، لازىم تېپىلغاندا جان تىكىلەيدۇ. سىلى ئوردىدىكى تىلى شېكەر، دىلى زەھەر بەزى ۋەزىر - ئەمرلەرگە ئالدانمىسىلا، ئۇلار سىلىنى ئوغلۇمدىن يىراقلاشتۇرۇشقا ئورۇنۇۋاتىدۇ. ئوغلۇمدىن يىراقلاشمىسىلا، بولمىسا ئۇلار قازغان ئوربغا موللاق ئاتىلا. پېقىرە مانا شۇنىڭدىن ئەندىشە قىلىمەن. ئىلاج بار ئۇنداق بەتنىيەتلەرنى ۋاقتىدا ئوردىدىن ھەيدەش لازىم. مۇبادا ئۇنداق قىلمىسىلا ئوغلۇمنىڭ يېنىغا كېتىمەن.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزا چۆچۈپ خوتۇنىغا قارىدى، چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتتى. ئۇ ئىككى قولى بىلەن ئاق ئارىلىغان چېكىسىنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ قالدى.

*　　*　　*

جامال ئاغىچا تولىمۇ پاراسەتلىك، ھېيلىگەر خوتۇن ئىدى. ئۇ دېگىنىنى قىلاتتى ياكى باشقىلارغا قىلدۇراتتى. ئۇ خۇراسان، خارەزىم پادىشاھلىرىغا، ئۆزبېك، قازاق، قىرغىز خانلىرىغا ئۆزىنىڭ يېنىدا تەربىيەت تاپقان چۆرە، كېنىزەك، سادىق خىزمەتچىلىرىنى سوۋغا قىلىپ ئەۋەتىپ كېلىۋاتاتتى. يۇنۇسخانىنىڭ يېنىدىمۇ ئۇ ئەۋەتكەن ساھىبجامال كېنىزەك ئايسۇلتان ئالاھىدە ئېتىبار بېرىشكە ئېرىشىپ توقال بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ بۇنىڭدىن مەقسىتى، پادىشاھ - سۇلتانلار بىلەن ئالاقىسىنى ساقلاپ، ئۇلارنىڭ مەقسەت - نىشانلىرىنى بىلىپ تۇرۇش ئىدى، ھەتتا ئوغلى مىرزا ئابابەكرى يېنىدىمۇ ئابرۇي تاپقان ئادەملىرى بار ئىدى. ئۇ ئۆمرى ئاخىرلاشقۇچە ئوغلى مىرزا ئابابەكرىنىڭ موغۇلىستان، ماۋەرائۇننەھردىكى شاھ - سۇلتانلارنىڭ ئۇستىگە چىقىشىنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ جامال ئاغىچىغا ھەر تەرەپتىن ئۇچۇر كېلىپ تۇراتتى. ئۇ يۇنۇسخانىنىڭ ئوغۇللىرى سۇلتان ئەھمەدخان، سۇلتان

مەھمۇدخانلار بىلەن ئالمالىقتا مىرزا ئابابەكرىگە قارشى قىلىچىنى بىلەۋاتقانلىقىدىن خەۋەردار ئىدى.

جامال ئاغىچا شۇ ئان ئېرى بىلەن يالغۇز سۆزلىشىۋېلىش ئۈچۈن بىر باھانە تاپماقچى بولۇپ ئورنىدىن تۇردى، گۈلئايىمغا:

— نازنىن خېنىم، سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ كەلگەن - كەلمىگەنلىكىنى بىلگىلى بولارمۇ؟ ئەگەر كەلمىگەن بولسا، ئۇنىڭ كەينىدىن بەگلەرنىڭ بىرسىنى نۆكەرلەر بىلەن ئەۋەتىپ باقساق، ئەنسىرەپ قېلىۋاتىمەن، — دېدى. گۈلئايىم ئۇن چىقارماي ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ سەرۋىدەك زىبا قامىتى كۆزلىدە ئەكس ئەتتى.

— ئوغلۇم تېخى كەلمەپتۇمۇ؟ — سورىدى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ياش خوتۇنىغا ئوغرىلىقچە قارىۋېلىپ.

— ھەزرىتىم، مەن ھەرەمگە قايتىپ غوجامنىڭ دېرىكىنى ئالاي.

گۈلئايىم شۇنى دەپ تەزىم قىلىپ خوشلىشىپ ئىككى كېنىزىكى بىلەن باغنىڭ بېدىشقا ئېلىنغان تاللىق يولىنى بويلاپ يۇرۇپ كەتتى.

ياش خوتۇننىڭ كەينىدىن قاراپ قالغان مۇھەممەدھەيدەر مىرزا نەزىرىنى تاتىرىپ كەتكەن جامال ئاغىچىغا يۆتكىدى:

— جۇمە نامىزىغا ئۇلگۈرۈپ شەھەرگە كىرىپ كەتمەسەم بولمايدۇ. ئاغىچا، باشقا گەپ - سۆزلىرى يوقتۇ؟

— ئەمىرىم، سىلى كىرىپ كېتىمەن دېگەن گەپنى قويۇپ تۇرسىلا، ئەمدى چىقتىلىغۇ. بۇ يەردە مەسلىھەتلىشىدىغان مۇھىم ئىش بار.

— قانداق مۇھىم ئىش، ئاغىچا، مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئىشىمۇ؟ — خۇشياقمىغان قىياپەتتە سورىدى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا خوتۇنىنىڭ يېنىغا سۈرۈلۈپ. ئۇ ئاچچىقى كەلگەن چاغلاردا «ئاغىچا» دەپ «خېنىم»نى چۈشۈرۈپ قوياتتى، «ئانىسى»

دەپ يېقىنلىق قىلمايتتى.

— ياق، بەگزادەم، — دېدى جامال ئاغىچىمۇ بوش كەلمەي. ئۇ ئېرىنى گېپىگە كىرگۈزمەكچى بولغاندا ئەركىلىتىپ شۇنداق ئاتايتتى، — ئوغلىمىز مىرزا ئاتابەكرى ئاللا پاناھىدا قۇدرەت تېپىۋېتىپتۇ، ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولغايلا. لېكىن، بۇ يەردە تاجۇتەختىمىز خەۋپ ئاستىدا تۇرۇۋاتىدۇ، بۇ خەۋپتىن مىرزا ئاتابەكرىلا ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن بىزنى قۇتقۇزۇۋالالايدۇ.

— نېمە؟ ! بۇ قانداق گەپ ئۆزى، — چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا، — ئاللا تۆۋىمىزدە تۇرۇپتۇكى، بۇ سائەتكە قەدەر مەن ئۇنداق خەۋپتىن بىرەر نىشان كۆرگىنىم يوققۇ، ئاغىچا.

— ئەمدى ئۆزلىرىگە ئېيتمىسام بولمايدىغان يەرگە يەتتى. بۇ چاغقىچە مۇنداق ئەمەستۇ دەپ كېلىۋېدىم، — جامال ئاغىچا ئېرىنىڭ ئالتۇن توقلىق كەمىرىدىن تارتىپ ئولتۇرغۇزۇپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى: بۇ ۋاقىتقا قەدەر ئۆزلىرى ئەڭ ئىشىنىپ كەلگەن دوغلات ۋە بارلىق قەبىلىلەرنىڭ پېشقەدەم ئەمىرلىرى مەسلىھەتلىشىپ خارەزىم، كابۇل تەرەپلەرگە كەتمەكچى بولۇۋاتىپتۇ. ئۇلاردا چوقۇم يامان غەرەز بار. ئۇ تۇزكور ئەمرلەرنى كەتكۈزۈۋەتسىلە. ئۇلارغا كۆپ ياخشىلىق قىلغانىدىلە، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ...

— ئۇلار ماڭا ئاسىيلىق قىلامدىكەن؟ — جامال ئاغىچىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ سوردى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا، — ئەگەر شۇنداق بولسا هەممىسىنى ئوردىدىن ھەيدەپ چىقىرىمەن، ھۇ تۇزكورلار ! ...

— ئۆزلىرىنى بېسىۋالسىلا، بەگزادەم، ئۇلارنىڭ شۇنداق يامان نىيەتكە كەلگەنلىكىنى ئىشەنچلىك خىزمەتكارىمدىن ئاڭلىدىم، — دېدى جامال ئاغىچا تۇيۇقسىز ئۆرلەپ تۇرغان ئېرىنىڭ بېلىدىن قامالاپ تۇتۇپ. ئۇ ساددا، ئاق كۆڭۈل مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ غەزىپىنى ئۆرلىتىشكىمۇ، خۇش قىلىپ

كۇلدۇرۇۋېتىشكىمۇ ئۇستا ئىدى. شۇڭا، ئوت ئۈستىگە ياغ چاچقاندەك قىلىپ دېدى:

— بۇ خەۋەرنى ماڭا يەتكۈزگەن كىشىنى سورىمايلىغۇ ! ئۇ بۇۋڭى نىياز دەللە. ئۇنىڭغا ئەمىر ئەلى مىرزىنىڭ خوتۇنى پات يېقىندا خۇراسانغا كەتمەكچى بولۇۋاتىمىز، دەپ بېرىپتىكەن، ئۇ ماڭا يەتكۈزدى. مەن ئىچكىرىلەپ سوراپ بېقىشنى جېكىلىگەنىدىم، كېتىدىغانلار بىر توپ كىشى بولۇپ چىقتى. بۇ نىياز دەللە ھەرگىز يالغان سۆزلىمەيدۇ، ئاتىسى. ئۇلار بۇ يەردىن كېتىپ سىلىنىڭ ئابرۇيلىرىنى چۈشۈرمەكچى، يۇنۇسخان ۋە خۇراسان شاھى سۇلتان ئەھمەد مىرزىلاردىن پاناھلىق تىلەپ ئۈستىلىرىگە لەشكەر تارتىپ كېلىشى مۇمكىن. ئۇلار مىرزا ئابابەكرىنى سىلىگە قارشى كۆرسىتىپ، سىلىگە يارەم قىلىشنى باھانە قىلىپ، كاشغەر ۋە خوتەن دىيارىدا يېڭى خانلىق تىكلەپ ئۆز مەقسەتلىرىگە يەتمەكچى.

— ئۇلارغا ئەجەب ئىشىنىپ كېتىپتىمىنا ! مېنى پاناھ تارتىپ بەدەخشاندىن كېلىشىڭگە قارا نىيىتىڭ سەۋەب بولغانكەن - دە ! ئەمدى تاقەت قىلىپ تۇرالمايمەن. بۇ ئاسىيلارنىڭ ھەممىسىنى ئوردىدىن ھەيدىمىسەم بولمىغۇدەك. خەپ، خەپ ! ...

— ھەيدەپلا قالماي، زىندانغا تاشلاش كېرەك، ئەمىرىم.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئۇنىڭ لايدەك لىغىلداپ تۇرغان تىزىنى بېسىپ سۆزدىن توختاتتى.

— ئاغىچا، بۇ ئاسىيلىقنى ئۆزۈم بىر تەرەپ قىلىپ ۋاقتىدا يۇنۇسخانغا مەلۇم قىلىمەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوغلىمىز مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان ئۇنىڭ يېنىدا، خۇدا بۇيرۇسا خان ئۇنى خۇراسان، خارەزىم تەرەپلەرگە ئەۋەتىپ بىلىم تەھسىل قىلدۇرۇشى مۇمكىن. ئوردا ئىشلىرىنى تەرتىپكە سالغاندىن كېيىن بۇ ئەھۋالنى مەكتۇپ ئارقىلىق سۇلتان ئەھمەدخانغىمۇ بىلدۇرىمەن. بۇ خۇسۇستا مېنى تەڭلىكتە قويمىسۇنلار. ئاغىچا، تاماق تەييار بولغان بولسا ئاچقىسۇن، جۇمە نامىزىغا ئازنا

مەسچىتكە بارمىسام بولمايدۇ.

جامال ئاغىچا ئېرىنىڭ جەھلىنى قاتۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، راۋاقنىڭ ئالدىدىكى گۈلزاردا خىزمەتكە تەييار تۇرغان كېنىزەكلەرگە تاماق ئاچقىشنى بۇيرۇدى ھەم ئاغزىنى ئېرىنىڭ قۇلىقىغا يېقىن قىلىپ پىچىرلىدى:

— قۇللۇق، ئەمرىم، مەن سىلىدىن بەك خۇش، لېكىن ئەھۋالنى بىلىپ تۇرۇپ باغقا تۇنۇگۈن كەچ چىقماي بەكمۇ ئىنتىزار قىلىپ قويدىلا، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق بولمىسۇن.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ كۈلكىسى راۋاقنىڭ نەقىشلىك ئەگمىسىگە قونۇپ تۇمشۇق يالىشۋاتقان ئىككى ئەندىجان پاختىكىنى ئۇچۇرۇۋەتتى.

— تۇنۇگۈن كەچ سەمەرقەنتتىن كەلگەن سودىگەرلەر بىلەن زىياپەتتە ئىدىم. بۇنىڭىاقى ئۇنداق بولمايدۇ، ئاغىچا خېنىم.

ئۇلار گۆشى بېسىلغان پولۇنىڭ مەززىلىك ھىدى باغ ئىچىنى قاپلىدى. داستىخان ئۈستىگە قويۇلغان جانان لەپگەندىكى ئاشقا ئاۋۋال بارماقلىرىنىڭ ئۈستىنى قويۇق تۈك باسقان ئۇزۇن - ياغاق قول، ئاندىن بىلەكلىرى بوغۇم - بوغۇم ئاق دىقماق قول ئۇزارتىلدى.

سەككىزىنچى باب

خەتنە توي ۋە كۆك بۆرە

1

ئاسمانغا بوي سوزغان قارىغاي ۋە ئارچا دەرەخلىرى گۈل - گىياھلار بىلەن قاپلانغان قىيا، توپىلىكلەرگە ئۈرۈلۈپ داۋالغۇپ تۇرغان سايرام كۆلىگە بەكمۇ چىرايلىق كۆلەڭگە تاشلىغانىدى. مەجنۇنتاللار، زۇمرەت شاخلار كۈمۈش دولقۇنلار مەۋجىدە ئىرغاڭلاپ - شىلدىرلاپ تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى. ئەتراپ گويا باغۇ - ئېرەمنى بۇ يەرگە كۆچۈرۈپ ئەكىلىپ قويغاندەك ئۆزگىچە جەلپكار ئىدى. چاڭلداپ سايراۋاتقان قۇشلارنىڭ يېقىملىق ئۈنى ئاڭلىنىپ تۇراتتى - يۇ، ئۆزىنى كۆرگىلى بولمايتتى. گۈل - گىياھلار بىلەن چۈمكەلگەن تەلكە داۋىنىدىن ئاق قاشقا تۇلپارنى دېۋىتىپ چىقىپ كەلگەن سۇلتان ئەھمەدخان كۆل بويىدىكى قىيا دۆڭ ئۈستىدە توختاپ سايرامغا كۆز سالدى، بېشىدىكى نېپىز ئالتۇن يالتىلغان دۇبۇلغا گويا شەپەق شولىسىدەك تىنىق دولقۇنلار يۈزىدە ئەكس ئەتتى. بولۇپمۇ خانىڭ قىڭغراق بىسىدەك قىرلىق قاڭشىرى ئۈستىگە چۈشۈپ تۇرغان دۇبۇلغىنىڭ پىشانە تەرىپىگە ئورنىتىلغان گۆھەر خۇددى چولپاندەك چاقناپ، سۇ يۈزىنى سېرىق ھەل بەرگەن ئەينەكتەك پارلدىتىۋەتتى. ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ خانىڭ ئەتراپىنى چۆرىدەپ تۇرۇشقان سۇلتانلار، شاھزادىلەر، ئەمىر، بەگ، سىپاھلارنىڭ كۆلەڭگىسى كۆل يۈزىنى قاپلىدى.

— ھۆرمەتلىك خان ئاتا، — دېدى ئۇنىڭ كەينىدە ئېتىنىڭ

تىزگىنىنى چىڭ تارتىپ تۇرغان چوڭ ئوغلى خۇش چىراي
مەنسۇرخان ئاتتىن چۈشۈپ، — ئەتىگەندىن بېرى شىكار قىلىپ
چارچاپ كەتتىلە. بىرئاز ئارام ئېلىڭالامدىلا؟
بۇ دۆڭلۈك ئۈستىگە ئونلىغان ئاقئۆي تىكىلگەنىدى. بۇ يەردە
شاھانە بارگاھنى بەرپا قىلغان سۇلتان ئەھمەدخان قاپقارا قويۇق
ئۆسكىلەڭ ساقىلىنى بىر قولى بىلەن سىيپاپ قويۇپ، پۈتىنى
ئۈزەڭگىدىن يەرگە ئېلىپ خاس نۆكىرىگە ئاتىنىڭ تىزگىنىنى
بەردى.
— جانابىي ئاللا، — دېدى ئۇ بىردىن سۆز باشلاپ، — بىزگە
مانا شۇنداق گۈزەل زېمىندىن ئورۇن ئاتا قىپتۇ، ئەمما تويماس
نەپسىمىز ئىنساب سارايىدىن چىقىپ كەتمەكتە. ھەر قېتىم
سايرام بويىغا كەلگىنىمىزدە ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىم ئالدىدىكى تۈز —
كورلۇقمىزنى ئويلاپ غەمگە چۆممەن. ئوغلۇم، شۇنى ئېسىڭدە
تۇتقىنكى، يەرۇئاسمان، پۈتۈن ئالەم ئاللانىڭ، ھەرگىزمۇ ئىنسانى
يوق بەندىلەرنىڭ ئەمەس؛ ۋاھالەنكى ئاللا بىزگە ئاسماندىكى
قۇش، زېمىندىكى ھايۋانلارنىلا ئەمەس، بەلكى سۇدىكى بېلىق،
دۇنيادىكى دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھلارنىمۇ خالىغىنىڭلارچە
تەسەررۇپ قىلىڭلار دەپ بېرىۋەتكەن. ئەمما، بىز ھەر كۈنى
زېمىن ۋە بايلىق تالمىشىپ قان ئاقتۇرىمىز. بۇ گۇناھ ئەمەسمۇ؟
ئۇنىڭ سۆزىگە سامى① بولۇپ تۇرغان مەنسۇرخان ئۇن
چىقارمىدى. ئۇنىڭ يېنىدا سەئىدخان بىلەن بىللە خەتنە تويىنى
قىلغان يەنە بىر ئوغلى ئىسكەندەر سۇلتانمۇ بار ئىدى.
ئەھمەدخان بىر ئايدىن بېرى سوۋغا ـ سالاملار بىلەن ھەر ياقتىن
تويغا كەلگەن پادىشاھ، ئەمىرلەرنى، يۇرت كاتتىلىرىنى يەنە
سوۋغا ـ سالاملار بىلەن ئۇزىتىۋاتقان بولسىمۇ، تېخى
مېھمانلارنىڭ ئايىغى ئۇزۇلمەيۋاتاتتى.
خان ئاخىرىدا ئۆز ئەللىرىگە قايتىش ئالدىدا تۇرغان
پادىشاھ ـ سۇلتانلارنى شىكارغا تەكلىپ قىلىپ، ئۇلار بىلەن

---

① سامى — تىڭشاپ.

ئۇچ كۈندىن بېرى تەلكە تاغلىرىدا ئوۋ ئوۋلاپ، بۈگۈن سايرام بويىغا يېتىپ كەلگەنىدى.

بۇ سۇلتان يۇنۇسخان ۋاپاتىدىن كېيىن ئالمالىقتا ئۆتكۈزۈلگەن ئەڭ چوڭ توي ئىدى. بۇ تويغا پەرغانە، خۇراسان ۋە خارەزىمنىڭ مەرھۇم پادىشاھى ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ئىككى ئوغلى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ۋە سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىمۇ بالىچاقلىرى بىلەن بىللە كەلگەنىدى. ئۇلار سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىدىمۇ ياكى ئاڭلىماسقا سالدىمۇ، چاپچىپ تۇرغان ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ مەغرۇر تۇرۇشاتتى.

بۇ ئىككى سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ ئىككى ئېگىچىسى — مېھرىنىگار ئاغىچا بىلەن قۇتلۇقنىگار ئاغىچىنىڭ ئەرلىرى ئىدى. بۇلار دائىم بىر - بىرىنگە خىرىس قىلىپ، بىر - بىرىنىڭ پېيىگە چۈشۈپ كېلىۋاتاتتى، شۇڭا ئەپ ئەمەس ئىدى. قېيىنئاتىسى بولمىش يۇنۇسخان ھايات ۋاقتىدا ئۇلارنى نەچچە قېتىم ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، ئۇرۇش ئازابىنى كۆپ تارتقان موغۇلىستان، خۇراسان، خارەزىم، پەرغانە قوۋمىغا ئەمىنلىك، ئاسايىشلىق بەخش ئەتكەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، خەتنە تويىنىڭ ئاخىرىنى بۇ يەردە ئۆتكۈزۈۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخان ئاتىسىنى يەنە ياد ئېتىپ كۆزىگە ياش ئالدى. ئۇنىڭ ئەزىز مېھمانلىرى بولغان پادىشاھ، سۇلتانلارنى ئىتتىپاق، ئادىل، سەممىي، ياخشى نىيەتلىك بولۇشقا، ئەلنىڭ تىنچ - ئامانلىقى ئۈچۈن بىر - بىرىگە يول قويۇپ، بىر - بىرىنى ھۆرمەتلەشكە ئۈندەپ ئاچچىقلىنىپ قىلغان سۆزلىرى ئۆز ئوغۇللىرىنىلا ئەمەس، كۈيۈ ئوغۇللارنىمۇ ئويلاندۇرۇپ قويغانىدى. ئۇلار خانىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىشتىن ئۆزلىرىنى قاچۇرۇپ جىم تۇرۇۋالدى.

— ئەلۋەتتە گۇناھ، خان ئاتا، — دېدى بەستلىك، چىرايىدىن تەمكىن، سەممىيلىكى چىقىپ تۇرغان مەنسۇرخان ئاتتىن

چۈشۈپ دادىسىنىڭ سۆزلىرىنى ماقۇللىغان ھالدا، ــ دۇئا بەرسىلە، ئاللاتائالا گۈناھىمىزنى كەچۈرۈپ چاغاتاي خان ۋە ساھىبقىران ئەمىر تۆمۈر ئەۋلادلىرىنى ئىناق ـ ئىجىل ئۆتكىلى نىسىپ قىلغاي.

ــ مېنىڭ مەرتىۋە دۇئا قىلىمەن، ئوغلۇم. ھەر نە ئىش ئادەمنىڭ نىيىتىگە يارىشا بولىدۇ. نىيىتىمىزنى توغرا قىلمىساق، تەكەببۇرانە ھاۋايى ـ ھەۋەسكە بېرىلىپ مەغرۇرلانساق، ئاللا بىر ـ بىرىمىزگە قىلچ كۆتۈرگۈزۈپ جازالايدۇ. سەككىز يىل مۇقەددەم بىزگە سادىق دوست بولۇپ قۇللۇق قىلىپ كەلگەن كاشغەر دىيارىنىڭ ھاكىم ئەمىرى ــ مەرھۇم سانىز مىرزىنىڭ ئوغلى مىرزا ئابابەكرى ئاتىسىنىڭ ۋەسىيىتىنى ئۇنتۇپ يامان نىيەت بىلەن يارکەند دىيارىنى ئۆز تەسەررۇپىغا ئېلىۋالغاندى، ئۇزاق ئۆتمەي خوتەن دىيارىنىمۇ زورلۇق بىلەن ئىگىلىۋالدى. ئاڭلىسام ئۇ جايلاردىكى ئاۋام خەلقىنى قاقشىتىپ تۇغۇلغىنىغا مىڭبىر نادامەت قىلدۇرۇۋېتىپتۇ. شۇنىڭدىن بىئارام بولۇۋاتىمەن، ئوغلۇم. ئىنىلىرىڭنىڭ خەتنە تويىنى مۇنداق داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈشۈمۇ، موغۇلىستان، خۇراسان، خارەزىم، پەرغانە، كاشغەر دىيارىدىكى قان قېرىنداش، شاھ ـ سۇلتان، ئەمىرلەرنى ئىناق ـ ئىجىل ئۆتۈشكە ئۇندەش ئۈچۈن ئىدى. ئىناق ـ ئىجىل بولمىغاندا، ئۆز قوۋمى، مىللىتىنىڭ غېمىنى قىلماي، كېمىنى تولۇقلىماي، تەر تۆكمەي قان تۆكۈشكە بېرىلگەنده، سۇلتانلىق، پادىشاھلىق بۇرچىنى ئادا قىلالمايدۇ. ئاقىۋەت شۇ بولىدۇكى، تاجۇتەختىنى، مۇنبەت زېمىنىنى ياتلارغا تارتقۇزۇپ قويۇپ، خەلقىنى كۈلپەت دېڭىزىغا غەرق قىلىۋېتىدۇ. ئاڭلا، ئوغلۇم، دۇشمەننى سەل چاغلاپ ئۆزىنى كۈچلۈك ساناشمۇ مەغلۇبىيەتكە سەۋەبچى بولىدۇ. ھۆرمەتلىك ئاتام يۇنۇسخان كاشغەر ھاكىمى مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن مەكتۇپ ئەۋەتىپ تەلەپ قىلىشى بىلەن مىرزا ئابابەكرى ئۇستىگە جازا يۈرۈشى

قىلغانىدى، مەغلۇپ بولۇپ چېكىندى. ئىككىنچى قېتىم يەنە لەشكەر تارتقانىدى، يەنە مەغلۇپ بولدى. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ ئاتام مىرزا ئابابەكرىنى سەل چاغلاپ، ئۆز كۈچىنى تولىمۇ ئۇستۈن بىلگەنلىكتىن مانا شۇنداق ئاقىۋەتكە قالغان. ئوغلۇم، سەن پەرزەنتلىرىمنىڭ چوڭى، ئەمما تېخى كىچىكسەن، ئېسىڭدىن چىقارمىغىنكى، دۈشمەننى زىنهار ئاجىز، ئەقىلسىز چاغلىما، — سۈلتان ئەھمەدخان سۆزدىن توختىدى. داۋالغۇپ تۇرغان سايرامغا باققاندا خىيال قۇشى يىراق ئۆتمۈشكە پەرۋاز قىلىپ، ئاتىسى سۈلتان يۇنۇسخانىڭ مىرزا ئابابەكرىگە جازا يۈرۈشى قىلغان چاغلاردىكى ۋەقەلەر ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن بىرمۇبىر ئۆتتى.

2

كاشغەر دىيارىنىڭ ھاكىمى مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان سۈلتان يۇنۇسخان ئون بەش مىڭ ئەسكەر توپلاپ، ئەھمەدخان بىلەن بىللە يولغا چىقتى. ئۈلار تاغ ـ داۋانلاردىن ئۆتتى. بۇ لەشكەر ئىچىدە ئەلەم شەيخ باھادىر قاتارلىق سەركەردىلەر، چەۋەندىاز ۋە مەرگەنلەر بار ئىدى.

يۇنۇسخان ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي ئاتتا تىك ئولتۇراتتى، چارچىدىم، ھاردىم دېمەيتتى. ئۇ كاشغەرگە بارغۇچە ئۆز بېشىدىن ئۆتكەنلەرنى ئوغلى ئەھمەدخان ۋە ئۆزىگە يېقىن ئەمىر، بەگ، سەردارلارغا يەنە بىر قېتىم سۆزلەپ بەردى:

— جانابىي ئاللا شاھ ـ سۈلتان، ئەمىرلەرگە يەپ ـ ئىچىش، باش كېسىش، ئەيش ـ ئىشرەت ئۇچۇنلا تەختە ئولتۇرۇش ۋە تاج كىيىپ ھۆكۈمدار بولۇشنىلا نېسىپ قىلغان ئەمەس، بەلكى ئاۋامنىڭ تىنچ ـ ئامان ھايات كەچۈرۈشىگە دائىم كۆڭۈل بۆلۈپ، ماجىرالارنى توغرا ھەل قىلىپ، ئادالەت بىلەن يۈرت سوراپ،

ئاسايىشلىق، ئەمىنلىكنى قوغداش، ئۆز ئېلىنىڭ پۈقرالىرىغا نەپ يەتكۈزۈپلا قالماي، قوشنا ئەللەر خەلقلىرىگىمۇ نەپ يەتكۈزۈش ئۈچۈن تەختنى نېسىپ قىلغاندۇر. بۇنىڭ ئەكسىچە بولغاندا ئىسەن بۇغاخاندىن تەختنى تارتىۋالغانده‌ك، ھەرقانداق مەككار، بەدكاردىن تەختنى تارتىۋالمدۇ. بۇ ساۋاقنى زىنھار كۆڭۈلدىن چىقارماسلىق لازىم.

يۇنۇسخان كاشغەرگە كېلىپ لەشكەرلىرىنى بىر ھەپتە دەم ئالدۇردى.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ ئەسلىدە ئاتمىش مىڭ ئەسكىرى بار ئىدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ مەكتۇپىغا ئالدىنىپ بىخۇدلاشقاندىن باشلاپ سەممىي - سادىق بولۇپ كەلگەن ۋەزىر - ئەمىرلىرىنىڭ بىر قىسمىنى ئوردىدىن ھەيدەپ، بىر قىسمىنى نەزەربەند قىلىپ قويغانىدى. مىرزا ئابابەكرى بۇ مەكتۇپىدا، مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ قېشىدىكى پىشقەدەم قابىل ئەمىر، سەردارلارنى قارىلاپ، ئۇلارنى جازالىمىسا بەيئەت قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەنىدى. شۇڭا، مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئۆزىگە سادىق ئەلى مىرزىنىمۇ زىندانغا تاشلىغانىدى. ھېيلىگەر مىرزا ئابابەكرى يېڭىسارغا ھۇجۇم قىلغاندىن كېيىنلا مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئۇلارنىڭ گۇناھسىز ئىكەنلىكىنى، ئالدىن بېشارەت بېرىپ قىلغان سۆزلىرىنىڭ توغرىلىقىنى بىلدى. بىراق، پۇشايمانىنى ئالدىغان قاچا تاپالماي قالدى. ئەلى مىرزىنى زىندانىدىن چىقىرىپ ئۇنىڭدىن ئەپۇ سورىدى.

— رەھمەت، جانابلىرىغا، ياشىنىپ قالدىم، ۋەزىر بولغۇدەك قۇربۇم يوق. ئەگەر زىندانىدىن چىقىرىپ ئەركىنلىكىمنى بەرگەنلىرى راست بولسا ئىجازەت قىلسۇنلار، يالغۇز بېشىمنى ئېلىپ خالىغان يەرگە كېتەي، — دېدى ئەلى مىرزا ئۆسۈپ گەدىنىگە چۈشكەن چاچلىرىنى ياغاق قولى بىلەن سىيپاپ تۇرۇپ. ئەلى مىرزا سۇلتانىنىڭ سۆزىنى پىسەنتىگە ئالمىدى ۋە پەش قېتىپ ئوردىدىن چىقىپ كەتتى. ئوردىدىن كەتكەن يالغۇز

ئەلى سەردار بولۇپلا قالماي، يەنە ئونلىغان بەگ ـ ئەمىر، سەردارلارمۇ مىرزا ئابابەكرىنى پاناھ تارتىپ كەتتى، قول ئاستىدىكى ئەسكەرلەرمۇ بىللە كەتكەنىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ ئوتتۇز مىڭغا يېقىن يارامسىز ئەسكىرى قالدى. ئۇ مانا شۇنداق ھالغا چۈشۈپ قالغاندا يۇنۇسخان كەلدى. خان ئالدىدا توققۇز قېتىم يۈكۈنۈپ تەزىم قىلغان مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئەھمەدخانغىمۇ يەتتە قېتىم يۈكۈنۈپ تەزىم قىلدى. ئوغلى مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان بىلەن قۇچاقلاشتى.

— مىرزا، ئوغلىڭىز سىزگە پۈت ئېتىپ، بىزگە كۆز ئالايتىۋېتىپتۇ. ئۇنى جازالاش ئۈچۈن ئوغلۇم ئەھمەدخان بىلەن كەلدىم.

يۇنۇسخان زامانىسىنىڭ ئالىمى بولسىمۇ، ھەربىي سەركەردە ئەمەس ئىدى. ھەممە ئىشنى ئادالەت ۋە ئىنساب بىلەن قىلىشقا ئادەتلەنگەنىدى. ئۇ مىرزا ئابابەكرىنى بىر يولىلا مەغلۇپ قىلماقچى بولۇپ ئەھمەدخاننى ئۆزىنىڭ ۋە مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ قوشۇنىغا ئەمىرلەشكەر قىلىپ تەيىنلىدى. ئون ئىككى ياشلىق مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىنىمۇ ئاتا ـ ئانىسىنى، قېرىنداشلىرىنى، يۇرتىنى كۆرسۈن دەپ ئەكەلگەنىدى. يارکەند شەھىرىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە مۇھەممەدھەيدەر مىرزا، كۈنچىقىش تەرىپىگە يۇنۇسخان چۈشكۈن ياساپ بارگاھ قۇرۇشقا كىرىشتى. ئۇلار ھىجرىيەنىڭ 885 ـ يىلى①، جۇمادىيەلئاخىرنىڭ 14 ـ كۈنى يارکەندكە يېتىپ باردى ۋە بۇ قەلئەنى ئىككى تەرەپتىن قورشاپ ھۇجۇم باشلىدى. مىرزا ئابابەكرى بوۋىسى ئەمىر سەييىد ئەلىدىن قالغان تاللانغان باتۇرلىرىنى يۇنۇسخاننىڭ لەشكىرىگە سالدى، ئارقىدىنلا ئاتلىق ۋە پىيادە مەرگەنلىرىنى ھەربىكەتكە كەلتۈردى. ئەمىرلەشكەر

---

① ھىجرىيە 885 ـ يىلى — مىلادىيە 1481 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

سۇلتان ئەھمەدخان ئۆز ئەسكەرلىرىنىڭ سەپنى بۇزۇپ قېچىشقا باشلىغانلىقىنى كۆرۈپ ئەلەمدىن يېرىلاي دېدى ـ دە، قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇردى. ئەتراپتىكى بەگ ـ ئەمىر، ياساۋۇللارغا يۇنۇسخاننى قوغداشنى تاپشۇرۇپ، ئۆز سىپاھلىرى بىلەن جەڭگە ئېتىلىپ كىردى. لېكىن، خېلى كۆپ سىپاھلىرى بىردەمدىلا يەر چىشلىدى، يارىكەندنى پەتھى قىلىش ئارزۇسى سۇغا چىلاشتى. ھەرقانچە قىلىپمۇ قېچىۋاتقان ئەسكەرلىرىنى توسۇيالمىدى. ئۇ ئاتىسى يۇنۇسخاننى مۇھاپىزەت قىلغىنىچە تېز چېكىندى. بۇنى كۆرگەن مۇھەممەدھەيدەر مىرزىمۇ جەڭ قىلمايلا قاچتى. مىرزا ئابابەكرى بۇلارنى تاكى يېڭىسارغىچە قوغلاپ كېلىپ، ئاندىن يارىكەندكە قايتتى. سۇلتان يۇنۇسخان كاشغەر ۋە ئاقسۇدىمۇ تۇرماي، ئالمالىققا باردى. بىر يىل تەييارلىق قىلىپ ئاتمىش مىڭ ئەسكەر بىلەن كاشغەرگە ئىككىنچى قېتىم كەلدى. بۇ قېتىممۇ مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىنى بىللە ئەكەلگەنىدى.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئاران ئون بەش مىڭ ئەسكەرنى سەپكە تۇرغۇزدى. يەنە ئون بەش مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەر ھەر تەرەپكە قېچىپ چېچىلىپ، بىر قىسمى مىرزا ئابابەكرىگە ئەل بولغانىدى.

* * *

جامال ئاغىچا ئوغلى مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ دېدى:

— ئوغلۇم، سەن ئەجەب ئۆزگىرىپ موغۇلنىڭ ئۆزى بولۇپ كېتىپسەن. سەن تېخى بەك كىچىك، ئانا مېھرىگە قانمىغان گۆدەكسەن، بۇ يەردە قېلىشىڭغا بەلكىم يۇنۇسخان ئۇنىمايدىغاندۇ. بەلكىم جانجىگەر بىر قورساقتىن چىققان ئاكاڭنىڭ ئەدىپىنى بەرگىنىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن يەنە سېنى ئەكەلگەندۇ؟ لېكىن ئاكاڭ يەڭدى. ئەپسۇس، ئىككى ئوغلۇمنىڭ بىر ـ بىرىگە قىلىچ كۆتۈرۈشىنى خىيالىمغا زادى

كەلتۈرمىگەنىكەنمەن. توۋا، مىڭ توۋا، تۈل بولۇپ ئولتۇرىۋەرگەن بولسام سىلەرمۇ تۆرەلمىگەن، مەنمۇ مۇنداق شەپقەتسىزلىكنى كۆرمىگەن بولار ئىدىم. توۋا ... توۋا ...

— ئانا، بولدى قىلسۇنلار، تەقدىر ـ قىسمەتنى ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ. مەن سۈلتان يۇنۇسخان بوۋام يېنىدا ئوبدان تۇرۇۋاتىمەن، يانلىرىدا قالالمايمەن، ئەمما سىلىنى ئۇنتۇمايمەن. ئۆزلىرىگە مېھرىم چەكسىز، ھالبۇكى پېقىر ئۆزلىرىگە بىر ئاچچىق ھەقمەتنى ئېيتىشقا مەجبۇرمەن. ئانا، سىلى بىباھا سوۋغا سۇپىتىدە ئەۋەتكەن ساھىبجامال چۆرە ئايسۇلتان ئاتىمىز يۇنۇسخانغا يەتتە يىل چۆرە بولغان تۇرۇقلۇق، تۇزكورلۇق قىلىپ شاراب قۇيۇلغان جامغا زەھەر سېلىپ قويغانلىقىنى مەن كۆرۈپ قالغانىدىم، خان ئاتام جامنى قولىغا ئالغاندا دەپ قويدۇم. شۇنىڭ بىلەن زەھەر سېلىنغان جامنى سۈلتان ئەھمەدخان ئايسۇلتانغا بېرىپ: «ئىچكىن، ئەگەر زەھەر سالمىغان بولساڭ، يالغان ئېيتقان مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىنى يىگىرمە قامچا ئۇرىمەن» دېدى. ئايسۇلتان جامنى قولىغا ئېلىپلا ئىچىۋەتتى. ئۆلىدىغان چېغىدا: «راستىنى دېسەم، جامال ئاغىچىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن شۇنداق قىلغانىدىم» دېدى ـ دە، يىقىلىپ جان ئۈزدى. بۇنى كۆرۈپ تۇرغان خان بوۋام ئەھمەدخانغا قاتتىق كايىدى. ئايسۇلتانىنى دەپنە قىلدۇرۇپ ئۇچ كۈنگىچە قۇرئان تىلاۋەت قىلىشقا بۇيرۇدى، خان بوۋام ئايسۇلتانىنى شۇنچىۋالا ياخشى كۆرىدىكەن. شۇنداق ئادالەتلىك خانغا قەست قىلىشتىن مۇددىئايىڭىز مىرزا ئابابەكرى ئۇچۇن ئىمكانىيەت تۇغدۇرۇشمىدى، ئانا؟

— بولدى بەس! — جامال ئاغىچا ئوغلىنىڭ گېپىنى ئۈزۈۋەتتى، — ماڭا قارا سۇۋاش ئۇچۇن كەلدىڭمۇ؟ دۇشمەننىڭ گېپىگە ئىشىنىپ، ماڭا تۆھمەت قىلماقچىمۇ سىلەر؟ ئۆتكەن يىلدىن بېرى ئاتاڭمۇ ماڭا چىراي ئاچماي كېلىۋاتىدۇ. سەن

دۇشمەنمەزنىڭ گېپىگە كىرىپ ئەسلىي نەسەبىڭنى ئۇنتۇپسەن. خۇداغا قويدۇم، چىقىپ كەت!

مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزا ئانىسىدىن ئازار يەپ، ئاستا ئورنىدىن تۇردى. ئۇ بۇ قېتىم پۈتۈن لەشكەرلەر ئىچىدە ئەڭ كىچىك سىپاھ بولۇپ يارکەندکە قاراپ يول ئالدى. ھىجرىيە 885 - يىلى رەجەبنىڭ بەشىدا ئۇلار يارکەندکە يېتىپ باردى. ئۇلاردىن ئۇچ كۈن بۇرۇن كېچىسى يولغا چىقىپ يارکەندکە يوشۇرۇن كەلگەن جامال ئاغىچا ئەھۋالىنى مىرزا ئاببەكرىگە يەتكۈزۈپ بولغاندى. ئۆتكەن يىلدىن بېرى تېخىمۇ چوڭ جەڭگە تەييارلىق قىلىپ كېلىۋاتقان مىرزا ئاببەكرى بەش مىڭدىن ئارتۇق خىللانغان ئەسكەرلىرىنى سەپراس قىلىپ قويغانىدى. ئۇ ئانىسىدىن ئاڭلىغان ئەھۋاللارغا ئاساسەن ئاتلىق ئەسكەرلەرنى ئۇڭ ۋە سول قانات قىلىپ ئىككى سەپكە ئايرىدى. سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ كۈنچىقىش تەرەپتە، مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ كۈنپېتىش تەرەپتە بارگاھ قۇرغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئىككى مىڭدىن ئارتۇق خىللانغان مەرگەننى كېچىلەپ جەنۇبىي دەرۋازىدىن چىقىرىپ، يۇنۇسخان بارگاھىنىڭ ئارقا تەرىپىگە يوشۇرۇن مۆكتۈرۈپ قويدى. يارکەند شەھىرىنىڭ ھەرقايسى دەرۋازىلىرىدىن جەڭ دۇمبىقى چېلىپ چىققان مىرزا ئاببەكرى قوشۇنلىرى روھلۇق ئىدى. قىلىچ - نەيزە تۇتقانلار مىرزا ئاببەكرى بارگاھىنىڭ ئىككى تەرىپىدە سەپراس بولغانىدى. بىر مىڭ ئىككى يۈز ئاتلىق ئەسكەر ئىككى ياندا غاز قانىتىدەك سەپ تۈزگەنىدى. بۇنى كۆرگەن مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ ئىمانى ئۇچۇپ كەتتى، لەشكەرلىرى بولسا قېچىش كويىغا چۈشتى. يۇنۇسخان سەل چۆچۈگەن بولسىمۇ، جەڭ قىلىپ يارکەندنى ئېلىش قارارىغا كەلدى. ئەھمەدخان دۇشمىنىنىڭ مۇنچىۋالا ھەيۋە قىلىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ دۇشمەننى قورشاۋغا ئالدۇق دېگەن بىلەن ئۆزىمۇ قورشاۋغا چۈشۈپ قالغانىدى. جەڭ

باشلىنار - باشلانمايلا ئارقا تەرەپتىن ئوقتا تۇتۇلغان يۇنۇسخاننىڭ ئەسكەرلىرى ئالدى تەرەپتىن باستۇرۇپ كەلگەن ئاتلىقلارنى كۆرۈپ قالايمقانلىشىپ كەتتى. ئۇزۇن يول يۈرۈپ جاپا چەككەن ئەسكەرلەر كۈچ - قۇۋۋىتى ئورغۇپ تۇرغان دۇشمەن قوشۇنىغا تەڭ كېلەلمەي قالدى. مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ لەشكەرلىرى ھۇجۇمغا ئۆچرىماي تۇرۇپلا ۋەھىمە - قورقۇنچ بېسىپ پىتىراپ قاچتى. شۇ چاغدا خانىنىڭ خاس نۆكەرلىرىدىن بولغان ئېگىز بويلۇق ئەلەمشاھ باتۇر ئۆزىنى بىر كۆرسەتكۈسى كېلىپ قىلىچىنى شارت قىلىپ سۇغۇردى - دە، ئات چاپتۇرۇپ دۇشمەن ئىچىگە بېسىپ كىردى. مىرزا ئابابەكرنىڭ خاس نۆكىرى جەمشىت قىلىچۋاز ئۇنىڭ ئايىغىغا قالپىقىنى تاشلىدى. ئات ئۈركۈپ ئەلەمشاھنى تاشلۋەتتى. ئەلەمشاھ ئورنىدىن تۇرغىنىچە يوپۇرۇلۇپ كەلگەن دۇشمەن بىلەن قىلىچۋازلىق قىلىشقا تۇتۇندى. ئۇ بىر قىلىچ ئۈرۈپ جەمشىتنى يىقىتتى، ئەمما ئارىغا ئېلىشالغان جەمشىتنىڭ ئادەملىرى ئۇنىڭغا تەرەپ - تەرەپتىن قىلىچ ئۈردى. بۇنى يىراقتىن كۆرگەن ئەھمەدخان يۇنۇسخانغا مەلۇم قىلدى. يۇنۇسخان ئۇنى قۇتقۇزۇۋېلىشقا ئەھمەدخاننى سىپاھىلار بىلەن ئەۋەتتى، ئۆزىمۇ ئاتقا مىنىپ ئۇلارنىڭ كەينىدىن چاپتى. ئەسكەرلەر خاننى قاچقان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ قېلىپ ئۆزلىرىمۇ قېچىشقا يۈزلەندى.

مىرزا ئابابەكرنىڭ مۆكتۈرۈپ قويغان مەرگەنلىرى بۇلارنىڭ ئۈستىگە يامغۇردەك ئوق ياغدۇردى. يۇنۇسخاننىڭ نەچچە مىڭ ئەسكىرى ئاتتىن يىقىلدى. يۇنۇسخانىنىڭ ئەسكەرلىرى ئەمدى تاقەت قىلالماي بۆرىدىن قاچقان جەرەندەك تېز قاچتى. سۇلتان ئەھمەدخان دادىسىنى مۇھاپىزەت قىلىپ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلدى. گاھ قىلىچ چېپىپ، گاھ نەيزە سانجىپ، دۇشمەن پالۋانلىرىنى يۇنۇسخانغا يېقىن كەلتۈرمىدى.

مۇھەممەدھۈسەين مىرزا ئاتىسىنىڭ باشتىلا قاچقىنىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ توخۇ يۈرەكلىكىدىن كۆڭلى يېرىم بولدى.

ئەمەدخانغا ياندىشىپ يۇنۇسخاننى مۇھاپىزەت قىلىپ دۇشمەن قورشاۋىدىن مىلگ تەسلىكتە ئاچقتى. ئۇلار كاشغەرگە كەلگەندىن كېيىنلا جامال ئاغىچىنىڭ سەييىدمۇھەممەد مىرزىنى ئېلىپ ئوردىنىڭ ساتقۇن بەگلىرى بىلەن يارىكەندكە كەتكەنلىكىنى بىلدى. مىرزا ئاتابەكرىنىڭمۇ يېڭىسارغىچە كېلىپ قايتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان يۇنۇسخان:

— خۇدا نۇسرەتنى ئۇنىڭغا بەرگەن يەردە بىزنىڭ كاشغەردە يەنە تۇرۇشىمىزغا ئورۇن يوق، ئاقسۇغا كېتەيلى، — دېدى.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزا كىچىك خوتۇنى گۇلئايىمنى ۋە ئۇنىڭ كېنىزەكلىرىنى ئېلىپ يۇنۇسخانغا ھەمراھ بولۇپ ئاقسۇدا قىشنى تىنچ ـ ئامان ئۆتكۈزدى. كۆك چىقىپ تېرەك پوتلا تاشلىغاندا، يۇنۇسخان موغۇلستانغا يولغا چىقماقچى بولدى.

«يۇنۇسخان موغۇلستانغا بارغۇچە ئاقسۇنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغۇدەك، ھەر كىشى ئۆزىگە ئاگاھ بولسۇن» دېگەن خەۋەر چاقماق تېزلىكىدە ئاقسۇ دىيارىغا تارالدى. «يۇنۇسخاننى تۇتۇپ ئۇنىڭ زۇلمىدىن ئاقسۇ خەلقىنى قۇتۇلدۇرۇش كېرەك» دېدى خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن مۇھەممەدھەيدەر مىرزىغا، مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا بۇ ئىشنىپ ئۆز ئەسكەرلىرىنى ھەربىكەتلەندۇرۇپ دەسلەپتە سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ بارگاھىغا ھەربىكەتلەندۇرۇپ كىرىپ ئۇنى نەزەربەند قىلدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان يۇنۇسخان ئۆز ئوردىدا ئالمالىقتا قالغان سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ سەككىز كۇن ئىچىدە ئاقسۇغا يېتىپ كېلىشىنى بۇيرۇپ ئالاھىدە چاپارمەن ئەۋەتتى. سۇلتان مەھمۇدخان دەل ۋاقتىدا ئوتتۇز مىڭ ئەسكىرى بىلەن يېتىپ كېلىپ، ئاقسۇ شەھىرىگە بېكىنىۋالغان مۇھەممەدھەيدەر مىرزا بىلەن جەڭ باشلىدى. بۇ جەڭ قىرىق كۇن داۋام قىلدى. ئاقسۇ شەھىرىدىكى پۇقرالار بىلەن ئەسكەرلەر قەھەتچىلىك ئىچىدە قالدى. ئاخىر مۇھەممەدھەيدەر مىرزا سۇلتان ئەھمەدخاندىن كەچۇرۇم سوراپ، ئاقسۇنى بۇلۇپ ئىدارە قىلماق ئۇچۇن ئۇنى سۇلھى تۇزۇشكە

يۇنۇسخاننىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. تۆپىلىكتە بارگاھ قۇرۇپ ئولتۇرغان ئاتىسى سۇلھى قىلىشنى رەت قىلدى.

— سەن ئاسىينىڭ ۋەكىلى بولدۇڭمۇ؟ — دېدى قاپقارا ساقىلى كۆكسىگە چۈشكەن ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخان بىرنەچچە يىلدىن بېرى كۆرۈشمىگەن ئىنىسىغا ئالىيىپ قاراپ.

— ياق، گۇناھىنى تونۇغان قېرىندىشىمنىڭ سالىمىنى ئەكەلدىم، ئاكا، مېنى ئەيىبكە بۇيرۇماڭ.

— قىلىچ كۆتۈرگەن دۈشمەنگە قىلىچ بىلەن تاقابىل تۇرۇش لازىم، — دېدى سۇلتان يۇنۇسخان ئەھمەدخانغا كۆز تىكىپ، — سەن خاقانىنىڭ ئوغلى. شاھزادىلىك غۇرۇر، جاسارىتىڭ نەگە كەتتى، ئوغلۇم؟ شەھەرگە ھۇجۇم باشلاڭلار، ئاقسۇنى ئىككىگە بۆلۈشكە بولمايدۇ.

شەھەرگە بىرىنچى بولۇپ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئەسكەرلىرى بېسىپ كىردى ۋە مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنى باغلاپ، بەگ ـ ئەمىرلىرى بىللەن بىللە ئەكەلدى.

— مىرزا، بىز تۇغقانغۇ، چاغاتاي ئەۋلادىغۇ! ئۆگەي ئوغلۇڭ ئۆز كۆمىچىگە چوغ تارتىپ ساڭا قارشى قىلىچ كۆتۈردى، سېنى قۇتقۇزغىلى كەلگەن قېرىنداشلىرىڭغا قىلىچ كۆتۈرسەڭ خۇدا راۋا كۆرەرمۇ؟ قېنى ئېيتقىن ! — يۇنۇسخان ئاق كىگىز ئۈستىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى، — سەن بۇ شەرمەندە ئىغۋاغا قانداق ئىشەندىڭ؟ ئىغۋاچى زادى كىم؟

مۇھەممەد ھەيدەر مىرزا يۇكۇنۇپ تىز پۈكتى:

— ئىغۋاچى مېنىڭ سەردارىم مۇقبۇل ئەلا دوغلات بولۇپ چىقتى، شاھىم. ئۇ مىرزا ئابابەكرنىڭ ئادىمى ئىكەن.

— ئۇ قېنى؟

— ئابايا ئۇ قاچاقچى بولغاندا چېپىپ تاشلىغانىدىم، ئالىيلىرى.

— بۇنىڭ قولىنى يېشىڭلار، — دېدى يۇنۇسخان ۋە ئۆزى بېرىپ مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ قوللىرىنى يەشتى.

— مۇھەممەدھەيدەر مىرزا، سىپاھلىرىم بىلمەي ئۆزلىرىگە زۇلۇم قىپتۇ. كەچۇرسۇنلار...

— پېقىرمۇ ئىغۋاچىغا ئىشىنىپ ئۆزلىرىگە ئاسىيلىق قىلدىم. ئاللادىن گۇناھىمنى تىلەيمەن، شاھىم.

يۇنۇسخان ئۇنىڭ قىلىچ ـ قالقانلىرىنى قايتۇرۇپ بېرىپ، دېدى:

— نادانلىق ھەممە بالا ـ قازانىڭ مەنبەسى، ئەمىر، پەقەت ناماز ئوقۇشنى بىلىپ، قانداق ياشاشنى بىلمىگەن كىشىنى ئاللا كۇلپەتتە قالدۇرىدۇ. نادان قېرىنداشلىرىمىزغا ياشاشنىڭ توغرا يولىنى كۆرسىتىپ قويمىقىمىز لازىم، ئەلۋەتتە.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ئاقسۇدا قېلىشنىمۇ خالىماي، يۇنۇسخان ۋە ئۇنىڭ بالىلىرى بىلەن ئالمالىققا كەتتى.

* * *

مىرزا ئابابەكرى كاشغەرنى ئېلىپ ئاقسۇغا كەلدى. ئاقسۇ خەلقى بىرنەچچە ئايغىچە ئۇنى شەھەرگە كىرگۈزمىدى، قاتتىق قارشىلىق قىلدى، ئاخىر يېڭىلدى، مىرزا ئابابەكرى ئۆي - ئۆيلەرگە يوشۇرۇنۇۋالغانلارنى چاپقۇن قىلدى، خوجا مۇھەممەد فىزالىدىننىڭ ئاپپاق ساقاللىرىنى قويماي يۇلدۇرغاندىن كېيىن ئەپۇ سوراپ خانىقاسىغا قايتۇردى، ھايات قالغان كىشىلەرنىڭ بىر قىسمىنى كاشغەر، خوتەنلەرگە سۈرگۈن قىلدى. ئاقسۇ شەھىرى بىر مەزگىل خارابلىككە ئايلىنىپ قالدى. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان يۇنۇسخان سۇلتان ئەھمەدخاننى لەشكەر يىغىشقا بۇيرۇپ، مىرزا ئابابەكرىگە قارشى جازا يۈرۈشى قىلماقچى بولۇپ تۇراتتى. پەرغانە شاھى ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇنى ئەندىجانغا تەكلىپ قىلدى. چۈنكى، ئاكىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزا ئۇنىڭغا قارشى لەشكەر تارتماقچى بولغانىدى. يۇنۇسخان ئورنىغا سۇلتان ئەھمەدخاننى قويۇپ، مۇھەممەدھەيدەر مىرزا ۋە

ئۇنىڭ ئوغۇللىرى بىلەن ئەندىجانغا كەلدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئۇلارنى داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋېلىپ قېيىنئاتىسىغا ئوش ۋىلايىتىنى سۈيۈرغال قىلىپ بەردى. يۇنۇسخان ئەمىر - بەگلىرىنى ئەۋەتىپ ئالماتا، توقماق، قاراقول شەھەرلىرىنى بەرپا قىلدۇردى ۋە ئۇ يەرنى ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئالدى.

ئاكىسىنىڭ ئۇشتۇمتوت ھۇجۇم قىلىشىدىن خاۋاتىرلانغان ئۆمەر شەيخ مىرزا:

— ئەي، خان ئالىيلىرى، ئاكامنىڭ نىيىتى يامان، پېقىر ئىنىسىدىن ئەندىجان، پەرغانە، تاشكەنت ۋىلايەتلىرىنى تارتىۋالماقچى. مەنمۇ بۇ دىيارلاردىن كەچتىم. ئۇ يەرلەرنى ئۆز ئىلكىلىرىگە ئېلىپ جاھانگىر ئاكامنىڭ قانخورلۇقىغا خاتىمە بەرگەيلا، — دەپ ئىلتىماس قىلدى. سۇلتان يۇنۇسخان:

— سىلەر ئاكا - ئۇكا سۇلتانلارنىڭ غەلۋەتلىرى تۈگىمەي كەتتىغۇ ! ماڭا قاراشلىق زېمىن ناھايىتى كۆپ، ئارتۇقچە يەر بىھاجەت، مەن سىلەرنىڭ يارىشىپ قېلىشىڭلارنى خالايمەن، — دېدى.

ئۇ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ مۇشۇ ۋاقىتتا تۇغۇلغان ئوغلىغا مۇھەممەد زەھىرىدىن بابۇر دەپ ئات قويۇپ بەردى.

يۇنۇسخان خوتۇنى ئىسەن دۆلەت بېگىمنىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەن ئالمالىقا قايتىپ، چوڭ ئوغلى مەھمۇدخاننى ئوتتۇز مىڭ ئەسكەر بىلەن تاشكەندكە ئەۋەتتى. ئاقسۇدىن قومۇلغىچە ۋە پۈتۈن جۇڭغارىيەنى ئۆز ئىچىگە ئالغان يەرلەرنى ئوغلى سۇلتان ئەھمەدخانغا بېرىپ، ئۆزىمۇ تاشكەنتكە كەلدى ۋە خوجا ناسىرىدىن ئۇبەيدۇللا ئەھرارنىڭ ياراشتۇرۇپ قويۇشىنى ئۆتۈنۈپ سەمەرقەنتكە ئادەم ئەۋەتتى. خوجا ئەھرار ھەزرىتىم يۇنۇسخانىنىڭ بۇ ئاقىلانە تەشەببۇسىنى توغرا تېپىپ، ھەرقايسى تەرەپنىڭ ئۇرۇشماي جايىدا توختاپ تۇرۇشى ئۈچۈن پەرمان چۈشۈردى. شۇنىڭ بىلەن سۇلتان ئەھمەد مىرزا، سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا

ۋە سۇلتان يۇنۇسخان ۋە سۇلتان مەھمۇدخان ئوتتۇرىسىدا سۇلھى تۈزۈلدى.

ئەمما، بىر كېچىسى ھارغىنلىق تۈپەيلى مېڭىسىگە قان چۈشكەن يۇنۇسخان ئوڭ تەرىپى پالەچ بولۇپ يېتىپ قالدى. كېسەل ئازابىنى خېلى يىللار تارتىپ ساقىيالماي، ھىجرىيە 892 ـ يىلى① تاشكەنتتە ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ دەپنە مۇراسىمىغا يىراق ـ يېقىندىن پادىشاھ، خان، سۇلتانلارنىڭ كۆپ قىسمى كەلدى، شەيخ خاۋەند تەھۇر قەبرىستانلىقىغا قويۇلۇپ، قەبرىسى چوڭ گۈمبەزلىك مەقبەرە ئىچىگە ئېلىندى. سۇلتان ئەھمەدخانلا ئۇنىڭ دەپنە مۇراسىمىغا قاتنىشالماي، يۇرىكى قان ـ زەرداب بولۇپ چوڭ نەزىر بەردى.

يىللار ئۆتتى. سۇلتان ئەھمەدخان ئوغلى سەئىدخان يەتتە ياشتىن ئاشقاندا ئالتە ياشلىق ئىسكەندەر سۇلتان بىلەن بىللە، خەتنە تويىنى ئەنە شۇنداق نىيەتتە دەبدەبە بىلەن قىلۋاتاتتى.

3

— بوۋاق يۇنۇسخان ۋە مىرزا ئابابەكرى توغرىسىدا سۆزلەپ بەرگەنلىرىم ئېسىڭدە بارمۇ، ئوغلۇم؟ — سوردى مىنۇت ئىچىدە ئۆتكەن كۈنلەرنى ئەسلەپ چىققان ئەھمەدخان يادائۇغۇ چىرايىنى غەم بۇلۇتى باسقان چوڭ ئوغلى مەنسۇرخانغا قايرىلىپ قاراپ.

— ئېسىمدە، خان ئاتا، نەچچە قېتىم سۆزلەپ بەرگەنىدىلە، — مەنسۇرخان ئېگىز قامىتىنى پۈكۈپ جاۋاب بەردى. سۇلتان ئەھمەدخان سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئەلۋەتتە ئېسىڭدىن چىقماسلىقى كېرەك، چۈنكى مىرزا ئابابەكرىنىڭ قانلىق قىلمىچى ياۋۇغا ئەمەس، ئۇنى دوست بىلگەن بوۋائۇغا تەڭلەنگەنىدى. بوۋاق يۇنۇسخان ئادىل، دانا پادىشاھ ئىدى. مىرزا ئابابەكرى پاسىق، زالىم ئىدى. ئۇ نىيىتى قارا،

① ھىجرىيە 892 ـ يىلى — مىلادىيە 1487 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

كۆڭلى ئالا ئىنسابسىز بولغىنى ئۈچۈن بوۋاقدىن، مەندىن خانلىق تالاشتى. جان ـ جەھلى بىلەن بىزگە قارشى تىغ كۆتۈرگەن بۇ بەدكارنىڭ جاسارەتلىك دۈشمەن ئىكەنلىكىنى ئۇ چاغدا بىلەلمەي يېگىلىپ قالغانىدۇق. كېيىن بوۋاق تاشكەنتتە ۋاپات بولدى، يۈزىنى كۆرەلمىدىم، بالام. بوۋاقدەك ئارماندا قالماسلىق ئۈچۈن مەن يەنە مىرزا ئابابەكرىگە جازا يۈرۈشى قىلىمەن. بۇ ئېسىگىدە بولسۇن.

ــ ئەستە تۇتىمەن، خان ئاتا، ئۇ بەختسىز كۈنلەرنى ساۋاق قىلىمەن، ــ دېدى مەنسۈرخان يېنىدىكى ئىسكەندەر سۇلتاننىڭ مۈرىسىگە: «ئاڭلىدىڭمۇ؟» دېگەندەك نوقۇپ. بىلىگە كىچىك قىلىچ، يەلكىسىگە ساداق ئاسقان خانزادە كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ دېدى:

ــ مەن ھەرگىز ياۋغا تەختىمنى تارتقۇزۇپ قويمايمەن!

ــ ئوغۇل بالا! ــ دەپ توۋلىۋەتتى ئۇنىڭ گېپىگە ياقان سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا، ــ زېرەكلىكىنى بۇ گۆدەكنىڭ ئەھمەدخانىنىڭ بالىلىرى ئىچىدە بۇ ئاتىسىنى يەرگە قاراتمىغۇدەك.

سۈۋادان تېرەكتەك بويلۇق سۇلتان ئەھمەد مىرزا پاكار بولسىمۇ دوغلاق، تەمبەل كەلگەن ئىنسىنىڭ سۆزىنى ماقۇللاپ باش لىڭشىتىپ قويدى. ئەتراپىدا ئۇلار بىلەن بىللە كەلگەن شەيخ زەيدىبەگ، ئەلى مەزىدىبەگ، قەۋچىنىبەگ، جانىبەگ دولداي، ئەھمەدھاجىبەگ، سەئىد يۈسۈپ ئوغلاقچى، ئەھمەد تەنبەل قاتارلىق بەگ ـ ئەمىرلەر سۈكۈت قىلىپ تۇرۇشتى. سۇلتان ئەھمەدخان ئوغلى مەنسۈرخانغا قاراپ دېدى:

ــ مەرھۇم پەدەرى بۇزرۇكۋارىم تاشكەنتتىكى ئاكام سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ يېنىغا كەتتى. مەن قېلىپ باشباشتاق موغۇللارنىڭ ئىسيانلىرىنى باستۇردۇم. «ئادىلخان» دېگەن نام بىلەن ئەمەس، «ئالاچەخان»① دېگەن نام بىلەن تونۇلدۇم، ئوغلۇم.

---

① ئالاچەخان ــ چاپقۇن قىلغۇچى خان، «قانخور» دېگەن مەنىدە.

هەر نامازدىن كېيىن گۈناھىمنى تىلەپ توۋا قىلىمەن، ھالا بۈگۈنگە كەلگەندە مىرزا ئابابەكرى كاشغەرنى بېسىۋېلىپلا قالماي، ئاقسۈنىمۇ ۋەيران قىلدى. پەدەرى بۈزرۈكۋارىم مەرھۇم ئاتامنىڭ كۆزى شۇنىڭ ئۈچۈن يۇمۇلماي كەتتى.

— خان ھەزرەتلىرىنىڭ سۆزى قېيىنئاتام يۇنۇسخانىنىڭ «بۆلۈنگەننى بۆرە يەيدۇ» دېگەن ھېكمىتىنى ماڭا ئەسلەتتى، — دېدى شاھ ـ سۈلتانلار ئىچىدە ئەڭ يۇقىرى ئورۇندا ئولتۇرغان سۈلتان ئەھمەد مىرزا سۈلتان ئەھمەدخانىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — مىرزا ئابابەكرى زېددىيىتىمىزدىن پايدىلىنىپ ئوش ۋە ئۇرگەنچنىمۇ بېسىۋالدى. ئۇ بەدەخشان دىيارىغا لەشكەر تارتىپ ۋاخانىنىمۇ قولغا كىرگۈزدى. بۇنىڭ بىلەن بولدى قىلماي، ھازار دىيارىنىڭ كۆپ قىسمىنى تارتىۋالدى. ئىككى قولىمىزنى بۇرنىمىزغا تىقىپ قاراپ تۇردۇق. بوسۇغىمىزغا كەلگەن دۈشمەننى قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇنىڭغا ئۆينى بوشىتىپ بېرىش كېرەكمۇ ياكى بىر ـ بىرىمىزنى ئەپۇ قىلىپ ئىتتىپاق بولۇپ، دۈشمەن قەيەردىن كەلگەن بولسا شۇ يەرگە كەتكۈزۈۋېتىش كېرەكمۇ؟ بۇنىڭغا دەرھال چارە قىلمىساق، ئىككى پۈتمىز بىر ئۆتۈككە تېقىلىپ قالمىدۇ.

باياتىن بېرى ئۇندىمەي ئۆپكىدەك ئېسىلىپ ئولتۇرغان ئۆمەر شەيخ مىرزا ئاكىسىنىڭ ئۆزىگە دارىتمىلاپ قىلغان سۆزىدىن قاتتىق ئاچچىقلاندى. قىمىز ئىچىۋاتقان كۈمۈش جامنى داستىخان ئۈستىگە ئاتتى.

— ئالاچەخان توغرا ئېيتتى. ئاكامۇ توغرا ئېيتتى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ بوشاڭلىقىمىزدىن يەرلىرىمىزنى بېسىۋالغىنى راست، مەن ئۇ ياۋۇز سىتەمكارنىڭ زۇلمىغا خاتىمە بېرىش ئۈچۈن تەييارلىنىۋاتىمەن. باشقىلار پۈتلىكاشاك بولمىسىلا، ئۇ ئەبلەخنى كاشغەر دىيارىغىچە سۈر ـ توقاي قىلىشقا كۈچ ـ قۇدرىتىم يېتىدۇ.

ئۇنىڭ سۆزى سۈلتان ئەھمەدخاندىن كۆرە، دائىم ئۆزى بىلەن

قارشىلىشىپ كېلىۋاتقان ئاكىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا قارىتىلغاندى. بۇنى سەزگەن ئەھمەدخان بۇ يەردە ئاكا ـ ئۇكا سۇلتانلارنىڭ ئارازلىشىپ قېلىشىغا سەۋەب بولۇپ قالماي دەپ، مىجەزى ئىتتىك سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ قوپاللىقىنىمۇ كەچۈرۈۋەتتى.

— مەن ھەربىرلىرىنىڭ ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي مەرھۇم ئاتام يۇنۇسخانىنىڭ يۇزىنى قىلىپ تويغا كېلىشكەنلىرى ئۈچۈن ئاللادىن مىننەتدارمەن. ئەسلىدە بۇ بوستانلىقتا شىكار پەيزىنى سۈرۈشتۈرمەك ئىدى، نېمە ئۈچۈنكى پېقىر ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلەپ قېلىپ، ھەربىرلىرىنىڭ كۆڭۈللىرىنى چىگىپ قويدۇم، ئەپۇ قىلىشلىرىنى ئۆتۈنىمەن. يەنە شۇنى ئۆتۈنىمەنكى، ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن جاھان غەملىرىدىن خالاس بولۇپ، بۇ نېمەتلەردىن ھۇزۇرلىنايلى، قېنى ئاۋۋال ئەللىرىمىزنىڭ تىنچ ـ ئامانلىقى ئۈچۈن شاراب ئىچەيلى!

— شاراب ئىچەيلى!

— غەلىبىمىز ئۈچۈن شاراب ئىچەيلى! — سۇلتان، ئەمىر، سىپاھلارنىڭ چۇقان ـ سۈرەنلىرىدىن دەل ـ دەرەخ، تاغلار لەرزىگە كېلىپ، تەلكە تاغلىرى ئۈستىدە ئەكس سادا پەيدا قىلدى. سايراۋاتقان قۇشلارنىڭ ئاۋازى پەسلەپ، ئاتلارنىڭ قۇلاقلىرى دىڭ بولدى. بۇ چۇقانغا ئاۋاز قوشمىغان ئىككى كىشى قالدى. بۇلار كاشغەرنىڭ سابىق ھۆكۈمرانى مۇھەممەدھەيدەر مىرزا بىلەن ئوغلى مۇھەممەدھۇسەين ئىدى. بايا تىن بولۇنغان ئەگىتىپ قىلىنغان گەپ ـ سۆزلەر ھەممىدىن ئۈلارغا قاتتىق تەگكەنىدى. بولۇپمۇ مىرزا ئابابەكرىنىڭ يارىكەنىد دىيارىنى ئىگىلىۋېلىپ مۇنداق ياۋۇزلىشىپ كېتىشىگە ئۇنىڭغا ئالدانغان، يول قويغان مۇھەممەدھەيدەر مىرزا سەۋەبكار ئىدى. ئۇ ئارقا ـ ئارقىدىن جامنى بوشىتىپ، غەم ـ ئەلەملىرىنى، دەردىنى شارابتىن چىقارماقتا ئىدى. نەچچە يىلدىن بېرى سەئىدخانغا يېقىن ھەمراھ بولۇپ كېلىۋاتقان مۇھەممەدھۇسەين مىرزىمۇ

زوڭان سۈرمەي، ئۇنىڭ يېنىدا خامۇش ھالدا باش سېلىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار مەغلۇپ بولۇشنىڭ ئۆلۈم بىلەن باراۋەر ئىكەنلىكىنى مانا بۇ سورۇندا تونۇپ يەتكەنىدى.

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ بۇ ئاتا ـ بالىغا كۆزى چۈشكەندە، ئۇنىڭ ئېسىگە ئۇچىنچى ئوغلى سەئىدخان كەلدى. ئۇنىڭ بۇ سورۇندا يوقلۇقىغا ئەجەبلىنىپ سورىدى:

ـــ سەئىدخان قېنى؟

ـــ مۇلازىملىرى بىلەن شىكار قىلغىلى كەتكەنىدى. مىجەزى يوق ئاتامغا قاراش بىلەن بولۇپ كېتىپ كەتكەنىدى. مىجەزى يوق ئاتامغا قاراش بىلەن بولۇپ كېتىپ خەۋەر ئالالماي قاپتىمەن، خان ئالىيلىرى، ـــ دېدى مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزا غەرق مەست بولۇپ كەتكەن ئاتىسىنى تامغا يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ تەزىم قىلىپ.

ـــ بەكباش گۆدەكلەر، ئۆز بېشىمچىلىقىغا قويۇپ بېرىلسە قانداق بولىدۇ؟ ئىزدەكلار !

بىردىن خاۋاتىرلىنىپ قالغان سۇلتان ئەھمەدخان ئوغۇللىرى بىلەن بەگ ـ نۆكەرلەرنى سەئىدخاننى دەرھال تېپىپ كېلىشكە بۇيرۇدى.

4

تىلى بىر غېرىچ ساقگىلاپ قالغان بۆرە يانغا بۇرلىپلا بۇك ـ باراقسان قارىغايلىق ئىچىگە كىرىپ كەتتى، ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن يەتتە ياش چامىسىدىكى قارا كۆز بالا جايىدا يۇكۇنۇپ ئولتۇرغىنىچە ساداق كىرىچىنى تارتىپ ئوق ئۇزدى. «ئاپلا ! يەنە تەگمىدى» ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ چىملىق نەم يەردىن تىزىغا يېپىشقان لاينى قولى بىلەن ئۇۋلىدى. ئالتۇن قۇبىلىق دۇبۇلغىنى سېكىلەك قويۇلغان بېشىغا ئوڭلاپ كىيىپ، توپا بولۇپ كەتكەن زەر قۇياقلىق موغۇلچە تونىنىڭ پەشلىرىنى قاقتى. ئارقىسىغا قاراپ دەل ـ دەرەختىن باشقا ھېچ نەرسىنى

كۆرەلمىدى. ھەمراھلىرىنىڭ يىراقتا قالغانلىقىدىن خاۋاتىرلانغان ھالدا ئالدىغا مېڭىشنىمۇ، ئارقىسىغا يېنىشنىمۇ بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.

خاس نۆكەرلىرى ۋە ئەمىر، سەردارلارنىڭ بالىلىرى بىلەن بىر دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىققاندا، ھاجىتىنى راۋا قىلىش ئۈچۈن ئېتىنى ئۇلارنىڭ يېنىدا قويۇپ، بىر چاتقاللىققا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، باراقسان قېيىن دەرىخىنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرغانىدى، تۇيۇقسىز ئالدىدىن بىر بۆرە ئۆتتى. ئۇنىڭ ئوۋ خۇمارى تۇتتى - ده، ئولتۇرالماي قالدى. ئورنىدىن تۇرۇپ يوپۇرماق تۇتۇپ تەرىتىنى تازىلىدى ۋە مۇرىسىگە ئېسىقلىق ساداقنى قولىغا ئالدى. «سەن مېنى ئاتالامسەن؟» دېگەندەك قىلىپ كۆز يېتىم يەردە قۇيرۇق شىپىڭشىتىپ تۇرغان بۆرىنى كۆرگەندە، ھەمراھلىرىنمۇ ئۇنتۇپ يۈگۈردى. بۆرە ئۇنىڭ كېلىشىنى قانداقمۇ كۈتۈپ تۇرسۇن؟ قۇيرۇقىنى قىسقىنچە بەدەر تىكىۋەتتى ...

ئارقىسىغا قايتسا بولاتتى، ئەمما بۇ گۆدەك بالا بۆرىنى يالغۇز ئوۋلاشقا قىزىقىپ كەتكەن بولسا كېرەك، پىكىلداپ، ئىز قوغلاپ كېتىۋەردى. بىر چاغدا بۆرە كۆرۈنمەي قالدى. «ئاپلا، قاچۇرۇپ قويدۇم»، ئۇنىڭ كىچىككىنە كاللىسىدىن بۇ خىيال ئۆتكەندە ئاتالماي قالغىنى ئۈچۈن بەكمۇ ئەپسۇسلىنىپ كەتتى. چېتى كۆرۈنمەس چاتقاللىقتىن قانداق قىلىپ چىقىپ كېتىش ئۇنىڭ ئېسىگە كەلمىگەندى. ئۇ كەينىگە قاراپ قويۇپ ساداقنى مۇرىسىگە ئاستى - ده، دەرەخلەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋەردى.

* * *

سايرام كۆلىنىڭ غەربىدىكى دۆڭلۈك ئۈستىگە تىكىلگەن ھەيۋەتلىك ئاقئۆي ئالدىدا تۇرغان ئەھمەدخان يىراقتىن كۆتۈرۈلگەن توزانغا ئەنسىزلىك بىلەن تىكىلدى. توزان سۈرۈلۈپ

كۆردىكى، كۇن ئارغامچا بويى ئۆرلىگەندە كەتكەن مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزا كۇن غەربكە قىيسايغان چاغدا نۆكەر، ياساۋۇللىرى بىلەن قايتىپ كەلگەنىدى.

— سەئىدخان قېنى؟ — ئەھمەدخان مەيۇسانە تۇرغان مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىغا قارىدى.

— قاراقچىلار باغلاپ ئېلىپ ماڭغان ئەمىر، سەردارلارنىڭ باللىرى بىلەن ياساۋۇل، نۆكەرلىرىنى تاپتىم، بىراق ...

ئەھمەدخاننىڭ كۆز قارىچۇقى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك يوغىناپ، ئاغزىغا گەپ كەلمەي قالدى. ئۇ ئامراق ئوغلى سەئىدخاننى مۇھاپىزەت قىلىپ ماڭغان ياساۋۇل، نۆكەرلەرنىڭ باشلىقى شەيخ مەزىدبەگنى تىز پۈكۈپ ئولتۇرغان جايىدىن تارتىپ تۇرغۇزغىنىچە بىرنەچچە قامچا ئۇرۇۋەتتى.

— پېقىر قۇللىرىغا ئۆلۈم ھەق، بىخەستەلىك قىپتىمەن. مۇنداق بولارىنى پەقەت بىلمەي قالدۇق، تەرەتكە كېتىپلا غايىب بولۇپ كەتتى. ئاھ، خۇدا ... ساقلاپ تۇرساق تۆت تەرەپتىن يوپۇرۇلۇپ كەلگەن قاراقچىلار هەممىزنى ئەسىر قىلىپ باغلاپ ئېلىپ ماڭدى. شۇ چاغدا ئالدىمىزدىن بىزنىڭ ياساۋۇل، نۆكەرلەر چىقىپ كېلىشتى. ئۇلار ھۇجۇم قىلىپ بىزنى قاراقچىلاردىن قۇتقۇزدى. شۇنىڭ بىلەن قاراقچىلارنى ئەسىر قىلىپ ئەكەلدۇق. ئەمما، شاھزادىمىزنىڭ ھازىر زادى نەدە ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي ئەقلىدىن ئادىشاي دەپ قالدىم، — دېدى شەيخ مەزىدبەگ دۇدۇقلاپ.

بىردىن ئەترапتىكى نۆكەر، ياساۋۇللار پاتىپاراق بولۇپ كېتىشتى.

ئەھمەدخان ئېگىز كۆتۈرگەن قىل قامچىسىنى چۈشۈرۈپ قارىدى. چاتقاللىقتىن چىقىپلا توختاپ قالغان بىر بۆرە ھەيران بولغان ھالدا قۇلاقلىرىنى يوپۇرۇپ تۇراتتى. يۈزلىگەن ساداق ئۇنىڭغا بەتلىنىپ، يۈزلىگەن قىلىچ - نەيزە كۆتۈرۈلدى. ئەھمەدخانمۇ ئات ئېگىرىنىڭ بېشىغا ئېسىقلىق ساداقنى ئېلىپ

بەتلىدى. مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىمۇ ساداقنى بەتلەپ بۆرىنىڭ قاتتىشىرىنى قارىغا ئالدى.

— ئاتمائىلار ! — ئىنچىكە، ياتراق ئاۋاز چاتقاللىق ئىچىدىن ئائىلاندى، — ئاتمائىلار ! ئاتمائىلار ! ...

— بۇ سەئىدخاننىڭ ئۇنىغۇ، — دېدى مەنسۇرخان ۋە ساداقنى كۆتۈرگىنىچە ئوقەتكە ئېتىلدى ... سۇلتان ئەممەدخاننىڭ قولىدىكى ساداق چۈشۈپ كەتتى.

— بالام، ئوغلۇم ! ...

مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىمۇ ساداقنى تۆۋەن قىلدى.

— سەئىدخان ! ...

بۆرە قانداق پەيدا بولغان بولسا، شۇنداق تېز غايىب بولغانىدى. چاتقاللىق ئىچىدىن يۇگۈرگىنىچە چىقىپ كەلگەن بالا ئالدىغا ئېتىلىپ كەلگەن ئاكىسى مەنسۇرخاننى قۇچاقلىدى، ئاندىن يۇگۈرۈپ بارغىنىچە دادىسى ئۇدۇلىدا تىزلاندى:

— خان ئاتا ! ئۆزلىرىنى ئەنسىرىتىپ قويغان ئەقىلسىز بالىلىرىنى كەچۈرگەيلا.

— ئاھ ! مېنىڭ كۆز نۇرۇم، كۆچ - قۇۋۋىتىم، ئورنۇڭدىن تۇرغىن، بالام، خۇدا سېنى ئۆزى ئەكېلىپ بەردى.

— سۇلتان ئاتا، مەن نۆكەرلىرىم بىلەن سىلەردىن ئايرىلىپ كەڭسايغا چۈشكەنىدىم. ئۆزۈمچە تۈلكە يا بۆرە ئېتىۋېلىپ ئالىيلىرىغا سوۋغا قىلىشنى كۆڭلۈمگە پۈكۈپ كېتىۋاتاتتىم. تەرتىم قىستىدى. نۆكەرلىرىمنى دوست - ئاداشلىرىم بىلەن توختىتىپ قويۇپ، خىلۋەتەرەك جايدا ھاجەتكە ئولتۇردۇم. شۇ چاغدا ئالدىمدىن بىر بۆرە ئۆتتى. بۇ بۆرە يا ماڭا يېقىنلاشماي، يا يىراقلاشماي كۆز يېتىم يەردە كۆرۈنۈپ قويۇپ كېتىۋەردى. ئۇنى ئوۋلاش ھەۋىسىدە ھەممىنى ئۇنتۇپ كېتىپتىمەن. بىر چاغدا بۆرە كۆرۈنمىدى، مەنمۇ قانداق قىلىشىمنى بىلەلمەي كېتىۋەردىم. بۆرە يەنە كۆرۈندى، ساداقنى قولۇمغا ئېلىشىمغا يەنە غايىب بولدى. ئاخىر چاتقاللىقنىڭ چېتىگە چىقسام بۆرە

تۇرۇپتۇ. ئەھۋالنى كۆرۈپ «ئاتماڭلار !» دەپ ۋارقىرىدىم. شۇ ئان بۆرە چاتقاللىق ئىچىگە كىرىپ كەتتى. مېنىڭمۇ ئۇنىڭغا ئوق ئاتقۇم كەلمىدى، بەكمۇ ئارماندا قالدىم.

— باركاللا ! — دېدى ئەھمەدخان. «باركاللا !» دېگەن سادا ئەتراپنى چاڭ كەلتۈردى.

— بالام، ئەگەر ساڭا بۆرە ئۇچرىمىغان بولسا قاراقچىلارغا ئەسىر بولۇپ قالاتتىڭ. قەيسەرلىك، باش ئەگمەسلىك بىلەن ئۇلارنىڭ ئازابلىشىغا ئۇچرىشىڭ مۇمكىن ئىدى. سېنى ئىگىمىز ئاللا ساقلاپ، ئاشۇ كۆك بۆرىنى خۇددى ئۇلۇغ بوۋىمىز ئوغۇزخانغا ئۇچراشتۇرغاندەك ئۇچراشتۇرۇپتۇ. ئۇ سېنى توپتوغرا بىزنىڭ ئالدىمىزغا باشلاپ كەلدى. بۇ بىر مۆجىزە، بۇ كەلگۈسىدە پادىشاھلاردىن ئۇستۇن تۇرىدىغان ئۇلۇغ خان بولۇشۇڭدىن بېشارەت، بوۋاڭنىڭ ئورنىنى سەنلا باسقۇدەكسەن، كەل، بالام، ساڭا دۇئا بېرەي.

— ھۆرمەتلىك خان ئاتا، ئاللا ئىگەم كۆڭلۈمگە سېلىۋاتقۇكى، ئالىيلىرىدىن تەختنى تارتىۋالماقچى بولغان مىرزا ئابابەكرىنى يارکەند دىيارىدىن قوغلاپ چىقارمىغۇچە ئېتىمنى توختاتمايمەن. ھەرقانداق خەۋپ - خەتەرگە تەۋەككۈل قىلىمەن.

— باركاللا، ئوغلۇم، سەن كۆتۈرگەن قىلىچ زالىم بەدكاردىن ئەلنى خالاس قىلىسۇن. سەن ئاياغ باسقان يەر بایاشات - ئاۋات بولسۇن. كۈندىن - كۈنگە دۈشمەنلىك ئازىيىپ، دوستلىرىڭ كۆپەيسۇن. ياخشى نىيەت پادىشاھ ئۇچۇن ئوق ئۆتمەس قالقاندۇر. ئاللا ئىگەم بۇ قالقاننى چىڭ تۇتقۇزۇپ ھەممە جەڭلەردە سېنى زەپەر تاپتۇرسۇن، ئامىن !

— ئامىن ! — گۈرۈلدىگەن سادا لەك ئۈرۈپ تۇرغان سايرام كۆلىنىڭ شاۋقۇنىغا قوشۇلۇپ كەتتى.

توققۇزىنچى باب

سەئىدخاننىڭ جازا ھۆكۈم قىلىشى

ئەھمەدخان ئۆزىنىڭ شاھانە چېدىرىغا ھەرقايسى ئەل - يۇرتلاردىن كەلگەن پادىشاھ، سۇلتان، ئەمىر، بەگلەرنى يەنە بىر قېتىم تەكلىپ قىلدى. بۇ چېدىر ئاقئۆي شەكلىدە تىكىلگەنىدى. ئۇ بۇنىڭدىن ئون يىللار مۇقەددەم ئاتىسى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئەنە شۇنداق ئاقئۆيدە ئەمىر قىزى ساھىب دەۋلەت بېگىم بىلەن ئاق كىگىز ئۈستىدە ئولتۇرۇپ نىكاھلانغانىدى. مەنسۇرخان، ئىسكەندەر سۇلتان، سەئىدخان ... دەك بالىلىرىنىڭ ئالدى ئەلھال ئوقيا ئاتقۇدەك، يۇرت سورىغۇدەك بولغانىدى. ئەما، ئاقسۇدىن تارتىپ ئالمالىققىچە، قومۇلدىن تارتىپ ئىلىغچە بولغان ھۆكۈمرانلىقىدىكى جايلاردا ياشاۋاتقان خەلق ئۇنىڭدىن ئانچە رازى ئەمەس ئىدى، شۇڭا ئۇ يەردە توپىلاڭ، قوزغىلاڭ بولۇپ تۇراتتى.

بۇگۈن ئۇ سەئىدخانغا ئۆزگىچە مېھىر باغلاپ: «ئەگەر ئۇ مۇشۇ پېتى قەيسەر بولۇپ ئۆسىدىغان بولسا، تەخت ۋارىسىمغا ئۇنى تاللايمەن» دەپ كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى. تاشكەنت خانى سۇلتان مەھمۇدخان تويغا كېلەلمىگەنىدى. ئەھمەدخان دۇشمەنلىك بولۇپ قالغان ئاكىسىنىڭ تويغا كېلەلمىگەنلىكىنى توغرا چۈشەندى. توي نېسىۋىسى دەپ بەش يۈز تۈياق قوي، ئىككى يۈز ئات، ئۈچ مىڭ گەز تەتىلا، كىمخاب قاتارلىق ئېسىل رەخت ـ ماتالارنى تاشكەنتكە ئەۋەتىپ بەردى.

بۇگۈن سايرام بويىدا ئۇزىتىش زىياپىتى بېرىلمۇاتاتتى.

ئەھمەدخان پاكلىق، ساداقەت بەلگىسى بولغان ئاق كىگىز ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى. ئوڭ يېنىدا چوڭ ئاچىسى مېھرىنىگار خېنىمنى ئەمرىگە ئالغان سۇلتان ئەھمەد مىرزا، سول يېنىدا ئىككىنچى ئاچىسى قۇتلۇقنىگار خېنىمغا ئۆيلەنگەن سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا ئورۇن ئالغانىدى. بۇ ئىككى ئاكا ـ ئۇكا كۈيۈ ئوغۇللارغا كۆرسىتىلگەن ھۆرمەت ـ ئىكرام بەدەخشان شاھى مىرزا خانغىمۇ كۆرسىتىلدى. ئۇ تاغلىرىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى.

مۇھەممەدھەيدەر مىرزا بولسا سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ يېنىدىن جاي ئالدى. سەئىدخاننى قولدىشى مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزا بىلەن ئالدىدا ئولتۇرغۇزدى. شادىيانە بۇرغا، كانايلارنىڭ ساداسى سايرامنى لەرزىگە كەلتۇردى. بۇ مەرىكە ئۇچۇن يەتمىش يەتتە قوي، يەتمىش يەتتە ئات، يەتمىش يەتتە كالا، ئوتتۇز ئۇچ تۆگە، ئۇچ يۈز ئوتتۇز ئۇچ ئوغلاق، يەتتە يۈز يەتمىش يەتتە قوزا، يەتمىش يەتتە موزاي، ئاتمىش ئالتە بوتىلاق سويۇلغانىدى. يا بىلەن ئېتىۋالغان قۇشلاردىن ئۇلار، كەكلىك، بۆدۇنە، قىرغاۋۇللار، ئوۋلانغان ھايۋانلاردىن كىيىك، جەرەن، توشقانلار... كاۋاپ قىلىنىۋاتاتتى. نامازدىگەر ۋاقتىدا زىياپەت يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلدى، ئەھمەدخان قوللىرى بىلەن قىمىز تامچىلاپ ھۆل بولۇپ كەتكەن ساقلىنى سىيپاپ سۆز باشلىدى:

— سۇلتانلار، ئەمىرلەر، ۋەزىرلەر، بەگلەر، سىپاھلار ۋە بارلىق قېرىنداشلىرىم، ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن بولغان تۇي ـ مەرىكە ياخشى ئۆتتى. ئايرىلىش ئالدىدا شىكارغا چىقىپ ئاللانىڭ قۇدرەت كامالىدىن بەھرە ئالدۇق. پېقىر ھەممىلىرىنىڭ قەدەم رەنجى قىلىپ غېرىب خانىمىزغا تەشرىپ قىلىشقانلىرىغا تەشەككۇر ئېيتىمەن. يەنە قاچان، قايسى چاغدا كۆرۈشىمىز، بۇ يارانقۇچىمىز ئاللاغا ئايان. قايتا دىدار كۆرۈشكۈچە تىنچ ـ ئاسايىشلىق، ئامانلىق بولسۇن، — ئۇ سۆزدىن توختاپ قىلىچىنى سۇغۇرۇۋالدى ـ دە، يېنىدا ئولتۇرغان چوڭ ئوغلىغا

ئۇزارتتى، — بۇ ئوغلۇم بۇ چاغقىچە بوۋىمىز چاغاتايدىن تارتىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان خانلىقىمىزنىڭ بىر شاھزادىسى سۈپىتىدە تونۇلۇپ كەلمەكتە. ئۇ تۇرپان ۋە قومۇل دىيارىنىڭ ھۆكۈمدارى. مەن بۇ ئوغلۇمدىن رازى، مەن ئۇنىڭ ئادالەتلىك ۋە باھادىر خانلاردىن بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

سۇلتان مەنسۇرخان ئورنىدىن تۇرۇپ ئەھمەدخان ئۇزارتقان قىلىچىنى قولىغا ئېلىپ باش ئۇستىگە كۆتۈردى، ئاندىن دەستىسىگە سۆيۈپ تىزلىنىپ ئولتۇردى ـ دە:

— ئاللانىڭ ئىلتىپاتىدىن مىننەتدارمەن. خان ئاتامنىڭ ئىشەنچىگە داغ چۈشۈرمەيمەن، — دەپ قەسەمياد قىلدى.

— مۇبارەك، مۇبارەك ! سۇلتان مەنسۇرخاننى ئاللا ئامان قىلغاي، — دېيىشتى ھەممەيلەن.

ئەھمەدخان يەنە بېلىگە ئېسىۋالغان كۈمۈش ساپلىق خەنجىرىنى سەئىدخانغا بەردى.

— ئاللا ھەر ۋاقىت دۈشمىنىڭنى تاپىنىڭ ئاستىدا خار قىلسۇن، بالام. شاھزادە مۆمىن مىرزا①نىڭ بېشىغا كەلگەن ئەنە شۇنداق ناھەق مۇدھىش ئۆلۈمدىن ساقلىسۇن.

شاھزادە ئورنىدىن تۇرۇپ خەنجەرنى ئۈچ قېتىم بېشى ئۈستىگە كۆتۈرۈپ، ئالماس كۆزلۈك دەستىسىگە سۆيۈپ بېلىگە ئېسىۋالدى.

— ئىگىمىز ئاللا خان ئاتامغا ئۇزۇن ئۆمۈر ئاتا قىلغاي.

زىياپەت كېچىچە داۋام قىلدى. ئىچىلگەن شاراب ئىككى يۈز ئىدىشتىن ئاشتى، بەش مىڭ تۇلۇمدىكى قىمىز تۈگىدى.

* * *

سايرام كۆلىنىڭ سالقىنى يۈزىگە ئۇرۇلۇپ ئويغانغان سۇلتان ئەھمەدخان بارگاھىدىن چىقتى. ئۇ كۈنىنىڭ نەيزە بويى

---

① مۆمىن مىرزا — خۇراسان پادىشاھى ھۈسەيىن بايقارانىڭ نەۋرىسى. ناھەق ئۆلتۈرۈلگەن.

ئۆرلىگەنلىكىنى كۆرۈپ:

— ئاللا كۆڭلۈمگە يەنە مۇنداق بىر ئىشنى سالدى. ئۇ بولسىمۇ تۇنۇگۈن شەيخ مەزىدبەگ ئەسىر ئەكەلگەن ئون تۆت قاراقچىنىڭ ئىشى. بۇلارنىڭ هەممىسى كاشغەرنىڭ ئاتۇش دېگەن يېرىدىن ئىكەن. ئۇلارنى قانداق قىلىش كېرەك؟ مەن مۇنداق قارارغا كەلدىم. ناشتىدا ئۇلارنى بۇ يەرگە كەلتۈرۈپ سوراق قىلىپ ھۆكۈم چىقارساق. بۇ ھۆكۈم ھېكىمەتلىك ۋە ئىبرەتلىك ساۋاق قاتاردا تارىخ بولۇپ قالسۇن، — دېدى بارگاھلىرىدىن چىقىپ ساپ هاۋا، گۈزەل مەنزىرىلەردىن هۇزۇرلىنىپ تۇرۇشقان پادىشاه، سۇلتان، ئەمىرلەرگە قاراپ.

— سۇلتاننىڭ قارارى هەق، ئۇلارنى ئىقرار كەلتۈرۈپ دارغا ئېسىش كېرەك، — دېدى يۈزى ئانارداەك قىزىرىپ كەتكەن ئۆمەر شەيخ مىرزا.

— سۇلتان ناهايىتى توغرا ئېيتتىدۇ. ئۇلارنى سوراق قىلىپ ئاندىن ھۆكۈم چىقىرايلى، چىقارغان ھۆكۈمىمىز ئادىل بولسۇن، — دېدى بارگاھلىرىدىن چىقىپ ساپ هاۋا، گۈزەل مەنزىرىلەردىن هۇزۇرلىنىپ تۇرۇشقان پادىشاه، سۇلتان، ئەمىرلەرگە قاراپ.

— سۇلتاننىڭ قارارى هەق، ئۇلارنى ئىقرار كەلتۈرۈپ دارغا ئېسىش كېرەك، — دېدى يۈزى ئانارداەك قىزىرىپ كەتكەن ئۆمەر شەيخ مىرزا.

سۇلتان ناهايىتى توغرا ئېيتتىدۇ. ئۇلارنى سوراق قىلىپ ئاندىن ھۆكۈم چىقىرايلى، چىقارغان ھۆكۈمىمىز ئادىل بولسۇن، — دېدى سۇلتان ئەهمەد مىرزا ئىنىسىنىڭ سۆزىگە قوشۇلمىغاندەك قىلىپ، چىرايلىق ياسالغان كەكە ساقىلىنى تۇتاملاپ قويۇپ.

سۇلتان ئەهمەدخان هەممەيلەننى چېدىرىغا تەكلىپ قىلدى.

— بىر - بىرلەپ ئەكىرىڭلار، — دېدى ئەهمەدخان شەيخ مەزىدبەگكە ئىشارەت قىلىپ، شەيخ كەينىچە مېڭىپ چېدىردىن چىقىپ كەتتى. دەسلەپ قاراقچىلارنىڭ باشلىقىنى ئەكىردى. ئۇ ئوتتۇرا ياش، ئېگىز بويلۇق، شالاڭ ساقاللىق، چىرايى قارىغا مايىل ئادەم بولۇپ، بېشىغا سىپاھىلاردەك تۆمۇر دۇبۇلغا، ئۇچىسىغا ساۋۇت كىيىۋالغان، پۇتىدا چورۇق، قوللىرى چەمبەرچاس باغلۇپتىلگەنىدى.

ئەهمەدخان سۇلتان مەنسۇرخانغا سوراقنى باشلا، دېگەن مەنىدە كۆز ئىشارىسى قىلدى. مەنسۇرخان تىكىلىپ سورىدى:

— ئېتىڭ نېمە؟

— سابىر، كاشغەر ئاتۇشنىڭ كاسىپلىرىدىن تامچى ئارىپ چوڭامنىڭ ئوغلىمەن. كىشىلەر مېنى سابىر يەل تاپان دېيىشىدۇ، — مەنستىمىگەندەك جاۋاب بەردى ئۇ.

— سۇلتان سۇتۇق بوغراخان ياتقان ئەزىز يۇرتلۇق كاسىپ ئىكەنسەن، شۇنداق تۇرۇقلۇق نېمە ئۈچۈن ئاللانىڭ ئەمرىگە قارشى قاراقچىلىق يولىغا ماڭدىڭ؟

— قانائەتتىن يىراق ئادەممەن. قانائەت قىلمىغان ئادەمدىن قاراقچىمۇ، قانخورمۇ چىقىدۇ.

بۇ جاۋاب ئەھمەدخانىنى ئويلاندۇرۇپ قويدى. سەئىدخانغا بۇ قاراقچىنىڭ جاۋابى نېمە ئۈچۈن توغرىدەك بىلىنىپ قىزىقىپ قالدى.

— قاراقچىلىق قىلىشتىن مۇددىئايىڭ نېمە؟ — سورىدى سۇلتان مەنسۇرخان ئاچچىقلىنىپ.

— بايلىق توپلاپ هەممىنى باش ئەگدۇرۇش ئۈچۈن.

— ساڭا ئەگەشكەنلەرنىڭ مۇددىئاسى هەم شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، ئۇلارنىڭ هەممىسى مەن بىلەن بىر يۇرتلۇق.

— ئاچچىقىپ كېتىڭلار.

بىرنەچچە ياساۋۇل قاراقچىلار باشلىقىنى دۆشكەلىگىنچە ئاچچىقىپ كەتتى. ئېلىپ كىرىلگەن ئىككىنچى قاراقچى چاچ - ساقىلى ئاقارغان چال ئىدى. سۇلتان مەنسۇرخان سورىدى:

— ئېتىڭ نېمە؟

— ناسىر، جۇۋازچى هەمزىنىڭ ئوغلى بولىمەن.

— قانچە ياشقا كىردىڭ؟

— يەتمىش سەككىزگە.

— بىر پۇتۇڭ گۆرگە ساڭگىلىغاندا نېمىشقا قاراقچىلىق يولىغا ماڭدىڭ؟

— بايلىق توپلاش ئۈچۈن.

— بايلىق توپلاپ نېمە قىلىسەن؟

— ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىنى هەممىنى باش ئەگدۇرۇپ

ئۆتكۈزمەكچىدىم.
— ئۇنداق بولسا قاراقچىلارنىڭ باشلىقى بولالماپسەنغۇ !
بوۋاي كۈلدى.
— مەن باشلىقنىڭ مەسلىھەتچىسى، يول كۆرسىتىدىغان ئەقىلدارى.
— بولدى، ئاچمقىپ كېتىڭلار !
ئېلىپ كىرىلگەن ئۇچىنچى قاراقچى ئون بەش - ئون ئالتە ياشلارغا كىرگەن بالا ئىدى. پۇتىدا چورۇق، بېشىدا ئاق بادام دوپپا، ئۇچىسىغا تونچە كۆڭلەك كىيگەن بولۇپ، قوي كۆزلىرى چوغدەك يېنىپ تۇراتتى.
«قاراقچىمۇ شۇنداق ياش بولىدىكەنە !» ئەجەبلەنگىنىچە ئويلىنىپ ئۇنىڭغا قاراپ قالغان سەئىدخان شۇ ھەيرانلىقتا دادىسىغا كۆز سالدى. ئەھمەدخان ھېچ ئىش بولمىغاندەك تەمكىن ئولتۇراتتى: سۇلتان مەنسۇرخانىنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلۇپ، چىرايى قەھرلىك تۇس ئالدى. ئۇ سورىدى:
— ئېتىك نېمە؟
— سۇلتان.
— سۇلتان ؟ !
— ھەئە، غۇربەتچىلىكتە ئۆتكەن دادام ئاللادىن تەلەپ قىلىپ مانا شۇنداق ئىسسىم قويغانىكەن.
— نېمىشقا قاراقچىلىق يولىغا ماڭدىڭ؟
— بايلىق توپلاپ سۇلتان بولۇش ئۈچۈن.
ئون تۆت قاراقچىنىڭ ھەممىسى بايلىق توپلاش ئۈچۈن قاراقچىلىق يولىغا ماڭغانلىقىنى ئىقرار قىلدى. ئەمدى ئۇلارغا جازا ھۆكۈم قىلىش كېرەك ئىدى.
سۇلتان مەنسۇرخانىنىڭ تەلىپى بىلەن ئون تۆت قاراقچىنىڭ ھەممىسى چېدىرغا ئېلىپ كىرىلدى. «بۇلارنىڭ ھەممىسى دارغا ئېسىلىشى ياكى چېپىپ ئۆلتۈرۈلۈشى مۇمكىن» دەپ ئولتۇرغان سۇلتان ۋە ئەمىرلەر چىرايى سۇرلۇك تۇس ئالغان سۇلتان

ئەھمەدخاننىڭ ئاغزىغا قاراشتى. ئەمما، كۈتمىگەندە ئەھمەدخان دېدى:

— بۇلارغا سۇلتان مەنسۇرخان ئەمەس، تېخى نارەسىدە، گۇناھتىن خالىي شاھزادە سەئىدخان جازا ھۆكۈم قىلسا، ئاللانىڭ ئادالىتى شۇ چاغدا ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭغا سۇلتانلار، ئەمرلەر قانداق قارايدىكىن؟

ئوردىدەك كۆركەم بېزەلگەن كاتتا چېدىر ئىچىنى جىمجىتلىق باستى. پەقەت زەر چۇچىلىق دەرپەردە تارتىلغان چېدىر ئىشىكىدىن سايرام كۆلىنىڭ غۇر - غۇر شامىلى كىرىپ ھاۋانى يېڭىلاپ تۇراتتى.

— كۆك بۆرە ئوغۇزخانغا يول باشلاپ، ئۇنى پۇتۇن قەبىلىلىرى بىلەن يورۇقلۇققا چىقارغان، شاھزادە سەئىدخانغا كۆك بۆرە يولۇقۇپ، ئۇنى قاراقچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىشتىن ساقلاپ بۇ يەرگە باشلاپ كەلگەن. بۇ گۆدەكتە ھېكمەت بار، ناھايىتى زېرەك ئىكەن. سۇلتان ئەھمەدخان ئېيتقاندەك ھۆكۈمنى سەئىدخان چىقارسۇن، — دېدى سۇلتان ئەھمەد مىرزا.

— ھۆكۈمنى سەئىدخان چىقارسۇن.

— ئاللا سەئىدخاننىڭ كۆڭلىنى ھەققانىيەت قۇياشى بىلەن يورۇتقاي.

— ئادالەت قىلىچى سەئىدخان قولىدا ئۆزىنى كۆرسەتكەي، — بىر دەك قوشۇلۇشتى خانلار، ئەمىر - ئەركانلار، پەقەت ئويغا چۆمۈپ ئولتۇرۇپ قالغان سۇلتان مەنسۇرخانلا زۇۋان سۇرمىدى.

— قېنى بالام سەئىدخان، بۇلارغا جازا ھۆكۈم قىلغىن ! — بۇيرۇدى ئەھمەدخان.

ھەممە كۆزنىڭ ئۆزىگە قادالغىنىدىن ئوڭايسىزلانغان ياش شاھزادە ئورنىدىن تۇردى.

«ئۇ قانداق ھۆكۈم چىقىرارکىن؟» دەپ دىققەتتە ئولتۇرۇشتى باشقىلار.

— خان ئاتا، راستلا مەن جازا ھۆكۈم قىلامدىمەن؟ —

سوربدی سەئىدخان جاراڭلىق ئاۋازدا. ئۇنىڭ كۆزلىرى نۇرلىنىپ كەتكەنىدى.

— راست، ئوغلۇم، ئىككىلەنمەي جازا ھۆكۈم قىلغىن، — ئەھمەدخان ئۇنى رىغبەتلەندۈردى.

سەئىدخان قامىتىنى تىك تۇتۇپ دېدى:

— خان ئاتا، بۇ ئون تۆت قاراقچى باشلىرىنىڭ كېتىشىدىن قورقماي جىنايىتىگە ئىقرار قىلدى، ھەتتا بىر قوشۇق قېنىدىن كېچىشنى سوراپ يېلىنىپ - يالۋۇرمىدى ھەم ئەپۇمۇ سورىمىدى. بۇ ئۇلارنىڭ ئۆلۈمگە تەييار تۇرغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ھالبۇكى، تويدا ئادەم قېنىنى تۆكۈش گۇناھ، مەن جانابىي ئاللا نامىدىن شۇنداق ھۆكۈم قىلىمەنكى: بۇ ئون تۆت قاراقچى قانۇنىي جازادىن خالاس قىلىنسۇن ۋە بۇ يەردە ئولتۇرغان ھەرقايسى سۇلتان - ئەمىرلەرگە بىردىن تەقسىم قىلىپ بېرىلسۇن، تەقسىم قىلىنغان ھەربىر كىشىنىڭ ئامانلىقىغا ئىگىدارلىق قىلغۇچى كاپالەتلىك قىلىپ خىزمىتىگە سالسۇن. بۇنىڭ بىلەن يامان نىيەت ياخشى نىيەتكە، يامانلىق ياخشىلىققا ئايلانغۇسى.

— ماشائاللا، ماشائاللا ! — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ئاتىسى، — ئارزۇ قىلغىنىمدەك ھۆكۈم چىقاردىڭ، خۇدا خالىسا مىرزا ئاباباكرىنىڭ يارىكەند، كاشغەر دىيارىدىكى ھۆكۈمرانلىقىغا ئاخىرقى ھېسابىتا خاتىمە بەرگۈچى سەن بولۇپ قالىدىغان ئوخشايسەن، بالام. قەيسەر بول !

ئەھمەدخان سۆزىدىن توختاپ، ئالدىدا قول باغلاپ تۇرغان ئوغلىنى قۇچاقلاپ ئېگىز كۆتۇرۇپ بىر ئايلاندۇردى - دە، ئاق كىگىز ئۈستىگە دەسسەتتى.

— سەرمۇنشى ! — ئەھمەدخان پۈتۈكچىنى چاقىرىپ بۇيرۇدى، — سەلتەنەتلىك تاجۇتەختىمىز تارىخىغا، بۇ خاسىيەتلىك ئۆيدە يۈز بەرگەن ئىشلار ئەينى بويىچە يېزىپ قالدۇرۇلسۇن.

— باش ئۇستىگە، — سەرمۇنشى خوجا سۇلايمان چاڭگا ساقاللىرىنى تىتىرەتكەن پېتى ئالدىغا بىر قەدەم بېسىپ تىزلاندى. ئۇ قولىدا تۇتۇپ تۇرغان «نامەئى تارىخ — موغۇلستان»نىڭ ئاق بېتىگە شۇ يەردىلا يۇقىرىقى ئەھۋاللارنى بىرمۇبىر يازدى. ئالمالىقتىكى ئوردىغا قايتقاندىن كېيىن مۇنداق خۇلاسە قىلدى:

... خانىمنىڭ چوڭ ئوغلى سۇلتان مەنسۇرخانمۇ بۇ ھۆكۈمنى ئۆزىنىڭ چىقارمىغىنىدىن ئەپسۇسلانمىدى. مىرزا ئابابەكرىگە كاشغەر، ياركەندنى تارتقۇزۇپ قويۇپ يەتتە ـ سەككىز يىلدىن بېرى خامۇش ھالدا چىرايى ئېچىلماي كېلىۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخان ئوغلىغا قايىل بولۇپ كۇلۇمسىرىدى. شۇنىڭ بىلەن ئون تۆت قاراقچى سۇلتان، ئەمىرلەرگە تەقسىم قىلىپ بېرىلدى ۋە ھەرقايسى ئەللەرگە ئەكېتىلدى ...

ئونىنچى باب

خوجا مۇھەممەد فىزالىدىننىڭ تەسەللىسى

1

پەتنۇس ۋە مىس چۆگۈن كۆتۈرگەن پېتى يېنىڭ قەدەم تاشلاپ كېلىگەن مەستۇرە ئايىم خۇمرىدىكى ئىككى تۇخۇم ئارىلاشتۇرۇلغان سۈت چايغا بىر توقاچ نانىنى چىلاپ، ئاقسۇ دىيارىدىكى ھۆرمەتكە سازاۋەر تەرىقەت پېشۋاسى خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ھەزرىتىمىنىڭ ئالدىغا قويدى.

— تەخسىرىم، قورساقلىرى ئېچىپ قالغاندۇ، چايغا مەرھەمەت قىلسىلا.

— ۋاقىت قايسى چاغ بولدى، خوتۇن؟ — قويۇق ئۇزۇن قاشلىرى ئاستىدىكى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن قاپقىنى ئارىدەك قوللىرى بىلەن ئۇۋۇلاپ ياستۇقتىن بېشىنى كۆتۈرگەن ھەزرىتىم مەنىلىك كۈلۈمسىرەپ، مەستۇرە ئايىمغا «يۆلە» دېگەندەك كۆز ئىشارىسى قىلدى.

— ۋاقىت چاشگاھ بولدى، تەخسىرىم، نامازىغا بامداتتىن كىرىپلا ئۇيقۇغا كەتكەنسىلە ...

ئىزمىلىرى ئېتىلمىگەن ئۇزۇن تاۋار نىمچىسىدىن لەۋەن قامىتى كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ گۈزەل چوكان ھەزرىتىمنىڭ تۆتىنچى خوتۇنى ئىدى. ئۇ قوي كۆزلىرىنى ئويناتقىنىچە يۈكۈنۈپ تۇرۇپ ئاۋۋال ھەزرىتىمنىڭ دۇمبىسىگە لىغلىداپ تۇرغان كۆكسىنى يېقىپ، ئاندىن ئىككى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئولتۇرغۇزدى.

— هەببەللى، هەببەللى، خان ئاغىچا، — دېدى خوجا فىزالىدىن كۆيۈنگەن هالدا. ئۇ ئەمدىلەتىن يىگىرمە بەش ياشلارغا كىرگەن بۇ چىرايلىق خوتۇننىڭ باشقا ئۇچ خوتۇنىغا قارىغاندا ياخشى كۆرۈپ «خان» دەپ ئەتىۋارلايتتى.

— تەخسىرىم، چاي سوۋۇپ قالمىسۇن.

— ئاغىچا دەملەپ كىرگەن چاي سوۋۇپ قالمايدۇ، — دېدى هەزرىتىم مەنىلىك خىرىلداپ.

— هەر ئىش ۋاقتىدا بولمىسا قىزىقى قالمايدۇ ... — دەرهال جاۋاب بەردى مەستۇرە ئايىممۇ نېمىگىدۇر ئىما قىلىپ.

هەزرىتىم كۈلۈپ سېلىپ ئاغزىغا ئالغان نانىنى پۇرقۇپ تاشلىدى.

— شەرەنداز، شەرەنداز.

— مانا دېمىدىممۇ، تەخسىرىم، ئېغىزلىرىدا تاماق تۇرماس بولۇپ قاپتۇ. جانابىي ئاللا كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلغاي.

مەستۇرە ئايىم بۇ يەتمىش ياشتىن ئاشقان ئېرىگە كىنايە قىلىپ، خۇددى هەسەلگە قول ئۇزارتقان كىشىگە نەشتەر سانجىغان هەرىدەك ئۇنى شۇ ئان چېقىۋالدى. دېمىسى ئىچىگە چۈشۈپ ئولتۇرۇپ كەتكەن خوجا فىزالىدىن بىر قولىغا خۇمرىنى ئالدى - دە، بىردەمدىلا قۇرۇقداپ قويدى.

— ئەلھەمدۇلىللا ! — خۇمرىنى قويۇپ دۇئاغا قول كۆتۈردى، — كۆپىنىڭ قاتاردا رىزقىمنى زىيادە قىلغايسەن، ئامىن ئاللاھۇئەكبەر.

مەستۇرە ئايىم داستىخاننى يىغىشتۇرۇپ تۇرۇشىغا مېهمانخانا ئىشكى يەڭگىل چېكىلدى. هەزرىتىم خوتۇنىغا كۆز ئىشارىسى بىلەن ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كېتىشنى بۇيرۇپ، ياستۇققا يۆلەندى.

— قېنى مەرهەمەت.

بېشىدا سەللە، تون كىيگەن دۇمچەك بىر ئادەم ئىشىكتىن

كىرىپلا يۈكۈنۈپ ئولتۇردى ۋە تىزلىرى بىلەن ئۆمىلەپ مېڭىپ ھەزرىتىمىنىڭ ئالدىغا كەلدى. بۇ خوجا فىزالىدىننىڭ خاس مۇلازىملىرىدىن بىرسى، خوتەن ۋىلايىتىدىن پىرنىڭ خىزمىتىگە بەل باغلاپ كەلگەن روزى سوپى ئىدى.

— ئەي مەرھەمەتلىك پىرىم، خان ھەزرەتلىرى بوسۇغىمىز ئالدىغا كېلىپ قاپتۇ.

— بالدۇرراق خەۋەر قىلمىغىنىنى، ئەستەغپۇرۇللا ! — ھەزرىتىم ئالدىراپ ئورنىدىن تۇردى.

— مەرھەمەتلىك پىرىم، خان خاس نۆكىرىنى ئالدىن ئەۋەتكەنكەن، ئۇ خانىنىڭ كېلىۋاتقىنى توغرۇلۇق ئۆزلىرىنى ۋاقىپلاندۇرۇشنى ئېيتىپ ئېتىكاپخانىدا قالدى، — دېدى سوپى، ئۇنىڭ قاپقارا كەكە ساقىلى تىترەپ كەتتى.

— ھە، مۇنداق دېگىن، ئۇنداق بولسا ئېتىكاپخانىغا چىقاي.

ھەزرىتىم «چىقىپ كەت» دېگەن مەنىدە سوپىغا ئىشارەت قىلدى. سوپى ئارقىسىچە تىزلىنىپ مېڭىپ ئىشىك ئالدىغا كەلگەندە، «يا نەخشىبەندى پىرىم !» دېگىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭدى.

— ئۆھۆ !

مەستۇرە ئايىم ئىچكىرىكى ئۆيدىن چىقتى.

— جەنىدە تونۇمىنى كىيدۇرۇپ قويسىلا، ئاغىچا، — دېدى ھەزرىتىم قوللىرىنى يېيىپ.

مەستۇرە ئايىم ئىچكىرىكى ئۆيدىن جەنىدە ۋە ئاق داكا سەللە ئورالغان كۆلاھنى ئاچىقتى. ئۇ ئاۋۋال جەندىنى، ئاندىن كۆلاھنى كىيدۇردى.

«سۇلتان ئەھمەدخان بۇ قېتىم ئاقسۇغا كەلگەندىن بېرى مەندىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرگەنىدى، ھالا بۇگۈن كېلىشىدە بىر سەۋەب بولسا كېرەك. سۇلتاننىڭ مىجەزى چۈس، ئىلاھا ئۆزۈڭ پاناھ بولغىن !» ئۇ كۆڭلىدە ئىلتىجا قىلىپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى.

*　　*　　*

زاۋال ۋاقتى، ئاسمان يۈزىنى قارا بۇلۇتلار قاپلىغانىدى. كەچ كۈزنىڭ سوغۇق شامىلى سۈيى تارتىلىپ قىرغاقتىن خېلىلا تۆۋەنلەپ ئېقىۋاتقان ئاقسۇ دەرياسىدا سانسىز چىم - چىم پەيدا قىلىپ، يېنىك ئىرغاڭلاپ تۇرغان دەل - دەرەخلەرنىڭ ئاخىرقى ياپراقلىرىنى قويماي تۆكمەكتە ئىدى. شەھەر كوچىسى غازاڭ بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. شۇ تاپتا ئەمىر - ئەركانلىرى بىلەن كېتىۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ چىرايى خۇددى ھاۋادەكلا تۇتۇق ئىدى. «تەقدىر - قىسمەت بىلەن ئاتام يۇنۇسخان ۋاپات بولۇپ، موغۇلىستانغا خان بولغىنىمدىن بېرى قىر - چاپ بىلەن ماڭا ھېچ ئارامىلىق بولمىدى. ئون يىلدىن بېرى زورلۇق كۈچ بىلەن موغۇلىستاننى بويسۇندۇردۇم. ئاكام مەھمۇدخانىنىڭ بىر كۆزى مەندە، بىر كۆزى ئاشۇ ئۆز تاجۇتەختىگە خەۋپ يەتكۈزۈپ تۇرغان سەمەرقەنت ۋە خۇراسان تەرەپتە. ئەل تىنچ ئەمەس، يامان بولغىنى مىرزا ئابابەكرى كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىپ ئاقسۇنىمۇ يۇتۇۋېلىش كويىدا بولماقتا. ئىككى قېتىم يۈرۈش قىلىپ ئۇنىڭدىن يارکەندنى ئالالمىدىم. بۇ مەندەك باھادىر خان ئۈچۈن نومۇس. ئۇنى جەزمەن يەر بىلەن يەكسان قىلىشىم كېرەك. بۇ ھەقتە خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ھەزرىتىمدىن مەسلىھەت ئالغۇم بار. ئەي ئاللا، ياخشى مەسلىھەت بەرگۈزگەيسەن. پېقىرنى ئۇنۇملۇك چارە - تەدبىرگە ئىگە قىلغايسەنكى، پەزلى كەرىمىڭ بىلەن غەلىبىگە ئېرىشتۈرگەيسەن ...»

چىلان تورۇقنىڭ قاتتىق پۇشقۇرۇشى ئۇنى خىيال دەرياسىدىن ئۈمىد قىرغىقىغا چىقاردى. كۆز تىككەن يەردە خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ھەزرىتىم خانىقاسىنىڭ دەرۋازا، پەشتاقلىرى كۆرۈندى. ئۇ قۇيۇندەك يورغىلاپ كېتىۋاتقان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ سەل ئاستىلاتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، شاھەنشاھىم ! مۇبارەك قەدەملىرى پېقىرنىڭ غېرىبخانىسىنى ئاۋات قىلغاي، — ھاسسىنى توكۈلدىتىپ يىراقتىن پايپاسلاپ كەلگەن خوجا فىزالىدىن ئاتتىن چۈشۈۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخانغا تەزىم بەجا كەلتۈردى.

— ۋەئەلەيكۈم ئەسسالام، پىرىم، ھەزرەتلىرىنىڭ دىدارى پېقىرنىڭ ئۈزۈلگەن ئۈمىدىنى ئۇلىغۇچى رىشتە، ئۆچكەن ئارزۇ چىرىغىنى ياندۇرغۇچى خاسىيەتلىك چاقماقتۇر.

— قۇللۇق، شاھىم. غېرىب خانامغا مەرھەمەت قىلغايلا.

خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ئاق سەللە ئورالغان بېشىنى سەل ئېگىپ ھاسسىنى توكۈلدىتىپ ئالدىدا ماڭدى. ئۇنىڭ كۈمۈشتەك پارقىراق ساقىلى پۇتۇن تېنىنى ئوراپ تۇرغان مەللە تون ئۈستىدىن كۆكرىكىگە يېيىلىپ تۇراتتى. ئېتىكاپخانىدىن ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىققان خاس نۆكىرى بىر ياندا تەزىمدە تۇردى. سۇلتان ئەھمەدخان قاراڭغۇ دالاندىن ئۆتۈپ ئېتىكاپخانىغا كىردى. خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن تۆردىكى ماموق يېكەنداز ئۈستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، قويۇق قاشلىرى ئۈستىدىكى ھۇۋۇشنىڭكىدەك سىرلىق كۆزىنى ئەھمەدخانغا تىكتى. ئۇ پىرئۈستازلىق سالاپىتى بىلەن:

— مەرھەمەت، سۇلتان، ئويلىمىغاندىمكى، ئالىيلىرىنىڭ پەقرۇل ھەقىرنى ئىزدەپ كېلىشىدىكى بائىس نېمىدۇر؟ — دېدى خىرقىراپ. ئەھمەدخاننىڭ قارا قاشلىرى سەل كۆتۈرۈلۈپ، بۇرتۇپ چىققان مەڭزى ۋۇللىدە قىزاردى.

— ھەزرىتى پىرىم، ئەپۇ قىلسۇنلاركى، پېقىر زالىم بەدكار ئاتابەكرى ئۈستىدىن دادخالىق ئېيتىپ كەلدىم.

ھەزرىتىم ئاپپاق ساقىلىنى بىر سىيپاپ قويدى:

— ئەي خان ھەزرەتلىرى، گەرچە، سىلى ياش بولسىلىمۇ، سۇلتان دېگەن مۇبارەك ناملىرى بار، ئالىيلىرى ناھايىتى قەيسەر ئىدىلىغۇ؟

— ئارى، ھەزرىتى پىرىم، — ئاستا جاۋاب بەردى ئەھمەدخان

يا ئۆره تۇرۇشىنى، يا يېكەنداز ئۇستىده ئولتۇرۇشىنى بىلەلمەي. هەزرىتىم ئولتۇرۇشقا تەكلىپىمۇ قىلماي سوئالىنى داۋاملاشتۇردى:

— سۇلتانىم، ئاتىلىرىنىڭ ئىسمىشەرىپلىرىنى ئەسلىگەيلا.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، تەخسىر؟ ئاتامنىڭ موغۇلستان پادىشاهى يۇنۇسخان ئىكەنلىكى پۈتۈن دۇنياغا ئايانغۇ.

— ئارى، تېرىكمەي جاۋاب بەرگەيلا. سۇلتان، پېقىرنىڭ پىرلىرى ئىكەنلىكىمنى ئۇنتۇپ قالمىسۇنلار.

— خۇدا ساقلىسۇن، پىر ـ ئۇستاز.

— بوۋىلىرىنىڭ نامى؟

— ئۇۋەيسخان.

— ئۇۋەيسخانىنىڭ ئاتىسىنىڭ نامى؟

— شىرئەلىخان.

— ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ نامى؟

— مۇهەممەدخان.

— ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ نامى؟

— خىزىر خوجاخان.

— ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ نامى؟

— چاغاتاي ئەۋلادىدىن دەسلەپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان تۇغلۇق تۆمۇرخاندۇر، پىرىم.

— باركاللا، باركاللا، بالام، ئولتۇرغايلا، — هەزرىتى خوجا مۇهەممەد فىزالىدىن پىرىم ئەهمەدخانغا يېنىدىن جاي كۆرسەتتى، — شۆهرەتلىك ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ نامى ئەسلىرىده چىراغدەك روشەن تۇرۇپتۇ، سۇلتان.

ئۇنىڭ بۇ سۆزىده قاتتىق تەئەددى بار ئىدى. ئۇ ئېغىر تىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ئالىيلىرى قان كېچىپ پۈتۈن موغۇلستانىنى ئۆز ئىلكىلىرىگە ئالدىلا. شۇنداق تۇرۇقلۇق دۇشمەنگە قىلىچ كۆتۈرمەي دادخالىق ئېيتىپ ئالدىمغا كېلىشلىرى مېنى

ئەجەبلەندۇردى. غالىب دۇشمەنگە باش ئەگمەي، قەتئىي ئىرادە بىلەن بوشاشماي قارشى تۇرغاندىلا تارتىۋېلىنغان نۇسرەتنى قولغا كەلتۇرگىلى بولىدۇ.

— ئۇستازىم، سۆزلىرى بەرھەق. ئۇ دانا باھادىر بوۋىلىرىمنى ئۇنتۇغىنىم يوق. سەمىمگە سېلىپ شۇنى بىلدۇردىلەركى: مەن ئۇلارغا يۇز كېلەلمەيدىكەنمەن. قاچاق سۇلتان بولغان پېقىرنى جانابىي ئاللا قانداق جازاغا تارتسا ھەق بولىدۇ، تەخسىر.

قوشۇمسىدا ئىككى تۇرۇك پەيدا بولغان سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ چىرايىدىكى قىزىللىق يوقلىپ ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ لېۋىنى قاتتىق چىشلىگىنىچە ئۆرە تۇرىۋەردى.

— سۇلتانىم، ئولتۇرسۇنلار، — خوجا فىزالىدىن بىر قولىنى يەرگە تىرەپ تەستە ئورنىدىن تۇرۇپ جاي كۆرسەتتى.

ئۇ پىر - ئۇستازلىق مەرتىۋىسىدە پادىشاھتىن ئۇستۇن بولالمايدىغانلىقىنى، ئەگەر سۇلتاننىڭ غەزىپى تۇتسا ئاياپ قويمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا، تەسەللى بېرىپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئاللانىڭ ئالدىدا پادىشاھمۇ، پۇقرامۇ، بايمۇ، گادايمۇ ئوخشاشلا بەندە، ھالبۇكى بۇنى ئۇنتۇش مەنمەنلىكتىن كېلىپ چىقىدۇ. چۇشكەن روھلىرىنى كۆتۇرۇش، يېرىم كۆڭۈللىرىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن، ئاتايا قەلبەن سۆزلىرىمنى قىلدىم. ئارتۇقچە ھەسرەت چېكىپ يۇرمىسۇنلار. ئاتىلىرى شاھىجاھان يۇنۇسخان گەرچە تۇغقىچە كەتكەن بولسىمۇ، تەختلىرىدە بەرقارار دۇرلارکى، مىرزا ئاباباكرىنىڭ بويۇنتاۋلىقىغا ھەرگىز يول قويمىغايلا. ئالىيلىرىنىڭ قەيسەرلىكى ئالدىدا مىرزا ئاباباكرى بۆرىدىن قورقۇپ قاچقان توشقان مەسەللىكتۇر.

— پىر - ئۇستاز، بەرھەق سۆزلىرىنى ئېغىر ئالغىنىم يوق ۋە كۆڭلۇمدە باشقىچە غۇممۇ يوق. ئەمما، موغۇلىستان خەلقىنىڭ مەندىن كۆڭلى قالارمۇ دېگەن ئەندىشە پېقىرنى پاراكەندە قىلماقتا، — دېدى سۇلتان ئەھمەدخان قول ئىشارىتى بىلەن

ئولتۇرمايدىغانلىقىنى بىلدۇرۇپ، — پېقىر ئاۋامنىڭ كۆتكىنىدىن چىقالمىدىم، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەپسۇسلىنىمەن، — ئۇ سۆزدىن توختاپ ئۆز ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ مۇنۇ ئىككى مىسرا شېئىرىنى ئوقۇدى:

ئەھلى ئالەم بىرله ئالەمدىن ۋاپا تاپماس كىشى،
ئەي، خۇش ئول ئازادەكىم، ئالەم ئىله يوقتۇر ئىشى.

«ئۆز تەختى، پاراغىتىنىلا ئويلاپ ئالەم بىلەن كارى بولمىغان پادىشاھ قانداقمۇ ئادالەتنى جارى قىلدۇرالىسۇن؟ سەن ئوغلۇم شۇنى ئۇنتۇپ قالمىغىنكى، راھەتتىمۇ، جاپادىمۇ ئۆز قوۋمى ۋە ئېلىنىڭ غېمىنى يېمىگەن پادىشاھنىڭ ئىشلىرى ئوڭ كەلمەيدۇ» دېگەن ئاتىسىنىڭ سۆزلىرى سۇلتاننىڭ كۆڭلىدىن كېچىپ، ئۇنىڭ خانلىق تەختىگە قانداق چىقىقانلىقى توغرۇلۇق دەپ بەرگەنلىرى ئېسىگە كەلدى.

2

يۇنۇسخان موغۇلىستان خانى ئۇۋەيسخاننىڭ چوڭ ئوغلى بولۇپ، ھىجرىيە 819 ـ يىلى① ئالمالىقتا تۇغۇلغانىدى. ئۇنىڭدىن ئىككى يىل كېيىن تۇغۇلغان ئىسەن بۇغاخان گۆدەكلىك ۋاقتىدىن تارتىپ ئۆكتەم، ئازازۇل ئىدى، دېگىنىنى قىلدۇراتتى. ناز ـ كەرەشمىلىك كىچىك خوتۇنىدىن بولغان بۇ ئوغلىغا ئاتىسىمۇ بەك ھېرىس ئىدى.

بويلۇق بولسىمۇ ياۋاش، كەم سۆز ئاكىسى يۇنۇسخاننىڭ قولىغا نېمە چۈشسە ئىسەن بۇغاخان شۇنى تارتىۋالاتتى. دادىسى ئۇۋەيسخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن خانلىق تەختىدە يۇنۇسخان ئولتۇرۇشى كېرەك ئىدى. ئەمما، ۋەدە قىلىپ ھۆرمىتى ئۈستۈن

---

① ھىجرىيە 819 ـ يىلى — مىلادىيە 1417 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

ۋەزىر - ئەمىرلەرنى ئۆزىگە قارىتىۋالغان ئىسەن بۇغاخان موغۇلىستان تەختىگە چىقتى. ئۆز تەرەپتارلىرىنى يۇقىرى ئورۇنغا قويدى. يۇنۇسخانغا بۇ قاتتىق ئەلەم بولدى. ئۇنىڭ ئىگىچىسىنى ئوغلى ئابدۇلئەزىز مىرزىغا ئېلىپ بەرگەن سەمەرقەنت پادىشاھى ئۇلۇغبەگنى پاناھ تارتىپ، بارىن قەبىلىسىنىڭ تۇمەنبېگى ئىرازان بىلەن جوراس قەبىلىسىنىڭ تۇمەنبېگى مىرەك تۇركمەن ئوتتۇز مىڭ ئۆيلۈك قوۋمى بىلەن يۇنۇسخانىنى سەمەرقەنتكە ئېلىپ باردى. لېكىن، ئۇلۇغبەگ ئىسەن بوغاخاننى ياقلايدىغان كېلىنىنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ، يۇنۇسخانغا ئىلتىپات قىلمايلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ بىلەن كەلگەنلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئەسىر قىلدى، قالغان قىسمىنىڭ ئەرلىرىنى قەتلىئام قىلدى. يۇنۇسخانىنى بىر بۆلەك مۇلازىملىرى بىلەن خۇراسان پادىشاھى بولغان ئاتىسى شاھرۇخ مىرزا قېشىغا ئەۋەتتى. شاھرۇھ مىرزا ئەمدىلا ئون ئۇچكە كىرگەن بۇ ئەدەپلىك بالىنى ياقتۇرۇپ قالدى. پەزىلەت ۋە ئىلىمدە كامال تاپسۇن دەپ ئۇنى مەۋلانا شەرىپىدىن ئەلى يەزدىگە① شاگىرتلىققا بەردى. ئۇ ئۇنىڭ قولىدا ئون ئىككى يىل ئوقۇدى. ئۇستازىنىڭ تاللانما ئەسەرلەر توپلىمى «مۇئەممما تەرەزى»نى ئوقۇپلا قالماي، يەنە ئۇنىڭ «ھىلال»، «زەپەرنامە» قاتارلىق بىرقانچە ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ چىقتى. ھەممىدىن بەك سەئىدىنىڭ «گۈلىستان»نىنى ياقتۇرۇپ قالغانىدى. ئەرەبچە، پارسچىنى پىششىق بىلىشى ئۇنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىشىدا فارابىي، ئىبىن سىنا ئەسەرلىرىنى ئۆگىنىپ، مۇتالىئە قىلىشى ئۇچۇنلا ئەمەس، پارس ۋە ئەرەب دىيارىدا ئىلىم تەھسىل قىلىشى ئۈچۈنمۇ يول ئېچىپ بەرگەنىدى. يۇنۇسخان شاھرۇخ مىرزىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئۇنىڭ شىرازدا ھۆكۈمران بولۇپ تۇرغان ئوغلى ئىبراھىم سۇلتان مىرزىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئاز ۋاقىت ئوردا خىزمەتتىدە بولدى.

---

① مەۋلانا شەرىپىدىن ئەلى يەزدى — ئەينى زاماندا داڭ چىقارغان ئالىم، ئەدىب.

بەختكە قارشى ئىبراھىم سۇلتان ئۇشتۇمتۇت باقمي ئالەمگە سەپەر قىلدى. تەختكە ئوغلى ئابدۇللا مىرزا ئولتۇردى. يۇنۇسخان ئۇنىڭ خاس نۆكىرى بولۇپ شىرازدا ئون سەككىز يىل تۇرۇپ قالدى. ئارىلىقتا ئىراق، شام، مەككە ـ مەدىنە، مىسىر تەرەپلەرگە بىرىپ شىرازغا قايتىپ كەلگەندە، ئۆزىگە سوغۇق مۇناسىۋەتتە بولۇپ ئادەملىرىنى ئۆلتۇرگەن سەمەرقەنت پادىشاھى ئۇلۇغبەگنى ئوغلى ئابدۇلتىپ مىرزىنىڭ ئۆلتۇرگەنلىكىنى ۋە ئۇ پادىشاھ بولۇپ ئالتە ئاي ئۆتمەستىن دۇشمەنلىرى ئۇنىمۇ ئۆلتۈرگەنلىكىنى ئاڭلىدى. «ئەلقىساسۇ مىنەلھەق①، يامانلىق ئۆزىگە قايتىدۇ، ياخشىلىقنى دوست تۇت» دېدى ئۆز ـ ئۆزىگە. ئۇنىڭ زېھنىمۇ، كۆزىمۇ ئېچىلىپ، ئالىم ۋە سىياسىي ئەربات بولۇپ قالغانىدى. يۇرت ـ ئېلىنى سېغىنغان يۇنۇسخان سۇلتان ئابدۇللا مىرزىنىڭ يۇقىرى مەنسەپ ۋەدە قىلغىنىغا قارىماي سەمەرقەنتكە قايتىپ كەلدى. ئۇ ئىسەن بۇغاخانىنى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقان سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋېلىشىغا ئېرىشتى. ئۇ ئۇلۇغبەگ مەقبەرىسىگە بېرىپ خەتمىقۇرئان قىلىپ كەلگەندىن كېيىن:

— موغۇلىستانىنىڭ خانى بولۇشنى ئاللا سىزگە مەنسۇپ قىلغاندەك تۇرىدۇ، — دېدى ئەبۇ سەئىد مىرزا ئۇنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، — موغۇلىستان ئىسەن بوغاخان قولىدا نامراتلىشىپ كەتتى. ئۇ ھەدەپ قوشۇنلىرىنىڭ يېرىگە ھۇجۇم قىلىپ غەلىبە قىلالمايلا قالماستىن، نۇرغۇن نۆكىرىنىڭ قىرىلىشىغا، خەزىنە ـ دەپنىلىرىنىڭ خورىشىغا، خانلىقنىڭ يىلدىن ـ يىلغا ئاجىزلاپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولدى. ئۆز ھالىغا باقماي زېمىنىمىزغا باستۇرۇپ كەلگەن ئۇ مەلئۇنىنىڭ ئوبدان جازاسىنى بېرىپ، كىشى يېرىگە ئىككىنچى ئاياغ باسماس ھالغا چۈشۈرۈپ قويدۇم. ئاڭلىسام موغۇلىستان خەلقى ئۇنىڭدىن بىزار بولۇپ يولىڭىزغا كۆز تىكىۋېتىپتۇ. لەشكەر دېسىڭىز قانچىلىك

---

① ئەلقىساسۇ مىنەلھەق — قىساس ئالماق ھەققۇر.

كېرەك بولسا شۇنچىلىك بېرەي، موغۇلىستانغا بېرىڭ، ئاللا سىزگە نۇسرەت ئاتا قىلغۇسى.

— ياخشى كۆڭلىڭىزگە رەھمەت، سۇلتان، پېقىرغا بىرئاز مۆھلەت بەرگەيسىز. ئاللادىن ئىزنى① تەلەپ قىلغۇم بار.

يۇنۇسخاننىڭ سەۋەب كۆرسەتمەي، سۆزىنى ئىلىك ئالغانلىقىدىن خۇرسەن بولغان ئەبۇ سەييىد مىرزا ئۇنى ئوردا ئىشىكىدىن چىقىپ قونالغۇسىغا ئۇزىتىپ قويدى.

يۇنۇسخان خارەزىم، خۇراساندا يۇقىرى ئابرۇي قازانغان خوجا ناسىرىدىن ئۇبەيدۇللا ئەھرارنىڭ خانىقاسىغا يالغۇز باردى. ئىككى قاناتلىق كاتتا دەرۋازىنىڭ ئۈستىدىكى چوڭ گۈمبەز كۆرۈنگەندە ۋۇجۇدى ھاياجان تىترىكىدىن لەرزىگە كەلدى. خوجا ناسىرىدىن ئۇبەيدۇللا ئەھرارنىڭ ئېتىكاپخانىسىغا كىرىپ يۈكۈندى. ئۇچىسىغا ئاق تون، بېشىغا ئاق سەللە ئوراپ ئولتۇرغان ھەزرىتى خوجام ئۇنىڭ كۆزىگە كېپەنگە ئورىنىۋالغاندەك سۈرلۈك كۆرۈنۈپ كەتتى.

— پېقىر مۇساپىر بىئىلاج مىسكىنمەن. ئاللادىن ئىزنى سوراش ئۈچۈن كەلدىم. پىر - ئۇستاز ياردەم قىلامدىكىن؟ — دېدى ئۇ پەس ئاۋازدا.

— پېشانەڭدىن ئۇلۇغ نەسەبلىك ئىكەنلىكىڭ كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ، ياردەم بېرەي. ئاۋۋال غۇسۇل قىلىپ پاكلان، ئاندىن ھۇجرىغا كىرىپ خۇپتەن بولغۇچە ھەر ناماز ئارىلىقىدا سۈرە فاتىھەنى ئوقۇپ ئۆزۈڭگە ھۈرگىن. ناماز خۇپتەننى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن بىرىنچى قەدەمدە «ئايەتۇلكۇرسى»نى ئوقۇشنى بىر يۈز ئون بىر قېتىمغا يەتكۈزگىن، ئاندىن بىر يۈز ئون بىر رەكەت ناماز تەھەججۇتنى② ئادا قىلغىن. ئارىلىقتا تاھارەت يەڭگۈشلەشنى ئۇنتۇمىغايسەن. ناماز بامداتتىن پارىخ بولغاندىن

---

① ئىزنى — پۈتۈن ئىخلاسى بىلەن ئىبادەت قىلىپ، ئاللادىن كەلگۈسى ئىشلاردىن بېشارەت بېرىشنى تەلەپ قىلىش.

② ناماز تەھەججۇت — كېچىدە ئوقۇيدىغان ناماز.

كېيىن ئىككىنچى قەدەمدە «ئايەتۈلكۈرسى»نى ئوقۇشنى يەنە بىر يۈز ئون بىر قېتىمغا يەتكۈزگىن. نامـاز پېشىنىنى ئۆتەپ بولغاندىن كېيىن ئۈچىنچى قەدەمدە يەنە «ئايەتۈلكۈرسى»نى ئوقۇشنى بىر يۈز ئون بىر قېتىمغا يەتكۈزگىن. ئاخىرىدا ئىككى رەكەت نەفلە نامـاز ئوقۇپ، ئاللاغا ئىلتىجا قىلىپ جاينامازغا باش قويغىن، جانابـي ئاللا ئىزنى بەرگەي. خوپ، بارغىن، يىگىت، ئىمانىڭ ساڭا يار بولغاي.

يۈنۈسخان خوجا ئەھرارنىڭ دېگەنلىرىنى پۈتۈن ئىخلاسى بىلەن ئورۇنلاپ بولۇپ، ئاق جاينامـاز ئۈستىگە باش قويدى. ئۇ گويا پۈتۈن ئۇستىخان، ئۈگىلىرى بىر - بىرىدىن ئاجراپ كەتكەندەك ھالسىزلىنىپ ئۇيقۇغا كەتتى.

... يـۈنۈسخان قـاردەك ئاق كىگىز ئۈستىگە يۈكـۈنگەنـدى. يېنىدا گۈزەل چىرايى تولۇن ئايدەك نۇرلىنىپ كەتكەن بىر قىز ئولتۇراتتى. ئاپپاق ساقىلى كۆكسىدە يەلپۈنـۈپ تۇرغان بىر بوۋاي: «مـۇبارەك، ئوغلـۇم، سەن خان بـولـدۇڭ. مەن ساڭا تاج كىيدۈرگىلى كەلدىم» دېدى. «بوۋا، ئۆزلىرى كىم بولىدىلا؟» سورىدى ئۇ خۇشاللىقى ئىچىگە پاتماي. «مېنى تونۇمىدىڭمۇ؟ مەن چوڭ بوۋاڭ تۇغلۇق تۆمۈرخان بولىمەن، تۇر ئورنۇڭدىن، ئەلگە قۇللۇق قىل ! ...»

چۆچۈپ ئويغانغان يۈنۈسخان ئورنىدىن دەس تۇردى. گەرچە بىر كېچە - كۈندۈز بىر لوقما نان ياكى بىر يۇتۇم سۇ ئىچمىگەن بولسىمۇ، ئۆزىنى ئۇچتەك يېنىك سەزدى. ئۇ روھلىنىپ كەتكەندى. «شۈكۈر ئاللا، پېقىر قۇلۇڭنى قىلغان ئىشىدىن پۇشايمان قىلمايدىغان بەندىلىرىڭنىڭ قاتارىدا قىلغىن» دېدى - ده، ئۈدۈل قەسىرىگە بېرىپ غىزالاندى. كېيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ تەختگاھىغا كىردى.

— رۇخسەت قىلغايلا، سۇلتان. ماڭا مەرھەمەتلىك ئاللادىن ئىزنى بېرىلدى. پېقىر بۇگۈن كېچە يولغا چىقاي دەيمەن.

مىسىر ماقاسىدىن تىكىلگەن ئەرەبچە تونىنى سېلىۋېتىپ، ئۇچىسىغا موغۇلچە پەرىجە ئارتىپ، سەللە ئورايدىغان بېشىغا زەر پۇپۇكلۇك مالخاي كىيىۋالغان يۇنۇسخانىنىڭ مەغرۇر تۇرقىدىن قەتئىي ئىرادىگە كەلگەنلىكىنى بىلگەن پادىشاھ ئەبۇ سەييىد مىرزا ئارتۇقچە تەكەللۇپ قىلمايلا ئاقيول تىلىدى.

بۇ كۈنلەردە خان قىرىق بىر ياشتا بولۇپ، ھىجرىيەنىڭ 860 ـ يىلى① ئىدى.

يۇنۇسخاننى ھەرقايسى موغۇل قەبىلىسىنىڭ تۈمەنبەگلىرى، ئىسەن بوغاخاندىن كۆڭلى قالغان بىر قىسىم ۋەزىر، ئەمىر، بەگ، سەردارلار، يۇرت كاتتىلىرى ئالمالىقتىن ئون چاقىرىم يەرگىچە ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى.

شۇ يىلى موغۇل تۈمەن ئەمىرى مىرپىر ھاجى كۆنچەنىڭ ساھىبجامال قىزى ئىسان دۆلەت بېگىمنى يۇنۇسخان ئەمرىگە ئالدى. توي ئەتىسى بامدات نامىزىدىن كېيىن موغۇل تۈمەنبەگلىرى بۇلارنى ئاق كىگىز ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ، يۇنۇسخانغا تاج كىيدۈرۈپ موغۇلستان خانى دەپ ئېلان قىلىشتى. بىر ئايدىن كېيىن ئىسان بۇغاخاننى باغلاپ ئەكەلگەن مىرپىر ھاجى كۆنچەنىڭ ياساۋۇللىرى ئۇنى يۇنۇسخانىنىڭ ئايىغ ئاستىغا ياتقۇزۇپ:

ــ خان ھەزرەتلىرى، دارغا ئاسامدۇق؟ بوغۇزلامدۇق؟ ياكى بوغۇپ ئۆلتۈرەمدۇق؟ ــ دەپ سورىدى.

ياداپ كۆزلىرى ئىچىگە كىرىپ كەتكەن ئىسان بۇغاخان ئاكىسىغا توغرا قارىيالماي يەر قاساپ ياتاتتى. يۇنۇسخان ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئىنىسىنىڭ يېنىدا زوڭ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ قوللىرىنى يەشتى.

ــ سەن ماڭا دۈشمەنلىك قىلغان بولساڭمۇ بىر ئاتىدىن تۇرەلگەن قېرىنداشىمسەن، سېنى كەچۈردۈم، يەنە بېشىمغا

---

① ھىجرىيە 860 ـ يىلى ــ مىلادىيە 1456 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

قىلىچ چاپامسەن ياكى خانلىقىمنى رونىق تاپتۇرۇش يولىدا جان پىدا قىلىپ گۇناھىڭنى يۇيامسەن، بۇ ئىختىيارىڭ، كەل، ئىنىم، مەن سېنى بىر قۇچاقلىۋالاي. مەرھۇم ئاتا ـ ئانامنىڭ روھى خۇشال بولسۇن.

ئىسان بۇغاخان ھۆكۈرەپ يىغلاپ ئاكىسىنىڭ ئايىغىغا تاشلاندى.

ـــ قارا نىيەت سۈيىقەستچىنى كەچۈرۈشكە بولمايدۇ، ئاكا. پىقىر نالايىق ئىنىڭنى ئاتىنىڭ قۇيرۇقىغا سۆرىتىپ ئۆلتۈرۈڭ.

ـــ چايانمۇ بىر ـ بىرىنى چاقمايدۇ. لېكىن، ئادەملەر بىۋاپا بولسىمۇ، ھەممىسى نامەرد ئەمەس، سېنى ئەپۇ قىلالمىسام قانداقمۇ ئۇ دۇنيادا ئاللانىڭ ئەپۇ قىلىشىغا ئېرىشەلەيمەن، ئىنىم؟ تۇرغىن، خانلىقىمىز ئۈچۈن ھالال خىزمەت قىل.

دانىشمەنلەرنىڭ قاتىل بىلەن زىناخورنىڭ ئۆمرى كوتا بولمدۇ، دېگىنى راست بولسا كېرەك. پۇقرانى ئۇنتۇپ ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەن، ئەلنىڭ ھالىغا يەتمەي ئۇرۇش قوزغاپ قان تۆككەن ئىسان بۇغاخان ئەركىنلىككە ئېرىشكەندىن كېيىنمۇ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرمىدى. ئۇ سارائ بولۇپ قېلىپ ئۇچ ئايدىن كېيىن ئۆلدى.

يۇنۇسخان تەختكە چىققاندىن كېيىن خەلقتىن ئۇچ يىلغىچە ئالۋان ـ ياساقنى كۆتۈرۈۋەتتى. بەش يىل ئىچىدە ئىسان دۆلەت بېگىمدىن مېھرىنىگار، قۇتلۇقنىگار، خۇبنىگار ئاتلىق ئۇچ قىز پەرزەنت كۆردى. بۇلار بىر ـ بىرىدىن چىرايلىق بولۇپ، ھەممىسى ئاھۇ كۆزلۈك ئىدى. خان بەدەخشان ئېلىگە مېھمان بولۇپ بارغاندا، بۇ مەملىكەتنىڭ پادىشاھى مۇھەممەدخانىنىڭ قىزى شاھ بېگىمنى نىكاھىغا ئالدى. بۇ نازۇك بەدەن خوتۇنى مەھمۇدخان، ئەھمەدخان ئاتلىق ئىككى ئوغۇل، سۇلتانىنىگار خېنىم، دەۋلەت سۇلتان خېنىم ئاتلىق ئىككى قىز تۇغۇپ بەردى.

مېھرىنىگار خېنىمنى سۇلتان ئەبۇ سەئىد مىرزىنىڭ چوڭ ئوغلى سۇلتان ئەھمەد مىرزىغا، سۇلتانىنىگار خېنىمنى ئىككىنچى ئوغلى سۇلتان مەھمۇد مىرزىغا، قۇتلۇقنىگار خېنىمنى ئۈچىنچى ئوغلى سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىغا، خۇبنىگار خېنىمنى كاشغەر خانى مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ ئوغلى مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىغا ياتلىق قىلغانىدى.

يۇنۇسخان ئوتتۇرا ئاسىيادىكى چاغاتاي ئەۋلادىدىن بولغان خانلار بىلەن ئەمىر تۆمۈر ئەۋلادىدىن بولغان خانلارنىڭ قولىدىن تاشكەنت دىيارىنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى چوڭ ئوغلى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ باشقۇرۇشىغا، ئاقسۇنى كىچىك ئوغلى ئەھمەدخانىنىڭ باشقۇرۇشىغا بەرگەنىدى.

ئۇستازى ئۇزاق سۆكۈتتىن كېيىن گەپ باشلىشى بىلەن تەڭ ئەھمەدخانىنىڭ خىيال قۇشى ئۆتمۈشكە پەرۋاز قىلىشتىن باش ئۇستىدە توختاپ قالدى.

— يۇنۇسخان ئالىي ھىممەتلىك مەرد پادىشاھ ئىدى. ئۇ ۋاپات بولغانغا قەدەر ئەپۇچانلىقى، كۆڭلى ـ قارنىنىڭ كەڭلىكى بىلەن پۈتۈن موغۇلىستان، خۇراسان، ماۋەرائۇننەھر شاھلىرى ئىچىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى. ئالىيلىرىنى جازا يۈرۈشى ئۈچۈن يولغا سالغىنى دەل ئەنە شۇ ئۆز قوۋمىنى راھەت ـ پاراغەتكە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن بارلىقىنى بېغىشلىغان ئاتىلىرىدۇر. دۈشمەننى جازالىسىلا بولىدۇكى، ئۇمىدسىزلەنسىلە بولمايدۇ. ئەمدى غەيرەتكە كېلىپ تەييارلىقنى پۈختا قىلىشلىرى زۆرۈر. بۇ ھەقتە بىر مەكتۇپ يوللاپ ئاكىلىرى سۇلتان مەھمۇدخانىنى مىرزا ئابابەكرىنىڭ قىلمىشلىرىدىن خەۋەردار قىلغايلا.

خوجا فىزالىدىن ھەزرىتىم ئولتۇرماي ھاسىسىغا تايىنىپ تۇرغىنىچە سۆزلەپ كەتتى.

— ئولتۇرسىلا، پىر ـ ئۇستاز، — دېدى خىيالى بۆلۈنگەن سۇلتان ئەھمەدخان خوجا فىزالىدىنىنى ئورنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، —

رەھمەت، پىر - ئۇستاز، سىلى ماڭا ئۇمىد بېغىشلىدىلا. مىرزا ئابابەكرى ئۇستىگە مانا بۇ قېتىملىقى بىلەن ئىككى نۆۋەت جازا يۈرۈشى قىلدىم، بىراق ھەر ئىككى قېتىمدا ئېچىنىشلىق، ئەلەملىك مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدىم. بۇنىڭدىن يىگىرمە يىل ئىلگىرى رەھمەتلىك ئاتام سۇلتان يۇنۇسخان مىرزا ئابابەكرى ئۇستىگە ئىككى قېتىم لەشكەر تارتىپ مەغلۇپ بولغانىدى. بۇ ئۇستىگە ئىككى قېتىم لەشكەر تارتىپ مەغلۇپ بولغانىدى. بۇ ئاچچىق ساۋاق ئېسىمدە بولسىمۇ، ئاتام ۋاپاتىدىن ئون ئۈچ يىل كېيىن مەنمۇ مەغلۇبىيەتنىڭ ئاچچىق شارابىدىن ئىككى خۇمرا ئىچتىم، ئۇستاز. مىرزا ئابابەكرى ھەم كۈچىيىپ، ھەم مەككارلىشىپ، ھەم ياۋۇزلىشىپ كېتىپتۇ. ئاتامنىڭ نەسىھەتىنى ئۇنتۇپ، مۇدھىش دۇشمەننى سەل چاغلاپتىمەن. ھالا ھەزرەتلىرىمۇ بۇنى قاتتىق ئەسكەرتىپ ماڭا ھېكمەتلىك ھەم ئىبرەتلىك تەنبىھ بەردىلە. بۇنى بەجانىدىل قوبۇل قىلمەن. دۇشمەن ئۇستىدىن دادخالىق ئېيتىش سۇلتان بولغان پېقىرغا ھەقىقەتەنمۇ مۇناسىپ كەلمەيدىكەن. مەن بۇ نامۇناسىپ لەۋزىمنى ھازىرلا قايتۇرۇۋالىمەن.

سۇلتان ئەھمەدخاننىڭ سۆزلىرىگە سامى بولۇپ مۇلاھىزە قىلىپ ئولتۇرغان خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن دېدى:

— ئالىيلىرى، سىلى مۇناسىپ بولمىغان زەربىگە ئۇچراپ مەغلۇپ بولغان ھىجرىيەنىڭ 905 - يىلىنى① زىنھار ئۇنتۇپ قالمىغايلا. ياخشىلىقنى، زەپەر قازانغانىنى ئۇنتۇش پادىشاھنى تەكەببۇرلاشتۇرۇپ، بىخۇد قىلىۋېتىدۇ، ھۆرمەت - ئىكرامىدىن ئايرىۋېتىدۇ. يامانلىقنى، مەغلۇپ بولغانىنى ئۇنتۇش پادىشاھنى تاجۇتەختىدىن ئايرىۋېتىدۇ. خۇلاسە كالام، باشقا كەلگەن قىسمەتلەرنى ئۇنتۇمىغاندا، ئۇمىد چىرىغى بىلەن ماڭار يولى يورۇپ، جاسارىتى ئۇرغۇپ زەپەر يىلىنى كۈتۈۋالالايدۇ.

سۇلتان ئەھمەدخان ئورنىدىن دەس تۇردى:

---

① ھىجرىيە 905 - يىلى — مىلادىيەنىڭ 1500 - يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

— كۆڭۈل دەپتىرىمگە پۈتۈپ قويغان ھىجرىيەنىڭ 905 - يىلىنى زىنھار ئۇنتۇمايمەن، ئۇستاز. خاسىيەتلىك نەسىھەتلىرىگە ئاللاتائالا رەھمەت ئىشكىنى ئاچقۇسى، — ئۇ سۆزىدىن توختاپ ئولتۇردى، — بۇ قېتىم ئالدىلىرىغا كېلىشىمدىكى يەنە بىر سەۋەب، سۇلتان مەھمۇدخان ئاكام دەرھال لەشكەر بىلەن تاشكەنتكە كېلىپ، شاھىبەگخانىنىڭ ھۇجۇمىغا بىرلىكتە تاقابىل تۇرۇشۇمنى تەلەپ قىلىپ چاپارمەن ئەۋەتكەنىكەن. شاھىبەگخان ياۋۇزلۇقتا مىرزا ئابابەكرىدىن قېلىشمايدۇ. بارمىسام ئاكامنىڭ تاجۇتەختىگە، ھاياتىغا خەۋپ يېتىشى مۇمكىن. قېرىنداشلىق بۇرچۇمنى مانا شۇنداق چاغدا ئادا قىلمىسام ئادەملىك خىسلىتىمنى يوقاتقان بولمامدىمەن، تەخسىر؟ ئاللا بۇيرۇسا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مىرزا ئابابەكرىگە جازا يۈرۈشى قىلىپ، بۇرنىدىن دۇت چىقىرىۋېتىمەن. دۇئا بەرسۇنلار، پىر - ئۇستاز.

خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن يەنە ۋەز - نەسىھەت قىلىشنى ئارتۇقچە بىلىپ، دۇئاغا قول كۆتۈردى:

— ئامىن ! ئەي، ئاسمانۇزىمىننى يارىتىپ، جىمىكى مەخلۇقاتنى ئۆز لايىقىدا ئۆز ئورنى بىلەن خەلق ئەتكەن ئۇلۇغ پەرۋەردىگارىم، كۆپىنىڭ قاتاردا سۇلتان ئەھمەدخاننى ئاقيوللۇق قىلغايسەن. ئۆزۈڭ ئىنئام قىلغان بەندىلەرنىڭ يولىغا باشلاپ، سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن سالامەت دىدار مۇلاقات قىلغايسەن. ئۇلارنى غەلىبە - نۇسرەت بىلەن مۇكاپاتلىغايسەن، ئامىن !

— ئامىن ! — دېدى سۇلتان ئەھمەدخانمۇ. ئۇنىڭ قوي كۆزلىرىدىن ئىككى قەتره ياش سىرغىپ ساقىلىغا چۈشتى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ خوشلاشتى. خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن خانىقانىڭ ئىشىكىگىچە ئۇزىتىپ چىقىپ، سورىدى:

— خەتنە تويىنىڭ شۆھرىتى ئالەمنى بىر ئالغان ئوغۇللىرىنىڭ ئىسمىشەرىپى نېمە ئىدى، سۇلتانىم؟

— سەئىدخان، — روھلىنىپ جاۋاب بەردى ئەھمەدخان.

— قۇتلۇق ئىسىم ئىكەن، جانابىي ئاللا مۇبارەك قىلسۇن.

مەن ھەر كۈنى كېچىدە تەھەججۇت نامىزىدىن پارىغ بولغىنىمدا شاھزادىگە دۇئا قىلىمەن. ئۆمرۈم يار بەرسە ئۆز تەربىيەتىمگە ئالغايمەن. پەرزەنت ــ ئادەم ھاياتىنىڭ داۋامى، ئۈنى قەدىرلىمەك لازىم. ئەلھال، سەئىدخان ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتقاندۇ؟

ــ ئارى، ھەزرىتىم، ئۇ ھىجرىيە 892 ـ يىلى① ئالمالىقتا تۇغۇلغان، ھازىر ئون ئۈچ ياشقا كىردى. قەلەمگىمۇ، ئەلەمگىمۇ ھەۋەس باغلىغان، پارس، ئەرەب تىلىنى ياخشى ئۆگىنىۋاتىدۇ. ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىينىڭ «شاھنامە» دېگەن ئەسىرىنى قولىدىن چۈشۈرمەيدۇ. قارىغاندا كاتتا شاھلاردىن بولۇشقا قىزىقىۋاتسا كېرەك. ئوقيا ئېتىشقا، قىلىچۋازلىققا خېلىلا ماھىر بولۇپ قالدى. ئات بەيگىسىدە ھېچكىمنى ئالدىغا ئۆتكۈزمەيدۇ. پۈتۈن ئۈمىدىم مانا شۇ ئوغلۇمدا، ــ سۇلتان ئەھمەدخان ئېپتىخارلانغىنچە كۈلۈمسىرىدى.

ــ ئالىيلىرى تاشكەنتكە كەتكىلىرى سەئىدخان موغۇلىستاندا قالامدۇ؟

ــ يوقسۇ، تەخسىر، بىللە ئەكېتىمەن.

خوجا مۇھەممەد فىزالىدىن ھەزرەت خانىقا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا قالدى. تىكلەشكەن كۈننىڭ نۇرى چۈشۈپ تۇرغان توپىلىق يولدا چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلدى.

---

① ھىجرىيە 892 ـ يىلى ــ مىلادىيەنىڭ 1487 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

ئون بىرىنچى باب

ئېتىكى تىللاغا توشمايدىغان قىز

1

گۈزەل ئالمالىقتا تۇغۇلۇپ ئوغۇز سۇتىگە قانغان، يۇلتۇز دالاسىدا جەرەندەك تاقلاپ گۆدەكلىك دەۋرىنى ئۆتكۈزگەن سەئىدخاننىڭ تەقدىرىتاغ ئەتراپىدا بارمىغان يېرى قالمىغانىدى. خەتنە تويىدىن كېيىن سۇلتان ئەھمەدخان بىلەن تۇرپانغا باردى، ئارقىدىن قومۇلنى بۆلۈۋالماقچى بولغان ئىسيانچىلارنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن لەشكەر تارتىپ ماڭغان ئاتىسىغا ھەمراھ بولۇپ بىرىنچى قېتىم جەڭگە قاتناشتى. ئەمدىلا توققۇزغا كىرگەن سەئىدخان ئاتىسىنىڭ ھاي دېگىنىگە قارىماي جەڭ مەيدانىغا ئات ئوينىتىپ كىردى. ئۇنىڭ ئات چېپىشتىكى ماھارىتى، قىلىچ ئۇرۇشتىكى چەبدەسلىكى، ھۇجۇمغا ئۆتۈشتىكى قورقۇمسىزلىقى ئاتىسىنى ھەيران قالدۇردى.

— يارايسەن، ئوغلۇم، جەڭ قىلىشنى كىمدىن ئۆگەندىڭ؟ سورىدى ئەھمەدخان ئۇنى ئالدىغا چاقىرىپ.

— سەردارلىرىڭىزدىن.

— كىم مەشىق قىلدۇردى؟

— ئاكام مەنسۇرخان، مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزا، داۋا تاجى ئاغىلىرىم.

— ئۇلار سېنىڭ بەگئەتكەلىرىڭغۇ①.

— شۇنداق، ئاتا، يەنە بىر بەگئەتكەمۇ بار.

---

① بەگئەتكە — تەربىيەلىگۈچىسى، تەربىيەت قىلغۇچى.

— ئۇ كىم؟
— «ئالاچەخان» دەپ نام قازانغان شاھ دادام.
— كۆك بۆرەم، قەيسەر ئوغلۇم، — دېدى سۇلتان ئەھمەدخان ئوغلىنىڭ مۇرىسىگە ئۇرۇپ. ئۇ ئېھتىرام بىلەن قول باغلاپ ئىككى قەدەم نېرىدا تۇرغان سەئىدخاندىن سەل ئېگىز، غوللۇق كەلگەن قوي كۆز يىگىتكە قارىدى. بۇرۇتى خەت تارتقان، بۇرنى ئېلىپتەك تۇز، بۇغداي ئۆڭ يىگىت ئالىپلاردەك ساۋۇت ـ دۇبۇلغا كىيىپ تولۇق قوراللانغان، قارا بويۇن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇراتتى.
— مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزا ئاغام ھەر كۈنى كەچتە كىتاب ئوقۇپ، نەزم يازىدۇ، — دېدى سەئىدخان بەگئەتكەسىنى ماختاپ، — بەزىدە ماڭا ھېكايە ئېيتىپ بېرىدۇ.
— مۇنداق دېگىن، ئوغلۇم. سەن قابىل ئۇستازغا ئېرىشىپسەن، — ئۇلتان ئەھمەدخان مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىغا كۆز تىكىپ سورىدى:
— قايسى كىتابنى ئوقۇۋاتىسەن، بالام؟
— فىردەۋسىينىڭ «شاھنامە»سىنى.
— ئوغلۇمغا قايسى ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بەردىڭ؟
— شەيخ سەئىدنىڭ «گۈلىستان»دىكى بەزى ھېكايىلەرنى، «شاھنامە»دىكى رۇستەم بىلەن بەرزۇنىڭ يەكمۇيەك ئېلىشىشنى.
— دۇرۇس قىپسەن، بالام، يازغان نەزمىلىرىڭ نېمە توغرىسىدا؟
— يازغىنىم نەزم ئەمەس، جايلار ۋە مۇھىم ۋەقەلەرنىڭ خاتىرىلىرى.
— باريكاللا، — سۇلتان ئەھمەدخان ھاممىسىنىڭ ئوغلى بولغان مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىغا يەنە بىر قېتىم سەپسېلىپ چىقتى. خۇش پېچىم، كېلىشكەن، قەددى ـ قامەتلىك بۇ يىگىت سۇلتان ئەھمەدخاندىن تەپ تارتىپ ئارتۇقچە گەپ قىلمىدى.
— ھەر ئىككىڭلار قېرىنداش، يات ئەمەس، ۋاپادار تۇغقان،

سادىق دوستلاردىن بولۇپ قېلىڭلار، — دېدى سۇلتان ئەھمەدخان زادى نەسىھەت قىلغان تەرزدە، ئاندىن ئوغلىغا قاراپ دېدى، — بالام، بەگلەرتكەشنى ياخشى تاللاپسەن. قارىغاندا داۋا تاجىدىن سەرۋازلىق - مەرگەنلىكنى، مەنسۇرخان، ئىسكەندەر سۇلتان ئاغاچىدىن دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇشنى، مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىدىن تارىخ، ئەدەبىيات ئىلمىنى ئۆگەنسەك كامال تاپقۇدەكسەن.

سەئىدخان ئاتىسىنىڭ بۇ نەسىھەتىنى ئېسىدىن زادى چىقارمىدى. ئۇ كۈندۈزى چەۋەندازلىق، مەرگەنلىك، قىلىچۋازلىقنى مەشىق قىلسا، كېچىلىرى تارىخ، ئەدەبىيات، ئىلمىنۇجۇم، ھېسساب ئۆگەندى، زادى تىنىم تاپمىدى. نەگىلا بارسا كىتاب، قەلەم، ئوقيادىن ئايرىلمىدى. ئۇچ، قاراقول، ئەندىجان ۋە ئوشقىمۇ بېرىپ كەلدى. يىللار ئۆتمەكتە ئىدى، زېرەك شاھىزادىنىڭ بالدۇرراق كامال تاپقۇسى، نۇرغۇن لەشكەرلەرگە ئەمىر بولغۇسى كېلەتتى، دېمىسىمۇ خېلىلا بوي تارتىپ يېگىت بولۇپ قالغاندى.

ئۇنىڭ خارەزىم تەرەپلەرگە بەكمۇ بارغۇسى كېلەتتى. كۈتكىنىگە يارىشا تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاندىن ئاتىسىغا، تاشكەنتكە كېلىپ ئۆزىگە يارەملىشىش توغرىسىدا ئاقسۇغا چاپارمەن كەلدى.

سۇلتان ئەھمەدخان ئاكىسىدىن خاپا ئىدى. دادىسى يۇنۇسخان تاشكەنتتە ۋاپات بولغاندا ئۇنى نەمە ئۇچۇندۇر ۋاقتىدا ۋاقىپلاندۇرمىغاندى. ئاكىسى سەئىدخان ۋە ئابدۇخېلىل سۇلتانىنىڭ سۈنئەت تويىغا كەلمەيلا قالماستىن، توي نېسىۋىسىنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىنمۇ جاۋابەن سوۋغا ئەۋەتمىگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ شاھىبەككان بىلەن بىرلىشىپ سەمەرقەنت ۋە پەرغانە پادىشاھلىرىنىڭ زېمىنلىرىنى ئىگىلىۋالماقچى بولغانىدى. سۇلتان ئەھمەد مىرزا، سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا ئارقا - ئارقىدىن ۋاپات بولۇپ، سەمەرقەنت ۋە

پەرغانىنى شاھىبەگخان بىسىۋالدى. بۇ ئىككى سۇلتاننىڭ ئەھمەد تەمبەل، ئۇزۇن ھەسەندەك ئەمىر - ھاكىملىرىمۇ شاھىبەگخان تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى. ئون ئىككى ياشلىق پادىشاھ مۇھەممەد زەھىرىدىن بابۇر مىرزا نەچچە يىلغىچە بويۇن ئەگمەي گاھ قېچىپ، گاھ قوغلاپ پەرغانە، خارەزىم، خۇراسان زېمىنلىرىنى كېزىپ يۈرۈپ شاھىبەگخان بىلەن قاتتىق ئېلىشتى. ئۇنىڭ تاغىسى سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈمىدىن كېيىن خارەزىم پادىشاھلىقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغان خىراۋ شاھ ئۆز پادىشاھىنىڭ خەزىنىسىنى ئىگىلىۋېلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۇنىڭ ئوغۇللىرى مەسئۇد مىرزىنى ئۆلتۈرۈپ، بايسۇنغۇر مىرزىنىڭ كۆزىگە مىل تارتىپ كور قىلىپ قويدى. بۇ ئىش بابۇر مىرزىغا قاتتىق ئەلەم قىلدى. بىرنەچچە يىل ئىچىدە بۇ ياش پادىشاھ دۈشمەنلىرى بىلەن شىددەتلىك جەڭلەرنى قىلدى. پىيادە، ئاتلىق بولۇپ باشقا پادىشاھلار بىسىپ باقمىغان يوللارنى باستى، تارتىپ باقمىغان جاپالارنى تارتتى. ئاخىرىدا تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاننى پاناھ تارتىپ تاشكەنتكە كەلدى. سۇلتان مەھمۇدخان شاھىبەگخاندىن ئۈمىد كۈتكىنىگە پۇشايمان قىلغاچقىمۇ، بابۇر مىرزىنى ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالدى. ئەمما، دەرھال ئەسكەر چىقىرىپ ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە شاھىبەگخانغا قارشى چىقىشقا پېتىنالمىدى. شۇڭا، يارەم تەلەپ قىلىپ ئىنىسى ئەھمەدخانغا چاپارمەن ئەۋەتكەنىدى.

ئەھمەدخان ماۋەرائۇننەھردە يۈز بەرگەن ئىشلارنى بىر قۇر ئويلاپ تاشكەنتكە بېرىش قارارىغا كەلدى. ئۇ تۇرپان ھۆكۈمرانى بولغان چوڭ ئوغلى مەنسۇرخاننى ئورنىغا خان قىلىپ، جەڭ قىلىشقا ماھىر، تەدبىرلىك ئەمىرلەر بىلەن خوتۇن - بالىلىرىنى ئېلىپ، نۇرغۇن لەشكەرلەرنى باشلاپ تاشكەنتكە قاراپ يولغا چىقتى. سەئىدخان ناھايىتى خۇشال بولدى. ئۇ مەرھۇم بوۋىسى يۇنۇسخانىنىڭ تەختىگە ئولتۇرغان تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخاننى تېخى كۆرۈپ باقمىغانىدى. ياش تۇرۇپلا داڭقى چىقىپ كەتكەن

زەھىرىدىن مۇھەممەد بابۇر مىرزا بىلەن بىر ئۇچرىشىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلاتتى.

سۇلتان ئەھمەدخان قوشۇننىنى سالامەت تاشكەنتكە يەتكۈزۈش شاھىبەگخان لەشكەرلىرى بىلەن تاسادىپىي ئۇچرىشىپ توقۇنۇشۇپ، زىيان - زەخمەت تارتىپ قالماسلىق ئۈچۈن تاغ - داۋان، چۆل - جەزىرىلەر ئارقىلىق ماڭدى. يۇنۇسخان ھايات چىغىدا ئالاتاۋ باغرىنى بويلاپ بەرپا قىلدۇرغان ئالمائاتا، قاراقول، توقماق شەھەرلىرىنىڭ سىرتىدىن ئايلىنىپ ئۆتتى. سەئىدخانغا دۇنيانىڭ ھەممە يېرى تاغ - داۋان، چۆل - باياۋاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ تاشكەنت شەھىرىگە تېزرەك يېتىش ئۈچۈن ئاق قاشقا ئېتىنى چاپتۇرۇپ، گاھ سەپنىڭ ئالدىغا ئۆتسە، گاھ سەپنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ لەشكەرلەرنى تېزرەك مېڭىشقا دەۋەت قىلاتتى. ئەھمەدخان ئوغلىنىڭ بىتاقەت بولغىنىغا قاراپ كۈلۈپ قويدى.

بۇلار يىگىرمە كۈندىن ئارتۇقراق يول يۈرۈپ ئۆرەتۆپەگە كەلدى. ئۇلارنى بۇ يەرنىڭ ھۆكۈمرانى مۇھەممەدھۈسەيىن كۆرەگان ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋالدى. ئۇنىڭ ئايالى خۇبنىگار خېنىم ئۇزاق يىللاردىن بېرى كۆرمىگەن ئاكىسى ۋە ئۇنىڭ ئوغلى سەئىدخانىنى كۆرۈپ بەكمۇ خۇرسەن بولدى. سۇلتان يۇنۇسخان ۋە مۇھەممەدھەيدەر مىرزىنىڭ ۋاپاتى توغرۇلۇق كېچىچە مۇڭدىشىپ چىقتى.

— سۇلتان ئالىيلىرى، ئەسلىرىدە بولسا كېرەك، — دەپ سۆز باشلىدى مۇھەممەدھۈسەيىن كۆرەگان، — مەن ئالمالىقتا خان ئاتىمىز يۇنۇسخانىنىڭ تەربىيەسىدە بولۇۋاتقان چېغىمدا، ئۇ بۇزرۇكۋارنىڭ كۈيۈ ئوغلى، ئۆزى قېيىنئاتىسىغا سوۋغا قىلىپ بەرگەن ئاخسى دىيارىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن كۆپ نەسىھەت قىلسىمۇ ئۇنىماي ئۇرۇش قوزغىغانىدى. ئاخىرىدا پەرغانە دىيارىدىكى تېكەسەكرەتكۈ دېگەن ئېقىن بويىدا جەڭ بولدى. ئۆمەر شەيخ مىرزا ئەسىرگە چۈشۈپ يۇنۇسخانىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ

كېلىندى. يۇنۇسخان بۇ «ئەدەپسىز» كۆيۈ ئوغۇلنىڭ قولىنى ئۆزى يېشىپ: «سۇلتان، ئالەم پادىشاھنىڭ ئەمەس، ئاللانىڭ، يەر كېرەك بولسا مانا چىرايلىقچە دېسىڭىز بولماسمىدى؟ مەن سىزدىن زىنھار ئاللانىڭ زېمىنىنى تالاشمىغان بولاتتىم» دەپ ئۆزىخاھلىق ئېيتتى ۋە ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ ئېتىغا مىندۈرۈپ يولغا سېلىپ قويدى. شۇنىڭدىن تارتىپ قېينىئاتىسىغا ئىخلاس باغلىغان سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا ئىككىنچى قېتىم يۇنۇسخان ئەندىجانغا كەلگەندە ئوش ۋىلايىتىنى سۈيۈرغال قىلىپ بەردى. ئۇ رەھمەت ئېيتىپ بۇ مۇنبەت زېمىنىنى ئۆزى بىلەن كەلگەن ئاتامنىڭ باشقۇرۇشىغا بەردى. كېيىن ئۆمەر شەيخ مىرزا ئوشنى قايتۇرۇۋېلىش تەلىپىنى قويغاندا، ئاتام بىزنى ئوشتا قويۇپ كاشغەرگە كەتكەنىدى. ئۇ يەردە ئۆگەي ئاكام مىرزا ئابابەكرى ئۆزىنى كىچىكمەدىن بېقىپ چوڭ قىلغان ھەم تاغا، ھەم ئاتىسى بولغان بۇزرۇكۋارىنى زىنداندا بىر يىل ياتقۇزۇپ بەدەخشانغا ھەيدىۋەتتى. ئۇ يەردىن سەمەرقەنتكە بېرىپ، سۇلتان ئەھمەد مىرزىنىڭ قېشىدا بىر يىل تۇرۇپ، كېسەل بولۇپ قالغان يۇنۇسخانىنىڭ تەكلىپى بىلەن تاشكەنتكە بېرىپ ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولدى. سۇلتان يۇنۇسخان ۋاپات بولدى. كېيىن ئاتام مۇھەممەدھەيدەر مىرزىمۇ تۇغقىپ كەتتى. ئۆمەر شەيخ مىرزا يار ئۇستىدىكى كەپتەرخانىسىدىن غۇلاپ كېتىپ قازا قىلدى. ئۇنىڭ ئاكىسى سۇلتان ئەھمەد مىرزىمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. بۇ دۇنيا مانا شۇنداق ھېچكىمگە ۋاپا قىلمايدىكەن. پېقىر ئاتام بىلەن شاھ بوۋىمىز سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ يۈزىنى كۆرەلمىگىنىم ئۈچۈن ھازىرغىچە ھەسرەت چېكىمەن، — مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزا كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئېلىپ سۆزىنى توختاتتى.

سۇلتان ئەھمەدخانمۇ ئاتىسىنىڭ ۋاپاتىدا بولالمىغىنى ئۈچۈن ھەسرەتلىنىپ چوڭقۇر سۈكۈتتە ئولتۇرۇپ قالدى. سۇلتانلارنىڭ تەقدىر ـ قىسمىتى ياش سەئىدخانغا قاتتىق تەسىر قىلدى. ئۇ

خىيالغا پاتقىنچە سوردى:
— مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزا ئاكا، سىلى بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالدىلا؟
— شاھزادە، ئۆزلىرىنىڭ خەتنە تويلىرىدىن كېيىن پېقىر تاغلىرى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ يېنىدا بولدۇم. ئۇ مېنى نەگە بارسا بىللە ئاپىراتتى. ئاللانىڭ ئىرادىسى ۋە ئۇنىڭ ھىممىتى ئارقىسىدا ھامىلىرى بىلەن تويۇم بولدى، كېيىن ئۆز تەسەررۇپىغا ئالغان بۇ دىيارنى ماڭا سۇيۇرغال قىلىپ بەردى. بۇ يەردە تەخىرىم ماڭا بىر ئوغۇل پەرزەنت ئاتا قىلدى.
— مۇبارەك ئىسمىشەرىپى نېمە ئىكەن؟ — سەئىدخان قىزىقسىنىپ سوردى.
— مىرزا ھەيدەر، — دەپ جاۋاب بەردى مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان ۋە چوڭقۇر ئويغا چۆمگەن رەپىقىسى خۇبنىگار خېنىمغا ئىما قىلىپ بۇ بېيىتنى ئوقۇدى:

تاك شامىلى ئۇ گۈزەلگە ئېيتقىنا ئاستا:
سەنسەن بىزنى تاغ - چۆللەرگە تاشلىغان رەنا.

ئۇ زوق بىلەن بۇ ئىككى مىسرا بېيىتنى ئوقۇپ، ئۆزىنىڭ بەخت - سائادىتىدىن رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى.
— بۇ بېيىت كىمنىڭ؟ — سوردى سەئىدخان ئادەم ھاياتىنىڭ مېھىر - مۇھەببەت بىلەن روناق تاپىدىغانلىقىنى بىلگەندەك قىزىقىپ.
— زەھىرىدىن مۇھەممەد بابۇر مىرزىنىڭ.
— مەن يادلىمۇالاي، — سەئىدخان قايتا - قايتا ئوقۇپ يادلىمۇالدى.
ئۇلار ئۆرەتۆپەدە بىر ھەپتە تۇردى. ئۆزىدىن بىرقانچە ياش كىچىك بولسىمۇ، ناھايىتى زېرەك، دائىم كىتاب كۆتۈرۈپ يۈرىدىغان مىرزا ھەيدەر بىلەن يېقىن ئاداشلاردىن بولۇپ قالدى.

ئۇ يولغا چىقىدىغان كۈنى مىرزا ھەيدەر ئۇنىڭغا ھەزرىتى ئەلىشىر نەۋايىنىڭ تۆۋەندىكى ئىككى مىسرا شېئىرىنى يوللۇق تۇتتى:

ئادەمىي ئەرسەڭ دېمەگىل ئادىمىي،
ئانىكىم يوق خەلق غەمىدىن غەمى ...

2

سەئىدخان ئەندىجان يولىدا كېتىۋاتقاندىمۇ ئەنە شۇ ئىككى مىسرا شېئىرنى يادلاپ ماڭدى. ئۇنىڭ خاس مۇلازىملىرى ئۇچقاندەك كېتىۋاتقان شاھزادىگە يېتىشەلمەي ئاتلىرىنى قامچىلايتتى. سەئىدخان دەريانى ياقىلاپ مېڭىپ لەشكەرلەردىن خېلىلا ئۇزاپ كەتتى. ئويناپ شارقىراپ ئېقىۋاتقان سۇپسۇزۇك سۇ سەئىدخانىنىڭ ھەۋسىنى قوزغىدى.

— ئاغىلار، چۆمۈلۈۋالاي، — دېدى ئۇ ئاتتىن ئىرغىپ چۈشۈپ.

دەريانىڭ ئىككى قاسنىقى باغباراڭلىق، رەڭگارەڭ ئەتىرگۈللەر ھۆپپىدە ئېچىلىپ كەتكەنىدى.

— شاھزادەم، ئادەملىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالساق بولمايدۇ، — دېدى تەرلەپ ـ پىشىپ كەتكەن مۇلازىم. ئېغىر جابدۇقلار ئۇنىڭ سېمىز گەۋدىسىنى بېسىپ ھاسىراپ قالغانىدى.

يىللاردىن بېرى سۇلتان مەھمۇدخاندىن ئايرىلماي كېلىۋاتقان مەقسۇد ئەلىنى، يۇنۇسخان ھايات ۋاقتىدىن باشلاپ مۇغۇل مۆتىۋەرلىرىنىڭ بىرسى بولۇپ كېلىۋاتقان ئەقىلدار ئەلى مىرەك مىرزىنى سۇلتان ئەھمەدخان ئوغلى سەئىدخانغا بەگئەتكە قىلىپ ئورۇنلاشتۇرغانىدى. ئۇلار دائىم بۇ گۆدەك بىلەن بىللە بولۇپ، ھەرقانداق ۋاقىتتا ئۇنى نەزىرىدىن ساقىت قىلمايتتى. بولۇپمۇ يولغا چىقىقاندا بۇ شوخ، ئۆز بېشىمچى شاھزادىدىن نېرى بولمايتتى.

— سۇغا چۈششەم يامانمۇ؟ ئۇنداق بولسا ئاتامدىن سوراي.
— بۇ كىچىك ئىشقا خانىنى ئاۋارە قىلمىسىلا، شاھزادەم، — دېدى مىرەك مىرزا، — مەقسۇد ئەلىنىڭ سۆزى ئورۇنلۇق. بۇ ياقا يۇرتتا ئۆزىمىزگە ئاگاھ بولمىساق بولمايدۇ.
— قورقماقلار، — مەسخىرە قىلدى سەئىدخان ئېقىن بويىدا كىيىملىرىنى سېلىۋېتىپ، — مۇنداق توخۇ يۇرەكلىك بىلەن قانداق جەڭ قىلىسىلەر؟
ئۇ ئىككى بەگئەتكەسىنىڭ سۆزىگە قۇلاقمۇ سالماي شارقىراپ ئېقىۋاتقان دەريا‌غا تامبال بىلەن سەكرەپ ئۆزۈپ كەتتى. نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالغان مىرەك مىرزا: «چۈشە، بول، شاھزادىنى سۇدىن ئاچىق» دېگەن مەنىدە مەقسۇد ئەلىگە قارىدى.
— شاھزادىنى مەيلىگە قويۇۋەتكەن ئۆزىڭىز، ئاغا، مەيلىگە قويۇۋەتكەچكە بىزنى قېتىغا ئېلىپ قويمىدى، ئەمدى كۇتۇپ تۇرماقتىن باشقا ئىلاج يوق.
مەقسۇد ئەلى ئۆزلىرىگە باش لەڭشىتقىنىچە غۇلاچ تاشلاپ ئۆزۈپ كېتىۋاتقان سەئىدخانغا قاراپ قولىنى شىلتىپ قويدى. سەئىدخان توختىماي ئۆزۈپ ئۇياقىقا ئۆتتى. قۇمساز قىرغاقىغا مەجنۇنتاللار سايە تاشلىغانىدى. سەئىدخان قىزىغان كۆك قۇمغا باغرىنى يېقىپ، ئۇدۇلدىكى قاشالىق باغقا كۆز سېلىپ ياتتى. ئۇنىڭغا ئالما دەرىخى تۇۋىدە بىر قىز كۆرۈنگەندەك بولۇپ، بېشىنى كۆتۈرۈپ زەن سېلىۋىدى، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان بىر قىز غىل ـ پال كۆرۈندى ـ يۇ، يوقىلىپ كەتتى. «جىنمۇ نېمە؟» سەئىدخان ئويلاپ ئورنىدىن تۇردى. بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ قاشاغا يېقىنلاشتى. راستلا تېخى رەسىدە بولمىغان بىر قىز قىزىرىپ پىشقان شاپتۇلنى شېخىدىن ئۈزۈپ قولىدىكى كىچىككىنە سېۋەتكە سېلىۋاتاتتى. سەئىدخاننىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ كەلدى. بىردىن ئۇنىڭ بالىلىق شوخلۇقى تۇتتى. قاشادىن ئاتلاپ ئۆتۈپ قىزغا شاپتۇل ئۈزۈشۈپ بەرمەكچى بولۇپ قولىنى ئۇزارتىشىغا بارمىقىغا تىكەن سانجىلدى.

— ئوغرى ! ... ئوغرى ! ... — بىر ياش يىگىت ۋارقىرىغىنىچە پىچاق كۆتۈرۈپ كېلىپ، قاشانى ئۆرۈپ سەئىدخان تەرەپكە ئۆتتى. ھاڭۇنقىپ تۇرۇپ قالغان سەئىدخان يىگىت پىچىقىنى پارلىدىتىپ ئېتىلىپ كەلگەن چاغدىلا ئىشىنىڭ چاتاقلىقىنى بىلىپ چىرايى تۇتۇلدى. ئۇ سەل تۇگۈلۈپ ئۆزىنى يانغا ئېلىۋىدى، يىگىت شىلتىغان پىچاق قاشانىڭ بىر ياغىچىنى يېرىم كېسىپ توختاپ قالدى.

— مەقسۇد ئەلى ئىنىم، چاتاق بولدى، بىرسى سەئىدخانىنى ئۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ، — دېدى ئۇستى كىيىملىرىنى سىلىپ تاشلىغان مىرەك مىرزا.

— كۆردۈم، — مەقسۇد ئەلى باشقا گەپ قىلماستىن كىيىمى بىلەنلا سۇغا سەكرىدى.

قولىدا ھېچنېمە يوق سەئىدخان پىچاق تەڭلەپ تۇرغان يىگىتتىن كۆز ئۈزمىدى.

— سەن ئوغرى خۇدادىن قورقمامسەن؟ — دېدى يىگىت.

— مەن ئوغرى ئەمەس، كالۋا، خۇدادىن قورقمىغان بولسام قولۇڭدىكى پىچاقنى قولتۇقۇڭغا قىستۇرۇپ قويغان بولاتتىم.

— قولۇڭنى تارت ! ئالدىڭدىكى سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئوغلى! — دەريادىن ئۆزۈپ ئۆتۈۋاتقان مىرەك مىرزىنىڭ خىرقىراق ئۈنىنى يىگىت قانداقمۇ ئاڭلىسۇن؟ ئۇ سەئىدخانىنىڭ سۆزىنى ئىشىتىپ تېخىمۇ ئاچچىقلاندى.

— سەن سىكلىمنى ئېپقاچماقچىمۇ؟ ئۇخلاپ چۈشۈڭ، قولۇڭنى بېغىشىڭدىن كېسىۋەتمەيدىغان بولسام، ئوغرى ! — ئۇ قەھرى بىلەن ئېتىلدى. سەئىدخان كاپ قىلىپ ئۇنىڭ پىچاق تۇتقان بىلىكىنى بىر قولىدا تۇتۇۋالدى، بىر قولىدا مۇرىسىنى قاماللىدى. يىگىتنىڭ بىر قولى سەئىدخانىنىڭ تېگىدە ئىدى، ئەمدىلا ئون تۆتىنىڭ قارىسىنى ئالغان سەئىدخان ئۆزىدىن خېلىلا چوڭ بولغان يىگىتكە بوي بەرمەيۋاتاتتى. ئۇلار نەچچە قېتىم پولاقلىشىپ، نەچچە قېتىم بىر - بىرىدىن يىراقلاشتى. شاپتۇل

ئۇزۇۋاتقان قىز ئاكىسىنىڭ پىچاقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قارا كۆزلۈك يىگىتنىڭ بېشىغا ئۇرماقچى بولۇۋاتقىنىنى كۆرۈپ ۋارقىرىۋەتتى:

— ئاكا! ئادەم ئۆلتۈرمەكچىمۇ سەن؟ ياش بالا ئىكەن ئۇ، پىچاقنى تاشلا، بولمىسا بوۋامنى چاقىرىمەن.

يىگىت سىڭلىسىنىڭ سۆزىگە پىسەنت قىلماي پىچاق ئۇردى، لېكىن ئۇرغان پىچىقى قاتتىقىپ يەرگە چۈشتى. چۈنكى، سەئىدخان چاققانلىق قىلىپ ئۇنىڭ پىچاق كۆتۈرگەن قولىغا تەپكەنىدى.

يىگىت پىچاققا قول سوزغۇچە سەئىدخان ئېلىۋالدى.

— سەن ئوتۇنچى ئوخشايسەن، پىچاق ئۇرۇشنىمۇ بىلمەيدىكەنسەن. سەئىدخان بىر شىلتىپ قاشانىڭ بىر تال ياغىچىنى شارتتىدە كېسىۋەتتى.

— توختاڭلار، بالىلىرىم، — قىز ئۆيدىن باشلاپ چىققان ئاقساقال بوۋاي قاشا يېنىغا كېلىپ توۋلىدى، — بالام قاناتبەگ، نېمە گەپ بۇ؟

سەئىدخان بوۋاينى كۆرۈپ سالام قىلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، ئاتا.

— بوۋا، بۇ يامان ئوغرى ئىكەن، كىچىككىنە تۇرۇپ پىچىقىمنى تارتىۋالدى. قارىمامسەن، — دېدى قاناتبەگ ئاغزى - بۇرنىنى يېڭى بىلەن ئېرتىپ.

— توختاڭلار، چۈجە - خورازلار! — بوۋاي ئاۋۇال يىگىتنى توستى، ئاندىن ئۆزىنىڭ يالىڭاچلىقىدىن ئوڭايسىزلىنىپ تۇرغان سەئىدخانغا قارىدى. ئۇنىڭ بوينىغا ئېسىقلىق تۇمارىنى كۆرگەن بوۋاي چۆچۈپ كېتىپ:

— ئوغلۇم، شاھزادىلەردىن ئوخشىمامدىلا؟ تۇمارلىرىدا گۆھەر پارىلداپ تۇرىدۇغۇ، — دېدى.

دەريادىن ئۆتۈپ كېلىشكەن مىرەك مىرزا بىلەن مەقسۇد ئەلى تەڭلا:

— شاھزادەم! — دېيىشىپ ئۇنىڭ ئىككى يېنىغا ئۆتۈپ

سوراشتی، ـــ نېمه ئىش بولدى؟

ـــ هېچ ئىش يوق، ئاغىلار. مۇنۇ يىگىت مېنى خاتا چۈشىنىپ قالدى.

بوۋاي سەئىدخاننىڭ ھەقىقەتەن شاھزادە ئىكەنلىكىنى بىلىپ ھودۇقۇپ كەتتى.

ـــ شاھزادەم، بالامنى كەچۈرسىلە، تونۇماي ئەدەپسىزلىك قىلىپ قويۇپتۇ.

ـــ كىچىك يوق، بوۋا، ـــ دېدى سەئىدخان ئۇنىڭغا ئىللىق نەزەر تاشلاپ، ـــ ئەسلىدە قاشا يېنىغا كەلمىسەم بولاتتى، ئەيىب مەندە.

ئۇ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ يۈگۈرگىنىچە دەريانى ئاتتى. ئۇ قىرغاققا ئۆتتى ـ دە، چاپىنىنىڭ ئىچ يانچۇقىدىكى ئاتىسى سېلىپ قويغان ھەمياننى ئېلىپ، كۆڭلىكىنى كىيىپ دەريانى يەنە سەكرىدى.

ـــ نېمىدېگەن چېچەن ـ ھە! خۇدا، كۆز تېگمىسۇن ئۇنى پاناھىڭدا ساقلا، ـــ دېدى بوۋاي. سەئىدخاننىڭ نېمە ئۈچۈن كېتىپ يەنە كېلىۋاتقىنىنى چۈشىنەلمەي، ئۆزىگە ياندىشىپ تۇرغان قىزغا قارىدى:

ـــ بالام، يۈگۈر، ئۆيگە كىرىپ چۈلدىن[1] بىر خۇمرا ئاچىق. شاھزادە ئۇسساپ كەتكەندۇ.

بۇ قىزنىڭ قامىتى دەرىخىدىن ئېگىلگەن مەجنۇنتالالار سەلگىنە كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ساغرىسىنى يېپىپ تۇراتتى. ئەتلەس كۆڭلىكى زىبا تېنىنى يوشۇرغانىدى. ئۇنىڭ قوي كۆزلىرى دەريادا ئۈزۈپ كېلىۋاتقان سەئىدخاندا ئىدى. قىز ئىتتىك ئۆيگە كىرىپ كەتتى. سەئىدخان بوۋاي ئالدىغا كەلگەندە قىزمۇ ئۆيدىن بىر كىچىك خۇمرا بىلەن ئۈچ ساپال كومزەكنى كۆتۈرگىنىچە چىقتى. «نېمىدېگەن چىرايلىق قىز ـ ھە! ...» سەئىدخان بىلەن

---

① چۈلە ـــ شېكەر ئارىلاشتۇرۇپ قاينىتقان گۈلە ـ قاق سۈيى.

قىزنىڭ كۆزى بىر - بىرىگە چۈشتى. ئانارداەك قىزىرىپ كەتكەن قىز ئوتلۇق نىگاھىنى يەرگە قاراش بىلەن يوشۇردى. سەئىدخان بايانىن بېرى بوۋايغا دېمەكچى بولۇپ ئويلاپ قويغان سۆزلىرىنى ئۇنتۇپ، قىزغا قاراپلا قالدى.

— شاھزادەم، قايتايلى، خان ئۇزاپ كەتتى، يېتىشەلمەي قالىمىز، — دېدى مىرەك مىرزا ئالدىرىتىپ. سەئىدخان ئۇندىمەي ھەمياندىن بىر تىللا ئېلىپ بوۋاينىڭ قاداق بېسىپ كەتكەن ئالمىنىغا قويدى.

— بوۋا، بۇ مېنىڭ بىرۇخسەت بوسۇغىلىرىغا قەدەم قويغىنىمنىڭ ھەققى بولۇپ قالسۇن. نۇسرەت بىلەن قايتىشىمىزغا دۇئا قىلىپ قويسۇنلار.

بوۋاي تىللا قويۇلغان ئالمىنىنى بىر ئېچىپ، بىر تۇگۈپ، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى.

— شاھزادە، بىز سائىللاردىن ئەمەس، تېخى بوسۇغىلىرى ئالدىغا بارغۇدەك بولمىدۇق. بوسۇغىمىز ئالدىغا سىلى كېلىپلا، بىز سىلىگە بەرسەك بولمىدۇ. تىللايىمىز بولمىغىنى بىلەن كىشىنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرغۇدەك شەربىتىمىز بار. مەرھەمەت قىلسۇنلار، — ھۆرمەت بىلەن ئېگىلگەن قىز يەردىن كۆز ئالماي چۈلە قۇيۇلغان كومزەكنى سۇندى.

بۇلبۇلنىڭ ئاۋازىدەك چاڭلداپ چىققان يېقىملىق ئاۋاز سەئىدخاننى ھەيران قالدۇردى. ئەمدىلا ياشلىقىغا قەدەم قويغان بۇ بالا يېگىت ئىختىيارسىز سۆز ئويۇنى قىلدى:

— ئەي، بوۋا، مەن بۇ جەزىرىدە يانتاق بىلەن ئەمەندىن باشقا گۈل - گىياھ يوق، دەپ ئاڭلىۋىدىم. بۇ قىزىلگۈل قايدىن پەيدا بولۇپ قالدى؟ ماڭا ئېيتىپ بېرەلەمدىلا؟ ئۇنىڭ ئېتىكىنى تىللا بىلەن توشتۇرۇشنى خالايمەن.

— بۇ دىيارغا نادىر بىر يېگىتنى كەلتۈرگەن ھەقتائالا ئۇنىڭغا مۇناسىپ قىزىلگۈلنىمۇ ئاپىرىدە قىلىپ قويغان - دە، شاھزادەم، — دېدى مىرەك مىرزا بېشارەت تەرىقىسىدە.

— گۈلنىڭ ئېتىكى تىللا بىلەن ئاسان توشمايدۇ، شاھزادەم، — قىزمۇ ئالمىدەك مەڭزىنى توسۇپ تۇرغان ئىككى ئۆرۈمە چېچىنى كەينىگە تاشلاپ جاۋاب بەردى، — ھەممىلىرى بەك كىچىك ئىكەن.

— قىز دېگەننىڭ ئېتىكىنى بىر نۆۋەتتىلا توشتۇرغىلى بولمايدىغانلىقى ماڭا ئايان، — دېدى سەئىدخانمۇ بوش كەلمەي ۋە ھەمياندىن بەش تىللانى ئېلىپ قىزنىڭ ئېتىكىگە تاشلىدى، — ئۈمىدسىزلەنمەڭ، سىڭلىم، ئىككىنچى، ئۈچىنچى نۆۋەتتە يەنە تاشلاپ ئېتىكىڭىزنى توشتۇرماي قويمايمەن ...

سەئىدخان تېخىچە گاڭگىراپ تۇرغان بوۋايغا «خوش» ئېيتقان تەرزدە باش ئەگدى ۋە بىر قولى بىلەن رومىلىنى سەل قايرىپ قىيا باققان قىزغا كۆمزەكنى بەردى. ئاندىن تېز بۇرىلىپ دەريا بويىغا كەلگىنىچە كۆۋۈجەپ ئېقىۋاتقان سۇغا ئۆزىنى ئاتتى. مىرەك مىرزا بىلەن مەقسۇد ئەلىمۇ چۈلەدىن بىر كۆمزەكتىن ئىچىپ سەئىدخاننىڭ كەينىدىن دەريانى سەكرەشتى.

ئون ئىككىنچى باب

تاشكەنتتىن ئەندىجانغا كەلگەندە

1

سەئىدخان ئېتىنى چاپتۇرۇپ خېلىلا ئۇزاپ كەتكەن خان ئاتىسىنىڭ قوشۇنىغا تېزلا يېتىشىۋالدى. ئۇ خۇش كەيپ ئىدى. ئەندىجانلىقلار قوغۇن پۇراپ تۇرغان يېرىنى ـ قىشلاقلىرىدىن ئۆتكۈچە دەممۇدەم كۈزلۈك قوغۇنلار ۋە تاۋۇزلار ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرغان بولسىمۇ، ئاشۇ قىز قولىدىن ئىچكەن چۈلەدەك باغرىنى سەگىتەلمىدى. ئۇنىڭ يۈرىكى پىژىلداپ كۆيۈپ تۇراتتى. مەرغىلانغا كەلگەندە «سۇبھانى» دەپ ئاتىلىدىغان ئۆرۈك پىشىپ ئاخىرلاشقانىدى. ئەندىجاندىن ئېلىۋالغان كۈزلۈك قوغۇننى تاكى ئىسفىرەگە كەلگۈچە يېدى.

ئەسلىدە ئىسفىرەگە بارمايلا ئۇدۇل خوجەند (خۇجەنت)كە كېتىۋەرسە بولاتتى، ئۆزلىرىنى دۇشمەندىن قاچۇرۇپ بىردەم جەنۇبقا، بىردەم ئالدىغا، بىردەم ئارقىغا ماڭغانلىقى ئۈچۈن، جەنۇبتىكى سەقىرە قورغىنىنى ئايلىنىپ بىر ئېدىرلىققا يېتىپ كېلىشكەندە «سەنگى تاش»① دەپ ئاتىلىدىغان سېھىرلىك تاشقا يولۇقۇشتى. سەئىدخان ئاتتىن چۈشۈپ سەنگى تاشقا قاراپ ئۆز جامالىنى كۆردى.

ئاياللار قارايدىغان نەرسىگە ئەرلەر قارىسا بولمايدۇ، دېگەن قاراش كاللىسىغا ئورنىشىپ قالغان سەئىدخان دەرھال باشقا ياققا قارىۋالدى. ئەمما، ئۇنىڭ مەشھۇر سەنگى تاشنى ئوبدان

---

① سەنگى تاش ــ ئەينەك تاش (كىرىستال).

كۆرۈڭالغۇسى بار ئىدى. شۇڭا، ئۇنىڭ قايسى يېنىغا قارىسۇن ئۆز جامالى ۋە قىياپىتىنى كۆردى. «ئەجەب ـ هە !» دەپ قىزىقىپ قاراۋەردى. «هېلىقى قارا كۆز، بوستان چاچ قىز كۆرۈنۈپ قالغان بولسا قانداق ياخشى بولاتتى ـ هە !» دەپ ئويلاپ، سەنگى تاش نى بىرقانچە قېتىم ئايلاندى. ئاخىر مىرەك مىرزا چاقىرغاندىلا نائىلاج قوزغالدى. ئۇلار خوجەند، ئاخسى شەهەرلىرىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، تاشكەنت دىيارىغا قەدەم قويۇشتى.

سەئىدخان هەممە نەرسىگە، گۈل ـ گىياهلارغا، تاغۇدەريالارغا قىزىقىپ كۆز تىكەتتى. ياغا يېزىسىغا يېتىپ كېلىشكەندە، ئالدىغا چىققان بىر بۆلەك كىشىلەر بىلەن ئۇچراشتى.

سەئىدخان ئوتتۇرا بويلۇق، پېشانىسى كەڭ، غوللۇق كەلگەن بىر يىگىتنىڭ دەسلەپ ئاتتىن سەكرەپ چۈشكەنلىكىنى كۆردى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدا جەڭ كىيىمى بولماستىن، پەش ۋە ياقىلىرىغا تەتىللادىن پەۋاز تۇتقان شايى تون، بېشىدا ئالتۇن قۇبىلىك تاج بار ئىدى. يېشىل ئالماس كۆز قويغان كەمىرىگە كۈمۈش غىلاپلىق خەنجەر ئېسىقلىق ئىدى. ئۇنىڭ كىيىنىشى ئۆزلىرىگە پەقەت ئوخشمايتتى. ئىككى ئۇچى قىرقىلغان بۇرۇتى ئۇنىڭغا سۆلەت بېغىشلىغاندى. «پادىشاهمىدۇ ياكى شاهزادىمىدۇ؟» دەپ ئويلىدى سەئىدخان قىزىقىش بىلەن سەپسېلىپ.

ـــ كىچىك خان ئاتامنىڭ قۇتلۇق قەدىمى مۇبارەك بولغاي ! ـــ يىگىت ئات ئۈستىدە خىيالچان ئولتۇرغان سۇلتان ئەهمەدخانغا ئېگىلىپ سالام بەردى. خان بېشىنى سەل ئېگىپ قويۇپ سورىدى:

ـــ كىم بولسەن، يىگىت؟

ـــ زەهىرىدىن مۇهەممەد بابۇر، مەرهۇم سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ چوڭ ئوغلى بولىمەن. موغۇلىستانغا بېرىپ خىزمەتلىرىدە بولۇش ئارزۇيۇم بار ئىدى، ئۆزلىرى كېلىپ قالدىلا.

سۇلتان ئەهمەدخان ئوڭايسىزلانغاندەك بولۇپ ئاتتىن دەرهال

چۈشتى.

— پادىشاھ بابۇر مىرزا ئىكەنلىغۇ، بالام، تونۇماپتىمەن.

بابۇر پادىشاھ موغۇل خانلىقىنىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتى بويىچە خان ئالدىدا يۈكۈنۈپ توقۇز قېتىم تەزىم قىلىش، ھېچبولمىغاندا ئۈچ قېتىم تەزىم قىلىش كېرەكلىكىنى بىلەتتى. ئەمما، يەر توپا، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشقا ئەپسىز بولغاچقا يۈكۈنمىدى. سۇلتان ئەھمەدخانمۇ بۇنى ئېغىر ئالمىدى. بابۇر مىرزا بىلەن چىققان سەييىدمۇھەممەد مىرزا خان ئالدىدا يۈكۈنۈپ تەزىم قىلدى. ئۇ مىرزا ئاباباكىرىدىن يۇز ئۆرۈپ خانلىقنىڭ خىزمىتىگە كەلگىنىگە نەچچە يىل بولغانىدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئاغا، — دېدى سەئىدخان بابۇر مىرزىغا سالام بېرىپ ۋە يەرنىڭ توپىلىقىغا قارىماي يۈكۈنۈپ تەزىم قىلىۋىدى، بابۇر مىرزا ئۇنى قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزدى.

— ئىنىم، تۇرۇڭ، سىز بىلەن بىر دىدارلىشىشنى ئارزۇ قىلاتتىم، سىزنى كۆرۈپ شۇجائىتىڭىزگە قايىل بولدۇم.

پۈتۈنلەي موغۇل يوسۇنىدا جەڭ كىيىمى كىيگەن سەئىدخان بابۇر مىرزىغا موغۇل چەۋەندازلىرىدەك كۆرۈنۈپ كەتتى. بىر نەۋرە ئاكىسىنى قىلىچ ـ قالقان بىلەن قوراللانغان ھالدا كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئۆگىنىپ قالغان سەئىدخانغا بابۇر مىرزا پادىشاھتىن كۆرە مىرزىلاردەك تۇيۇلدى. جاۋابەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ سالام بەرمىگىنى كۆڭلىگە كەلگەندەك قىلىپ، توپا بولۇپ كەتكەن تىزىنى قېقىپ ئورنىدىن ئىتتىك تۇردى.

— ئىنىم، تۇرۇڭ، سىز بىلەن بىللە كەلگەن ئەسكەرلەر يىگىرمە ئىككى مىڭغا يېقىن بولۇپ، ھەممىسى موغۇلچە كىيىنگەنىدى. پادىشاھ بابۇر مىرزا ئۇلار ئۈچۈن ئۆز ئادەملىرىنى قونالغۇ راسلاشقا بۇيرۇپ، سۇلتان ئەھمەدخاننى ئۆز چېدىرىغا باشلىدى. يۈزلىگەن قوي ـ كالا سويدۇرۇپ، ئىسسىق شورپا بىلەن كۆپچىلىكىنىڭ ھاردۇقىنى چىقاردى. ئەتىسى ئەتىگەن ئەھمەدخان

بابۇر مىرزىغا شاھانە تون ۋە ئۆزىنىڭ ئالماس كۆز قويغان كەمىرى بىلەن جەرەن ئېتىنى سوۋغا قىلدى. ئەتىگەنلىك تاماقتىن كېيىن بابۇر مىرزا چۆرىسىگە كالۋۇتۇن بىلەن قىياق چىقارغان موغۇلچە بوۋاك، كىمخابتىن تىكىلگەن ئىزمىلىك تونىنى كىيىپ، ئوڭ ۋە سول تەرىپىگە تۇمارچە ئەنبەردان ئېسىلغان كەمەرنى باغلىدى. ئەمدى سەئىدخانغا ئۇ ھەقىقىي نەۋرە ئاكىسىدەك كۆرۈنۈش بەردى. ئەگەر ئۆزىدەك جەڭ كىيىمى كىيگەن بولسا، تەسەۋۋۇرىدىكى قەھرىمان بابۇر مىرزا بولغان بولاتتى. ئۇنىڭغا بولغان ئىخلاسىنى بىلدۇرۇش ئۈچۈن، يولغا چىقىشتىن بۇرۇن ئەھمەدخان ئالاھىدە بۇيرۇپ ياستىپ بەرگەن ئىككى زۇلپىقارنىڭ بىرسىنى ئۇنىڭغا تەقدىم قىلدى.

— پادىشاھ ئاغا، بۇ قىلىچنى سىزگە تۇتتۇم. ئۇنىڭ بىلەن شاھىبەگخانىنىڭ ياۋۇز كاللىسىنى نەس بېشىدىن ئايرىغايسىز. ئالا سىزگە زەپەر ئاتا قىلسۇن، — دېدى ۋە بۇ شېئىرنى ئوقۇدى:

مەگەر بىر ئوق بىلەن ياۋنى يېگەر بولساڭ،
كېرىشكە ياسىنى ئۇنىڭ ۋاقىت بەرمە.

— بۇ شېئىرنىڭنى ناھايىتى ياقتۇرۇپ قالغانىدىم، ئاغا. قولۇمغا يانى ئالسامىلا بۇ شېئىرنىڭنى ئېسىمگە چۈشۈپ سىزنى كۆرگۈم كېلىپ كېتەتتى، ئاخىر كۆرۈش نېسىپ بولدى.

ئۆز شېئىرىنى سەئىدخانىنىڭ شۇنچە كېلىشتۇرۇپ ئوقۇغىنىدىن زوقلانغان بابۇر مىرزا ئىككى قوللاپ قىلىچنى ئالدى - دە، بېلىگە ئېسىۋالدى.

— ئىنىم سەئىدخان، قۇرۇق تەشەككۇر ئېيتسام ئالدىغان بولىمەن. ياخشى تىلىكىڭنىڭ جاۋابىنى جەڭدە قايتۇرغايمەن.

— جەڭدە سىز بىلەن بىللە بولىمەن، ئاغا، — دېدى سەئىدخان ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ تۇرۇپ.

بابۇر مىرزا ئۇلارنى باشلاپ، تاشكەنتتىن بەش - ئالتە چاقىرىم يىراق يەرگە چىقىپ كۆتۈپ تۇرغان چوڭ خانىمنىڭ چاقىرىم بارگاھىغا ئەكەلدى. كىچىك خان ئاتتىن چۈشۈپ توققۇز قېتىم يۈكۈنۈپ ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخانغا سالام بەردى. چوڭ خان ئۇلارنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ قۇچاقلىدى. بۇ ئاكا - ئۇكىلارنىڭ كۆرۈشمىگىنىگە ئون يىللاردىن ئاشقانىدى. قارا چاچ، قارا ساقال ۋاقتىدا ئايرىلغان بۇ ئاكا - ئۇكا خانلار بۇگۈنكى كۈندە چارباش، چار ساقال بولۇپ قېلىشقانىدى.

— خان ئاتام تۇغەپ كەتتى، — دېدى سۇلتان مەھمۇدخانغا كۆز ياشلىرى تارامىلاپ، — ھۆرمەتلىك پېشۋا ئانىمىز ئىسەن دەۋلەت بېگىم ھەم قازا قىلدى.

— ئاللا ئۇلارنىڭ جايىنى جەننەتتە قىلغاي، خان ئاكا، ئانىمىز شاھ بېگىمنىڭ سالامەتلىكى قانداقراق؟ — سورىدى ئەھمەدخان مەھمۇدخاننى كىمخاب تۆشەك ئۈستىدە ئولتۇرغۇزۇپ. ئاكىسى ئۇنىڭغا يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ، دېدى:

— ئانىمىز شاھ بېگىم ئوبدان تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، خان ئاتىمىزغا ھازىرغىچە ئىچ ئاغرىقى تارتىپ جۇدەپ قالدى.

سەئىدخانمۇ توققۇز قېتىم يۈكۈنۈپ تەزىم قىلىپ تاغىسى بىلەن كۆرۈشتى. سۇلتان ئەھمەدخان ئون نەچچە قىز - ئوغلىنى ئاكىسىغا تەزىم قىلدۇردى.

— خان ئۇكام، باللىق بولۇپ كېتىپتىمىز، چوڭ ئوغلىڭىز مەنسۇرخاننى كۆرگەنىدىم. سەئىدخان، ئەمىن خوجا سۇلتان، خېلىل سۇلتان، باباچاق سۇلتانلارنىڭ تۇغۇلغانلىق خەۋىرىنى ئىشىتكەن بولسامۇ، بۇگۈن ھەممە پەرزەنتىڭىز بىلەن دىدار كۆرۈشتۇم، بەك خۇرسەن بولدۇم. يۇنۇسخان ئەۋلادى جەمەت، سان، بايلىق جەھەتتە ئۇستۇن تۇرۇشى كېرەككى، تۆۋەن تۇرسا بولمايدۇ. ئاللا رەھمەت قىلسۇن.

سۇلتان ئەھمەدخانىڭ نەجمە سۇلتان بېگىم قاتارلىق خانىش - توقاللىرى سۇلتان مەھمۇدخانغا سالام بېرىش ئۈچۈن

شاهانه چېدىرغا كىرىشتى.

قوي ـ كالىلار سويۇلۇپ، ئۇلار، قىرغاۋۇللار پۈتۈن ـ سۈرۈك زىخقا ئۆتكۈزۈلدى. تۇغقانلار كېچىچە دېگۈدەك دىدار كۆرۈشۈشنىڭ پەيزىنى سۈرۈشتى. سەئىدخان چوڭلار بىلەن ئولتۇرۇپ بىرىنچى قېتىم شاراب ئىچتى، مەست بولغان بابۇر مىرزا بىلەن بىر چېدىردا ياتتى. ئەندىجان يولىدا چۈلە قۇيۇپ بەرگەن قىزنى كېچىچە چۈشەپ چىقتى. «سىز شاھزادە بولغان بىلەن مەنمۇ جەننەتتىن چىققان ھۆر، سىز بىلەن تەڭ تۇرالايمەن» دېگۈدەك. «ئىسمىڭىز نېمە؟» دەپ سورىسا «بۇ قېتىم ئېتىكىمگە تىللا تاشلىغاندا ئېيتىپ بېرىمەن» دەپ كۈلگۈدەك. بىر چاغدا سەنگى تاش يۈزىدە ئۇ قىزنىڭ سىيماسى پەيدا بولۇپ كۈلۈمسىرەۋاتقۇدەك ... سەئىدخان ئۇنى قۇچاقلىماقچى بولۇپ غۇلىچىنى كەڭ كېرىۋېتىپ ئويغىنىپ كەتتى. ئەتىسى چاشكا ۋاقتىدا تاشكەنتكە يېتىپ كېلىشتى. سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ھەيۋەتلىك ئوردىسى ئالدىدا ۋەزىر، ئەمىر، سەرۋازلار سەپ تۈزۈشكەنىدى. يولغا قىپقىزىل پايانداز سېلىنغان، ئەڭ ئاۋۋال مەلىكە شاھ بېگىم ئوغلى ئەھمەدخان توققۇز قېتىم يۈكۈنۈپ بولغۇچە تاقەت قىلالماي ئۆزىنى ئۇنىڭغا ئاتتى. مەلىكە شاھ بېگىمگە مەختۇمە سۇلتان بېگىم ۋە باشقا خانىش، كېنىزەكلەر يۈكۈنۈپ توققۇز قېتىمدىن تەزىم قىلىشتى.

ـــ ئوغلۇم، بالام ... ئاتاڭ يۇنۇسخان ... ـــ ئانا پىچىرلىغىنىچە ھوشىدىن كەتتى. مەختۇمە سۇلتان بېگىم ئۇنى يۆلەپ قۇچقىغا بېشىنى ئالدى. سەئىدخان «مومام ئۆلۈپ قالارمۇ؟» دەپ بەك قورقۇپ كەتتى، خان مومىسى ھوشىغا كەلگەندىن كېيىنلا كۆڭلى ئارامىغا چۈشتى. ھەرەمخانا قەسىرلىرىگە كىرىپ ئورۇن ئالغاندىن كېيىن، مومىسىغا ئەكەلگەن ئالمالىقنىڭ شېرىن ئالمىسى قاچىلانغان چىنى سېۋەتنى ئالدىغا قويدى.

ـــ مومام، بۇ يۇرتىمىزنىڭ مېۋىسى، يەپ باقسىلا.

— چوڭ خانغا بەرمەدىڭمۇ، بالام؟ — سورىدى شاھ بېگىم قىزىرىپ پىشقان ئالمىدىن بىرنى قولىغا ئېلىپ.

— ياق، بۇنى بۇزرۇكۇارىمىز بولغان ئۆزلىرىگە ئەكەلدىم، موما.

سۇلتان مەھمۇدخان تاغامغا دادام كۆپ نەرسىلەرنى ئەكەلدى.

— ماڭمچۇ، بالام؟ — دېدى هاممىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم.

— ئۆزلىرىگىمۇ ئەكەلدىم، خان هاما، — سەئىدخان چاچلىرى ئاقىرىشقا باشلىغان يوغان قارا كۆزلۈك هاممىسىغا ئالمىدىن بىرنى ئېلىپ تۇتتى.

— بالام، ئوغلۇم بابۇر مىرزىغا نېمە ئەكەلدىڭ؟

— زۇلپىقار ئەكەلدىم.

— شاھ بالامنىڭ كۆڭلىدىكىنى تېپىپ ئەكەلگىنىڭگە رەھمەت، بالام.

— رەھمەت ئۆزلىرىگە، مەلىكە خېنىم، ئوغلۇمنىڭ بۇ ئەرزىمەس سوۋغىسى ئۆزلىرىگە مەزۇر بولغان بولسا، تاشكەنتكە كەلگىنىمىزدىن زادى ئەپسۇسلانمايمىز، — دېدى نەجمە سۇلتان بېگىم قىران چاغدا ئېرىدىن ئايرىلىپ تۇل بولۇپ قالغان قۇتلۇقنىگار خېنىمغا ئىچ ئاغرىتىپ.

كەچكىچە ئۇرۇق - تۇغقان، ۋەزىر - ئەمىرلەر هەم ئۇلارنىڭ بالىچاقىلىرى پاتىهە ئوقۇشۇپ، ئۇلارنىڭ قەدىمگە خۇرسەنلىك بىلدۇرۇشتى. ئەتىسى سەھەردە شەيخ خاۋەند تەھۇر قەبرىستانلىقىغا بېرىپ يۇنۇسخان مەقبەرىسىنى زىيارەت قىلىشتى. سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئۆتۈنۇشى بىلەن سەييىد مۇھەممەد مىرزا «سۇرە ياسىن»نى، سەئىدخان «سۇرە مۇلك»نى قىرائەت قىلدى. سۇلتان مەھمۇدخان دۇئا قىلىپ بەردى.

ئۇلار ياپيېشىل گۇل - گىياھلار بىلەن قاپلانغان قەبرىستانلىقتىن يېنىپ، مەرھۇم يۇنۇسخان هايات چېغىدا بىنا قىلدۇرۇپ ئۆزى تۇرغان ئوردىغا بېرىشتى. سۇلتان مەھمۇدخان دادىسى يۇنۇسخانىنىڭ ئېسىل ئەخلاق - پەزىلەتلىرىنى بايان

قىلىپ، دېدى:

— ئاتام، خارەزىم، خۇراسان، ماۋەرائۇننەھەر خان - سۇلتانلىرى ئىچىدە ئادالەتلىك ئالىم پادىشاھ ئىدى. ئاتام ئۇرۇشتا ئەسىرگە چۈشكەنلەرنى قۇل قىلمىشقا، قۇل ئېلىپ - قۇل سېتىشقا يول قويمايتتى. ھەممە ئادەم ئاللانىڭ بەندىسى، بىر - بىرىگە زۇلۇم قىلماسلىقى كېرەك، دەپ تولا دەيتتى. مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئاقسۇ خەلقىنى قىرغىن قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ، تولىمۇ ھەسرەتلەندى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ماۋەرائۇننەھەردىن شاھىبەگخان باش كۆتۈرۈپ چىقتى. ئۇنىڭ زۇلمى مىرزا ئاتابەكرىدىن ئېشىپ كېتىۋاتقىدۇ. شۇڭا، لەشكەر باشلاپ مىرزا ئاتابەكرى ئۇستىگە يۈرۈش قىلىشتىن ئىلگىرى شاھىبەگخانغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن، ئىنىم ئەھمەدخان، سىزنى بۇ يەرگە تەكلىپ قىلىشىم زۆرۈر بولۇپ قالدى.

— خان ئاكا، قانداق يارلىق چۈشۈرسىلە بىز پەرمانبەردار، — دېدى ئەھمەدخان قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ.

— شاھىبەگنى تېزرەك يوقىتىپ، مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئەدىپىنى بېرىش ئۈچۈن مەنمۇ جەڭگە قاتنىشاي، خان ئاتا، — دېدى سەئىدخان سۇلتان مەھمۇدخان ئالدىدا تىز چۆكۈپ.

— يارايسەن، بالام، بابۇر مىرزىغا ھەمراھ بولۇپ جەڭ قىلىشنى ئۆگەن!

2

شاھىبەگخانغا زەربە بېرىش ئۈچۈن تۈيدۈرماستىن ئالدى بىلەن سۇلتان ئەھمەد تەمبەلگە زەربە بېرىش زۆرۈر ئىدى. چۈنكى، ئۇ ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ ئۇشتۇمتۇت قازاسىدىن كېيىن پەرغانىنىڭ پادىشاھلىقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ، شاھىبەگخان بىلەن بىرلىشىۋالغانىدى. شۇڭا، ئوتتۇز مىڭ ئەسكەرنى باشلىغان ئاكا - ئۇكا خانلار تاشكەنتتىن يولغا چىقىپ

كەندەرلىك ① داۋىنىدىن ئۆتۈپ، ئاھانىگەران ② دالاسىغا يېتىپ كەلگەندە، كىچىك خان ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا بابۇر مىرزا بىلەن سەئىدخاننى ئۆز سىپاھلىرى بىلەن مېڭىشقا بۇيرۇدى. ئارقىدا سەييىدمۇھەممەد مىرزا ماڭدى. بەكلا خۇش بولغان سەئىدخان بىر قولىدا ئوقيانى تۇتۇپ، يەنە بىر قولىدا تىزگىننى سىلكىپ ئاتنى تېزلەتتى. ئۇ كېتىۋېتىپ بۇغداي ئېڭىزلىقىدا دان تېرىپ يەۋاتقان بۆدۈنىنى كۆرۈپ قالدى ۋە يانى بەتلەپ ئاتتى. ئوق بۆدۈنىنىڭ دۇمبىسىگە سانجىلىپ، «ۋىت» دېگىنىچە پالاقشىپ جان بەردى. بۇنى كۆرگەن بابۇر مىرزا:

— سىزنى سەل چاغلىغىلى بولمايدىكەن، سەئىدخان، — دېدى ـ دە، بەتلىگەن ياسىدىن ئوقنى ئۇزدى. پەيلىرى توزۇغان قىرغاۋۇل دەرەخ ئۇستىدىن پالاقلىدە يەرگە چۈشتى.

— سىزمۇ قالتىس مەرگەن ئىكەنسىز، — سەئىدخان ئېتىنى چاپتۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتتى. بابۇر مىرزىنىڭ بۇ «ئەدەپسىز» بالىغا ئاچچىقى كەلدى، ئەمما گەپ قىلماي ياسىدىن ئىككىنچى ئوقنى ئۇزدى.

— مەن شاھىبەگخانىنىڭ قارا يۇرتىگە مانا شۇنداق تەككۈزىمەن، — دېدى ئۇ مەغرۇرلانغان هالدا، — يانىڭ ئوقى ئېتىزدا دان تېرىپ يۇرگەن كەكلىكنىڭ يېنىدىكى بىر دۇمبەلگە سانجىلىپ قالدى. چۆچۈگەن كەكلىك قانات قېقىپ هاۋاغا كۆتۈرۈلدى.

— تەككۈزەلمىدىما؟ بۇ نۆۋەتمۇ شاھىبەگخان بويۇن بەرمەمدۇ نېمە؟ — دېدى بابۇر مىرزا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان كەكلىككە نەزەر سېلىپ، بىر چاغدا كەكلىكنىڭ پەيلىرى توزۇپ پىرىلداپ موللاق ئاتقىنىچە يەرگە چۈشتى، ئۇنىڭغا سەئىدخاننىڭ ئوقى تەككەنىدى.

— مەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ قارام كاللىسىغا ئەنە شۇنداق

---

① كەندەرلىك ② ئاھەڭگەران — يۇرت ناملىرى.

تەگكۈزىمەن، — دېدى ئۇ كەينىگە قايرىلىپ قاراپ. بابۇر مىرزا ئىختىيارسىز كۈلۈپ قويدى.

ئاتىسى ۋاپات بولغاندىن بۇيان ئۇ پەرغانىگە كۆز تىككەن پادىشاھ - سۇلتانلارنىڭ تەقىبىدىن بىر كۈننىمۇ خاتىرجەم ئۆتكۈزمىگەنىدى. ئانا تەرىپى چاغاتاي، ئاتا تەرىپى ئەمىر تۆمۈر بولغان بۇ شاھزادە ئۆزىنى خۇراسان، خارەزىم، ماۋەرائۇننەھرنىڭ بىردىنبىر قانۇنلۇق ۋارىس پادىشاھى دەپ بىلەتتى. پۈتۈن ئوتتۇرا ئاسىيادا بىرلىككە كەلگەن كۈچلۈك دۆلەت قۇرۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. نەچچە يىل مابەينىدە تىنىم تاپماي ھۇجۇم قوزغاپ مىڭ تەسلىكتە سەمەرقەنتنى ئالغان بابۇر مىرزا ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قېلىپ تەختتە ئالتە ئايمۇ ئولتۇرالمىدى. تالاش - تارتىشتا قېلىپ نامراتلىشىپ كەتكەن بۇ شەھەرنىڭ بەگ - سىپاھلىرى ئارقا - ئارقىدىن قاچتى. قاچقۇنلارنى ئۆز ئەتراپىغا توپلىغان ئەھمەد تەمبەل ئەندىجاننى قورشىۋالدى. بۇ يەردە بابۇر مىرزىنىڭ ئانىسى قۇتلۇقنىگار خېنىم، مومىسى ئىسەن دەۋلەت بېگىم ۋە ئېگىچە - سىڭىللىرى بار ئىدى. بۇلار ئۇنىڭ دەرھال كېلىپ قۇتقۇزۇۋېلىشىنى تەلەپ قىلىپ مەكتۇپ ئەۋەتتى. كېسەلدىن تېخى ساقىيالمىغان بابۇر مىرزا كۆزى قىيمىغان ھالدا سەمەرقەنتتىن ئايرىلدى. ئۇ يېتىپ بارغۇچە ئەندىجاننى ئەھمەد تەمبەل ئىگىلىۋالدى. بابۇر مىرزىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەنىدى. ئۇ ئازغىنا بەگ - سىپاھلىرى بىلەن ئايلىنىپ كېلىپ خوجەندتە تۇرۇپ قالدى. ئانىسى، مومىسى، ئېگىچە - سىڭىللىرىمۇ ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشتى. ئانا باشقا، ئاتا بىر ئىنىسى جاھانگىر مىرزا بولسا ئەھمەد تەمبەل تەرەپتە ئىدى. بابۇر مىرزا كۆرمىگەننى كۆرۈپ، دەشت - چۆللەردە قېلىپ، تاغ - داۋانلاردا سەرگەردان بولۇپ يۈرۈپ ئاخىر تاشكەنتتىكى تاغىسى بولغان چوڭ خان يېنىغا كەلگەنىدى ...

بابۇر مىرزا ئاشۇلارنى ئويلاپ، ئاق قاشقىسىنى چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان سەئىدخانغا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن تىزگىنىنى

قويۇۋەتتى.

سەئىدخان شاھىبەگخان ئەسكەرلىرى بىلەن تېزرەك ئۇچرىشىپ جەڭ قىلىشقا ئالدىرايتتى. ئۇلار كەرنان تەۋەسىگە كەلگەندە ئاكا ـ ئۇكا خانلار مەسلىھەتلىشىپ بابۇر مىرزىنى ئالدىغا چاقىرتتى.

ـــ ئەي چىڭگىزخان ۋە ئەمىر تۆمۇر ئەۋلادىنىڭ باتۇر شاھزادىسى، سىزنى ئوشقا ئەۋەتىپ دۇشمەننىڭ ئارقا سېپىگە ئۆتكۈزۈش قارارىغا كەلدۇق، ـــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان.

ـــ مەن تەييار. خانلارنىڭ ئىشەنچىدىن چىقىمەن، ـــ بابۇر مىرزا قولىنى كۆكسىگە ئالدى.

ـــ خان ئاتا، سەمەرقەنتنى ئېلىشتا بابۇر مىرزىغا مەن يارەمگە بارغانىدىم، بۇ نۆۋەتمۇ بابۇر مىرزا بىلەن بىللە بارسام، ـــ دېدى شاھزادە سۇلتان مۇھەممەدخان. ئۇ ياشلىقىغا قارىماي سەمرىپ كەتكەنىدى. سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ چوڭ ئوغلى بولغان بۇ شاھزادە خىزمەت كۆرسىتىپ تەخت ۋارىسلىقىغا پەقەت ئۆزى مۇناسىپ ئىكەنلىكىنى بۇ جەڭدە بىلدۈرۈپ قويماقچى، شۇنداقلا بابۇر مىرزىنىڭ خەلقئالەم ئالدىدا ئابرۇي قازىنىپ كېتىشىنىڭمۇ ئالدىنى ئالماقچىدى.

ـــ بابۇر مىرزا ئۆزى بارىدۇ، ـــ دېدى ئەھمەدخان ئاكىسى بىلەن كۆز سوقۇشتۇرۇۋېلىپ، ـــ سىز بىز بىلەن ئەنىجانىنى ئېلىش جېڭىگە قاتنىشىسىز.

ـــ مەنچۇ؟ بابۇر مىرزا ئاغام بىلەن بارمامدىمەن؟ ـــ سەئىدخان يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن دادىسى سۇلتان ئەھمەدخاندىن جاۋاب كۈتتى.

ـــ ئوغلۇم، سەن بىز بىلەن قالىسەن. ئاكاڭ سۇلتان مۇھەممەدخان بىلەن بىللە بولىسەن.

سۇلتان مەھمۇدخان ئىنىسى ئېھمەدخانىڭ سۆزىنى ماقۇللىغاندىن كېيىن:

ـــ مانا بۇنىڭ بىلەن شاھىبەگخانىڭ پېشانىسىغا

ئېتىلگۈ ! — دەپ يېشىل ئۇچلۇق ئوقنى بابۇر مىرزىغا بەردى. ئۇ ئوقنى ئوقمىنغا سالدى، ئاندىن خوشلىشىپ بىرنەچچە بەگ - سەردارلار بىلەن ئىككى مىڭچە سىپاھنى باشلاپ يۇرۇپ كەتتى.

سەئىدخان بابۇر مىرزا تاكى چاڭ - توزان ئىچىدە غايىب بولغۇچە قاراپ تۇردى.

ئىككى ئاي داۋامىدا ئاخسى، خوجەند، مەرغىلان ئەتراپىدا يۇرۇپ دۇشمەن ئەسكەرلىرىنى ئۇچرىتالمىغان سۇلتان مەھمۇدخان ئۇچ مىڭ ئادەمى بىلەن كېلىپ ئەندىجاننى ئۇچ تەرەپتىن قورشىدى. ئۆزى ۋە بەش ئوغلى ئەندىجان قورغىنى يېنىدىكى ئانىسى ئىسەن دەۋلەت بېگىمنىڭ «قوش تىگرمەن» ناملىق باغچىسىغا چۈشتى.

سۇلتان ئەھمەدخانمۇ سەئىدخان باشلىق ئوغۇللىرى بىلەن «تەۋەككۈل لەڭگىرى» دەپ ئاتىلىدىغان بازار قېشىدىكى چوڭ بىر باغقا چۈشتى. سەئىدخان ئەمدى ئەندىجان شەھىرىنى ئېلىش جېڭى باشلىنىدىغان بولدى دەپ، مەقسۇد ئەلى بىلەن بىللە ئاتىسىدىن ئىجازەتمۇ ئالماستىن ئۆز قارىمىقىدىكى ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئەندىجاننىڭ شەرق تەرىپىگە ئۆتۈپ، بۇ شەھەرگە تۇيۇقسىز بېسىپ كىرىش پىلانىنى تۈزدى. بۇلار يېرىم كېچىدە تۇيدۇرماي چېدىرلىرىدىن چىقىپ ئاتلىرىنى يېتىلىشىپ ئېھتىيات بىلەن مېڭىشتى. بىر كىچىك ئېقىندىن ئۆتۈشۈپ تۇرۇۋىدى:

— تاشكەنت ! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى.

ئەجەبلەنگەن سەئىدخان مەقسۇد ئەلىگە قارىدى.

— ئالدى تەرىپىمىزدە ئادەم بارەك قىلىدۇ. بىزنىڭ بەلگە سۆزىمىزنى دەۋاتىدۇ. جاۋاب بېرەمدۇق؟

ئۇلار ئاۋاز كەلگەن تەرەپكە دىققەت بىلەن قارىدى. ئاي

يورۇقىدا بىرمۇنچە قوراللىق كىشىلەرنىڭ دەرەخ قاپتاللىرىغا مۆكۈپ تۇرغانلىقىنى كۆردى:

— مەيلى، جاۋاب بېرىپ باقايلى، ئۆز ئادەملىرىمىز بولۇپ قالسا بىھۇدە قان تۆكۈشتىن ساقلىنىپ قالالايمىز.

— سايرام! — يۇقىرى ئاۋاز بىلەن دېدى سەئىدخان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرۇپ.

ئۇياقتىن ئوچ ئاتلىق چىقىپ كەلدى. سەئىدخان ئۇلارغا سەپسېلىپ قاراپ ئوتتۇرىسىدىكى نەۋقىران كىشىنى تونۇپ ۋارقىرىۋەتتى.

— بابۇر مىرزا ئاكا!

— سەئىدخان!

ئۇ مەقسۇد ئەلى بىلەن يۇگۇرۇپ بېرىپ پۇكۇلۇپ سالام قىلدى. بابۇر مىرزىنىڭ ئىككى يېنىدا مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان بىلەن مىرزا ھەيدەر بار ئىدى. ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى.

سەئىدخان بابۇر مىرزىنىڭ ياردار بولغانلىقىنى كۆرۈپ چۆچۈپ سورىدى:

— پادىشاھ ئاغا، يارىڭىز ئېغىر ئەمەستۇ؟

— ئەھمەد تەمبەلنىڭ قىلىچى ئوي - پىكىر بىلەن بەند بېشىمغا بىرئاز ئارام بېغىشلىدى. ئۇنىڭ ئوقى ھېرىقان پۇتۇمنىڭ ھاردۇقىنى چىقىرىپ قويدى. بولغان ئىش مۇشۇ، ئىنىم، — ھەزىل قىلدى بابۇر مىرزا.

ئۇ مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان بىلەن ئەندىجانغا تەۋە ئوش، ئۇرگەنچ قاتارلىق جايلارنىڭ ھەممىسىنى قولغا كىرگۈزگەنلىكىنى ئېيتمىدى.

— سىز بۇ كېچە قەيەرگە كېتىۋاتىسىز، ئىنىم، — سورىدى بابۇر مىرزا.

— ئەندىجان قەلئەسىگە! — جاۋاب بەردى سەئىدخان جىددىي تۇستە.

— تېخى گۆزەكسىز - دە، ئىنىم، بۇ قەلئە مۇستەھكەم، بۆسۈپ كىرىشكە بولمايدۇ. ئۇزۇن ھەسەن مەككار، رەھىمسىز ئەبلەخ ! قەلئەنى قاتتىق مۇداپىئە قىلماقتا، پۇختا پىلان، كۈچلۈك ئەسكىرىي كۈچ بىلەنلا بۇ قەلئەنى ئالغىلى بولمدۇ. بىز تەييارلىق قىلىشىمىز لازىم.

سەئىدخان تۇرۇپ قېلىپ مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىغا قارىدى.

— پادىشاھ ئاغىلىرى توغرا ئېيتتىدۇ، شاھزادە، سەۋر قىلىپ، ئەتراپلىق تەييارلىق قىلىشمىز غەلىبىگە ئېرىشىش ئۈچۈندۇر، — دېدى ئۇ ئېغىر تىنىپ، — ئەھمەد تەمبەل ئۆرەتۆپەگە تۈيۈقسىز باستۇرۇپ كېلىپ مېنى ئەل بولۇشقا قىستىدى. يەتتە كۈنگىچە بار كۈچىمىز بىلەن قارشىلىق قىلدۇق. مانا شۇ چاغدا پادىشاھ بابۇر مىرزا يېتىپ كېلىپ بىزنى قۇتقۇزدى.

— ئاغا، ئۆرەتۆپەدە قالماي كەپسىزغۇ؟

— ئۆرەتۆپەدە قېلىپ شاھىبەگخانغا ئەسىر چۈشۈشنى راۋا كۆرمىدىم. شۇڭا، بابۇر شاھ بىلەن بىللە ئۇ بەدكار بىلەن جەڭ قىلىش ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلدىم.

— ھاممۇ ئاغىچا خېنىمچۇ؟

— كەلدى، — ئالدىراپ جاۋاب بەردى مىرزا ھەيدەر، — كەينىمىزدە مەپىدە كېلىۋاتىدۇ.

سەئىدخان بۇنى ئاڭلاپ ئاتقا مىندى:

— مەن ئالدىغا باراي، — ئۇ ئېتىنى دېۋىتىپ چاپقىنىچە ئىككى ئات قوشۇلغان مەپىگە ياندىشىپ توختىدى. «ئۇخلاۋاتقان بولسا ئارامنى بۇزماي» دەپ ئۇن چىقارمىدى. ئەمما، ياستۇقتا يۆلىنىپ ئولتۇرغان خۇبنىسگار خېنىم مەپىنىڭ يېنىدا بىر ئاتلىقنىڭ پەيدا بولۇپ قالغىنىنى تۇيۇپ، سوردى:

— كىم ئىكەن ئۇ؟

— بۇ مەن، پېقىر ئوغۇللىرى.

خۇبنىگار خېنىم دەرپەردىنى قايرىپ مەپىدىن باش چىقاردى. ئوتقاش كۆتۈرگەن ئىككى نۆكەر ئالدىدا ساۋۇت ـ دۇبۇلغا كىيگەن ياش بىر يىگىت ئۇنىڭغا سالام بەردى.

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، هامما ئاغىچا، مۇبارەك دىدارلىرىدىن بەختىيار قىلغان ئاللاغا شۈكۈر. قۇتلۇق قەدەملىرى بىزگە نۇسرەت ئاتا قىلغاي.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، يىگىت، سىلى شاهزادىلەردىن ئوخشىماملا؟ ـــ دېدى خۇبنىگار خېنىم تونۇيالماي.

ـــ بۇ شاهزادە سەئىدخان بولىدۇ، ئانا، ـــ دېدى سوڭدىنشىپ كەلگەن مىرزا هەيدەر، ـــ يولدا ئۇچرىشىپ قالدۇق.

ـــ ما كارامەتنى، سەئىدخان ئىكەنلا ـ دە، كىچىك چاغلىرىدا كۆرگەنىدىم، چوپچوك يىگىت بولۇپ قاپتىلا، تونۇيالماي قاپتىمەن، ـــ دېدى خۇبنىگار خېنىم.

ئۇلار تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىشىپ بولۇپ بابۇر مىرزا بىلەن سۇلتان مەهمۇدخان بارگاهىغا كىلىپ دىدار مۇلاقات بولۇشتى.

ـــ شاهىبېكنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلدىڭمۇ؟ ـــ سوريدى سۇلتان سوئال نەزىرى بىلەن مۇزدەك شەربەتنى بابۇر مىرزىغا سۇنۇپ.

ـــ بىرقانچە قېتىم جەڭ قىلدۇق، هازىر شاهىبېكخان سەمەرقەنتته جىددىي تەييارلىق قىلىۋاتىپتۇ. هەرقايسى ۋىلايەتلەردىكى هاكىم، بەگلىرىگە لەشكەر يىغىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈۋاتىپتۇ. ئۆزى قوشۇن تارتىپ پەرغانىگە كەلگۈدەك. ئەهمەد تەمبەل ئاخىرى قەلئەسىدە ئەسكەر توپلاۋاتىپتۇ. ئەتە ئەمىر ـ ئەركانلار بىلەن يا ئەندىجاننى هۇجۇم بىلەن ئېلىش، يا سەمەرقەنتكە يۈرۈش قىلىش توغرىسىدا بىر قارارغا كېلىشىمىز زۆرۈر، ـــ دەپ باشتىن كەچۈرگەنلىرىنى سۆزلەپ بەردى.

ـــ خۇدا نېسىپ قىلسا بۇ قېتىم شاهىبېكخاننىڭ كاللىسىنى

پىكىر قىلماس قىلىپ قويىمەن، ــ دېدى سۇلتان مەھمۇدخان. ئۇ ھەممەيلەنگە ياخشى ئارام ئېلىشنى تاپىلاپ، ھەمشىرىسى خۇبنىگار خېنىم ۋە خانىشلىرى بىلەن چىقىپ كەتتى.

... سەئىدخان چۈشىدە قىلىچنى ئېگىز كۆتۈرۈپ شۇنداق چاپتىكى، تېنىدىن جۇدا بولغان كاللا توپىلىق يەرگە چۈشۈپ سەكرەپ ـ سەكرەپ بىردىنلا سۆزلىدى:

ــ سەئىدخان، سەن مېنىڭ ئەسىرىم. ئۇ قىز بىلەن توي قىلىشىمنى توسۇپ قالالمايسەن. ئۆلۈكنىڭ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ.

سەئىدخان سۆزلەۋېتىپ ئۆزىنىڭ باغلىنىپ تۇزاقتا چۈشكەنلىكىنى ھېس قىلدى، ھەرقانچە قىلىپمۇ باغلاقتىن قۇتۇلالمىدى. بىر چاغدا بىر پىيالە شەربەت كۆتۈرۈپ كەلگەن ساھىبجامال قىز ئۇنىڭغا يېقىنلاپ كەلدى ...

ھاياجاندىن تىلى سۆزگە كەلمىگەن سەئىدخان قوللىرىنى ئۇزارتقىنىچە ئويغىنىپ كەتتى. ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆز مۇلازىملىرى ۋە بابۇر مىرزىنىڭ بەگ، سەردارلىرى بىلەن بىللە نامراز بامداتنى ئوقۇدى.

ئۇلار سوغۇق گۆش، سېرىق ماي، قاتلىما نان بىلەن غىزالىنىپ چوڭ خانىنىڭ بارگاھىغا چىقىشتى.

خان باغدىكى كۆل بويىدا غاز كاۋىپى يەپ ئولتۇراتتى. ئۇ خانىشقا ھۇجرىسىغا كىرىپ كېتىشنى بۇيرۇپ، ئىككى شاھىزادىنى كىمخاب تۆشەك ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى. ئۇ بابۇر مىرزىغا قاراپ دېدى:

— شاهزاده، سىزگە خۇدا رەھمەت قىلسۇن. ئوش، ئۇرگەنچ، خوجەند دىيارلىرىنى ئىنىم ئەھمەدجانغا بېرەي. ئۇلار ناھايىتى يىراقتىن بىزگە يارداەمگە كەلدى. سەمەرقەنتنى پەتەھ قىلغىنىمىزدىن كېيىن ئۇ يەرگە سىز پادىشاھ بولىسىز. بۇ تىلىكىمنى يەردە قويمىغايسىز.

— بۇ يەرلەرنىڭ ھەممىسى ئاللانىڭ، خان ئاتا. سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزچە بولسۇن، — خالار ـ خالىماي رازى بولدى بابۇر مىرزا.

ئۇلار چوڭ خانىنىڭ يېنىدىن چىقىپ كىچىك خان تۇرغان باغقا مېڭىشتى.

نۆكەر قەمبەر ئەلى بابۇر مىرزىغا سۇئالنىڭ پىچىرلىدى:

— قولغا كەلتۈرگەن جايلارنى خان تارتىۋالدى. بۇلارغا ئەگىشىڭىز ئىشىڭىز ئوڭدىن كەلمەيدۇ. دەرھال ئوشقا قايتىپ كېتەيلى ھەم ئەھمەد تەمبەلگە ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنىڭ بىلەن يارىشىۋالايلى. شۇنداق قىلساق موغۇللارنى قوغلاپ چىقىرىپ، قولغا كەلتۈرگەن جايلارنى ئىنىڭىز بىلەن بۆلۈشۈپ، پادىشاھلىقىڭىزنى ساقلاپ قالالايسىز.

— ئالا كۆڭلۈمگە مۇنداق يامان نىيەتنى سالغىنى يوق. خانلار مېنىڭ تۇغقانلىرىم، بۇلارغا سىپاھ بولغىنىم، تەمبەلگە شاھلىق قىلغىنىمدىن ئارتۇق، ئىككىنچى مۇنداق يامان نىيەتتە بولماڭ، — دېدى بابۇر مىرزا خاس نۆكىرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ.

كىچىك خان ئىچى تىت ـ تىت بولغان ھالدا ئۇلارنى كۈتۈپ، مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان، سەييىدمۇھەممەد مىرزىلار بىلەن سالاسۇنلۇق ئايۇاندا ئولتۇرۇشاتتى. بابۇر مىرزا سەئىدخان بىلەن ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. ئەھمەدخان ئورنىدىن تۇرۇپ كۈتۈۋالدى. ئاكا ـ ئۇكا مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزا ۋە سەييىد مۇھەممەد مىرزىلار بىلەنمۇ قىزغىن تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراپ ئولتۇرۇشتى.

— ئوش، ئۇرگەنچ قاتارلىق جايلارنى چوڭ خان ئالدىدا

سىزگە ئۆتۈنۈپ بەردىم، — دېدى مەغرۇر ھالدا بابۇر مىرزا. ئۇنى يېنىدا ئولتۇرغۇزغان ئەھمەدخان رەھمەت ئېيتىشنىڭ ئورنىغا كۈلۈمسىرەپ قويدى.

— ئىنىم، باتۇر ئىكەنسىز، ئوغلۇم سەئىدخانىنى سىزگە قوشۇپ قويمىغىنىم ئۈچۈن پۈشايمان قىلدىم، — ئۇ بۇ سۆزنى بىلەن ئۇ دىيارلارنىڭ ئۆز باشقۇرۇشىدا ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى.

ئون ئۇچىنچى باب

ئەخشەد توختامى

1

قاش قارايغان چاغ ئىدى. باغ ئىچىدىكى كۆل بويىدا تۇرغان سەئىدخان ئىككى سەردارنىڭ دەرۋازىدىن ئالدىراپ كىرىپ كەلگەنلىكىنى غەل - پال كۆرۈپ قالدى. «مۇھىم بىر خەۋەر ئەكەلگەن بولسا كېرەك. بۇ قېتىم بابۇر مىرزا ئاغا نەگە بارسا شۇ يەرگە بارىمەن، ئاتامنىڭ تەييارغا ئىگە بولۇپ قالغانلىقى ياخشى بولمىدى. سۇلتان مەھمۇد تاغام ئۇنداق قىلمىسا بولاتتى...» ئۇ ئويلاپ بەگلەرنىڭ ئارقىسىدىن ئاتسىنىڭ قارارگاهى بولغان باغنىڭ ئايۋانلىق مېھمانخانىسىغا كىردى. قارىسا بايىقى ئىككى سەردارنىڭ بىرسى مۇھەممەد ھۈسەيىن مىرزا، يەنە بىرسى سەييىد مۇھەممەد مىرزا ئىكەن. ئۇلار شاھزادىگە سالام بەردى. يولۋاس تېرىسى ئۈستىدە ئولتۇرغان ئەھمەدخان سەئىدخانغا «ئولتۇرغىن» دېگەن مەنىدە ئىشارەت قىلىپ، ئۇلارغا دېدى:

— ئەمىرلەر، خان ئاكام بابۇر مىرزا ئىگىلىگەن يەرلەرنى ماڭا تارتۇق قىلىپ بېرىپتۇ. قوبۇل قىلمىسام ھۆرمەتسىزلىك قىلغان بولىمەن، قوبۇل قىلاي دېسەم تەييارغا ئىگە بولغان خىسراۋ شاھتىن پەرقىم قالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەندىجانىنى ھۈجۈم بىلەن ئېلىش قارارىغا كەلدىم. بۇ قەلئەنىڭ ھاكىمى ئۈزۈن ھەسەن ناھايىتى تەدبىرلىك خۇنپەر ئىكەن. بۇ ۋاقىتقىچە شەھەرگە ھۈجۈم قىلماقلار، دەرۋازىنى ئۆزۈم ئېچىپ بېرىمەن،

سەل تەخىر قىلىڭلار، دەپ بېكىنىپ ياتتى. نەچچە ئايدىن بېرى پەرغانىدە ئايلىنىپ يۈردۇق. بۇ يەرگە كېلىپ ياتقىنىمىزغىمۇ خېلى كۈنلەر بولدى. قارىغاندا ئۇ شاھىبېكخانىنىڭ قوشۇن باشلاپ سەمەرقەنتتىن كېلىشىنى كۈتۈۋاتقان ئوخشايدۇ. ئەھمەد تەنبەلمۇ ئاخسىدا بىزنى ماراپ تۇرۇۋاتىدۇ. قېنى بۇنىڭغا نېمە دەيسىلەر؟

— بىز مانا مۇشۇ مەسىلە توغرىسىدا خەۋەر ئەكەلدۇق، ئالىيلىرى، — دېدى مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان، — ئىنىم سەييىدمۇھەممەد مىرزا تىڭتىڭلاش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئايغاقچىلار سەمەرقەنت ۋە ئاخسىدىن قايتىپ كېلىشتى. ئالىيلىرى دېگەندەك، شاھىبېكخان ئوتتۇز مىڭ ئەسكەر بىلەن سەمەرقەنتتىن چىقىپ پەرغانىگە كېلىۋېتىپتۇ. ئەھمەد تەنبەل ھەم ئون مىڭ سىپاھ بىلەن ئاخسىدا جەڭگە تەييار بولۇپ تۇرۇپتۇ. ئەندىجاننى ئېلىشتىن بۇرۇن شاھىبېكخانىنىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىش لازىم. ئۇنى تارمار قىلماي تۇرۇپ ئەندىجان، ئاخسى شەھەرلىرىنى ئالمىز دېسەك، ئۆزىمىز قورشاۋغا چۈشۈپ قالىمىز.

— بۇنى خان ئاكام بىلدىمۇ؟

— بىلدى، بابۇر مىرزىمۇ دەرھال ئاتلىنىپ شاھىبېكخانغا قارشى جەڭ ئېلان قىلىشقا قوشۇلدى. بىز ئۆزلىرىنى خەۋەردار قىلغىلى كەلدۇق.

ئەمىر سۆزدىن توختاپ ئالدىغا قويۇلغان چايغا قول ئۇزارتتى.

— لەشكەرلەرنىڭ ھاردۇقى ئوبدان چىقتى. ئاتلىنىشقا ئەمر قىلساقلا دەرھال يولغا چىقالايدۇ. خان ئاكام قايسى ۋاقىتتا يولغا چىقىشنى ئېيتتى؟ — سوردى سۇلتان ئەھمەدخان.

— تاڭ قارىڭغۇسىدا، — جاۋاب بەردى سەييىدمۇھەممەد مىرزا.

— بۇگۈن كېچە تاڭ قارىڭغۇسىدىمۇ؟

سەئىدخاننىڭ سوئالى ئەھمەدخاننى تېرىكتۈردى.

— بۈگۈن كېچە تاڭ قاراڭغۇسىدا بولماي قاچان بولاتتى؟ چوڭلار ئالدىدا جىم ئولتۇرۇشۇڭ كېرەك، ئوغلۇم.

— سورىغاننىڭ نېمە يامىنى بار، خان ئاتا، — دېدى سەئىدخان، — بىلىۋالسام ياخشى ئەمەسمۇ؟ ئانام، ئۇكىلىرىم بىلەن خوشلىشىپ بابۇر مىرزا بىلەن شاھىبېك ئۈستىگە قوشۇن تارتىپ بېرىشقا تەييارلىق قىلىۋالمامدىمەن؟

ئەھمەدخاننىڭ تۇتۇلغان چىرايى ئېچىلدى.

— بارغىن، ئاناڭ بىلەن يىغلىماي خوشلىشىۋالغىن. تۈن يېرىمىدىن ئۆتكەندە يولغا چىقىمىز ...

سەئىدخان بۇ كېچە ئۇخلىمىدى. تۈن يېرىم بولغاندا بۇرغا - كانايلار چېلىنىپ، ئەندىجان قەلئەسى ئەتراپىدا چېدىر تىكىپ ئورۇنلاشقان ئوتتۇز مىڭدىن ئارتۇق لاۋۇلەشكەر ئورنىدىن قوزغالدى.

ئەھۋالنى كۆزەتكىلى ئەندىجان سېپىلى ئۈستىگە چىققان ئۇزۇن ھەسەن سىپاھلىرىغا سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ھۇجۇمىنى قايتۇرۇپ، شەھەرگە كىرگۈزمەسلىك توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. ئەمما، خانلارنىڭ قوشۇنى ئاستا - ئاستا شەھەردىن يىراقلاشتى. ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن قىلىچ يالىڭاچلاپ دەرۋازا ئۈستىگە كەلگەن ئۇزۇن ھەسەن نېمە ئۈچۈن خانلارنىڭ ئەندىجاننى ئېلىشتىن ۋاز كەچكەنلىكىنى چۈشىنەلمەي تېڭىرقاپ قالدى. ئۇنىڭ سوقىچاق بېشىغا ئاغرىق كىرىپ كەتتى.

2

سەئىدخان ئۆز نۆكەرلىرى بىلەن بابۇر مىرزىغا ياندىشىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇلار بىر كۈندۈز، ئىككى كېچە يول يۈرۈپ ئەخشىد دېگەن يەرگە كېلىپ توختىدى. شاھىبېكخانمۇ ئوتتۇز مىڭ ئەسكىرى بىلەن سەمەرقەنتتىن بۇ يەرگە ئەمدىلا يېتىپ

كەلگەنىدى.

كۈن تېخى چىقمىغانىدى. تاڭ قاراڭغۇسى سۈزۈلۈپ ئاسمانىنىڭ يۈزى بېلىق قورسىقىدەك ئاقىرىشقا باشلىدى.

ـــ ئاللاھۇئەكبەر ! ئاللاھۇئەكبەر ! ...

شاھىبەكخان ۋە سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ قوشۇنى ئىچىدىن تەڭلا ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز جايىدا بىر سىرلىق قىياپەتتە تۇرۇپ بامدات نامىزىنى ئوقۇتىدى.

ئۇپۇق يۈزىدە قان داغلىرى ھاسىل بولدى. كۆلگە، دەريا‌غا، ياپراق يۈزىگە، بۇلۇت ئۈستىگە شەپەق جۇلا تاشلىدى.

شەرقتىكى ئۇپۇقتا قان دەريا‌سى دولقۇنلانغاندەك مەنزىرە پەيدا بولدى. ياق، ئوت كەتكەندەك بولۇپ يالقۇن كۆتۇرۇلدى.

بىردىن كۈن بالقىپ چىقتى. ھەر ئىككى تەرەپتىكى پىيادە، ئاتلىق ئەسكەرلەر جەڭگە كىرىش ئالدىدىكى جىددىيلىك ئىچىدە سەپراس بولدى.

ئەھمەدخان ئۆز ئەمىر ـ سەردارلىرى بىلەن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئوك تەرىپىدىن، ئەمىر مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان، سەييىدمۇھەممەد مىرزا سول تەرىپىدىن، بابۇر مىرزا ئۆز ئادەملىرى بىلەن ئايرىم ھالدا ئورۇن ئىگىلىدى.

سەئىدخان شاھىبەكخان بارگاھىنىڭ ئىككى قانىتىدىكى ئاتلىق، پىيادە ئەسكەرلەرنىڭ ھەربىكتىگە كۆز سالغىنىچە بابۇر مىرزىغا ياندىشىپ تۇراتتى. ئۇ مۇشۇ تاپتا جەڭنىڭ باشلىنىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈۋاتاتتى. شاھىبەكخان تەرەپتىن جەڭ دۇمبىقىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ قول سىلكىشى بىلەن بۇ تەرەپتىنمۇ جەڭ دۇمبىقى چېلىنىپ، ئەسكەرلەر جىددي ھالەتكە ئۆتتى.

شاھىبەكخانىنىڭ بىر چەۋەندازى ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە مەيدانغا كىردى. ئۇ ئۇزۇن نەيزىسىنى ئاسمانغا ئېتىپ تۇتۇۋالدى ۋە يەتتە قېتىم پىرقىرىتىپ:

ـــ ئەي خوتۇن كەبى ئۇزۇن چاچلىق ئەقلى قىسقا موغۇل

خان ! جېنىڭ تېنىڭدىكى ۋاقتىدا قىلىچىڭنى بوينۇڭغا ئېسىپ، تاجىڭنى قولۇڭغا ئېلىپ شۆھرەتلىك خۇراسان، خارەزىم شاھى شاھىبېكخان ئالىيلىرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ گۇناھىڭنى تىلە، بولمىسا ئىسسىق قېنىڭنى بۇ قاغجىرىغان يەرگە ئاقتۇرۇشقا مەجبۇر بولىمەن. قېنى جاۋاب بەر !

غەزەپتىن قىزارغان يۈزى تارتىشىپ كەتكەن سۇلتان مەھمۇدخان ئوڭ ۋە سول تەرىپىدىكى ئەمىر - سەردارلىرىغا قارىدى. ئەھمەدخان، سەييىدمۇھەممەد مىرزا باشلىق ئون نەچچە سۇلتان، ئەمىر ۋە موغۇل تۈمەنبەگلىرى ئۇنىڭ ئالدىغا تەڭلا كېلىپ، شاھىبېكخان مەيدانغا چۈشۈرگەن چەۋەندازنىڭ بېشىنى ئەكېلىش ئۈچۈن ئىجازەت سورىدى. ئۇلارغا ياندىشىپ كەلگەن سەئىدخان:

— خان ئاتا، ماڭا ئىجازەت بېرىڭ، ئۇ ئەبلەخنىڭ جازاسىنى مەن بېرىپ كېلەي، — دېدى سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ شاھانە تەختى ئالدىدا تىزلىنىپ، ئەھمەدخان ئۇنىڭغا قاراپ «ئوغلۇم بولۇشقا مۇناسىپ ئىكەنسەن» دېدى ئىچىدە.

— جەڭنىڭ دەسلىپىدىلا سىلەر مەيدانغا چۈشسەڭلار قانداق بولىدۇ؟ سەرۋازلىرىڭلار ئىچىدە ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرالىغۇدەك بىرسى يوقمۇ؟ — سورىدى غەزەپلىنىپ مەھمۇدخان.

— بار ! — دېيىشتى تۈمەنبەگلەر.

— نېمىشقا بولمىسۇن؟ — دېدى ئەھمەدخان، ئاچچىقلانغىنىدىن قايناق قېنى يۈزىگە تېپىپ چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىققانىدى.

— بار ! — دېدى سەييىد مىرزىمۇ، — ئەلۋەتتە بار.

— ئۇنداق بولسا سېپىڭلارغا قايتىپ شۇنداق ئەزىمەتتىن بىرنى مەيدانغا چۈشۈرۈڭلار !

ئەھمەدخانلار كەتكەندىن كېيىن سۇلتان مەھمۇدخان سەئىدخانغا دېدى:

— بالام، مۇنداق ئالدىراقسانلىق قىلما، ئاۋۋال باتۇرلارنىڭ

جەڭ مەيدانىدىكى ماھارىتىنى ئوبدان كۆرۈپ ئۆگەن، سەن تېخى كىچىك، يەكمۇيەك جەڭگە كىرىدىغان چاغلىرىڭ تېخى ئالدىڭدا، ئەگەر ئۇ بەتبەختىنىڭ ئالدىغا بارساڭ، سېنى سار چۈجە ئالغاندەك ئېتىكىدىن يۇلۇۋېلىپ ئۆلتۈرۈۋېتىشى مۇمكىن. ئۇ چاغدا ئاتاڭ قانداق قىلىدۇ؟ ئاناڭ نېمە كۈنگە قالىدۇ؟ بۇنى بىلەمسەن؟ شۇڭا، سەۋر قىلىپ جەڭ مەيدانىغا قاراپ ماھارەت ئېگىلە. جايىڭغا بېرىپ دېگىنىمدەك قىل.

سەئىدخان سۇلتان تاغىسىغا تىكىلىپ گەپ يانداۋرماستىن ئارقىسىغا يانىدى. رۇخسەت قىلمىغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاچچىقى كەلدىكى، لېۋىنى چىشلەپ قانىتىۋەتتى. بابۇر مىرزا ئۇنىڭ لېۋىدىن ئېقىپ تۇرغان قانىنى كۆرۈپ:

— ئىنىم سەئىدخان، — دېدى مەسخىرە قىلغاندەك كۈلۈمسىرەپ، — ئىنسانىنىڭ لېۋى ئاچچىقىنى چىقىرىش ئۈچۈن يارىتىلمىغان. ئۇ دوستلارنى شاد ئېتىدىغان، دۈشمەنلەرنى مات قىلىدىغان سۆزلەرنى قىلىش، يۈرەكنى تىترىتىدىغان ناخشىنى ئېيتىش، گۈزەل دىلرەبانى سۆيۈش، يىغلاش، كۈلۈش ئۈچۈن يارىتىلغان. ئۇنى نابۇت قىلىشقا بولمايدۇ. دۈشمەنگە سىر بەرمەسلىك ئۈچۈنلا كالپۇكنى چىشلەشكە توغرا كېلىدۇ، — بابۇر مىرزىنىڭ سۆزى توختاپ جىددىي تۈس ئالدى، — بۇ گېپىمنى چۈشەنگەن بولسىڭىز، بىلىپ قېلىڭكى، جەڭ ئەدىلا باشلاندى. يالغۇز مەيدانغا چۈشكەن پالۋانلار مەيلى يېڭىلسۇن، مەيلى يەڭسۇن ئۆز هاياتى بەدىلىگە جەڭنى قىزىتىدۇ. يېڭىش ئەمىرلەشكەر بولغان ئادەمنىڭ جەڭنى چارە ـ تەدبىر ۋە قەيسەرلىك بىلەن قىلىشىغا، ئەسكەرلەرنىڭ يېڭىشىگە ئىشەنچ باغلاپ باتۇرلۇق بىلەن ئېلىشىشىغا باغلىق. قاراڭ، ئىنىم، كۆردىڭىزمۇ؟ شاھىبېگىخان ئەسكەرلىرى قانداق رەتلىك سەپ تۈزگەن ـ هە ! ... هەممىسى بىزگە ئېتىلىمەن دەپ تۇرغاندەك كۆرۈنمەكتە. بىزنىڭچۇ؟ تۇغ ـ ئەلەملىرىمىز شۇنچە كۆپ بولسىمۇ، تۈزۈلگەن سەپلەر رۇس ئەمەس. ئەسكەرلىرىمىز

هارغىن، بوشاك، ئەمرلەشكەر قاراملىق بىلەن بولۇشنىڭ جەڭ قىلىدىغان ئادەملە، ئۇلار باشقىلارنىڭ گېپىگە كىرمەيدۇ. ئەسكەرلىرى بولسا قېچىشقا تەييار تۇرغاندەك بىر كۆزى ئارقىدا. مەن بىللە كەلمىسەم بوپتىكەن. سەئىدخان ئۇكام، سۇلتان مەھمۇدخان تاغنىڭ مېنى ئەمرلەشكەر قىلىپ تەينلىگەن بولسا، بۇ سىپاھىلارنىڭ يېرىمىنى ئۆيلىرىگە قايتۇرۇۋېتىپ، قالغان يېرىمىنى پىداكار قوشۇنغا ئايلاندۇرۇپ شاھىبېگخانىنى پۈتۈنلەي تارمار قىلىپ، خارەزىم، خۇراسانىنى بىرلىككە كەلگەن چوڭ دۆلەت قىلىپ قۇرۇپ چىققان بولاتتىم. ئەپسۇسكى، ھازىر تېخى ماڭا ئۇنداق تەلەي نېسىپ بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ. بىراق، ئاقىۋەت بىر كۈن شۇنداق دۆلەتنى بەرپا قىلىمەن، — بابۇر مىرزا قولىنى شىلتىپ سۆزدىن توختىدى.

— ئاغا، سىز جاساراەت، جۇرئىتىڭىز بىلەن كۆڭلۈمنى مايىل قىلىۋالدىڭىز. ھېلىھەم بولسىمۇ چوڭ خانغا پىلانىڭىزنى بىلدۈرۈپ باقمامسىز؟ مەغلۇپ بولغاندىن كۆرە غەلىبە يولىنى تېپىۋالسىڭىز ئەجەب ئەمەس، — دېدى سەئىدخان تولۇپ تاشقان ئىشەنچ بىلەن.

— پىلانىمنى چوڭ ـ كىچىك خان تاغامىلار بىلىدۇ، لېكىن ماڭا يول قويمايدۇ. ئاچچىق ساۋاقتا ئىگە بولىدىغان بولدۇق. ئىنىم، جەڭ مەيدانىغا قاراڭ، بىز تەرەپتىن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ پالۋان سەردارلىرىدىن بىرسى بولغان ھەسەنبەگ بارلاس مەيدانغا كىردى، — بابۇر مىرزا قولى بىلەن جەڭگاھنى كۆرسەتتى. سەئىدخانىنىڭ كۆزلىرى جان ـ جەھلى بىلەن ئېلىنىشۋاتقان باتۇرلارغا تىكىلدى: ھەسەنبەگ بارلاس ئومۇتنى① باش ئۇستىدە ئايلاندۇرغىنىچە ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ شاھىبېگخانىنىڭ پالۋانىغا:

— ھەي، تۇزكور ! زالىم شايباقنىڭ② پېيسەندى غالچىسى،

---

① ئومۇت — ئۇزۇن ساپلىق، تاۋۇزغا ئوخشاش يۇمىلاق بېشى ھەم ئۇچىدا مىخلىرى بار جەڭ قورالى.

② شايباق — شاھىبېگخانىنىڭ كەمستىلىپ ئاتىلىشى.

نېمىدەپ ئالجىۋاتىسەن ! ـــ دەپ توۋلىدى ـ دە، ئومۇت ئۇردى.
شاھىبېكخانىمنىڭ پالۋانى ئېتىنى دەررۇ چەتكە بۇرىدى. ئۇنىڭ پۇتاقلىق چويۇن گۇرزىسى ئايلىنىپ كېلىپ ھەسەن بارلاس مىنگەن ئاتنىڭ ئالدىنقى پۇتىغا تەگدى. ئات ئالدىنقى ئىككى تىزىنى پۈكۈپ دۇم يىقىلدى. ھەسەن بارلاس ئىككى مېتىر يىراقلىققا ئۇچۇپ چۈشتى. ئۇ قوپقۇچە شاھىبېكخانىمنىڭ پالۋانى بوينىغا قىلىچ ئۇرۇۋۈندى، بېشى تەندىن جۇدا بولدى.
ـــ بارىكاللا، سۇلتان مەھمۇدخانىمنىڭ بىر قانىتىنى سۇندۇردۇڭ، يەنە بىر قانىتىنىمۇ سۇندۇر، ئۇ ئەبەدىي ئۇچالماي قالسۇن. ئاپىرىن ساڭا باتۇرۇم ! ئۇنىڭ بېشى ئۇستىدىن تىللا چېچىڭلار، ـــ دېدى شاھىبېكخان تەخت ئۇستىدە ئورنىدىن تۇرۇپ. قىرقىما بۇرۇت، قارا ساقال، يىلان كۆز بۇ ئادەمنىڭ يۈزى يۇمىلاق، قۇلاقلىرى ئېڭىكىگە تۇتاشقانىدى. چىرايى يېقىمسىز بولۇپ، ئالتۇن يالتىلغان دۇبۇلغا، كۇموش ساۋۇت بىلەن، بەھەيۋەت كۆرۈنەتتى. بۇ ئادەم چىڭگىزخانىنىڭ ئوغلى جورجى نەسلىدىن ئىدى. مەيلى ئەمىر تۆمۇر، مەيلى چاغاتاي ئەۋلادى بولسۇن، ئۇ كۆرەلمەيتتى. خارەزىم، ماۋەرائۇننەھردە ئۆز ھاممىلىقىدىكى چوڭ دۆلەتنى بەرپا قىلىش ئۇنىڭ نىشانى ئىدى. سۇلتان مەھمۇدخاننى يوقاتسامىلا ئارزۇيۇمغا يېتىمەن، دەپ ئويلايتتى. تولۇق ئىسمى، مۇھەممەد شاھىبېكخان ئىدى. ئۇ دائىم كۇلۇمسىرەپ يۈرگىنى بىلەن، مىرزا ئابابەكرىدىنمۇ رەھىمسىز ئىدى. ئۇ سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ سەردارىنى ئۆلتۈرگەن پالۋانغا تەھسىن ـ ئاپىرىنلار ئېيتىپ لەشكەرلىرىنى ئۇنىڭدەك قەيسەر بولۇشقا دەۋەت قىلدى.
خەزىنىدار بىر پەتنۇسقا ئون تىللانى سېلىپ ئاتلىق چەۋەندازغا بەردى. چەۋاندا جەڭگاھقا كىرگىنىچە قىلىچ ئوينىتىپ، تېرىسىگە سىغمای قالغان پالۋان ئۇستىگە ئون تىللانى چاچتى. ئۇنىڭ تۆمۇر ساۋۇت يېپىپ تۇرغان مۇرىلىرىدىن جىرىڭلاپ توپا يەرگە چۈشكەن تىللالار پارىلداپ ھەر ئىككى

تەرەپنىڭ ئەسكەرلىرىنى جەلپ قىلدى.

ھەسەن بارلاسنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى سۇلتان مەھمۇدخان ئەسكەرلىرىدە ئەنسىزلىك پەيدا قىلدى.

— قېنى قايسى باتۇر ھەسەن بارلاس ئۈچۈن ئىنتىقام ئالمدۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى قەھرى بىلەن ئەھمەدخان.

— مانا مەن ! — مايمۇنبەگ لەقەملىك سەردار ئات يۈگۈرتۈپ ئالدىغا چىقىپ چوڭ خاندىن ئىجازەت سورىدى. ئۇنىڭ ئەسلىي ئىسمى قاراسۇلتان ئىدى. ئۇ ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق يۇز ـ كۆزلىرىنى تۇڭ بېسىپ كەتكەن ئادەم ئىدى.

— بارغىن، ئاللاغا تاپشۇردۇم سېنى، — دېدى سۇلتان مەھمۇدخان. ئۇ ئات چېپىپ بارغىنىچە ئېڭىشىپ ئون تىللانى تېرىۋالدى.

— ھەي، شاھىبېگخان، بەرگەن ئۇستىكىگە رەھمەت، ئەمدى بۇ مالىيىڭنىڭ ئۆلۈمى ئۈچۈن ئىسقات① تەييارلاپ قوي، — قاراسۇلتان قويغا ئېتىلغان بۆرىدەك كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ شاھىبېگخانىنىڭ پالۋىنىغا قارىدى، — ئۆلۈپ كېتىشىڭدىن بۇرۇن ئات ـ جۆنۈڭنى دەۋال، بولمىسا پۇشايمانىنى ئالغىلى قاچا تاپالماي قالىسەن، كالۋا !

— كۆرمىگەن بولساڭ كۆرۈۋال، بىلمىگەن بولساڭ بىلىۋال، پالۋانى جاھان، جەڭلەر ئارا ئارسلان، ئالەم كېزەر يەل تاپان، پىداكارى شاھىبېگخان، ئىلياس ئابدۇلقۇددۇس باھادىر بولىمەن. يۈرتۇم بۇخارا، كەسپىم نەيزىۋاز، ئۆزۈڭگە ئاگاھ بول! — ئۇ سۆزلەۋېتىپ نەيزىنى ئاسمانغا ئاتتى.

مايمۇنبەگ دۇشمىنىڭ ئاۋۋال قول سىلىشىنى كۆتۈپ پىسەنتىگە ئىلمىغان قىياپەتتە تۇردى. ئۇنى يەردىن تېرىۋالغان ئون تىللا مەغرۇرلاندۇرۇپ قويغانىدى.

ئىلياس پىرقىراپ چۈشكەن نەيزىسىنى ئوڭ قولىدا

---

① ئىسقات — كىشى ئۆلگەندىن كېيىن كەمبەغەللەرگە بېرىدىغان سەدىقە.

تۆتۈۋېلىپ قاراسۇلتاننىڭ گېلىغا تىقماقچى بولۇۋىدى، ئۇ بېشىنى ئېگەرگە قويۇپ ئۆزىنى قاچۇردى. ئىلياس ئابدۇلقۇددۇس پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ئۇنىڭ دۇمبىسىگە نەيزە ئۇردى. نەيزە ئۇنىڭ كۆكرىكىنى تېشىپ ئۆتۈپ ئېگەرگە ھەم سانجىلدى. قاراسۇلتان «قىخ ... قىخ ... قىخ» قىلغىنىچە قىڭغىيىپ ئاتتىن يىقىلدى. ئىلياسمۇ ئاتتىن چۈشۈپ، ئۇنىڭ قوينىدىكى ئون تىللانى ئېلىپ، جىرىڭلىتىپ ئېتىپ ئويناپ:

— ماڭا مەنسۇپ بولغان بۇ بايلىقنى تارتىپ ئالىدىغانلار يەنە بارمۇ؟ قېنى ئالدىمغا كېلىڭ! — دەپ ۋارقىرىدى.

بابۇر مىرزا چوڭ خان ئالدىغا كېلىپ تىزلانمايلا قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ، دېدى:

— خان تاغا، ماڭا ئىجازەت بېرىڭ، ئۇ مەلئۇنىڭ ھايات چىرىغىنى ئۆزۈم ئۆچۈرەي.

ئىككى باتۇرىدىن ئايرىلغان سۇلتان مەھمۇدخان يۇرىكى ئېچىشىپ تەختىدە ئولتۇرالماي قالدى. ئېگىچىسىنىڭ ئوغلىغا ئەسلا رۇخسەت قىلغۇسى يوق ئىدى. ئۇنىڭ باھادىر قامىتىگە، ۋۇجۇدىدىن ئۇرغۇپ تۇرغان ياشلىق جاسارىتىگە قايىل بولۇپ:

— باھادىر ئوغلۇم، خۇدا سىزگە مەدەت قىلسۇن، — دېدى.

بابۇر مىرزا ئوڭ قولىغا نەيزە ئالدى، ئۇدۇل بارغىنىچە:

— ھەي، تېگى پەس قۇل، قولۇڭدىكى غوجايىنىڭ شەپقىتى قىلغان ئون تىللانى بايلىق سانامسەن؟ بۇ بايلىقىڭنى ئەمەس، جېنىڭنى ئەرزائىلغا تاپشۇرغىلى كەلدىم. قېنى ئۇر نەيزەڭنى! — دېدى چاپچىپ تۇرغان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى بىر قولى بىلەن تارتىپ، يەنە بىر قولىدىكى پارقىراق نەيزىنى ئىلياسقا كۆز - كۆز قىلىپ تەڭلىدى.

— ئەي چىرايلىق بەچچە، شاھىبەكخانغا چۆرىلىككە يارايدىكەنسەن. ساڭا نەيزە ئۇرمايلا ئات ئۈستىدىن يۇلۇۋېلىپ ئوغلاقتەك تېقىمىمغا باستۇرۇپ ئېلىپ كېتەي.

ئىلياس ئۇنىڭغا قول ئۇزارتتى. بابۇر مىرزا نەيزىسىنى

ئىلياس مىنگەن چىلان تورۇقنىڭ بىقىنىغا كۈچەپ تىقىۋەتتى. قاتتىق ئاغرىقتا چىدىيالمىغان ئات ئالدى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئىككى قېتىم قاتتىق چاپچىدى ۋە سەنتۈرۈلۈپ يىقىلدى. ئىلياسنىڭ بىر پۇتى ئاتنىڭ ئاستىدا قالدى. بابۇر مىرزا قىلىچىنى غىلاپتىن چىقىرىپ سۇغۇرۇپ ئىلياسنىڭ بوغۇن بولۇپ كەتكەن گەدىنىگە ئۇردى. تەندىن ئاجرىغان كاللا سەكرەپ - سەكرەپ بابۇر مىرزىنىڭ ئېتىنى ئۇركۈتۈۋەتتى. ئۇ تىزگىنىنى قاتتىق تارتىپ كۆزى ئوچۇق توپىغا مىلەنگەن كاللىغا شۇنداق كۆز سېلىۋىدى، تېنى شۇركەنگەندەك بولۇپ، ئېتىنى ئۇدۇل شاھىبېگخان بارگاھى تەرەپكە چاپتۇردى.

— ئەمىر تۆمۇرنىڭ ئەۋلادىغا خاس باتۇرلۇق قىلدىڭ.

— خارەزمنىڭ شاھلىقى مەڭگۈ ساڭا مەنسۇپ.

— شاھىبېگخانغا ئۆزۈڭلا تېتىغۇدەكسەن.

سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئەمىر - بەگلىرى قاتتىق ۋارقىرىشىپ ئۇنىڭغا مەدەت بەردى.

«بۇ نەۋرە ئاكام ھەقىقەتەن باتۇر ئىكەن، يېشىمۇ، گەۋدىسىمۇ ئۆزىدىن بىر ھەسسە چوڭ دۇشمەننى يەر چىشلەتتى. ئۇنىڭ رەھمىتىمنى جەڭدە ئېيتىمەن دېگىنى راست ئىكەن. قايىل بولدۇم ...» سەئىدخان بىرنەچچە نۆكىرى بىلەن ئات چاپتۇرۇپ مەيدانغا كىرىپ بابۇر مىرزىغا يىراقتىن كۆز سېلىپ تۇردى.

— ھەي، شاھىبېگخان ! — دېدى بابۇر مىرزا ئەللىك قەدەم ئارىلىق قالغاندا توختاپ، — ئۆزۈڭنى مەردلەردىن ھېسابلىساڭ سۆزۈم تۇگىگۈچە قۇلاق سالىسەن. نامەرد بولساڭ سۆزۈمنى ئاڭلاشنى خالىمايسەن - دە، مېنى تىرىك تۇتۇش قەستىدە بولسەن ... — بابۇر مىرزا توختاپ جاۋاب كۈتتى.

— چىرايلىق يىگىت، سۆزۈڭنى داۋاملاشتۇر، ئاۋازىڭمۇ يېقىملىق ئىكەن. قېنى ئاڭلاپ باقاي، ئەمدى قېچىپ قۇتۇلالمايدىغىنىڭ ئۆزۈڭگە ئايان بولغان ئوخشايدۇ، — دېدى

شاهبېكخان تەختتىن چۈشۈپ ئالدىغا ماڭغىنىچە. ئۇنىڭ مىيىقىدىكى كۈلكىسى يوغان بۇرۇن چاناقلىرىنى كېڭەيتىپ يۈزىنى تارتىشتۇرۇپ قويغانىدى. ئۇ غەزەپلەنگەندە چىرايىدا ئەنە شۇنداق يېقىمسىز كۈلكە پەيدا بولاتتى.

— سەن شاهبېكخان ماۋەرائۇننەھردە پەيدا بولۇپ قالغان زەھەرلىك يىلانسەن. كۈشۈلداپ تىلىڭنى چىقىرىپ نەشتەر سالمىغان ئەمىر تۆمۈر ئەۋلادىدىن بىرەرمۇ ئادەم قالمىدى. ئەمدى چاغاتاي ئەۋلادىغا نەشتەر تەڭلەپ تۇرۇپسەن، نامەرد. سېنىڭ نامەردلىكىڭ شۇ دەرىجىگە يەتكەنكى، ئالدانغان مەزلۇمە ئانىغا ① بەرگەن ۋەدەڭگىمۇ ۋاپا قىلماي، بىگۇناھ سەبىي ئىنىمىز ئەلى سۇلتاننى ئۆلتۈردۈڭ، يەنە قايسى بىگۇناھلارنىڭ بېشىغا چىقىسەن؟ بۇنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. ئەگەر سەندە قىلچىلىك ئادەملىك غۇرۇر بولسا مەيدانغا چىق، بىر ئېلىشىپ كۆرەيلى!

شاهبېكخان قاقاهلاپ كۈلۈپ قولى بىلەن ئىشارەت قىلىۋىدى، بىر توپ ئاتلىق قۇيۇندەك يوپۇرۇلۇپ بابۇر مىرزىغا ھۇجۇم قىلدى. كۆز سېلىپ تۇرۇشقان بابۇر مىرزىنىڭ سىپاھلىرى ئۇنى قوغداش ئۈچۈن ئۆزلىرىنى ئاتتى. سەئىدخان ساداقنى قولىغا ئېلىپ ئاتنى چاپتۇرغىنىچە جەڭ مەيدانىغا كىردى. ئۇ ئۆزى سوۋغا قىلغان قىلىچ بىلەن شۇنچە دۈشمەن ئەسكىرىگە بوي بەرمەي جەڭ قىلىۋاتقان بابۇر مىرزىدىن جاۋابقا ئېرىشكەندەك بولدى. خىيالىدا «قايسىڭ بابۇر مىرزىنىڭ جېنىغا قەست قىلماقچى بولۇشىدىكەنسەن، جېنىڭدىن ئايرىلغىنىڭ شۇ» دەپ يانىڭ كىرىچىنى تارتىپ ئوقنى بەتلىدى. بابۇر مىرزا ياندىن

---

① ئالدانغان ئانا — سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئارزۇلۇق توقال خوتۇنى زۆھرە بېگىم ئىدى. شاهبېكخانىنىڭ ئادەم قويۇپ ئالدىشى بىلەن جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئامراق ئوغلى سۇلتان ئەلىنى ئېلىپ ئۇنىڭ ئالدىغا بارىدۇ. شاهبېكخان زۆھرە بېگىمنى ئەمرىگە ئالمايلا قالماستىن، بەلكى ئوغلى سۇلتان ئەلىنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. بابۇر مىرزا بۇنى قەيت قىلىپ ئۇنى ئەيىبلەيدۇ.

كېلىپ چاپماقچى بولغان دۇشمەننىڭ قىلىچ كۆتۈرگەن قولىنى يەلكىسىدىنلا كېسىپ تاشلىدى. بىر لەشكەر ئۇنىڭ بېشىغا ئومۇت ئۇرماقچى بولۇۋىدى، قىلىچ بىلەن قارىنىنى چۇۋۇۋەتتى. سەئىدخان ئاپىرىن ئوقۇپ ئىختىيارسىز ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى. ئېگىز بويلۇق بىر لەشكەر بابۇر مىرزىنىڭ كەينىدىن تۇيدۇرماي كېلىپ نەيزە ئۇرماقچى بولدى. بۇنى كۆرگەن سەئىدخان تىزگىنىنى تارتىپ ئېتىنى توختاتتى ـ دە، تېزلىكتە قارىغا ئېلىپ ساداقتىن ئوق ئۇزدى. نەيزىسىنى بابۇر مىرزىنىڭ تاغىقىنىڭ ئاستىغا ئۇرماقچى بولغان دۇشمەننىڭ گەجگىسى كۆيگەندەك بولۇپ، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلىپ، كېسىلگەن تېرەكتەك ئوڭدىسىغا ئۇچۇپ كەتتى. بابۇر مىرزا ئۇنى سەئىدخانىڭ ئوقى يېقىتقانلىقىنى بىلمىدى. بابۇر مىرزا دەم ئالدىغا، دەم ئارقىغا، گاھ ئوڭغا، گاھ سولغا ئات يۈگۈرتۈپ جەڭ قىلىپ، ئاخىر قورشاۋنى بۆسۈپ چىقتى.

شۇ ئەسنادا شاھىبېكخان پۈتۈن قوشۇنى بىلەن سۇلتان مەھمۇدخان لەشكەرلىرىگە تەرەپ ـ تەرەپتىن ھۇجۇم باشلىدى. ئىككى ياقتا مۆكتۈرۈلگەن چەۋەندازلىرىمۇ سۈرەن سېلىپ، سۇلتان ئەھمەدخان سىپاھلىرىنى ئالاقزەدە قىلىۋەتتى.

ئۇچ كۈن قاتتىق جەڭ بولدى. نۇرغۇن بەگ ـ ئەمىرلەر ياۋۇز دۇشمەن ئارىسىدا قېلىپ تەنلىرى پارە ـ پارە بولۇپ كەتتى. تۆتىنچى كۈنى سۇلتان ئەھمەدخان سەپ بۇزۇلۇپ ئەسكەرلەرنىڭ قېچىشقا باشلىغانلىقىنى كۆرۈپ، قىلىچىنى غەزەپ بىلەن سۇغۇرۇپ:

ـــ دۇشمەندىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ. جەڭ مەيدانىغا مەردلەرچە كىرگەنىكەنمىز، مەردلەرچە ئۆلەيلى، ـــ دەپ ۋارقىراپ ئات سالدى. ئۇ ناھايىتى ماھىر قىلىچۋاز ئىدى. بۇرانىدەك ئېتىلىپ كەلگەن دۇشمەننى سۇلتان مەھمۇدخان تەرەپكە زادىلا يېقىن يولاتمىدى. ئۇ ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ ئوغلى سەئىدخانىنى كۆرەلمىدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ خاس نۆكىرى ئەھمەدخان ئەتراپىدا

ئايلىنىپ يۈرۈپ ئۇنى قوغدىدى. بىر چاغدا خانغا ئېتىلغان يا ئۇقى خاس نۆكەرنىڭ كۆكسىگە سانجىلىپ ئاتتىن يىقىلدى. ئۇ ئەھمەدخاننىڭ قۇچىقىدا شاھادەت ئېيتىپ جان ئۈزدى.

سەئىدخاننى كۆزدىن يوقىتىپ قويغان بابۇر مىرزا ئۇنىڭ ساداقنى بەتلەۋاتقانلىقىنى كۆردى.

— ئاۋۇ يەردە ئىكەنغۇ، يېنىغا باراي، — دەپ تۇرۇشىغا سەئىدخان ئوق ئۈزدى. بۇ ئاتقان ئوقنىڭ شاھىبېگخانىنىڭ مۈرىسىگە تېگىدىغانلىقىنى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. شاھىبېگخان مۈرىسىگە بىرنەرسە قادالغانلىقىنى سەزدى - دە، ئاتتىن يىقىلىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن كۈمۈشتىن قىلىنغان ئېگەر بېشىنى چىڭ تۇتۇۋالدى.

— خان ھەزرەتلىرى، مۈرىلىرىگە ئوق تېگىپتۇ. بارگاھقا قايتقان بولسىلا، — دېدى ئۈنى قوغداپ كېلىۋاتقان لەشكەربېشى جانىبېك سۈلتان ۋە ئاتنىڭ تىزگىنىدىن تارتىپ بارگاھقا ئەكەلدى. شاھىبېگخانىڭ خاس تېۋىپى ئۇنى كىمخاب تۆشەكتە ياتقۇزۇپ، ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن يا ئوقىنى مۈرىسىدىن ئېلىپ، مەلھەم سۈرتۈپ تېڭىپ قويدى.

— ئارام ئالسىلا، شاھىم، — دېدى جانىبېك سۈلتان.

— خۇراسان، ماۋەرائۇننەھرنى قولۇمغا كىرگۈزمەي تۇرۇپ تەكىيە تۇتۇپ يېتىشنى ئۆزۈمگە ھارام بىلىمەن. ماڭا ئوق ئۇزگەن ئاشۇ ئەزىمەتنى دەرھال تىرىك تۇتۇپ كېلىڭلار ! — شاھىبېگخانىڭ چىرايىدىكى كۈلكە جانىبېك سۈلتاننى «خوپ !» دېيىشكە مەجبۇرلىدى. ئۇ بارگاھتىن چىقىپ سۈلتان مەھمۇدخان ئەسكەرلىرىنىڭ پىتىراپ ھەريانغا قاچقىلى تۇرغانلىقىنى، ئارقا - ئارقىدىن ئەسىرگە چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆردى. جانىبېك شاھىبېگخانغا ئوق ئاتقۇچىنىڭ ياشلا يىگىت ئىكەنلىكىنى بايا كۆرگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ سەئىدخان ئىكەنلىكىدىن بىخەۋەر ئىدى. ئۇ قويۇق قارا بۇرۇتىنى سىلاپ قويۇپ، بىر توپ ئەسكەرلەر توپلىشىۋالغان يەرگە ئات چاپتۇرۇپ باردى. ئوتتۇرىدا

ئابايا شاھىبەككانغا ئوق ئاتقان ياش يىگىت باغلانغان ھالدا تۇراتتى. ئەھمەد تەمبەلنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇنى سالما تاشلاپ، ئوق ئېتىپ يارلاندۇرۇپ تۇتۇۋالغانىدى. بىرلىرى قىلىچ ئۇرماقچى، بىرلىرى نەيزە سانجماقچى بولۇپ تۇرۇشاتتى.

— توختاڭلار ! — جانىبەكنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئەسكەرلەر شاپپىدە توختاشتى، — بۇ ئەسىرنى تىزدىن بارگاھقا ئېلىپ بېرىڭلار! — دەپ بۇيرۇدى ئۇ.

— مەن ئېلىپ بارىمەن، — دېدى ئەھمەد تەمبەل، ئۇنىڭ كۆزلىرى قانغا تولغانىدى، ئۆزىنىڭ ئەسىرگە چۈشۈپ قالغىنىغا قاتتىق ئېچىنغان شاھزادە لېۋىنى چىشلەپ ئاستا ماڭدى. جەڭگاھ ئوڭدا ـ سولدا ساينىڭ تېشىدەك يېتىشقان ئۆلۈكلەر بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى. ئەھمەد تەمبەل سەئىدخاننى شاھىبەككانىنىڭ بارگاھىغا ئەكىردى. تەختتە گىدىيىپ ئولتۇرغان شاھىبەككان كۆز سېلىپ ھەيرەتتە قالدى. «ئەجەبا، مېنى مۇشۇ ئاغزىدىن سۈت تېمىپ تۇرغان گۆدەك ئاتقان بولسا ـ ھە؟ ... كىمنىڭ ئوغلىدۇ بۇ !»

— ئېتىڭ نېمە؟ — سورىدى شاھىبەككان كۆزگە ئىلمىغان ھالدا سوغۇق نەزەر تاشلاپ، ئۇنىڭ يەلكىسى قاتتىق ئاغرىپ تۇرغاچقا، چىرايىدىكى سوغۇق كۈلكە غايىب بولغانىدى.

— سەئىدخان ! — جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن جاۋاب بەردى.

— كىمنىڭ ئوغلىسەن؟

— سۇلتان ئەھمەدخان بىننى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ ئوغلىمەن.

— ھە، مۇنداق دېگىن، شاھزادە. قالماق نەسلىدىن ئىكەنسەن ـ دە !

— چاغاتاي نەسلىدىن بولغان ئۇيغۇر شاھزادىمەن !

— نېمىشقا ماڭا ئوق ئاتتىڭ؟

— ئەل ـ يۇرتۇمنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن.

— تۈتۈلۈپ ئۆلتۈرۈلۈشۈڭدىن قورقمىدىڭمۇ؟

— جېنىمنى ئەلگە پىدا قىلغانمەن.
— ماڭا خىزمەت قىلىشنى خالامسەن؟
— ياۋۇز بېشىڭنى ئىپلاس تېنىڭدىن جۇدا قىلىشنى خالايمەن!
شاھىبېكخان قاتتىق چۆچۈپ زۇۋان سۈرمىدى. ئۇ مۇنداق مەردانە ۋە كەسكىن جاۋاب ئالىمەن دەپ ئەسلا ئويلىمىغانىدى. ئۇنىڭ خىيالىغا سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ ئوغلى سۇلتان ئەلى مىرزا دەررۇ كەلدى. ئۇ: «مەن سىزنى ئاتا تۇتۇش ئۈچۈن ئانام بىلەن كەلدىم» دېگەنىدى. ماۋۇ سەئىدخان بولسا يارىلانغان، قولى باغلانغان ئەسىر تۇرۇپمۇ تەپ تارتماستىن «سېنى ئۆلتۈرىمەن» دەۋاتاتتى. شۇ ئارىدا بارگاھ ئالدى پاتىپاراق بولۇپ كەتتى. جانىبېك تەخت ئالدىغا كېلىپ تەزىم بىلەن دېدى:
— شاھىم، سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخانلار بالىچاقىلىرى بىلەن ئەسىر قىلىنىپ ئەكېلىندى.
شاھىبېكخان تەختتە كېرىلىپ ئولتۇرۇپ، يەلكىسىنىڭ ئاغرىۋاتقىنىغا قارىماي قاقاھلاپ كۈلدى:
— يىگىت، ئەمدى نېمە دەيسەن؟
— خان تاغام، خان ئاتاملار ئەسىر چۈشكەن بىلەن ساڭا باش ئەگمەيدۇ!
— باش ئەگسىچۇ؟
— مۇنداق خورلۇقنى كۆرگۈم يوق!
— تولىمۇ قەيسەر ئىكەنسەن، شاھزادەم. ئەمدى قولۇمدىن قۇتۇلالمايسەن! — دېدى شاھىبېكخان. ئۇ نەزىرىنى ئەھمەد تەمبەلگە قاراتتى.
— ئەسىرلەر كىشەنلىنىپ زىندانغا تاشلانسۇن!
— ئاللا پېقىرنى ئامان قىلسا، سەندىن بۇ ھېسابنى ئالماي قويمايمەن.
ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ياساۋۇللار يالاپ ئەكېتىۋاتقان سۇلتان ئەھمەدخان ئاڭلىدى. سۇلتان مەھمۇدخان يارىدار بولغانلىقى

ئۇچۇن ئاڭلىيالماي قالدى. ئۇنىڭ بېشىغا پۇتاقلىق ئومۇت تېگىپ شۇ ئان هوشىدىن كەتكەنىدى. مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان، سەييدمۇھەممەد مىرزا، مىرزا ھەيدەر ۋە باشقا ئەمىر - بەگلەر، موغۇل تۇمەنبەگلىرى ئون بەش مىڭ ئەسكىرى بىلەن ئەسىرگە ئېلىنغانىدى.

شاھبېگخان تەخت ئۇستىدە ئەسىرلەرنى كۆزدىن كەچۈردى. سۇلتان ئەھمەدخان ئۇنىڭ كۆزىگە قادىلىپ بېشىنى ئېگىپمۇ قويماي ئالدىدىن ئۆتتى. هوشىغا كەلگەن سۇلتان مەھمۇدخان شاھبېگخان ئالدىغا كەلگەندە «ئايتەتۇلكۇرسى»نى ئوقۇپ كۆزىنى يۇمۇۋالدى. مىرزا ھەيدەرنىڭ قولىنى تۇتۇۋالغان مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان تەتۇر قارىۋالدى.

خانلارنىڭ ئانىسى شاھ بېگىم، سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ رەپىقىسى رابىيە سۇلتان بېگىم، سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ رەپىقىسى مەختۇمە سۇلتان بېگىم، ھاممىسى مېھرىنىگار خېنىم، خۇبىنىگار خېنىم، يۇنۇسخان ۋاپات بولغاندا ئەمچەكتە قالغان كىچىك ھاممىسى دەۋلەت سۇلتان بېگىم، قىزلىرى ئائىشە سۇلتان خېنىم، قۇتلۇقىنىگار خېنىم قاتارلىق مەلىكە، خانىشلار ۋە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى تەخت ئالدىدىن قاتارلىشىپ ئۆتتى. شاھبېگخان ئائىشە سۇلتان خېنىم، دەۋلەت سۇلتان بېگىم، قۇتلۇقىنىگار خېنىملارنى ئىشارەت بىلەن توختىتىۋالدى ۋە ئۇلارنى جانىبەگ سۇلتانغا تاپشۇردى.

ئۇرۇش توختىدى. شاھبېگخان جەيھۇن دەرياسىدىن ئۆتۈپ يېشىل تۆپىلىككە جايلاشقان خوجەند قەلئەسىدىكى ئوردىسىغا كىرىپ ھېچكىمنى قوبۇل قىلماي بىر كېچە - كۈندۈز ئۇخلىدى. ئىككىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخانلارنى ئوردىغا چاقىردى:

— سىلەر مېنىڭ قېرىنداشلىرىم، ئۆلتۈرۈشكە قانداقمۇ قولۇم بارسۇن؟ جەڭ تۇگىدى. ئەمدى ئاللانىڭ پاناھىدا تېخىمۇ يېقىن تۇغقان بولۇپ ئۆتەيلى. مەن مۇنداق قارارغا كەلدىم:

بىرىنچىدىن، سىلەر موغۇلستانغا قايتىپ كېتىسىلەر، سەئىدخان يېنىمدا قالىدۇ. ئىككىنچىدىن، بۇگۈندىن باشلاپ پەرغانىنىڭ غەربىگە قوشۇن تارتىپ كەلمەيسىلەر. ئۈچىنچىدىن، ئائىشە سۇلتان خېنىمنى مەن ئەمرىمگە ئالىمەن. دەۋلەت سۇلتان بېگىمنى ئوغلۇم تۆمۇر سۇلتانغا ئېلىپ بېرىمەن. قۇتلۇقنىگار خېنىمنى جانىبېك سۇلتان ئەمرىگە ئالىدۇ. ئەگەر بۇ قارارىمغا ماقۇل بولسائىلار سوۋغا ـ سالام بىلەن ئوبدان ئۇزىتىپ قويىمەن، ماقۇل بولمىسائىلار ئۆزۈڭلارنىڭ شورى.

ئاكا ـ ئۈكا خانلار جىممىدە ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇلارغا ماقۇل بولماقتىن باشقا چارە يوق ئىدى. ياق دەيدىغان بولسا باشلىرىدىن ئايرىلاتتى. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ ماقۇل بولدى.

ھىجرىيە 908 ـ يىلى[1] شەئبان ئېيىدا توختام تۈزۈلۈپ سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخانلار توختامغا قول قويدى. بۇ توختام جەڭ بولغان يەرنىڭ نامى بىلەن «ئەخشىد توختامى» دەپ ئاتالدى.

مۇھەممەد شاھىبەخان يەتتە كېچە ـ كۈندۈز توي قىلىپ بەردى. سۇلتان مەھمۇدخان، سۇلتان ئەھمەدخانلار موغۇلستانغا كەتتى. مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان ئوغلى مىرزا ھەيدەر بىلەن ئۆرەتۆپىدە قالدى. شاھىبەخان لەشكەرلىرىنىڭ قورشاۋىنى بۆسۈپ چىقىپ كەتكەن بابۇر مىرزا ئۇدۇللاپ كابۇلغا كەتكەنىدى.

ئەھمەد تەمبەل سەئىدخاننى ئاخسىغا ئېلىپ بېرىپ ھاكىم بايەزىدقا تاپشۇردى. ئۇ دەررۇ زىندانغا تاشلاندى.

---

① ھىجرىيە 908 ـ يىلى ـــ مىلادىيە 1503 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

ئون تۆتىنچى باب

ئالتۇنغا تولغان ئاپتۇۋا

1

كۈزنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلى ھەم ئېتىلگەن دېرىزىنى سىرتىدىن ئاستا چېكەتتى. لېكىن، ئۆيگە ئالاھىدە زىننەت كىرگۈزۈپ تۇرغان ھاۋا رەڭ پەردە يەلپۈنۈپمۇ قويماي ئېسىلغان پېتى تۇراتتى. بىر يېشىل چۈن دېرىزە كۆزنىكىگە ئۆزىنى ئۇرۇپ گىژىلدايتتى.

— ئو ـ ھۇش ! ... ئەجەب بىزار قىلدىغۇ بۇ چۈن، — دېدى ئۇممەگۈلسۇم لەۋلىرىنى پۈرۈشتۇرۇپ، چۈننىنى ئۇرۇپ ئۆلتۇرگۈدەك بىرنەرسە ئىزدەپ ئۆيئىچىگە قارىدى. قوش رامىلىق ئىككى دېرىزىنىڭ ناۋات سۇيى بىلەن پەرداز بېرىپ قاتۇرغان تەكچىلىرىدە بىردىن گۈللۈك لوڭقا بار ئىدى. ئىچىگە سېلىپ قويغان رەيھانگۈلدىن تارالغان خۇشبۇي ھىد ئۇنىڭ دىماغىنى ئۇرۇلدى. بىر ـ بىرىنىڭ ئىچىگە ئېلىنغان، يۇپيۇمىلاق چەمبەر قاپارتما قىلىپ چىقىرىلغان تورۇسقا ئېسىلغان شاخسىمان مىس شامداندىكى ئون ئىككى تال شام ئۆينى كۈندۈزدەك يورۇتقانىدى. بىرنەچچە تال پەرۋانە شام ئەتراپىدا پىرىلداپ ئايلىناتتى. بۇمۇ ئۇنىڭ ئىچىنى پۇشۇردى. كۆزى نەقىشلىك كۈنگۈرە چىقىرىلىپ نەپىس ياسالغان ئەگمە مېھرابقا چۈشتى.

تاۋاردىن تىكىلگەن زەر چۈچىلىق ياپقۇ مېھرابقا بەكمۇ ياراشقانىدى. بىر يوغان قارا ئۆمۈچۈك تاۋار ياپقۇنىڭ ئۈستىدىن تۆۋەنگە چۈشۈۋاتاتتى. ئۇ كۆزىنى يۇمۇۋالدى ۋە ئۆزىنى قات ـ

قات كۆرپە سېلىنغان كارىۋاتقا تاشلىدى. چوغدەك ئىران گىلىمى سېلىقلىق ئۆيئىچى تىپتىنچ، خۇددى گۆردەك ۋەھىمىلىك كۆرۈنۈۋاتاتتى. «ئۆزى خۇپتەندىن يانغاندا بارىمەن دەپ ئادەم ئەۋەتكەن تۇرۇقلۇق نېمىشقا كەلمەيدىغاندۇ؟ يېرىم كېچە بولۇپ قالدى. كەلمىسە بىراقلا كەلمەي قويسۇن!» ئاچچىقلانغان ئۇممەگۈلسۇم چىۋىنىنىمۇ ئۆلتۈرمىدى، قارا ئۆمۈچۈكنىمۇ ئېلىپ تاشقىرىغا تاشلىۋەتمىدى، پەرۋانىگىمۇ تەگمىدى، ئەمما بۇقۇلداپ قاتتىق يىغلاپ كەتتى. «بۇ زالىمنىڭ ئەمرىگە ئۆتكىنىمگە ئون بەش يىلدىن ئاشتى. بالىلىرىممۇ چوڭ بولدى. تۇنجى ئوغلۇمنىڭ تويىنىمۇ قىلىۋالدىم. ئۇ يۈزبېشى بولۇپ سۇلتانغا خىزمەت قىلماقتا. ئۆزىنىڭ ئاتىسىنىڭ كىم ئىكەنلىكىنىمۇ تېخى بىلمەيدۇ. خۇدايا، پېقىرنى گۇناھى ئەپۇ قىلىنغان بەندىلەرنىڭ قاتارىدا قىلغىن، بالىلىرىمنى ياخشى تەربىيەت قىلىشىمغا مەدەت بەرگىن ...»

بالىلىرى كۆز ئالدىغا كېلىپ ئۇممەگۈلسۇمنىڭ يۈرىكى زىڭىلداپ كەتتى.

مىرزا ئابابەكرى ئون بەش يىلدىن بېرى ئۇنى مەخپىي خوتۇن قىلىپ كېلىۋاتاتتى. ھېچكىم ئۇنىڭ نام - ئەھۋالىنى ئۇقمايتتى، ھەتتا بالىلىرى ئۇ تۇرۇۋاتقان ئالاھىدە قورۇنىڭ قايسى مەھەللىدە ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. ئۇ ھەر ھەپتىنىڭ پەيشەنبە ئاخشىمى پەردە تارتىلغان مەپىگە چۈشۈپ بېرىپ بالىلىرىغا كۆرۈنۈپلا قايتاتتى. بالىلىرىغا بۈۋى ئايسىخان ئاتلىق ئوتتۇرا ياش بىر خوتۇن قارايتتى. ئۇ گاس - گاچىدەك زادىلا زۇۋان سۈرمەيتتى. قارامتۇل چىرايىدىن يا خاپا، يا خۇشال ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدىغان بۇ ئايال كۆزلىرىنى سانجىپ، بېزىرىپلا تۇراتتى. ئەمما، بالىلارغا ياخشى قارايتتى، ئاش - تامىقىنى بالدۇر - كېيىن قىلماي ۋاقتىدا بېرەتتى، كىيىم - كېچەكلىرىنى پاكىز تۇتاتتى. چىرايلىق چوڭ بولۇۋاتقان بۇ بەش ئوغۇلنى كۆرگەن كىشىلەر مانا شۇ خوتۇننىڭ بالىسى ئىكەن دەپ

قالاتتى. بالىلارمۇ ئۇنىڭغا ئامراق ئىدى.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ مۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇشى ئۇممەگۈلسۇمنى كىشىلەرگە بىلدۈرمەسلىك تۇپەيلىدىن ئىدى. قىلچە ئىشمۇ ئۇنىڭ نەزىرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. دوستمۇھەممەدخانىنىڭ سىڭلىسى ھۆسنىنىگار خېنىم بىلەن توي قىلىپ ئون يىل ئۆتكەندە، بولۇپمۇ سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قىزى خانزادە بېگىمنى ئەمرىگە ئالغاندىن كېيىن ئۇممەگۈلسۇمنى نەچچە قېتىم ئۆلتۈرمەكچى بولغان بولسا، ئەمما ئۇنىڭ سېھرىلىك قاراشلىرى، سۆتتەك ئاق ئوتلۇق بەدىنى، ناز ـ كەرەشمىسى، سۆزلىگەن چاغدىكى سۆلكىتى، جۇرئەت بىلەن بەرگەن مەسلىھەتى، تەلەپلىرى مىرزا ئابابەكرىنى ئۇنداق مۇدھىش نىيەتتىن شۇنچە قېتىم ياندۇردى.

خانزادە بېگىم ياش ھەم چىرايلىق بولغىنى بىلەن ئۇممەگۈلسۇمدەك نازاكەتلىك، چېچەن ئەمەس ئىدى. تېنى گۈل شېخىدىن نازۇك بولسىمۇ، ئۇ چوكانىڭكىدەك تازا تولمىغانىدى. ئېرىنىڭ قۇچىقىدا ئاسلاندەك شۇمشىيىپ قالاتتى. ئۇممەگۈلسۇمنىڭ ئىشقى باشقىچىلا بىر ئوت ـ ئاتەش ئىدى. بۇ ئاتەشنىڭ ھۇزۇرىنى مىرزا ئابابەكرى ھېچنېمىگە تەڭ قىلمايتتى. ئۇنىڭ گاھ خۇيلىنىپ، گاھ نازلىنىپ قىيا بېقىشلىرى ماگنىتتەك ئۆزىگە تارتىۋالاتتى، ھېچقايسى خوتۇنى بۇ كەبى جەلپكار ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مىرزا ئابابەكرى ئۇنى «خۇمار خوتۇن» دەپ ئاتىۋالغانىدى. ئۇنى ئۆلتۈرمەيلا قالماستىن، بەلكى ئوغلى ئەلىبەگنىڭ تويىنى قىلىشقىمۇ يول قويدى.

ـــ خۇمارخان، تويغا بۇۋى ئايسىخان ئىگە بولىدۇ. سىز پەقەت مېھمان تەرىقىسىدە قاتنىشىپ بېرىسىز. سالاھىيىتىڭىزنى ئاشكارىلاش خۇن تۆكۈلۈشكە سەۋەبچى بولۇپ قالمىسۇن. بۇنى ئېسىڭىزدىن چىقارماڭ، ـــ دېگەنىدى ئۇ.

ئۇممەگۈلسۇم «مېھمان» بولۇپ تويغا باردى. توي ياخشى

ئۆتتى. ئوغلى ئەلىبەگكە تون ياپتى. كېلىن چىرايلىق بولۇپ، نەسىردىن باي دېگەن سودىگەرنىڭ قىزى ئىدى. ھېچكىم ئۇنىڭ مىرزا ئابابەكرىنىڭ خانىشى ئىكەنلىكىنى بىلمىدى.

مىرزا ئابابەكرى بۇ تويغا ناھايىتى قىممەتلىك سوۋغا تەقدىم قىلىشقا ۋەدە قىلغان، بۈگۈن ئاخشام ئەنە شۇ سوۋغىنى ئەكەلمەكچىدى. ئۇممەگۈلسۈم ئۇنى كۈتۈپ، كەلمىگەنسېرى ئىنتىزارلىق ئىلكىدە تىت ـ تىت بولۇۋاتاتتى.

ئىشىك ئېچىلدى. مىرزا ئابابەكرى بىر ئاپتۇۋۇنى كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى. ھەرقاچان ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ تەزىم بىلەن كۈتۈۋالمىغان ئامراق خوتۇنىنىڭ كارىۋاتتا ئۇن چىقارماي ياتقىنىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى.

— خۇمار خوتۇن! — توۋلىدى ئۇ خوتۇنىنىڭ قولىدىن تارتىپ.

قاقاھلاپ ئورنىدىن تۇرغان ئۇممەگۈلسۈم شۇنداق سۈلكەت بىلەن قىيا باقتىكى، مىرزا ئابابەكرىنىڭ يۈرىكى جىغىلداپ كەتتى.

— جىممىدە ياتقىنىڭنى كۆرۈپ ئۆلۈپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ ئاجايىپ بولۇپ كەتتىم، جېنىم، — دېدى ئۇ.

— ئاخشامدىن بېرى يوللىرىغا تەلمۈرۈپ ئۆلەي دېدىم. يەنە سەل كېچىككەن بولسىلا جان قۇشۇم تەن دەرىخىمدىن ئۇچۇپ كەتكەن بولاتتى، شاھىم، — ئۇممەگۈلسۈم خۇيلانغاندەك قىلىپ قارا چاچلىرى يېپىپ تۇرغان ئاق بوينىنى تولغىدى.

— ئەمىسە دەل ۋاقتىدا كەپتىمەن ـ دە.

— ياق، نەدە ۋاقتىدا بولسۇن؟ خانزادە بېگىمدىن ئايرىلىشقا كۆزلىرى قىيماي كېچىكىپ كېلىشلىرى بۇ قېتىملا ئەمەسقۇ. ئالىيلىرىنى كۈتۈپلا تۇگىشىپ كېتىدىغان بولدۇمغۇ ئەمدى.

— ئۇنداق بولمايدۇ، خۇمار خوتۇن، خانىشلار ئىچىدە سىزنى بەسىپ چۈشىدىغىنى يوق. سىزنىڭ رەپىقەم ئىكەنلىكىڭىز مەخپىي تۇتۇلغان بولسىمۇ، مەن ھەر ۋاقىت چېكىملىككە

ئەمەس، سىزگە خۇمار بولۇۋاتسەنغۇ مانا. ئەمما، مەن پادىشاھ، سىزنى سېغىنىپ، سىزنى ئويلىغان چېغىمدا ئەل - يۇرتىنى، بۇ ئەنسىز دۇنيانى ئەستىن چىقارسام، دۇشمەنلىرىمنى ئەستىن چىقارسام بولمايدۇ. ئەل - يۇرتىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك مەن قىلىدىغان ئىشلار ئاز ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە سىز مېنىڭ خۇپىيانە خوتۇنۇم. مەن بۇگۈن ئوغلىڭىزنىڭ تويىغا ئاتاپ قويغان سوۋغاتنى ئەنە شۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلى كېچىكىپ ئەكەلدىم. مانا قارا‌ڭ.

ئۇممەگۈلسۇم ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاۋېتىپ، ئامراق ئېرى تۆمۈربېكنىڭ سېپىل ئاستىغا بېسىلغانلىقىنى ئەسلەپ، مۇڭلانغان قارا كۆزلىرىدە ياش لىغىلدىدى.

— شاھىم، چۈشەندىم. سىلىدىن خاپا بولسام ئۆزۈمنى نابۇت قىلىدىكەنمەن. ئۆمۈر بويى خۇددى زىنداندىكىدەك بۇ ئۆيدە كۆزۈمدىن ياش قۇرۇمايدىغانلىقىدىن، ئېرىم بولسىمۇ دائىم تەنھالىقىمدىن، ھەتتا بالىلىرىم بىلەنمۇ تاماقتا بىللە بولالمايۋاتقىنىمدىن زارلانسامۇ زادى بولمايدىكەن. مېنى سىلىگە تەقدىر ئەنە شۇنداق باغلاپ قويۇپتۇ. ئەكەلگەن سوۋغاتلىرىغا رەھمەت، — ئۇ بۇلۇڭدىكى ئاپتۇۋۇنغا كۆز قىرىنىمۇ سالمىدى.

— ئىلاھىي تەقدىر پۈتكەن قىسمەتلەر بەندىلەرنى بىر - بىرىگە ئەنە شۇنداق باغلاپ قويۇپ چەرخى پەلەكنى ئايلاندۇرىدۇ، ئۆزى يارىتقان بۇ دۇنيادىكى تۇرمۇشنى پاراۋانلاشتۇرىدۇ.

— قان - ياش بىلەنمۇ - ھە؟ — سورىدى ئۇممەگۈلسۇم ئېغىر ئۇھ تارتىپ، — مۇلايىم كېنىزەك دىلارانى چېپىپ تاشلىدىلا. بىر تۇغقانلىرى خان سۇلتان خېنىمنى زىندانغا سالدىلا. قارا تۇندە قارا تاش ئۈستىدىكى قارا چۈمۈلىنىڭ ھەرىكىتىنى كۆرۈپ تۇرغۇچى ئاللا بۇ ئىشلارنى كۆرمەي قالارمۇ؟

— خۇمار خوتۇن ! — دېدى مىرزا ئاببابەكرى قوشۇمسىنى تۇرۇپ، — دىلارا ئىسيان كۆتۈرمەكچى بولغان سۇلايمان يۈزبېشى

بىلەن ئوشقا قېچىپ كەتمەكچى بولغان تۇرسا، ئۆلتۈرمىسەم بولامتى؟ ئانام ئۇكاڭ ساڭا ئاسىيلىق قىلمايدۇ، دەپ پەيلىمدىن ياندۇرغانىدى، لېكىن قانداق بولدى؟ ماڭا جانجىگەر ئىنى بولغۇچى سەييىدمۇھەممەد مىرزا ئاسىيلىق قىلىپ ماۋەرائۇننەھرگە قېچىپ كەتتىغۇ ! ئۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە قىلىچ كۆتۈرۈپ پېيىمنى قىرقىغىلى كەلمەي قالارمۇ؟ كىمكى ماڭا قارشى چىقىدىكەن، ئۇ ھالاك قىلىنىدۇ، خۇمار خوتۇن. ھەمشىرەم خان سۇلتان خېنىم باشتىن - ئاخىر ئىشلىرىمغا قارشى چىقىپ كەلدى. خارەزىمدا باش كۆتۈرگەن سۇلتان شاھىبېكخانغا ياتلىق قىلماقچى بولغانىدىم، ئۇ جان - جەھلى بىلەن قارشى چىقتى. ماقۇل بولغان بولسا شاھىبېكخان بىلەن بىرلىشىپ خارەزىم، خۇراسانلارنىمۇ قولغا كىرگۈزەتتىم. ئۇ ماقۇل بولمىدى، شۇڭا زىندانغا تاشلىدىم. شاھىبېكخان ئالدىنقى ئايدا سۇلتان مەھمۇدخان، ئەھمەدخان ۋە ئۇنىڭ ئوغلى سەئىدخاننى ئون بەش مىڭ ئەسكىرى بىلەن ئەسىر ئاپتۇ. ئەنە شۇنداق پادىشاھقا ئۇنىمىدى ئۇ ئەقلى قىسقا مەرەز.

— مۆھتەرەم بۈزرۈكۋار ئانىمىز جامال ئاغىچا سۇلتان خېنىم بۇنى بىلەمدۇ، شاھىم؟ — سورىدى ئۈممەگۈلسۈم ئېھتىيات بىلەن.

— ھەمشىرەمنى شاھىبېكخانغا ياتلىق قىلىش ھۆرمەتلىك ئانامنىڭ مەسلىھەتى ئىدى، لېكىن ئۇ مەرەز ئۇنىمىدى، — يەنە تەكرارلىدى مىرزا ئابابەكرى قولىنى شىلتىپ، — ئۆزىگە قىلدى. مەن ئۇ بەش ۋاخ ناماز ئوقۇپ، جاينامازدىن تۇرمايدىغان ھەمشىرەمنى شاراب ئىچىشكە مەجبۇر قىلىمەن تېخى.

ئۈممەگۈلسۈم ئەندىكىپ كەتتى. «ئاللا قانداق ھېكمەت بىلەن مۇشۇنداق رەھىمسىز بەندىسىنى ياراتتىكىنە» دېدى ئۇ كۆڭلىدە. سەل تۇرۇۋېلىپ كۆزلىرىنى ئوينىتىپ سورىدى:

— مۇسۇلمان مۇسۇلمانغا شۇنداق زۇلۇم قىلسا بولامدۇ؟

— بولىدۇ، شەيخۇلئىسلامدىن سورىدىم. ئۇ ئەتە پەتىۋا

بەرمەكچى. مېنىڭچە، ئانىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغان پەرزەنتنى چانىۋەتسىمۇ ئۇۋال بولمايدۇ ...

ئۇممەگۈلسۈم بۇ توغرۇلۇق ئېغىز ئاچقىنىغا ئەپسۇسلىنىپ قالدى.

— شاھىم، تاماق يەمدىلا؟

— نەدىكى تېتىقسىز گەپلەرنى قىلىپ تاقىلداۋاتقان نەپسىمنى بېسىپ قويدىڭىز، خۇمار خوتۇن.

ئۇممەگۈلسۈم ئۇنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى بىلىپ پىسكىدە كۈلۈپ قويدى - دە، يەرگە تېگىپ تۇرغان ئۇزۇن ئاق شايى كۆڭلەكنى سېلىپ زەڭگەر رەڭ ئىچ كۆڭلەكى بىلەنلا قالدى.

— ھېرىپ - چارچىغانلا، شاھىم، ئۇستىخانلىرى ئاغرىۋاتقاندۇ، تۇتۇپ قويايي، — دەپلا مىرزا ئابابەكرىنىڭ شاھانە كىيىملىرىنى سالدۇرۇۋەتتى.

— شارابىڭىز يوقمۇ، خۇمار خوتۇن؟

— يەتتە يىللىق مۇسەللەس بار، — ئۇممەگۈلسۈم ئورنىدىن دەس تۇرۇپ جاۋەندىن قارامتۇل كەھرىۋادەك يالتىراپ تۇرغان بىر خۇمرىنى ئالدى. ئۇ ھەر نۆۋەت بۇ سۈلتان ئېرىنى كۈتۈۋېلىشقا ئالاھىدە باش قاتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىنىمۇ، ئاغزىنىمۇ، ئۇچىسىنىمۇ خۇش قىلىش ئۈچۈن بەلگىلەنگەن ئەر - ئايال خىزمەتكارلارنى تەرەپ - تەرەپكە ئەۋەتىپ، لازىملىق نەرسىلەرنى ئالدۇراتتى. بۇ بىر خۇمرا مۇسەللەسنى ئۇ خوتەندىن ئالدۇرۇپ كەلگەنىدى.

ئۇممەگۈلسۈم كۈمۈش جامغا بېلىق كۆزى قىلىپ مۇسەللەس قۇيدى.

— شاھىم، پەرزەنتلىك بولۇشىمىز ئۈچۈن ئىچكەيلا، — ئۇ مىرزا ئابابەكرىنىڭ كۆزىگە قاراپ تۇرۇپ كۆڭلىكىنى سالدۇردى. ئۇنىڭ مەيدىسى، دۇمبىسى، بىلەك، پاقالچاقلىرى قاپقارا تۈك بىلەن قاپلانغانىدى.

— پۇتۇن خارەزىم، ماۋەرائۇننەھرگە پادىشاھ بولۇشۇم ئۈچۈن ئىچەي ! — مىرزا ئابابەكرى تىنماستىن بىر جام مۇسەللەسنى ئىچىپ تۇگەتتى.

— ئەمدى خۇمارىم تۇتۇشقا باشلىدى، خۇمار خوتۇن.

ئۇ ئىككىنچى، ئۈچىنچى جامنى بوشاتتى - دە، ئۆزىنىڭ قىپيالىڭاچ بولۇپ قالغىنىنى كۆرۈپ كۈلۈپ كەتتى.

— بۇقىغا ئوخشامدىكەنمەن؟

— ئېيىقا، — دېدى ئۇممەگۈلسۈم، — «مىڭ بىر كېچە»دىكى ۋەردان قاسساپ ئۆلتۈرگەن ئېيىققا.

مىرزا ئابابەكرى ئانىدىن تۇغما ھالدا يېنىدا ياتقان ئۇممەگۈلسۈمگە كۆز سېلىپ قاقاھلاپ كۈلۈپ ئاغزىدىكى مۇسەللەسنىڭ قالدۇقىنى پۈرقۇۋەتتى.

— ئەجەب ئايالسىز - دە، خۇمار خوتۇن. ۋەردان قاسساپ ئۆلتۈرگەن ئېيىققا سادىق خوتۇندەك ماڭا سادىق بولۇپ جاندىن كېچەلەمسىز؟

— كەچمەدىغان، شاھىم، بىر بېشىم ئەمەس، ئون بېشىم بولسىمۇ سىلىدىن ئايلانسۇن.

قارا يۇڭلۇق ئېرىنىڭ قويىندا چىم - چىم بۇلاقتەك كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ ياتقان بۇ ئايال «مىڭ بىر كېچە»دىكى ۋەردان قاسساپ ئۆلتۈرگەن ئېيىقنى قۇچاقلاپ ياتقان نازىنىنغا ئوخشاپ قالغانىدى.

2

مىرزا ئابابەكرى چولپان تۇغقان چاغدا يۇيۇنۇۋاتاتتى. ئۇ ئۇممەگۈلسۇمدىن كۆپ رازى ئىدى. ئۇممەگۈلسۇمۇ مىرزا ئابابەكرىنىڭ باشقا خوتۇنلىرىدىن قامەتلىك، تەمبەل بولغاچقا، ئۇنىڭ خالىغانچە نەپسىنى قاندۇرۇشقا بەرداشلىق بېرەلەيتتى. قانداق ۋاقىتتا كەلسە يامغۇردىن كېيىنكى سۇزۇك ھاۋادەك

ئېچىلىپ ئالدىغا چىقالايتتى. شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، بۇ چۈشەنگىلى بولمايدىغان شۇم ئېغىز خوتۇننى ئۆلتۈرۈۋېتىش ئىرادىسىگە بىرنەچچە كەلگەن بولسىمۇ، يەنىلا ھايات قالدۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ رەھىمسىزلىكى توغرۇلۇق گەپ ـ سۆزلەرنى ئاتىسىنىڭ ئۆيىگە ئوغرىلىقچە بارغان ئۇممە گۈلسۈمۇ ئاڭلاپ تۇراتتى.

مىرزا ئابابەكرى يۈيۈنۈپ بولۇپ شاھانە كىيىمىنى كىيدى ـ ده، سىرتتا كۈتۈپ تۇرغان مۇلازىملىرى بىلەن ئوردىغا كەلدى، دەل شۇ چاغدا بامداتقا ئەزان چىقتى. كۈزنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلى ئۇ ناماز ئوقۇپ بولغۇچە مەسچىتنىڭ كۈنگۈرىلىك دېرىزىلىرىدىن كىرىپ، قىزىغان تېنىگە ئۇرۇلۇپ تۇردى. دۇئا قىلىۋاتقىنىدا ئىككى تامچە ياش مەڭزىدىن سىرغىپ قارا ساقىلىغا ئېقىپ چۈشتى.

«ئىلاھا، گۇناھىمنى ئۆزۈڭ كەچۈرگىن!»

گۇناھىنى تىلىگەن باغرى تاش زالىمنىڭمۇ كۆزىدىن ياش ئاقىدىكەن ـ ھە! بۇ ئۇنىڭ راست توۋىسىمىدۇ؟

ئۇ بامداتتىن يېنىپ ئۇدۇل زىندانغا كەلدى. زىندانبېگى پاكار، سېمىز گەۋدىسى بىلەن پۈكۈلۈپ تىترىگەن پېتى بۇيرۇق كۈتۈپ تىزلاندى.

مىرزا ئابابەكرى سورىدى:

— خان سۇلتان تاماق يېمىگىلى قانچە كۈن بولدى؟

— شاھ ئالىيلىرى، بۇيرۇقلىرى بويىچە تاماق بەرمىگىنىمىزگە ئۈچ كۈن بولدى. تۇنۇگۈندىن بېرى تولا نالە قىلىپ «بىر قوشۇق سۇ بولسىمۇ بېرىڭلار!» دەپ قاقشاپ كەتتى.

— ھازىرلا بىر چىنە شاراب كەلتۈر.

— خوپ، شاھ ئالىيلىرى.

زىندان باشلىقى بىر چىنە شاراب ئەكەلدى.

— ئىشىكنى ئاچ!

— خوپ، ئالسیلسری.
قۇلۇپنىڭ شاراقلىشى بىلەن تەڭ غىچىلداپ ئىشىك ئېچىلدى. تاڭ يورۇغان بولسىمۇ زىندان قاراڭغۇ ئىدى.
— چىراغ ! — تووۇلىدى مىرزا ئاببابەكرى. زىندان باشلىقى هايال ئۆتمەي جىنچىراغنى يېقىپ كەلدى.
— هە، مېهرىبان هەمشىرەم، قانداق تۇردىڭىز؟
— ئاللانىڭ پاناهىدا مانا شۇنداق تۇرۇپتىمەن، شاهىم، — ئاجىز بىر ئاۋاز مىرزا ئاببابەكرىنىڭ قۇلىقىغا ئاڭلاندى. رەڭگى سارغىيىپ بوردەك بولۇپ كەتكەن ياش بىر ئايال كونا كىگىز ئۈستىده يۇكۇنۇپ ئولتۇراتتى، ئېهتىمال ئىبادەت قىلىۋاتسا كېرەك.
— هەمشىرەم، سىزگە شەربەت ئەكەلدىم. چاڭقاپ كەتكەندەك تۇرىسىز، ئىچىۋېلىڭ.
ئايال ئىككى قولى بىلەن يەرنى تىرەپ ئورنىدىن تەستە تۇردى - يۇ، سەنتۇرۇلۇپ تامنى تۇتۇۋالدى.
— ئۇھ، ئەجەب ئۈسساپ كەتتىما ! هىممەتلىرىگە رەهمەت، سۇلتان، — ئۇ چىنىنى قولىغا ئالدى ۋە ئاغزىغا يېقىن ئاپىرىپلا يەرگە تاشلىۋەتتى.
— هۇ ئاللادىن قورقمايدىغان زالىم !
— ئاللادىن باشقا هېچكىمدىن قورقمايمەن، — مىرزا ئاببابەكرى ئۈنىڭغا يېقىن كېلىپ دېدى، — سەن شاهىبېكخانغا ياتلىق بولۇشنى قوبۇل كۆرمىسەڭ مانا مۇشۇنداق ئېچىرقاپ - چاڭقاپ ئۆلىسەن. مۇشۇ سائەتتىن باشلاپ ساڭا شارابتىن باشقا نەرسە بېرىلمەيدۇ.
— مېنى زورلىما، قارا يۈز ! — دېدى ئايال بىردىن ئۈن سېلىپ يىغلاپ، — شاهىبېكخانمۇ ساڭا ئوخشاش ئىنسابسىز. ئۈنىڭغا خوتۇن بولۇشتىن ئۆلۈمنى ئەۋزەل كۆرىمەن. چىقىپ كەت ! ئىككىنچى كۆزۈمگە كۆرۈنگۈچى بولما. قىيامەت كۈنى ئاللا ئىگەم قازى بولۇپ پەيغەمبىرىمىز مۇهەممەد ئەلەيهىسسالام

شاپائەت تەختە ئولتۇرغان كۈنى، سەن بىلەن بىر ئۇچراشتۇرۇشنى ئەل يارانقۇچى ئىگەمدىن تىلەيمەن. مانا، چىقتىڭ كەت ! چىقتىڭ كەت !

مىرزا ئاتابەكنى ئاچچىق كۈلدى.

— سەن ھەرقانچە جاھىللىق قىلساڭمۇ ئاشقىنىڭ زەينىمدىن بارلاس بىلەن ئەمدى قوشۇلالمايسەن. بىلىپ قوي، تۈنۈگۈن كېچە ئۇ سېنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن زىندان تېمىدىن چۈشۈۋاتقاندا تۇتۇلۇپ، بېشى تېنىدىن جۇدا قىلىندى.

— ئاھ، خۇدا !

مىرزا ئاتابەكنىڭ سۆزىنى خان سۇلتان خېنىمنىڭ داد — پەريادى بېسىپ كەتتى.

ئۇممەگۈلسۇم مىرزا ئاتابەكنىڭ چىقىپ كەتكەنلىكىنى تۇيۇپ ياتتى، قاتتىق چارچاپ كەتكەنىدى. يېنىغا ئۆرۈلۈپ دېرىزىنىڭ يېشىل شايى پەردىسىنى قايرىدى، تىپتىنىق كۆكتە پارلاپ تۇرغان چولپان ئۇنىڭغا كۆز قىسقاندەك قىلدى. «نامراز بامداتقىچە يۇيۇنۇپ پاكلىنىۋالاي، جۇنۇپ يۈزۈم بىلەن چولپانغا ئەجەب قاراپ سالدىما ...»

ئۇممەگۈلسۇم پەردىنى قويۇۋېتىپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى. بۇزۇلغان چېكە چاچلىرى يۈزىگە چۈشۈپ كۆزلىرىنى يېپىۋالغانىدى. ئۇ خاس ئۆيگە يانداش سېلىنغان دەھلىزگە چىقتى. بايانىن ھاممامنى ئىسسىتىپ ئۇنىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇرغان مۇلازىم ئايالىلار تاش سۇپىغا ئىككى چېلەك سۇ چېچىۋىدى، پاژىلدىغان ئاۋاز دالاندا تۇرغان ئۇممەگۈلسۇمنى چۆچۈتۈۋەتتى.

— ئەمدى چىقىپ كېتىڭلار.

ئۇ مۇلازىم ئاياللار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن شىلدىرشاپ① نى دەھلىزدىكى ئاسقۇغا ئېسىپ قويۇپ، تاش سۇپىدىن ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان ھاممامغا كىردى. ئۇممەگۈلسۇم شۇ تاپتا دېگۈدەك قىرغىقىغا چىقىپ قالغان سۇ پەرىسىگە ئوخشاپ قالغاندى. قاپقارا ئۇزۇن چاچلىرى ئىككى يېقىندىن سىيرىلىپ تېقىمىغا چۈشۈپ تۇراتتى. ھەقىقەتەن قاراپ كۆز تويمىغۇدەك ھالدا چىرايلىق ئىدى. ئۇ نەپىس ياسالغان ئاپتۇۋا بىلەن بېشىغا ئىسسىق سۇ قۇيۇۋېتىپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. «بالىلىرىمنى سالامەت چوڭ قىلىۋېلىشنى ئويلاپ ئون بەش يىلدىن بېرى ئېرىمنىڭ قاتىلى مىرزا ئاببەكرىگە خۇپىيانە خوتۇن بولۇپ كەلدىم، ئوغۇللىرىمدىن ئايرىلىپ قالدىم. ئەمدى ئەينى ئەھۋالنى ئېيتىپ بۇ زالىمدىن قىساس ئالمىسام ئاللا نامى بىلەن نارەسىدە بالىلىرىمغا بەرگەن ئەھدىمگە خىيانەت قىلغان بولىمەن.»

ئۇممەگۈلسۇم سۇ بىلەن ئەمەس، بەلكى كۆز ياشلىرى بىلەن يۇيۇنۇپ ھاممامدىن چىقتى. ئۇ قەتئىي ئىرادىگە كەلگەنىدى. ئوتتۇرا ياشلىق ئايال خىزمەتكارى جەمىلەخانىنى چاقىرىپ بۇيرۇدى:

— مەپىكەش ساھىبقا دەك، مەپىنى قاتسۇن.

— خوپ، خېنىم.

ئۇممەگۈلسۇم قارا يىپەك رەختتىن تىكىلگەن ئۇزۇن كۆڭلەكنى كىيىپ، ئاق ھىلھىلە رومالنى ئارتتى. مىرزا ئاببەكرى ئەكەلگەن كۆركەم ئاپتۇۋنغا كۆز يۈگۈرتتى. ئاپتۇۋا چىرايلىق ياسالغان، تۇۋى تەخسە شەكىلدە بولۇپ، بىر يەردە قويۇشقا ئەپلىك ئىدى. ئاپتۇۋا ئۇستىگە چىقىرىلغان رەڭدار نەقىشلەر كىشىنى ھەيران قالدۇراتتى. كۈن نۇرى چۈشمەيدىغان بۇ ئۆيدە ئاپتۇۋا چوغدەك يالتىراپ تۇراتتى. ئۇممەگۈلسۇم بېرىپ ئاپتۇۋنى كۆتۈرمەكچى بولدى. تەستە كۆتۈرۈپلا قويۇپ قويدى، بەكلا ئېغىر ئىدى. ئۇ ئاپتۇۋنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ قاردى.

---

① شىلدىرشاپ — كىرلىك.

يالتىراپ تۇرغان كىيىمىك ئالتۇن كۆزلىرىنى قاماشتۇرۇۋەتتى.
— پاھ! — دەۋەتتى ئۇممەگۈلسۇم.
ئۇ كىيىنىدە نازلىق خۇيلىنىپ، مىرزا ئابابەكرى ئەكەلگەن بۇ ئاپتۇۋۇنى پىسەنتىگە ئالمىغاندى. كۆرۈپ تۇرۇپتۇكى، مىستىن نەپىس ياسالغان بۇ ئاپتۇۋۇنىڭ ئىچى ئالتۇن بىلەن لىقمۇلىق توشتۇرۇلغانىدى.
«ئوغلۇمغا ئىلىپ باراي، بۇ ئاللانىڭ بەرگىنى. ئەھۋالنى ئۇ ئۇقسا نېمە دەركىن؟ خۇي - پەيلى ماڭا تازا مەلۇم ئەمەس ...»
— خېنىم، ھارۋىكەش ساھىب پىشايۋاندا ئۆزلىرىنى ساقلاپ تۇرىدۇ، — جەمىلەخاننىڭ سۆزى ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى.
— نېمە؟ مەپىنى تەييار قىلدىمۇ؟ — يېنىچە قاراپ سورىدى ئۇممەگۈلسۇم.
جەمىلەخان تەزىم بىلەن جاۋاب بەردى:
— ئاتىنى مەپىگە قوشۇشتىن بۇرۇن خېنىم بىلەن كۆرۈشمىسەم بولمايدۇ، دەيدۇ.
ئۇممەگۈلسۇم قارا چۇمبىلىنى يۇزىگە تارتىپ، ئاق ھىلھىلە روملىنى ئارتىپ پىشايۋانغا چىقتى.
— ھارۋىكەش ساھىب، مەپىگە چۈشۈپ چوڭ ئوغلۇم ئەلىبەگنىڭ قېشىغا مىرزا ئابابەكرىنىڭ سوۋغىسىنى ئېلىپ بارماقچىمەن. سوۋغا ھۇجرامدا، ئاچىقىڭ ...
ھارۋىكەش بىرنېمە دېمەكچى بولدى - يۇ، گېپىنى ئىچىگە يۇتۇۋېتىپ، ئۇنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن ئاپتۇۋۇنى تەستە كۆتۈرۈپ ھويلىغا ئاچىقىپ گىلەم سېلىنغان سۇپىغا قويدى.
— ئاتىنى قېتىپ مەپىنى ئەكېلەي، خېنىم.
ئۇممەگۈلسۇم تېخىچە مەپىنى قاتمىغانلىقىنىڭ سىرىنى چۈشەنگەندەك قىلىپ ئۇن چىقارمىدى. ھايال ئۆتمەي كولدۇرمىنىڭ جىرىڭلىغان ۋە قامچىنىڭ قارسىلدىغان ئاۋازى چىقتى.
— مەپە تەييار بولدى، خېنىم، — دېدى ئېگىلىپ ھارۋىكەش

ساھىب ۋە كۇچ بىلەن ئاپتۇۋۇننى كۆتۈرۈپ مەپىنىڭ ئۈستىگە ئالدى. ئۇممەگۈلسۇم جەمىلەخان بىلەن مەپىگە چىقىپ ئالدىنكى دەرپەردىسىنى چۈشۈرۈپ ئولتۇردى.

— تىرت - چۇھ ! ...

ھارۋىكەش ساھىب ئافغان ئىدى. مىرزا ئابابەكرى بەدەخشانغا لەشكەر تارتىپ بارغاندا ئۇنى ئەسىرگە ئېلىپ ئەكەلگەنىدى. بۇ ياۋاش، ئۆكۈزدەك ئىشلەيدىغان يىگىت دەسلەپ زىنداندا گۇندىپاي بولدى، گەپ - سۆزلەرنى ئۆگىنىۋالدى، كېيىن ئوردا ئىچىنى سۈپۈرىدىغان مالايلارغا قوشۇپ قويۇلدى. سېرىق ساقال، بويلۇق بۇ ئادەم مىرزا ئابابەكرىنىڭ نەزىرىنى تارتتى. ئۇنى مەخسۇس ئۇممەگۈلسۇم چۈشىدىغان مەپىنى ھەيدەشكە قويدى ۋە ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ بۇيرۇقسىز بىر يەرگە بارماسلىقىنى، بەلگىلەنگەن ۋاقىتتىن باشقا چاغلاردا بىر يەرگە بېرىشقا توغرا كەلسە سوراش لازىملىقىنى، بۇ ئايىسىخانىنىڭ ئۆيىگە پەيشەنبە كۈنلىرىدىن باشقا ۋاقىتتا زادىلا بارماسلىقنى قاتتىق جېكىلىگەنىدى. بۇ چاغقىچە يۇقىرىدىكى بەلگىلىمىگە خىلاپلىق قىلمىغان ھارۋىكەش ساھىب خېنىمنىڭ بۇگۈن ئەتىگەندىلا بۇ ئايىسىخانىنىڭ ئۆيىگە بارماقچى بولغىنىدىن گۇمانلانغانىدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ سۇغىسىنى ئېلىپ باردىغانلىقىنى ئاڭلاپ، شاھنىڭ بۇيرۇقى شۇنداق بولسا كېرەك دېگەن ئويغا كەلدى. ئۇنىڭ ئەندىشىسى تۈگىگەن بولسىمۇ، تازا خاتىرجەم بولالماي مەپىنى ھەيدەپ ماڭدى.

ئۇممەگۈلسۇم مەپە توختىغۇچە بالىلىرىغا نېمە دېيىشنى، قانداق مەسلىھەت بېرىشنى، نېمە ئۈچۈن بۇۋاقىت كەلگەنلىكىنى، مىرزا ئابابەكرىگە قانداق چۈشەندۈرۈش كېرەكلىكىنى ئويلاپ سىرتقىمۇ تۈزۈككىنە كۆز سالمىدى.

— خېنىم، يېتىپ كەلدۇق.

ئۇممەگۈلسۇم تۆمۈر ھالقىلىق چوڭ دەرۋازا ئالدىدا مەپىدىن چۈشتى. ھارۋىكەش ساھىب ئوسمىدەك كۆپكۆك كۆزلىرى بىلەن

هەم ئېتىلگەن دەرۋازىغا بىر قاراپ ئاندىن باش سىلىپ تۇردى.
— دەرۋازىنى قېقىڭ! — بۇيرۇدى ئۇممەگۈلسۇم مەپىدىن چۈشۈپ. ھارۋىكەش ساھىب دەرۋازىنىڭ ھالقىسىنى ئۇردى. خېلى بىر ۋاقىتتىن كېيىن دەرۋازا جالاققىدە قىلىپ قىيا ئېچىلدى.
— كىم؟ — بىر ئايالنىڭ ئاچچىقلانغان تەرزدە قوپال ئاۋازى ئاڭلاندى.
— ئۇممەگۈلسۇم خېنىم مىرزا ئابابەكرىنىڭ سوۋغىسىنى ئەكەلدى، دەرۋازىنى چوڭ ئېچىڭ، قەدىرلىكىم ...
دەرۋازا چوڭ ئېچىلدى.
ئۇممەگۈلسۇم قارا يوللۇق ئەتلەس كۆڭلەك كىيىپ بېشىغا كەشمىر ياغلىق سېلىۋالغان بۇۋۇى ئايسىخاننى كۆردى.
— ئەسسالام خېنىم، ھارمىغايلا.
— تىنچلىق ـ ئامانلىقمۇ، ئايسىخان ئاچا؟
بۇ دەمگىچە كەلسە ـ كەتسە زۇۋان سۇرمەي گۆشىيىپ قاراپ تۇرىۋېرىدىغان بۇ خوتۇنىڭ بىردىنلا تىلى چىقىپ قالغىنىدىن ئۇممەگۈلسۇم ھەم ھەيران بولدى، ھەم چۆچۈدى.
— خېنىم، ئەدەپسىزلىك قىلغىنىمنى كەچۈرسىلە، سورىمىسام بولمايدۇ. سوۋغا ئەكېلىدىغانلىرىدىن شاھىم بىزنى خەۋەرلەندۇرمىگەنغۇ!
— شاھىم كېچىچە يېنىمدا بولۇپ، سەھەر كەتتى. بۇ سوۋغىنى ئوغلۇمنىڭ تويىنى مۇبارەكلەپ ئەكەلگەنىكەن، كەچكىچە كۈتۈشكە قانداقمۇ تاقەت قىلالاي؟ ئوغلۇم شاھىمنىڭ بۇ مەرھەمىتىدىن بۇرۇنراق خۇشال بولسۇن دەپ ئەتىگەندىلا ئەكەلدىم.
— شاھىم سېنى خەۋەرلەندۇرگەنمىدى؟ — بۇۋۇى ئايسىخان ھارۋىكەش ساھىبقا تەبەسسۇم بىلەن تىكىلدى.
— ياق، خوتۇن، كېچىدە شاھنىڭ بۇ ئاپتۇۋۇنى مۇلازىملار بىلەن ئەكەلگىنى راست. لېكىن، ماڭا باشقا گەپ قىلمىغانىدى.

— هه ! — دېدى بۇۋى ئايسىخان، — شاھمەنى بىز خەۋەرلەندۇرۇپ قويساق بولغۇدەك.

ئۇممەگۈلسۇم ھارۋىكەش ساھىبىنىڭ بۇۋى ئايسىخانىنى «خوتۇن» دەپ ئاتىشىدىن تېخىمۇ ھەيران بولدى. بۇ ۋاقىتقا قەدەر بۇلارنىڭ ئەر - خوتۇن ئىكەنلىكىنى ئۇ زادىلا بىلمىگەنىدى.

— خېنىم، ھەيران بولمىسىلا، مىرزىنىڭ تايىن قىلىشى ئارقىلىق ساھىب بىلەن تۇرمۇش قۇرغىنىمغا ئۇچ يىل بولدى، ئەمما بالا يۈزى كۆرمىدۇق. خۇدايىم سىلىنىڭ بالىلىرىنى بېقىشنى پېشانەمگە پۈتۈۋەتكەن بولسا كېرەك.

«ئاجايىپ ئىش، — ئويلىدى ھويلىغا كىرىپ كېتىۋېتىپ ئۇممەگۈلسۇم، — بۇ ھايات نېمانداق سىرلىقتۇ ...»

— ئوغۇللىرىم تىنچ - ئامانمۇ؟ — سورىدى بۇۋى ئايسىخاندىن.

— ئاۋۋال خۇدا، ئاندىن قالسا شاھىمىزنىڭ غەمخورلۇقى ئاستىدا پەرزەنتلىرىنىڭ ھەممىسى سالامەت، ئوبدان تۇردى. ھازىر باغدا ئاكىسىدىن قىلىچۋازلىقنى ئۆگىنىۋاتىدۇ. ئۇلار ھەر كۈنى ئەتىگەنلىك ناشتىدىن بۇرۇن ئەنە شۇنداق قىلىچۋازلىقنى مەشىق قىلىشىدۇ. كېلىن خېنىم بەك ئوبدان، ئەلىبەگ بىلەن ئاشىق - مەشۇقنىڭ ئۆزى، — ئۇ جاۋىلداپ سۆزلەپ قوشۇپ قويدى، — بۇرۇن مۆرىمەس بۇ خوتۇن ئەجەب ۋىتۋالاقتەك ۋاتىلدايدىغان بولۇپ كېتىپتۇ دەپ قالغانلا، خېنىم، گاس - گاچا بولۇپ يۈرۈشۈمۇ، ۋىتۋالاقتەك توختىماي جاۋىلدايدىغان بولۇپ قېلىشىمۇ تەقدىر - قىسمەتتىن.

— سىلى، يېقىملىق بولۇپ قاپتىلا، ئايسىخان ئاچا، ئوغۇللىرىمنىڭ ئالدىغا باشلاپ كىرسىلە.

— ماقۇل، خېنىم، — دېدى ئۇ ۋە ھارۋىكەش ساھىبقا قاراپ، — دەرۋازىغا ھېزى بول.

— ھازىر سوۋغاتنى ھارۋىكەش ساھىبتىن باشقىمىز

كۆتۈرەلمەيمىز. ئۇ سوۋغاتىنى ئوغلۇمغا تاپشۇرغاندىن كېيىن دەرۋازىغا قارىسۇن.

ــ ماقۇل، خېنىم، ئۇنداق بولسا ئوغۇللارغا ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسىنى ئېيتاي، ئۇلار ئالدىلىرىغا چىقسۇن. ئۆزلىرى مېھمانخانىغا مەرھەمەت قىلسىلا، خېنىم.

كەڭ پېشايۋانلىق مېھمانخانا ئازادە ئىدى. هويلا بېدىشقا ئېلىنغان ئۈزۈم تېلى بىلەن قاراڭغۇلىشىپ كەتكەنىدى. قاپاق، كاۋا پېلەكلىرى هويلىنىڭ تام ـ ئۆگزىلىرىگە ياماشقانىدى. ساپاق ـ ساپاق ئۈزۈم مەرۋايىت سۆكىدەك يېشىل ياپراقلار ئارىسىدىن ساڭگىلاپ تۇراتتى.

ئۇممەگۈلسۇم مېھمانخانىنىڭ ئەگمىلەر بىلەن تۇتاشتۇرۇلغان گۈلدار تۇۋرۇكلۇك پېشايۋىنىدا بالىلىرىنى كۈتۈپ تۇردى. ئەڭ ئاۋۋال بالىلاردىن يۈگۈرۈپ چىققىنى ئوغۇللىرىنىڭ كەنجىسى ئون ئالتە ياشلىق تۆمۈربەگ بولدى. ئۇ كەلگىنىچە ئانىسىدىن ئىككى قەدەم نېرىدا توختاپ سالام بەردى. ئانا بۇ بالىسىغا دادىسىنىڭ ئېتىنى قويۇپ قويغانىدى. قالغان تۆت ئوغۇلمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن چىقىپ سەل هېيىققان نەزەردە سالام بېرىشتى.

ــ خۇدا سىلەرنى ئۆز پاناهىدا ساقلىسۇن، بالىلىرىم، ــ ئۇممەگۈلسۇمنىڭ ئويچان كۆزلىرىدىن ياش تارىلىدى. ئۇ هەقىقىي سەركەردىدەك كىيىنىپ، قىلىچ ئاسقان چوڭ ئوغلىغا قارىدى، ــ بالام، ئوبدان ئۆتۈۋاتامسىلەر؟ كېلىنىم قانداقراق؟

ــ ئاللا پاناهىدا ئوبدان تۇرۇۋاتىمىز، ــ جاۋاب بەردى چوڭ ئوغلى ئەلىبەگ، ــ ئىنىلىرىمغا دۇشمەنگە قانداق تاقابىل تۇرۇشنى، دۇشمەن بىلەن قانداق جەڭ قىلىشنى ئۆگىتىۋاتىمەن، ئانا. سىز بولسىڭىز راهەت ـ پاراغەتتە بالىلىرىڭىزنى ئۇنتۇپ قېلىۋاتىسىز.

ــ خۇدا هەربىر ئۆيلارغا نۇسرەتنى يار قىلسۇن، ــ ئانا كۆز ئالدىدا تاغ قارىغايلىرىدەك بوي تالىشىپ تۇرغان ئوغۇللىرىغا مېهرى بىلەن تىكىلدى. بالىلارنىڭ هەممىسى قارا كۆز، دوقا

ماڭلاي بولۇپ، چىرايى، بوي - بەستى ۋە تەقى - تۇرقى بىلەن پەرقلىنىپ تۇراتتى.

يۇزبېشىغا لايىق مالخاي كىيگەن ئەلىبەگدىن باشقا تۆتىنىڭ بېشىدا بادام دوپپا بار ئىدى. ئىككىنچىسىنىڭ ئېتى ئوسمانبەگ، ئۈچىنچىسىنىڭ تۇرغۇنبەگ، تۆتىنچىسىنىڭ ۋەلىبەگ ئىدى. «خۇداغا شۈكۈر، يېتىم بالىلىرىمدىن مۇشۇنداق ئەزىمەتلەر چىققىنىغا ! ئەمدى ۋاقىت يېتىپتۇ، ئاتىسى توغرۇلۇق سۆزلەپ بېرەي ...» كۆڭلىگە شۈلارنى پۈككەن ئانا پېشايۋان تەرەپكە ئېچىلغان مېھمانخانا دېرىزىسى يېنىغا قويۇلغان ئاپتۇۇنى كۆرسىتىپ ئەلىبەگكە دېدى:

— ئوغلۇم، بۇنى شاھىمىز مىرزا ئابابەكرى تويۇڭغا سوۋغات قىلىپ مەندىن ئەۋەتتى، قوبۇل قىلغايسەن.

ئەلىبەگنىڭ قارا قاشلىرى لىككىدە كۆتۈرۈلۈپ قوشۇمىسى تۇرۇلدى، بۇغداي ئۆڭ يۈزى بىردىنلا تاتىرىپ كەتتى. كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ ئاپتۇۇنغا قادالغىنىچە تۇرۇپ قالدى. ئۇممەگۈلسۇم ئەنسىزچىلىك ئىچىدە:

— بالام، نېمە بولدۇڭ؟ چىرايىڭ ئۆزگىرىپ كەتتىغۇ ! — دەپ ئالدىغا بېرىشىغا، ئەلىبەگ شارتتىدە قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇردى:

— سەن جادۇگەر ئاتامنىڭ قاتىلىغا تېگىۋېلىپ، بىزنى ھارامزادە غالچىلارغا تاشلاپ بەردىڭ. بۇلار ھېچنېمىنى بىلمەيدۇ، دەپ راھەت - پاراغەتتە ئۆتۈۋاتىسەن. راست، ئىنىلىرىم بىلمىگىنى بىلەن مەن ھەممىنى بىلىپ بولدۇم. سەن نومۇس قىلماي ياۋۇز قاتىلنىڭ سوۋغىتىنى كۆتۈرۈپ كەپسەن. بۇ شەپقەت ئەمەس، قىلتاق ! بىلەمسەن بۇنى؟ رەھىمەتلىك ئاتامغا قانداقمۇ يۈز كېلەلەيسەن؟ ! ئاۋۋال سېنى بوغۇزلاپ، ئاندىن زالىم مىرزا ئابابەكرىنىڭ شۇم كاللىسىنى ئالمىسام ! — غەزەپلەنگەن ئەلىبەگ ياش تۆكۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن تەلمۈرۈپ تۇرغان ئانىسىغا قىلىچ كۆتۈردى.

— سارائ بولدۇڭمۇ؟ ئاناڭغا تەغ كۆتۈرۈۋاتسىلا! — يۈگۈرۈپ كەلگەن ھارۋىكەش ساھىب بار كۈچى بىلەن ئۆزىنى ئۇردى، ئەلىبەگ سەنتۈرۈلۈپ كەتتى. ئۇرۇلغان قىلىچ بىر ياندىكى سۆگەتگۈلنىڭ بىر تال شېخىنى كېسىپ چۈشتى. بۇۋاي ئايسىخانمۇ كېلىپ ئەلىبەگنى قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى.

— ئوغلۇمنى قويۇپ بېرىڭلار، ئۇ مېنى ئۆلتۈرسۇن، ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى راست، بالىلىرىنى يېتىم قىلغان باغرى تاش زالىمنىڭ خوتۇنى بولۇشنى ئۆزىگە راۋا كۆرگەن مەندەك ئەقىلسىز ئانىنىڭ بېشى كېسىلسۇن! چاپ، ئوغلۇم! زالىم دۈشمەنگە ئېگىلگەن مۇشۇ بوينۇمغا چاپ! — ئۇممەگۈلسۇم ھارۋىكەش ساھىب بىلەن بۇۋاي ئايسىخانىنىڭ تۇتۇۋېلىشىغا قارىماي ئاساۋا ئاتتەك يۇلقۇنۇپ تۇرغان ئوغلىغا يېقىن كېلىپ بويۇن ئېگىپ تۇردى. ھاڭۇقىپ قالغان تۆت ئوغۇل دەم غەزىپىگە پايلىماي شىرەك ھۆركىرەپ تۇرغان ئاكىسىغا، دەم يامغۇرەك ياش تۆكۈپ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ تۇرغان ئانىسىغا قاراپ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قېلىشتى.

— ئىنىلىرىم، بىلىپ قويۇڭلار، بىزنىڭ دادىمىز مىرزا ئابابەكرى ئەمەس، بەلكى مىرزا ئابابەكرى سېپىل ئاستىغا تېرىك كۆمگەن ياساۋۇللار يۈزبېشى تۆمۈربەگ بولىدۇ. ئانام مىرزا ئابابەكرىدەك ئەنە شۇنداق رەھىمسىز قاتىلغا خۇپىيانە خوتۇن بولۇشقا رازى بولغان نومۇسسىز، پەس ئايال. مەن چوڭ بولۇپ ئاشۇ قاتىل پادىشاھ ئوردىسىنى قوغدىغۇچى ياساۋۇللارنىڭ يۈزبېشى بولغان چېغىمدا، ئەينى ئەھۋالنى سەرسان بولۇپ يۈرگەن خوجا مۇھەممەد سەرۋەرىدىن ئاڭلىغانىدىم ...

ئەلىبەگ ئاچچىقىدىن ياپراقتەك تىترەپ كەتتى ۋە سەل تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— تاش يۈرەك زالىم مىرزا ئابابەكرىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئۇنىڭ زۇلمىغا قارشى قوزغالغان مادۇ، چەگرەك ئايمىقى ۋە ئۇرگەنج ئادەملىرىدىن ئىككى مىڭنى قەتل قىلىپ، ئۇچ

مىڭىنىڭ پۇتىنى تىزىدىن كېسىپ تاشلاپ قايتىپ كېلىۋاتقان چېغىمىزدا ئەنە شۇ مويسىپىت زات خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى بىلەن چۆلدە ئۇچرىشىپ قالدۇق. بۇ زات بىزنىڭ نېمە ئىشلارنى قىلىپ كېلىۋاتقىنىمىزنى سوراپ بىلگەندىن كېيىن ھۆكۈمەت يىغلاپ كەتتى. «سىلەردىن بىگۇناھ يېتىم - يېسىرلارنىڭ قېنى يۇراپ تۇرىدۇ، مەن يىراق كېتەي» دەپ بىرنەرسە بەرسەكمۇ ئالماي بىزدىن يىراقلاشتى. ئارقىسىدىن بېرىپ بىر توغراق تۇۋىدە ئۇنى توختاتتىم. ئۇ مېنىڭ كىملىكىمنى سورىدى. ئۇنىڭغا مانا بۇ ۋاپاسىز ئانامنىڭ ئىسمىنى ئېيتىپ بەردىم. ئۇ تۇرۇپ كەتتى، باش - كۆزۈمنى سىلىدى. «ئاناڭ، سىلەرنى سالامەت چوڭ قىلىش مەقسىتىدە مىرزا ئابابەكرىگە خوتۇن بولۇشقا رازىلىق بەرگەن بولسا كېرەك» دەپ ئۆز ئاتامنىڭ كىملىكىنى ۋە قانداق ئۆلگەنلىكىنى بىرمۇبىر ئېيتىپ بەردى. مەن ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن ئۆزۈمنىڭمۇ بىگۇناھ قېرىنداشلىرىمنى ئۆلتۈرگەن قاتىل بولۇپ قالغىنىمغا قاتتىق ئەپسۇسلاندىم ۋە مىرزا ئابابەكرىدىن ئاتامنىڭ، بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن قېرىنداشلىرىمنىڭ قىساسىنى ئېلىشقا بەل باغلىدىم. شۇ نىيەتكە كەلگەن ئادەمزە، ئۇ بەتنىيەت سۇلتاننىڭ سوۋغىسىنى قوبۇل قىلىپ قاپقىنىغا دەسسەيمەنمۇ؟ ئۇ ئەبلەخ ئۆز يېغىمىز بىلەن ئۆز گۆشىمىزنى قورۇماقچى. بۇنى بىلمەمسەن، ئانا ! ئېيتىپ باقە، زادى نېمە ئۈچۈن ئۇ بەدكار زالىمغا خوتۇن بولۇشنى راۋا كۆردۇڭ؟

ئىككى مۇشتۇمىنى تۇگۇپ، نەپرەت بىلەن قارىغان ئوغلىنىڭ ئالدىدا باش سېلىپ تۇرغان ئۇممەگۈلسۈم ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى. پۇتۇن بەدىنى بوشىشىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئانىسىنىڭ بۇ ھالىنى كۆرگەن ئوغۇللار ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى. ئەلىبەگمۇ چىرايى ئۆزگىرىپ كەتكەن ئانىسىدىن ئەنسىرەپ ئېڭىشىپ كۆز سالدى.

— ئېيتقىنا، ئانا، زادى نېمە ئۈچۈن؟

ئۇممەگـۈلسۇم ئـككى قولـى بىلەن يـەرنى تىرەپ بـېشـىنـى كۆتۈردى. ئـېگىشـىپ تۇرغان ئـەلىبەگ ئـۇنىڭغـا مەرھۇم ئـېـرى تۆمۈربەگدەك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ ئەس - هوشـىنى يىغىپ دېدى:

ـــ ئوغلۇم، بـالىلـىرىم، مەرھۇم ئـاتاڭلار تۆمـۈربەگ تـىرىـك پېتى سېپىل ئاستىغا بېسىۋېتىلگەندىن كېيىن مەنمۇ قىسـاس ئالماقچى بولـدۇم. جانابـي ئاللا ماڭـا شۇنداق بـىر جۈرئەت ئاتـا قىلدىكى، ئۇ زالىمـنىڭ يولـىنى توسـتۇم. قۇدرەت ئـىلاهـىنىـڭ كارامـىتى بىلـەن بۇ باغرى تـاش مېنى ئـۆلتۈرمەي ئـۆز ئەمرىگـه ئـالماقچـى بولدى. مەنـمۇ سـىلـەرنى سالامـەت چـوڭ قىلـىش ۋە ئاتاڭلارنىڭ قىساسـىنى ئېلىشقا پۈرسەت كۈتۈش ئـۈچۈن نائىـلاج ماقۇل بولدۇم. كۆپ قېتىم ئۇنى قانخورلۇق قىلىشتىن توستۇم. سىلەرنىمۇ ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن چوڭ قـىلىۋالـدىم. قىسـاس ئېلىـش پەيتـىنى كۈتـۈپ چـاچلـىرىـم ئاقاردى. بـۇنـىڭ بىـلـەن ئۆزۈمنى ئـاقلىمـاقچى ئەمـەسمەن. مەن گـۇناهكار، يـولنى خـاتـا باسقان ئـانىمەن. ئـوغلۇم، ئەلـۋەتته دېگـەنلىرىـڭ راست، مېنـى ئۆلۈمگه مەهكۇم قىلساڭ هەرگىز ئاغرىنمايمەن. ئاخىرقى قېتىم ساڭا دۇئا بېرەي، ئىنىلىرىڭغا ياخشـى قارا، ئۇلاردىن ئـايرىلمـا. مىرزا ئـاباباكرىـدىن ئاتاڭـنىڭ قـىساسـىنى ئېلىـپ مۇرادىڭغـا يەتكىن.

ئامـىـن ... دۇئاغا قول كـۆتۈرۈپ تۇرغان چـېغىمـدا چېچـىـپ تاشلىغىن، بالام، ئەلۋىدا، جانجىگەرلىرىم ...

هويلا ئـىچى تـىمتاس بولـۇپ كەتتى. هـەممەيلـەننىـڭ كـۆزى ئوغلىنىڭ ئالدىدا رايىشلىق بىلەن بويۇن ئېگىپ تـۇرغان ئانـىدا ئىدى.

ئېغـىر ئويغـا چۆمگـەن بـۇۋۇى ئايسـىخان بـىرىـنچى بـولـۇپ جىمجىتلىقنى بۇزدى.

ـــ بـالام، مەنمۇ سـېنى بېقىپ چوڭ قـىلدىم. بـۇ دەمگـىچـە مىرزا ئاباباكرىنىڭ كۆرسـەتمىسى بويىچـە ئىش قـىلىپ، ئۇنـى ناهەق ئىش قىلمايدۇ دەپ ئويلىغانىدىم. يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن

ئۇنىڭ رەھىمسىز، زالىم ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن بولساممۇ، ئۇنىڭ سىزغان سىزىقىدىن چىقالماي كەلگەنىدىم. گېپىنىڭ ئاخىلاپ، ئۇنىڭدىن رايىم پۈتۈنلەي ياندى، ئوغلۇم. ئۇ تويۇڭ بولۇش ئالدىدا ماڭا بىر قۇتا زەھەر بېرىپ: «بۇ شۇملارنى كۆزدىن يوقاتمىسام، ئاخىر بېشىمغا بالا بولىدىغاندەك تۇرىدۇ، مۇڭاپىق پەيتىنى قولدىن بەرمەي بىراقلا ئۇجۇقتۇرۇۋەت» دەپ بۇيرۇغانىدى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگۈچە «مۇڭاپىق پەيت كەلمەي» سىلەر ھايات قالدىڭلار، بالىلىرىم. ئەگەر بۇگۈن خېنىم كەلمىگەن بولسا ئۇزاققا قالماي جېنىڭلارغا زامىن بولار ئىكەنمەن، خۇدا ساقلىدى. بۇگۈندىن باشلاپ مىرزا ئاباباكرنىڭ ئەمدى قوبۇل قىلمەن ۋە ئۇنى سىز ئاتام بىلەن سىز ئانامغا تۇتىمەن، — ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ دېرىزە ئالدىدىكى پارقىراپ تۇرغان ئاپتۇڭنى كۆتۈرگىنىچە ھارۋىكەش ساھىب بىلەن بۇڭى ئايسىخان ئالدىدا قويدى، — قوبۇل قىلغايسىلەر...

— بالىلىرىمنى مانا شۇنداق ئەزىمەت قىلىپ يېتىشتۇرۇپ بەرگىنىڭلار ئۈچۈن تاغدەك ئالتۇن بەرسەك ئازلىق قىلىدۇ، قوبۇل قىلىڭلار. بىز ئۆمۈرڭايەت ئايرىلمايدىغان تۇغقانلاردىن بولۇپ قالايلى، — دېدى ئۇ ھەمگۈلسۇم بۇڭى ئايسىخانغا

قۇچاقلاپ.

هارۋىكەش ساھىب بۇ چوڭ ئاپتۇۋۇنغا زەن سېلىپ، ئاغزىنى ئېچىپ قارىدى ـ دە، ئۇنى كۆتۈرۈپ دۇم قىلدى. چېلەكتىن قۇم تۆكۈلگەندەك كېپەك ئالتۇن يەرگە تۆكۈلدى. قاتلانغان بىر پارچە پاتلىق كەشمىر قەغىزى ئاپتۇۋۇا ئىچىدىن چىقتى. ئۇ قەغەزنى ئاچتى. قەغەزگە خۇشخەت بىلەن مۇنۇ سۆز يېزىلغانىدى: «خۇمار خوتۇن ئوغلىنىڭ تويى ئۈچۈن».

بۇ خەتنى بۇۋاي ئايسىخان قولىغا ئالدى ۋە ئوقۇپ ئۆمىگۈلسۇمگە بەردى، ئۇ ئوقۇپ ئەلىبەگكە بەردى، ئۇ ئىنىلىرىغا ئۇنلۇك ئوقۇپ بەردى.

ــ خۇمار خوتۇن كىم ئۆزى، ئانا؟ ــ سورىدى كەنجى ئوغلى.

ئۆمىگۈلسۇم جاۋاب بەرمەي ئۇنى باغرىغا باستى.

ــ ئەسسالام، خان ئانا ! ــ قوشۇما قاش، زىلۋا، ئاق يۈزلۈك ياش كېلىن رومىلىنى قىيا قايرىغىنچە ئايۋاندىن چىقىپ، ئۆمىگۈلسۇمخانغا تەزىم قىلدى. كېلىن دېرىزە يېنىدا تۇرۇپ، بولغان گەپ ـ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ھەيران قالغانىدى. ئۆزىنىڭ ھەقىقىي قېيىنئانىسى ئۆمىگۈلسۇمخان ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن باياتىن بېرى قورقۇنچ بېسىپ ئالاقزەدە بولغان كۆڭلى ئارامىغا چۈشۈپ، سالام بەرگىلى چىققانىدى.

ئۆمىگۈلسۇمخان ئۇنى كۆرۈپلا كېلىنى ئىكەنلىكىنى بىلدى، مەڭزىگە مەڭزىنى يېقىپ كۆرۈشۈپ، تىنچ ـ ئامانلىق سورىدى.

ــ ئوبدان تۇرۇۋاتامدىلا، قىزىم ؟ پات ـ پات يوقلاپ كېلەلمىگەن بولسامۇ، ئوغلۇمدىن سوراپ تۇردۇم. بۇۋاي ئايسىخان ئانىلىرى بىلەن مېنىڭ يېنىمغىمۇ بارسىلا. ئەھۋالنى ئاستا ـ ئاستا چۈشىنىپ قالىلا، بالام.

ئۇ بارمىقىدىكى پارقىراپ تۇرغان ئالماس كۆزلۈك ئۈزۈكنى كېلىنىنىڭ قولىغا سېلىپ قويدى.

ــ ئانا، كېلىنلىرىنىڭ ئىسمىنى ئەسلىرىدە تۇتالمىغان بولسىلا كېرەك، پاتىمە دەپ چاقىرسىلا بولىدۇ، ــ دېدى

ئەلىبەگ ئۇنىڭ سورىغۇسى كەلگىنىنى بىلمەپ.

— قۇتلۇق ئىسىم ئىكەن، بالام، خۇدا بەختىڭلارنى بېرىپ كۆپ پەرزەنتلىك بولغايسىلەر.

— خەتتە يېزىلغان خۇمار خوتۇن زادى كىم بولىدۇ، ئانا؟ — سۆزىنى بۆلۈپ يەنە سورىدى تۆمۈربەگ. ئۇنىڭ بەكمۇ بىلگۈسى كەلگەنىدى.

— سوراۋەرمىگىن، بالام، — دېدى بۇۋۇى ئايسىخان تۆمۈربەگنىڭ بېشىنى سىلاپ.

ئون بەشىنچى باب

ئاشىق قىزنىڭ تەقدىرى

1

قۇدۇق شەكلىدە چوڭقۇر كولانغان زىندان ئىچىگە ئالىقانداەك ئاپتاپ چۈشتى. بۇ ئاپتاپ پاخال سېلىنغان نەم يەرگە ئەمەس، گىلەم جايناماازدا ئولتۇرۇپ «سۇرە يۈسۈپ»نى ئوقۇۋاتقان سەئىدخاننىڭ تىزىغا چۈشكەنىدى. ئۇ ئەجەبلەنگەن ھالدا بېشىنى كۆتۈرۈپ يۇقىرىغا قارىدى. زىندانىنىڭ ئۈستىگە يېپىلغان تاش ياپقۇ بىر يانغا قايرىپ قويۇلغانىدى. زەيلەپ ـ شورلىشىپ كەتكەن زىندان تېمىدىمۇ بالداق شەكلىدە يورۇقلۇق پەيدا بولغانىدى. بۇ باھار ئاپتىپىنىڭ شولىسى ئىدى.

سەئىدخاننىڭ زىندانغا تاشلانغان كۈندىن بۇيان قۇياشنىڭ نۇرىنى تۇنجى كۆرۈشى ئىدى. ئۇ زىندان ئاغزىنىڭ بۈگۈن ئېچىلىپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى چۈشىنەلمىدى. ئالىقانچىلىك ئاپتاپ ئۇنىڭ ئوڭ تىزىدىن سول تىزىغا ئۆتتى، ئاندىن ئۇ سەجدە قىلىدىغان يەرگە يۆتكەلدى. ئاخىر بۇ ئاپتاپ تامغا ياماشتى، دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭغا بىر سېۋەتكە سېلىنغان تاماق چۈشتى. سەئىدخان: «پېقىر قۇلۇڭغا ئۆزۈڭ نىجاتلىق بەرگەيسەن، دەپ دۇئا قىلىپ جايناماازنى يىغدى. سېۋەتتە بىر قاتلىما نان، بىر خۇمرا چاي، بىر چىنە پولۇ، كاۋاپ قىلىنغان قىرغاۋۇل، بىر پىيالە چۈلە ۋە تۇمارچە قاتلانغان بىر پارچە خەت بار ئىدى. ئۇ تېخىمۇ ھەيران بولۇپ، يۇقىرىغا ئىككىنچى قېتىم باقتى. سېۋەتكە چىگىلگەن تانا لەپەڭشىپ تۇراتتى. باشقا

هېچنېمىنى كۆرەلمىدى.

ئادەتتە ھەر كۈنى ئىككى ۋاخ يېمەكلىك بېرىلەتتى. ئەتىگەندە بىر خۇمرا چاي بىلەن بۇغداي ياكى ئارپا نېنى، پېشىن نامىزىدىن خېلى كېيىن بىر قاچا سۈيۈقئاش ياكى شويلا بىلەن بىر خۇمرا چاي سېۋەت بىلەن چۈشۈرۈلەتتى، سەككىز ئايدىن بېرى شۇنداق بولۇپ كەلگەنىدى. ئەجەبا بۇگۈن قۇياش مەغرىبتىن چىققانىدەك ئۆزگىرىش بولدىغۇ ! ھەتتا تاننىڭ ئۇچىنى تۇتۇپ تۇرغان زىندان قاراۋۇلىنىمۇ كۆرەلمىدى. سەئىدخان يۇقىرىدىن كۆزىنى ئۈزۈپ خەتكە قارىدى.

بۇ نېمە خەتتۇ؟

ئۇ خەتنى ئاۋايلاپ ئېچىپ ئوقۇماقچى بولدى. ئۇنىڭ قىلىچ تەگكەن پۇتىدىكى يارا ساقىيىپ قالغان بولسىمۇ، ساداق ئوقى تەگكەن چېكىسى تېخى شەلۈرەپ تۇرغان. يۈزى ۋە قاپاقلىرى ئىششىپ كەتكەنىدى. شۇڭا، خەتنى تەستە ئوقۇدى:

ناھايىتى شەپقەتلىك مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن. ئەي، باتۇر شاھزادە، ئۇلۇغ ياراتقۇچىمىز ئاللانىڭ تەقدىرى بىلەن سىزنى باغلاپ ئوردىدىن زىندانغا ئەكېتىۋاتقاندا قەسىر دېرىزىسىدىن كۆرگەنىدىم. شۇ دەقىقىدىن باشلاپ ئىشقىڭىزغا مۇپتىلا بولدۇم. ئاللادىن تىلەپ، بىرنەچچە ئايدىن بېرى سىزدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇش كويىدا ئويلىنا ـ ئويلىنا ئاخىر تەۋەككۈل قىلىشقا بەل باغلاپ، بوۋاق ۋاقتىمدىن تارتىپ چوڭ قىلغان بۇۋىنەھجەر ئېمىكئانامغا بۇ سىرىمنى ئېيتتىم. ئۇ ماڭا بەكمۇ كۆيۈنەتتى. سولغۇن چىرايىمغا، كۆز ياشلىرىمغا چىداپ تۇرالماي، خۇپىيانە ئۇقۇشۇپ، سىزنىڭ كىملىكىڭىزنى بىلىپ مېنى خەۋەردار قىلدى. شۇنىڭ بىلەن سىزگە بولغان غايىبانە ئىشقىمغا ياغ چېچىلغانىدەك بولۇپ، پىراقىڭىزدا يۈرەك ـ باغرىم داغلاندى. ئاھ، مەن بۇ دۇنياغا تۆرەلمىسەم

بوپتىكەن، تۆرەلگەن بولسامۇ سىزنى كۆرمىسەم بوپتىكەن ... تاقىتسىم، تاق بولۇپ تاماقتىن قالدىم. شۇ ھالدا بۇۋىھەجەر ئىمىكئانام سىزگە قارايدىغان زىندان قاراۋۇلى بىلەن كۆرۈشۈپ، كۆپ ئالتۇن، تىللا بېرىپ، سىزگە نان ـ ئاش ئەۋەتىپ بېرىشىمگە ئۇنى ماقۇل كەلتۈرۈپتۇ. مانا بۇگۈن جۇمە كۈنى تۇنجى قېتىم ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن سىزگە تاماق ئەۋەتتىم. مۇمكىن بولسا تاماق قاچىسىنى چىقارغاندا بىر ئىلىك جاۋاب يېزىپ، سىزگە شەيدا كۆڭلۈمنى ئۇمىدۋار قىلغايسىز. ئاللاغا تاپشۇردۇم. دىدارىڭىزغا تەشنا مەشۇقىڭىز.

سەئىدخان ھەيرەتتە قالدى. ئۇ شاھىبەكخان بىلەن «ئەخشىد توختامى»نى تۈزگەندىن كېيىن ئەندىجان ئارقىلىق موغۇلستانغا قايتقان ئاتا ـ ئانىسى، ئاكا ـ ئىنىلىرىنى ناھايىتى سېغىنغانىدى. ئۆزىنىڭ ئېلىپ قېلىنغىنىغا تولىمۇ ئەپسۇسلانغانىدى. خوجەندتىن ئاخسىغا كەلتۈرۈلگەندىن كېيىن قايغۇسى تېخىمۇ ئاشتى. ئون ئىككى ياش چېغىدا مۇھەممەدھۇسەيىن مىرزىنىڭ ئۆگىتىشى بىلەن ياد ئېلىۋالغان «سۈرە يۈسۈپ»نى ئوقۇش بىلەن زىندانىدىكى زېرىكىشلىك، ئازابلىق كۈنلەرنى ئۆتكۈزۈشكە باشلىغانىدى. كۈتمىگەن بۇ قىسمەت ئۇنىڭغا ئۈمىد بەخش ئەتتى.

سەئىدخان كۆزىنىڭ ئېچىشىپ ئاغرىغىنىغا قارىماي خەتنى ئۈچ قېتىم ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ئىشتىھا بىلەن غىزالاندى. ئۇ زىندان تېمىدىكى ئۇچلۇق تاشنى ئوتتۇرا بارمىقىنىڭ ئۇچىغا پاتۇردى، قان پىلىلداپ چىقتى. چۆرىسى كەشتىلەنگەن ئاق قول ياغلىقىنى تىزىغا قويۇپ: «ئەي، گۈزەل دىلرەبا، ئاللا سىزگە رەھمەت قىلسۇن، سەئىدخان» دېگەن يۈرەك سۆزىنى قان بىلەن يازدى، ئاندىن باش بارمىقىنى قان چىقىپ تۇرغان ئوتتۇرا بارمىقىنىڭ ئۇچىغا چىڭ بېسىپ قانىنى توختاتتى. ئۇنىڭ چىرايى ئاپتاپتەك ئېچىلىپ روھلىنىپ كەتكەنىدى. خەتنى

پیاله ئىچىگە سېلىپ داستىخانغا ئوراپ سېۋەتكە سالدى. ھەمىنىدىن ئىككى تىللانى ئېلىپ ئۈستىگە قويدى. بىر چاغدا تانا لەپپەكشىپ سېۋەت يۇقىرىغا تارتىلدى. سەئىدخان زىندان ياساۋۇلىنى كۆردى.

ھەر كۈنى ناماز دىگەر ۋاقتىدا ئىككىنچى قېتىم سېۋەت چۈشەتتى. مەززىلىك تائامنى يەپ، شەربەت ئىچىپ ئۇنىڭ سالامەتلىكى ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى.

بەزى كۈنلىرى ئۇنىڭ ئېسىگە ئەندىجان يولىدا ئېقىن بويىدىكى قاشالىق باغدا ئۈچراتقان قىز كېلەتتى. گويا بۇ تائاملارنى شۇ قىز ئېتىپ پىشۇرغاندەك ھېس قىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن قايتا دىدار كۆرۈشۈش ئارزۇسىدا بولاتتى.

بارات ئېيىدا① ئۇنىڭغا كۆجە، سۈمۈلەك ئېتىپ چۈشۈردى. سەئىدخان ھەر يىلى ئالاھىدە ئېتىلىدىغان بۇ ئاشلارنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى. ئۇ نوروز كۈنى سېۋەتتە كۆك چۆچۈرىسى بىلەن بۆدۈنە كاۋىپىنى كۆرۈپ زىيادە خۇش بولدى. ئاق يىپەك ياغلىققا ئورالغان قىزىرىپ پىشقان بىر سامسا، ئۇچ تال غورا، بىر تال ئۈزۈن قارا چاچنى كۆرگەندە ھاياجاندىن يۈرىكى تېپىچەكلىدى. سەئىدخان سامسىنى قىزنىڭ يۈرىكىگە تەققاس قىلدى. «يۈرىكىم مانا شۇ سامسىدەك پىراق ئوتىدا پۈچۈلانماقتا» دېگىنى بولسا كېرەك. بۇ ئۇچ غورىچۇ؟ ئۇچ سائەتكە، ياق، ئۇچ كۈنگە بېشارەت، بىر تال قارا چاچچۇ؟ چوڭلارنىڭ «چاچ ئايالىنىڭ سىرى» دېگەنلىكىنى ئاڭلىغانىدى. راست شۇنداق بولسا قانداق مەنە چىقىدۇ؟ ئۇ ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ: «ھە، مانا تاپتىم، چاچنىڭ قارىلىقى كېچىگە بېشارەت. بۈگۈندىن باشلاپ ئۈچ كۈن ئۆتسە، ئىندىنلىققا كېچىدە ئۇ قىز كېلىدىكەن» دەپ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى. «راست، شۇنداق بولامدۇ، بولمامدۇ؟ ئاللا، بۇ ئۆزۈڭگە مەلۇم، شۇ پاك مۇھەببەتكە مۇپتىلا بولغان قىزنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغىن» دەپ دۇئا قىلغاندا، ئۇنىڭ كۆزىگە

---

① بارات ئېيى — 3 ـ ئايلارغا توغرا كېلىدۇ.

«ئېتەكنى تىللا بىلەن ئاسان توشتۇرغىلى بولمايدۇ» دېگەن ئاشۇ قىز كۆرۈنگەندەك بولدى. «ئەجەب ھال ... بۇ دۇنيا ئەزەلدىن شۇنداق جەلپكارمىدۇ؟ ياكى ئىنسان ۋىسالىغا يېتىش كويىدا تۇرمۇشنى شۇنداق سىرلىقلاشتۇرۇۋەتكەنمىدۇ؟» سەئىدخان ئويلاپ ئولتۇرۇپ تاماقنى بىر غورا بىلەن يېدى. «سامسىنى ئەتە ئەتىگەن بىر غورا بىلەن يەيمەن، ئۆگۈنى يەنە بىر غورىنى يەيمەن، ئۇ دىلىرەبا بىلەن خۇدا بۇيرۇسا ئىندىنلىقتا تۇنده دىدار كۆرۈشىمەن. «سۇرە يۈسۇپ»نى ئۇمىد بىلەن ئوقۇغانلىقىمنىڭ خاسىيىتىدىن شۇنداق بولۇۋاتسا كېرەك ...» سەئىدخان بوشىغان قاچىلارنى سېۋەتكە سالدى. بويىندىكى تۇمارنى ئېلىپ ياغلىققا ئوراپ ئۇنىمۇ سېۋەتنىڭ بىر بۇرجىكىدە قويدى، سېۋەت تارتىلىپ زىندانىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ كەتكۈچە قاراپ تۇردى.

2

شاھىبېگىخان سەمەرقەنتكە كېلىپ كۆكسارايدا تەختكە ئولتۇردى ۋە ئالتە ئاينى ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن ئۆتكۈزدى.

ئەبۇ سەئىد مىرزا زامانىدا ھەشەمەتلىك ياساللىغان بۇ سارايدا ھەم تەختتە ئولتۇرۇش، ھەم كاللا كېسىشتىن ئىبارەت ئىككى دەبدەبىلىك، قورقۇنچلۇق ئىش ئادا قىلىنىپ كېلىۋاتاتتى. سۇلتان مەھمۇدخاننى موغۇلىستانغا كەتكۈزۈۋېتىپ كۈچىيىپ قالغان شاھىبېگىخان كۆكسارايدىكى تەخت ئۈستىده خۇراسان، خارەزىم، ئىران تەرەپلەرگە كەتكەن ئايغاقچىلاردىن ئۈچۈر كۈتۈپ خىيالغا چۆككەنىدى. «پۇرسەت كەلدى، ھۇسەيىن بايقارانى مەغلۇپ قىلىپ خۇراسانىنى ئىلكىمگە ئالسام، خارەزىم دەرۋازىسى ئۆزلۈكىدىن ئېچىلىدۇ. خىسراۋ شاھمۇ كاللىسىنى قولتۇقىغا قىسىپ ئالدىمغا كېلىدۇ ...»

ــ ئەي، شاھىم، ئەھمەد تەمبەل ئالىيلىرىغا تۇزكورلۇق قىلىپ ئىسيان كۆتۈرۈپتۇ، ئەندىجاندىن ئايغاقچى كەلدى، ــ

دېدى جانىبېك تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ.
شاھىبېككاننىڭ ماڭلىيىدىن سوغۇق تەر چىقىپ كەتتى. ئۇ ئۆمەر شەيخ مىرزا ۋاپات بولۇشى بىلەنلا ئۇنىڭغا ئاسىيلىق قىلىپ ئۆز تەرىپىگە ئۆتكەن ئەھمەد تەمبەلگە بۇ چاغقىچە ئىشىنىپ كەلگەنىدى.
— نېمە دېدىڭ؟ ئەھمەد تەمبەل ھالىغا باقماي ماڭا قىلىچ كۆتۈرۈپتۇمۇ؟ — دېدى ئۇ سوغۇق كۈلۈپ، — ئۇنداق بولسا ئۆزۈم ئاتلىنىپ مەرھۇم ئۆمەر شەيخ مىرزىنىڭ روھىنى بىر خۇش قىلىپ قويايى. بۇگۈن كەچ پۈتۈن لەشكەرلەر ئاتلانسۇن!
— خوپ، شاھىم.
جانىبېك ناماز دىگەرگە قالماي سەمەرقەنتتىكى بارلىق لەشكەرلەرنى ئاتلاندۇردى. ئۇلار تېرەك ياپراقلىرى تەڭگە بولغاندا ئاخسىغا يېتىپ كەلدى. ئەھمەد تەمبەلمۇ ئاتلىنىپ چىققانىدى. ئۇ كۆڭلىدە ئاخسى ھاكىمى بايەزىدنى ئۆزىگە ھەمكارلىشىدۇ دەپ بىلەتتى، ئەمما ئۇنداق بولمىدى، شاھىبېككان تەرەپتە تۇردى. جەڭ قاتتىق بولدى. جانىبېك قوشۇنىنىڭ خىلالانغان قىسمىنى ئەھمەد تەمبەل لەشكەرلىرىنىڭ ئارقىسىغا يوشۇرۇن ئۆتكۈزۈۋالدى. ئىككى ئارىلىقتا قالغان ئەھمەد تەمبەل ئاخىر ئەسىرگە چۈشتى. ئۇ شاھىبېككان ئالدىغا ئەكېلىنگەندە پۈتى ۋە ئوڭ مۇرىسى زەخمىلەنگەنىدى.
— سەن ئەزەلدىن ۋاپاسىز قۇل ئىدىڭ. ئېشەككە مۇڭگۈز بەرمىگەندەك، ئاللاتائالا ساڭا پادىشاھلىقنى نېسىپ قىلمىدى. ئۆلۈمۈڭ ئالدىدا بۇنىڭغا ئىقرارمۇسەن؟ — سورىدى شاھىبېككان چىرايى قارىداپ كەتكەن ئەھمەد تەمبەلدىن.
— راست دېدىڭ، زالىم، — دېدى ئەھمەد تەمبەل كۆكرىكىنى كېرىپ، — مەن ئۆز پادىشاھلىقىمغا ئاسىيلىق قىلغانىدىم، بۇگۈن ئۇنىڭ جازاسىنى تارتىۋاتىمەن. قېنى چېپىپ تاشلا!
— بوينۇڭدىن ئەمەس، پۈتۈڭدىن چانايمەن. جاللات!
يۈزىگە قارا نىقاب تارتقان ئىككى جاللات ئەھمەد تەمبەلنى

سۆرەپ ئاچىقىپ، ئەسىر چۈشكەن لەشكەرلىرى ئالدىدا پۈتىدىن بېشىغىچە پالتا بىلەن چاناپ ئۆلتۈردى.

شاھىبېككخان غەزەپلەنگەنىدى. ئۇ سەمەرقەنتكە قايتماي ھىسار ۋە قۇندۇز تەرەپكە يۈرۈش قىلدى. ئاتلىنىش ئالدىدا ئەندىجان دىيارىغا جانىبېك سۇلتانىنى ھاكىم قىلىپ، سەئىدخاننى ئۇنىڭغا تاپشۇردى.

— بۇ جاھىل شاھزادىگە كۈن نۇرىنى كۆرسەتمەك، خۇراسانىنى ئالغاندىن كېيىن مۆمىن مىرزىدەك① بۇ دۇنيانىڭ ئازابىدىن ئۇنى قۇتۇلدۇرىمەن.

— خوپ، شاھىم.

جانىبېك سۇلتان سەئىدخان يېتىپ زىندانغا كېلىپ، ئۇنى قاراڭغۇ زىندانغا چىقاردى.

— شاھزادەم، ئەركىنلىككە چىقتىڭىز. ئەمدى مەن بىلەن ئەندىجانغا كېتىسىز.

سەئىدخان بۇ يۆتكىلىشتىن نېمە ئۈچۈندۇر خۇشال بولۇپ كەتمىدى.

— كەتمەيمەن! ئاخىرىدا قالىمەن، — دېدى ئۇ قەتئىيلىك بىلەن.

— كېتىسىز، شاھزادە، خانىنىڭ ئەمرىگە قارشى تۇرغىلى بولمايدۇ، — زەردە قىلدى بايەزىد قوڭۇر ساقىلىنى سىقىملاپ تۇرۇپ.

— مەن ئەھدىمنى بۇزالمايمەن، — سەئىدخاننىڭ چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى.

— كىم بىلەن ئەھدە قىلىشقانىدىڭىز؟ — سوردى بايەزىد ھەيران بولۇپ.

— قىزىڭىز بىلەن.

— قايسى قىزىم بىلەن؟

---

① مۆمىن مىرزا — خۇراسان پادىشاھى ھۈسەيىن بايقارانىڭ نەۋرىسى بولۇپ، ھۈسەيىن بايقارا چۈشۈرگەن يارلىققا ئاساسەن زىنداندا قەتل قىلىنغان.

— ئۇنى تېخى بىلمەيمەن.
— ياتلىق قىلمىغان بىرلا قىزىم بار. ئەگەر ئۇ شەرىئەت ھۆكمىگە خىلاپ ھالدا نامەھرەم بىلەن تىل بىرىكتۈرگەن بولسا كاللىسىنى ئۈزۈپ تاشلايمەن! — دېدى بايەزىد ساقالىلىرىنى تىترىتىپ. ئۇنىڭ چېقىر كۆزلىرىگە قان تولدى.
سەئىدخان ئۆزىنىڭ خاتا قىلغانلىقىنى بىردىنلا سېزىپ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇ باغرى تاش ئاتا ئالدىدا قىزىنىڭ سىرىنى ئاشكارىلىماسلىقى كېرەك ئىدى. ئەپسۇس گۆدەكلىك قىلىپ قويغانلىقىنى بىلىپ، يەنە لەۋلىرىنى چىشلەپ قانىتۇەتتى.
— جانابىڭ سۇلتان، بۇ شۇم ئىغىز بەچچىنى ئەكېتىۋېرىڭ، بىنومۇس قىزىمنىڭ جازاسىنى ئۆزۈم بېرىمەن.
بايەزىد زىندانىدىن ئوردىغا كېلىپ ئەڭ كىچىك قىزى گۈلسۈرۈخنى ئالدىغا چاقىردى. بۇگۈن كېچە سەئىدخان بىلەن ئۇچرىشىش ئۈچۈن ئېمىكئانىسى بىلەن تەييارلىق قىلىۋاتقان قىز ئەجەبلىنىپ ئاتىسىنىڭ ئالدىغا كىردى.
— سەن سەئىدخاننى بىلەمسەن؟
قىزنىڭ يۈزى شەپەقتەك قىزىرىپ تۇرۇپ قالدى.
— خۇدا ھەققى، راست گەپ قىل. سەئىدخاننى بىلەمسەن؟
— ئاللا ماڭا بىلدۇرگەن، ئاتا، — پەس ئاۋازدا جاۋاب بەردى قىز.
— ئۇنىڭ بىلەن ئەھدە قىلىشقانمۇ؟
— بىز يۈزتۇرا ئەھدە قىلىشقان ئەمەس.
— شۇنداق دېگىن، — دېدى بايەزىد، — ئۇ قىزىنى ئۆزى ئىخلاس قىلغان بابۇر مىرزىغا ياتلىق قىلىشقا ئەھدە قىلغانىدى. شۇنى ئېسىگە ئېلىپ سورىدى:
— قانداق ئەھدە قىلىشقان؟
— بۇگۈن كېچە ئۇچرىشىشقا.
— قانداق ئۇچرىشىشقا؟

— بۇنى ئېيتالمايمەن، — قىز ئاتىسىنىڭ ئەلپازىدىن قورقۇپ ئولتۇرۇپ قالدى.

— ناھايىتى ئوبدان، قىزىم، سەن ئۆز بەختىڭنى نابۇت قىلىپلا قالماستىن، ئىستىقبالىڭنىمۇ يوقاتتىڭ. خەير، بۇمۇ تەقدىر، جاللات!

كۆك كىيىملىك، يۈزىگە نىقاب تارتقان دوغلاق بىر ئادەم ئۇنىڭ ئالدىدا تىز چۆكتى.

— بۇ شەرمەندىنى ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىپ قوي، — دېدى بايەزىد قەھرى بىلەن خىرىلداپ، — قۇشخانىغا تېز ئاپچىق!

— دادا، بۇ نېمە قىلغىنىڭىز؟ ئانا ... ئانا ... — گۈلسۇرۇخنىڭ نالىسىگە ھېچكىم جاۋاب بەرمىدى.

جاللات ئۇنىڭ قارا چاچلىرىدىن قاماللاپ سۆرىگىنىچە «قۇشخانا» دەپ ئاتالمىش ئادەمنى ھەر خىل ئۇسۇل بىلەن يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش ئۆيىگە ئەكىردى. ئۆي ھاكىم ئوردىسىنىڭ يان تەرىپىدە بولۇپ، ئەتراپىنى ئېگىز ئۆسكەن سۇۋادان تېرەكلەر ئوراپ تۇراتتى. ھېچقايسى پادىشاھقا بويسۇنۇشنى خالىمايدىغان بايەزىد ئۆزىگە قارشى چىققان ھەرقانداق ئادەمنى كەچۈرمەيتتى، ئاخىرغا پادىشاھتەك ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. ئىرادىسىگە خىلاپلىق قىلغۇچىنى ياش - قېرىلمىغا قارىماي ئۆلۈمگە بۇيرۇيتتى. پادىشاھ بابۇر مىرزىغا ئاتاپ قويغان قىزىنىڭ نومۇسسىزلىقى ئۇنىڭ ئوغىسىنى قاينىتىپ غەزەپ - قەھرىنى ئاشۇرغانىدى. مۇدۇرۇلۇپ كېتىۋاتقان قىزىغا قاراپ، يۈرىكى پىچاقتا تىلغاندەك ئېچىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، كۆزىدىن ئاققان ياشنى يەك ئۇچى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ، «تەقدىرنىڭ شۇنداق ئىكەن، شۇم!» دەپ ئولتۇرۇۋالدى.

3

جاللات ئاستا ماڭدى. ئۇ بايەزىدنىڭ ئۆز قارارىدىن يېنىپ دەرھال ئادەم ئەۋەتىپ قىزىنى يانداۇرۇپ كېتىشىنى ئۈمىد

قىلاتتى. بۇ كەمگىچە كۆپ ئادەملەرنىڭ بېشىنى كەسكەن بولسىمۇ، بۇ گۈزەل قىزغا كەلگەندە جاللاتنىڭ باغرى يۇمشاپ قالدى. ئۇ كەينىگە قاراپ ـ قاراپ، گۈلسۇرۇخنى قارائۇغۇ قۇشخانىغا ئەكىردى. بۇ ئۆي گۆرەڭ جىمجىت ھەم سۇرلۇك ئىدى. جاللات ئەتراپقا سەپسېلىپ، تىترەپ تۇرغان قىزنىڭ يۈزىدىكى چۈمبىلىنى قايرىدى. «ئاھ، خۇدا، نېمىدېگەن لەۋزەن نازىنىن قىز بۇ ! ئۇنى ئۆلتۈمگە مەھكۇم قىلغۇچە، پېقىرغا خوتۇن بولۇشنى راۋا كۆرسەڭ بولماسمىدى؟ دۇنيادا مەن مۇنداق گۈزەل قىزنى كۆرۈپ باقمىغان ...» ئۇ ئويلاپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ سۇرلۇك چىرايىدا بۇرۇن كۆرۈلۈپ باقمىغان غەلىتە تەبەسسۇم پەيدا بولدى ۋە قىزنى چىڭ قۇچاقلاپ ياشلىق يۈز ـ كۆزلىرىگە سۆيۈپ كەتتى. گۈلسۇرۇخ ئۇنىڭ ساقال باسقان يۈزىگە چاڭگىدە بىر تەستەك ئۇردى.

ـــ ھەي، قارا كۆڭۈل نامەرد، ھوشۇڭنى يىغىپ، ئاتامنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىل !

جاللات شاپىلاق تەگكەن مەڭزىنى سىلاپ ھىجايدى.

ـــ مەلىكەم، باغرى تاش ئاتىڭنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلغۇم يوق. سىزنى يىراقلارغا ئەكېتەي دەيمەن. ئەمدى سىز ئازاد ! ـــ جاللات ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ قىيا ئوچۇق ئىشىك تەرەپكە تارتتى.

ـــ ئىپلاس قولۇڭنى پاك تېنىمگە تەگكۈزگۈچى بولما، ئەبلەخ ! ـــ دېدى قىز قولىنى تارتىۋېلىپ، ـــ ئاتامنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلمىساڭ بېرىپ ئېيتىمەن، ـــ گۈلسۇرۇخ ئىشىك تامان ماڭدى. جاللاتنىڭ يۈزلىرى چىمىلداپ، لەۋلىرى تىترەپ ئاغزىغا سۆز كەلمەي قالدى. ئۇ قىزنىڭ قارا چاچلىرىدىن تۇتۇپ بىر تارتىپلا يەرگە ياتقۇزدى. «ئىشىكنى ئەجەب ئەتمەپتىمىنا ! » دېدى ئۇ پىچىرلاپ. ۋەھىمە باسقان ھالدا بىر قولى بىلەن قىزنىڭ پېشانىسىنى يەرگە قاتتىق بېسىپ، ئالماس زۇننار ئېسىلغان بوينىغا كۆز تىكتى. قاپقارا كىرپىكلەر

يۇمۇلغان، پەقەت گۈل ياپرىقىدەك لەۋلىرى تىترەپ، بويۇن تومۇرلىرى لىپىلداپ تۇراتتى. جاللات گەز باغلاپ كەتكەن يىرىق كالپۇكىنى يالاپ، ئۇنىڭغا خەنجەر ئۇرۇش ئالدىدا ئاخىرقى قېتىم سۆيۈۋالماقچى بولۇپ ئېڭىشتى. شۇ چاغدا ئىشىكتىن يۈزىگە نىقاب تارتقان بىر يىگىت ئېتىلىپ كىرگىنىچە جاللاتنىڭ ئىككى تاغىقى ئارىسىغا خەنجەر ئۇردى. جاللات ئاغرىقتىن تولغىنىپ ـ تولغىنىپ يېنىچە يىقىلدى، ئاغزىدىن بۇلدۇقلاپ قان چىقىپ، خارتىلداپ پۇت ئېتىشقا باشلىغاندا نىقابلىق ئادەم گۈلسۇرۇخنى يۆلەپ تۇرغۇزدى. قىزنىڭ ئۇزۇن قارا كىرپىكلىرى بىر ئېچىلىپ، بىر يېپىلىپ ئاخىر بىراقلا ئېچىلدى. هايات چىرىغى پاللىدە يېنىپ، ئالدىدا تۇرغان نىقابلىق ئادەمنى ۋە يەردە سۇنايلىنىپ ياتقان جاللاتنى كۆردى.

ـــ سىز سەئىدخانمۇ؟ مېنى كېلىپ قۇتۇلدۇرۇۋېلىشىڭىزنى ئاللادىن تىلىگەنىدىم، ـــ دېدى ئۇ هالسىز ئۈن بىلەن.

نىقابلىق ئادەم نىقابىنى ئېلىۋەتتى. قىز بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان نەۋقىران بەستلىك يىگىتنى كۆردى. «سەئىدخان شۇ ! ... ئاھ، خۇدا ! ئۇنى مېنى قۇتۇلدۇرۇشقا ئەۋەتىپسەن ...»

ـــ مېنى بۇ قۇشخانىدىن تېز ئەكېتىڭ، شاهزادە.

يىگىت سەل هەيرانلىقتا قىزنىڭ قولىدىن تۇتۇپ تىكىلگىنىچە قۇشخانىدىن چىقتى. تېرەككە باغلاپ قويغان چىلان تورۇقنى يەشتى ـ دە، سەكرەپ مىنىپ قىزنى ئالدىغا ئالدى.

ـــ چۇھ، جانىۋار !

ئات ئۇچقاندەك چېپىپ، ئۇزاق ئۆتمەي دەرەخلەر ئارىسىدا كۆزدىن غايىب بولدى ...

ئون ئالتىنچى باب

ئانا دۇئاسى

— شاھزادە، مەن شاھىبىكخانىدەك قانخور ئەمەسمەن، يېنىمدا ئەركىن - ئازادە، قەدىر - قىممىتىڭىز بىلەن تۇرىسىز، ئىشىنەمسىز؟

— ياق، جانىبىك ئاغا، ئىشەنمەيمەن. سۇلتانلارنىڭ قان ئاقتۇرمايدىغىنى يوق. مەنمۇ سۇلتان بولۇشنى ئارزۇ قىلمىمەن ۋە ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن جان تىكىپ كۈرەش قىلمىمەن. شۇنداق ئىكەن، قانداقمۇ قان تۆكمەي سۇلتان بولالايمەن؟ قان تۆكمەيدىغان سۇلتان دۇنيادا يوق.

— شاھزادە، سۆزىڭىز ناھايىتى ئورۇنلۇق، قان تۆكمەيدىغان سۇلتانىنىڭ يوقلۇقى بىشەك راست. ئەمما، قانخورلۇق بۇ باشقا. شاھىبىكخان باشقىلارنىڭ قېنىنى تۆكمەكتە، ئاقىۋەت ئۆزىنىڭمۇ قېنى تۆكۈلىدۇ. گەرچە ئۇنىڭ يېقىن سەركەردىسى بولسىممۇ، ئۇنىڭ بىلەن بىر يولدا ئەمەسمەن. بۇنى چۈشىنىپ قالىسىز. ئەندىجانغا بارغاندا سىزنى ئۆز بالامدەك ئاسرايمەن.

جانىبىك سۇلتان سەئىدخاندىن جاۋاب كۈتمەي، ئات چاپتۇرۇپ ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىغا ئۆتتى. شاھزادە ئىزگىنىنى تارتىپ ئاتنى توختاتتى. «ئۇ قىزنىڭ ھالى نېمە بولغاندۇ؟ راستلا ئاتىسى ئۇ قىزنى ئۆلتۈرۈۋېتەرمۇ؟ ئەجەب ئامالسىز بولۇپ قالدىما؟ ئۇنى شۇ ھالدا تاشلاپ كېتىشىم نامەردلىك بولماسمۇ؟» ئۇ ئېتىنى ئارقىغا بۇراپ قامچا ئۇردى. ئەمما، جانىبىكنىڭ بىرقانچە بەگ - سىپاھلىرى توسۇۋالدى.

— شاهزاده، ئارقىغا قايتسىلا، بولمىسا ناھەق ئۆلۈمگە ئۇچرايدىلا، — دېدى تېز يېتىپ كەلگەن جانىبېك سۇلتان، — سائادەت ئالدىلىرىدا.

— مەن ئۇ بىگۇناھ قىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىپ، ئۆزۈم ھايات قالسام خۇدا راۋا كۆرەرمۇ، جانىبېك ئاغا، — چېكە تومۇرلىرى كۆپكەن سەئىدخان «يولۇمنى توسمىسىلا!» دېگەن مەنىدە ئۇنىڭغا تىكىلدى.

— جانابىي ئاللا راۋا كۆرمىگەن بولسا، سىلى شۇ يەردىلا قەتل قىلىناتتىلە، شاھزاده. ھالبۇكى، ئۇ قىزنى ئۆز ئاتىسى بولغان بايەزىدنىڭ ئۆلتۈرۈشىمۇ ناتايىن. بۇ يەردىكى سىر - ھېكمەت ئالدىمىزدىكى مەنزىللەردە ئېچىلىغۇسى. ئالغا ماڭمايلى ئارقىغا يېنىش ئاللانىڭ ئەمرىگە مۇخالىپ.

سەئىدخان ئامالسىز ئېتىنى كەينىگە بۇراپ ھېچكىمگە سۆز قىلماستىن يەنە ئەندىجانغا يول ئالدى. جانىبېك ئۇنى قاچۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن خوجا ئەلى باشچىلىقىدا يەتتە - سەككىز ياساۋۇلنى ئۇنىڭغا قارىتىپ قويدى. ئۇ ئەنە شۇنداق ئىززەت - ئىكرامىلىق تۇتقۇن بولۇپ ئەندىجانغا كەلدى. مەرھۇمە مومىسى ئىسان دەۋلەت بېگىمنىڭ تاشلىنىپ قالغان بېغىدا تۇردى. ھەر كۈنى «سۇرە يۇسۇپ»نى ئوقۇشنى تەرك ئەتمىدى، ھېچكىمگە ئارىلاشمىدى. ئاتا - ئانىلىرىدىن، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىدىنمۇ خەت - خەۋەر ئالالمىدى. ئۇ ئۆزى ئېتىكىگە تىللا تاشلاپ بەرگەن شوخ قىز بىلەن ئۆزىگە غايىبانە ئاشىق بولغان بايەزىدنىڭ قىزىنى ئويلاپ كۈنلەرنى خامۇش ئۆتكۈزەتتى. ئۇنىڭغا قاراۋاتقان ياساۋۇل خوجا ئەلى شارابخور ئادەم ئىدى. ئۇ سەئىدخانىنى ياقتۇرۇپ قالغانىدى. گاھىدا: «بۇ يېگىت پادىشاھ بولۇپ قالسا مېنى ۋەزىر قىلارمۇ؟» دېگەن ئىستەك ئۇنىڭ كۆڭلىدە شېرىن خىياللارنى پەيدا قىلاتتى.

— شاراب خېمىردىن قىل سۇغۇرغاندەك، ئادەم كۆڭلىدىكى غەمنى سۇغۇرۇۋالىدۇ. شاھزادەم، شاراب ئىچكەيلا، ئىشلىرى

بۇنىڭ بىلەن ئوڭۇشلىپ كەتسە ئەجەب ئەمەس، ــ دەيتتى ئۇ پات - پات سەئىدخانغا ئۆزۈم شارابىدىن قۇيۇپ بېرىپ، كۆڭلىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى. جانىبېك ھېسارنى ئېلىپ قۇندۇزغا يۈرۈش قىلغاندىمۇ شارابقا ئۆگىنىپ قالغان سەئىدخاننى ئۆز يېنىدىن ئايرىمىدى، ئەمما جەڭگە قاتناشتۇرمىدى. سەئىدخان خۇددى قەپەسكە سولانغان لاچىندەك ئىچى سىقىلىپ زۇۋان سۈرمەس بولۇۋالدى، موغۇلستانغا ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ يېنىغا قېچىپ كېتىش ئۈچۈن خۇپىيانە ھەرىكەت قىلدى. خوجا ئەلى ئەسىر چۈشۈپ جانىبېك لەشكەرلىرىگە قوشۇۋېتىلگەن سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ نۆكەرلىرىدىن ئون يەتتە ئادەمدىن سىلىق - سىپايىلىنىڭ بىلەن گەپ ئېلىپ مەقسىتىنى بىلىپ، ئۇلارنى سەئىدخان بىلەن ئايرىم ـ ئايرىم ئۇچراشتۇردى. سەئىدخان بۇ قېرىنداشلىرىغا چىن قەلبىدىن:

ــ ئەمدى تاقەت قىلىپ تۇرالمايمەن، قېرىنداشلىرىم، يۈرىكىم يېرىلىپ كېتەي دېدى. دۇشمەن ئىسكەنجىسىدىن قېچىپ قۇتۇلماقتىن باشقا چارە يوق ئىكەن. ماڭا ھەمراھ بولۇشنى خالىساڭلار سىلەرنى خەلقئالەم ئالدىدا يەرگە قاراتمايمەن، ــ دەپ قەسەمياد قىلدى.

ــ شاھزادەمگە جېنىم پىدا، ــ دېدى ئۆزىنى سەئىدخانغا سادىق بىلگەن خوجا ئەلى. باشقىلارمۇ ئۇنىڭغا سادىق بولىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

2

سەئىدخان جانىبېك سۇلتاننىڭ نازارىتى ئاستىدا ئۇ قەيەرگە بارسا شۇ يەرگە ئېلىپ بېرىلاتتى. شۇنداق يول يۈرۈپ كۆپ ئادەملەر بىلەن تونۇشتى، سىر داشتى. ھېسىردىن قۇندۇرغا كېتىۋاتقاندا خوجا ئەلى ئۇنىڭغا ئىچ - باغرىنى تۆكۈپ دېدى:

ــ مىرزا ئابابەكرى ئاقسۇنى بېسىۋالغاندا، ئاتا - ئانام

قوشۇلۇپ نەچچە مىڭ ئادەمنى بوغۇزلىتىپ، ئاققان قاندا تۇگمەن چۆرۈگەن كېچىسى ئوشقا قېچىپ كەتكەنىدىم. ئۇ يەردىمۇ تۇرالماي سېرىققول، قاراقول تەرەپلەرگە باردىم. ئاخىر ئەندىجانغا كېلىپ بالىچاقلىق بولۇپ تۇرۇپ قالدىم، شاھزادە. بۇ يەردە كۈنۈم خېلى ئوبدان ئۆتتى. مەن سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزىغا نۆكەر ئىدىم. ئارزۇيۇم سۇلتاننىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىپ بەگ بولۇش، سەردار ـ ئەمىر بولۇش ئىدى. سۇلتان ئۆمەر شەيخ مىرزا يار ئۇستىگە سېلىنغان پادىشاھ كەپتەرخانىسى تۈيۈقسىز گۈمۈرۈلۈپ قازا قىلغاندىن كېيىن ئالەم مالىمانلىشىپ كەتتى. شېرىن ئارزۇلىرىم سۇغا چىلاشتى. ئەندىجان قولدىن ـ قولغا ئۆتۈپ تۇردى. بىر كۈنى نامەلۇم بىر توپ ئادەم ئۆيۈمگە باستۇرۇپ كىرىپ «سەن ھېيلىگەر ئالدامچى، قانچىلىغان ئادەمنى سۇلتانغا چېقىپ نابۇت قىلدىڭ. ئەمدى ئۇلارنىڭ قىساسى سېنى تۇتتى ئەبلەخ!» دەپ ھاقارەتلەپ، كۆز ئالدىمدا ياش، ئامراق ئايالىمنى نەيزە سانجىپ ئۆلتۇردى. ئىككى نارەسىدە بالامنىڭ چاتىرىقىنى كېرىپ ئىككى پارچە قىلىۋەتتى. مېنى باغلاپ ناله ـ زارىمغا قارىماي دەريا‌غا تاشلىۋەتتى. «ئادەمنىڭ ئەجىلى توشمىسا تۇگمەن كولىمىدىن ساق چىقىدۇ» دېگەن گەپ راست ئىكەن. دەريادا ئېقىپ بېرىپ بىر توسمىغا ئۇرۇلدۇم، قارىسام سال ئىكەن. سالچى مېنى سۇدىن تارتىپ چىقاردى. «سۇ ئۇزۇشكە ماھىر ئىكەنسەن، شۇنچە ئۇلۇغ سۇدا قولۇڭ باغلاقلىق تۇرۇپمۇ ئۆلمەپسەن» دېدى. مەن ئاللاغا شۈكۈرلەر قىلىپ سەمەرقەنتكە باردىم. ئۇ يەردە شاھىبېگخانىنىڭ ياساۋۇللىرى تۇتۇۋالدى. «شاھلارنىڭ شاھى سۇلتان مۇھەممەد شاھىبېگخانغا نۆكەر بولۇش ئۈچۈن ئەندىجاندىن كەلدىم» دەپ تۇرۇۋالدىم. ئۇ مېنى جانىبېككە تاپشۇردى. بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ كېلىۋاتىمەن. شاھزادە، سىلى مەن تۇغۇلغان ئەلنىڭ خانىغا ئوغۇل ئىكەنلا. ئىرادىلىرى كۈچلۈك، ئارزۇ ـ تىلەكلىرى يۈكسەك ئىكەن. قەيەرگە باشلىسىلا شۇ يەرگە بارىمەن، سۆزۈمدە

تۇرمىسام بۇ ئالەمدىمۇ تۇرماي.

خوجا ئەلى قەسەم بىلەن سۆزىنى تۈگەتتى. ئۇنىڭ يېنىدىكىلەرمۇ قەسەم ئىچىشتى.

— ئاللاغا تەۋەككۈل، بۇگۈن كېچە جانىبېك ئەسكەرلىرىدىن ئايرىلىپ قۇندۇزغا بارايلى. ئۇ يەردە سۇلتان مەھمۇد مىرزىنى بۇلارنىڭ بېسىپ كېلىۋاتقىنىدىن ئاگاھلاندۇرايلى. بىز بىلەن بىللە شاھىبېكخانغا قارشى جەڭ قىلىشنى خالىسا بىللە جەڭ قىلىمىز، خالىمىسا ئاللا دىلىمىزغا سالغان ئەقىل بىلەن ئىش قىلىمىز.

خوجا ئەلى باشلىق ئون يەتتە نۆكەر سەئىدخانىنىڭ سۆزىدىن چىقمايدىغانلىقىنى بىلدۇردى ۋە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ جانىبېك ئەسكەرلىرى بىلەن بىللە مېڭىشتى.

كەچ كىردى، ئاي قاراڭغۇسى ئىدى. بىر ئېقىن بويىدا جانىبېك بارگاھ قۇرۇپ ئەسكەرلىرىنى ئارام ئېلىشقا بۇيرۇدى. يېرىم يول يۇرۇپ ھارغان ئەسكەرلەر قاتتىق ئۇيقۇغا كېتىشتى. يېرىم كېچە بولغاندا سەئىدخان ئورنىدىن قوپتى. ئۇ ھەمراھلىرىنىڭ تەييار بولۇپ تۇرغانلىقىنى خوجا ئەلىدىن ئۇقتى.

— شەپە چىقارماي ئاتلىنىڭلار، — بۇيرۇدى سەئىدخان.

— مەن يول بىلىمەن، سىلەرنى چىغىر يول بىلەن قۇندۇزغا ئۆزۈم باشلاپ بارىمەن.

خوجا ئەلىنىڭ كەينىدىن ئون يەتتە كىشى بىر - بىرلەپ يولغا چۈشتى. تاڭ ئاتقۇچە ئۇلار خېلى يىراقلاپ كەتتى. ئاتلىرى قارا تەرگە چۆمۈلدى. ئاتلىقلار شۇنداق تېز مېڭىشتىكى، قورساق ئاچقاندا ئات ئۈستىدىلا غىزالىنىپ ھېچ يەردە توختىماي بىرنەچچە كۈن يول يۈردى. ھاۋا تۈتۈق بولغاچقا، قۇندۇزغا قايسى مەھەلدە كەلگىنىنىمۇ بىلىشەلمىدى. دەرۋازا ئالدىغا كەلگەندە ياساۋۇللار ئۇلارنى ئارىغا ئېلىۋالدى ۋە سەئىدخانىنىڭ تەلىپى بىلەن ئوردىغا ئەكەلدى. سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئېغىر كېسەل بولۇپ ياتقاچقا، سەئىدخاننى تونۇمىدى. ئۇنىڭ باش ۋەزىرى

بولغان خسراؤ شاه سەئىدخاننىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ كۈلۈپ قويدى. سەمرىپ تەكىيدەك قورساق سالغان بۇ ژەنىر سوغۇق نەزەر بىلەن:

— سۇلتانىمىز مەھمۇد مىرزا ئېغىر كېسەل، جەڭ قىلىشقا قۇدرىتىمىز يەتسىمۇ، سۇلتانىمىزنى بىئارام قىلىشقا جۈرئىتىمىز يەتمەيدۇ. بىز شاھىبەگخان بىلەن سۇلھى قىلىمىز. قايسى يول بىلەن كەلگەن بولساڭلار شۇنداق قايتىڭلار، بولمىسا پېشكەللىككە ئۇچراپ قالىسىلەر، — دېدى قوغلىغاندەك دوق قىلىپ.

سەئىدخان سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ خانىشى بولغان ھاممىسى سۇلتانىنىگار خېنىم بىلەنمۇ كۆرۈشەلمەي شۇ كۈنى كېچىسى يولغا چىقىپ كەتتى. جانىبەك سۇلتانىنىڭ شۇ كۈنى ھىسارنى ئالغانلىق خەۋىرىنى ئايغاقچىلاردىن ئىشتەكەن خىسراؤ شاھ سەئىدخانىنىڭ سۆزىگە ئىشەنمىگەنلىكى ئۈچۈن لېژىنى قاتتىق چىشلىدى. ئۇ سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ بۇرۇنراق ئۆلۈشىنى ئارزۇلىغانلىقى ئۈچۈن بۇنىڭغا سەل قارىغانىدى.

سەئىدخان ھەمراھلىرى بىلەن شۇ مېڭىشىدا يېگىرمە يەتتە كۈن يول يۈرۈپ تاشكەنتكە كەلدى. سودىگەرلەر قىيىاپىتىدە ياسانغان سەئىدخان تاشكەنتكە شاھىبەگخانىنىڭ ئېگىدارچىلىق قىلىۋاتقانلىقىنى، تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئەخشەمگە توختامىغا ئەمەل قىلىپ ئىسسىقكۆل ئەتراپىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلدى. ئاتىسى سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئاقسۇدا ۋاپات بولغانلىق خەۋىرىنىمۇ ئاڭلىدى. ئۇ قارا كېچىدە بوۋىسى سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ مەقبەرىسىگە چىقىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ قاتتىق يىغلىدى، ئاتىسىنىڭ روھىغا دۇئا قىلدى. ئانىسى بىلەن سالامەت دىدار كۆرۈشۈشنى تىلەپ ئىلتىجا قىلدى. ئۇ تاشكەنتتىن دەرھال كېتىش كېرەكلىكىنى چۈشىنىپ ھەمراھلىرى بىلەن تاڭ سەھەردە ئاتلاندى. تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان بىلەن ئۇچرىشىشقا شۇنداق ئالدىرىدىكى، ئاتلىرىنى

سۇغىرىدىغان چاغدىلا توختىتىپ، باشقا چاغدا دەم ئالماي مېڭىشتى. شۇنداق قىلىپ، كۆل ـ دەريا، تاغ ـ داۋانلاردىن ئۆتۈپ ئىسسىقكۆلگە يېتىپ كېلىشتى. سۇلتان مەھمۇدخان كاتتا ئاق كىگىز ئۆيدە ئۇلارنى كۈتۈۋالدى. سەئىدخان باشتىن كەچۈرگەنلىرىنى قويماي ئېيتىپ بەردى.

— بەس، جىگىرىم، تولىمۇ نادانلىق قىپسەن، ھېلىمۇ خۇدا ساقلاپ بوسۇغامغا ئامان يېتىپ كەپسەن. ئەمدى ئاناڭنىڭ قېشىدا ئارام ئال. ئاتاڭ قازا قىلدى، ئاكاڭ مەنسۇرخان ھەرگىزمۇ ساڭا موغۇلستان شاھلىقىنى بەرمەيدۇ. مېنى پاناداپ كەلگەنكەنسەن، بۇ يەر خلۇەت، باشقا ئويدا بولماي ئىستىقامەت قىل، شاھىبېگخان بىلەن جەڭ قىلىش كويىدا بولما ! بىز جەڭ قىلىپ كۆردۇققۇ؟ ئۇنى يەڭگىلى بولمايدۇ... سېنى ئۆيلەپ قويماي، قوزام، بۇ يەردىكى ئەلۋەك ھاياتنىڭ پەيزىنى سۈر.

سەئىدخان كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ بۇ شۆھرەتلىك خان تاغىسىغا قاراپ تۇرۇپ كەتتى. «شۇنداق قورقۇنچاق دۆت ئادەمۇ پادىشاھ بولۇپ نام چىقىرىدىكەنە ! توۋا قىلدىم !» دېدى ئۇ كۆڭلىدە.

— رەھمەت، تاغا، ئاللا ئىگەم مېنى جەڭ ئۈچۈن ياراتقان بولسا كېرەك، بۇ ئىرادەمدىن يانالمىغۇدەكمەن، مېنى كەچۈرگەيلا.

ئۇ باشقا گەپ قىلماي ئىنتىلىپ چىقىپ كەتتى. خان غودۇرىغىنىچە چەكچىيىپ قالدى، خاس نۆكىرى مەقسۇد ئەلىگە:

— سەئىدخان بىرەر ئىش تېرىپ قويمىسۇن يەنە، ئوبدان كۆزەت، — دەپ ئەمر قىلدى.

3

نەجىبە سۇلتان خېنىم جايناماز ئۈستىدە ئولتۇراتتى. سەئىدخان كىرىپ كەلگەندە ئۇ كۆزىگە ئىشەنمەي، ئاۋازىنىمۇ

چىقىرالماي ھاڭدۇنقىپ ئولتۇرغىنىچە بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. ئۇنىڭ چېكە چاچلىرى ئاقىرىپ، قاپىقى ئاستىدىكى قورۇقلار كۆپەيگەنىدى.

— ئانا! ... ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئانا! دۇئالىرىڭ بەرىكاتىدىن سالامەت كەلدىم، يىغلىمىسۇنلار.

سەئىدخان يۈكۈنۈپ ئۇنىڭ قۇچىقىغا باش قويدى. ئانا يىغلاپ تۇرۇپ سۆزلىدى:

— ئوغلۇم، بالام ... ئاتاڭ ئىسمىڭنى توۋلاپ تۇرۇپ جان ئۈزدى. ئاكاڭ مەنسۇرخان شۇنچە قىلسىمۇ، ئۇنىڭ يېنىدا قالماي سېنى دەپ بۇ يەرگە كەلدىم. ئەمدى مېنى تاشلاپ كەتمە، تويۇڭنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرەي، — ئۇ ئوغلىنىڭ باش - كۆزلىرىنى سىلاپ، پېشانىسىغا سۆيدى.

— ئاللا مېنى جەڭ ئۈچۈن يارانقانىكەن، سىلىمۇ مېنى جەڭ ئۈچۈن تۇغقان ئوخشايلا، ئانا. ئۇلۇغ دىيارىمىز پارچىلىنىپ تۈگەپ كەتمەكتە، بۇنىڭغا چىدىماي قېلىۋاتىمەن. دۇئا بەرسىلە، پارچىلانغان، خاراب بولغان ۋەتىنىمىزنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇپ چىقىشىم ئۈچۈن دۇئا بەرسىلە، ئانا! مەن بۇ يەردە تۇرالمايدىغان ئوخشايمەن. زەپەر قۇچۇپ ئاتام روھىنى خۇش قىلاي. دۇئا بەرسىلە، ئانا! ...

سەئىدخان نەجىبە سۇلتان خېنىمنىڭ قۇچىقىدىن باش كۆتۈرمەي رازلىق بېرىشنى ئۆتۈندى.

— ئۇياقتىن كېلىپ، بۇياقتىن كېتىشنىڭ گېپىنى قىلىسەنغۇ! ئاناڭنىڭ لەۋزىنى ئالمامسەن؟

— ئالىمەن، ئانا، ئۇنداق بولسا مەيلى ئاياغلىرى ئاستىدا جان بېرەي.

سەئىدخان ئۆزىنى تۇتالماي شۇنداق يىغلاپ كەتتىكى، پۈتۈن ئەلەم - ھەسرەتلىرىنى ئانىسىنىڭ قۇچىقىغا تۆكتى.

— بالام، نېمىشقا مۇنچە يىغلايسەن؟ كەتمىسەڭ بولمامدۇ؟

— بۇ ۋاقىتقا قەدەر مۇنداق يىغلىمىغانمدىم، ئانا. بۇگۈن

نېمە ئۇچۇندۇر ئۆزۈمنى تۇتالماي قالدىم. بىرياقتا مىرزا ئاببەكرى، يەنە بىر ياقتا شاھىبەككان. مەن بۇ يەردە قالسام ئىككى تاش ئارىسىدا مىجىلىپ كېتىمەن. رۇخسەت بەرسىلە، مەنمۇ تاشقا ئايلىنىپ ئۇلار بىلەن ئېلىشاي، بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن قېرىنداشلىرىمنىڭ ئىنتىقامىنى ئالاي. تۇغلۇق تۆمۇرخان، يۇنۇسخان بۇۋاملارنىڭ ھەققى - ھۆرمىتى، دۇئا بەرسىلە، ئانا!

نەجىبە سۇلتان خېنىم ئاقئۆيىنىڭ يورۇق چۈشىدىغان تۇنجىلۇكىگە كۆز سالغىنىچە، دېدى:

— مەن سېنى چۈشەندىم، ئوغلۇم، سېنى ماڭغان يولۇڭدىن قايتۇرغىلى بولمايدىغان ئوخشايدۇ. دۇئا بەرمەسەم بۇۋىلىرىڭنىڭ روھىنى رەنجىتىپ قويىدىغان ئوخشايمەن. دۇئا بېرەي: ئەي، قارىغۇغا يولنى بىلدۇرگەن، گاسىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن ئاللا، ئوغلۇم سەئىدخاننى ئۆزۈڭگە تاپشۇردۇم. دۇشمەنلىرىگە غالىب كەلگەنلەر جۇملىسىدىن قىلغىن، پەس ئارزۇ - ھەۋەس، يامان نىيەتتىن كېچىپ، ھۆرمەت - ئىززەتكە سازاۋەر بولغان ئەزىمەتلەردىن بولۇشقا نېسىپ قىلغىن. قەرز ئالمىغان، ئالسىمۇ بېرىپ تۇگەتكەن راستچىل بەندىلەرنىڭ يولىغا باشلىغىن. زىنھار زالىم بەدكارلاردىن قىلمىغىن. ئادىل، مەرد، سېخىي، خەلقىگە غەمخور، باھادىر شاھ بولۇش ئارزۇسىغا يەتكۈزگىن. ۋاپادار، كۆڭۈلى - كۆزى كەڭ، ئەپۇچان قىلغىن. ئامىن!

ئانىسىدىن دۇئا ئالغان سەئىدخان شۇ كېچىسى ئۇنىڭ يېنىدا قونۇپ قالدى. ئۇ ئەندىلا يەتتە - سەككىزلەرگە كىرگەن سىڭلىسى مۇھىببە سۇلتان خېنىم بىلەن ئانىسى ئوتتۇرىسىدا ياتتى.

ئىسسىقكۆل ھاۋاسى نېمىدېگەن ساپ، يېقىملىق - ھە! ... بولۇپمۇ ئاقئۆيگە تۇڭلۇك، كۆزنەكتىن غۇرۇلداپ كىرگەن يايلاق ھاۋاسىنى قېنىپ سۇمۇرۇپ ئۇخلاش نېمىدېگەن ھۇزۇرلۇق ...

سەئىدخان ئانىسىنى پۇراپ تاتلىق ئۇيقۇغا كەتكەنىدى.

نەجىبە سۇلتان خېنىم كېچىچە كىرپىك قاقماي ئوغلىغا قاراپ ئولتۇردى. دەممۇدەم قول كۆتۈرۈپ دۇئا قىلىپ ئۆزۈن ئۆمۈر، نۇسرەت تىلىدى.

سەئىدخان شۇ كۈندىن باشلاپ ئىسسىقكۆل بويىنى ئارىلاپ يۈرۈپ ئاتىسىغا سادىق، ئۆزىگە ھېسداشلىق قىلىدىغان بەگ، سەردار، سەرۋازلار بىلەن ئۇچراشتى. بىر ئايغا يەتمىگەن ۋاقىتتا شاھ مىرەك، ئۆچكۈ مۇھەممەد مىرزا، قارا قۇلاق مىرزا، خۇشكەلدى كوكۇلداش، ئەزىز بەردى ئاغا قاتارلىق ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئادەم ئۇنىڭغا ساداقەت بىلدۈردى. سۇلتان مەھمۇدخان سەئىدخانىنىڭ يۇرت ئارىلاپ يۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا بولغان نازارەتنى تېخىمۇ كۈچەيتتى. بۇنى سەزگەن سەئىدخان ئانىسىنىڭ يېنىدا يەنە بىر كۈن ياتتى. نەجىبە سۇلتان خېنىم ئۇنى تاڭ ئاقارماستىن ئۇزىتىپ قويدى. خوجا ئەلى قاتارلىق ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئادەم چولپان تۇغقاندا ئىسسىقكۆل بويىدىن ئۇزاپ، سۇلتان مەھمۇدخان نۆكەرلىرىدىنمۇ، شاھىبېگخان لەشكەرلىرىدىنمۇ، مىرزا ئابابەكرى سپاھلىرىدىنمۇ ئۆزلىرىنى قاچۇرۇپ پەرغانە دىيارىغا ئۆتۈپ قالغىنىنى بىلمەي قالدى.

4

سەئىدخان گۈلچىمەنلىك دەريانى ياقىلاپ كېتىۋېتىپ بۇنىڭدىن بەش يىل بۇرۇن شەربەت ئىچكەن باغقا كۆزى چۈشتى. ئۇ:

— خوجا ئەلى ئاكا، دەريانىڭ ئۇ قېتىمغا ئۆتۈپ، ئاۋۇ باغقا كىرىپ ئالما يەپ ماڭساق قانداق؟ نەچچە كۈنلەردىن بېرى ئۆي تامىقى يېمەي قۇرۇپ كەتتۇق ئەمەسمۇ؟ — دېدى ـ دە، ئۇنىڭ جاۋابىغا قارىماي كىيىملىرىنى سېلىپ تامبال بىلەن سۇغا سەكرىدى.

— شاهزادەم، بۇ قانداق قىلىق؟ — ئاچچىقلانغان خوجا ئەلى باتۇر ئىلاجسىز ئۆزىمۇ كىيىملىرىنى سېلىپ كۆتۈرگىنىچە سۇغا كىردى.

سەئىدخان ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماي، بىر قولىدا كىيىملىرىنى كۆتۈرۈپ، بىر قولىدا پاقىچىلاپ ئۇزۇپ قىرغاققا چىقتى. سۇ خېلىلا سوغۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە غۇرۇلداپ تۇرغان كۈز شامىلىمۇ ئۇنى توڭدۇردى، كىيىملىرىنى ئىتتىك كىيىپ قاشا يېنىغا كەلدى. چوغدەك قىزىرىپ پىشقان ئانار، ئالما ۋە كۈزلۈك شاپتۇللار ئۇنىڭ كۆزلىرىگە گۈل كۆرۈندى. باغدا ئادەم يوق ئىدى. ئۇ قاشانىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ باغقا كىردى. شۇ چاغدا پېشايۋانلىق ئۆيدىن بىر ياش ئايال كوزا كۆتۈرۈپ چىقتى. قارا قاش، سۇمبۇل چاچ بۇ ئايال ناتونۇش كىشىنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ رومىلى بىلەن يۈزىنى يېپىپ، سورىدى:

— كىم بولىدىلا؟

— مەن سەئىدخان بولىمەن، بوۋامنى يوقلاپ كەلدىم.

— سەئىدخان؟! — ئايال چىرقىراپ كوزىنى تاشلىۋەتتى. شۇ چاغدا باغدىكى ئۆيلەردىن بىرنەچچە ئەر ـ ئايال، بالىلار ھەم مۇكچەيگەن بوۋاي ئالاقزەدە بولۇشۇپ چىقىشتى.

— نېمە بولدى، خان قىزىم؟ — سورىدى بوۋاي.

— مەن ... مەن ... سەئىدخان ... بىلمىدىم، — دېدى كوزىنى تاشلىۋەتكەن ئايال يىغلامسىراپ.

— گۈلسۇرۇخ بانۇ، ئەزىزىم، نېمە بولدىڭىز؟ — تەمبەل بىر يىگىت ئايالنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭ قارا چاچلىرى يېيىلىپ تۇرغان يەلكىسىنى تۇتتى.

— گۈلسۇرۇخ بانۇ؟ — دېدى پىچىرلاپ سەئىدخان، «نېمە ئىشتۇ بۇ؟ مەن قەيەرگە كېلىپ قالدىم؟»

ئۇ خىيالغا چۆكۈپ تۇرغاندا قۇلىقىغا بىر تونۇش ئاۋاز ئىشىتىلدى:

— ئاھ، خۇدا ! بۇ ئاشۇ تۇتقۇن شاھزادىغۇ، بوۋا، ئۇ ھايات

ئىكەن ...
سەئىدخان قاراپ قېتىپ قالدى. بەش يىل بۇرۇن ئېتىكىگە تىللا تاشلاپ بەرگەن بەرنا قىز ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇراتتى. سەئىدخان دائىم خىيالىدا ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ كەلگەن قىزنى كۆرگەنىدى. مېۋە يېيىش ئۈچۈن ئەمەس، قىزنى كۆرۈش ئۈچۈن دەريادىن ئۆتكىنى راست ئىدى.
بوۋايمۇ سەئىدخاننى تونۇدى.
— شاھزادەم، ئۆيگە مەرھەمەت.
— مەن ھازىر شاھزادە ئەمەس، ئاتا، — دېدى ئۇ، — بالام دەۋرسىلە، — بايانتىن ھاڭۇنقىپ قاراپ قالغان خوجا ئەلى باتۇرمۇ ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ، سەئىدخاننىڭ كەينىدىن ساراي ئۆيگە كىردى.
— مانا بۇ ئوغلۇم قاناتبەگ، — تونۇشتۇردى بوۋاي ئۆزىگە ياندىشىپ كىرگەن قاۋۇل، بەردەم يىگىتنى كۆرسىتىپ، — بەش يىل بۇرۇن ئاخسى ھاكىمى بايەزىدنىڭ قىزىنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ كېلىپ، توي قىلىپ ئۇنىڭدىن بىر بالىلىق بولدى.
سەئىدخان ھەيران بولدى. «قىز ئۆلتۈرۈلمىگەنكەن، بۇ يىگىت قانداق قۇتۇلدۇرۇپ كەلگەندۇ؟ ...»
— مەختۇمە قىزىم، مېھمىنىمىزغا ئانار شەربىتى ئەكىرگىن، — توۋلىدى بوۋاي نەقىش چېكىلگەن ئوچۇق ئىشىككە قاراپ، ئاندىن ئوغلىغا دېدى، — تۇرغىن، ئوغلۇم، قۇربانلىققا ئاتاپ بوردىغان قوچقارنى سويغىن، بالام سەئىدخانىڭ يولىغا قارىغىلى بەش يىل بولدى ئەمەسمۇ؟
قاناتبەگ چىقىپ كەتتى. مەختۇمە قىز ئۇياتتىن قىپقىزىل قىزارغىنىچە گۈللۈك ئىككى پىيالىگە قۇيۇلغان ئانار شەربىتىنى پەتنۇسقا قويۇپ كۆتۈرۈپ كىرىپ، سەئىدخان بىلەن خوجا ئەلى باتۇرغا تۇتتى. شاھزادىنىڭ قوللىرى نېمىشقىدۇر تىترەپ پىيالىنى تاشلىۋەتكىلى تاسلا قالدى. «ئېتىكى تىللا بىلەن ئاسانلىقچە توشايدىغان» بۇ قىزنى خۇدا ئۇنىڭغا يەنە

ئۇچراشتۇردى. ئۆزىگە غايىبانە ئاشىق بولغان گۈلسۇرۇخنىمۇ كۆردى. تەقدىرنىڭ كارامىتى نېمىدېگەن ئاجايىپ ـ هە ! ئۇ چاغدا گۈلسۇرۇخنىڭ ئاتىسىنىڭ قېشىدا قېلىشىدا هېكمەت بار ئىكەن. كۆرۈشمىگەن بولسا يەنە باشقىچە بولارمىدىكىن؟ هەي ...

سەئىدخان يېڭى سويۇلغان قوي گۆشىدە قىيما قىلىپ ئەتكەن هاردۇق ئېشىنى ئىچتى، ئاندىن زىرە پۇرىقى كېلىپ تۇرغان مەززىلىك پولۇنى يېدى.

ــ شاهزادەم، بۇ يەردە تۇرۇشۇرسىلە، ئۆزلىرىگە تونۇش ئوبدان كىشىلەر ئىكەن. مەن ئەندىجانغا بېرىپ ئەهۋال ئۇقۇپ كېلەي، ــ دېدى خوجا ئەلى باتۇر. ئۇنىڭ چىرايىدىن بىر ئىشقا ئالدىراۋاتقانلىقىنى بىلىپ، سەئىدخان ئەجەبلەندى، شۇنداقتىمۇ ئىشەنچى كۈچلۈك بولغاچقا ماقۇللۇق بىلدۇردى.

ــ ياخشى ئويلاپسىز، ئاكا، دۇئادىن كېيىن يولغا چىققايسىز.

خوجا ئەلى باتۇر داستىخان يىغىلىپلا ئورنىدىن تۇردى.

ــ هايال بولماڭ، ئاكا، خۇداغا ئامانەت، ــ دېدى ئۇزىتىپ چىققان سەئىدخان ۋە تېزرەك قايتىشىنى تاپىلاپ ئۆيگە يېنىپ كىردى.

ئۇ قاناتبەگ بىلەن بىر ئۆيدە مۇڭدىشىپ ياتتى. قاناتبەگ جانىبېك سۇلتاندىن پاناھ تىلەپ كەلگەن خېلىل سۇلتاننىڭ جەيھۇن دەرياسىغا چۆكتۇرۇپ ئۆلتۇرۇلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

ــ ئۆز دۇشمىنىدىن پاناھ تىلىگەن ئاسىي ئەنە شۇنداق شەپقەتسىز جازاغا ئۇچرايدۇ، ئاغا. مەن بۇ دۇشمىنىنى بىلەلمىگەن ئىنىمغا بەك ئېچىنىمەن، ــ دېدى سەئىدخان هەسرەتلەنگەن هالدا. ئۇ ئالمالىقتا بۇ ئىنىسى بىلەن بىللە خەتنە تويى بولغان كۈنلەرنى، تاسادىپىي يولۇقۇپ قالغان كۆك بۆرىنى ئەسلىدى، ئۇ هەمە ئاكا ـ ئۇكىلىرىدىن خېلىل سۇلتانىنى ياخشى كۆرەتتى.

قاناتبەگ سەئىدخاننىڭ جىمىپ كەتكەنلىكىدىن ئۇنىڭ

ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ، «ئېيتمىسام بوپتىكەن» دەپ قالدى.

— شاھزادە، مېنىڭ ئاخسى ھاكىمى بايەزىدنىڭ قىزىغا قانداق بولۇپ ئۆيلىنىپ قالغانلىقىمنى بىلگۈڭىز كېلىدىغاندۇ؟ — دېدى قاناتبەگ ئۇنى قايغۇلۇق ئەسلىمىدىن شادلىق بېغىغا باشلاش ئۈچۈن.

سەئىدخان بىردىنلا بېشىنى كۆتۈرۈپ قىزىقىش نەزىرىدە ئۇنىڭغا قارىدى:

— مەنمۇ ھەيران، قانداق بولۇپ ئۇ زالىمنىڭ كۈيۈ ئوغلى بولۇپ قالدىڭىز؟ ئېيتىپ بېرىڭ، ئاغا.

— بۇ بىر ئاجايىپ ۋەقە، ئاللانىڭ تەقدىرى بىلەن سادىر بولغان ئىش، — دەپ سۆز باشلىدى قاناتبەگ، — شاھزادە، سىلى ئاشۇ يىلى بىزنىڭ باغقا تاسادىپىي كېلىپ كەتكەنلىرىدىن كېيىن، كۆڭلۈمگە سەردار بولۇش ئىشتىياقى چۈشتى. ئاتامنىڭ توسقىنىغا قارىماي ئاخسىغا بېرىپ، ھاكىم بايەزىدقا پىداكار نۆكەر بولۇش ئارزۇيۇم بارلىقىنى ئۇنىڭ ئوردا بېگىگە بىلدۈردۈم. ئۇ بوي - بەستىمگە قاراپ تەلىپىمنى قوبۇل قىلدى، شۇنىڭ بىلەن ئوردا نۆكىرى بولۇپ قالدىم. ھەقىقەتەن تىرىشىپ جەڭ ماھارىتىنى ئىگىلەپلا قالماستىن، ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلدىم. بۇنى بىلگەن بايەزىد مېنى ئوردا ساربىيىغا كۆزەتچى ياساۋۇل قىلىپ بەلگىلىدى. بىر كۈنى ئاتىسى يېنىغا كىرگەن گۈلسۈرۈخ بانۇنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئاشىق بولۇپ قالدىم. بۇنى ئۇ قىزغا بىلدۈرۈشۈم مۇمكىن ئەمەس ئىدى. پىراق ئوتىدا پۈچىلىنىپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ھاكىم بايەزىد بۇ قىزنى ئۆلۈمگە بۇيرۇدى، جاللات قىزنى ئېلىپ ماڭدى. ئاللا كۆڭلۈمگە بۇ قىزنى قۇتۇلدۇرۇش ئارزۇسىنى سالدى ...

قاناتبەگ باشتىن كەچۈرگەنلىرىنى سۆزلەپ بولۇپ، دېدى:

— كېيىن ئاخسى ھاكىمى بايەزىدنى شاھىبەگخان ئۆلتۈردى. بىزمۇ توي قىلىپ، بالىلىق بولۇپ بەختلىك ياشاۋاتىمىز،

شاهزاده. يللاردىن بېرى يوللىرىغا تولا قاراپ ئاتامنىڭ كۆزلىرى ئېقىپ كەتكىلى تاس قالدى.

تەقدىرنىڭ بۇ كارامىتىدىن هاياجانلانغان سەئىدخان گەپ قىلماي ئورنىدىن تۇرۇپ، ئانىسى بويىنىغا ئېسىپ قويغان تۇمارنى ئېلىپ قاناتبەگنىڭ بويىنىغا ئاستى:

ـــ خۇدا سىزنى دۇشمەن قەستىدىن ساقلىغاي. بۇ مېنىڭ سىزگە تۇتقان سۆيۈنچەم. ئانام دۇئاسى ئىجابەت بولۇپ سىلەر بىلەن يەنە كۆرۈشتۇم.

ـــ رەھمەت، شاهزادەم، ئوبدان ئارام ئالغايلا، ـــ قاناتبەگ مەمنۇن بولۇپ چىقىپ كەتتى.

سەئىدخان ئويلاپ يېتىپ ئۇزاقىچە ئۇخلىيالمىدى. كۆزى ئۇيقۇغا كەتكەندە ئانىسى تون كىيدۇرۇپ، بوۋاي ئات مىندۇرۇپ چۇش كۆردى ...

بۇ بوۋاينىڭ ئىسمى رەھىم، لەقمى بابا ئىدى. كىشىلەر ئۇنى رەھىم بابا دېيىشەتتى. ئەسلىي كاشغەرلىك بولۇپ، تىجارەت بىلەن ئەندىجانغا چىققاندا مانا شۇ باغ ئىگىسىنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىپ بۇ يەردە تۇرۇپ قالغانىدى. يەتتە پەرزەنت كۆرگەن بولسىمۇ، تۇرۇپ قالغىنى بىر ئوغۇل، بىر قىز ئىدى. سەئىدخان دەسلەپ بۇياققا كەلگەندىن تارتىپ ئۇنى غايىبانە كۆيۈ ئوغۇل قىلىۋالغانىدى. هەر كۈنى مۇشۇ تىلىكىنى ئاللادىن تىلەيتتى، ئاخىر تىلىكى ئىجابەت بولۇپ، سەئىدخان يەنە كەلگەندە تويىنى قانداقمۇ كېيىن سۈرسۇن؟

ئىككىنچى كۈنى باغاق تارقىتىلىپ، ئۇچىنچى كۈنى توي بولدى. نىكاه ئوقۇلۇپ، سەئىدخان بىلەن مەختۇمە قىز ۋىسالىغا يەتتى ...

ئون يەتتىنچى باب

جاسارەت ۋە ئاقىۋەت

1

سۇلتان مەھمۇدخان چاشگاھ ۋاقتىدا سەئىدخاننىڭ بىرمۇنچە ئادەمنى ئەكەتكەنلىكىدىن خەۋەر تاپتى. مەست بولۇپ كۆل بويىدا يېتىپ قالغان مەزبدبەگ موغۇلنى چاقىرتىپ كېلىپ شاپىلاق بىلەن ھوشىغا كەلتۈردى. ئاندىن ئۇستىگە ئۇچ سوغا ھاراق قۇيدۇردى، ئۇ يەنە ھوشىدىن كەتتى. قىلىچۋازلار ئىچىدە تەڭداشسىز سانالغان يۈزبېشى مەقسۇد ئەلى باتۇرنى سەئىدخاننى تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتتى. بۇ پاكار ئادەم ناھايىتى چاققان ئىدى. ئىز قوغلاشتا سۇلتان مەھمۇدخاننىڭ ئەسكەرلىرى ئىچىدە ئۇنىڭغا يېتىدىغىنى يوق ئىدى.

مەقسۇد ئەلى سەئىدخانلارنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ ئۇچ كۈندە ئۇنىڭغا يېتىشىۋالدى. ئۇ ئوت ـ چۆپلەر قويۇق ئۆسكەن ئېگىز دۆڭ ئۈستىدە تۇرۇپ چىغىر يولدا ئادەملىرىنى باشلاپ كېتىۋاتقان سەئىدخاننى كۆردى. ئۇلار قويۇق چاڭ چىقىرىپ ناھايىتى تېز كېتىۋاتاتتى. مەقسۇد ئەلى دۆڭدىن چۈشكۈچە سەئىدخان ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى ئاتلىرىنى ئۇچقاندەك چاپتۇرۇپ كۆزدىن غايىب بولدى.

مەقسۇد ئەلى سىپاھلىرى بىلەن شۇنچە تېز ماڭغان بولسىمۇ يېتىشەلمىدى. بىر ئاچالغا كەلگەندە يول ئىككىگە ئايرىلدى.

«قايسى تەرەپكە كەتكەندۇ؟ ــ مەقسۇد ئەلى ئىككى يولغا كۆز سېلىپ ئويلىنىپ قالدى، ــ ئوڭ تەرەپتىكى يول بىلەن ماڭسا

سەمەرقەنتكە، سول ياندىكى يول بىلەن ماڭسا ئەندىجانغا، شۇنداقلا موغۇلستانغىمۇ ئۆتكىلى بولىدۇ. مەن بۇ يوللاردا كۆپ ماڭغان، ناھايىتى مۇشەققەتلىك يول...» ئۇ ئويلاپ قېلىپ، «سەئىدخان چوقۇم سول ياندىكى يول بىلەن ماڭدى، دەپ جەزم قىلدى ۋە شۇ يول بىلەن ماڭماقچى بولۇپ ئاتىنىڭ بېشىنى بۇرىدى ـ يۇ، يەنە توختاپ ئاتتىن چۈشتى. ئۇ ئىككى سەرۋازنى سودىگەر قىياپىتىدە ياساندۇرۇپ:

ـــ سەئىدخان چۈشكۈن قىلغان يەرنى كۆرۈۋېلىپ دەرھال قايتىڭلار، بىز مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇرىمىز. سەئىدخاننىڭ چۈشكەن يېرىنى بىلەلمەي كەلسەڭلار يارىماس بېشىڭلارنى قولتۇقۇڭلارغا قىستۇرۇپ ئۇ دۇنياغا يولغا سېلىپ قويىمەن، ـــ دەپ ئىككى يولغا ماڭدۇردى. ئۆزى ھارغان سىپاھلىرى بىلەن بۇ يەرنى قونالغۇ قىلىپ تاماق يەپ، شاراب ئىچىشكە تۇتۇندى. شىركەيپ بولغان مەقسۇد ئەلى ئاتقا غانجۇغىلىۋالغان راۋابنى ئېلىپ چالدى. تۆت كۈن ئۆتتۈپ، ئەندىجان تەرەپكە باردىغان يول بىلەن كەتكەن سىپاھ يېنىپ كەلدى. ئۇ:

ـــ مەن مېڭىپ ئىككىنچى كۈنى كەچتە سەئىدخانلارغا يېتىشىۋالدىم. ئۇلارنىڭ قارىسىغا ئەگەشتىم، كېچىسىمۇ توختىماي ماڭدى. ئەتىسى قاق چۈشتە جەيھۇن دەرياسىنىڭ ئۇ قېتىدىكى باغقا چۈشكۈن قىلدى. يېرىم كۈن ئۆتسىمۇ يولغا چىقمىدى. ئارقامغا يېنىپ ھېچ يەردە توختىماي كېلىشىم، سەردار، ـــ دەپ ئاتتىن چۈشتى.

ـــ بۇ سۆزۈڭ راستمۇ؟ ـــ سوربىدى مەقسۇد ئەلى.

ـــ خۇدا ھەققى، راست.

ـــ ئاتلىنىڭلار، ـــ مەقسۇد ئەلى بىرىنچى بولۇپ چىلان تورۇققا مىندى.

مەقسۇد ئەلىنىڭ ئادەملىرى كۈن پېتىشقا ئارغامچا بويى قالغاندا يىراقتىن بىر توپ ئادەمنىڭ تېز كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ توختاشتى. «بۇ دەل سەئىدخاننىڭ ئادەملىرى، مەن ئۇنى

تۇتۇپ سۇلتان مەھمۇدخان ئالدىغا ئېلىپ بارىمەن» دەپ ئويلىغان مەقسۇد ئەلى ئات چاپتۇرۇپ قىيا چىغىر يول بىلەن يار ئۇستىگە چىقتى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى بىلەن سىپاھلار ھۇجۇمغا ئۆتتى.

2

كېلىۋاتقان بىر توپ كىشى ھەقىقەتەن سەئىدخاننىڭ ئادەملىرى ئىدى.

سەئىدخان توي ئەتىسى ناھايىتى خۇشنۇد ھالدا ئورنىدىن تۇرغانىدى. غۇسۇل قىلىپ ھۇجرىغا كىرىپ تۇرۇشىغا قېيىنئاكىسى ئۇنى چاقىردى. سەئىدخان نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ ھويلىغا چىقىشىغا قاناتبەگنىڭ يېنىدا جىددىيلىشىپ تۇرغان خوجا ئەلى سالام بەردى.

— ئەندىجاندىن قاچان كەلدىڭىز، ئاغا؟

— كېچىچە مېڭىپ ھازىر كېلىشىم، شاھزادە. دەرھال بۇيرىدىن كەتمىسەك جانىبېككە ئەسىر بولۇپ قالىمىز.

— زادى نېمە ئىش بولدى، ئاغا؟ — ئالدىراپ سورىدى سەئىدخان.

— ئەندىجان شەھىرىگە بېرىپ خاتا قىپتىمەن، شاھزادە، — دەپ گەپ باشلىدى خوجا ئەلى، — ئىلگىرى جانىبېك سۇلتانىنىڭ خىزمىتىنى بەجاىدىل قىلغىنىم ئۈچۈن بىزنى بوغۇلىستانغا يولغا سېلىپ قويىدۇ دەپ خام ئويلاپتىكەنمەن. ئۇ سۆزۈمنى ئاڭلاپ، «سەئىدخاننى قويۇپ بېرىپ شاھىبېككە ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ قويغانىدىم، ئەمدى ئالدىمغا كەپتۇ، ئۇنى تۇتۇپ گۇناھىمنى يۇيىدىغان بولدۇم» دېمەسمۇ، ئاغزىمدىن كىرگەن بىر ئوت تاپىنىمدىن چىقىپ كەتتى.

جانىبېك مېنى خەۋەر يەتكۈزگىلى كەلدى دەپ قالغان چېغى، «تاڭ ئاتقۇچە ئوبدان ئارام ئال، سۇبھى يورۇشىغا بەش يۈز سىپاھنى ئېلىپ بېرىپ سەئىدخاننى تۇتۇپ ئالدىمغا ئەكەل!»

دەپ بۇيرۇدى. مەن ماقۇل بولۇپ، چاندۇرماي ئۇنىڭ ساريىدىن چىقتىم. ئىككى جام شاراب ئىچىپ مەست بولغان قىياپەتتە يېتىۋالدىم. مۇلازىم، ياساۋۇللار ئۇيقۇغا كەتكەندە تىۋىش چىقارماي ئاتنى مىنىپ چاپقىنىمچە كەلدىم. دەرھال يولغا چىقايلى.

— چۇشەندىم، ئاغا. ئادەملىرىمىزنى سەپراس قىلىڭ، ھازىر چىقاي.

سەئىدخان تۇنجى كېچىنى بىللە ئۆتكۈزگەن خوتۇنى مەختۇمە قۇيۇپ بەرگەن بىر جام شەربەتنى ئىچىپ، ئۇنىڭ بىلەن قىيمىغان ھالدا خوشلاشتى. قېيىنئاتىسى دۇئا قىلىپ ئۇزاتتى. قاناتبەگ خېلى يەرگىچە ئۇزىتىپ باردى.

— جانىبەك سىپاھلىرىغا سەئىدخاننى كۆرمىدۇق دېگەن سۆزدىن باشقا گەپ قىلماڭلار، — دەپ ئېتىغا قامچا ئۇرغان سەئىدخان بىر يېرىم كۈن مېڭىپ، باراقسان ئۇجمە دەرىخى كۆرۈنۈپ تۇرغان يارغا يېقىنلاشتى - دە، ساداقتىن ئېتىلغان ئوقتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ئاتنىڭ باغرىغا تاشلاندى. يەنە ئۆزىنى رۇسلاپ قىلىچىنى قىنىدىن سۇغۇرغىنىچە، دېۋەيلەپ كېلىۋاتقان مەقسۇد ئەلىنىڭ سىپاھلىرىغا قاراپ ئات سالدى. شۇ چاغدا يەلكىسىگە يانىڭ ئوقى تەگدى. خېلىلا ئۇزاپ كەتكەن سەئىدخانغا ئوق تەگكەنلىكىنى خوجا ئەلى بىلمەي قالدى. شۇڭا، ئۇ سىپاھلارنى باشلاپ سەپ تۇزۇپ جەڭگە ئاتلاندى، يار ئۇستىدىن چۇشكەن دۇشمەنگە ئالدىنى توسۇپ زەربە بەردى.

— باھادىرلار ! دۇشمەننى قاچۇرۇپ قويمايلى ! ئىككى ياندىن باسماقداپ تىرىك تۇتايلى. بىرسىمۇ قېچىپ كەتمىسۇن دەپ ۋارقىراپ، گاھ قىلىچ، گاھ نەيزە بىلەن مەقسۇد ئەلى سىپاھلىرىدىن بىرقانچىنى تىك موللاق چۇشۇردى. بۇنىڭ بىلەن روھلانغان قاچقۇنلار بىر سائەتكە قالماي تۆت تەرەپتىن قورشاپ مەقسۇد ئەلىنى بىر بۆلەك سىپاھلىرى بىلەن تىرىك تۇتۇۋالدى.

ئوق سەئىدخانىڭ ئوڭ تاغىقىنى چېقىۋەتكەنىدى. ئاغرىق

جان ـ جېنىدىن ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، جەڭ قىلىۋاتقان ئادەملىرىنى تاشلاپ يوشۇرۇنۇشنى خالىمايمەن، سول قولىغا قىلىچ ئېلىپ ئاتنى كەينىگە بۇرىدى. دەرەخ كەينىگە يوشۇرۇنۇۋېلىپ ئوقيا بىلەن خوجا ئەلىنى ئاتماقچى بولغان دۇشمەننىڭ قولىغا قىلىچ ئۇردى. شۇ ئاردا ئۆزىنىڭ چېكىسىگە دۇشمەن ئومۇتى تەگدى. ئۇ بېشى ئايلىنىپ، ئاتتىن يىقىلىپ چۈشمەسلىك ئۈچۈن ئېگەرنىڭ تۇمشۇقىنى چىڭ تۇتۇۋالدى. خوجا ئەلى دەرھال يېتىپ كېلىپ:

— شاھزادەم، مانا بۇ دۇشمەنلەرنىڭ سەردارى، — دېدى باغلانغان مەقسۇد ئەلىنى ئەكېلىپ تىزلاندۇرغىنىچە.

سەئىدخان ئۈنىڭ باشتىن ـ ئايىغىچە سەپسېلىپ چىقتى.

— ماھىر مەرگەن ئىكەنسەن، قەيەرلىكسەن؟

— كاشغەرلىكمەن، — جاۋاب بەردى مەقسۇد ئەلى.

— بۇ يەرلەرگە قاچان كېلىپ قالغان؟

— سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنىڭ سەرۋازلىرىدىن ئىدىم. ئۇ بۇ تەرەپكە ھۇجۇم قىلىپ كەلگەندە قېچىپ، سۇلتان مەھمۇدخاندىن پاناھ تىلەپ، ئۈنىڭ خىزمىتىدە قالغانىدىم.

— ئىسمىڭ نېمە؟

— مەقسۇد ئەلى.

سەئىدخان ئاغرىق ئازابىغا قارىماي ئاتتىن چۈشۈپ ئۈنىڭ قولىنى يەشتى.

— مەقسۇد ئاكا، بىز بىر يۇرتلۇق بولمىساقمۇ دىندىداش، ۋەتەنداشلاردىن، ئادەملىرىڭنى ئەكەت. تاغام سۇلتان مەھمۇدخان مېنى ئېلىپ قالمەن دەپ ئاۋارە بولمىسۇن.

مەقسۇد ئەلى چىرايى بوزىرەك سارغىيىپ كەتكەن سەئىدخانغا قاراپ تۇرۇپ بىردىنلا تىزلاندى.

— شاھزادە، مەن گۇناھكار، سىلىگە ئوق ئاتقان مەن، مېنى جازالىسىلا. سىلىنىڭ جاسارەتلىرى مېنى قايىل ۋە مايىل قىلدى.

— ئاكا، بىز بىر - بىرىمىزگە دۇشمەن ئەمەس، قانداقمۇ دىنداش ئادەملەر بىر - بىرىگە دۇشمەن بولسۇن؟ سەن ئوقۇتقۇچى ئۆز ئىختىيارىڭ بىلەن ئاتمىغان، گۇناھكار باشقا كىشى. ئورنۇڭدىن تۇر، مەقسۇد ئەلى ئاكا.

بۇ چېۋەر مەرگەن ئورنىدىن تۇرۇپ قان چىقىپ تۇرغان سەئىدخانىڭ تاغىقىغا قارىدى.

— يامان بوپتۇ، شاھزادە، ئوق ئاغاقلىرىدا سۇنۇپ قاپتۇ، ئېلىۋەتمىسەك بولمايدۇ.

— كېتىۋېتىپ ئوقنى تارتىپ ئېلىۋەتكەنىدىم، سۇنۇقى قالغان بولسا كېرەك. ساڭا رۇخسەت، ھەمراھلىرىم ماڭا ياردەملىشىدۇ.

— ياق، شاھزادە، ئەمدى كەتمەيمەن. يانلىرىدا قېلىشىمغا رۇخسەت قىلسىلا، — مەقسۇد ئەلى ئىككىنچى قېتىم تىزلاندى.

— ئاللا رەھمەت قىلسۇن، — سەئىدخانىڭ ئاۋازى بوش چىقتى.

ئاغرىقتىن سەئىدخانىڭ چىرايى غەلىتە بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنى قېيىن دەرىخىنىڭ تۇۋىگە تۆشەك سېلىپ ياتقۇزۇشتى. تومۇز ئىسسىقى لاۋۇلداپ تۇراتتى. سەئىدخان ھوشىدىن كەتتى. ئىسسىتمىسى ئۆرلەپ چىلىق - چىلىق تەر ئىچىگە غەرق بولۇپ ياتقان شاھزادىگە قاراپ تۇرغان خوجا ئەلى:

— ۋاي ئاللا، ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — دەپ يىغلاپ تاشلىدى.

— بۇنىڭ ئامالى بار، — دېدى مەقسۇد ئەلى، — ئىككى ئادەم چۇچۇكبۇيا، ئەمەن، ئىتئۇزۇمى تېرىپ كەلسۇن. بىر ئادەم توغراق قوۋزىقى كۆيدۈرۈپ، ساپ كۈلىنى پاكىز قاچىغا ئېلىپ قويسۇن. يەنە ئىككى ئادەم يېقىن ئەتراپتىكى بۇلاق سۇيىدىن ئەكەلسۇن. مەن ھازىر شاھزادىنىڭ تاغىقىدىن يا ئوقنىڭ ئەكەلسۇن. سۇنۇقىنى ئالىمەن. شاھزادەم بەرداشلىق بېرەلەرمىكىن؟ ئارىمىزدا قارىي بولسا قۇرئان ئوقۇپ دەمسە قىلىپ بەرسۇن.

مەندە مەجۇن بار، شاھزادىنىڭ قىزىتمىسى سوۋۇغاندىن كېيىن مەجۇننى ئىچۇرۇپ ئوق سۇنۇقىنى ئېلىۋېتىمەن.

خوجا ئەلى چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ ياتقان شاھزادىگە قارىغىنىچە ھاسىراپ تىنىپ، بىرقانچە كىشىنى مەقسۇد ئەلى دېگەن نەرسىلەرنى تېز ئەكېلىشكە ئەۋەتىۋېتىپ، دېدى:

— ئوقنى ئالالارسىزمۇ، ئەندىشە قىلمۇڭ.

— ئاللا بىزگە مەدەتكار، — مەقسۇد ئەلى باشقا سۆز قىلماي شاھزادىنىڭ چېكىسىدە ئويۇپ قالغان قاننى ياغلىقى بىلەن ئېرتتى.

— يېڭى خام تېپىلارمۇ؟

— بىز ئىسسىقكۆلدىن مېڭىش ئالدىدا بىر سودىگەردىن ئوبدان توقۇلغان كاشغەر ماتاردىن خېلى كۆپ ئالغانىدۇق. شۇ بولارمۇ؟ — دېدى خوجا ئەلى، مەقسۇد ئەلى بېشىنى لىڭشىتقاندىن كېيىن خوجا ئەلى ئاتقا ئارتىقلىق ماتادىن بىر توپ ئالدى.

— بولىدىكەن، نېپىز، سىپىتا توقۇلغانكەن. دادامۇ ماتا توقۇيتتى، ماڭىمۇ توقۇشنى ئۆگىتىپ قويغان.

مەقسۇد ئەلى سۆزلەپ ياش ئەگىگەن كۆزلىرىنى قولى بىلەن سۈرتۈپ ئاپپاق ماتانى يىرتتى.

— سۇ ئەكەلدۇق. ئاۋۇ قارىيىپ تۇرغان بوستانلىقتا بىرنەچچە بۇلاق تاپتۇق، سۇيى مۇزدەك ھەم تاتلىق ئىكەن، — دېدى ئىككى چېلەكتە سۇ ئەكەلگەن يۈسۈپ دېگەن بىرسى. بۇ كوسا ئادەم سەئىدخانىڭ ئاشپىزى ئىدى.

— شاھزادە قانداقراق؟ — سورىدى ئۇ.

— ئەمدى ياخشى بولدى، شاھزادىنىڭ ياخشىلىنىشى سۇنى ئۈزۈلدۈرمەي توشۇشىڭىزغا باغلىق، — جاۋاب بەردى مەقسۇد ئەلى.

— يۇمىلاپ بولسىمۇ توشۇيمەن.

مەقسۇد ئەلى سۇپسۈزۈك سۇغا خامنىڭ بىر پارچىسىنى

چىلاپ، سەئىدخاننىڭ قان چاچرىغان يۈز ۋە بويۇنلىرىنى ئېرىتتى. يەنە بىر پارچىسىنى ئۇنىڭ پېشانىسىغا قويدى. دەمۇدەم ئېلىپ كېلىنگەن بۇلاق سۇيى سەئىدخاننىڭ ئىسسىتمىسىنى ئاستا ـ ئاستا چۈشۈردى. ئۇ ئاخىر كۆزىنى ئاچتى.

ـــ ئانا، ئانا ... ماڭا دۇئا بەرسىلە، ئانا ...

ـــ ئۇ چۈشەكەۋاتىدۇ. توختاڭلار، ئۆزىگە كېلىۋالسۇن، دەررۇ ئوقنىڭ سۇنۇقىنى ئېلىۋەتمىسەم بولمايدۇ. ئەكەلگەن چۈچۈكبۇيا، ئىتئۈزۈمى، ئەمەننى ئايرىم ـ ئايرىم قاينىتىپ قاچىغا قۇيۇپ ئەكېلىڭلار، ـــ دېدى مەقسۇد ئەلى، خوجا ئەلى ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى ئىككى نۆكەر بىللەن ئورۇنلاشقا كىرىشتى.

مەقسۇد ئەلى خامنى ئون بەش قېتىمچە يەڭگۈشلەنگەن مۇزدەك بۇلاق سۇيىگە چىلاپ سەئىدخاننىڭ پېشانىسىغا قويۇپ، گەجگە، بويۇن، قۇلاق تۈۋىنى سۈرتۈپ، يىرىك قارا چاچلىرىغا سۇ تېمىتتى. ئۇنىڭ قىزىتمىسى چۈشۈپ بەدەن ھارارىتى نورماللاشتى. ئۇ سەئىدخاننىڭ چېكىسىنى تاڭغاندىن كېيىن:

ـــ ئەمدى ئوقنىڭ پارچىسىنى ئالىمىز، ـــ دېدى خەنجىرىنى بىلەيگە سۈركەپ. قاچىغا قۇيۇپ ئەكەلگەن ئەمەن، چۈچۈكبۇيا، ئىتئۈزۈمنىڭ سۇيىگە خامنىڭ كىچىك بىر پارچىسىنى سېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن خەنجەرنى پاكىز سۈرتتى، ئاندىن قويندىن بىر كىچىك شىشىنى ئالدى. بۇنىڭدا كۆكنارىدىن ياسالغان مەجۇن بار ئىدى. ھېلىقى خەنجەرنىڭ ئۇچى بىلەن مەجۇندىن گىلاستەك ئېلىپ سەئىدخاننىڭ ئاغزىغا سالدى. ھەسەل ئارىلاشتۇرغان بۇ شىرىن مەجۇن ئۇنى مايدەك ئېرىتىپ بىھوش قىلىۋەتتى.

ـــ ياخشى بولدى، ئەمدى ئېلىشنى باشلايمەن.

مەقسۇد ئەلى سەئىدخاننى دۇم قىلدى. يانىڭ ئوقى قۇلاقلىق بولغاچقا، تارتىۋالغاندا تاغاقنى چېقىۋەتكەنىدى.

ـــ شاھزادە ئاغرىقا قانداق چىدىغاندۇ؟ يا ئاللا، قاراپ

بېقىڭا، سۇنۇپ قالغان ئوقنىڭ ئۇچىنى كۆردىڭىزمۇ؟
خوجا ئەلى قاراپ تاغاقنى يېرىپ تاشلىغان قۇيۇچ① ئوقنىڭ سۇنۇقىنى كۆردى.
— يائاللا، قانداقمۇ ئالارسىز، بۇرادەر؟
— ئاللا ئۆزى مەدەتكار.
تاشنى كەسسە بىسى يانمايدىغان ئىنتىمىك خەنجەرنى قولىغا ئالغان مەقسۇد ئەلى ئوق كىرىپ كەتكەن تاغاقنىڭ گۆشلىرىنى پەم بىلەن كەستى. سەئىدخاننىڭ چىشلىرى كىرىشىپ، لەۋلىرى كۆكىرىپ كەتتى. قاتتىق تۇرۇلگەن مۇشتى خوجا ئەلىنىڭ تىزىغا تىرەلگەندى. گەرچە بەھوش قىلىنغان بولسىمۇ، تېنى كېسىلىشكە باشلانغان ھامان ھوشىغا كەلگەندى. ئاغرىقتا چىداپ ئۇن چىقارمىدى، چېكىلىرىدىن بۇزۇلداپ تەر قۇيۇلدى. خەنجەرنى ئالماشتۇرۇپ تاغاقنى كېسىپ ئوق سۇنۇقىنى ئېلىۋاتقان مەقسۇد ئەلىمۇ ئاچچىق تەرگە چۆمۈلگەنىدى. قان چىقىپ تۇرغان يەرگە توغراق كۇلىنى باساتتى. ئاخىر خەنجەرنىڭ ئۇچى بىلەن ئوق سۇنۇقىنى تارتىپ چىقاردى. ئوقنىڭ ئۇزۇنلۇقى بارماقچىلىك كېلەتتى. سەئىدخان پۈتىنى بىر يېغىپ ئۇزارتتى، كۆزلىرىنى ئېچىپ يەنە يۇمۇۋالدى.
— ئۇھ، ئەمدى بولدى... — دېدى مەقسۇد ئەلى قان چىقىپ تۇرغان يەرگە توغراقنىڭ كۇلىنى بېسىپ.
كۇن پېتىشقا نەيزە بويى قالغاندى. مەقسۇد ئەلى تاغاق ئاستىغا قادىلىپ قالغان ئوق سۇنۇقىنى ئېلىش ئۈچۈن بەش سائەتچە ھەپىلەشتى.
مەقسۇد ئەلى قاتتىق چارچاپ كەتكەن بولسىمۇ، قانىنىڭ توختىغانلىقىنى كۆرۈپ ھاردۇقى چىققاندەك يېنىكلەپ قالدى. سەئىدخانمۇ ئاغرىقنىڭ پەسەيگەنلىكىنى ھېس قىلدى.
— سۇ ... سۇ ...: دېدى سەئىدخان قۇرۇپ گەز باغلاپ كەتكەن

---

① قۇيۇچ — پولات.

لەۋلىرىنى تەمشىپ، خوجا ئەلى بۇلاق سۇيىنى بىر جامغا قۇيۇپ ئۇنىڭغا ئىچۈردى.

— سەل قېتىشقاندىن كېيىن چۈچۈكبۇيا سۇيى بىلەن توغراق كۈلىنى يۇيۇپ چىقىرىۋېتىپ تېڭىپ قويسام، ئىنشائاللا، ئۇزاققا قالماي سەللىمازا بولۇپ كېتىلا، شاھزادە، — دېدى مەقسۇد ئەلى، — ئەمدى تاماق يەۋالسىلا.

— خۇدا ساڭا رەھمەت قىلسۇن، مەقسۇد ئاكا.

سەئىدخان ئالدىغا سېلىنغان داستىخاندىكى شورپىغا ئاستا قول ئۇزارتتى ...

3

ئادەمنىڭ تېنى گۆش ۋە ئۇستىخاندىن پۈتكەن بولسىمۇ، قايتماس ئىرادىلىك بولغاندىلا پولاتنىمۇ ئېگىۋېتەلەيدۇ، تاشنى سۇندۇرالايدۇ، يىلان - چايانلارنىڭ نەشتەرلىرىگە بەرداشلىق بېرەلەيدۇ، دېگىننىنى قىلالايدۇ. ئىرادىسى ئاجىزلار پولاتقا تېگىپ كەتسە قولىنى ناكار قىلىۋالىدۇ، تاشقا ئۇسۇپ بېشىنى يېرىۋالىدۇ، يىلان - چايانلارنىڭ چېقىۋېلىشىدىن قورقۇپ ئەنسىرەپلا تۇگىشىپ كېتىدۇ، ھېچ ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالمايدۇ.

خېلىلا قانسىراپ كەتكەن شاھزادىنى ئىرادىسىلا ئورنىدىن تۇرغۇزدى.

— بۇ يەردە كۆپ تۇرساق بولمايدۇ، ھازىرچە يەتتىسۇغا بېرىپ تۇرايلى، — دېدى ئۇ ۋە تەستە ئۆزەڭگىگە پۈتىنى ئالدى. مەقسۇد ئەلى ئۇنىڭ ئات مىنىشىگە ياردەملەشتى.

— شاھزادە، ئاستىراق ماڭسىلا، تېڭىق بوشاپ كەتمىسۇن.

سەئىدخان ئاتنى يورغىلىتىپ بىر خىل سۇرئەتتە ماڭدى. لوقۇلداپ ئاغرىپ تۇرغان تاغىقىنى پات - پات سىلاپ قويياتتى. ئۇ يول بويى پەقەت شورپا سۈيىگە نان چىلاپلا يېدى. يىلىكلىك

سۆڭەكنىڭ شورپىسى كېسىلگەن يەرنىڭ ئەتلىنىشىگە پايدىلىق بولغاچقا، ئۇ باشقا تاماقنىمۇ تەلەپ قىلمىدى.

يەتتىسۇغا كەلگەندە بۇ يەردىكى خەلق ياردىدار شاھزادىنى ھۆرمەت بىلەن كۈتۈۋالدى. بىر ئايدىن كېيىن ئانىسى نەجىبە سۇلتان خېنىمنىمۇ يەتتىسۇغا كەلدى. بۇ چاغدا سەئىدخان خېلى ئوڭشىلىپ قالغان، ئەمما تاغىقى يەنىلا ئاغرىپ تۇراتتى.

كۈز ئۆزۈمنىڭ غۇر - غۇر شامىلى بىلەن تىنچ ئۆتتى، قىشمۇ قار - شىۋىرغان بىلەن جىمجىتلا چىقىپ كەتتى. باھار شامال ۋە خۇش پۇراق گۈللىرى بىلەن قىلىچ كۆتۈرگەن سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كەلدى.

سەئىدخانمۇ ساقىيىپ كەتكەنىدى. چوڭ خان ياش شاھزادىلەرنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ ئىسسىقكۆلگە قايتتى. ئۇ ھېچ بولمىسا يەتتىسۇغا بولغان ھۆكۈمرانلىقىنى ساقلاپ قالماقچىدى. شۇ سەۋەبتىن لەشكەر تارتىپ يازدا يەنە كەلدى، يەنە زەربە يېدى. ئۇ جەڭگە يارامسىز، قىمىز - شاراب ئىچىشكە ماھىر سۇلتان ئىدى. مەست بولغان چېغىدىلا باتۇر، زېرەك بولۇپ قالاتتى ھەم جەڭگە ئاتلىناتتى. كۈز پەسلى كىرىش بىلەن تەڭ ئۇ يەنە لەشكەر تارتىپ يەتتىسۇغا كەلدى. بۇ نۆۋەت ئەسكەرلىرىنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمى جەڭدە ئۆلدى ۋە ساقلىرى ئەسىرگە چۈشتى. ئۆزى قالغان ئادەملىرى بىلەن قېچىپ ئاران قۇتۇلدى.

— ھۇ ھارىمىلار ! سۇلتان تاغاڭلار سىلەرنىڭ ئەدىپىڭلارنى بەرمەي قويمايدۇ. مەن شاھىبەگخان ئالدىغا بارىمەن.

ئۇ ئىسسىقكۆلدىمۇ تۇرماي تاشكەنتكە يول ئالدى، خوجەندكە كەلگەندە شاھىبەگخان قوشۇنلىرىغا ئۇچرىدى.

— مەھمۇدخان، سېنىڭ پاناھ تىلەپ كەلگىنىڭ يالغان، پەيت كۈتۈپ خارەزىم خانلىقىنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولغىنىڭ راست، بىر نۆۋەت ياخشىلىق قىلىپ قويۇپ بەردىم، يەنە ياخشىلىق قىلىشىم ئۈز دۆلىتىمنىڭ زاۋال تېپىشىغا سەۋەب

بولىدۇ. جەددى ـ جەمەتىگىمۇ ۋاپا قىلمىدىگ، ماڭىمۇ ۋاپا قىلمايسەن. ئەمدى ياردىماس بالىلىرىگ بىلەن گۆرده ئارام ئال، ـــ شاھىبەگخان بەش ئوغلى بىلەن ئالدىدا تەزىم قىلىپ تۇرغان سۇلتان مەھمۇدخانغا ئالايدى ۋە ياساۋۇللىرىغا بۇيرۇپ، بۇ مەغرۇر پادىشاھنىگ يالۋۇرۇشلىرىغمۇ قارىماي، خوجەند دەريasi بويىدا بەش بالىسى بىلەن قەتل قىلدى. بۇ پاجىئەلىگ ئاقىۋىتى «لەبى دەريasi خوجەند» سۆزى بىلەن تارىخ بەتلىرىگ ئورۇن ئالدى.

بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان سەئىدخان قاتتىق قايغۇردى، ئەمما ھەسرەت بىلەن باغرى پۈچىلانغان ئانىسىغا بىلدۇرمىدى. ئۇ نەجىبە سۇلتان خېنىمنى يەتتىسۇدا قالدۇرۇپ، ئىسىستقكۆل دىيارىنىمۇ ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا ئالدى ۋە موغۇلىستانغا پادىشاھلىق قىلىۋاتقان ئاكىسى مەنسۇرخانغا ئەھۋالنى بايان قىلىپ مەكتۇپ ئەۋەتتى. باش باھاردا بۇغداي مايسىلىرى يەردىن ئەمدى باش كۆتۈرۈپ چىققان مەزگىلده سۇلتان مەنسۇرخاندىن جاۋاب مەكتۇپ كەلدى. سەئىدخان ئالدىراپ ئېچىپ ئوقۇدى:

بىسمىللاھىر رەھمانىررەھىم، ئاللا پۈتۈن ئالەمنىگ ئىگىسى. ئىنىم سەئىدخان، موغۇلىستانىنىگ ئىگىسى مەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق موغۇلىستانغا تەۋە يەتتىسۇ، ئىسىستقكۆل دىيارىنى ئىگىلىۋاپسەن. تاغام سۇلتان مەھمۇدخانىنىگ ئۆلۈمىگە سەۋەبچى بوپسەن. ئەگەر ساداقنى بوينۇڭغا ئېسىپ ئالدىمغا كەلسەڭ گۇناھىڭدىن ئۆتۈپ، ئەمرلىك مەنسىپىنى بېرىمەن. بويۇن تولغساڭ ياخشى ئاقىۋەت كۆرمەيسەن.

موغۇلىستان خانى مەنسۇرخان

ھىجرىيە 904 ـ يىلى① رەبىئۇلئەۋۋەلنىڭ 7 ـ كۈنى.

---

① ھىجرىيە 904 ـ يىلى ـــ مىلادىيە 1499 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

— ئاكام ئۆزىنى بىلەلمەي قاپتۇ، تۆھمەت قىلىپ بىزنى كۆزدىن يوقاتماقچى ئوخشايدۇ. ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇشۇم كېرەك، — دېدى سەئىدخان ئاچچىقلانغىنىچە.

يەتتىسۇدا ئۇجمە پىشقاندا سۇلتان مەنسۇرخانىنىڭ نۇرغۇن لەشكەر بىلەن يولغا چىققانلىقى توغرۇلۇق ئايغاقچىلار خەۋەر يەتكۈزدى. سەئىدخان مىڭدىن كۆپرەك لەشكەر بىلەن ئاتلىنىپ ئەۋلىيائاتاغا يېقىن چارۇن ـ چالاك دېگەن يەردە موغۇلىستان سىپاھلىرى بىلەن ئۇچراشتى. سەئىدخاننىڭ قوشۇنىدىن يىگىرمە، ئوتتۇز ھەسسە كۆپ بولغان مەنسۇرخانىنىڭ لەشكەرلىرى تەرەپ ـ تەرەپتىن ئۇلارنى قورشىۋالدى. سەئىدخان قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ دەم سولغا، دەم ئوڭغا شىلتىپ جەڭ قىلىپ قورشاۋنى بۆسۈپ چىقتى. خوجا ئەلى، مەقسۇد ئەلى ئۇنىڭدىن زادى نېرى بولمىدى. مەنسۇرخان بۇ ئىنىسىنى ئۆلدىگە چىقىرىۋېتىپ، يەتتىسۇ ۋە ئىسسىقكۆل دىيارىنى ئىگىلىۋالدى. ئەمما، ئۇزاققا قالماي مىرزا ئابابەكرى بۇ يەرگە لەشكەر تارتىپ كەلدى. مەنسۇرخان ئۆلەر ـ تىرىلمىشىگە قارىماي موغۇلىستانغا قېچىپ كەتتى.

4

قورشاۋدىن مىڭ تەسلىكتە قۇتۇلۇپ چىققان سەئىدخان چېلەك يېزىسىغا كەلگەندە قارا تەرگە چۆمگەن ئېتى مۇدۇرۇپ يىقىلىپ شۇ يەردىلا جان بەردى. ئىككى قەدەم ئالدىغا مولاق ئېتىپ چۈشكەن شاھزادە توپىسىنى قېقىپ ئورنىدىن تۇردى.

كۈن پېتىشقا ئاز قالغاندى. گۈگۈم ئالاتاۋ باغرىغا قارا كۆلەڭگىسىنى يايدى. خوجا ئەلى سەئىدخانغا ئۆزىنىڭ ئاق قاشقا تورۇقىنى بېرىپ، ئۆزى يېتىلمۇالغان قارا بويۇن جەدىنى مىنىۋالدى.

— بۇ نەس باسىدىغان يەر ئوخشايدۇ، تۇرمايلى، يېقىنراق بىر

قىشلاقتا بېرىپ ئارام ئالايلى، شاھزادەم، ــ دېدى ئۇ. سەئىدخان باش لىڭشىتىپ قويدى. ئەللىككە يېقىن ئادەم ھارغان، ئاچقان ھالدا ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ ماڭدى. ئاشپەز يۇسۇپ بىرنەچچە كىشىنى ئېلىپ بۇرۇنراق يۇرۇپ كەتتى. شامدىن ئۆتكەندە بىر يايلاققا يېتىپ كېلىشتى. ئاشپەز يۇسۇپنى كۆرگەن سەئىدخان مۇشۇ يەرگە چۈشۈپ دەم ئېلىشنى بۇيرۇدى.

بۇ يايلاقتا ئوتتۇزدەك ئاقئۆي بار ئىدى. ئاقساقىلى رەھمباي دېگەن گەۋدىلىك قازاق ئىكەن.

ــ خان كەلدى، سىزگە قوناق بولماقچى، ئاقساقال، ــ دېدى خوجا ئەلى.

ــ خانىمىزدىن باش ئايلانسۇن، چۈشۈڭلار، ــ دېدى ئاقساقال ئالچاڭلاپ بارغىنىچە سەئىدخان بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ. ئۇ خانىنى ئۆز ئۆيىگە باشلىدى، ئۇنىمىغىنىغا قويماي ئۈچ قوي سويۇپ، ياتقۇ مەھەلدە پىشۇرۇلغان گۆشنى لېگەنلەرگە ئېلىپ، ئاقئۆيلەرگە تارقىلىپ ئولتۇرغان سەئىدخانىڭ ئادەملىرى ئالدىدا قويدى. قىمىز ئىچمىگىنىگە ئۇزاق بولغان سەئىدخانىڭ كۆڭلى يايراپ قالدى.

ئۇلار قەھرىتان قىشنى بۇ يەردە ئۆتكۈزدى. كۆكلەمنىڭ غۇر - غۇر شاماللىق ئەتىگىنى خوجا ئەلىگە چاچ - ساقىلىنى ئالدۇردى. ئاشپەز يۇسۇپمۇ ئون نەچچە ئادەمنىڭ چاچ - ساقىلىنى ئالدى. قالغانلار بىر - بىرىنىڭ ساقىلىنى ئېلىشىپ يول تەييارلىقىغا كىرىشتى. چاشكا ۋاقتى بىلەن غىزالىنىپ يولغا چىقىشتى. رەھمباي ئېگەرلەنگەن تۆت ياشلىق ئاتتىن ئۇچنى سەئىدخانغا يوللۇق تۇتتى. سەئىدخان ئۇنىڭغا كۈمۈش ساپلىق بىر قىلىچنى يادىكار قىلدى.

ئون سەككىزىنچى باب

قان ـ ياش كۈنلەر

1

«مىرزا ئابابەكرىگە قارشى يۈرۈش قىلىپ تەڭرىتېغىنىڭ شىمال ۋە جەنۇبىنى بىرلىككە كەلتۈرسەك شاھىبېكخانغىمۇ تاقابىل تۇرالايمىز، بۇ ئارزۇ بىلەن موغۇلىستانغا بارسام ئاكام مەنسۇرخان چوقۇم مەمنۇن بولىدۇ» دەپ ئويلىغان شاھزادە يەتتىسۇدا قالغان ئانىسى نەجمىە سۇلتان خېنىمنى ئوشقا ئېلىپ بېرىشنى مەقسۇد ئەلىگە ھاۋالە قىلدى.

ــ قانداقلا بولمىسۇن بىز مۇڭ يولىدىكى ئۇچۇرما داۋان باغرىدا ئۇچرىشايلى. ئانامنى ياخشى مۇھاپىزەت قىلىپ ئەكېلىشىڭگە ئىشىنىمەن.

ــ خوپ، شاھزادەم. خۇدا بۇيرۇسا بۇزرۇكئارلىرى بىلەن تېزرەك دىدار كۆرۈشۈشلىرى ئۈچۈن كۈچۈمنى ئايىمايمەن.

سەئىدخان ئۈنى يولغا سېلىپ قىرىق ئۈچ كۈن بولغاندا مۇڭ يولى ئۇچۇرما داۋان باغرىغا كەلدى. بۇ يەردە ئۈنى مەقسۇد ئەلى كۈتۈپ تۇراتتى.

ــ تۈنۈگۈن كەچ كەلدىم، شاھزادەم، تاپشۇرۇقلىرىغا بىنائەن چىغىر يوللار بىلەن ئۈدۈللاپ يەتتىسۇغا بېرىپ تېكتىكلىسام، ۋالىدە بۇزرۇكئارلىرى ئاكىلىرى بىلەن جەڭ قىلىپ مەغلۇپ بولغانلىرىنى ئاڭلاپ، ئۆلۈك ياكى تىرىكلىرىنى بىلەلمەي، مەنسۇرخاندىن رەنجىپ يەتتىسۇدىن ئوشقا كەتكەنكەن. ئۇ يەردىمۇ تۇرالماي شاھىبېكخانىڭ زەربىسىگە ئۇچرىغان

مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان بىلەن بىللە بەدەخشان ئارقىلىق كابۇلغا كېتىپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئوشقا كېلىپ ئاڭلىدىم. ئالىيلىرىنى ساقلىتىپ قويماي دەپ ئوشتا ئاتنى يەڭگۈشلەپ كېچە ـ كۈندۈز مېڭىپ بۇ يەرگە كېلىپ كۈتۈپ تۇردۇم. ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن سىلىمۇ ۋاقتىدا كەلدىلە، شاھزادەم. خوجا ئەلى باتۇر كۆرۈنمەيدۇغۇ ! ــ ئۇ سۆزلەپ بولۇپ ئۆزى دوست بولۇپ قالغان بۇرادىرىنى سوربدى. بىرقانچە قېتىملىق جەڭدە كۆرسەتكەن باتۇرلۇقى خوجا ئەلىنىڭ كۆپچىلىك ئارىسىدىكى ئىناۋىتىنى كۆتۈرۈپ، ئىسمىغا «باتۇر» دېگەن كىشى ئاسان ئېرىشەلمەيدىغان مۇبارەك نام قوشۇلغانىدى.

ــ ئەھۋال ئۇققىلى بىرنەچچە چەۋەندازنى ئەكەتكەنىدى، ئېھتىمال پات ئاردا ئۇچرىشىپ قالىمىز، ــ جاۋاب بەردى سەئىدخان.

سەئىدخان ئانىسىنىڭ كېتىپ قالغىنىدىن كۆڭلى يېرىم بولۇپ، كېچىچە بۇ قاقاس تاغ باغرىدا يېتىپ، سەھەردە يولغا چىقتى. يول يىلان باغرى ھەم ئېگىز ـ پەس بولۇپ، تاغدىن ئۆتكەندىن كېيىنلا موغۇلستان زېمىنىغا ئاياغ باساتتى. باشتا مەقسۇد ئەلى، كەينىدىن ئاشپەز يۇسۇپ، ئاندىن قاراقول مىرزىلار ئۆزلىرى ۋە ئاتلىرىنى قوتازغا سۆرىتىپ تۇنبويى مېڭىپ، سۇبھى يورۇغۇچە تاغ ئۈستىگە چىقىپ بولۇشتى. قىرلىق تاشلار ئۇلارنىڭ ئۆتۈك ـ چورۇقلىرىنى ئۆتىمتۆشۈك قىلىۋەتتى. سەئىدخاننىڭ تاپىنى كېسىلىپ كەتتى، ئاچچىق شامال يۈزىنى يالاپ قىزارتىۋەتتى، شىرقىراپ ئۇچۇپ تۇرغان قۇم دەستىدىن كۆزلىرىنى ئاچالماي قالدى. ئۇلار ئاستا ـ ئاستا پەسكە چۈشتى. ئاتلار خارتىلدايتتى، قوتازلار ھۆركىرەپ ـ ھۆركىرەپ قۇيرۇق چۆرۈيتتى. ئۇلار كۈن مەغرىب تامان يۈزلەنگەندە پەسكە چۈشۈپ بولدى. سۇنىڭ شارقىرىغان ئاۋازى ئۇلارنى خۇش قىلىۋەتتى. تاشتىن ـ تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان دەريا بويىغا ئالدىراپ بېرىپ، قوللىرىنى يۇيۇپ، چاڭگاللاپ سۇ

ئىچىشتى. سۇ ئالدىرىغانلارنىڭ ئۆپكىسىگە كېتىپ قېقىلىپ كەتتى.

ئۇلار بۇ يەردە ھاردۇق ئېلىپ مەلەق ئۇخلاپ كېتىشتى. خوجا ئەلى باتۇر كېلىپ ئۇلارنى شۇ ھالدا كۆردى. تۆتۇپ كەلگەن ئادەمگە چاي بېرىپ، سەئىدخانىنىڭ ئويغىنىشىنى كۈتۈپ ئولتۇردى. كۈن مىس رەڭگە كىرگەندە سەئىدخان ئويغاندى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، شاھزادەم، بىز كەلدۇق. بىر ئادەمنى ئەكەلدىم، كۆرۈشەملا؟ — دېدى خوجا ئەلى.

— ئاكا، سىزنى كەلمەي قالارمىكىن دەپ بەك ئەندىشە قىلغانىدىم. ئىشەنچىم يەردە قالمىدى، رەھمەت سىزگە، — سەئىدخان تۇرۇپ ئۇنى قۇچاقلىدى، — ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ باقاي.

چېكىت گۈللۈك ئاق دوپپا، تونچە ئاق كۆڭلەك كىيىپ، بېلىنى باغلىغان، قىلىچ ئاسقان سالاپەتلىك يىگىت سەئىدخاننى كۆرۈپ قورقۇمسىراپ سالام بەردى.

— سەن مۇسۇلمانمۇ؟ — سورىدى سەئىدخان.

— ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمانمەن، غوجام.

— قىپچاقمۇسەن؟

— تۇركمەن، قەبىلىمىز نامى ئۇرۇق، تېرىقچىلىق قىلىمەن.

— ئېتىڭ نېمە؟

— تۇردى ئاخۇن.

— يۇرتۇڭلار ئامانچىلىقتۇ؟

— ئامانچىلىق. بىرنەچچە كۈندىن بېرى قەبىلە چوڭلىرى مىرزا ئابابەكرىگە قوشۇلۇش ئۈچۈن يولغا چىقىش تەييارلىقىنى قېلىڭاتمدۇ، — تۇردى ئاخۇن «يەنە نېمىلەرنى سورايدىكىن؟» دەپ يەر ئاستىدىن سەئىدخانغا قاراپ قويدى.

— بۇ يەر ئىلگىرى مەنسۇرخانغا قارايتتىغۇ ! نېمىشقا مىرزا ئابابەكرىگە قوشۇلماقچى بولىسىلەر؟

— مەنسۇرخان سېلىشنىلا بىلىپ، ئەل بىلەن كارى

بولمىدى. ئەسكەرلىرى دائىم بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ ئۇرۇقمىزنى بوزەك ئەتتى. مىرزا ئابابەكرى ماڭا قوشۇلغان قەبىلىلەرگە ئىنئام بېرىمەن دەپ يارلىق چۈشۈرگەنىكەن، شۇڭا ئۇنىڭغا قوشۇلماقچى بولۇۋاتىمىز.

ــ مىرزا ئابابەكرىنىڭ يارلىقى يالغان. ئۇ دېگىنىنى قىلمايدىغان، قىلغىنىنى دېمەيدىغان زالىم، سىلەر ئالدانماڭلار، ــ سەئىدخان گېپىدىن توختاپ ئۇنىڭدىن سوربدى، ــ ئىمانىڭ بىلەن جاۋاب بەر، ئۇرۇقۇڭلارنىڭ ئاقساقلى بىلەن كۆرۈشۈشكە مېنى باشلاپ بارالامسەن؟

ــ باشلاپ باراي.

سەئىدخان چاي ئىچىۋالغاندىن كېيىن، خوجا ئەلى باتۇر قاتارلىق بىر قىسىم ئادەملىرىنى ئېلىپ تۇردى ئاخۇنۇمنىڭ باشلىشى بىلەن كەتتى. ئىككى كۈن يول يۈرۈپ ئۇچىنچى كۈنى بىر كەنتكە يېتىپ كەلدى. نەچچە يۈز ئادەم يۇڭ ـ تاقلىرىنى ئات ـ ئېشەكلەرگە ئارتىپ ماڭغىلىۋاتقانىدى، تۇردى ئاخۇن سەئىدخاننى ئۈزۈن چار ساقال كىشىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بوۋا، ــ دېدى سەئىدخان قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ.

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، نېمە دەيسەن، ئوغلۇم، مۇغۇل بەگزادىلىرىدىن ئوخشىمامسەن؟

ــ يوقسۇ، ئاتا، سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئوغلى سەئىدخان بولىمەن. سىلەر نەگە بارماقچى بولۇۋاتىسىلەر؟

ــ ھە، ئاقسۇنى سوربغان سۇلتانىنىڭ ئوغلى ئىكەنسەن ـ دە. بىز يارکەند خانى مىرزا ئابابەكرى سۇلتانىنىڭ يېنىغا بارماقچى بولۇۋاتىمىز. سەنمۇ ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولۇش ئۈچۈن كېتىۋاتقان ئوخشىمامسەن، شاھزادەم؟ ــ دېدى ئاقساقال ئانچە كۆزگە ئىلمىغان تەرزدە. سەئىدخانىنىڭ ئاچچىقى تۇتتى، ئەمما ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ:

ــ بۇ نىيىتىڭلاردىن يېنىڭلار، مىرزا ئابابەكرى سىلەرگە

ياخشىلىق قىلمايدۇ. مەن ئۇ زالىمنى جازاغا تارتماقچىمەن. ئەگەر ياخشى كۈن كۆرەي دېسەڭلار مانا ئەگىشىڭلار، بىز بىرلىكتە ئۇ زالىمنى يوقىتىپ، دىيارىمىزنى ئاۋات قىلايلى، — دېدى. خوجا ئەلى باتۇرمۇ سەئىدخانىنىڭ ياخشى تىلىكىنى چۈشەندۈرۈپ ئۇلارنى نىيىتىدىن يېنىشقا ئۇندىدى.

— بىز مۇشۇ بالا خانغا ئەگىشەمدۇق؟ — دېدى قاقاھلاپ كۈلگەن ئاقساقال. ئۇنىڭ ئادەملىرىمۇ قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى، — بولدى، ئاستا بۇ يەردىن كېتەۋال، شاھزادە. بۇ ئادىمىڭ خېلى تۇزۇكتەك قىلىدۇ، بىز بىلەن قالسۇن.

ئاقساقالنىڭ ئىشارىتى بىلەن بىرنەچچە ئون كىشى يوپۇرۇلۇپ كېلىپ خوجا ئەلىنى تۇتۇۋالدى. سەئىدخانىنىڭ ئادەملىرى قورقۇپ قاچتى. ئۇمۇ بۇ نادان كىشىلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالماسلىق ئۈچۈن كەلگەن يولى بىلەن قايتىشقا مەجبۇر بولدى. لېكىن، يولدا ئېزىپ قېلىپ باشقىلاردىن بىر كۈن كېيىن داۋان باغرىغا كەلدى. بۇ يەردە مەقسۇد ئەلى، يۈسۈپ ئاشپەز قالغانىدى.

— شاھزادەم، — دېدى مەقسۇد ئەلى كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، — ئۆزلىرى بىلەن كەتكەنلەردىن ئىككىيلەن تۇنۇگۈن كېلىپ: «سەئىدخان خوجا ئەلى باتۇر بىلەن ئەسىر بولۇپ يات قوۋۇم قولىغا چۈشۈپ كەتتى، بىز قېچىپ كەلدۇق» دەپ بۇ يەردە قالغانلارنى پاراكەندە قىلىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن شاھ مىرەك، ئۆچكۈ مۇھەممەد مىرزا، زىكول باھادىر قاتارلىق سەردارلار ئۆز ئادەملىرى بىلەن «مەنسۇرخانىنىڭ قېشىغا بارىمىز» دەپ كېتىشتى. قاراقۇلاق مىرزا باشلىق بىر گۇرۇھ ئەندىجانغا ماڭدى. خۇشكەلدى كوكۇلداش ۋە ئەزىز بەردى ئاغا مىرزا ئاتابەكرىلا بىزگە پاناھ بولالايدۇ دەپ گېپىمىنىمۇ ئاڭلىماي كاشغەر تامان يول ئالدى. ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق، شاھزادەم؟

— ئارتۇقچە غەم قىلمىسۇنلار، ئاللا بىزگە يول كۆرسىتىدۇ، ئۇمىدۋار بولۇڭ، ئاغا.

2

سەئىدخان چەكسىز كەتكەن جائىگالغا كۆز تىكتى. گويياكى ئۇنىڭغا نۇرغۇن ئەجدىھا، يىلانلار كۆرۈنگەندەك بولۇپ كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى. سەئىدخان «ماڭا ئاللا پار، ماڭا ئاللا يار ! ...» دەپ ۋارقىراپ، كۆزلىرىنى ئېچىپ، قوللىرىنى يېيىپ ئېگىز كۆتۈردى.

غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاق باش تاغلاردىن ئەكس سادا ياندى:

— ماڭا ئاللا يار، ماڭا ئاللا يار ! ...

— سەۋر قىلسىلا، شاھزادەم، بىز سىلىدىن ئايرىلمايمىز !

سەئىدخان مەقسۇد ئەلىنى قۇچاقلىدى ـ دە، ئاتقا مىنىپ، دېدى:

— مەنمۇ سىلەردىن ئايرىلىشنى خالىمايمەن، ئەمما سىلەرنىڭ ماڭا ئوخشاش جاپا تارتىشىڭلارنى ئارزۇ قىلمايمەن، ئاللانىڭ بۇ سىنىقىدىن يالغۇز ئۆتكۈم بار. قەيەرنى خالىساڭلار، شۇ يەرگە بېرىپ ئوبدان تۇرمۇش كەچۈرۈڭلار. جاپا چېكىش ئىرادەمدىن ياندۇرۇشقا ئۇرۇنماڭلار. خەير، ماڭا تارتىشماڭلار، مەن كەتتىم،

— سەئىدخان شۇنداق دەپ، ئاتقا قامچا ئۇرۇپ بىردەمدە كۆزدىن غايىب بولدى. مەقسۇد ئەلى ۋە يۇسۇپ ئاشپەز ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىشقا پېتىنالمىدى ...

سەئىدخان: «ئېتىمنى نارزىن جائىگىلىغا قويۇپ بېرىپ پىيادە يۈرەي. كېيىك ئوۋلاپ گۆشىنى غىزا، تېرىسىنى لىباس قىلىپ تەقدىرىمدە نېمە بولسا شۇنى كۆرەي» دېگەن ئىرادىگە كېلىپ يولنى داۋاملاشتۇردى. نەچچە كۈننى بايا‌ۋاندا ئۆتكۈزدى. تىنچىق ياز كۈنىنىڭ گۈگۈم پەيتىدە ئارقىسىدىن بىرسىنىڭ كېلىۋاتقىنىنى سېزىپ توختىدى. ئۇ خوجا ئەلى ئىدى.

— مەن كاشغەرگە ئاز قالغاندا قېچىپ، تۇتۇق بەرمەي ئىز قوغلاپ يۈرۈپ سىلىنى ئاران تاپتىم، شاھزادە. شۈكۈر، سالامەت

ئىكەنلا، ــ دېدى خوجا ئەلى ئاتتىن چۈشۈپ، ــ سىلىنىڭ مۇنداق يالغۇز قالمىغانلىقلىرىنى خىيالىمغا كەلتۈرمىگەنىكەنمەن. بىزنى دىدار كۆرۈشتۈرگەن ئاللاغا رەھمەت.

ــ رەھمىتىمىزدىن بىھاجەت ئاللاغا شۈكۈر، ــ دېدى سەئىدخان ۋە غۇلاچ كىرىپ ئۇنى قۇچاقلىدى.

يا ئوقى ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى توغراقتا سانجىلىپ قالمىغان بولسا بىر ـ بىرىدىن ئۇزاققىچە ئاجرىمىغان بولاتتى.

ــ بۇ نېمە ئىش؟ ــ دېدى چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرغان سەئىدخان.

ــ يېقىن ئەتراپتا دۇشمەن بار، ــ خوجا ئەلى باتۇر تۆت تەرەپكە كۆز سالدى. قارا قاشقىسى بار بىر كېيىك ئۇلارنىڭ ئالدىدىن تاقلاپ ئۆتۈپ كەتتى.

ــ كېيىككە ئېتىلغان ئوقمىدۇ يا؟ ــ دېدى سەئىدخان ئەتراپنى كۆزىتىپ.

ــ ئېھتىمال، ھەرھالدا سەگەك تۇرايلى، ــ دېدى خوجا ئەلى باتۇرمۇ ھەر يانغا كۆز يۈگۈرتۈپ.

قارس ـ قۇرس، شالدىر ـ شۇلدۇر قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ قىلىچ كۆتۈرگەن ئونچە ئادەم كېلىپ ئۇلارغا يېقىنلاشتى.

ــ سىلەر كىم بولىسىلەر؟ ــ سەئىدخان قىلىچنى غىلاپتىن سۇغۇرۇپ سورىدى.

ــ بىز، ــ دېدى ساقلىغان تەمبەل ئادەم ئۇنىڭغا چەكچىيىپ، ــ قانخور زالىملارنىڭ ئەدىپىنى بەرگۈچىلەر.

ــ قاراقچىلار ئىكەن، ــ پىچىرلىدى خوجا ئەلى باتۇر سەئىدخانغا يېقىن كېلىپ، ــ ئىلاج بار بۇلارنىڭ چىشىغا تەگمەي يولغا سېلىپ قويايلى.

ــ سىلەر كىم بولىسىلەر؟ ــ سەئىدخان قىلىچنى غىلاپتىن سۇغۇرۇپ سورىدى.

ــ بىز، ــ دېدى ساقلىغان تەمبەل ئادەم ئۇنىڭغا چەكچىيىپ، ــ قانخور زالىملارنىڭ ئەدىپىنى بەرگۈچىلەر.

ــ قاراقچىلار ئىكەن، ــ پىچىرلىدى خوجا ئەلى باتۇر سەئىدخانغا يېقىن كېلىپ، ــ ئىلاج بار بۇلارنىڭ چىشىغا تەگمەي يولغا سېلىپ قويايلى.

ــ بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسىلەر؟ ــ سورىدى ساقاللىق بىرسى.

ــ ئادىشىپ قالدۇق، يول تاپالمايۋاتىمىز، ــ جاۋاب بەردى

سەئىدخان.
— قارىغاندا ئاددىي ئادەم ئەمەستەك قىلىسىلەر، راستىڭلارنى دەڭلار، — دەپ پوپوزا قىلدى يەنە بىرسى قىلىچىنى كۆز - كۆز قىلىپ.
— زالىم مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئادىمى بولمىساڭلار بىز سىلەرگە تەگمەيمىز، — دېدى ئاپپاق ساقال، گەۋدىلىك بوۋاي.
سەئىدخان بوۋايغا قاراپ ئۇنىڭ ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆز چاناقلىرىغا تۇگمەس قايغۇ - ھەسرەت يوشۇرۇنغانلىقىنى ھېس قىلدى - دە، دېدى:
— ئەي، ئاتا، بىز مىرزا ئابابەكرىنىڭ دۇشمىنى، ئۇنى كۆزدىن يوقىتىش ئۈچۈن ھەرقانداق جاپا - مۇشەققەتكە بەرداشلىق بېرىمىز.
— قېنى سۆزلە، زادى قانداق ئادەم سىلەر؟
خوجا ئەلى باتۇر بوۋاينىڭ قېشىغا يېقىن بېرىپ سەئىدخاننى تونۇشتۇردى. باشتىن كەچۈرگەنلەرنى قىسقىچە سۆزلەپ بېرىپ، دېدى:
— بىز مانا شۇنداق ئادەملەر، ئاتا. شاھزادىمىزنى مۇرادىغا يەتكۈزمەي قويمايمىز.
— مۇنداق دەڭلار، بۇ يىگىت سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئوغۇللىرىدىن بىرسى ئوخشىمامدۇ؟
— شۇنداق، ئاتا. مەن مەرھۇم سۇلتان ئەھمەدخانىنىڭ ئۈچىنچى ئوغلى سەئىدخان بولىمەن.
— ئاھ، شاھزادە، مەن ئاتىڭنىڭ ۋەزىرى ئەلى مىرەك مىرزا بولىمەن. سۇلتان ئەھمەدخان مېنى مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلىش ئۈچۈن كاشغەرگە — مۇھىممەدھەيدەر مىرزىنىڭ قېشىغا ئەۋەتكەنىدى. ئۇ ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋالدى، ئەمما كېيىن بەتنىيەت خوتۇنىنىڭ گېپىگە كىرىپ مېنى تۇھمەت بىلەن زىندانغا تاشلىدى. مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭغا قارشى قىلىچ كۆتۈرگەنده مېنى زىندانىدىن بوشاتتى. كۆڭلۈم

قاتتىق ئاغرىغانىدى. ئۇنىڭغا خىزمەت قىلغۇم كەلمەي، ماڭا ئىخلاسى بار سەرۋازلىرىم بىلەن كاشغەردىن چىقىپ كەتكەنچە تاغۇدەشت، جاڭگاللارنى ماكان قىلىپ سىتەمكار مىرزا ئاببابەكرى بىلەن يوشۇرۇن، ئاشكارا ئېلىشىپ كېلىۋاتقىنىمىزغا يىگىرمە يىلدىن ئاشتى. يا ئۇ يوقالمىدى، يا مەن ئۆلمىدىم، شاھزادەم. ئاخىر قەبرىغان چېغىمدا ئەندىجان تەرەپلەردە تىنچ ھايات كەچۈرۈشنى ئارزۇ قىلىپ، بۇ جاڭگالدىن ئۆتۈۋېتىپ سىلەرنى كۆرۈپ قالدىم. مىرزا ئاببابەكرىنىڭ باش كېسەرلىرىدىن بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ ئوق ئاتقانىدىم. غەيرەت ـ شىجائىتىڭلارنىڭ ئۈرغۈپ تۇرغانلىقىنى كۆردۈم. چىرايىڭلار ئىسسىق كۆرۈنۈپ، باسماقداپ تۇتۇپ ئۆلتۈرۈش نىيىتىدىن يانىدىم، بالام. بىزنى قاراقچى دەپ يىرگەنمەي ھەمراھ قىلىۋالساڭلار خۇرسەن بولاتتىم، بەك خۇرسەن بولاتتىم.

جاڭگال ئىچىنى جىمجىتلىق باستى. دەرەخلەر ئارىسىدىن چۈشۈپ تۇرغان كۈن نۇرى ئاستا ـ ئاستا غايىب بولدى. كەچ كىرگەنىدى. ئاتىسىنىڭ يېقىن ھەمراھى بولغان ئادەم بىلەن بۇ يەردە ئۇچرىشىپ قېلىشنى سەئىدخان خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. تەقدىر دېگەن مۇشۇ بولسا كېرەك، ئاللا ئۇنىڭغا يەنە بىر توپ ئادەمنى يەتكۈزۈپ بەردى.

ـــ ئەگەر سىلى ھەمراھ بولمەن دېسىلە، مەن يەنە بىر مەدەتكارغا ئېرىشكەن بولىمەن، ـــ دېدى سەئىدخان.

ئەلى مىرەك مىرزا باغرىنى كەڭ ئېچىپ سەئىدخاننى قۇچاقلىدى. تارىملاپ ئاققان ياشلىرى شاھزادىنىڭ مەڭزىگە تامدى. ئۇلار بىر كېچە ئۆتمۈشنى ئەسلىشىپ، تاڭغا يېقىن ئۇخلاپ قېلىشتى.

ـــ تۇتۇڭلار بۇ بەتبەختلەرنى، بىرسىنىمۇ ئامان قويماڭلار ! ـــ دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ، دەرەخ شاخلىرىنىڭ قارىداپ سۇنغىنى، ئاتلارنىڭ دۇكۇر ـ دۇكۇرى سەئىدخاننى ئويغىتىۋەتتى. ئۇ يائاللا دەپ ۋارقىراپ ئورنىدىن تۇرغىنىچە

يانىڭ كىرىچىنى كېرىپ بىر ئوق ئېتىشتا بىر ئاتلىق دۇشمەننى يەرگە يىقىتتى. خوجا ئەلى، كېيىن سەئىدخاننىڭ ئىزىدىن يەرگە يىقىتتى. خوجا ئەلى، كېيىن سەئىدخاننىڭ ئىزىدىن بېسىپ ئىزدەپ كەلگەن مەقسۇد ئەلى، يۈسۈپ ئاشپەز ھەمدە ئەلى مىرەك مىرزىلارنىڭ ئادەملىرى تەرەپ - تەرەپتىن كەلگەن مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن ئىرماش - چىرماش جەڭگە چۈشۈپ كەتتى. مىرزا ئاتابەكرىدىن پاناھ تىلەپ كاشغەرگە كەتكەن خۇشكەلدى كوكۇلداش ۋە ئەزىز بەردى ئاغا باشلاپ كەلگەن بۇ سىپاھلار يانىڭ كىرىچىنى كېرىپ ئوقنى ئۇزمەكچى بولغان سەئىدخاننى كۆرۈپ قېلىشتى.

— ئەي، خان بەچچە، سادىقىڭنى بوينۇڭغا ئېسىپ ئالدىمغا كەلمىسەڭ زىيان تارتىسەن. ئەگەر شۇنداق قىلساڭ سۇلتان مىرزا ئاتابەكرىدىن بىر قوشۇق قېنىڭنى تىلەپ سېنى ھايات قالدۇرۇشقا كۆزۈم يېتىدۇ. ئەمدى بىكار ئاۋارە بولما، مەنسۇرخان يېنىغا ماڭغان شاھ مىرەك، ئۆچكۇ مۇھەممەد مىرزىلارمۇ قولغا چۈشۈپ بېشى كېسىلدى. ئادەملىرىگە ئېيت ! بىر - بىرىنىڭ قوللىرىنى باغلاپ تىزلىنىپ ...

خۇشكەلدى كوكۇلداشنىڭ گېپىنى سەئىدخان ئاتقان ئوق بوغۇزىغا سانجىلىپ ئۈزۈپ قويدى. ئۇ خارقىراپ ئاتتىن يىقىلدى. سەئىدخان يەنە بىر دۇشمەننى يېقىتقاندىن كېيىن ئوقى قالمىغانلىقىنى بىلدى. ئۇ قىلىچىنى كۆتۈرۈپ تۇرۇۋۇدى، ئەلى مىرەك مىرزا ۋارقىرىدى:

— سەئىدخان، شاھزادەم ! بىز دۇشمەننى توسۇپ تۇرىمىز. دەرھال ئۆزلىرىنى دالدىغا ئالسۇنلار !

سەئىدخان ئوڭ تەرەپتىكى قېلىن توغراقلىق ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن خوجا ئەلى باتۇر ماڭدى.

ئىككى ئاتلىق دۇشمەن ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ مېڭىۋىدى، مەقسۇد ئەلى ئات يۈگۈرتۇپ كەلگىنىچە بىرسىنى قىلىچ ئۇرۇپ موللاق ئاتتۇردى. ئىككىنچىسىگە قىلىچ ئۇرغۇچە كەينىدىن كەلگەن دۇشمەن ئۇنىڭ دۇمبىسىگە نەيزە سانجىدى. ئۇ

تولغىنىپ ـ تولغىنىپ يىقىلاي دېگەندە بېشىغا ئومۇت تەگدى. توغراق تۇۋدىكى غازانچىلار قانغا چىلاشتى. ھەر تەرەپتىن يوپۇرۇلۇپ كەلگەن مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئەسكەرلىرى ئەلى مىرەك مىرزىنىڭ تېنىنى پارە ـ پارە قىلىۋەتتى. دەسلەپتىلا دۇشمەن ئوقى تېگىپ ئۆلگەن يۈسۈپ ئاشپەزنىڭ جەسىتىنىمۇ تىنچ قويماي تۆت پارچە قىلىپ تاشلىدى.

قەدىردان ھەمراھلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان سەئىدخان قېچىپ قۇتۇلغىنىدىن قىلچە خۇشال بولمىدى. ئۇ نەچچە قېتىم ئارقىسىغا يانماقچى بولۇۋىدى، خوجا ئەلى باتۇر تۇتۇۋالدى. ئاخىر بۇ جاڭگالدا كۆرمىگەننى كۆرۈپ، يېمىگەننى يەپ، تېنەپ يۇرۇشكە مەجبۇر بولدى ...

3

سەئىدخاننىڭ كىيىملىرى يىرتىلىپ ئۆتۈكىنىڭ چەمى قالمىدى. ئوۋلىغان ھايۋانلارنىڭ تېرىسىنى يېپىنىپ، قاپىرىپ قاناپ كەتكەن پۇتىنى ئوراپ، ماڭالمىغۇدەك ھالغا كېلىپ قالغانىدى. خوجا ئەلى باتۇر ئۇنىڭ چىدامىلىقىغا يەنە بىر قېتىم قايىل بولدى.

— شاھزادەم، بۇ يەردە مۇنداق تەمتىرەپ يۈرسەك بىر كۈنى ئەمەس بىر كۈنى قاغا، قۇزغۇنغا يەم بولۇپ تۈگەيمىز. مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئالدىغا بارساق ئۆلۈممىزگە ئۆزىمىز سەۋەبكار بولۇپ قالمىز. سۇلتان مەنسۇرخاننى پاناھ تارتىپ بارساق ئۇنىڭ يېنىدىمۇ ياخشى كۈن كۆرمەيمىز. ياخشىسى ئەندىجانغا جانىبېك سۇلتان يېنىغا كېتەيلى. ئۇ دەسلەپتىمۇ سىلىگە رەھىم قىلغان، بۇ نۆۋەت بەلكىم ياخشى كۈتۈۋالار. ئالىيلىرىمۇ قايتىدىن باش كۆتۈرەلەيلا.

سەئىدخاننىڭ قايتقۇسى يوق ئىدى. قايتمىسا بۇ جاڭگالدا قاچانغىچە يۈرىدۇ؟ خوجا ئەلىنىڭ گېپى بەلكىم توغرىدۇر.

شۇنداقتىمۇ، جانىبىك ئالدىغا بارماسلىقى، نامىنى خۇپىيانە تۇتۇپ ئەھۋالنى كۆزىتىشى، كۆرەشنى يېڭىدىن باشلىشى لازىم... ئۇ شۇنداق ئويلاپ خوجا ئەلىنىڭ پىكرىگە ئىلاجسىز قوشۇلغان بولدى.

ئۇلار مىڭ تەسلىكتە يول تېپىپ ئاخىر جاڭگالدىن چىقتى. سەئىدخان بىر دېھقاننىڭ ئۆيىگە كەلگەندە كېيىم - كېچەك، چورۇق بىلەن بېلىدىكى كۈموش ھالقىلىق كەمىرىنى تېگىشىپ كىيىۋالدى. دېھقاندىن يول سوراپ جەيھۇن دەرياسىنى ياقىلاپ مېڭىپ، ئەتىسى چاشگاھ مەھەلدە رەھىم بابانىڭ ئۆيىگە يېتىپ باردى. پىراق ئوتىدا پۇچىلىنىپ تارتىلىپ قالغان مەختۇمەنىڭ خۇشاللىق يېشى سولغۇن چېھرىدىكى ھەسرەت داغلىرىنى يۇيۇپ، بۇ ۋىسال پەيتىدە تولۇن ئايدەك نۇرلاندۇرۇۋەتتى.

قاناتبەگنىڭ تۆت ۋە ئىككى ياشلىق ئوغۇل - قىزى سەئىدخانغا قىزىقىپ قاراپ، ئۇنىڭ ئەركىلىتىشىنى، بىرنەرسە بېرىشىنى كۈتۈپ ئالدىدا ئولتۇرۇۋالغانىدى. مەختۇمە مېھمانخانىدىن چىقىپ، مېغىز، بادام، پىستىدىن بىر خالتىغا تولدۇرۇپ ئېلىپ كىردى - دە، بالىلارغا كۆرسەتمەي ئىچىنىڭ يېنىدا قويۇپ قويدى. سەئىدخان بىر سىقىمدىن - بىر سىقىمدىن ئېلىپ گۆدەكلەرنىڭ دوپپىسىغا سېلىپ بەردى. ئۇلار خۇشال بولۇشۇپ يۈگۈرۈپ تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى.

داستىخان سېلىنىپ، مەززە - گېزەكلەر قويۇلدى. چامغۇر، ئاشكۆكى سېلىنغان قىيمىلىق ئۈگرە سەئىدخاننىڭ ھاردۇقىنى چىقارسا. سىڭىپ پىشقان پاقلان گۆشى زەئىپ تېنىگە دەرمان بولدى. شۇ ئارىدا ئورنىدىن تۇرغان خوجا ئەلى ئۆيدىن غىپپىدە چىقىپ كەتتى. سەئىدخانمۇ بۇنى تۇيماي قالدى. ئۇ دۇئادىن كېيىن قېينىئاتا، قېينىئانىسىغا رەھمەت ئېيتىپ، دېدى:

— ئالىلاغا شۈكۈر، مېنىڭ رىشتىم بۇ باغقا باغلانغانىدەك، ۋەتەندىش، يۇرتداشلىرىمنىڭ رىشتى بىر - بىرىگە مانا شۇنداق باغلانغاندۇر. پېقىر ئوغۇللىرى بۇ قىسمەتتىن بەك رازىمەن، ئاتا.

— ھېكمەتلىك گەپ قىلدىلا، شاھزادە بالام. تۇرمۇش ھىجران - ۋىسال، راھەت - ئازاب، كۈلكە - يىغا، چىدام - كۈلپەتتىن بەرپا بولىدۇ، گۈللەيدۇ، سولىدۇ، ئۆرلەيدۇ، چۆكىدۇ، ئەنە شۇنداق داۋام قىلىدۇ. بۇنىڭدىن ئۆزگىچە بولمايدۇ، — دېدى رەھىم بابا.

سەئىدخان مەختۇمە بىلەن ھۈجرىسىغا چىقىشتى.

سەئىدخان ئەتىسى بامدات نامىزىدىن كېيىن چاي ئىچىپ ئولتۇراتتى، سەككىز ياشاۋۇل بىلەن خوجا ئەلى باتۇر كىرىپ كەلدى.

— شاھزادەم، سىلىنى جانىبېك سۈلتان ئوردىسىدا ساقلاپ قالدى، سىلىگە بېرىدىغان ئىنئامى بار ئوخشايدۇ، — دېدى ئۇ تۈلۈمدىن توقماق چىققاندەك.

— سىز جانىبېك سۈلتان بىلەن قاچان كۆرۈشكەن؟ مەن بارمايمەن، — دېدى سەئىدخان ئۈنىڭ ساتقۇنلۇق قىلغىنىغا ئىشەنگۈسى كەلمەي.

— ئاخشام بېرىپ كۆرۈشتۇم، شاھزادەم، — دوق قىلغان تەلەپپۈزدا سۆزلىدى خوجا ئەلى باتۇر، — بويۇنتاۋلىق قىلغان خىلىل سۈلتاننى جانىبېك سۈلتانىنىڭ ئاخسى دەرياسىغا چۆكتۈرۈۋەتكىنىنى بىلىدىغانلا؟

— سىززە ... بىلدىم. ئىنئامغا ئېرىشكۈڭىز كېلىپ قاپتۇ - دە، خوجا ئەلى، مۇنداق قىلار دەپ ئويلىمىغانىكەنمەن.

— تەقدىر، شاھزادە، تەقدىر. ئىنسان راھەت كۆرۈش ئۈچۈن جاپا چېكىدۇ، ھەرگىزمۇ جاپا چېكىش ئۈچۈن راھەت كۆرمەيدۇ. قوپۇڭ ئەمدى ! ھايال بولۇپ قالساق كاللىمىز كېتىدۇ.

سەئىدخان رەھىم باباغا، قاناتبەگكە قارىدى.

— بارسىلا، بالام، خۇدا ئۆزى ساقلايدۇ، — دېدى قېينىئاتىسى.

— مەنمۇ بىللە باراي، — قاناتبەگ بولامدۇ دېگەن مەنىدە خوجا ئەلىگە تىكىلدى.

— مەيلى، بىللە بارساڭ بارغىن، — دېدى ئۇ.
سەئىدخان دۇئا قىلىپ قالغان قېيىنئاتىسىغا ياش ئېگىپ ھۆرمەت بىلدۇردى. كۆزىگە ياش ئالغان ھەپىقىسىگە ئاشىقانە نەزىرى بىلەن خوش ئېيتىپ ئىشىك ئالدىغا چىقتى - دە، ئېگەرلەپ قويۇلغان ئاتقا مىندى. قاناتبەگمۇ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولدى. ئوردىغا بارغۇچە خوجا ئەلى بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى.
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — ئۇنلۇك سالام بەردى سەئىدخان، — قات - قات كۆرپە ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان جانىبەككە.
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، كەپسىز، خان، — دېدى ئۇ سوغۇق نەزەر تاشلاپ.
— چاقىرتقان ئىكەنسىز، كەلدىم.
— بۇ يەردە نېمە ئىش قىلماقچىسىز، شاھزادە؟
— تېخى ئويلاپ كۆرمىدىم.
— بۇ يەردە تۇرسىڭىز بولمايدۇ.
— نېمىشقا؟
— شۇنىڭ ئۈچۈنكى، سىز قىساس ئالغۇچى.
— بىلدىم، — دېدى سەئىدخان جانىبەك سۇلتانغا، — بىلىڭكى، مەن كىشىنىڭ جېنىغا زامىن بولغۇچى جاللات ئەمەس.
— كىشىلەرگە ئەمىنلىك بېغىشلىغۇچى شەپقەتچىمۇ ئەمەسسىز.
— بۇنى كېيىن بىلىسىز.
— شۇنىڭ ئۈچۈن ئەتىلا بۇ يەردىن كېتىڭ.
— كەتسەم، يەنە كېلىمەن.
— ئۇ چاغدا كۆرەرمىز.
سەئىدخاننىڭ ئىككى كەلىمە سۆز قىلغۇسى كېلىپ ئەتراپىغا شۇنچە قاراپمۇ ئۇنى تاپالمىدى - دە، ئارقىسىغا ئۆرۈلگىنىچە ئوردىدىن چىقىپ كەتتى. سىرتتا ساقلاپ تۇرغان قاناتبەگ:

ـــ خۇداغا شۈكۈر، شاھزادەم، ئاتقا مىنگەيلا، ـــ دېدى.
سەئىدخان چىلان تورۇققا مىندى.
ئۇلار سۆزلىشىپ مېڭىپ كۈن پېتىشقا ئاز قالغاندا باغقا كىرىشتى. بوۋاي، مەختۇمە، گۈلسۈرۇخ، بالىلار ئىشىك ئالدىدا كۆز تىكىپ تۇرۇشقانىكەن، ئۇلارنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدىن كۆز يېشى قىلىشتى. قاناتبەگ ئەمدىلا تىلى چىققان ئوغلى پەرھادنى گۈلسۈرۇخنىڭ قولىدىن ئېلىپ پېشانىسىغا سۆيدى ۋە خوتۇنىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:
ـــ ئەتە تاڭ سەھەر شاھزادە سەئىدخانغا ھەمراھ بولۇپ كابۇلغا بارىدىغان بولدۇم، ئەزىزىم. سىلەر بۇ يەردە تۇرۇپ تۇرىدىغان بولدۇڭلار، ئۇزاققا قالماي قايتىپ كېلىمىز ...
سەئىدخان ئۇنىڭ سۆزىنى تىڭشاپ تۇرغان خوتۇنىغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى. مەختۇمەنىڭ چىرايلىق ئاھۇ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلدى.

ئون توققۇزىنچى باب

پەتىۋا ئۇچۇن تۆكۈلگەن قان

1

سىم ـ سىم يېغىۋاتقان يامغۇر دىۋانخانىنىڭ دېرىزىلىرىگە يېنىك ئۇرۇلۇپ ئوردا ئىچىنى قېلىن سۇ سەپكەندەك ھۆل قىلىۋەتتى. دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھلارنىڭ ياپراقلىرىدىكى چاڭ ـ توزانلار يۇيۇلۇپ كۈمۈشتەك پارقىراپ كەتتى. قەسىر ئۆگزىلىرىنىڭ نورلىرىدىن يامغۇر سۈيى شىرقىراپ چۈشەتتى، يامغۇر توختايدىغاندەك قىلمايتتى. گويا قۇياش يۈزىگە پەردە تارتىپ قويغاندەك ھاۋا گىرىمسەن، ئاسمان يۈزى قارامتۇل ئاقۇچ رەڭدە ئىدى.

شاھنىڭ خاس سارىيىدىن يېنىپ چىقىشقان ۋەزىر، ئەمىر، سەردار، مۇنەججىم، ھۆكۈما، قازىلار دىۋانخانىغا تىقىلىپ كەتتى. ئۇلار يامغۇرنىڭ توختىشىنى كۈتۈپ ئۆيلىرىگە كېتەلمەيۋاتاتتى، بىراق ئارىسىدا شاھدانە كوكۈلداشلا كۆرۈنمەيتتى. ئۇ شۇدەم سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنى ئەڭ يېڭى خەۋەردىن ۋاقىپلاندۇرۇش ئۈچۈن تەخت ئالدىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇراتتى.

ــ باشقىلارنىڭ ئالدىدا ئېيتىشقا بولمايدىغان قانداق خەۋەر ئىكەن ئۇ، سۆزلەڭ، ۋەزىر، ــ دېدى مىرزا ئابابەكرى قىرقىلغان بۇرۇتىغا قوشۇلۇپ كەتكەن قارا ساقىلىنى سىيپاپ ـ سىيپاپ، ئۇ ھەرقاچان بىر ئىشتىن نارازى بولغاندا شۇنداق قىلاتتى. شاھدانە كوكۈلداش ئېغىز ئاچتى:

ــ شەۋكەتلىك شاھىم، خان سۇلتان خېنىم ئەتىگەن

بامداتتىن كېيىن زىنداندا قازا قىلغانىكەن، كۆپچىلىك ئالدىدا بۇنى ئېيتىشقا پېتىنالمىدىم. ئاخىرەت ئىشلىرىنى قانداق قىلىمىز؟

— مۇشۇ خەۋەرمىدى؟ — مىرزا ئابابەكرىنىڭ قويۇق قارا قېشى ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ، توم قاپىقى لىپىلداپ كەتتى، — بايا كۆپچىلىك ئالدىدا ئېيتمىغىنىڭىز ئوبدان بولغانىكەن، دەرھال ئۆزى تۇرغان قەسىرگە يۆتكەپ، ناماز دىگەرگىچە ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى تاماملاپ، يەرلىكىدە قويۇۋېتىشكە ئادەم بەلگىلەك، نامىزى ئوردا مەسچىتىدە چۈشۈرۈلسۇن. ئۇرۇق - تۇغقان، قېرىنداشلىرى ھازا تۇتسۇن. زىنداندا ياتقانلىقىنى ھېچكىم ئېغىزدىن چىقارمىسۇن. يەنە باشقا خەۋەر بارمۇ؟

— بار، شاھىم، — دېدى شاھدانە كوكۈلداش ئالدىراپ سۆزلەپ، — سۇلتان مۇھەممەد شاھىبېگىخان سۇلتان مەھمۇدخانىنى بەش ئوغلى بىلەن جەيھۇن دەرياسى بويىدا ئۆلتۈرۈپتۇ. تۇنۇگۈن كەچ ئەندىجاندىن كەلگەن ئايغاقچى بۇ خەۋەرنى يەتكۈزدى. سەئىدخان بىلەن ئىنىسى خىلىل سۇلتان لەشكەر تارتىپ كەلگەن ئاكىسى مەنسۇرخان تەرىپىدىن ئەۋلىيائاتا دىيارىدا مەغلۇپ قىلىنىپتۇ. خىلىل سۇلتان پاناھ تىلەپ جانىبېك سۇلتاننىڭ قېشىغا بارغاندا جەيھۇن دەرياسىغا چۆكتۈرۈپ ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. سەئىدخان ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كېتىپتۇ. مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان ئوغلى مىرزا ھەيدەر بىلەن بابۇر مىرزىنىڭ يېنىغا — كابۇلغا كېتىپتۇ. مۇھەممەد شاھىبېكخان خىسراۋ شاھ بىلەن جەڭ قىلىۋاتقانمىش. ئۇنىڭ خىسراۋ شاھنى يەڭگەندىن كېيىن سۇلتان ھۇسەيىن بايقارانى يېڭىپ خۇراسانىنى، ھەتتا ئىرانىنى ئىگىلەش ئويى بار ئوخشايدۇ.

مىرزا ئابابەكرى يەرگە قاراپ پۈكۈلۈپ تۇرغان باش ئەمىرگە كۆز سېلىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ قارا بۇرۇتلىرى يېپىۋالغان كالپۇكى ئاستىدا مەسخىرە كۈلكىسى پەيدا بولدى:

— شاھىبېكخانىڭ نۇسرەت قازانغانلىقى ھەقىقىدە ئەجەب

سۆزلەپ كەتتىڭىزغۇ، كوكۇلداش. بۇلار مەن ئۈچۈن يېڭى خەۋەر ئەمەس، مۇقەررەر بولىدىغان ئىشلار، شاھىبېككان موغۇلىستانغا قوشۇن تارتىپ كەلمەمدىكەن؟ بىز تەرەپلەرگىچۇ؟ ماڭا مۇشۇ توغرۇلۇق ئۈچۈر كېرەك. ئۇقتىڭىزمۇ؟ — ئۇ بىرنەرسىنى ئېسىگە ئالغاندەك بولۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — خۇشكەلدى كوكۇلداش، ئەزىز بەردىلەرنىڭ سەئىدخانىنى تۇتۇش ئۈچۈن باشلاپ كەتكەن سىپاھلاردىنمۇ خەۋەر يوق. سەئىدخانىنى زاكىسىدا ئۇجۇقتۇرۇۋەتمىگىنىم ئۈچۈن ھازىرغىچە ئەپسۇسلىنىمەن. ئۇ ئاخىر قوشۇن تارتىپ بۇ يەرگە كەلمەي قالمايدۇ، ۋەزىر. ئۇنىڭ زادى ئۆلۈك ـ تىرىكلىكى ھەققىدە خەۋەر ئاڭلىشىم زۆرۈر. قارىغاندا قەدىناس سۇلتانىڭىزنىڭ ئوغلىغا ئىخلاسىڭىز بار ئوخشايدۇ.

— نەئۇزۇ بىللا①. ئالىيلىرىدىن يۇز ئۆرۈش ماڭا ئۆلۈم بىلەن باراۋەر، شاھىم. سەئىدخان توغرۇلۇق خەۋەر ئالالمىغانلىقىم راست، ئەمما خۇشكەلدى كوكۇلداش، ئەزىز بەردى باشلاپ كەتكەن ئەسكەرلەردىن بىرنەچچىسى قېچىپ كەلگەنىكەن، ئۇلار ئەكەلگەن شۇم خەۋەرنى ئالىيلىرىغا ئېيتقۇم كەلمىدى.

— نېمە؟ يوشۇرۇۋاتامسىز؟ — ئاچچىقلاندى مىرزا ئابابەكرى.

— ياق، شاھىم، نېمىشقا يوشۇراي؟ ئۆزلىرىنى بىئارام قىلماي دەپ ئېيتمىغانلىقىم راست، گۇناھىمدىن ئۆتسىلە، — شاھدانە كوكۇلداش تىزلاندى.

— مۇنداق دەڭ، — مىرزا ئابابەكرى تامىقىنى قېرىپ ئەمىرگە گۆلەيدى، — مېنى بىئارام قىلىدىغان قانداق خەۋەر ئىكەن ئۇ؟

— خۇشكەلدى كوكۇلداش، ئەزىز بەردىلەرنى سەئىدخان ئوقيا بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈپتۇ. بىز تۇتالمايۋاتقان ئەلى مىرەك مىرزا باشچىلىقىدىكى قاراقچىلار سەئىدخانغا قوشۇلۇپ، تاكى قىرىلىپ

---

① نەئۇزۇ بىللا — خۇدا ساقلىسۇن (ئاللانى شېپى كەلتۈرۈپ ئېچىلگەن قەسەم.

تۇگىگۈچە جاھىللىق بىلەن قارشىلىق قىلىپ سىپاھىلىرىمىزنى زور تالاپەتكە ئۇچرىتىپتۇ. سەئىدخان تۇتۇق بەرمەي غايىب بوپتۇ. سىپاھىلىرىمىزنىڭ قېچىپ كەلگەنلىرىنى مۇھاپىزەتچى ياساۋۇللارغا قوشۇۋەتتىم، ئالىيلىرى.

— ئوھوي! ... شۇنداقمۇ ئىش قىلغان بارمۇ؟ — مەسخىرە قىلدى مىرزا ئابابەكرى، — ئۇلار زادى قانچە ئادەم؟

— سەككىز نەپەر، — جاۋاب بەردى كوكۇلداش.

— سىز بەك رەھىمدىل ئىكەنسىز، ئەمىر. دۇشمەنلەرنى يېڭىلگەن نامەردلەرنى ئوردا ياساۋۇللىرىغا قوشۇپ قويۇپسىز. ئۇلار كۈنلەرنىڭ بىرىدە ھەرەمخانىغا بېسىپ كىرىپ قىلىچ بىلەن مېنى چاپسا ياخشى بولامتى؟

شاھدانە كوكۇلداش چۆچۈپ كەتتى، پېشانىسىدىن تەر قۇيۇلدى.

— نەئۇزۇ بىللا، — ئىككىنچى قېتىم قەسەم ئىچتى ئۇ، — مەن ئۇلارنى مۇنداق قىلىدۇ دەپ ئويلىمايمەن. ئەگەر شۇنداق بولىدىغان بولسا ماڭا ئۆلۈم ھەق بولىدۇ، شاھىم.

— ئالدىراپ ئۆزىڭىزگە ئۆزىڭىز ئۆلۈم ھۆكۈم قىلماڭ، كوكۇلداش، ماڭا دەرھال قازى ھاتەمشاھنى چاقىرىپ بېرىڭ. چوڭ ـ كىچىك ھەرقانداق ئىشنى شەرئەت ھۆكمىدىن چىقىپ پەتىۋاسىز قىلمايمەن.

— خوپ، ئالىيلىرى.

شاھدانە كوكۇلداش كەينىچە مېڭىپ ساراي ئىشىكىنىڭ بوسۇغىسىغا پۇتلىشىپ ئوڭدا چۈشتى. ئۇ دىۋانخانىغا چىققاندا شۇمشىيىپ تۇرغان ئەمىر، ۋەزىرلەرنى كۆردى. پاكار، ئاقارغان ساقىلى كۆكسىگە چۈشكەن ھاتەمشاھ ئاق سەللە ئورالغان بېشىنى ئىككى تەرەپكە لىڭشىتىپ، پىچىرلاپ دۇرۇت ئوقۇپ ئولتۇراتتى. ۋەزىر ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— شەيخۇلئىسلام①، ئۆزلىرىنى سۇلتان ئالىيلىرى چاقىرىۋاتىدۇ.

— قۇللۇق، ۋەزىر، يامغۇرنىڭ توختىشىنى كۈتۈپ تۇرغىنىم شاھنىڭ مەرھەمىتىگە ئېرىشتۇردى ـ دە.

بۇلار سارايغا كىرگەندە تەختتىن چۈشكەن مىرزا ئابابەكرى سارايىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى باغقا قارىغان دېرىزىنىڭ پەردىسىنى قايرىپ، باغقا كۆز سېلىۋاتاتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، پادىشاھىم. ئاللا ئادالەت بابىدا ئالىيلىرىنى نۇشرىۋان ئادىلدەك مەشھۇر قىلغاي.

— كەلسىلە، كۈرسىدا ئولتۇرسىلا، تەخسىرىم، بىرنەچچە مەسىلە توغرىسىدا پەتىۋا چىقىرىپ بەرگەن بولسىلا.

— ئېيتسىلا، شاھىم، — بوغۇلۇپ ئاستا ئاۋازدا دېدى ھاتەمشاھ.

— بىرىنچى مەسىلە، — دېدى مىرزا ئابابەكرى، — ۋەزىر ـ ئەمرلەر ئىچىدە پادىشاھقا قەست قىلماقچى بولغانلارغا قانداق چارە قىلماق لازىم؟

— قەست قىلغۇچىلارنىڭ قەست قىلىشى توغرىسىدا قانداق ئەمەلىي دەلىل بار، شۇنىڭغا قاراپ بىرنەرسە دېيىشكە توغرا كېلىدۇ. ئەگەر قەست توغرىسىدا ھېچقانداق دەلىل ـ ئىسپات بولمىسا، پەتىۋا چىقىرىشقا بولمايدۇ.

چىرايى تۇتۇلغان مىرزا ئابابەكرى سوغۇق نەزەردە يەنە سورىدى:

— ئىككىنچى، بىر خوتۇن بار، ئۇ ئېرىنى ئۆلتۈرمەكچى، كۆرۈنۈشتە ئېرىگە ناھايىتى سادىقتەك تۇرىدۇ، ئەمەلىيەتتە ئېرىنى ئۆلتۈرۈپ دۇنيا ـ دەپىنىسىگە ئىگە بولماقچى. خوش، بۇنىڭغىچۇ؟

— بۇنىڭغىمۇ زۆرۈرى يەنىلا دەلىل ـ ئىسپات.

---

① شەيخۇلئىسلام — ئىسلام دىنىدىكى ئەڭ چوڭ دىنىي مەنسەپ، ئۇنۋان ۋە ئۇنىڭغا ئېرىشكەن كىشى.

— ئۇچىنچى، — دېدى مىرزا ئابابەكرىنىڭ زەردىسى قاينىاپ، — ئۆز پادىشاھىدىن يۈز ئۆرۈپ باشقا ئەل پادىشاھىغا تەسلىم بولۇش كويىدا يۈرگەنلەر بولسا، ئۇلارنى ئۆز مەقسىتىگە يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن قانداق قىلساق بولىدۇ، تەخسىر؟

— يەنىلا دەلىل ـ ئىسپاتقا قاراشقا توغرا كېلىدۇ. ئەگەر ئۆز پادىشاھىدىن يۈز ئۆرۈپ باشقا ئەل پادىشاھىغا تەسلىم بولۇش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغان بولسا، مەسىلەن، قېچىپ كېتىۋاتقاندا تۇتۇلسا دارغا ئېسىش كېرەك. قاچاق غەرىزىدە يېزىلغان مەكتۇپى قولغا چۈشسە، ئۇنىڭدا دۆلەتنىڭ مۇھىم مەخپىيەتلىكى ئاشكارىلانغان بولسا قاماقتا ئالسا بولىدۇ. ئۇنداق بولماي ئادەتتىكىچە خەت بولسا گۇناھسىز بولغان بولىدۇ، شاھىم.

— ئوھۇي ! بۇگۈن گەپلىرى بۆلەكچىغۇ، تەخسىر، — مىرزا ئابابەكرىنىڭ چىرايى ئۆڭگەنىدى، — ئۈچۈق دەلىل ـ ئىسپات بولسا سىلىدىن پەتىۋا ئېلىشنىڭ ھاجىتى قالماس ئىدى. يۇقىرىدىكى ئۇچ مەسىلىدە دەلىل ـ ئىسپات ئاشكارا ئەمەس، يوشۇرۇن. پەتىۋا بېرىشلىرى كېرەك !

— مەن ھەيۋەتلىرىدىن قورقۇپ نۇرغۇن مەسىلىلەرگە خاتا پەتىۋا چىقىرىپ ئاللا ئالدىدا ئېغىر گۇناھقا پاتقانلىقىمنى ئەمدى ھېس قىلىۋاتىمەن، — دېدى قازىكالان ھاتەمشاھ سىلىق تەلەپپۇزدا.

— نېمە؟ قايسى ئىشلاردا خاتا پەتىۋا چىقاردىڭ؟ مېنىڭ بىلگۈم كېلىۋاتىدۇ، قازى.

— ئىجازەت بەرگەن بولسىلا، بۇ توغرۇلۇق ئويلىنىپ ئاندىن جاۋاب بەرسەم.

— يۇقىرىدىكى ئۈچ مەسىلە توغرىسىدا پەتىۋا بېرىش توغرىلىقىمۇ ئويلىنىپ كۆرمەكچىمۇسەن؟

— پەقەت پەتىۋا بېرىش توغرىسىدا ئويلىنىپ كۆرمەكچىمەن.

— بولىدۇ، ئەتىدىن باشلاپ ئۈچ كۈن مۆھلەت بېرەي، ئەتراپلىق ئويلان. بۇگۈن دۇشەنبە ھېساب ئەمەس، تۆتىنچى كۈنى

جۇمەدىن كېيىن ئوردىغا كېلىپ جاۋاب بېرىسەن.
مىرزا ئابابەكرى «چىقىپ كەتسەڭ بولىدۇ» دېگەن مەنىدە ئورنىدىن تۇردى.
ــ بولىدۇ، خۇدا بۇيرۇسا دېگەن ۋاقىتتا جاۋابقا ئىگە بولىلا، ئالىيلىرى، ــ ھاتەمشاھ بېشىنى سەل ئېگىپ قويۇپلا سارايدىن چىقىپ كەتتى.
مىرزا ئابابەكرى قورقىنىدىن ئالاقزەدە بولۇپ كەتكەن شاھدانە كوكۇلداشنىڭمۇ كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كېتىۋاتقىنىغا قاراپمۇ قويماي، سارايىنىڭ خۇپىيانە ئىشىكىدىن ھەرەم ھويلىسىغا قەدەم قويدى. خانىش ـ توقاللىرىنى بىرمۇبىر كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى ـ دە، خانزادە بېگىم قەسىرىگە قاراپ ماڭدى. بۇخارا، سەمەرقەنتتىكى بوستانلىق باغلاردا جەرەندەك يايراپ ئەركىن ئۆسكەن خانزادە بېگىم ئون تۆت يېشىدا مىرزا ئابابەكرىگە ياتلىق قىلىنىپ يارکەندكە كەلگەندىن بېرى قوينىڭ قوزىسىدەك ياۋاشلىشىپ كەتكەندى.
خانزادە بېگىم بالىسىنىڭ چوڭى بولغان جاھانگىر مىرزىنى تېخى ئون ئالتە ياشىنىڭ قارىسىنى ئالماي تۇغقانىدى. ئىككىنچى، ئۈچىنچى بالىلىرى تۇرانگىر مىرزا، بوستانگىر مىرزىلارنى مىرزا ھەيدەرنىڭ ھاممىسى سۇلتان خېنىم ئېمىكئانىسى سۇپىتىدە تەربىيەلىگەنىدى. شۇڭا، خانزادە بېگىم ئۆزىنى يەنىلا يالغۇز سېزەتتى. ئىككىسى يىلدا بىر قېتىم سەمەرقەنتكە بېرىپ ئىككى ـ ئۈچ ئاي يايرىۋالغىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا چاغلاردا جامال ئاغىچا ئالدىدا مانا شۇنداق «ھە، خوش» بىلەن ئۆتەتتى. خانزادە بېگىم مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قىزى بولغانلىقى ئۈچۈن ھۆرمىتى ئۈستۈن بولسىمۇ، توپىلىق بۇ دىيارغا كۆنەلمەي ھەسرەت چېكەتتى، ۋاپات بولغان ئانىسىنى ياد ئېتىپ يىغلايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كۆز يېشى قۇرۇماي، سەبدەردەك سارغىيىپ، ئارچا شېخىدەك زىلۋالىشىپ تارتىلىپ كەتكەنىدى. ئۆتكەن يىلى مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭ

كۆڭلى ئېچىلسۇن دەپ ئويتاغ باغرىدىكى چىرايلىق بوستانلىققا سەيلىگە ئاچىققانىدى. خانزادە بېگىم شىكاردا بىر كېيىك بالىسىنى تىرىك تۇتۇۋالىدى ۋە خۇشلۇقىدا بويۇن - بېشىنى سىلاپ، مۇڭلۇق چىرايىغا قاراپ: «قارا كۆزلۈك ئومىقىم» دەپ پىچىرلىدى. مىرزا ئابابەكرى بۇنى كۆرۈپ، خوتۇنىنىڭ كېيىكنى بېقىۋېلىشىغا يول قويدى. قارا بويۇن بۇ كېيىك بالىسىغا خانزادە بېگىم «خەيرىل ئەسما» دەپ ئات قويۇپ، ئالتۇن كولدۇرما، تۇمار پۇتۇپ بوينىغا ئېسىپ، كېنىزەكلىرى بىلەن باغدىن ئوت ئوتاپ بېرىپ باقاتتى. «خەيرىل ئەسما» ئۇنىڭغا بەك ئىچەركىشىپ كەتتى. قەيەرگە بارسا كېيىنكى شۇ يەرگە بىللە ئېلىپ باراتتى. غەم باسقان چاغلاردا ئۇنىڭ بىلەن ئۇنسىز سىردىشاتتى.

مىرزا ئابابەكرى كىرىپ كەلگەندە خانزادە بېگىم كېيىكنىڭ بېشىنى سىلاپ ياش تۆكۈپ ئولتۇراتتى.

— بولدى ئەمدى، كېيىكنى چىقىرىۋېتىڭ، — دېدى مىرزا ئابابەكرى ۋە كېنىزەككە كېيىكنى ئاچىقىپ كېتىشنى ئىشارەت قىلدى. كېيىك ئىگىسىگە مۆلدۈرلەپ قاراپ ئېتىكىنى چىشلەپ تۇرۇۋالدى. ئاخىر كېنىزەك ئۇنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

— مەلىكە، — دېدى مىرزا ئابابەكرى، — ئاللا سىزگە سەۋر - تاقەت ئاتا قىلغاي، بۇ يىل سەمەرقەنتكە ئۆزۈم ئېلىپ بارماقچى بولۇۋاتاتتىم، ئەمما ...

مىرزا ئابابەكرى سۆزىنى توختىتىپ، سۈكۈتتە جىم تۇرۇپ قالدى ۋە خانىشنى باغرىغا بېسىپ ئاندىن سۆزىنى داۋام قىلدى:

— رەھمەتلىك پادىشاھ سۇلتان مەھمۇد مىرزا ۋاپات بولغاندىن كېيىن، پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن ئۇنىڭ ۋەزىرى خىسراۋ شاھ ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىپ، بايسۇنغۇر مىرزىنى سىقىپ چىقارغانلىقى سىزگە مەلۇم. ئىككى يىلدىن بېرى خىسراۋ شاھ مەسئۇد مىرزا بىلەن بايسۇنغۇر مىرزىنى ۋىلايەت، ئايماقلارغا ھاكىم قىلىپ قويۇپ ئۆزى پادىشاھ بولۇۋاپتۇ.

مىرزا ئاتابەكرى سۈكۈت قىلىپ تۇردى.

— ئاكىلىرىمغا نېمە بوپتۇ، شاھىم؟ — ئەنسىز ئاۋازدا سورىدى مەلىكە جىمىپ كەتكەن ئېرىنىڭ كۆكسىگە باش قويۇپ يىغلاپ.

— قانخور، باغرى تاش خىسراۋ شاھ ئۆزى بەگئەتكە بولۇپ تەربىيەلەپ چوڭ قىلغان بۇ ئىككى شاھزادە ھاياتلا بولسا پادىشاھ بولالمايدىغانلىقىنى بىلىپ ياۋۇزلىشىپتۇ. ئاڭلىسام ئاۋۋال ئاتىڭنى مەھمۇد مىرزىنىڭ كۆزىگە مىل تارتىپ كور قىپتۇ. بايسۇنغۇر مىرزىنى ئالداپ ئۆزىگە ئىشەندۈرۈۋېلىپ تۈيۈقسىز باسماقداپ تۈتۈپ ئۆلتۈرۈپتۇ. دۇنيادا مۇنداقمۇ ۋەھشىي قارا نىيەت ئادەم بولامدۇ؟ سىز يىغلىماي ئۇ زالىمغا زاۋاللىق تىلەڭ.

خانزادە بېگىم ھوشىدىن كېتىپ زالىم ئېرىنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى. مىرزا ئاتابەكرى ئۇنى كۆتۈرۈپ كىمخاب تۈشەككە ئاتقۇزدى.

قىيا ئېچىپ قويۇلغان دېرىزە كۆزىنىكىدىن كىرگەن كەچ كۈزنىڭ ئىزغىرىن شامىلى خانزادە بېگىمنىڭ قارا چاچلىرىنى يەلپۈپ، قارا يوللۇق ئەتلەس كۆڭلەكنىڭ ئېتىكىنى كۆتۈردى. مىرزا ئاتابەكرىنىڭ يىپەك يىپتىن توقۇلغان قىزىل پۆپۈكلۈك ئىشتانباغقا كۆزى چۈشتى. «ئاكىلىرىنىڭ پاجىئەسىنى ئېيتمىسام بوپتىكەن، مۇسىبەت خەۋىرى ئۇنى ھالسىزلاندۇرۇۋەتتى. خەيرىيەت، ئۇ مەندىن باشقا كۆيۈنىدىغان ئادىمىنىڭ قالمىغىنىنى ۋاقتىدا بىلدى. يىغلاپ - يىغلاپ ئوڭلىنىپ قالىدۇ. ئۇنىڭ ئاشۇ نازۇك ئەۋرىشىم تېنىنى دېمىسەم، ئاللىبۇرۇنلا كۆزدىن يوقاتقان بولاتتىم. بۇ دۇنيادا گۈزەل خوتۇنلار ئاز ئەمەس ...»

مىرزا ئاتابەكرى دېرىزىنىڭ كۆزىنىكىنى ئېتىپ، دەرپەردىسىنى ياپتى. كۈمۈشتىن ياسالغان كۆركەم شامداندىكى ئۇچ شامنى ياقتى. ئۇنىڭ شەھۋانىي نەپسى تاقىلداپ كەتكەنىدى. ئۇ خانزادە بېگىمنىڭ ئاۋۋال تەتىللا جىلىتكىسى بىلەن ئەتلەس

كۆڭلىكىنى سالدۇرۇپ، ئاندىن قىزىل پۆپۈكلۈك ئىشتانىبىغىنى يەشتى. بىر پارچە لاتا ئۇنىڭ چاتىرىقىغا قىستۇرۇۋقلۇق ئىدى.

— ئىپلاس! ئاي كۆرۈپ قالغانسىكەن - دە، — دېدى ئۇ رايى يېنىپ.

مىرزا ئابابەكرى قولىنى بىر - بىرىگە ئۇرۇۋۇندى، ئىككى كېنىزەك كىردى.

— مەلىكىنىڭ تاۋى يوق تۇرىدۇ. زەينەپ خوتۇنىنى چاقىرىپ بېرىڭلار، ئۇنىڭغا بىرنەچچە كۈن ھەمراھ بولسۇن، — دېدى - دە، چىقىپ كەتتى.

2

نوروزدۆڭ بوستانلىق سەيلىگاھ ئىدى.

بۇ يەردىكى چايخانا، ئاشخانىلاردىن قىشۇياز خىيلىدار ئۇزۇلمەيتتى. پولۇنىڭ دەم يېگەن چاغدىكى مەززىلىك پۇرىقى، مانتىنىڭ خۇشبۇيى دىماقنى يارىتتى. پۇتۇن كاۋاپ قىلىنغان توخۇ، قوي ئېغىزدىن سېرىق سۇ كەلتۈرەتتى. مەيزاپ ئىچىپ تەڭشىلىۋالغان كىشىلەر بىر - بىرىنى يۆلىشىپ تاماشا قىلىشىپ يۈرەتتى. بىر ياندا ئىت تالاشتۇرسا، بىر ياندا توخۇ سوقۇشتۇراتتى. ھەممىدىن قىزىقى ھەم قورقۇنچلۇقى قوچقار ۋە بۇقىلارنى سوقۇشتۇرۇش بولۇپ، تاماشىچىلار مىغىلداپ كېتەتتى.

بەزى كۈنلىرى مىرزا ئابابەكرى سودىگەر ياكى دېھقان سىياقىدا ئۆزىدەك ياسانغان خاس نۆكەرلىرى بىلەن بۇ سەيلىگاھقا كېلەتتى. ئەتراپنى ئايلىنىپ كىشىلەرنىڭ ھەربىرىنى كۆزىتىپ، سۆزلىرىنى تىڭشىغاندىن كېيىن قىلىنىپ زىندانغا قايتاتتى. ئەتىسى نەچچە ئون ئادەم تۇتقۇن قىلىنىپ زىندانغا تاشلىناتتى ياكى نوروزدۆڭدە باشلىرى كېسىلەتتى، دارغا ئېسىلاتتى. جىنايەتچىلەر ھۆكۈمدارنى ھاقارەتلىگەن، ئۆلۈم

تىلىگەن، ھۆكۈمدارنىڭ ئاغدۇرۇلۇشىنى، ئورنىغا ئادالەتلىك پادىشاھنىڭ تەختكە چىقىشىنى ئارزۇ قىلغان كىشىلەر بولۇپ چىقاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ نورۇزدۆڭ قورقۇنچلۇق جايغا ئايلىنىپ قالغاندى. يېقىنقى يىللاردىن بېرى بۇ يەرگە كېلىدىغانلار خېلىلا ئازلىدى. ھۆكۈمدار، ئەمرلەر ھەققىدە زادى گەپ قىلىشمايتتى. شۇنداقتىمۇ، مىرزا ئابابەكرى بۇ يەرگە يوشۇرۇن ئايغاقچىلارنى ئەۋەتىشنى توختاتمىغاندى.

بۈگۈن شاھدانە كوكۈلداش، ئەمىر ۋەلى تاغاي، ئەمىر لەشكەر مۇھەممەدبېك ئوردىدىن يانغاندا مەسلىھەتلىشىپ نورۇزدۆڭگە كەچلىك سەيلىگە چىققاندى. ئىلگىرى قانچە قېتىم ھۇنەرۋەن ۋە دورىپۇرۇش سىياقىدا ئەلنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تېپىش ئۈچۈن چىققاندىكىگە بۇ نۆۋەتتىكىسى ئوخشىمايتتى. ئۇلار ئاشكارا سالاھىيىتى بىلەن كەلگەچكە، ئادەملەر ھەم قورقۇشۇپ، ھەم ۋەھىمە ئىلكىدە سالام قىلىپ ھۆرمەت بىلدۇرۇشتى. ئۇلار نورۇزدۆڭنىڭ بىر چېتىگە جايلاشقان خىلۋەت چايخانىغا كىرىپ، ئېسىل مېھمانلارنىلا باشلايدىغان گىلەم سېلىنغان خاس ئۆيدىن جاي ئېلىشتى.

— ھەزرەتلىرىنىڭ سازغا مەيلى بارمىكىن؟ — سورىدى ئوراكۆز، سەل ئېگىلىپ قالغان بوم ساقال غوجايىن پومپىيىپ چىققان قورسىقىنى لىغىلدىتىپ.

— يوقسۇ، بىزگە قېنىق دەملەنگەن چاي، يۇمشاق نان، قىرغاۋۇل كاۋىپى بولسا كۇپايە، — دېدى ئەمىر مۇھەممەدبېك، ئۇنىڭ چىرايى تولىمۇ سۇرلۇك ئىدى، — بۇ ئۆيگە باشقا كىشىنى كىرگۈزمەك، ئارامخۇدا شارابنىڭ پەيزىنى سۈرگۈمىز بار.

— خوپ، ھەزرەتلىرى، بەخىرامان ئولتۇرۇڭلا، ئاراملىرىنى بۇزۇشقا كىمنىڭمۇ ھەددى بولسۇن؟ ھەربىرلىرىدەك ئەزىز مېھمانلارغا بېشىمىز بىلەن يۇمىلاپ يۇرۇپ خىزمەت قىلىمىز. شارابنىڭمۇ ئېسىلى بار، — غوجايىن خۇشامەت قىلىپ داستىخان سالدى.

— جانابلار، نېمە ئۇچۇندۇر كۆڭلۈم ئۆيۈپ تۇرىدۇ، — دېدى ئەمىر ۋەلى تاغاي سەللە ئورالغان قاما تۇمىقىنى ئېلىپ تام تۇۋىگە قويۇپ. ئۇنىڭ سىيدام بېشى مورا ئۇستىدىكى پىلىلداپ كۆيۈۋاتقان چىراغ يورۇقىدا پارقىراپ كەتتى. ئۇ يازۇ قىش تۇماق كىيىپ ئادەتلەنگەنىدى، — سۆزىنى داۋام قىلىپ دېدى، — بېشىمىزدىكى بۇ ۋەھىمە قاچان تۈگەر؟ ئاللا سالامەت قىلسا بالىچاقامنى ئېلىپ ئەندىجانغا كېتەيمىكىن دەيمەن.

— جانابلىرى، ئەندىجانغا كەتسەم ئارام تېپىپ قالمەن دەپ ئويلاۋاتامدىلا؟ شاھىبېكخان ئالدىغا پاناھ تىلەپ بارغان خېلىل سۇلتاننىڭ كىم تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى بىلەمدىلا؟ — دېدى شاھدانە كوكۇلداش «ئەپچىش!» دەپ قاتتىق چۇشكۈرۈپ، ياغلىقى بىلەن بويۇن ـ بېشىنى ئېرىتقاچ سۆزىنى داۋام قىلدى، — مەرھۇمە خان سۇلتان بېگىمنىڭ ئۆلۈمى جانابلىرىغا قاتتىق تەسىر قىلغان بولسا كېرەك، شۇنىڭدىن بۇيان كۈنسېرى يادىپ كېتىۋاتىلا. ئەندىجانغا بېرىشنى نىيەت قىلماي مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىشنى نىيەت قىلسىلا، تەخسىر، قورساقلىرىغا كىرىپ چىقسام، سىلىزە سەييىدمۇھەممەد مىرزىدەك تۇيۇقسىزلا كەتمەكچى بولۇۋېتىپلا ـ دە، ھەممىلا ئادەم ئۇنداق تەلەيلىك ئەمەس.

— ئۆمرىمىز بارمۇ، يوق، بۇ خۇداغا ئايان. كۆپ ئويلىسامۇ چولتا ئويلاپتىمەن، جانابلىرى. ھەممىدىن ھەج سەپىرىگە نىيەت باغلاپ ئەرەب دىيارىغا كەتمەك تۇزۇكتەك قىلىدۇ. كۆرسەتكەن ئەقىللىرىگە رەھمەت. مىرزا ئابابەكرى يارىكەندە دىيارىغا كەلگەندىن بېرى چوغقا دەسسەپ يۈرگەندەك ياشاپ كېلىۋاتىمىز. ئاخىرى بىر يەردىن چىقار.

ئەمىر ۋەلى تاغاي ئوچۇق ئېيتمىغان بولسىمۇ، مىرزا ئابابەكرىدىن نارازى ئىكەنلىكىنى شاھدانە كوكۇلداشمۇ شۇ ئان بىلدى.

— سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ ئەندىجان تەرەپكە كېتىشى

ئەلنى تەۋرىتىۋەتكەنىدى، — دېدى شاھدانە كوكۇلداش ئەمىر ۋەلى تاغاينىڭ سۆزىنى ئوچۇقراق ئىزاھلاپ، — شاھمىز بۇنىڭدىن كۆپ خاپا، ئۇ ھېچكىمگە ئىشەنمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئۆز ھەمشىرىسىگىمۇ قىلچە رەھىم قىلمىغانلىقى ئادەمنى چۆچۈتىدۇ، — «ئۇ بىزگىمۇ رەھىم قىلمايدۇ» دېمەكچى بولۇپ ئەندىشە قىلدىمۇ قانداق، سۆزىنى توختىتىۋالدى.

بىر پەتنۇسقا يۇمشاق مەززىلىك نان، بىر چۆگۈندە زەپەر سېلىپ دەملىگەن چاينى كۆتۈرۈپ كىرگەن غوجايىن:

— ھەزرەتلىرىم، كاۋاپ ھازىرلا تەييار بولىدۇ، — دەپ بىرنەچچە نانىنى ئوشتۇدى. نەپىس نەقىشلەنگەن پىيالىلەرگە چاي قۇيۇپ ئۇلارنىڭ ئالدىدا قويدى.

— ئۆز ئىشلىرىنى قىلسۇنلار، — دەپ ئۇنى چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇدى بايانتىن گەپ قىلماي ئۆينىڭ تۆشلۈك، دېرىزە ئورنىدىكى كۈنگۈرىلىرىگە مەيۈس نەزەر سېلىپ ئولتۇرغان ئەمىر مۇھەممەدبېك، چايخانا غوجايىنى جىممىدە چىقىپ كەتتى.

— جانابلار، بەندىدىن ئەمەس ئاللادىن قورققان كىشى ئامانلىق تاپىدۇ. گەپنى ئوچۇق قىلىشايلى، — دېدى ئۇ بىردىن گەپ باشلاپ، — ئادەم قېنىمدىن تۆگمەن ئايلاندۇرۇش بۇ زامان پادىشاھلىرى ئىچىدە پەقەت سۇلتان مىرزا ئابابەكرىلا سادىر قىلغان ئېغىر پاجىئەدۇر. بىز سۈكۈت قىلىپ ئۇنى توسمايلا قالماستىن، بەلكى ياخشى قىلىۋاتىلا دەپ يەل بەردۇق. مانا مەن ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىپ مادۇ، چەگرەك ئايماقلىرىنىڭ ئۇچ مىڭ ئادىمىنىڭ پۇتىنى تىزىدىن كەستۈرۈۋەتتىم. بۇ قاتتىق گۇناھ ئەمەسمۇ؟ دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ چوڭ يەنە قانداق گۇناھ بولسۇن، تەخسىرلەر؟ ئۇنىڭ پەرمانى بىلەن ئۇرگەنچ دىيارىدا ئىككى مىڭدەك كىشىنى قەتل قىلدىم. شۇنىڭدىن بۇيان كېچىسىمۇ، كۈندۈزىمۇ كۆزۈمگە قانلا كۆرۈنىدۇ، ئادەم ئۆلتۈرۈپلا چۈشەيمەن. بۇ خۇنخورلۇقلارنى بىر بەندىدىن قورقۇپ قىلغاچقا، مەندىن قارا يۈز بەندە يوق ئىكەن دەپ ئويلاپ، ئاللانىڭ

جازاسىدىن قورقۇپ كۈنلەرنى ھەسرەت - نادامەت بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقىنىمغا خېلى بولدى. ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىنى خۇنخورلۇقتىن قول يىغىپ توۋا - ئىستىغپار ئوقۇپ ئۆتكۈزۈش نىيىتىگە كەلدىم.

ئەمىر مۇھەممەدبەك ئورۇقلاپ، چىرايىمۇ قاردىپ كەتكەنىدى. ساقال - بۇرۇتىنى دائىم چىرايلىق ياستىپ گۈرس - گۈرس دەسسەپ يۈرىدىغان بۇ ئادەم ئەمدىلىكتە ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان سەرۋازدەك شۇمشىيىپ قالغانىدى. ئۇ كەينى - كەينىدىن بىرقانچە جام شاراب ئىچىپ، بىر زىخ كاۋاپ يېگەندىن كېيىن كەيپى كۆتۈرۈلۈپ روھلىنىپ قالدى.

— مېنى قورققاق دېمەڭلار، قانغا بويالغان قىلىچنى قان بىلەن يۇيۇشقا تەييارمەن، ئاغىلىرىم. مەن كالۇاغا ئەقىل كۆرسىتىشىڭلار كېرەك، — شاھدانە كوكۈلداش يۈمشاق نان بىلەن قىرغاۋۇل گۆشىدە قىلىنغان لەزىز كاۋاپتىن بەش زىخ يەپ، ئاندىن ئىككى جام شاراب ئىچتى. ئۇ بۇرۇنقىدەكلا سېمىز ئىدى.

— سىلەر جانابلار ئاغزىڭلارغا كەلگەننى دەپ ئادەمنى مۇنچە قورقۇتماڭلار، — تېخى بىر زىخ كاۋاپنىمۇ تۈگىتىپ يەپ بولالمىغان تاغاي خاۋاتىرلىنىپ سىيدام بېشىنى سىلاپ.

— گەپنى ئۆزلىرى باشلىدىلا، تەخسىر، — زەردە قىلدى مۇھەممەدبەك يەنە بىر جام شارابنى ئىچىۋېتىپ، — ئەمدىلىكتە سۆھبەتتىن ئۆزلىرىنى قاچۇرۇۋاتىلىغۇ؟ بۇ گەپلەرنى سۇلتان ئاڭلاپ قالسا ئالدى بىلەن ئۆزلىرى جاۋاب بېرىدىلا !

— ھېچقانداق گەپ قىلمىدىم ۋە ھېچنېمە دېمىدىم، — دېدى تاغاي ياغاق بېشىنى گىلدىڭلىتىپ. ئۇ ئورنىدىن قوپتى، — مەن كېتەي.

— ئولتۇرسىلا، تەخسىر، — شايى تونىنىڭ پېشىدىن تارتىپ ئولتۇرغۇزدى مۇھەممەدبەك، — مۇنچىۋالا قورقۇپ كەتمىسىلە، بۇ يەردە قوچقاربەگ يوق. مەن بار، مەن بار ...

— مەن كېتەي، ئەمىر، نېمىشقىدۇر قورقۇپ كېتىۋاتىمەن.
— نەگە كېتىلا، ئوردىغىمۇ؟ — سورىدى شاھدانە كوكۈلداش.
— ئۆيگە، بالىلىرىم ئالدىغا، ۋەزىر ئەزەم.
— قورقۇنچاق ئادەملەرگە ۋەھىمە يېپىشقاق كېلىدۇ. سىلى مىرزا ئابابەكرىدىن قورققانسېرى كىشىلەرنىڭ بېشى كېسىلىۋەردى، بۇنى ئەسلىرىدىن چىقارمىغايلا، كېتىش ئالدىدا بىرئاز ئىچىۋالسىلا، — مۇھەممەدبېك جامدىكى لىقمۇلۇق شارابنى ئىشكىئاغىسىنىڭ ياغاق يۇزىگە چېچىۋەتتى. ئۇجۇقۇپ كەتكەن ئەمىر ۋەلى تاغاي ياغلىقى بىلەن يۇز - كۆزلىرىنى ئېرتىپ، غودۇرىغىنىچە چىقىپ كەتتى، شايى تونمۇ شاراب بىلەن بۇلغانغانىدى. «نېمىشقا بۇ نەس يەرگە كەلدىم ھە؟... بۇ نەس باسقان قارا كۆڭۈللەرگە ھەمراھ بولغىنىم ئۈچۈن بۇمۇ ئاز. خەپ، ئەتە سەھەر ئوردىغا بېرىپ، بۇ ئىككى كاززاپنىڭ يامان نىيىتىدىن سۇلتاننى خەۋەردار قىلىپ ئىنئامغا ئېرىشمىسەم...»

ئەمىر ۋەلى تاغاي ئويلاپ ئاستا قەدەم بىلەن نورۇزدۆڭنى ئارلاپ ماڭدى. چار بازارچىلار يايىلىرىنى ئاللىبۇرۇن يېغىپ كېتىشكەنىدى. ئۇ يەر - بۇ يەردىكى ئاشخانىلار ئوچۇق ئىدى. كەچلىك سەيلىگە چىققان ئىچەرمەنلەر، چايخورلار، دەردمەن بويتاقلار، تۇل - نازىنىنلار، نوچىلار ئاشخانا، چايخانىلاردا كاۋاپ يەپ، شاراب ئىچىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئەمىر ۋەلى تاغاي يەردىن باش كۆتۈرمەي مېڭىپ نورۇزدۆڭدىن پەسكە چۈشۈپ، يولنىڭ ئايلانمىسىغا كەلگەندە ئىككى ناتونۇش ئادەم ئۇنىڭ ئالدىنى توستى.

— جانابىي ئىشكىئاغىسى، سەل تەخىر قىلسۇنلار، — دېدى شاپ بۇرۇت، پاكار بويلۇق يىگىت ئۇنىڭ ئوڭ بىلىكىنى قىسىپ تۇرتۇپ، — تەخسىر، شاراب سوغىسىغا چۆمۈلىمۇ نېمە، — ئۇنىڭ سول بىلىكىنى ئېگىز بويلۇق يەنە بىرسى تۇتتى. ئەمىر تاغاي چۆچۈپ ھودۇققان ھالدا دېدى:

— بالىلىرىم، نېمە ئىش بۇ؟ مېنى نەگە ئېلىپ بارىسىلەر؟

ئۇلار ئۇنىڭ پۇتلىرىنى يەرگە تەگكۈزمەي دەرەخلىك ئىچىگە ئەكىردى. مۇبادا مەسە ـ كەش كىيمىگەن بولسا، پۇتلىرى يانتاق تىكەن، قۇرۇق شاخلارغا ئۇرۇلۇپ ـ سوقۇلۇپ شەلۈرەپ كېتەتتى. ئۇنى بولجالىق ئىچىدە مەشئەل كۆتۈرۈپ تۇرغان ئادەمنىڭ يېنىدا توختاتتى.

ـــ ئىشكئاغىسى، شاھىمىزغا ئاسىيلىق قىلماقچى بولغان ئادەمنى ئاختا قىلغىلى كەلدىم.

ئەمىر ۋەلى تاغاي شۇنداق قاراپ سۇۋادان تېرەككە يۆلىنىپ قىلىچ تۇتۇپ تۇرغان قوچقاربەگنى كۆردى ـ دە، تېنىمگە تىترەك ئولاشتى.

ـــ مەن... مەن... شاھىمىزغا مۇھىم خەۋەر يەتكۈزمەكچىدىم، ـــ ئىشكئاغىسىنىڭ ياشلىرى ياغاق يۈزىدىن سىرغىپ شالاڭ ساقىلىغا تامدى.

ـــ مۇھىم خەۋەرنى ئۇچۇق مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن بېرىپ ئېيتامتىڭ؟ ئۇچۇقنىڭ نورۇزدۆڭدىكى چايخانىنىڭ كۇنگۇرىلىك ئۆيىدە نېمە دېيىشكەنلىرىنى ئاڭلىدىم، دۆيۈز ! شاھىمىز دانا ئىكەن، بۇگۈنلا سېنى قەتل قىلمىشقا پەرمان چۈشۈرگەنىدى. ئۆيۈڭگە بارساق باش ۋەزىرنىڭ چاقىرىپ ئاچىقىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. شاھدانە كوكۇلداش بىلەن ئەمىر مۇھەممەدبېكنىڭ ئۆيىگە بارساق ئوخشاشلا يوق ئىكەن. ئىزدە ـ ئىزدە نورۇزدۆڭگە بېرىپ چايخانىدا ئىكەنلىكلىرىنى سوراپ بىلدۇق. تۇڭلۇك، كۇنگۇرە، ئىشىك يېنىدا مۆكۈپ تۇرۇپ قىلىشقان گەپ ـ سۆزلىرىنى ئاڭلىدۇق. ئالىيۇرۇن ئۆلۈمگە لايىق ئىكەنسەن، ئەمدى تەخىر قىلسام بولمايدۇ. ئارقاڭغا قاراپ باق، كىم كەلدى؟

تاتىرىپ ئۆلۈك چىراي بولۇپ قالغان ئەمىر ۋەلى تاغاي كەينىگە قاردى. باغلايدىغان قىل ئارقان ۋە بىلەنگەن پىچاقلىرىنى كۆتۈرگەن ئىككى ئادەم بولجالىقتىن چىقتى.

3

شاهدانه كوكۇلداش كۈنگۈرىدىن قاراپ ئالەمنىڭ قارائۇغۇلۇققا غەرق بولغانلىقىنى كۆردى ۋە ئۆزىچە ئەندىكىپ كەتتى.

— ئەمىر، قايتساق بولارمىكىن؟ يېرىم كېچە بولۇپ قالغاندەك تۇرىدۇ، ئىشكئاغىسىنىڭ كەتكىنىگىمۇ خېلى ئۇزاق بولدى. نېمە ئۈچۈندۇر ۋۇجۇدۇمنى بىر ئەنسىزچىلىك چىرمىۋالدى، بۇ يەردە ئولتۇرغۇم كەلمەيۋاتىدۇ، كېتەيلى.

— قورقۇۋاتاملا، ۋەزىر؟ ئاللاغا ئۆزلىرىنى تاپشۇرۇپ پەيز قىلىۋەرسىلە، — دېدى ئەمىر مۇھەممەدبەك بىر جام شاراب سۇنۇپ.

— مەن كېتەي، ئەمىر، يۇرىكىم سېلىپ كېتىۋاتىدۇ. بىر كاشىلىغا ئۇچراپ قالامدۇق نېمە؟

— ھەممە ئادەم كاشىلىغا ئۇچراۋاتقاندا بىز ئۇچرىساق نېمە بولماقچىدى؟ ئىچسىلە، يۇرەكلىرى ئورنىغا چۈشۈپ قالىدۇ، — ئەمىر مۇھەممەدبەك ئۇنى زورلاپ ئىچۈرۈۋېتىپ تەكەببۇرانە ھىجايدى، — ئويلاپ باقلىمۇ؟ مەن پادىشاھ بولىدىغاندەك تۇرىمەن، ۋەزىر، مىرزا ئاباباكرىنىڭ قىزىنى ئالايمىكىن دەيمەن. ھا ـ ھا ـ ھا ...

بۇ گەپنى ئاڭلىغان شاھدانە كوكۇلداشمۇ خىرىلداپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇمۇ كەيپ بولۇشقا باشلىغانىدى.

— مەنزە ... مەن ... ئەمىر ...

ئۇ خىرىلدىغان پېتى ئورنىدىن تۇرۇپ تونىنى كىيىپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى.

— كەتسەك كېتەيلى، يولدا بىزنى ئۆلۈم كۈتۈپ تۇرىدۇ، — دېدى ئەمىر مۇھەممەدبەك ئۇنىڭغا ياندىشىپ مېڭىپ، ئۇ مەست بولۇپ قالغان بولسىمۇ سەگەك ئىدى.

— غوجايىن قېنى؟ — ئەمىر قولىنى قويۇن يانچۇقىغا سېلىۋېتىپ سورىدى.
— بايا بىرنەچچە ئادەم كېلىپ ئۇنى ئەكەتتى، — دېدى چايخانا خىزمەتچىسى ئەسنەپ تۇرۇپ، — كەلمەيۋاتىدۇغۇ.
— بىزنى پالاكەت بېسىپتۇ، ۋەزىر، يانلىرىدىكى ھەمياننى مۇشۇ يەردە قالدۇرۇپ قويسىلا، — دېدى مۇھەممەدبېك ۋە قوينىدىن بىر كىچىك خالتىنى ئېلىپ چايخانا خىزمەتكارىغا ئۇزارتتى، — سېنى ۋە غوجايىنىڭنى ئوبدان بىلىمەن، بۇنى ئېلىپ قويغىن، ئۇكا، ئەتە بۇ يەرگە كەلسەك قايتۇرۇپ بېرەرسەن، كېلەلمىسەك ساڭا، ئاتا ـ ئاناڭغا مەنسۇپ بولىدۇ.
— نېمە قىلغانلىرى بۇ، ئەمىر، سۇنى كۆرمەي ئۆتۈك سالغىلى تۇردىلىغۇ، — شاھدانە كوكۇلداش ئەجەبلىنىپ سورىدى.
— سىلىمۇ بېرىۋەتسىلە، ۋەزىر، ھېلى پۇشايمانىنى ئالغىلى قاچا تاپالمايلا قالىدىلا، بۇ كېچە ساق قالساق مەن پادىشاھ بولىمەن، ساق قالمىساق سىلى پادىشاھ بولىلا. ھا ـ ھا ـ ھا...
ئەمىر مۇھەممەدبېك ئالمجوقا سۆزلىگەن بىلەن مېڭىشى جايىدا ئىدى. كۆز قۇيرۇقىدا ئەتراپقا قاراپ چايخانا ئىشىكى ئالدىدا سۆزلىشىپ تۇرغان ئىككى كىشىگە كۆزى چۈشتى.
— مەن بەرمەيمەن، يۈرسىلە، كېتەيلى، باشقا كەلگەننى كۆرەرمىز، — دېدى شاھدانە كوكۇلداش ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ. ئۇلار چايخانىدىن چىقىپ نورۇزدۆڭدىكى كېچىلىك سەيلىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى بىلدى. نورۇزدۆڭنى زۇلمەت باسقانىدى. ئاشخانا ـ چايخانىلارنىڭ چىراغلىرى تامام ئۆچكەن، خېلى يىراقتا يول ئۈستىدە گۈلخان يېنىۋاتاتتى. «ئېھتىمال يېتىمچىلەر گۈلخان يېقىپ بىرنېمە پىشۇرۇۋاتقان بولسا كېرەك» دەپ ئويلىغان ئەمىر مۇھەممەدبېك ئارقىسىغا قاراپ ـ قاراپ قەدىمىنى ئىتتىكلەتتى.
— ئەمىر، ئاستىراق ماڭسىلا، يېتىشەلمەي قىينىلىپ

قالدىم، — دېدى شاھدانە كوكۇلداش ئۆردەكتەك ئىرغاڭلاپ مېڭىپ، ئۇ قاتتىق ھاسىراپ ئۆپكىسى ئاغزىغا قاپلىشىپ قالغاندەك تىنالماي قېلىۋاتاتتى. ئۇلار گۈلخان دەپ گۇمان قىلغان نەرسە، مەشئەل كۆتۈرۈۋالغان ئادەملەر بولۇپ چىقتى.

— ئات مىنىپ چىققان بولساق مۇنداق ئاۋارىچىلىككە قالمايتتۇق، ۋەزىر. ئۆزلىرى پىيادە بارايلى دەپ ئۇنىمىغانىدىلە، مانا، جەبىر تارتىپ قالدىلا ...

— توختاش ! — ئۇنىڭ سۆزىنى قاتتىق ئاۋاز بۆلۈۋەتتى. شاھدانە كوكۇلداش قورقۇپ كېتىپ تونىنىڭ پېشىگە دەسسەپ يىقىلىپ چۈشتى. ئەمىر مۇھەممەدبېك شارتتىدە قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇردى.

— ئەمىر، شاھ مىرزا ئاببابەكرى يارلىق چۈشۈردى، ئەمدى نىيەتلىرىگە ھەرگىز يېتەلمەيلا، قىلىچلىرىنى تاشلاپ ئالدىمغا چۈشۈپ ماڭغانلىرى تۈزۈك، — بۇ قوچقاربەگنىڭ ئاۋازى ئىدى.

— ھە ! قوچقار ياساۋۇل، شاھنىڭ ئەمرىنى ئىجرا قىلغىلى كەلدىڭمۇ؟ قۇرۇق گېپىڭنى قويۇپ ۋەزىپەڭنى ئادا قىل، — مۇھەممەدبېك غەزەپ بىلەن قىلىچنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ چاپتى.

— تۈتۈڭلار بۇنى، — دەپ توۋلىدى دولىسىغا قىلىچ تەگكەن قوچقاربەگ ۋە ئاغرىق دەستىدىن ئىڭراپ يىقىلىپ ھوشىدىن كەتتى. ئۇنىڭ چورت ئۇزۇلگەن ئوق قولى توپىلىق يەرگە پوككىدە چۈشۈپ مىدىرلاپ ـ مىدىرلاپ جىمىپ قالدى.

قوچقاربەگنىڭ تەرەپ ـ تەرەپتىن كەلگەن ياساۋۇللىرى ئەمىر مۇھەممەدبېكنى باسماقداپ تۇتۇپ تېرەككە باغلىۋەتتى. شاھدانە كوكۇلداش ئۆمىلەپ ئورنىدىن تۇرۇپ:

— مېنى شاھىم قېشىغا ئېلىپ بېرىڭلار، نېمە قىلسا شاھ ئۆزى قىلسۇن، — دېدى خىرىلداپ.

قوچقار ياساۋۇل ھوشىغا كەلگەندە باش توخۇ چىللاۋاتاتتى. ئەتراپىدا ياساۋۇللار نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تۇرۇشاتتى. ئۇ

كۆزنىنى ئېچىپ:

— بۇلارنى ئاۋۋال ئاختا قىلىپ، ئاندىن قازىققا① ئاپىرىكىلار، — دەپ بۇيرۇدى. قاياقتىندۇر ھۇۋقۇشنىڭ ھۇۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى ...

4

يارىكەند ئاسمىنىدا قارا بۇلۇتلار لەيلەپ يۈرەتتى. شارقىراپ ئېقىۋاتقان زەرەپشان دەرياسىنى ئاقۇچ كۆل رەڭ تۇمان قاپلاپ كەتكەنىدى. ئىسسىق ياقلارغا كېتىۋاتقان قۇشلار سېپى شەھەر ئۈستىدىن ئۇزۇلمەي ئۆتۈپ تۇراتتى. گاھ چەمبەر شەكلىدە، گاھ ياي شەكلىدە يېقىنلاپ ـ ئۇزىراپ ئۇچاتتى. قۇشلارنىڭ كۆلەڭگىسى سۇپسۇزۇك دەريا سۈيىدە ئەكس ئېتىپ گۈزەل مەنزىرە پەيدا قىلغانىدى.

بامدات نامىزىدىن يانغان مىرزا ئابابەكرى ئارغامچا، غەلۋىر شەكلىدە ئۇچۇپ كېتىۋاتقان تۇرنىلارغا قاراپ بىردىن كەپتەر ئۇچۇرۇش ھەۋىسى قوزغىلىپ قالدى. ئۇ ئۆزىنى ھۆرمەت بىلەن قوغداپ كېلىۋاتقان ئوردا ئەمىرى ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات باشلىق ياساۋۇللار بىلەن پادىشاھ كەپتەرخانىسىغا قاراپ يول ئالدى ...

«شاھدانە كوكۇلداش دېگەن قېرى تۇلكە بۇ چاغقىچە نۇرغۇن ئادەمنىڭ گۆشىنى ئۆز يېغىدا قورۇپ، ئىس - بۇسىنى چىقارماستىن ماڭا ياخشىچاق بولۇپ كەلدى. ئەمدى گاللىشىپ قالغان پىچىقىنى بىلەپ ماڭا سالماقچى بولۇۋاتاتتى، تۇيۇپ قالدىم. مۇھەممەدبېك ئوچۇقتىن - ئوچۇق دولىسىنىڭ قىرىنى چىقىرىشقا باشلىدى. ئۇ بىر يارامسىز سەركەردە. لەشكەرلىرىنىڭ كۆپ تالاپەتكە ئۇچرىشى ئۇنىڭ

---

① قازىق — قېزىلغان يەر.

ئىقتىدارسىزلىقىدىن بولغان. ئەمىر ۋەلى تاغاي ئىتتىنىڭ ئۆزى، قۇيرۇق شىپىڭشىتىشىنىلا بىلىدۇ، مەنزىلگە يېتەلمەيدۇ، كالۋا... ھاتەمشاھ بىر كاج ئادەم. بۇلارنى ۋاقتىدا جازالاپ، تۈزكورلارنى بىر سەگىتىپ قويغىنىم ئەلنىڭ تىنچ ـ ئامانلىقى، تەختىمنىڭ مۇقىم بولۇشىدا نېمىشقا رول ئويناپسۇن؟ بۇ ھەقتىكى ئەمرىمنى قوچقاربەگ ئادا قىلىپ بولدى. ئۇ ھېلى كەلسە ئەھۋالنى ئۇقۇپ، جۇمەدىن كېيىن پۈتۈن ئەلگە ئۇلارنىڭ سۈيىقەست بىلەن شۇغۇللىنىپ جازاغا ئۇچرىغانلىقىنى جاكارلايمەن. ھاتەمشاھنى زەھەر ئىچىۋىلىپ ئۆلۈشكە مەجبۇر قىلىمەن. شۇنىڭ بىلەن كۈشەندىلىرىمنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ، قول ـ پۈتىنى چۈشەپ قويىمەن. بىر مەزگىلدىن كېيىن يەنە شۇنداق قىلىمەن. تاجۇتەختىمگە ھېچكىم چېقىلالمايدىغان بولىدۇ.»

ـــ شاھىم، ئەمىر قوچقاربەگنىڭ ياساۋۇللىرى ئوردىدىن بۇ يەرگە كەپتۇ، ئالىيلىرىغا يەتكۈزىدىغان مۇھىم خەۋەر بار ئوخشايدۇ، ـــ دېدى ئابدۇللا بۇرۇندۇق ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ. «نېمىشقا قوچقاربەگنىڭ ئۆزى كەلمىگەندۇ؟» دەپ ئويلاپ خاۋاتىرلەنگەن مىرزا ئابابەكرى:

ـــ قېنى ئۇ؟ ـــ دەپ سوردى.

ـــ بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا، ئالىيلىرى، ـــ ئۇنىڭ ئالدىدا ئوتتۇرا ياشلىق بىر ياساۋۇل كۈچۈكلىنىپ تىزلاندى. مىرزا ئابابەكرى باشقىلارغا «بىزنى خالىي قالدۇرۇڭلار» دېگەن مەنىدە قول ئىشارىتى قىلدى.

ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلاتتىن باشقا بەگ ـ ياساۋۇللار سۈلتاندىن يىراقلاشتى.

ـــ ئەمدى دېگىن، بىر قوشۇق قېنىمدىن نېمە ئۈچۈن كېچىشىم كېرەك؟

ـــ ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى ئورۇنلاندى، شاھىم. دەسلەپ ئەمىر ۋەلى تاغاي ئاختا قىلىندى، ئاندىن شاھدانە كوكۈلداش بىلەن

ئەمىر مۇھەممەدبەگنىمۇ ئاختا قىلىپ، دۇنيا - دەپنە تەپىش ئۇچۇن كونا ئۆيلەرنى كولاۋاتقان قازىقچىلارغا قوشۇۋەتتۇق. مۇھەممەدبەك قوچقارىبەگنىڭ ئوڭ قولىنى چېپىۋەتكەنىدى، بىز ئۇنى ئۆيگە ئاپىرىپ قويدۇق. خىزمەتلىرىگە كېلەلمىگىنى ئۇچۇن ناھايىتى ئەپسۇسلىنىپ قالدى، — دېدى ياساۋۇل بېشىنى يەردىن كۆتۇرمەي، — ساداقەتلىك قۇللىرىنىڭ چېپىلغان بىر قولى ئۇچۇن يۇز دۇشمەنلىرىنىڭ بەشىنى كەسمەسەم ئالدىلىرىدا يېگەن تۇزۇم هارام، مۇبارەك دىدارلىرىدىن نۇرلانغان يۇزۇم قارا بولۇپ كەتسۇن، شاهىم.

— ئىسمىڭ نېمە؟ — سورىدى مىرزا ئاببابەكرى.

— غىياسىدىن دوغلات. لەقىمىم قارا، پىر تۇتمىغان ئادەممەن.

— ئورنۇڭدىن تۇر!

ياساۋۇل ئورنىدىن تۇردى.

— بېشىڭنى كۆتۇر!

ئۇ قامىتىنى تۇزەپ تىك تۇردى.

مىرزا ئاببابەكرى ئۇنىڭ بېشىدىن ئايىغىچە سەپسالدى. غىياسىدىننىڭ بېشى ئۇچلۇق، پېشانىسى تار، قوشۇمىسى ئالدىغا بۆرتۇپ چىققان، كۆكۇچ كۆزلىرى پۇلتىيىپ تۇراتتى. قارامتۇل يۇزىدىكى گۆشلۇك قوۋۇزى قىپقىزىل بولۇپ، دۆشە ئېڭەك ئىدى. ئېڭىكىنىڭ ئۇ يېرى - بۇ يېرىدە بەش - ئون تالدىن ساقال بار ئىدى. مەڭزىدىكى ئەگرى تاتۇق ئۇنى تېخىمۇ سۇرلۇك قىلىۋەتكەنىدى. ئېڭىكىدە ساقال بولمىغان بىلەن مەيدىسى قارا جاڭگالىنىڭ ئۆزى ئىدى. ئىككى تاغىقى ئارىسىدىكى ئات يالىدەك قويۇق تۇكلەرنى تونچە چوتا كۆڭلىكى ئەل كۆزىگە كۆرسەتمەيتتى. ئۇزۇن قارا ماتا بەلبېغىغا مىسۋاك، گۇللۇك تاماكا خالتىسى، قىزغۇچ ناسۋال قاپىقى، پىچاق سېلىنغان كۆن غىلاپ، ئىككى تىزىق يارماق، ئوت چىقىرىدىغان چاقماق تاش سېلىنغان ياغاچ قۇتا، تەسۋى، قەلەمتىراش قاتارلىق نەرسىلەر

ئېسىلغانىدى. ئۇ ياساۋۇل ئەمەس، ساتىراشقا ئوخشاپ قالغانىدى. پۇتىغا يارىكەندىنىڭ چورۇقىنى، بېشىغا تۆتلۈك كۆرپە تۇتۇلغان ئۆرە تۇماق كىيگەنىدى.

— قاچاندىن بېرى قوچقاربەگنىڭ يېنىدا ئىشلەۋاتىسەن؟ — بوي ـ بەستىنىڭ ئېگىز، تەمبەل ئىكەنلىكى مىرزا ئابابەكرىگە مەزۇر كېلىپ سورىدى.

— ئون ئۈچ يىلدىن بېرى، — دېدى غىياسىدىن دوغلات.

— نېمە ئىش قىلدىڭ؟

— ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈش، ئېسىپ ئۆلتۈرۈش، بوغۇپ ئۆلتۈرۈش، چېپىپ ئۆلتۈرۈش، بوغۇزلاپ ئۆلتۈرۈش ئىشلىرىنى قىلدىم.

توغرىدىن ـ توغرا مەن «جاللات» دەپ جاۋاب بەرمەي گەپنى ئەگىتىپ قىلغانلىقى سۈلتانغا ياردى.

— خەت بىلەمسەن؟

— بىلمەيمەن، شاھىم.

— قوچقاربەگنىڭ ئىشلىرىنى قىلالامسەن؟

— نېمىشقا قىلالمىغۇدەكمەن؟ ئۈچ ـ تۆت يىلدىن بېرى ئۇ ئۆزى قىلدىغان ئىشقا مېنىلا سېلىپ كېلىۋاتقان تۇرسا.

ئۇنىڭ شۇم چىرايىدىن رەھىمسىزلىك چىقىپ تۇراتتى، تەلەتى بەكمۇ سۆرۈن ئىدى.

— جۇمە نامىزىدىن كېيىن ئۇلارنى چەمبەرچاس باغلاپ ئوردىغا ئەكەل.

— خوپ، ئالىيلىرى.

مىرزا ئاببەكرى يېنىدا ئەيمىنىپ تۇرغان ئابدۇللا بارلاسقا دېدى:

— قوچقاربەگ مېنىڭ ئوڭ قانىتىم ئىدى، ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ قېلىشنى خالىمايمەن. ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ هالىدىن خەۋەر ئال، ئەڭ قابىل تېۋىپلارغا كۆرسىتىپ داۋالات. بىر هەپتىدىن كېيىن ئۇ كېلىپ مەن بىلەن كۆرۈشسۇن. مەن هازىر

كەپتەرخانىغا بارىمەن. ئەھۋاللاردىن مەنى خەۋەرلەندۈرۈپ تۇرغىن.

ــ خوپ، ئالىيلىرى.

مىرزا ئابابەكرى پادىشاھ كەپتەرخانىسىغا كەلگەندە بىرمۇنچە خىزمەتكار ئۇنىڭ ئالدىدا كىرپىدەك تۆگۈلۈپ تىزلاندى:

ــ شاھ ئالىيلىرى، قۇتلۇق قەدەملىرىگە مۇبارەك بولغاي.

ــ كەپتەر قانچىگە يەتتى؟ ــ سوردى پادىشاھ كەپتەرخانىسىنىڭ بېگىدىن.

ــ ئۈچ مىڭدىن ئاشتى، ئالىيلىرى.

ــ ھەممىسىنى بىر نۆۋەتتە ئۈچۈرالامسەن؟

ــ يوقسۇ، يەتتە ئادەم بار. ھەممە كەپتەرنى بىر نۆۋەتتە ئۈچۈرۈشقا ئازلىق قىلمىمز.

ــ بۇگۈن مەنمۇ بار. ئادەملىرىڭگە بارلىق كەپتەرلەرنى ئۈچۈرۈشقا بۇيرۇق بەر، ــ دېدى مىرزا ئابابەكرى.

پادىشاھ كەپتەرخانىسىنىڭ بېگى بولغان بۇ خىزمەتچىنىڭ ئېتى نەسرىدىنشاھ ئىدى. ئۇ خوتەنلىك بولۇپ، قۇلنەزەر مىرزىنىڭ كەپتەرخانىسىدا كەپتەر باقاتتى. قۇلنەزەر مىرزا ئۆلتۈرۈلۈپ، خوتەن بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنغاندا، ئەمىر مۇھەممەدبەك نەسرىدىنشاھنىمۇ ئولجا ئېلىپ مىرزا ئابابەكرىگە تارتۇق قىلغانىدى. ئۇنىڭ كەپتەر ئۈچۈرۈش ۋە بېقىش ماھارىتىنىڭ بارلىقىنى ئاڭلىغان سۇلتان ئۆز كەپتەرخانىسىغا مۇلازىم قىلىۋالغانىدى. شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇ پۈتۈن كۈچىنى بۇ كەپتەرخانىنى ئاۋات قىلىشقا سەرپ قىلىپ، ئىككى يۈزدەك كەپتەرنى ئۈچ مىڭغا يەتكۈزگەنىدى.

مىرزا ئابابەكرى ھەپتىدە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم بېرىپ كەپتەرلەرنى ئۈچۈرۈشقا بىۋاستە قاتنىشىپ، ئۇلارنىڭ پەرۋازىدىن روھلىنىپ، ھۇزۇرلىنىپ كېلەتتى.

كەپتەرخانا ئىككى قەۋەت ئىدى. بىرىنچى قەۋىتىدە تۆت ئېغىز ئۆي بولۇپ، بۇلار خىزمەتكارلارنىڭ ياتقى، ئاشخانا، دان

ساقلايدىغان ئامبار ۋە پادىشاھنى كۈتىدىغان مېھمانخانىدىن ئىبارەت ئىدى. ئىككىنچى قەۋىتىگە تۆت كەپتەرخانا ئورۇنلاشقانىدى. ھەربىر كەپتەرخانا ئىككى ئېغىزدىن تۆت چوڭ ئۆي بولۇپ، تاشقىرى ئۆي، ئىچكىرى ئۆي دەپ ئىككىگە بۆلۈنەتتى. ئىچكىرىكى ئۆي كەپتەرلەر جۈپلىشىدىغان، باچكىلايدىغان ئۆي ئىدى. تاشقىرىقى ئۆي قۇما دەپ ئاتىلاتتى. قۇمىدا بىرنەچچە قونداق بولۇپ، كەپتەرلەر دەم ئالاتتى، بىر - بىرى بىلەن مۇھەببەتلىشىپ تۇكىنى تاراپ، سايرىشىپ ئويناشاتتى.

كەپتەرخانىنىڭ ئەتراپىدا سىراج تام بار ئىدى. سىراج تام ئۈستىدە قاتار پوم① ئورنىتىلغان، ساپالدىن يۇمىلاق قىلىپ ياسالغان پومغا قىل باغلانغانىدى. ياۋا كەپتەرلەر پومغا قونسا قىل تارتىلىشى بىلەن كەپتەرنىڭ پۇتى باغلىنىپ تۇتۇلۇپ قالاتتى. نەسلىنى ئالىدىغان كەپتەرلەرنى باقىدىغان ئايرىم قۇمىلارمۇ بار ئىدى.

نەسىرىدىنشاھ پىرقىراپ يۇرۇپ ئادەملىرى بىلەن بارلىق قۇمىنىڭ ئاغزىنى ئېچىۋەتتى. قوللىرىدىكى ئۇچۇرغۇچلارنى ئايلاندۇرۇپ ئارقا - ئارقىدىن كەپتەرلەرنى پەرۋاز قىلدۇردى. مىرزا ئابابەكرىمۇ ئۇچۇرغۇچنى ئايلاندۇرۇپ بىرنەچچە يۈز كەپتەرنى پەرۋاز قىلدۇردى.

كۆك قاپاق ئېسىلغان كەپتەرلەر ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. موللاقچى، پەلەك، ئويۇنچى كەپتەرلەر يارىكەند ئاسمىنىغا تولدى. «غوك - غوك» قىلغان ئاۋاز مىرزا ئابابەكرىگە يېقىملىق تۇيۇلۇپ ئەنسىز كۆڭلى ئېچىلىپ قالدى. كۆكتە بازلىشىۋاتقان، موللاق ئېتىۋاتقان كەپتەرلەرگە قاراپ ھۇزۇرلاندى. ئۇ ئادەتتە كەپتەر ئۇچۇرۇشنى بىر سائەت داۋام ئەتكۈزەتتى، بۈگۈن تاكى جۈمە ۋاقتى بولغۇچە كەپتەرخانىدىن چىقمىدى. كەپتەرلەرنىڭ

---

① پوم — تۈزاق.

هەممىسى شەھەرنىڭ ھەر تەرىپىگە تاراپ كەتكەنىدى. ئۇچۇرغان كەپتەرلەرنىڭ ئۇچتىن بىرى قايتىپ كەلدى، قالغانلىرى باشقىلارنىڭ كەپتەرخانىسىغا چۈشۈپ كەتتى. نەسىرىدىنشاھ ئۈمىدسىزلىنىپ ئويلىنىپ قالدى: «ئەجەب يامان بولدى، پادىشاھنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئاچ قورساق ئۇچقان كەپتەرلەر كىشىلەرنىڭ قۇمىغا چۈشۈپ كەتتى. مىڭ تەستە كۆپەيتكەنىدىم، ئەمدى بېشىم كېتەرمۇ؟»

مىرزا ئابابەكرى ئۇنىڭغا بىر تىللا ئىنئام بەردى ـ دە، ئۇدۇل ئوردا مەسچىتىگە ماڭدى.

5

غىياسىدىن ئۆز ياساۋۇللىرى بىلەن ئاغزىغا يۇگەن سېلىنغان ئۇچ كىشىنى يالاپ ئوردىغا ئەكىرگەندە ۋەزىر، ئەمىر، بەگ، سەردارلار قاتتىق چۆچۈپ كېتىشتى.

شاھدانە كوكۇلداشنىڭ بىر كۆزى يۇمۇق، بىر كۆزى ئوچۇق، ئەمىر مۇھەممەدبېكنىڭ ئىككىلا كۆزى ئوچۇق، يۈز ـ كۆزى قاز ئاربلاش لاي بىلەن تونۇغۇسىز بولۇپ كەتكەن، ئەمىر ۋەلى تاغاينىڭ ئىككىلا كۆزى يۇمۇق، ياغاق يۈزى ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ يۈز ـ كۆزلىرىدە قان ئۇيۇپ قالغانىدى.

ـــ ۋەزىر، ئەمىر، سەردار، بەگلەر، سىلەر كۆرۈپ تۇرغان بۇ ئۇچ كىشى ھەربىرىڭلارغا ناھايىتى تونۇشلۇق. بۇ ھەرگىز چۈش ئەمەس. بۇلارنى مەن تاجۇتەختىمىنىڭ قوغدىغۇچىلىرى، ئەڭ سادىق بۇرادەرلىرىم دەپ سانايتتىم، ئەمما ئۇلار ئاستىرتىن تىل بىرىكتۈرۈپ، ماڭا سۈيىقەست قىلماقچى بولغاندا سېزىپ قالدىم ۋە قازىكالان ھاتەمشاھنىڭ پەتىۋاسى بىلەن چارە كۆرۈلدى. كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر، بۇ ھەمەيلەننىڭ ئىبرەت ئېلىشىغا تېگىشلىك تارىخىي ساۋاقتۇر. ئەمدى ئۇلار تاكى ئۆلگۈچە يامان نىيىتىگە يېتەلمەيدۇ، ـــ مىرزا ئابابەكرى سۆزدىن توختاپ:

— غىياسىدىن ! — دەپ چاقىردى.
قىپقىزىل جاللات كىيىمى كىيگەن غىياسىدىن دوغلات باش ئۇستىگە كۆتۈرۈپ تۇرغان ئەگرى قىلىچىنى يەر تۆۋەن قىلىپ تەخت ئالدىغا كېلىپ تىزلاندى.
— لەببەي، شاھىم.
— بۇ ئوچ مۇناپىق ئاسىينى قامچىلاپ كوچا ئايلاندۇرۇڭلار، ئاندىن نورۇزدۆڭ، مەدرىسە ۋە جوۋنغا ئېلىپ بېرىپ سازايى قىلغاندىن كېيىن قازىققا سېلىڭلار. شۇ يەردە ئۆلسۇن !
— باش ئۇستىگە، شاھىم !
مىرزا ئابابەكرى چىقىپ كېتىۋاتقان گۇناھكارلارغا مەغرۇرانە قارىغان ھالدا چاقىردى:
— ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات !
— لەببەي، شاھ ئالىيلىرى ...
ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات يۈگۈرۈپ تەخت ئالدىغا كېلىپ تىزلاندى. ئۇنىڭ رەڭگى ئۆچكەنىدى.
— بۇگۇندىن باشلاپ سىز ئەمىرلەشكەر بولىسىز.
— تاجۇتەختلىرىگە جېنىم تەسەددۇق، شاھ ئالىيلىرى ...
ئۇنىڭ چىرايى ئەسلىگە كېلىپ ئەمىرلەشكەر ئورنىدا ئولتۇردى.
— نىياز ئابدۇلقۇددۇس دوغلات !
— لەببەي، ئالىيلىرى، — تەخت ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن ئوتتۇرا بويلۇق سەردار تىزلاندى. ئۇ خېلى يىللاردىن بېرى مىرزا ئابابەكرىگە ئادەتتىكى ۋەزىر بولۇپ كەلگەنىدى.
— باش ۋەزىرلىك كۇرسىدا ئولتۇرغايسىز.
— ئىشەنچلىرىنى يەردە قويمايمەن، شاھىم، — دېدى ئۇ ۋە بېرىپ باش ۋەزىرلىك كۇرسىدا ئولتۇردى.
— ئوبۇلقاسىم مۇھەممەد دوغلات !
— لەببەي، ئالىيلىرى، — سارغۇچ ساقال، بويلۇق كەلگەن ئەمەلدار ئىتتىك كېلىپ تىزلاندى.

— ئىشكئاغىسى بولۇپ ئاستانەمنى مۇھاپىزەت قىلغايسىز.
— بۇيرۇغان خىزمەتلىرىگە جېنىم پىدا، شاھ ئالىيلىرى، —
دېدى ئۇ پۇكۇلۇپ ۋە بېرىپ ئىشكئاغىلىق كۇرسىدا ئولتۇردى.
— بۇگۇن كەچ ئوردىدا زىياپەت ئۆتكۇزۇلىدۇ. ئېلىمىزنىڭ
گۈللىنىشى ئۈچۈن بەجانىدىل خىزمەت قىلغانلارغا تارتۇق
بېرىلىدۇ.
مىرزا ئاببابەكرى باشقا سۆز قىلماي ئورنىدىن تۇرۇپ سالماق
قەدەم بىلەن چىقىپ كەتتى. يېڭىدىن يۇقىرى مەنسەپكە
تەيىنلەنگەنلەر قۇتلۇقلاش، ئالقىش سادالىرىغا كۆمۈلۈپ كەتتى.
مىرزا ئاببابەكرى دۆلەت ئىشلىرى بېجىرىلىدىغان چوڭ
سارايدىن چىقىپ كىشىلەرنى ئايرىم قوبۇل قىلىدىغان كىچىك
سارايغا كىردى. بېزىلىش جەھەتتە چوڭ سارايدىن
پەرقلەنمەيدىغان بۇ كىچىك ساراي ناھايىتى جىمجىت بولۇپ،
سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. مىرزا ئاببابەكرى ئالتۇن قۇببىلىك تەختكە
چىقتى ۋە چاۋاك چېلىۋىدى، كۆك كىيىملىك، يۇزىگە نىقاب
تارتىلغان بويلۇق بىر ئادەم ئىشىكتىن كىرىپ تىزلاندى:
— شاھىم، خىزمەتلىرىگە تەييارمەن.
— ھاتەمشاھ كەلدىمۇ؟ — سورىدى مىرزا ئاببابەكرى.
— جۇمە نامىزىدىن كېيىنلا كەلگەنىكەن، ئەمرلىرىگە بىنائەن
مەخسۇس ئۆيگە باشلاپ قويغانمدۇق.
— ئالدىمغا ئەكىرىڭ.
— خوپ، شاھىم.
مىرزا ئاببابەكرى قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇرۇپ پارىلداپ
تۇرغان ئالدى ـ كەينى بىسىغا قارىغىنىچە بەخىرامان ئولتۇردى.
كۆك يوللۇق ئەندىجان بەقەسمىدىن تون كىيگەن ھاتەمشاھ
كىرىپ كەلدى.
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، شاھىم.
مىرزا ئاببابەكرى كۆز ـ كۆز قىلغاندەك قىلىچىنى كۆتۈرۇپ
تەختتىن قىپقىزىل گىلەم سېلىنغان يەرگە چۈشتى ۋە

قىلىچىنى غىلاپقا سېلىپ تەكەللۇپ بىلەن:
— شەيخۇلئىسلام ھەزرەتلىرى، يوللىرىغا قاراپ تۇراتتىم، ۋاقتىدا كېلىپ مېنى غايەت خۇرسەن قىلدىلا، ئولتۇرسىلا، — دېدى تەخت يېنىدىن جاي كۆرسىتىپ.
— رەھمەت، ئالىيلىرى، مەن بۇ ئىكرامغا لايىق ئەمەس، — دېدى ھاتەمشاھ ۋە تەختتىن يىراقراق كۇرسىدا ئولتۇردى.
قوشۇمىسى تۇرۇلگەن مىرزا ئابابەكرى سوردى:
— ئويلىنىپ بىر قارارغا كەلدىلىمۇ، تەخسىر؟
— كەلدىم.
— ئۇنداق بولسا مەن ئېيتقان ئۇچ مەسىلىگە پەتىۋا بەرسۇنلار.
— پەتىۋا بېرىشكە بولمايدۇ ! — ئورنىدىن تۇردى ھاتەمشاھ، ئۇنىڭ ئاپپاق سەللە كۆلەڭگە تاشلىغان چىرايى جىددىي تۇس ئالدى.
— نېمىشقا بولمايدۇ؟ — قاتتىق ئاۋازدا سوردى مىرزا ئابابەكرى.
— شۇنىڭ ئۈچۈن بولمايدۇ ! — ھاتەمشاھ قوينىغا يوشۇرۇپ سېلىۋالغان خەنجەرنى ئېلىپلا كېكىردىكىگە سۇردى.
ئوقچۇپ چىققان قان مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئۇستىبېشىغا چاچرىدى. مۇنداق بولۇشىنى خىيالىغا كەلتۇرمىگەن مىرزا ئابابەكرى ھاڭ ـ تاڭ قالدى، چىرايى ئۆڭۈپ قاريداپ كەتتى.
«ياپاناھ ... بۇ نېمە ئىش ؟ تاجۇتەختتىن ئايرىلمىشىمنىڭ بېشارىتىمۇ يا؟ ياق، ياق ...» ئۇ ئويلاپ چاۋاك ئۇردى.
بايىقى نىقابلىق ئادەم كىردى. ھاتەمشاھ تېپىرلاپ ياتاتتى. ئۇنىڭ بوغۇزىدىن ئېتىلىپ چىققان قان مىرزا ئابابەكرىنىڭ تونىغىمۇ چاچرىغانىدى.
— ماۋۇ مولىلىنى جىمىقتۇرۇڭ، — دېدى ئۇ ئەندىكىپ تۇرۇپ، نىقابلىق ئادەم خەنجىرىنى غىلاپتىن سۇغۇرۇپ ھاتەمشاھنىڭ يۇرىكىگە سانجىدى. قازىكالان ئىككى قېتىم

خارتىلداپ، تېپىرلاپ ـ تېپىرلاپ جان ئۈزدى.

ــ دەرھال چىمەنباغ تەرەپكە ئېلىپ بېرىپ، كۆزگە چېلىقمايدىغان يەرگە كۆمۈۋېتىپ تېز قايتىپ كېلىڭلار!

ــ خوپ، شاھىم.

ــ مۇلازىملار بۇ يەرنى پاكىز تازىلىۋەتسۇن!

ــ باش ئۈستىگە.

مىرزا ئاببابەكرىنىڭ كۆزىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغاندەك بولۇپ بىردەم تۇرۇپ قالدى ـ دە، قان چاچرىغان تونىنى سېلىپ تاشلاپ ھەرەم قەسرىگە ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

يىگىرمىنچى باب

بابۇر مىرزا ھۇزۇرىدا

1

ئاسىيانىڭ غەربىدىكى ئافغانىستاننىڭ كۆكسىدە بىر مەشھۇر ئاۋات دىيار بار. پادىشاھ كابۇل بۇ دىيارغا بىر شەھەر بىنا قىلدۇرۇپ، ئۇنى ئۆز نامى بىلەن ئاتىغاندى. بۇنىڭغا ئۇزاق يىللار بولغان بولسىمۇ، بۇ نام گويا تاشقا باسقان مۆھۈردەك ئۆچمەي، كىشىلەر قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئېلىپ دۇنيانىڭ شەرقىدە تونۇلغاندى.

ئەتراپى تاغ بىلەن قورشالغان كابۇل شەھىرى گۈزەل ھەم ئەلۋەك ئىدى. تاغ ئۈستىدە ھەيۋەتلىك شاھ كابۇل ساريىي قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. تاغ قاپتاللىرىدىكى باغ - بوستانلار، گۈلزارلار، خىيابانلار شارقىراپ ئېقىپ تۇرغان چىمەن قىرغاقلىق ئۆستەڭدىن سۇ ئىچەتتى. بۇ ئۆستەڭ گۈلگىنە دېگەن خىلۋەت مەھەللىنى كېسىپ ئۆتەتتى. دوقمۇش - دوقمۇشتىكى بازارلار بەكمۇ ئاۋات، تەرەپ - تەرەپكە كەتكەن كوچىلار ئاخىرى يوقتەك كۆرۈنەتتى.

كابۇل ئەنە شۇنداق كۆركەم ھەم مەھەرى ئىسسىق شەھەر ئىدى. بۇگۈن كابۇل شاھ ساريىدىكى تەختتە خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان زەھىرىدىن مۇھەممەد بابۇر مىرزا تىمتاسلىق ئىچىدە ئۆزىدىن سۆز كۈتۈپ تۇرۇشقان ۋەزىر، ئەمىر، سەردارلارغا دېدى:

— شايباقخان خارەزىم ۋە خۇراسانىنى ھۆكۈمرانلىقى ئاستىغا

ئېلىپ چاغاتاي ئەۋلادلىرىنى قىرغىن قىلماقتا. ئۇ ئەمدى كەشمىر، كابۇل، ئىران تەرەپلەرگىمۇ كۆز ئالايتىۋاتىدۇ. ئەگەر ئىران پادىشاھى ئىسمائىلخان ئۇنىڭغا قارشى لەشكەر تارتسا، بىزگە پۇرسەت تۇغۇلغان بولىدۇ، ئەكسىچە بولسا، ئۇ بىزگە قارشى لەشكەر تارتىپ كېلىدۇ. ھەر ئىككى ئەھۋالدا دۇشمەن ھەيۋىسىدىن قورقۇپ كەتمەسلىكىمىز، ھوشيار بولۇشىمىز، غەپلەتتە قالماسلىقىمىز، ھەرقاچان خۇراسان، ماۋەرائۇننەھرنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن تەييار تۇرۇشىمىز لازىم. ئەگەر بىخۇدلۇق قىلساق، ئۆزىمىزنىڭ پۈتىغا ئۆزىمىز پالتا چاپمىز. بۇ ھەقتە بايانىن بېرى قىممەتلىك مەسلىھەتلەر كۆرسىتىلدى، بۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا بولىدۇ. مۇھىمى ھازىر ئۆز بېشىمىز ئۆز تېنىمىزدە ئىكەن، پايدىلىق چارە ـ تەدبىر بىلەن بالا ـ قازانىڭ ئالدىنى ئېلىپ، غەلىبىگە يول ئېچىشىمىز كېرەك، ــ بابۇر مىرزا سۆزدىن توختاپ كۆپچىلىككە نەزەر سېلىپ بىرپەس تۇردى.

ــ يول ئاچىمىز !

ــ شايباقنى خۇراساندىن قوغلاپ چىقىرىمىز !

ــ شايباقنى خارەزىمدە دارغا ئاسىمىز !

ــ شايباقنىڭ كاللىسىنى سەمەرقەنتتە ئالىمىز ! ...

ھەشەمەتلىك ئوردا سارىيى ۋەزىر، ئەمىر، سەردارلارنىڭ ياڭراق ئاۋازىدىن لەرزىگە كەلدى.

بابۇر مىرزىنىڭ ئاق سۇزۇك چىرايىدىكى غەم بۇلۇتى كۆتۈرۈلۈپ، ئارزۇ ـ تىلىكى ئۈمىد بىلەن قاناتلاندى. ئىككى ئىلىك ئۆسكەن قاپقارا ساقىلى تەكشى ياسالغان بۇرۇتى بىلەن تۇتىشىپ ئۇنى سالاپەتلىك قىلىۋەتكەنىدى. تۇرۇلگەن قوشۇمسىدىكى قويۇق قاشلىرى ئۇنى دائىم خىيالچان كۆرسىتەتتى. قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن بۇ ئەقىللىك ياش پادىشاھ ئوردا ئەھلىنى ئەمەس، ئاۋامنى كۆزدە تۇتۇپ يارلىق چۈشۈردى:

ـــ ئەندىجان، سەمەرقەنت، قۇندۇز، ھىسار ۋە موغۇلىستاندىن نۇرغۇن كىشىلەر كابۇلغا كەلدى. كابۇل ھېلىمۇ ئەنسىزچىلىك ئىچىدە تۇرماقتا. مۇشۇ تۇپەيلى ھەممە كەلگۈندىلەرنى، لەشكەرلەرنى ئۆزىمىز تەمىنلەپ كېتەلمەيمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن، كابۇل ۋە غەزنە ئايماقلىرىغا ئوتتۇز مىڭ ئېشەك ئاشلىق سېلىق سېلىنسۇن. بايلاردىن بۇ سېلىقنى بېرىشكە قارشىلىق كۆرسەتكەنلەر تۇتقۇن قىلىنىپ زىندانغا تاشلانسۇن !

سەرمۇنشى ئۇنىڭ يارلىقىنى تېز يېزىپ كاتىپلارغا تاپشۇردى. ئۆز ئارزۇسى بويىچە بولغاندا بابۇر مىرزىنىڭ كابۇلدا بىر كۈنمۇ تۇرغۇسى يوق ئىدى. ئۇ سەمەرقەنتكە كېتىشنى، كابۇل ئەمەس، خارەزىم، خۇراسان ۋە پۈتۈن ماۋەرائۇننەھرنىڭ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىدا بولۇشىنى خالايتتى. مانا مۇشۇ ئارزۇ ئۇنىڭ ئەتراپىغا نۇرغۇن كىشىلەرنى جەم قىلغانىدى.

بۇ ئارزۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن ئالدى بىلەن شاھىبېگخانىنى پۈتۈنلەي مەغلۇپ قىلىپ، قۇدرەتلىك دۆلەت قۇرۇش لازىم ئىدى. ھالبۇكى، پەلەك تەتۇر چۆرگۈلەپ، ئۇ كابۇلدەك كىچىك ۋىلايەتكە قىسىلىپ قالدى. دەرۋەقە ئۇ چوڭقۇر ئورنىغا تىقىلىپ قالغان شىرغا ئوخشايتتى.

بابۇر مىرزا ئەمىر ـ ئەركانلارغا رۇخسەت بەردى. سارايدا يالغۇز قالغاندىن كېيىن، دەرپەردىلىك دېرىزە تۈۋىگە باردى. ئۇ پەردىنى قايرىپ كابۇل شەھىرىگە كۆز سالدى.

ئېشەك، ئات، تۆگە قېتىلغان ھارۋىلار كوچىلاردا توپا توزۇتۇپ ئۆتۈۋاتاتتى. قارا پەرەنجە ئارتقان ئاياللار تام تۈۋىدە ئاستا كېتىشىۋاتاتتى. گۈزەرلەردىكى ناۋاي، سامسىپەز، كاۋاپچىلار خېرىدار چاقىرىپ توۋلىشاتتى. لالما ئىتلار تىللىرىنى ساڭگىلاتقان پېتى كانارغا ئېسىلغان گۆشلەرگە تەلمۈرۈپ تۇرۇشاتتى. موزدۇز، زەرگەرلەر دۇكانلىرىدا خېرىدار كۈتۈپ ئولتۇرۇشاتتى. نۆكەر، ياساۋۇللار ئۇ كوچىدىن بۇ كوچىغا ئۆتۈپ تۇراتتى. بىرسىنىڭ ئىشىكنى ئاستا چەكىلىكىنى ئاڭلىغان

بابۇر مىرزا:
— كىرىڭ، — دېدى.
ئىشىكئاغىسى كىردى.
— شاھ ئالىيلىرىنىڭ ئارامىلىرىنى بۇزغانلىقىم ئۈچۈن ئۆلۈمگە لايىقمەن.
— ئۇنداق دېمەڭ، ئىشىكئاغىسى، بەلكىم خۇش خەۋىرىڭىز ئۈچۈن تارتۇق قىلىنغان ھەدىيەلەر بىلەن ئاللا ئۆمرىڭىزگە بەرىكەت بېرەر.
— ھەشقاللا، شاھىم. ئوردا دەرۋازىۋەنى موغۇلىستان خانى كەلدى، پادىشاھنى خەۋەرلەندۇرۇپ قويۇڭ دەپ كىرگەنىكەن، ئالىيلىرىنى خەۋەرلەندۇرەي دەپ ئارامىلىرىنى بۇزۇپ قويدۇم، — دەپ باش ئېگىپ تۇردى ئىشىكئاغىسى.
— ھازىرلا چىقاي، دەرۋازىۋەن ئۇلارنى تەكىيىخانىغا باشلاپ تۇرسۇن، — دېدى بابۇر مىرزا ۋە ئىشىكئاغىسى بىلەن ئالدىراپ ماڭدى.
ئۇستىبېشىنى چاك ـ توزان، كۆڭلىنى غەم باسقان سەئىدخان قېينىئاكىسى قاناتبەگ ۋە ئەندىجاندىن ھەمراھ بولۇپ كەلگەن بىرقانچە مۇلازىملىرى بىلەن تەكىيىخانىنىڭ زالىدا ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ، چېھرى قاريداپ سۇرلۇك بولۇپ قالغانىدى. قاناتبەگمۇ توپىغا چۆمۈلگەنىدى.
ئىشىكئاغىسى بىلەن بابۇر مىرزا كىردى.
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، پادىشاھ ئاغا، — تىزلىنىپ سالام بەردى سەئىدخان.
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، خان ئىنىم، خۇش كەپسىز.
بابۇر مىرزىمۇ تىزىنى يەردە قويۇپ نەۋرە ئىنىسى سەئىدخان بىلەن قۇچاقلاشتى. قاناتبەگ يەتتە قېتىم تىز پۈكۈپ بابۇر مىرزىغا سالام بەردى.
— قەدىمىڭىز قۇتلۇق، خان ئىنىم، ماڭا يەنە بىر قانات قوشۇلدى، ئەمدى ئۆزۈمنى ھەرگىزمۇ كۈچسىز چاغلىمايمەن، —

دېدى بابۇر مىرزا سەئىدخاننى قاتمۇقات سېلىنغان كۆرپىدە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ.

— كېلىشىڭىزدىن خەۋەرسىز قاپتىمەن. بۇرۇنراق خەۋەر تاپقان بولسام ئالدىڭىزغا چىققان بولاتتىم، خان ئىنىم.

— رەھمەت، پادىشاھ ئاغا. ھېلىمۇ سىزنى كۆرۈپ بېشىم ئاسمانغا يەتتى. سالامەت كۆرۈشتۈرگەن ئاللادىن مىننەتدارمەن، — سەئىدخان ئۇنىڭ قىزغىن كۈتۈۋالغىنىدىن مەمنۇن بولدى.

— ھازىر خان ئىنىم سىزگە، قېيىنئاكىڭىزغا، مۇلازىم، نۆكەرلەرگە يېڭى سەرپايە ئەكېلىدۇ. ھامماما يۈيۈنۈپ، كىيىنىۋېلىڭلار. سىلەرنى ھەرەمخانىدا كۈتىمەن.

— رەھمەت، شاھ ئاغا.

2

بابۇر مىرزا سەئىدخان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى ئۆز ھەرىمىنىڭ قەسىرىدە كۈتۈۋالدى. بابۇر مىرزا سەئىدخان بىلەن قاناتبەگنى، ئىشىكئاغىسى مۇلازىملارنى ئايرىم - ئايرىم خانىدا مېھمان قىلدى. ھاممامدا يۇيۇنۇپ چىققان سەئىدخان بابۇر مىرزا ھەدىيە قىلغان زەر ياقىلىق كىمخاب تون بىلەن شاھزادىلەرگە خاس تاج كىيدى. ئۇنىڭ چاچ - ساقاللىرى پاكىز ئېلىنىپ، يولدا ئاپتاپ چېقىپ قىزارغان چىرايى پارقىراپ ئاقاردى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ياشلىقنىڭ غەيرىتى، چىرايىدا ئىرادىسى بەرق ئۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ بېشىدىن ئۆتكەنلەرنى سۆزلەپ بولۇپ، سورىدى:

— ھۆرمەتلىك مومام، شاھ بېگىم، ئانام، سىڭلىم، ھاممما خېنىملار سالامەت، ئامان تۇرغاندۇ، شاھ ئاغا؟

— ئاللا پاناھىدا ئامان - ئېسەن تۇردى، — جاۋاب بەردى بابۇر مىرزا.

— مىرزا ھەيدەرچۇ؟ ئۇنى كۆرسەم بولاتتى، — دېدى

سەئىدخان.
— مىرزا ھەيدەر ھازىر يېمىندا ئەمەس، خان ئىنىم. بۇ ھەم ئەقىللىك، ھەم باھادىر يىگىت موغۇلىستان ۋە ماۋەرائۇننەھرنىڭ يۇز يىلدىن بۇيانقى ۋەقەلىرىنى خاتىرىلەپ كېلىۋاتىدۇ.
— شاھ ئاغا، — دېدى سەئىدخان ئۆتۈنگەن ھالدا، — بېشىمدىن كۆپ ئىش ئۆتتى. نەچچە قېتىم ئالالانىڭ ئىنايىتى بىلەن ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇم. توقمۇ يۇردۇم، ئاچمۇ قالدىم. بەزى چاغلاردا مىڭلىغان لەشكەرلەرگە سەركەردە بولدۇم. بەزى چاغلاردا ھەممىدىن ئايرىلىپ يالغۇزمۇ قالدىم. پۈتلىرىمغا تىكەن كىرىپ تاپانلىرىمدىن قان ئاققان چاغلارمۇ، كىمخاب تۆشەكتە ئېغىناپ ياتقان چاغلىرىممۇ بولدى. ئاخىر يەنە بىر قېتىم ھەممە نەرسەمدىن، قولداشلىرىمدىن ئايرىلىپ يېنىڭىزغا كەلدىم. بىرلا ئارزۇ مېنى مەيلىمگە قويماي مانا شۇنداق تىنىمسىز قىلىۋەتتى. ئۇ بولسىمۇ بوۋام يۇنۇسخاندەك ئەل سۆيەر كاتتا پادىشاھ بولۇپ، ئادالەت بىلەن يۇرت سۈراپ ئۆتۈش. لېكىن، مەن تەختىمنى قەيەرگە تىكلەيمەن: خۇراسانغىمۇ، موغۇلىستانغىمۇ، خارەزىمگىمۇ، كاشغەر دىيارىغىمۇ، زادى نەگە؟ كۆپ ئويلاپ قارا، قىلغىنىم كاشغەر دىيارىغا كېتىپ شۇ يەردە خانلىقنى بەرپە قىلىش. ھالبۇكى، ئۇ يەردە زالىم پادىشاھ مىرزا ئابابەكرى ھۆكۈمرانلىق قىلماقتا، ئۇنى ئاغدۇرۇش ئۈچۈن زور ئەسكىرىي كۈچ كېرەك. شۇنداق بىر كۈچكە ئىگە بولالايدىغانلىقىمغا ئىشەنچىم كامىل. شاھ ئاغا، سىز باھادىرلا ئەمەس، ھەربىي، مەمۇرىي جەھەتتىن زور ئىستېداتقا ئىگە دانا پادىشاھ. ئەتراپىڭىزدىن مەردانىلەر توپى ئۇزۇلمەيدۇ. سىزگە نۆكەر بولۇپ سىزنى ئۇستاز تۇتۇش ئۈچۈن كەلدىم.
— ئۇنداق دېمەك، مېنىڭدە نەدىمۇ ئۇنداق ئىستېدات بولسۇن، ھەر ئىش بولسا بىللە كۆرۈپ، بىللە ئۆگىنەرمىز، — دېدى بابۇر شاھ.
— مىرزا ھەيدەر مېنىڭ قىيامەتلىك جان دوستۇم، ئۇ

ئۆزىنىڭ تىرىشچانلىقى، جۇرئەت ـ جاسارىتى بىلەن مەنىڭدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغانىدى. ئايرىلغىنىمغا ئۇزاق يىللار بولغان بولسىمۇ ئۇنتۇپ كېتەلمىدىم، ئۇنى ئىزدەپ تاپساق بولاتتى، شاھ ئاغا.

ـــ مەنمۇ ئۇنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىۋاتىمەن، ھېچ خەۋىرى بولمايۋاتىدۇ، ئۇچۇر بولسىلا ئۇنى تاپتۇرۇپ ئەكېلىۋالىمىز.

ھەرەمخانىنىڭ مۇلازىملىرى داستىخان سېلىپ بىر كوزا شاراب بىلەن تاماق كەلتۈردى. پىشۇرۇلغان قىرغاۋۇل، كاۋاپ قىلىنغان توشقان گۆشىنى يۇمشاق نان بىلەن يېيىشتى.

بابۇر مىرزا كۈمۈش جامغا شاراب قۇيدى.

ـــ سىز ماڭا ھەمراھ بولۇشنى خالىمامسىز؟ ـــ سورىدى بابۇر مىرزا.

ـــ خالايمەن، لېكىن ھەر ئىككىمىزنىڭ ئارزۇ ـ ئارمىنىمىز بار، ـــ دېدى سەئىدخان ۋە ئاستا ئاۋازدا بۇ شېئىرنى ئوقۇدى:

سىغمىدۇ ئون دەرۋىش بىرلا پالاسقا،
سىغماس بىر ئىقلىمغا ئىككى پادىشاھ.
بىر ناننى ئون غېرىب يېگەي پارچىلاپ،
شاھ شاھنىڭ ئېلىگە تاشلايدۇ نىگاھ.

بابۇر مىرزىنىڭ قوشۇمىسى تۇرۇلدى ـ يۇ، شۇ ئان چىرايىدا تەبەسسۇم ئەكس ئەتتى.

ـــ بۇ مەن ياخشى كۆرىدىغان رۇبائىي ئىكەن. ئۇنى كىمدىن ئاڭلاپ يادلىۋالدىڭىز؟

ـــ مىرزا ھەيدەردىن ئاڭلاپ يادلىۋالغانىدىم. شاھلارنىڭ مەجەزى ياخشى سۇرەتلەنگەن.

ـــ ئىككىمىزنىڭ مەجەزىمۇ شۇنداق ئىكەن ـ دە !

ـــ شۇنداق. بۇنى بىلىپ يەتكەنلىكىم ئۈچۈن سىزدىن نېرىراق تۇراي دەيمەن، شاھ ئاغا.

بابۇر مىرزا قاقاھلاپ كۈلۈپ كەتتى.
ــ مېنىڭمۇ سىزدىن نېرىراق تۇرغۇنۇم تۇزۇك ئوخشايدۇ، خان ئىنىم. ھازىرچە لەمغان ۋىلايىتىنى باشقۇرۇپ تۇرۇڭ، كېيىنچە چېغىڭىزدا مىرزا ھەيدەرنى تېپىپ ھەمراھ قىلىپ يولغا سېلىپ قويىمەن. لەمخان ياخشى يەر، ــ سەئىدخان ئۇ سۇنغان شارابنى قولىغا ئالدى.
ــ ھىممىتىڭىزگە رەھمەت، شاھ ئاغا.
سەئىدخان بىرلا كۆتۈرۈپ جامنى بوشاتتى.
ــ جانابىي ئاللا تىلەك ـ ئارزۇيىمىزغا يەتكۈزسۇن، سىزدىن بەكمۇ مىننەتدار بولدۇم، شاھ ئاغا.
سەئىدخان جامنى قولىغا ئالدى.

3

لەمغان ئافغانىستانىڭ ئاۋات ۋىلايەتلىرىدىن بىرسى. ناھىيەلىرىنىڭ ئىچىدە چوڭراقى بولغان نىگەنھارنى توققۇز ئېقىن كېسىپ ئۆتەتتى. مەركىزىي شەھىرى ئەدىنەپور بولۇپ، بۇ قەلئەنىڭ جەنۇبىدىكى چىمەنلىك دۆڭلۇككە بابۇر مىرزا ئۆتكەن يىلى «باغۋاپا» ناملىق چارۋاغ ياساتقانىدى. قورغان بىلەن باغۋاپا ئارىسىدا بىر كىچىك دەريا بار ئىدى. تۆپىلىكتىكى باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىن مەۋج ئۇرۇپ شارقىراپ بىر تۇگمەنلىك سۇ ئېقىپ ئۆتەتتى. دۆڭلۇكنىڭ ئەتراپى خىيابان بولۇپ، دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھلىرى دائىم يەلپۇنۇپ تۇراتتى. باغنىڭ غەربىي جەنۇب تەرىپىدىكى نارەنج دەرەخلىرى بىلەن ئورالغان كۆل ئەينەكتەك يالتىرايتتى.
بۇ تىپتىنچ كۆلگە تۆپىلىكتىن شارقىراپ چۈشكەن سۇ قۇيۇلۇپ ئاجايىپ چىرايلىق مەنزىرە ھاسىل قىلغانىدى.
سەئىدخان لەمغان ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى ئەدىنەپور قەلئەسىدە تۇرۇپ قالدى. بۇ يەرنىڭ ھاۋاسى ساپ، قىشتا بەك

سوغۇقمۇ، يازدا پىژغىرىم ئىسسىقمۇ بولمايتتى. شۇڭا، ئانىسى بىلەن سىڭلىسى مۇھەببە سۇلتان خېنىمنى ئۆز يېنىغا ئەكېلىۋالغاندى. ئۇ ياز كۈنلىرىنى باغۋاپادا، قىش كۈنلىرىنى ئەدىنەپور قەلئەسىنىڭ قورغىنىدا ئۆتكۈزۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى. سەئىدخان قاناتبەگنى قورغانبېگى قىلىپ تەيىنلىگەنىدى. بۇ بىر نەۋرە ئاكا ـ ئۇكىلار قاناتبەگنى ئېلىپ پات ـ پات شىكارغا چىقاتتى. ئۇلار تىرىك تۈتۈپ كەلگەن ئارقار، مارال، كېيىكلەردىن يەتتە ـ سەككىزنى باغۋاپادا باققانىدى. ئون ئۈچ ياشلىق مۇھەببە سۇلتان خېنىم بىلەن ئانىسى نەجىبە سۇلتان خېنىممۇ بىردىن كېيىك ئوغلىقىنى بېقىۋالغانىدى.

ئەدىنەپور قەلئەسىدىن كابۇلغا بارىدىغان يول ئادەمنى بىزار قىلغۇدەك ناچار ئىدى. سەئىدخان ئارىلاپ ـ ئارىلاپ سوۋغا ـ سالام ئەۋەتىپ بابۇر مىرزا ۋە باشقا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىدىن ھال سوراپ تۇراتتى، شىكار قىلىپ تۇتۇۋالغان بۇغا ـ مارال، كېيىك، ئارقارلاردىنمۇ ئەۋەتتى. بۇ يىل قار ياغماي قىش ئۆتتى. باھار كېلىش بىلەن تەڭ گۈل ـ گىياھ، دەل ـ دەرەخلەر كۆكىرىپ ئەدىنەپور ئاجايىپ گۈزەللىشىپ كەتتى. سەئىدخان نورۇز بايرىمى ھارپىسىدا ئاپىسى نەجىبە سۇلتان خېنىم، سىڭلىسى مۇھەببە سۇلتان خېنىملار بىلەن قىشنى ئارامخۇدا ئۆتكۈزگەن قەلئەدىن باغۋاپاغا كۆچۈپ چىقتى. قاناتبەگلەرمۇ باغۋاپا قەسىرىدىن ئورۇن ئالدى. بۇ گۈزەل خىلۋەت دىياردا سەئىدخاننىڭ يەنە قانچە ۋاقىت تۇرىدىغانلىقىنى بىر خۇدادىن باشقا ھېچكىم بىلمەيتتى. لېكىن، ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆمۈر بويى بۇ ياقا يۇرتتا تۇرۇپ قالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا، كەلگۈسى ئۈچۈن تەييارلىق قىلىپ ئېھتىمالى بولغان جەڭگە ھەر ۋاقىت تەييار تۇرۇشى، يەرلىك كىشىلەر رازى بولغۇدەك ئىشلارنى قىلىشى كېرەك ئىدى. سەئىدخان قاناتبەگ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ سىپاھلارنىڭ يەپ ـ ئىچىش بىلەنلا بولۇپ كەتمەي، بىلىم ئىگىلىشى، زۆرۈر تېپىلسا جەڭگە كىرىپ

دۇشمەنگە تاقابىل تۇرالايدىغان بولۇشى ئۇچۇن، ئەتىگەندە ئىككى - ئۈچ سائەت ئىلىم تەھسىل قىلىپ، پىشىندىن كېيىن ئات مىنىش، ئوقيا ئېتىش، قىلىچۋازلىق، نەيزىۋازلىق مەشىقلىرىنى قىلدۇرىدىغان بولدى. ئەدىنەپوردىكى ھايات شۇنداق باشلاندى.

كۈنلەر تىنچ، خۇشال - خۇرام ئۆتۈۋاتقاندەك قىلسىمۇ، سەئىدخاننىڭ غېمى ئارتىپ، ئارزۇسى ئۇنى تاقەتسىزلەندۇرەتتى. شىكار قىلىش، قەلئەنى يوقلاپ تۇرۇش، ئانىسىدىن ھال سوراش، يەرلىك قەبىلىلەرگە ياخشى ئىش قىلىپ بېرىش ... ئۇنىڭ مۇرادى ئەمەس ئىدى. ئۇ دائىم مىرزا ئاببەكرى بىلەن جەڭ قىلىپ چۇشەيتتى. تۆمۇر قەپەس ئىچىدە ئايلىنىپ يۇرگەن شىرەڭ ئەدىنەپورنى ئايلىنىپ خىيال سۇرەتتى، پىكىر يۇرگۈزەتتى، چارە ـ ئامال ئىزدەيتتى. ئۇ بۇگۈن شىكارغا چىقىپ كېتىپ بىر ئانا كېيىكنى تۇتۇپ ئەكەلگەنده كۈن قىيام بولغانىدى. باغۋاپانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چىمەنزار دۆڭلۈكتە ھۇپپىدە ئېچىلغان چېچەكلەرنى سەيلە قىلىپ يۇرگەن قىز ئاكىسىنى كۆرۈپ ئالدىغا يۈگۈرۈپ باردى.

ـــ يەنە كېيىك ئېلىپ كەلدىمۇ، خان ئاكا، ـــ دېدى ئۇ كەينىدىن يۈگۈرۈپ كەلگەن قارا بويۇن كېيىكنىڭ بېشىنى سىلاپ.

ـــ ئەسلىدە يا ئوقىدا ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ گۆشىنى ئەكەلمەكچىدىم، قارىسام چىشىسى. ئىكەن، بۇ كېيىككە ھەمراھ بولسۇن دەپ ئەكەلدىم، ـــ دېدى سەئىدخان خۇشال بولۇپ كەتكەن سىڭلىسىغا، ـــ ئوبدان باققىن، ئۇكام.

ـــ رەھمەت، خان ئاكا، ئەمدى بۇ كېيىكىم يېتىمسىرىمايدۇ. غان بولدى. بۇ ئانا كېيىك ئىكەن، ئانام باقسۇن، مەن بەگباشلىق قىلىپ ئاچ قويۇپ قويماي يەنە.

ـــ ئانام ئۇخلاۋاتامدۇ؟

ـــ جايناماز ئۈستىدە تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرىدۇ، خان ئاكا،

غەملىرىدە دۇئادىن قولى بوشىمايدىغان بولدى.
— مېنىڭكىدىن سېنىڭ غېمىڭنى كۆپرەك قىلىدىغاندۇ ئانام.
مۇھىببە سۇلتان خېنىم ئالما دەرەخلىرى ئارىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان قەسىرگە قاراپ:
— ئەنە، ئانام ئىشىك ئالدىدا يوللىرىغا قاراپ تۇرۇپتۇ، خان ئاكا، — دېدى.
— بۇ كېيىكنى ئانامغا كۆرسىتەي، — سەئىدخان سىڭلىسى بىلەن ئەندىكىپ تۇرغان كېيىكنى يېتىلەپ ئانىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، هۆرمەتلىك ئانا، ئوبدان تۇردىلىمۇ؟
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، بالام، خۇداغا شۈكۈر، يامان ئەمەس تۇرۇۋاتىمەن. ئادەم قېرىغاندا ساق بولالمايدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى نەجىبە سۇلتان بېگىم ئوغلىغا مەستلىكى كېلىپ، — شىكارغا كۆپ چىقىدىغان بولۇپ قالللىغۇ، كېيىك تۇتۇپ كەللىمۇ، خان بالام؟
— بۆرە قوغلاپ هېرىپ قالغانكەن، سالما تاشلاپ ئاسانلا تۇتۇۋالدىم، ئانا.
نەجىبە سۇلتان بېگىم يېقىن كېلىۋىدى، كېيىك ئۇنىڭ قارا شايى كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكىنى پۈرىدى. ئۇ سۇلتان ئەھمەدخان ئۆلۈپ كەتكەندىن بۇيان هازىلىق كىيىمىنى تاشلىمىغانىدى.
— بالام، بۇ كېيىك بوغاز ئوخشايدۇ، قويۇپ بەرسىلە، دۇئا قىلاي.
— دۇئا قىلمىسىلىمۇ قويۇپ بېرەي، ئانا، — سەئىدخان كېيىكنىڭ بوينىغا چىگگەن تاننى يېشىپ ئۇنى قويۇپ بەردى. كېيىك تاقلاپ - سەكرەپ يىراققىراق بېرىپ، ئاندىن قايرىلىپ مۆلدۈرلەپ قاراپ، ئىككى پۇتىنى كۆتۈرۈپ پەسكە چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن قاراپ قالغان ئانا كېيىكنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرغان قىزىغا:

— سەن ۋە ئاكاڭ ئۇچۇن قويۇپ بەردىم، — دېگەندە مۇڭلۇق كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى.

ئانا كۆڭلىنى چۈشەنگەن سەئىدخان:

— ئانا، يۈرسىلە، چىمەندۆڭگە ئاچىقاي، بىردەم سەگىدەپ چۈششىلە، — دەپ تەكلىپ قىلدى.

— بالام، مۇشۇ يەرگىمۇ ئاران چىقتىم. ئۆيگە كىرىپ ئىبادىتىمنى قىلاي. قىزىم مۇھىببەمۇ كېيىكنى قويۇۋېتىپ ماڭا ھەمراھ بولسۇن.

— كېيىكنى قويۇۋېتەمدۇ، ئانا؟ سىڭلىم بۇ ئومىقىدىن ئايرىلىشقا چىدىماسمىكىن.

— ئەنە قارىسىلا، خان بالام، ھەمشىرىلىرى ئامراق كېيىكنى قويۇۋەتتى، — ئانا شۇنداق دەپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

سەئىدخان سىڭلىسى قويۇپ بەرگەن كېيىكنىڭ تاقىلاپ — سەكرەپ بوستانلىق ئىچىگە كىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆردى.

— قاناتبەگ ئاكام كېلىۋاتىدۇ، — دېدى مۇھىببە سۈلتان خېنىم دەريا بويىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان قاناتبەگنى كۆرۈپ.

سەئىدخان بىر خەۋەر ئاڭلايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئىتتىك ماڭدى.

سەردار لىباسىنى كىيىپ، قىلىچ ئاسقان قاناتبەگ سەئىدخانىنىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئۇچ قېتىم تەزىم قىلدى.

— خانزادەم، بۇۋاقىت كېلىپ ئارامىلىرىنى بۇزغانلىقىم ئۈچۈن كەچۈرگەيلا.

سەئىدخان ئۇنىڭ بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى:

— قاناتبەگ ئاكا، ئوبدان ۋاقىتتا كەلدىڭىز، ناھايىتى خۇشال بولدۇم، ھەرقاچان بىر خەۋەر ئەكەلدىڭىز.

— كەچۈرگەيلا، ئالىيلىرى، — دېدى قاناتبەگ مەيۈس ھالدا، — بىر شۇم خەۋەرنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن كەلدىم.

— قانداق شۇم خەۋەر؟ — چۆچۈپ سورىدى سەئىدخان.

— مۇھەممەدھۈسەيىن كۆرەگان مىرزا شايباقخانىنىڭ يېنىغا

بىرىپ ئۇنىڭ خىزمىتىدە بولۇش ئىستىكىنى بىلدۈرگەنىكەن، شايباقخان ئىشەنمەي ئۇنى ئۆلتۈرۈپتۇ. بايا كابۇلدىن چاپارمەن كەلدى، بابۇر مىرزا ئەۋەتىپتۇ.

سەئىدخان: «بىز ئەلۋەتتە ئاللانىڭ ئىگىدارچىلىقىدىمىز، چوقۇم ئاللانىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز. ئامىن!» دەپ دۇئا قىلىپ، دېدى:

— پەزىلەتلىك ئادەم ئىدى. جايى جەننەتتە بولغاي. مىرزا ھەيدەرنىڭ ئەھۋالى قانداقتۇ؟ ئاكا، سىز قورغانغا قايتىپ شەھەر خەلقىگە نەزىر بېرىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىڭ.

— خوپ، شاھزادەم.

— قاناتىبەگ ئاكا، كابۇل بىلەن ئەدىنەپور ئارىلىقىدىكى باسمىچى ـ قاراقچىلاردىن يەنە تۈتۈلغانلىرى بارمۇ؟

— بار، شاھزادەم. ئۆزلىرى كۆرسەتكەن ئۇلگە بويىچە ئەللىك ـ ئاتمىشچە ياساۋۇللىرىم بىلەن سودىگەرچە ياسىنىپ، كارۋان تارتىپ كابۇلغا كېتىۋاتقان قىياپەتتە چارلاش ئېلىپ بارغانىدۇق. كۈندۈزى ھېچ ئىش بولمىدى، قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەن تەرەپ ـ تەرەپتىن چىقىپ كەلگەن قاراقچىلار بىزنى بۇلىماقچى بولدى. ئۇلار ئارىمىزغا كىرگەندىن كېيىن بىرسىنىمۇ قاچۇرۇپ قويماي تۈتۈۋالدۇق، ئون توققۇز ئادەم ئىكەن.

سەئىدخاننىڭ لەمغان ۋىلايىتىگە كېلىپ قىلغان زۆرۈر ئىشى سودىگەر ۋە يولوچىلارغا ئارام بەرمىگەن قاراقچىلارنى تۈتۈش بولدى. دەسلەپ سودىگەر قىياپىتىگە كىرگەن يۈز نەپەر ياساۋۇلغا ئۆزى بىۋاستە باشلامچىلىق قىلىپ، كابۇل يولىدىكى قاراقچىلاردىن يىگىرمە ئۈچنى تۈتۈپ كەلگەنىدى. ئىككىنچى قېتىم مىرزا ھەيدەر ئون تۆت قاراقچىنى تۈتۈپ كەلدى. ئۈچىنچى قېتىم سەئىدخان مىرزا ھەيدەر بىلەن يەنە ئۆزى باش بولۇپ بېرىپ يىگىرمە سەككىز قاراقچىنى قولغا چۈشۈردى. قالدۇق قاراقچىلار كارۋانلارغا كۈندۈزى چېقىلالمايدىغان بولدى. شۇنىڭ بىلەن يول راۋانلىشىپ قالدى. بۇ قېتىم ئون توققۇز

قاراقچىنىڭ تۆتۈنۈشى يەنە بىر غەلىبە ئىدى. سەئىدخان شۇلارنى ئويلاپ قاناتىبەگدىن مىننەتدار بولدى.

— كاللامغا مۇنداق بىر تەدبىر كېلىۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ، — بۇ قاراقچىلارنىڭ قورسىقىنى ئوبدان بېقىپ، كابۇل بىلەن ئەدىنەپور ئارىلىقىدىكى يولنى ياساشقا سالساق، بۇ ساۋابلىق ئىش بىلەن ئۇلارنىڭ گۇناھىمۇ يۇيۇلاتتى، خەلقمۇ خۇشال بولاتتى، ئاللامۇ قىلغان ئىشىمىزدىن رازى بولاتتى. بۇ تۇغرۇلۇق قانداق مەسلىھەتلىرى بار، ئاكا؟ — سەئىدخان سۆزدىن توختاپ جاۋاب كۈتتۈپ تۇردى.

— پېقىرنىڭ يەنە قانداق مەسلىھەتى بولسۇن، شاھزادەم؟ بۇ ئىشنى ماڭا تاپشۇرسىلا.

— ئاللا سىلىگە مەدەتكار بولسۇن، ئاكا، قاراقچىلارنى قاچۇرۇپ قويمىسىلا، ئەمگەكتىن بىزار بولمىسۇن، ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىغا ئوبدان كۆڭۈل بۆلسىلە ! زىنھار ھاقارەت قىلمىسىلا !

— باش ئۈستىگە، شاھزادەم.

سەئىدخان قاناتىبەگ قورغانغا كەتكەندىن كېيىن بۇ قايغۇلۇق مۇسىبەت خەۋىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئانىسى ئىبادەت قىلىۋاتقان ئۆيگە قاراپ ماڭدى.

يىراقتىن مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرغان ياساۋۇل، مۇلازىم، دېدەكلەرمۇ ئۇلارغا ئەگەشتى.

* * *

نەزىرگە لەمغانىنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلىرىدىن، ئەدىنەپور قەلئەسىدىن بولۇپ نۇرغۇن كىشى قاتناشتى. يۈزلىگەن كالا ـ قوي سويۇلۇپ كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسگە شورپا، پولۇ، نان تارتىلدى. قاريىلار خەتمىقۇرئان قىلدى، ئۆلىمالار دۇئا ـ تەكبىر قىلىشتى. ئەدىنەپور قەلئەسىدىن نەزىرگە ئېغىز تەگمىگەن ئادەم قالمىدى. بۇ كىشىلەرنىڭ تولىسى سەئىدخان بىلەن تۇنجى

قېتىم يۈز كۆرۈشتى. قاراقچىلارنى يوقاتقان، يول - كۆۋرۈكلەرنى ياساتقان، ئالۋان - سېلىقنى ئازايتقان بۇ پادىشاھنىڭ ئېغىر - بېسىق، تەمكىن، مەردانە يىگىت ئىكەنلىكىنى كۆرۈشۈپ ئاپىرىن ئوقۇشتى. كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغان نەجمە سۇلتان خېنىم ئېرىنى ياد ئېتىپ، ئوغۇلىغا دۇئا قىلدى. مۇھىببە سۇلتان خېنىم تېخى كىچىكلىكىگە باقماي ئايال مېھمانلارنى كۈتتى. سەئىدخان ئاۋامنىڭ ھېمايىسى، مەدىتسىنىڭ ھەرقانداق بايلىقتىن ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنى، بۇنىڭغا ئېرىشىش ئۈچۈن پادىشاھ، سۇلتانلارنىڭ ئادالەتنى جارى قىلىپ ئەلنىڭ غەمخورى بولۇپ، ئاۋامنىڭ مۇشكۈلاتىنى ئاسان قىلىش، يوللارنى راۋان قىلىش ئۈچۈن ھەر دەقىقە، ھەر مىنۇت بەجانىدىل خىزمەتتە بولۇش زۆرۈرلۈكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى. ئاۋامنىڭ، دوستلىرىنىڭ بۇ ھۆرمەت - ئىكرامىدىن سۆيۈنۈپ كەتكەن سەئىدخان كەچ كىرگۈچە ئاۋام بىلەن بىللە بولدى. بامدات نامىزىدىن كېيىن باشلانغان بۇ نەزىر - چىراغ شام نامىزىغىچە داۋام قىلدى. سەئىدخان ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ مېھمان كۈتۈپ، ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ تەۋازۇ بىلەن مېھمان ئۇزاتتى. ئەدىنەپور تارىخىدا مۇنداق كاتتا نەزىر - چىراغ بولۇپ باقمىغانىدى. «مىرزا ئابابەكرى ئۈستىگە لەشكەر تارتىپ بېرىپ، كاشغەردىمۇ شۇنداق چوڭ زاراخەتمە① ئۆتكۈزىمەن» دەپ ئويلىدى سەئىدخان.

4

بابۇر مىرزا سامانىدەك سارغىيىپ، پۈت - قوللىرىنى ئۇزۇن سۇنغان ھالدا ئاق شىلدىرشاپقا ئورنىپ، جانسىز بوۋاققا قارىغان پېتى ياتقان، ئاھۇ كۆزلىرى نۇرسىز خانىشىنىڭ بېشىدا قۇرئان

① زاراخەتمە — باي - كەمبەغەل، ياش - قېرىلارنىڭ ھەممىسى قاتنىشىدىغان خاسىيەتلىك نەزىر.

تىلاۋەت قىلىۋاتاتتى. كۆزلىرىدىن قۇيۇلغان ياش بەيتۇللانىڭ شەكلى كەشتىلەنگەن جاينامازغا ئېقىپ چۈشەتتى. سۆيۈملۈك رەپىقىسى بايىلا تۇغۇلغان بالىسىدىن كۆز ئۈزمەي، مىدىر - سىدىرمۇ قىلماي ياتاتتى. گويا بوۋاقنىڭ مۇزىكىدەك يېقىملىق ئاۋازى پات - پات يىراقتىن ئاڭلانغاندەك تۇيۇلۇپ، بابۇر مىرزىنى ئىختىيارسىز قاراشقا مەجبۇر قىلاتتى. ئېڭىكى چېتىلىپ قويۇلغان خوتۇنى بىلەن بوۋاققا ئېچىنىپ پارە - پارە بولغان يۈرىكى يىغلاۋاتاتتى.

بابۇر مىرزىنىڭ بۇ گۈزەل خانىشى ئۈچ كۈنگىچە تولغاق ئازابىنى تارتىپ بوۋاق يەرگە چۈشۈشى بىلەن تەڭلا جان ئۈزگەن. بالىسىمۇ ئۆلۈك تۇغۇلغاندى. گويا ۋاپاسىز دۇنيانىڭ دەرد - ئەلەملىرىنى كۆرمەي دېگەندەك، تەڭلا كېتىپ قالغاندى.

كىندىك ئانىسى ۋە كېنىزەكلەرنى چىقىرىۋېتىپ، سۆيۈملۈك مەھبۇبىنىڭ يېنىدا يالغۇز قالغان بابۇر مىرزا «سۈرە ياسىن»نى ئۈچ قېتىم تىلاۋەت قىلىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى: «ئى، ئاللا، ئۆلتۈرگۈچىمۇ، هاياتلىق بەرگۈچىمۇ ئۆزۈڭسەن. مەن ئالدىڭدا گۇناهكار، ئون ئىككى يېشىمدا پادىشاه بولۇپ تاكى هازىرغا قەدەر نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئۆلۈمىگە سەۋەبچى بولدۇم. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ جازا ماڭا هەق، ئەڭ يېقىن ئادىمىدىن ئايرىلغان كىشىنىڭ قانداق ئازابلىنىدىغانلىقىنى ۋۇجۇدۇمغا سالدىڭ. مەن ساڭا توۋا قىلىمەن. ئۆزۈڭ ئىرادە قىلغان يولدىن ياندۇرما، هەرقانداق مۇشكۈل شارائىتتا ئىمانىمدىن، نەسلى - ۋەسلىمدىن تاندۇرما، سەندىن ئۇزۇن ئۆمۈر ئەمەس، بىر ئوغۇل پەرزەنت ئاتا قىلىشىڭنى سورايمەن. ئۇ مېنىڭ تاجۇتەختىمگە ۋارىسلىق قىلسۇن، ئۇنىمۇ غالىب بەندىلەر قاتارىدا قىلغىن. ئامىن!»

بابۇر مىرزا ۋاپادار غەمگۇزارىنىڭ يۇزىگە ئاق رومالنى ياپتى. ئۇنىڭ دۇئاسى ئىجابەت بولۇپ تۆت يىلدىن كېيىن تەخت ۋارىسى بولغان هۇمايۇن مىرزىغا ئاتا بولدى ...

* * *

ئارزۇسىز ياشايدىغان ئادەملەر دۇنيادا يوق، ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق ئارزۇسى بولىدۇ ۋە ئۇنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى ئۈچۈن ئوخشىمىغان دەرىجىدە تىرىشىدۇ، ئىنتىلىدۇ، ئىزدىنىدۇ، بەزىلەر مۇشت كۆتۈرسە، بەزىلەر قىلىچ كۆتۈرىدۇ. بەزىلەر سەپەرگە ئاتلانسا، بەزىلەر سەپەردىن قايتىدۇ. بەزىلەر كۈلسە، بەزىلەر يىغلايدۇ. بەزىلەر بېيىسا، بەزىلەر نامراتلىشىدۇ. بەزىلەر زىندانغا چۈشسە، بەزىلەر تۇتقۇن قىلىنىدۇ. بەزىلەر ئېگىلسە، بەزىلەر غادىيىدۇ. بەزىلەر ئازابلانسا، بەزىلەر راھەتلىنىدۇ. دۇنيادا ئارزۇسىغا يەتكەنلەر ئاز، يېتەلمىگەنلەر كۆپتۇر. ھايات شۇنداق داۋاملىشىۋېرىدۇ.

سەئىدخاننىڭ ھاياتىمۇ يۈكسەك ئارزۇدىن كۈچ - قۇۋۋەت تېپىپ ئۆتۈۋاتاتتى. لەمغان ۋىلايىتىنى سوراپ باغۋاپادا يەنە بىر ئايىنى ئۆتكۈزدى.

سىل كېسىلى بولۇپ قالغان نەجمىدە سۇلتان بېگىم موغۇلىستانغا ئەكەتمەكچى دەپ ئوغلىغا ھەمىشە تاپا - تەنە قىلىدىغان بولۇپ قالدى. مۇھىببە سۇلتان خېنىم كېتەيلى دېمەيتتى، كەچكىچە باغۋاپادا جەرەندەك تاقلاپ ئويناپ، بۇ يەرگە كۆنۈپ قالغاندى. بۇ يەردە خۇشخەت، ئەرەبچە ۋە پارسچە ئۆگىنىۋاتاتتى.

سەئىدخان قەتئىي نىيەتكە كەلگەندىن كېيىن، بابۇر مىرزىغا موغۇلىستانغا كېتىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ بىر پارچە مەكتۇپ يازدى.

كەچ كۈز كىرىپ ئانار، بېھى مەي باغلاپ پىشقان مەزگىلدە بابۇر مىرزىدىن جاۋاب مەكتۇپ كەلدى.

ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ھۆرمەتكە سازاۋەر ئەزىمەت ئىنىم سەئىدخان، بىز دائىم ئالدىرىغان بىلەن ئاللا

ئالدىرىمايدىكەن. بۇ ھەقىقەتنى ئەمدى چۈشىنىۋاتىمەن. مەنمۇ كاتتا شاھ بولۇشقا ئالدىرىغانىدىم، بىراق ئاددىي شاھ بولۇپ قالدىم. كابۇلدەك تاغلىق، كىچىككىنە دىيارنى ئىككىمىز سوراۋاتىمىزغۇ؟ مۇنداق دېسەم بۇيۇك ئارزۇ - مەقسەتلىرىمىزگە مەڭگۈ يېتەلمەيدىغان ئوخشايمىز، دەپ قالماڭ، پۈتۈن جاپا - مۇشەققەت ۋە قىينچىلىقلارغا بەرداشلىق بېرىپ، ئاللانىڭ سىنىقىدىن ئۆتسەك، ئىرادىمىزدىن يانمىساق مۇراد مەنزىلىگە بارالايمىز. بۇ قېتىم جانابىي ئاللا بېشىمغا كەلتۈرگەن مۇسىبەت — خوتۇنۇمنىڭ تۇغۇتىدا يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن ئوغۇل بالام بىلەن بىللە قازا قىلىشى ۋۇجۇدۇمنى لەرزىگە سېلىپ، ماڭا ئۆتمۈشۈمنى قايتا ئەسلەتتى. ئۆلۈم ۋە جۇدالىقنىڭ قانچىلىك ھەسرەتلىك بولىدىغانلىقىنى ئەقلىم، تېنىم بىلەن سېزىپ، ئۆلتۈرگەن ۋە ئۆلتۈرۈلگەن ئادەملەر ئۈچۈن چىن قەلبىمدىن توۋا قىلدىم. قايتىدىن تۆرەلگەندەك بولۇپ، ھەرنە ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلاپ قىلىدىغان ئادەتنى يېتىلدۇرۇۋاتىمەن. ئاللا خالىمىسا، قەرەلى كەلمىسە ھەرقانچە قىلساقمۇ ئىش ۋۇجۇدقا چىقمايدىكەن.

خېتىڭىزدە ئانىڭىزنىڭ كېسەللىكىنى، ئاتىڭىزنىڭ ۋەسىيىتىنى ئادا قىلىش ئىرادىڭىزنى بىلدۇرۇپ، كاشغەر تەرەپلەرگە يۈرۈش قىلماقچى بولۇۋاتقىنىڭىزنى تەكىتلەپسىز. ھازىر سوغۇق چۈشۈپ قالدى، ئانىڭىز داۋالىنىپ بىرئاز ياخشىلانسۇن، نورۇز كېلىپ گۈل - چېچەك ئېچىلسۇن. ئۇنىڭغىچە ئاللا ياخشى شارائىتلارنى يارىتىپ بېرەر.

قەدىردان خان ئىنىم، تەقدىرنىڭ بۇ كارامىتىنىمۇ بىلىپ قويۇڭ، ئاكا - ئۈكا مەسئۇد مىرزا بىلەن بايسۇنغۇر مىرزىنى كور قىلىپ قىيناپ ئۆلتۈرگەن رەھىمسىز قاتىل خىسراۋ شاھنى شاھىبېكخانىڭ ئوغلى ھەمزە سۇلتان مەغلۇپ

قىلىپ، قۇندۇزدا كاللىسىنى ئېلىپ سەمەرقەنت تەختىدە ئولتۇرغان دادىسىغا ئەۋەتىپ بېرىپتۇ. ئوغۇللىرىنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىدىن قورۇنۇپ، مەقبەرىسىدە تىنچ ياتالمىغان مەرھۇم تاغام سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئەمدى تىنچلانغاندۇ؟ خۇدانىڭ قۇدرىتى ئەنە شۇنداق ھېكمەتلىك ئىكەن. ئۆچ ئالغۇچى بولغان بىزلەرنى بۇ يەردە قارىتىپ قويۇپ، دۇشمەننى دۇشمەن تىغى بىلەن جازالىدى. بۇ بىزگە نېمە ئۇچۇن ئۇمىد بېغىشلىمىسۇن؟

شايباقخان شاھ ئىسمائىلخان بىلەن خىرىس قىلىشىۋاتىدۇ، بۇ بىر پۇرسەت. يۇقىرىدا ئېيتقىنىمدەك قىش ئۆتسۇن، ئاندىن سىزنى ئەندىجان، كاشغەر تەرەپلەرگە ئۇزىتىپ قويايي، دار ـ قىلىچ ئالدىدا ئۆز ئىرادىسىدىن يانمىغان ئادەملەر مۇراد تاپالايدۇ.

ئاللا سىزگە يار بولسۇن، مەدەتكار بولسۇن. دىدار كۆرۈشكۈچە ئامان بولغايسىز.

ئاغىنىڭىز بابۇر مىرزا

سەئىدخان مەكتۇپنى ئوقۇپ بولۇپ، ئويغا چۆمۈپ ئولتۇرۇپ كەتتى. بىرپەستىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ئىلغۇچتىكى قىلىچنى ئېلىپ چىمەنلىك دۆڭگە چىقتى. ئۇ پىغانى ئۆرلىگەن چاغلاردا قىلىچ ئوينىتىپ روھىنى ئۇرغۇتاتتى. ئۇ قىلىچنى ھەر تەرەپكە شىلتىپ، بەجايىكى دۇشمەنلىرى بىلەن غايىبانە جەڭ قىلىشقا باشلىدى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

كاساندىكى جەڭ

1

«ماۋارەئۇننەھرگە ئۇچ يىل ھۆكۈمرانلىق قىلغان مۇھەممەد شاھىبەكخان خۇراسان، خارەزىم، بەدەخشان ئەللىرىنى بىسۋىلىپلا قالماي، ئىران چېگراسىغىمۇ ئۇسۇپ باردى. ئۇ مىڭلىغان بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپ، «ھەججاج»① دەپ نام ئالدى. ئاخىرىدا ئۆزىنى ھەممىدىن كۈچلۈك سانىغان بۇ قارام خان سەپەۋىلەرنىڭ پادىشاھى ئىسمائىلخان بىلەن مەرۋ يېنىدىكى تۆپىلىكتە بولغان جەڭدە يېڭىلىپ، ھىجرىيە 916 ـ يىلى② ئۆلتۈرۈلدى ...»

پادىشاھ بابۇر مىرزا ئەۋەتكەن ئايغاقچىدىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان سەئىدخاننىڭ ۋۇجۇدىنى ھاياجان چۈلغىۋالدى.

سەئىدخان ئۆتكەنكى خەتتىن تەسەللى تاپقان بولسا، بۇ قېتىمقى خەتتىن جاسارىتى ئۇرغۇپ تاشتى. ئۇ سارايدىكى مۇلكىي، ھەربىي ئەمەلدارلارنى سەپەرگە تەييارلىق قىلىشقا بويرۇدى.

ـــ خۇدا بۇيرۇسا ئەتە ئەتىگەندە يولغا چىقايلى، ـــ دېدى سەئىدخان بىر ئەمىرگە تاپىلاپ، ـــ سىز ئانام، سىڭلىم ۋە مۇلازىم، خىزمەتكارلارنى ئېلىپ مېڭىشقا مەسئۇل بولۇڭ. قاناتبەگ ئۆز ئادەملىرى بىلەن بىزدىن ئىككى سائەت بۇرۇن

---

① ھەججاج ـــ ئوتتۇرا ئەسىردىكى زالىم ئەرەب پادىشاھلىرىنىڭ بىرسى.

② ھىجرىيە 916 ـ يىلى ـــ مىلادىيە 1511 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

يولغا چىقىپ، ئەتراپىنى چارلاپ ماڭسۇن. مەن بارلىق سىپاھ، ياساۋۇللارنى باشلاپ ماڭاي. يەنە بۇ سۆزۈمنى ئېسىڭلاردە تۇتۇڭلارکى، ــ دېدى ئۇ تاپىلاپ، ــ ئاۋام خەلقىنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنى، پادىشاھ بابۇر مىرزىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان، ئەمەلدارلىرىغا تېگىشلىك مۇلۇكلەرنى سورىماي ياكى سوراپ ئېلىپ مېڭىشقا، بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ. ئاۋام بىلەن چىرايلىق خوشلىشىپ، ئۇلارغا ياخشى تەسىرات قالدۇرايلى.

ــ خوپ، شاھزادە، ــ دېيىشتى ئەمىر بىلەن قاناتبەگ قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ.

مۇشۇ دەم كۇن تىكلەشكەنىدى. باغۋاپادىكى گۇل - گىياھلار كۆكىرىپ، مېۋىلىك دەرەخلەر چېچەكلەش ئۈچۈن مونچاق باغلىغانىدى.

سەئىدخان كەچكىچە بەگ، نۆكەر، ياساۋۇللارنىڭ، مۇلازىم - خىزمەتكارلارنىڭ ھەربىكەتلىرىنى كۆزەتتى، ھېچقانداق مەسىلە كۆرۈلمىدى. ئۇ قەلئە ئىچىنى ئارىلاپ يۇرۇپ كېچىچە ئۇخلىمىدى. ئىلگىرى بىر جايدىن ئىككىنچى جايغا يۆتكەلگەندە بۇلاڭ - تالاڭ قىلىدىغان، قاچىدىغان ئەھۋاللار كۆپ كۆرۈلگەنىدى. بۇ نۆۋەت ئۇنداق ئەھۋاللار يۈز بەرمىدى.

سەئىدخان چولپان تۇغقان مەھەلدە خاس ھۇجرىغا كىردى. نەجىبە سۇلتان بېگىم ئىككى كېنىزىكى بىلەن نەرسە - كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرۇۋاتاتتى.

ــ مەن مۇشۇ يەردە قالىمەن، ــ دېدى بۇ يەرگە كۆنۈپ قالغان مۇھىببە سۇلتان خېنىم.

ــ مەيلى، سىڭلىم، خالىغان نەرسىنى ئېلىپ باغۋاپادا قېلىۋېرىڭ، بىز كېتىۋېرىمىز، ــ دېدى سەئىدخان چېقىشىپ، ئۇ سۇمبۇل چاچ سىڭلىسىنىڭ ئاھۇ كۆزلىرىگە ياش ئالغانلىقىنى كۆردى.

ئۇلار ناماز بامداتتىن كېيىنلا يولغا چىقىشتى. مۇھىببە

سۇلتان خېنىم ھەممىدىن بۇرۇن ئانىسى ئولتۇرغان شاھانە ھارۋىغا چىقىۋالدى. تېخى بالىدە، ھەممە كېتىۋاتسا ئۇنىڭ قانداقمۇ قالغۇسى كەلسۇن.

لەمغاننىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن يۇرت مۆتىۋەرلىرى ئەدىنەپور ئاھالىسى بىلەن بىللە ئۇلارغا نان ـ توقاچ، يەل ـ يېمىش يوللۇق تۇتۇپ، كۆز ياشلىرىنى تۆكۈپ ئۇزاتتى.

باققان كېيىكلەرنى ئېلىپ مېڭىش ئوڭايسىز بولغاچقا، سەئىدخان ئۇلارنى قويدۇرۇۋەتتى.

ـــ ئەلۋىدا، باغۋاپا ... ـــ دېدى ئۇ.

ئۇلار كابۇلغا كەلگەندە، ئىستىقبالىغا چىققان بابۇر مىرزا سەئىدخان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى تەكىمىخانىغا چۈشۈردى. ئۇلار بۇ يەردە ئۇچ كۈن تۇردى.

كابۇلغا كەلگەنىڭ ئۈچىنچى كۈنى سەئىدخانلار ماڭماقچى بولدى. خۇراسانغا يۇرۇش قىلىش تەييارلىقى بىلەن بولۇۋاتقان بابۇر مىرزا سەئىدخانغا قوش بىسلىق شەمشىرىنى يوللۇق تۇتتى:

ـــ ئىنىم، سىز ئىزىدىن قايتمايدىغان يولۋاس. ئاللا بىزنىڭ رىزقىمىزنى بىر جايدىن قىلماپتىكەن، خەيرىيەت، ئايرىلىدىغان بولدۇق. تەقدىر ئىلاھى بىلەن يەنە بېشىمىزغا كۈن چۈشسە بىر سايىۋەن ئاستىدا كۆرۈشۈپ قالارمىز. ئەگەر ئۇنداق بولمىسا، بىر ـ بىرىمىزنى ياد ئېتىپ تۇرارمىز. ئاللا يولىڭىزنى بىخەتەر قىلىپ، غەلىبىنى سىزگە يار قىلغاي. سىزگە يەنە بىر مەسلىھەتىم بار، مەھبۇبىڭىز ئوغۇل تۇغسا، ئىسمىنى ئىسمىڭىزغا مەنداش بولغان ئابدۇرەشىدخان قويغايسىز.

سەئىدخان قوش بىسلىق شەمشەرنى ئىككى قولىلاپ ئېلىپ باش ئۇستىگە كۆتۈرۈپ، دېدى:

ـــ شاھ ئاغا ! ئاللا بىزنى سەپەردە، جەڭگاھتا، جاپالىق كۈنلەردە بىللە قىلدى. بۇنى ئۆمۈرۋايەت ئۇنتۇپ قالمايمەن. ئارزۇ مەنزىلىگە يەتكەندە زاتىمىزنى بىللە قىلمىسا، روھىمىزنى

بىللە قىلغاي، سىزگە ھەم ئاقىۋول، ھەم نۇسرەت تىلەيمەن. مەسلىھەتسىز بويىچە ئىش كۆرىمەن.

ئىككى شاھزادە — تۇغلۇق تۆمۇر ۋە ئەمىر تۆمۇرنىڭ ئەۋرىلىرى قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى.

بابۇر مىرزا ئۆزىنىڭ زەبەردەس ئاتلىق سىپاھلىرىدىن ئۈچ يۈزنى سەئىدخانىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى. شەھەردىن يەتتە چاقىرىم يەرگىچە بىللە بېرىپ ئۇزىتىپ قويدى.

مەشرىقتىن باش كۆتۈرگەن كۈن چاقنىڭ - توزان كۆتۈرۈلگەن يولغا نۇر چاچتى.

— خەير - خۇش، كابۇل! — دەپ نىدا قىلدى سەئىدخان.

2

كۈن خېلىلا ئىللىپ قالغانىدى. سەئىدخان بۇ نۆۋەت قەلئە زەپەردە توختىماي يولىنى داۋام قىلدى. كابۇلغا كېلىشتە بەدەخشاننىڭ بۇ خىلۋەت شەھىرىدە ئىككى ھەپتە تۇرغانىدى. تاماق، ھاجەت ۋاقتىدىن باشقا چاغلاردا توختىماي مېڭىپ قېيىنئاتىسىنىڭ بېغىغا كېلىپ چۈشتى. مەختۇمە يۈرەك سۆزلىرىنى يامغۇردەك تۆكۈلگەن ياشلىرى بىلەن بىلدۈردى. سەئىدخان قوي كۆز، قارا چاچ ئوغلىنى باغرىغا باستى. شۇ كۈنى ئوغلىغا ئابدۇرەشىدخان دەپ ئات قويدى. قېيىنئاتىسى رەھىم بابا ئىككى قوي سويدى. ئۈچ كۈن دىدار كۆرۈشۈش خۇشاللىقىدا ئۆتتى. تۆتىنچى كۈنى سەئىدخان يەنە ئاتلاندى. ئالدىدا يول چارلاپ ماڭغان قاناتبەگنىڭ ئادەملىرىنى ئەندىجانغا يېقىنلاشقاندا بىر تۈركۈم قوراللىق ئادەم تۆت تەرەپتىن باستۇرۇپ كېلىپ قورشىۋالدى. ئۇلار بۇ ناتونۇش ئادەملەر بىلەن ئېلىشماقچى بولۇپ تۇرۇۋېدى، قىزىل يۈزلۈك، كەكە ساقال سالاپەتلىك بىر ئادەم:

— سىلەر پادىشاھ بابۇر مىرزىنىڭ نۆكەرلىرىمۇ؟ — دەپ

سوراپ قالدی. هېچقانداق دۇشمەنلىك ئالامىتىنى كۆرمىگەن قاناتبەگ دەرھال سالام بېرىپ:

— بىز سەئىدخانىنىڭ نۆكەرلىرى بولىمىز، — دەپ جاۋاب بەردى.

— سەئىدخان قېنى، مەن سەييىدمۇھەممەد مىرزا بولىمەن.

— شاھزادە ئارقىمىزدىن كېلىۋاتىدۇ.

— بىز شاھزادىنىڭ يولىغا مۇنتەزىر بولۇپ تۇرۇۋېدۇق. مالال كۆرمەي بىزنىڭ قانچە ۋاقىتتىن بېرى سەئىدخانىنىڭ يولىغا كۆز تىكىپ، ئۇنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقىنىمىزدىن خانىنى ۋاقىپلاندۇرغان بولىسىڭىز، ئاخىر دىدار كۆرۈشىدىغان بولدۇق، — دېدى سەييىدمۇھەممەد مىرزا.

— خوپ، سەردار، — قاناتبەگ ئېتىنى كەينىگە بۇراپ شامالدەك تېز چېپىپ كەتتى. بىر سائەتكە يەتمىگەن ئارىلىقتا ئۇ سەئىدخانىنىڭ قارشىسىدىن چىقتى.

— شاھزادە، ئالىيلىرىنى قارشى ئېلىشقا چىققانلار بىلەن يولدا ئۇچرىشىپ قالدۇق، — دەپ ئەھۋالنى هاياجانلانغان هالدا بايان قىلدى.

مەمنۇن بولغان سەئىدخان ئېتىنى چاپتۇرغىنىچا سەييىدمۇھەممەد مىرزا، يادنكار مىرزا، ئەلى مىرەك مىرزا، مىرزا ئەلى تاغاي، بەگ مۇھەممەد مىرزا، تۇمەن باھادىر، ئىسھاق باھادىر ... قاتارلىق كاشغەر ۋە پەرغانىنىڭ بىر قىسىم كاتتىلىرى ۋە ئۇلارنىڭ مۇلازىملىرى بىلەن خىلۋەت بىر بوستانلىققا ئۇچراشتى.

سەئىدخان سەييىدمۇھەممەد مىرزىنى بۇنىڭدىن ئالتە يىل بۇرۇن دادىسى بىلەن تاشكەنتكە كەلگەندە تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخانىنىڭ ئوردىسىدا كۆرگەنىدى. بۇ نۆۋەت ئاتتىن چۈشۈپ قىزغىن كۆرۈشۈپ، دېدى:

— هەق تەرەپتە تۇرۇش، ئادالەتنى ياقلاش بابىدا خان، سۇلتانلارغا ئۇلگە يارىتىلا، ئاغا. ئەمدى ئويلاپ قارىسام، ياۋۇز

سىتەمكار سۇلتاننى كۆچلۈك تىرىكىدىن ئايرىپ يېتىم قالدۇرۇپتىلا. ئاللا سىلىگە رەھمەت قىلسۇن.

— رەھمەت، خان ئوغلى، پېقىرنىڭ قېرىنداشلىق مېھرىدىن كەچمەي، بىر ياۋۇز ئاكىدىن كەچكەنلىكىمنى چۈشىنىپ يەتكەنلىكلىرىدىن خۇشالمەن. بۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتىمنى زالىم مىرزا ئاباباكرىدىن خەلقىنىڭ ئۆچىنى ئېلىشقا ئاتاپ قويدۇم. ئەگەر مەقبۇل كۆرسىلە بىر نۆكەر سۈپىتىدە بۇيرۇق بىلەن جەڭگە كىرىشكە تەييارمەن، — دېدى سەييىدمۇھەممەد مىرزا سەئىدخانغا يەنە بىر قېتىم تەزىم قىلىپ.

— رەھمەت، ئاغا، قانخور ئاكىسىدىن كەچكەن باتۇر داناغا ئىنى بولسام نېمىشقا ئۆزۈمنى غالىب ھېس قىلمايمۇ؟ بۇ سوۋغامنى قوبۇل قىلغايلا، — سەئىدخان ئېگەرنىڭ يان تەرىپىگە تېڭىپ قويغان قىلىچنى ئېلىپ سەييىدمۇھەممەد مىرزىغا تۇتتى. بۇ ئۆزۈنىڭ قىلىچنى بۇ ئۆزۈنىڭ قىلىچى بولۇپ، بابۇر مىرزا يوللۇق تۇتقان شەمشەرنى بېلىگە ئېسىۋالغاندى.

سەييىدمۇھەممەد مىرزا تىزلىنىپ، قىلىچنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ بېشى ئۆزرە ئېگىز كۆتۈردى.

— ئىنسان ئىمانى ۋە ساداقىتى بىلەن ئەزىزدۇر. خان ئوغلىنىڭ ئىشەنچىگە داغ چۈشۈرمەيمەن !

سەئىدخان ئۇنى يۆلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ئۇ ياراقدارنى چاقىرىپ ئون قىلىچ ئەكېلىشنى بۇيرۇدى. بۇ ئون قىلىچنى ھەرقايسى قەبىلە، جەمەتىنىڭ ئۇلۇغلىرىغا ھۆرمەت ـ ئىكرام بىلەن بىردىن تۇتتى. ئۇلارمۇ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، قىلىچنى ئىككى قوللاپ ئېلىپ باش ئۇستىگە كۆتۈرۈپ ساداقەت ئىزھار قىلىشتى.

سەئىدخان مۇلازىملىرى بىلەن بىللە مەرھۇمە مومىسى ئىسەن دەۋلەت بېگىمنىڭ چارۋىغىغا چۈشتى. ئۇنىڭ مەقبەرىسى مۇشۇ باغ ئىچىدە ئىدى. ئىككىنچى كۈنى پېشىن نامىزىدىن كېيىن

جامائەت پىشۋالىرىنى، ئەمىر، بەگلەرنى چىللاپ كاتىتا زىياپەت ئۆتكۈزدى.

سەئىدخان كىچىچە داۋام قىلغان بۇ زىياپەتتە شارابنى كۆپ ئىچىپ، يۇز - كۆزلىرى قىزىرىپ كەتتى. ئۇ مەست ھالدا تاختىغا يېقىن خاس قەسىرىگە يانىدى. مەختۇمە ئېرىنى بۇ ھالدا كۆرۈپ ھەيران قالدى، قولىتۇقىدىن يۆلەپ ھۇجرىغا ئەكىرىپ ياتقۇزدى.

مەختۇمە يىغلاپ تاشلىدى. ئۇ ياتلىق بولغاندىن بېرى ئېرىنى بۇ ھالدا كۆرۈپ باقمىغانىدى. ئۇ كۆز ياشلىرىنى ئېرتىپ، چاي دەملەپ كىرىپ سەئىدخاننىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— دادام، ئانىملار كەلدى. مۇشۇ ھالەتتە قانداقمۇ ئۇلار بىلەن كۆرۈشەرلا؟

— ھە، نېمە دېدىڭ، ئەزىزىم؟ ئوغلۇم ئابدۇرەشىدخان كۆرۈنمەيدۇغۇ؟ ئۇنى سېغىنىدىم.

خوتۇنى باغدىن گەپ قىلسا سەئىدخان تاغدىن جاۋاب بەردى. ئۆزىنى ئۇنىڭ ئۇستىگە تاشلاپ:

— بۇگۈن بىزنىڭ تۇيمىز، نېمىشقا ئۆزۈڭنى مەندىن قاچۇرىسەن؟ ئېتىكى تىللاغا توشمايدىغان قىز. سەن... سەن... — دەپ قۇچاقلىدى.

— ۋاي نېمىلەرنى دەۋاتىدىغانلا؟ ئابدۇرەشىدخان ئاتلىق ئوغۇللىرى بارمۇ تېخى؟ — دېدى خوتۇنى ئاغزىنى ئېرىنىڭ قۇلىقىغا يېقىپ.

— بار، سەن تۇغۇپ بېرىسەن چىرايلىقىم، بۇگۈن، ھە بۇگۈن بىزنىڭ تۇيمىز تۇرسا، ماڭا بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرىشىنى خالىمامسەن؟

— خالايمەن، شاھزادەم، سىلى خالىسىلىرى.

— مەن خالايمەن. شۇڭا، كابۇلدىن يېنىڭغا قايتىپ كەلدىمغۇ، — دېدى سەئىدخان ئۇزۇپ - ئۇزۇپ خىرقىراپ سۆزلەپ.

*　　*　　*

سەئىدخان ئەتىسى چاشگاھ ۋاقتىدا قېيىنئاتا ـ قېيىنئانىسى بىلەن كۆرۈشتى. بوۋاي بىلەن مومای خانزادە بولغان كۈيۈ ئوغلىنىڭ بىلدۈرگەن ھۆرمىتىدىن تەسىرلىنىپ كۆز ياشلىرىنى توختىتالماي قالدى. قىزىنىڭ مەختۇمە سۈلتان بېگىم ئاتىلىپ، ئەتراپىدا كېنىزەك، دېدەكلەرنىڭ پەرۋانە بولۇپ يۈرۈشكەنلىكىنى كۆرۈشۈپ خۇداغا كۆپ شۈكۈرلەر قىلىشتى.

سەئىدخان ئادەم ئەۋەتىپ قېيىنئاغىسى بىلەن يەڭگىسىنى چاقىرتىپ كەلدى. مەشقاۋۇل قاناتبەگ ئاتا ـ ئانىسىغا سالام بېرىپ، دېدى:

ـــ ئاتا ـ ئانا، سىلەرنىڭ خىزمىتىڭلاردا بولالمىغىنىمدىن خىجىلمەن.

ـــ ئۇنداق دېمە، ئوغلۇم، ئەلنىڭ خىزمىتىدە بولۇش ئاتا ـ ئانىنىڭ خىزمىتىنى قىلغاندىن ئارتۇق، بىز رازى، كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتقۇچى بولما، ـــ بوۋاي قاداقلاشقان قوللىرى بىلەن بالىسىنىڭ بېشىنى سىلىدى، ـــ نەۋرىلىرىم قېنى؟ كۆرمەيۋاتىمەنغۇ.

ـــ بار، دادا، ئانىسىنىڭ كەينىگە مۆكۈۋاپتۇ. ئۇلارمۇ چوپچوك بولدى، ئەنە قارىسىلا.

بەش ياشقا كىرگەن پەرھاد بىلەن ئۇچ ياشقا كىرگەن گۈلنىسگار يەردىن باش كۆتۈرمەي ئولتۇرغان گۈلسۈرۇخ بانۇنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالغانىدى.

ـــ بوۋاڭلار بىلەن مومانىڭلارغا سالام بېرىڭلار، بالىلىرىم، ـــ دېدى قاناتبەگ پىخىلداپ كۈلۈپ تۇرغان قىزى ۋە ئوغلىنىڭ قوللىرىدىن تارتىپ ئالدىغا ئۆتكۈزۈپ.

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۈم، بوۋا، موما، ـــ پەرھاد ئېگىلىپ سالام

قىلدى ـ دە، پەرت قىلىپ يۈگۈرگىنىچە ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. گۈلنىگارمۇ ئېگىلىپ سالام بېرىپ بوۋا، مومىسىنى سۆيۈپ ھەممەيلەننى كۈلدۈرۈۋەتتى.

سەئىدخان قېيىنئاتا ـ قېيىنئانىسىنى سوۋغا ـ سالام بىلەن ئۈزىتىپ قويدى.

بۇ قەيسەر شاھزادىنىڭ يېنىدىن ئادەم ئۈزۈلمەي، بىر ھەپتە شۇنداق ئۆتتى.

قاناتبەگ سەييىدمۇھەممەد مىرزا بىلەن ئەندىجان قەلئەسىدىكى ئوردا قەسىردە تۇردى.

ـــ يېقىندا ئانام جامال ئاغىچا يارىكەندە قازا قىپتۇ، ـــ دېدى ئۇ بىر كۈنى مېھمان بولۇپ كەلگەن قاناتبەگكە، ـــ ئاكام مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگانىنى شاھىبەگخان قەتل قىپتۇ. تەقدىر دېگەن شۇنداق رەھىمسىز بولىدىكەن، ئۇرۇق ـ ئەۋلادىمىزنىڭ مانا شۇنداق توزۇپ، تەرەپ ـ تەرەپتە سەرگەردان، خانۇەيران بولۇپ كېتىشىگە قارا نىيەت ئاكام مىرزا ئابابەكرى سەۋەب بولماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇشنى خالىمايمەن سۇلتان مەھمۇدخان يېنىغا تاشكەنتكە بېرىۋالغانىدىم، ئاخىر ئۇنىمۇ شاھىبەگخان ھالاك قىلدى. قازا يەتمىگەنىكەن، ھايات قالدىم. شۇنىڭدىن بېرى مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ كىچىك ئوغلى، سۇلتان يادىكار مىرزىلار بىلەن قېچىپ، مۆكۈپ يۈرۈپ گاھ شاھىبەگخان، گاھ مىرزا ئابابەكرى نۆكەرلىرىگە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى كۆپ قېتىم تالاپەتكە ئۇچراتتۇق. لېكىن، بىرەر ۋىلايەتنى ئېلىپ ماكانلىشالمىدۇق. زالىم شاھىبەگخان ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، جانىبەك سۇلتان ئۇنىڭ تەختىگە كۆز قىزارتىپ ئەندىجاندىن سەمەرقەنتكە كەتتى. بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم بىلەن ئەندىجاننى ئىگىلىدۇق. بابۇر مىرزا بىلەن سەئىدخاننىڭ يولىغا قارىغانىدۇق. سەئىدخان كېلىپ كۈچىمىز زورايدى ھەم چوڭ

خانلارنىڭ ئەۋلادى بولغان يولباشچىغا ئېرىشتۇق. ئەمدى ۋاقىتنى قولدىن بەرمەي، لەشكەر تارتىپ كاشغەرگە بارساق غەلىبە قىلاتتۇق. سەئىدخان بۇنىڭغا ماقۇل بولارمۇ؟

قاناتبەگ بىرپەس ئويلىۋېلىپ جاۋاب بەردى:

— سەئىدخان باتۇر، تەدبىرلىك، شۇنداقلا ئۆز خاھىشى بىلەن ئىش قىلىدىغان قورقماس شاھزادە، ھەرقانداق ئىشتا تەۋەككۈل قىلىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويىدۇ. كۆكسى - قارنى كەڭ، ئەپۇچان، غەلىبە قىلسىمۇ، مەغلۇپ بولسىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالايدۇ. بالا چېغىدىن باشلاپ مىجەزى شۇنداق، ئىككى يىلدىن بېرى شارابنى كۆپ ئىچىدىغان بولۇپ قالدى. كۆردىلە، ئاغا، ئاخشام ھەممىدىن كۆپ ئىچىپ خۇددىنى يوقاتتى.

— شارابنى كۆپ ئىچىش ئىككى سەۋەبتىن بولىدۇ، ئىنىم. بىرىنچىسى، باشقا كەلگەن دەرد - ئەلەم. سەئىدخان بەشىغا كۆپ دەرد - ئەلەم كەلدى. بۇ دەرد - ئەلەمدىن قۇتۇلمىغۇچە كۆپ ئىچىشنى تەرك ئەتمەيدۇ. ئىككىنچىسى، بايلىق - دۆلىتى زىيادە بولغان كىشىلەر ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلىدۇ. ئەيش - ئىشرەت شارابسىز بولمايدۇ. ئۇلار بايلىقى تۈگەپ دۆلەت قۇشى بەشىدىن ئۇچقانغا قەدەر شاراب ئىچىشنى توختاتمايدۇ. دەپ باقسىلا، ئىنىم، زادى سەئىدخان كاشغەرگە يۈرۈش قىلىشقا قوشۇلامدۇ، يوق؟

— مەن شاھزادىنىڭ مىرزا ئابابەكرىگە قارشى جەڭ قىلىش پىلانىنىڭ بارلىقىنى بىلىمەن. ئەمما، دەرھال لەشكەر تارتىپ بارىدىغان - بارمايدىغانلىقىدىن تېخى خەۋىرىم يوق، ئاغا، ئۆزى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ باقساق بولىدۇ. ئۇ يەنە بىرنەچچە كۈن ئارام ئېلىۋالسۇن، — دېدى قاناتبەگ سەل توختىۋېلىپ، ئاندىن ئويلانغىنىچە سۆزىنى داۋام قىلدى، — پادىشاھ بابۇر مىرزا قۇندۇزنى ئالغاندىن كېيىن خۇراسان، خارەزىم تەرەپلەرگە يۈرۈش قىلىدۇ. ئەگەر سەئىدخان بۇ نەۋرە ئاكىسىغا يارەملىشىنى

كۆڭلىگە پۈككەن بولسا، جانىبېك سۇلتان بىلەن جەڭ قىلماي قالمايدۇ.

— ئۇنداق بولسا مەسلىھەتلىشىشنى كېيىنگە سۈرەيلى. بىزنىڭ ئەندىجاننى ئىگىلەپ ياتقىنىمىز، سەئىدخاننىڭ كەلگەنلىكى جانىبېككە ئاڭلىنىپ بولدى. لەشكەر تارتىپ كېلىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن، ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆرەيلى. بۈگۈن ئاخشام سەئىدخان شەرىپىگە زىياپەت بەرمەكچىمەن. سۇلتان يادىكار مىرزىنىمۇ تەكلىپ قىلىمەن.

— بولىدۇ، ئاغا، سەئىدخاننى ئەمىرلىرى بىلەن باشلاپ كېلەي، — دېدى قاناتبەگ. ئۇ سەييىدمۇھەممەد مىرزا بىلەن خوشلىشىپ مەرھۇمە ئىسەن دۆلەت بېگىمنىڭ بېغىغا كەتتى.

*　　*　　*

سەئىدخان بۇ زىياپەتنىڭ ئەتىسى جانىبېك سۇلتاننىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانلىقى توغرۇلۇق خەۋەرنى سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ سەمەرقەنتكە بېرىپ قايتقاز ئايغاقچىلىرىدىن ئاڭلىدى. سەئىدخان ئەندىجان قەلئەسىدىكى ئوردىغا دەرھال بېرىپ، سۇلتان، ئەمىر، بەگلەرنى يىغىپ ئوردا ساراىيدا كېڭەش ئاچتى. سەييىدمۇھەممەد مىرزا باشلىق ھەممەيلەن جانىبېك سۇلتانغا قارشى جەڭ قىلىشقا قوشۇلدى. ھەرقايسى سۇلتان، مىرزىلارغا قاراشلىق ئەسكەرلەرنىڭ سانىنى ئېلىۋىدى، ئۇچ مىڭدىن ئارتۇق چىقتى. كابۇلدىن ئەكەلگەن ئادەملىرىنى قوشقاندا تۆت مىڭدىن ئاشىدىغانلىقى مەلۇم بولدى. ئۇ مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرگە سۇلتان يادىكار مىرزىنى سەردار قىلىپ، كاسان قەلئەسىنىڭ مۇداپىئەسىنى چىڭىتىشقا ئەۋەتتى. يەنە مىڭدەك ئەسكەرگە سەييىدمۇھەممەد مىرزا بىلەن بەگچەك بەكرى مىرزىنى سەردار قىلىپ، كاسان تاغلىرىغا مۆكۈپ تۇرۇپ دۈشمەنگە تۇيدۇرماي زەربە بېرىشكە بۇيرۇدى. ئۆزى ئىشتاچى

مىرزا، قاناتبەگلەر بىلەن ئىككى مىلك ئەسكەرنى باشلاپ جانىبېك سۇلتاننىڭ قارشى تەرىپىدىن چىقماقچى بولدى. ئۇلار يېرىم كېچىدە ئەندىجاندىن ئاتلىنىپ يولغا چىقتى.

3

سۇلتان يادىكار مىرزا بىر كۈن ئۇچقاندەك يول يۈرۈپ خۇپتەن ناماىزدىن يانغان مەھەلدە كاسان قەلئەسىگە يېتىپ كەلدى. جانىبېك سۇلتان ئون بەش مىڭ ئەسكىرى بىلەن يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە يېتىپ كېلىپ قەلئەنى قورشىۋالدى، ئەگەر يېرىم كۈن بالدۇر كەلگەن بولسا، كاسان قەلئەسى ئۇنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتەتتى ۋە ئەندىجان قەلئەسى خەۋپ ئاستىدا قالاتتى.

سەئىدخان نامازىغا بامداتقا ئەزان چىققاندا كېلىپ، شارقىراپ ئېقىۋاتقان ئېقىن بويىغا چۈشتى. تاھارەت ئېلىپ نامىاز ئوقۇشتى. ئەۋەتكەن ئايغاقچىلار جانىبېك سۇلتاننىڭ كاسان قەلئەسىنى قورشىۋالغىنىنى بىلىپ، بۇ ئەھۋالنى سەئىدخانغا مەلۇم قىلىشتى. سەل كېچىككەنلىكىنى چۈشەنگەن شاھزادە قەلئەنى ئېلىش كويىدىلا بولغان دۈشمەنگە تۆت تەرەپتىن تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىش قارارىغا كەلدى. ئۇيۇق قىزىپ ئاخسى تەرەپكە ئوقچۇپ ئېقىۋاتقان دەريانا شەپەق جۇلا تاشلىغان مەھەلدە سەئىدخان ھۇجۇمغا ئۆتتى. تاغ قاپتاللىرىغا مۆكۈۋالغان سەييىدمۇھەممەد مىرزىمۇ مەرگەنلىرىگە ئوق ئېتىشقا ئەمر قىلدى.

ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمغا ئۇچرىغان جانىبېك سۇلتاننىڭ لەشكەرلىرى قايسى تەرەپكە قاچسا، شۇ تەرەپتە ئوقتا دۇچ كەلدى، دۈشمەن لەشكەرلىرىنىڭ قېچىشقا باشلىغانلىقىنى سېپىل ئۈستىدە تۇرۇپ كۆرگەن سۇلتان يادىكار مىرزا چەۋەندازلىرى بىلەن قەلئە دەرۋازىسىدىن چىقىپ، قويىغا ئېتىلغان بۆرىدەك جانىبېك لەشكەرلىرىگە ئۆزىنى ئۇردى. ئۇ

مەرھۇم سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ كەنجى ئوغلى ئىدى. قوۋم - قېرىنداشلىرىنى خانىۋەيران قىلىۋەتكەن شاھنىيەزخان ئۆلگەندىن كېيىن جانىبەك سۇلتاندىن قىساس ئېلىش ۋە سەمەرقەنت تەختىگە ئولتۇرۇش ئۈچۈن سەئىدخانغا قوشۇلغانىدى. سۇلتان يادىكار مىرزا ئەل بولغان دۇشمەنلەرنىمۇ چېچىپ تاشلىدى. سەئىدخان بابۇر مىرزا يادىكار قىلغان قوش بىسلىق شەمشىرىنى ئوڭ - سول تەرىپىگە شىلتىپ، كەلگەن دۇشمەننى ئامان قويمىدى. ئۇلار جانىبەكنىڭ ئەسكەرلىرىنى بىر كېچە - كۈندۈز ئات چېپىپ قوغلاپ، نۇرغۇن غەنىيمەت بىلەن كاسانغا يانىدى. ياپېشىل بوستان بىلەن ئورالغان كاسان قەلئەسى قايىنام - تاشقىنلىقتا چۆمىدى. سەئىدخان بۇ يەردە ئەسكەرلىرىنى ئۈچ كۈن دەم ئالدۇرۇپ تۆتىنچى كۈنى كېچىدە ئەندىجانغا يېنىپ كەلدى.

سۇلتان يادىكار مىرزا كاسان قەلئەسىدە قالغانىدى. ئۇ جانىبەك سۇلتانىنىڭ يەنە ئەسكەر باشلاپ كېلىپ قېلىشىنى كۈزدە تۇتۇپ، قەلئە مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەشكە كىرىشىپ كەتتى.

بۇ ۋاقىتتا جانىبەك سۇلتاننىڭ سەئىدخان بىلەن سوقۇشۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان مىرزا ئابابەكرى ئون مىڭ لەشكەر بىلەن كېلىپ ئوش بىلەن ئۇرگەنچنى بېسىۋالدى. جانىبەك سۇلتانمۇ ئىككىنچى قېتىم ئوتتۇز مىڭ لەشكەر بىلەن كېلىپ كاسان قەلئەسىنى يەنە قورشىۋالدى. ئەھۋال جىددىي ۋە خەۋپلىك بولۇپ قالغانىدى. سەئىدخان كاسان قەلئەسىدىكى سۇلتان يادىكار مىرزىغا يارەم بېرىش ئۈچۈن سەييىدمۇھەممەد مىرزىنى مىڭ ئەسكەر بىلەن ماڭدۇرۇپ، ئۆزى جىددىي جەڭ تەييارلىقىغا كىرىشتى. ئەندىجان شەھىرى ۋە ئەتراپتىكى يېزىلاردىن ئىختىيارىي، مەجبۇرىي ھالدا ئىككى مىڭدىن ئارتۇق پىدائىي ئەسكەر ئالدى. مەشقاۋۇل قاناتبەگ ئۇلارغا يا ئېتىش، قىلىچ چېپىش، نەيزە سانجىش، ئومۇت ئۇرۇش، ئاتلىق، پىيادە جەڭ قىلىشنى مەشىق قىلدۇردى.

— قهرىنداشلىرىم، يۇرتداشلىرىم، — دېدى سەئىدخان جۈمە نامىزىدىن كېيىن ئوردا ئالدىدىكى مەيدانغا سەپراس بولغان كونا - يېڭى ئەسكەرلەرگە تەكشى قاراپ، — دۈشمەنلەر بىزنى جەڭ قىلىشقا مەجبۇرلىماقتا. جەڭدىن باش تارتساق ئۇلار بىىسپ كېلىدۇ، جان پىدا قىلىپ ئۇلارغا توسۇپ زەربە بەرمەسەك، بىزگە زەربە بېرىدۇ، بىزنى ئۆلتۈرىدۇ، ئېلىمىزنى ۋەيران، خەلقىمىزنى سەرسان قىلىدۇ. دۈشمەننى چېكىندۈرۈشىمىز، ئەندىجان دىيارىغا ئۇلارنى ئاياغ باستۇرماسلىقىمىز كېرەك. كىمكى ئارقىغا قاراپ قاچىدىكەن، ئۇنىڭ ئۆلگىنى شۇ. بىز بۇ جەڭدە خۇدا بۇيرۇسا غەلىبە قىلىمىز. ئېلىنغان ئولجىنىڭ ھەممىسى ئەسكەر، سەردارلارغا ئوخشاش تەقسىم قىلىپ بېرىلىدۇ. ھەققانىيەت ئۈچۈن، ئادالەت ئۈچۈن، يۇرتىمىزنىڭ تىنچ - ئامانلىقى ئۈچۈن جان پىدا قىلايلى!

— جان پىدا قىلىمىز! — ئەڭ ئاۋۋال بارلىق ئاۋاز بىلەن توۋلىدى مەشقاۋۇل قاناتبەگ. ئۇ سەپراس بولغان قوشۇن ئالدىدا قىلىچ يالتىڭاچلاپ تۇراتتى.

— جان پىدا قىلىمىز! — چۇقان سېلىشتى رەت - رەت تىزىلغان كونا - يېڭى لەشكەرلەر، بۇ سادا ئەندىجان شەھىرىنى تەۋرىتىۋەتتى.

سەئىدخان كۈن پېتىشتىن بىر سائەت بۇرۇن تۆت مىڭدىن ئارتۇق قوشۇننى باشلاپ شەھەر دەرۋازىسىدىن چىقتى. ئانىسى كۆتۈرۈۋالغان ئابدۇرەشىدخان دادىسىغا تەلپۈنۈپ قالدى.

4

جانىبەك سۇلتاننىڭ ئوتتۇز مىڭ لەشكىرى قورشىۋالغان كاسان قەلئەسىدىكى سۇلتان يادىكار مىرزا سېپىل ئۈستىدە دۈشمەن سىپاھلىرىغا كۆز سېلىپ تۇراتتى. ئۇ سېپىلنىڭ ئۈچ دەرۋازىسىغا ئىككى يۈزدىن ئالتە يۈز نەپەر خىل ئەسكەرنى

ئورۇنلاشتۇرۇپ، قەلئەنىڭ ھەممە كىرىش ئېغىزلىرىنى يوچۇق قالدۇرماي ئېتىۋەتكەنىدى. سېپىل ئۈستىدە ھەر ئون قەدەم يەرگە ساداق ۋە قىلىچ بىلەن قوراللانغان ئىككىدىن ئەسكەر قويۇپ، ئۈچ يۈز نۆكەرنى ئايلىنىپ چارلاشقا بەلگىلەنىدى. ئەمما، بىر ھەپتە ئۆتمەيلا جانىبېكنىڭ لەشكەرلىرى قەلئەنى سۇ بىلەن تەمىنلەيدىغان ئېغىز ۋە سۇئىگۈچىلەرنىڭ ھەممىسىنى توسۇۋەتتى. سىپاھ ۋە ئاھالىلەر سۇسىز قالدى. قەلئەنى ئۇزاق مۇداپىئە قىلىپ تۇرالمايدىغانلىقىنى بىلىپ يەتكەن سۇلتان يادىكار مىرزا بىر كىچىسى ئاي قارانغۇسىدا بارلىق سىپاھ، خوتۇن - بالىلىرىنى ئېلىپ ئەندىجان تەرەپتىكى دەرۋازىنى ئېچىپ چىقتى. دۇشمەن جەسەكچىلىرى تۇيۇپ قالدى. نەيزە كۆتۈرۈپ يۈگۈرۈپ كەلگەن بىر قاراۋۇلنى سۇلتان يادىكار مىرزا قىلىچ ئۇرۇپ ئىككى پارە قىلىۋەتتى. جەڭ باشلاندى. جانىبېك سۇلتانىنىڭ ئوتقاش كۆتۈرگەن لەشكەرلىرى ئۇلارنى ھەر تەرەپتىن ئارىغا ئېلىۋالدى. سۇلتان يادىكار مىرزا ئېتىنىى ھەر تەرەپكە چاپتۇرۇپ شۇنداق جەڭ قىلدىكى، بۇ قاراڭغۇ كېچىدە لەشكەرلەر بىر - بىرىنى ئىلغا قىلالماي قالدى. نەتىجىدە جانىبېك سۇلتانىنىڭ چاپاۋۇل لەشكەرلىرى بىر - بىرىنى قىرغىن قىلىشقا باشلىدى.

سۇلتان يادىكار مىرزىنىڭ نەچچە يىلدىن بېرى قولىغا قول، پۇتىغا پۇت بولۇپ كەلگەن ئامراق خوتۇنى ھەببە سۇلتان بېگىم ئېغىر ئاياغ ئىدى. ئۇ ئايال بولغىنىغا قارىماي قىلىچ چېپىش، ئوقيا ئېتىش ۋە ئات مىنىش ماھىرى ئىدى. ئۇمۇ بۇ مۇدھىش كېچىدە ئېرىدىن قېلىشماي جەڭ قىلدى، قىلىچ ئۇرۇپ ئۆچ دۇشمەننى دوملىتىۋەتتى. ئىلدام كېتىۋېتىپ يا كىرىچىنى تارتىپ سۇلتان يادىكار مىرزىنى قارىغا ئالغان جانىبېكنىڭ بىر سەردارىنى ئوتقاشنىڭ يورۇقىدا كۆرۈۋالدى. ئېتىنى دېۋىتىپ كەلگىنىچە ئۇنىڭ بېشىغا قىلىچ ئۇردى. ئوتقاش كۆتۈرۈپ كەلگەن يەنە بىر دۇشمەن ھەببە سۇلتان بېگىمنىڭ بېشىغا

نەيزە سانجىۋەتتى. ئۇ قىلىغىيىپ ئېتىنىلىك بويىنىغا گىرە سېلىۋالدى ...

ئات ناھايىتى ئەقىللىك، ۋاپادار جانداردۇر، شۇڭا كىشىلەر ئات ئادەمنىڭ قانىتى، دېيىشىدۇ. ھەببە سۇلتان بېگىمنىڭ ئېغىر يارلانغىنىنى سەزگەن ئات قۇيۇندەك چېپىپ، سۇلتان يادىكار مىرزا يېنىدىن ئۇچقاندەك ئۆتۈپ كەتتى. ئېرى خاۋاتىرلانغان ھالدا «ھەببە سۇلتان بېگىم نېمە بولغاندۇ؟» دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭ كەينىدىن تاپ بېسىپ ئات چاپتۇردى. بىرەر سائەتلەردىن كېيىن مەجنۇنتاللىق بىر بۇلاق يېنىغا كەلگەن ھەببە سۇلتان بېگىمنىڭ ئېتى توختاپ، ئاستا تىزلىنىپ پۇتلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ ياتتى. ئارقىدىنلا يېتىپ كەلگەن سۇلتان يادىكار مىرزا قارا تەرگە چۆمۈلۈپ خارتىلداپ قالغان ئېتىنى توختاتتى - دە، سەكرەپ چۈشۈپ مەجنۇنتاللىق بۇلاق بېشىغا كەلدى.

ئوڭ قۇلىقىنى باستۇرۇپ ياتقان ئات ئۈستىدە ئىگراپ جان تالىشىۋاتقان خوتۇنىنى سۇلتان يادىكار مىرزا قۇچىقىغا ئالدى.

— ئاھ، ئەزىزىم، ئەرنىڭ بۇرچى خوتۇنىنى جاپادا قويماسلىق ئىدى. بۇ بۇرچۇمنى ئادا قىلالمىدىم، مېنى كەچۈرسىلە، سىلىگە يۈز كېلەلمەيمەن.

ھەببە سۇلتان بېگىم كۆزلىرىنى تەستە ئېچىپ تەلمۈرۈپ قارىدى.

— سۇلتانىم، كەلدىلىمۇ ... سىلىنى كۆرەلمەي قالارمەنمىكىن دەپ قايغۇرغانىدىم. كېلىپلا، ئوغۇل تۇغۇپ بەرسەم بولاتتى ... بىر ئوغۇل ... ئوغۇل...

ئۇنىڭ ئۇنى پەسلەپ كەتتى.

— ئەلۋىدا، ۋاپادارىم، ئەلۋىدا. خوتۇنلىرىم ئىچىدە سەنلا مېنى تاشلاپ كەتمەي ماڭا ھەمراھ بولۇپ كەلگەنىدىڭ. ئەمدى يالغۇز قالىدىغان بولدۇم. قانداق قىلارمەن، سۆيۈملۈكۈم؟ ...

تىنىقتىن قالغان ھەببە سۇلتان بېگىمنىڭ يۈزىگە ئۇنىڭ

ياشلىرى سۈدەك قۇيۇلدى.

سۇلتان يادىكار مىرزا كەشتىلىك قول ياغلىقى بىلەن خوتۇننىڭ ئېڭىكىنى چېتىپ، يۈزىگە رومىلىنى يېپىپ، ئارقا ۋە ئالدىدا ياتقان ئىككى ئاتقا قارىدى.

— سىلەرمۇ مېنى تاشلاپ كەتتىڭلارمۇ، قاناتلىرىم؟ چاڭقىغان چېغىڭلاردا بۇلاقتىن سۈمۈ ئىچەلمىدىڭلار، — دەپ ھۆكۈرەپ يىغلىغان سۇلتان يادىكار مىرزا بىردەم ئۇ ئاتنىڭ، بىردەم بۇ ئاتنىڭ بېشىنى سىلىدى. كېچىدە قارىيىپ كۆرۈنگەن بۇلاقتىن چاڭگاللاپ سۇ ئېلىپ ئاتلارنىڭ ئېچىلىپ قالغان ئاغزىغا قۇيدى.

— سۇلتان يادىكار مىرزا، سەۋر قىلىڭ، — بوش ئاڭلانغان بۇ ئاۋاز بىلەن تەڭلا مەشئەلنىڭ يورۇقى ئۇنىڭ ئۇستىگە چۈشتى. بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆزىنى چۆرىدەپ تۇرغان نۆكەر، ياساۋۇللارنى كۆردى. ئېگىشىپ تەسەللى بەرگەن سەييىدمۇھەممەد مىرزىنى تونۇدى.

— ئۇلگۇرۇپ كېلەلمەپتۇق، سۇلتان، بۇ يەردە تۇرىۋەرسەك دۇشمەنگە ئەسىر چۈشۈپ قالىمىز، ئەندىجانغا قايتايلى، — دېدى سەييىدمۇھەممەد مىرزا ئۇنى يۆلەپ، سۇلتان يادىكار مىرزا مەرھۇم خوتۇننىنى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ نۆكەرلەر ئەكەلگەن ئاتقا مىندى:

— بۇ ئىككى قانىتىم مۇشۇ پېتى تاشلاپ قويۇلمىسۇن، مىرزا، يولدىن يىراقراق يەرگە كۆمدۈرۈڭەتكەيسىز. مەن كېتىۋېرەي ...

يىگىرمە ئىككىنچى باب

سايراندىكى داپ ئاۋازى

1

تاڭ سەھەردە ئاتلىنىپ چىققان سەئىدخان چاشگاھ ۋاقتىدا تومبوق دېگەن جايغا يېتىپ باردى. قىيپاش دۆڭ شەكلىدىكى گۈل ـ گىياھقا پۈركەنگەن بۇ يەر ناھايىتى خىلۋەت ئىدى. بۇ يەردە بارگاھ قۇرۇپ غىزالىنىۋاتقان مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرى سەئىدخانىنىڭ مۇنچە تېز كېلىشىنى ئويلىمىغانىدى، ئەڭ ئالدىدا شىردەك باستۇرۇپ كەلگەن سەئىدخان بەڭگىنىڭ خىيالىنى سۇرۇپ تۇرغان ئەلەمدارنى① چېپىپ تاشلىدى. تۇغ ئۆرۈلۈپ مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرى ئوڭ، ئۆرىتۆپە بولۇپ كېتىشتى. سەئىدخانىنىڭ لەشكەرلىرى ئوڭ سول تەرەپتىن نەرە تارتقىنچە سەئىدخانغا ماسلىشىپ دۈشمەن لەشكىرى ئىچىگە بۆسۈپ كىردى. جەڭ شىددەتلىك تۈس ئالدى. قان چاچرىغان دەرەخ غوللىرى ۋە ئوت ـ چۆپلۈك دۆڭ قىزىل قانغا بويالدى.

مىرزا ئابابەكرىنىڭ بەقەمدەك قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرى پىيالىدەك يوغىناپ، بارگاھىدا ئولتۇرالماي قالدى. ئۇنىڭ غەزىپى قىرىق گەز ئۆرلەپ، ئوڭ قولىغا قىلىچ، سول قولىغا ئومۇت ئېلىپ بارگاھ ئالدىدىن چىقتى. ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن سەئىدخان لەشكەرلىرىنىڭ بىرسىنىمۇ بارگاھ تەرەپكە ئۆتكۈزمىدى. مىرزا ئابابەكرى ھەريانغا ئات يۈگۈرتۈپ، ھۇجۇم

---

① ئەلەمدار ـــ بايراقچى لەشكەر.

قىلىپ كەلگەن نۆكەرلەرنى قىرىۋەتتى. شۇ ئەسنادا سەئىدخان ئات پادىسى ئىچىدە تۆگىدەك يالغۇز كۆزگە تاشلىنىپ قىلىچ ئۇرۇۋاتقان مىرزا ئابابەكرىنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ قىلىچىنى چىشلەپ يانى قولىغا ئالدى، كىرىچنى تازا كېرىپ قارىغا ئالدى – دە، ئاتتى. ئوق مىرزا ئابابەكرىنىڭ سۆڭگىچىگە تەگدى، قاتتىق ئاغرىق ئۇنى مۆكچەيتىۋەتتى. ئۇ ئاتنىڭ بوينىنى قامالاپ تۇتقىنىچە بارگاھنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ جاڭگال تەرەپكە قاچتى. شۇ چاغدا يېتىپ كەلگەن سەييىدمۇھەممەد مىرزا ۋە خوتۇنىنى ئەندىجاندا دەپنە قىلىپلا ئاتلانغان سۇلتان يادىكار مىرزا بارلىق لەشكەرلىرى بىلەن قېچىشقا باشلىغان دۇشمەن لەشكىرىنى قوغلىدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئوش ۋە ئۇرگەنچتىكى لەشكەرلىرى تەسلىم بولدى. ئەسىرگە چۈشكەنلەر ئۈچ مىڭدىن ئاشقانىدى. ئولجا ئېلىنغان قورال – ياراغ، مال – مۈلۈك، ئات – قوي، كىيىم – كېچەك، ئاشلىقنىڭ بىر قىسمى نامرات ئاۋامغا، بىر قىسمى لەشكەرلەرگە تەقسىم قىلىندى.

— مىرزا ئابابەكرىنىڭ ياساۋۇل – نۆكەرلىرىنىڭ ھەممىسى كاشغەر ۋە ياركەندلىك قان قېرىنداشلىرىمىزدۇر. ئۇلارنى ئۆلتۈرۈش بىر تۈغقانلىرىمىزنى قەتلىئام قىلغانلىق بولىدۇ. ئۆلتۈرمەي ھايات قالدۇرۇش قېرىنداشلىقىمىزنىڭ ئىپادىسى، زەپەر قازىنىشىمىزنىڭ كاپالىتى، — دەپ يارلىق چۈشۈردى سەئىدخان. ھايات قالغىنىغا بەكمۇ خۇشال بولغان ئەسىرلەر سەئىدخانغا نۇسرەت تىلەپ دۇئا قىلدى ۋە ساداقەتمەنلىكىنى بىلدۇرۇشتى.

* * *

سەئىدخان ئەندىجانغا قايتىپ كەلگەندە يازنىڭ پۈتۈن غىرىم تومۇز كۈنلىرى باشلانغانىدى. ياز چىققۇچە لەشكەرلەرنى دەم ئالدۇرۇپ ھەم تەرتىپكە سېلىپ مەشىق قىلدۇردى. تەلەپچان مەشقاۋۇل قاناتبەگ بامداتتىن تارتىپ شامغىچە لەشكەرلەر بىلەن

بىللە بولاتتى. شامدىن يېنىپ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان گۈلسۈرۈخ بانۇنىڭ ھۇجرىسىغا كىرەتتى. ئوماق قىزنى، ئات مىنگۈدەك بولۇپ قالغان ئوغلى پەرھادنى تەڭلا باغرىغا باساتتى.

ئانار قىزارغان مەھەلدە، ئۆزىنى ماۋەرائۇننەھرنىڭ پادىشاھى دەپ ئاتىغان سۆيۈنچەكخان لەشكەر تارتىپ سەئىدخانغا قارشى ئاتلاندى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان سەئىدخان مەشىق قىلدۇرۇشنى توختىتىپ، توسۇپ زەربە بېرىش ئۈچۈن بارلىق لەشكىرى بىلەن يولغا چىقتى. بەشكەنت دېگەن جايدا سۆيۈنچەكخاننىڭ يىگىرمە مىڭدىن ئارتۇق قوشۇنى بىلەن ئۇچراشتى. جەڭ قاتتىق بولدى، سۆيۈنچەكخان بىر قىسىم ئەسكەرلىرىنى قاچقان قىلىپ كۆرسىتىپ، سەئىدخان قوشۇنلىرىنى قورشىۋالدى. سۇلتان يادىكار مىرزىنى دۇشمەنلەر سالما تاشلاپ تۇتۇۋېلىپ قىلىچ بىلەن پارە ـ پارە قىلىۋەتتى. بەگچەك بەكرى مىرزا يا ئوقى تېگىپ قازا قىلدى. قاناتبەگ ئۇچقۇر ئېتىدىن ئايرىلدى. سەئىدخان، بىرىنچى بولۇپ قورشاۋنى يېرىپ يول ئاچتى. ئېغىر چىقىمغا ئۇچرىغان سۆيۈنچەكخان ئۇلارنى قوغلاشتىن ۋاز كېچىپ ئارقىغا ياندى.

بۇ ئۇرۇشتا سەئىدخانىڭ مىڭدىن ئارتۇق ئەسكىرى قازا تاپقانىدى. ئۇ ئەندىجانغا كېلىپ سۇلتان يادىكار مىرزىنى ھەبىبە سۇلتان بېگىمنىڭ يېنىغا دەپنە قىلدى، يارلىق چۈشۈرۈپ، ئەندىجان قەلئەسىگە سەييىدمۇھەممەد مىرزىنى، ئاخسى قەلئەسىگە ئەمىرغورى بارلاسنى، مەرغىلانغا ئەمىر دايىمئەلىنى ھاكىم قىلىپ تەينىلەپ، ئۆزى بىر قىسىم ئەسكەرلىرى بىلەن ئەندىجانىڭ شىمالىدىكى تاغلىق جاي كاسانغا بېرىپ قىشنى ئۆتكۈزدى. سۆيۈنچەكخاندىن يېڭىلىش سەۋەبلىرى ھەققىدە مۇھاكىمە قىلىپ، دۇشمەن كۈچىنى سەل چاغلىغانلىقىغا تەن بەردى. دۇشمەن كۈچىنى سەل چاغلاشنىڭ پادىشاھنى مەغلۇبىيەتكە يۈزلەندۈرىدىغانلىقىنى سەئىدخان يەنە بىر قېتىم بىلىۋالدى.

2

ئون تۆتكه كىرگەن مۇھىببه سۇلتان بېگىم كاسانغا كەلگەندىن بېرى ئوتتەك ئىشتىياق بىلەن كىتاب ئوقۇشقا بېرىلىپ كەتكەنىدى. رەسىده بولغان بۇ قىز رەڭگارەڭ گۈللەر ئارىسىدىكى قىزىلگۈلدەك لەۋەن ۋە جەلپكار ئىدى. بابۇر پاشاھ يېنىغا تەلىم ئېلىشقا كەلگەن مىرزا ھەيدەرنى سۇلتان سەئىدخانىنىڭ ئۆتۈنۈشلىرى بىلەن سەئىدخان ھۇزۇرىغا ئەۋەتكەنىدى. مۇھىببه سۇلتان بېگىم مىرزا ھەيدەردىن پارسچە ئۆگىنىشكە كىرىشكەندىن بۇيان ئوبۇلقاسىم فىردەۋسىينىڭ ئەشئارلىرىنى يادلاشقا باشلىغانىدى. بۇ ئاچىسى نېمە دېسە شۇنى تەكرارلاپ ئۆگىنىۋالغان ئابدۇرەشىدخان تىلىنىڭ ئەمدى چىققىنىغا قارىماي، بەزى پارسچە سۆز ـ ئىبارىلەرنى چۈچۈك تىلى بىلەن چالا ـ بۇلا ئېيتىپ سەئىدخاننى كۈلدۈرۈۋېتەتتى. سەئىدخان كۆپ ئىشلارنى ئۇنتۇپ كەتكەن بولسىمۇ، خوتۇنىنىڭ ئېغىر ئاياغ بولۇپ قالغانلىقىنى بىلگەن شۇ كۈننى زادىلا ئۇنتۇيالمىغانىدى...

سەئىدخان شۇ كۈنى كۈن ئۆرلىگەنده:

— ئاللا بىزگه بىر پەرزەنت ئاتا قىلسا بولاتتى، خوتۇن، مەن ھەر كۈنى تىلەۋاتىمەن، سىلىمۇ تىلەۋاتامىلا؟ — دەپ سوراپ قالدى.

ۋىللىده قىزارغان مەختۇمه راستىنى دېيىشتىن ئىزا تارتىپ، يالغان ئېيتىشقا پېتىنالماي، ئۇھ تارتىپ، دېدى:

— تىلەكلىرى ئىجابەت بولغان ئوخشايدۇ، شاھزاده. تۇغۇتۇمنىڭ ئاسان بولۇشىنى تىلەپ دۇئا قىلىپ قويسىلا، — ئۇ كۆزىگه ياش ئېلىپ ئېرىنىڭ يېنىدا قىڭغىيىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قورسىقى سەل ـ پەل كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدى.

— ۋاي، مېنى بەك خۇش قىلىۋەتتىلە، خوتۇن. ئاللادىن

مىننەتدارمەن. سىلىگە رەھمەت، غەم قىلمىسىلا، دۇئا قىلىمەن. ئانىلىرى بار، گۈلسۈرۈخ بانۇمۇ بار، ئانامۇ بار. تۇغۇتلىرى ئىنشائاللا ئاسان بولىدۇ.

— ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن قورقىدىكەن كىشى، ھېلىتىنلا باللىرى ئۇسۇپ ئادەمگە جازا سېلىۋاتىدۇ. مانا تۇتۇپ كۆرسىلە.

سەئىدخان ئۇنىڭ قورسىقىنى سىلاۋېتىپ، قولىنى تارتىۋالدى.

— ۋىيەي، سىلىنىمۇ قورقۇتۇۋەتتىمۇ نېمە؟ — مەختۇمە ھاياجانلىنىپ قالغان ئېرىگە تەلمۈرۈپ قاردى، — يەۋېتىدىغاندەك قوللىرىنى ئەجەب تارتىۋالدىلا؟ ئىزا تارتىپ بۇ چاغقىچە سىلىگە ئېيتالمىغانىدىم.

سەئىدخان كۈلۈپ سالدى.

— ياق، قورقمىدىم، ئەزىزىم، ئاجايىپ تۇيۇلۇپ كەتتى، ئوغۇلدەك قىلىدۇ.

— شۇنداق بولسۇن، ئىلاھىم، شۇنداق بولسۇن. خانزادىنىڭ تىلىكىنى خۇدايىم يەردە قويماس، ئوغلىمىز تۇغۇلسا ئېتىنى نېمە قويىمىز، شاھزادەم؟

— ئاللا پاناھىدا ئوغۇل تۇغۇلسا مەن ئات قويۇپ بېرەي، قىز تۇغۇلسا سىلىنىڭ ئارزۇلىرىچە بولغاي، ئەزىزىم، مەن بەك خۇشال، — سەئىدخان خوتۇنىغا خۇش تەبەسسۇم بىلەن قارىدى.

— تۇغۇتۇمنى ئويلىسامىلا نېمە ئۇچۇندۇر مېنى قورقۇنچ باسىدۇ. سىلى يېنىمدىن ئايرىلمىسىلا. سىلى بولماي قالسىلا قانداق قىلارمەن؟ — كىچىك بالىدەك ئەركىلەپ ئېرىنىڭ كۆكسىگە باش قويدى مەختۇمە.

— خۇدا بۇيرۇسا بالىمىز تۇغۇلۇپ كۆڭلىمىز ئارام تاپىدۇ، ئەزىزىم، ئەمما پۈتۈن ئۆمرىمىزنى ئەندىجانلىك بۇ گۈزەل بېغىدا ئۆتكۈزەلمەيمىز - دە، ئايرىلىشقا كىشى چىدىمىغۇدەك باغ - ھە بۇ؟ — دېدى سەئىدخان خوتۇنىنىڭ تومپىيىپ تۇرغان

قورسقىنى سىلاپ تۇرۇپ. ئۇنىڭ ئەلۋەك دىيار بولغان ئەندىجان شەھىرىگە مېھرى چۈشۈپ قالغانىدى.

— راست، بۇ گۈزەل شەھەردىن قانداقمۇ كەتكۈلىرى كېلەر؟ دۇنيادا ئەندىجاندىنمۇ چىرايلىق يەنە قانداق ماكان باردۇ؟ — دېدى مەختۇمە ئېرىنىڭ قولىنى كۆكسىگە بېسىپ.

— ئۇنداق دەپ كەتمىسىلە، ئەزىزىم، ئەندىجان جاھاندا ئەڭ گۈزەل شەھەر. بىلىمەن، ئۆزى ياخشى كۆرگەن يەردىن ئادەمنىڭ ئايرىلمىقى تەس. ئاڭلىسام ئەندىجانلىقلار «سەئىدخانىنى كەتكۈزمەيمىز، ئۇ بىزنى زالىمنىڭ زۇلمىدىن قۇتقۇزدى. مېڭىشقا بولمايدىغان يوللارنى ياستىپ، قاراقچىلارنى تازىلاپ يوللارنى راۋان، خەلقنى ئەمىن قىلدى. ئەندىجاننى تىنچ، ئاۋات قىلىۋاتقان ئايلاندۇردى» دەپ يۇرۇشكۇدەك. ئەمما، بۇ يەردە قالالمايدىغىنىمنى تەقدىر بەلگىلىگەن. ئانا ۋەتىنىمگە، تۇغۇلغان ئېلىمگە قايتىش هايات نىشانىمدۇر. بارار مەنزىلىم، تۇرار جايىم، قارارگاهىم باشقا يەر ئەمەس، دەل كاشغەر ۋە ياركەند دىيارىدۇر. ئۇ جايلاردا ئاتا - بوۋىلىرىمنىڭ مازارى بار رەئىيەتپەرۋەر، ئادىل پادىشاه - هاكىملارنى ئۇ يەردىن قوغلىغان زالىمنى ئۇ ئانا دىياردىن قوغلاپ، خەلقنى ئەمىنلىككە ئىگە قىلىش قەتئىي ئىرادە بىلەن چىقارغان قارارىمدۇر. ئاللا ئىگەمدىن باشقا هېچكىم مېنى توسۇيالمايدۇ. خاتىرجەم بولسىلا، ئەزىزىم، مىرزا هەيدەر ۋە ئاكىلىرى قاناتبەگ بىلەن بۇ هەقتە بىر قارارغا كېلىپ بولدۇم. ئەمما، ۋاقتى - قەرەلىنى بەلگىلىگۈچى ئاللادۇر. قاچان ۋاقتى - سائىتى كەلسە بىللە يولغا چىقىمىز.

سەئىدخان شۇلارنى ئويلاپ ئورنىدىن تۇردى.

— نەگە بارىلا، شاهزادەم؟

— بۇگۈن جۇمە ئەمەسمۇ؟ جۇمە نامىزىنى ئۆتىگىلى مىرزا

ھەيدەر بىلەن ئەندىجاندىكى چوڭ جامەگە بارىمەن. بالىمىز ئابدۇرەشىدخانىنىڭ سالامەت چوڭ بولۇشى، ئارزۇ - تىلەكلىرىمىزنىڭ ئەملگە ئېشىشى ئۈچۈن دۇئا - تىلاۋەت، خەير - ساخاۋەت قىلىپ كېلىمەن.

مەختۇمە سەئىدخان چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئۆينىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى دەرپەردىلىك دېرىزىنى ئېچىپ قارىدى. غۇررىدە ئۇرۇلغان باھار شامىلى قۇندۇز چاچلىرىنى يەلپۈدى. مەجنۇنتاللار كۆلەڭگە تاشلىغان كوچىدا ئالدىراش كېتىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. كۈلا - جەندە كىيگەن دەرۋىشلەرمۇ ئايلىنىپ يۈرەتتى. ياساۋۇللىرى بىلەن ئاتلىق كېلىۋاتقان سەئىدخان، مىرزا ھەيدەر، قاناتبەگلەر كۆزدىن غايىب بولغۇچە قەسىرنىڭ قېيا ئۈچۈق دېرىزىسىدىن قاراپ تۇرغان مەختۇمەنىڭ يۈرىكى تارتىشىپ: «ئاللا ئىگەم ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن» دەپ تەكرار ئىلتىجا قىلدى. ئۇ كۆكسىنىڭ چىڭقىلىۋاتقىنىدىن ئوغلى ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئەمگۈسى كەلگىنىنى ھېس قىلىپ: «ئاللا ئىگەم ئوغلۇمنى ئاتىسىغا قانات قىلىپ بەرگىن» دەپ تىلەپ، دېرىزىنى ياپتى.

ياخشى نىيەتتە قىلىنغان تىلەك ئىجابەت بولماي قالمايدۇ. ئاتا - ئانا بولغۇچىلار چوڭ بولۇۋاتقان پەرزەنتلىرىگە ياخشى نىيەت بىلەن مەدەتكار، غەمخور بولۇشى، تىرىشچان، ئىشچان، قەيسەر بولۇپ كامال تېپىشى ئۈچۈن ئەقلىي، جىسمانىي جەھەتتىن يېتەكلىشى، ئۈلگە بولۇشى، ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە شارائىت يارىتىپ بېرىشى زۆرۈر.

ياغاچتىن نەپىس ياسالغان كىچىك قىلىچ، خەنجەر، ئوقيا، نەيزە - قالقان ئابدۇرەشىدخانىنىڭ ئويۇنچۇقلىرى ئىدى. مەختۇمە سۇلتان بېگىم ئۇ نەرسىلەرنىڭ ئېتىنى تەكرارلاپ ئۆگىتەتتى. ساتار، داپ چېلىپ ناخشا ئېيتىپ بېرەتتى ...

«كۈلدى، يىغلىدى، ئولتۇردى، ئۆمىلىدى، دادا دېدى، ئانا

دېدى، تۇردى، ماڭدى، تىلى چىقتى» دەپ ئىككى يىلنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنى سەئىدخانمۇ، مەختۇمەمۇ بىلمەي قالدى. ئىز باسارنىمىڭ دۇنياغا كۆز ئېچىپ سالامەت چوڭ بولۇۋاتقىنىدىن ئاتا ـ ئانا سۆيۈنمەي تۇرالمسۇنمۇ؟

3

سەئىدخان بۇ يىل ئوغلى، سىڭلىسى ۋە مەختۇمەنى ئېلىپ سەيلە قىلىش ئۈچۈن خۇش هاۋا كاسانغا كەلدى.

كاسانىنىڭ باهارى سەئىدخانغا هۇزۇر بېغىشلىدى. ئەتراپ گۈل ـ چېچەكلەر بىلەن تولۇپ باغى ئېرەمدەك گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ هەر كۈنى مىرزا هەيدەر بىلەن شىكارغا چىقىپ كېيىك، قىرغاۋۇللارنى ئوۋلاپ كېلەتتى. ياۋا ئۆرۈكلەر غورا بولغان مەزگىل ئىدى. قازاق ئېلىنىڭ خانى قاسىمخانىنىڭ خارەزىم هۆكۈمرانى سۆيۈنچەكخانغا هۇجۇم قىلىپ تاشكەنتكە قامىۋالغانلىقى توغرىسىدا سەييىدمۇهەممەد مىرزىدىن سەئىدخانغا خەۋەر كەلدى. بۇ چاغدا بابۇر مىرزا سەمەرقەنتنى ئىگىلەپ تەختتە ئولتۇرغىنىغا يېرىم يىلدىن ئاشقانىدى. بىراق، سۇلتان ئۇبەيدۇللاخان ئۇنىڭغا قارشى لەشكەر تارتىپ كېلىپ، كۆل مەلىك دېگەن جايدا ئۇنى مەغلۇپ قىلدى. يېڭىلگەن بابۇر مىرزا هېسارغا چېكىندى ... بۇ خەۋەرنىمۇ ئاڭلىغان سەئىدخان بابۇر مىرزىغا ياردەم قىلىش ئۈچۈن خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ كاساندىن ئەندىجانغا قايتىپ كەلدى. سەييىدمۇهەممەد مىرزا بىلەن قاناتبەگ ئالدىغا چىقىپ ئۇنى ئوردىغا باشلاپ كىردى.

ـــ بىز سۆيۈنچەكخانىنى يەڭسەك، ئۇبەيدۇللاخاننى يېڭەلەيمىز ۋە بابۇر مىرزىنى سەمەرقەنت تەختىگە چىقىرالايمىز، شۇڭا دەرهال ئاتلىنىپ تاشكەنتكە بېرىشىمىز كېرەك، ـــ دېدى سەئىدخان.

ـــ سۆيۈنچەكخانىنى يېڭىش ئۈچۈن قاسىمخان بىلەن

ئىتتىپاق بولۇشىمىزغا توغرا كېلىدۇ.

سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ بۇ پىكرىنى مىرزا ھەيدەر قوللىدى:

— خان ئاكا، ھىجرىيە 918 ـ يىلى① بۇرۇندۇقخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن قازاقلار خانى قاسىمخان دەشتى قىپچاقنى ئىگىلەپ، ئىسسىقكۆلنى ئۆز ئىچىگە ئالغان زېمىنىدا خانلىق تىكلىدى. سۆيۈنچەكخان نەچچە قېتىم لەشكەر تارتىپ بېرىپ ئۇنىڭ مويىنىمۇ تەۋرىتەلمىدى. بۇ نۆۋەت قاسىمخان ئۇنى قوغلاپ كېلىپ تاشكەنتكە قامىۋاپتۇ. لېكىن، سۆيۈنچەكخان قاسىمخاننى ھالسىرىتىپ ئۇنى مەغلۇپ قىلىشىمۇ مۇمكىن. بىز بابۇر مىرزىغا ياردەم بەرمەكچى بولساق، قاسىمخان بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈشىمىز زۆرۈر.

— ئەلۋەتتە، — دېدى سەئىدخان، — مۇشۇ نىيەت بىلەن يولغا چىقايلى، ئىنىم.

ئۇلار كۈمۈش لېگەنگە لىق تولدۇرۇپ ئەكەلگەن ئۈجمىگە تەڭلا قول ئۈزارتىشتى.

* * *

باھار ئاپتىپى تاشكەنتنىڭ توپىلىق يولىنى بويلاپ باغلارغا تارالغاندى. دالالاردا قىزىرىپ پىشقان بۆلجۇرگەننى تېرىپ يۈرگەن دېھقان قىزلىرىنىڭ ناخشا، كۈلكىلىرى ئاڭلىناتتى. كۈن غەربكە قايرىلغاندى. كۈنچىقىشتىن توپا توزۇتىپ كېلىۋاتقان سەئىدخانىنىڭ لەشكەرلىرى كۈندەرلەك دېگەن قىشلاققا يېتىپ كەلدى.

— بىز مۇشۇ يەردە كۈتۈپ تۇرايلى. قاناتبەگ قاسىمخانلارنىڭ خەۋىرىنى ئەكەلگەندىن كېيىن ئەھۋالغا قاراپ ئىش كۆرەرمىز.

---

① ھىجرىيە 918 ـ يىلى — مىلادىيە 1513 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ.

دېھقانلارنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىگە تېگىلمەسۇن، — دېدى سەئىدخان ئاتتىن چۈشۈپ.

شۇ ئەتراپتىكى ئوچۇقچىلىققا چېدىرلار تىكىلدى. ئۇلار بۇ يەردە بىر كېچە تۇرۇشتى. ئەتىسى چاشگاھ ۋاقتىدا چارلاپ ئەھۋال ئۇقۇش ئۈچۈن ئۈچ كۈن بۇرۇن يولغا چىقىپ كەتكەن قاناتبەگ ئادەملىرى بىلەن قايتىپ كەلدى.

— شاھزادە، — دېدى ئۇ سۆز باشلاپ، — بىز تاشكەنتكە تۇنۇگۈن چۈشتە يېتىپ باردۇق. قاسىمخان لەشكەرلىرىنى ئېلىپ قايتىشقا باشلىغانكەن، توققۇز قېتىم تەزىم قىلىپ ئالىيلىرىنىڭ يارەمگە كېلىۋاتقانلىرىدىن خانىنى ۋاقىپلاندۇردۇم، «مەن سۆيۈنچەكخانىنى قوغلاپ، ئېلىمدىن يىراقلاپ كېتىپتىمەن. ئەتراپىم سۇلتانلارنىڭ زېمىنى ئىكەن. مۇبادا ۋاقتىدا قايتمىسام سۆيۈنچەكخانىنىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتكۈدەكمەن، شۇڭا ئېلىمگە قايتىشنى قارار قىلدىم. موغۇلستان خانىنىڭ ئوغلىغا رەھمەت. ئەگەر ئۇ مېنى خۇش قىلمەن دېسە، ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي جۆدەگە① بارسۇن، رازى بولغۇدەك ئوبدان كۈتۈۋالىمەن» دېدى. مەن خانىنىڭ تەكلىپىنى ئالىيلىرىغا يەتكۈزىدىغانلىقىمنى ئېيتىپ خوشلاشتىم. كېچىلەپ يۈرۈپ ھۇزۇرلىرىغا يېتىپ كەلدىم.

سەئىدخان ئالدىراپ يولغا چىققىنىدىن ئەپسۇسلىنىپ لەشكەرلىرىنى ئاخسىغا ياندۇرۇپ كەلدى. قاناتبەگ غەمگۇزار ئانىسىنىڭ ۋاپات بولغىنىنى ئاڭلاپ ئاخسىغا كەلگەن خوتۇنى گۈلسۇرۇخ بانۇ بىلەن بىللە، بۇ دىيارنىڭ مەرھۇم ھاكىمى بايەزىدنىڭ مەقبەرىسىگە چىقىپ دۇئا قىلدى. گۈلسۇرۇخ بانۇ ئۆزىنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىپ جاللاتقا تاپشۇرغان ئاتىسىنى، يۈرەك پارىسى بولغان قىزىنىڭ پىراقىدا كېسەل بولۇپ ۋاپات بولغان ئانىسىنى ياد ئېتىپ يىغلىدى.

---

① جۆدە — دەشتى قىپچاق ئېلىنىڭ پايتەختى.

سەئىدخان قازاق ئېلىنىڭ خانى قاسىمخان بىلەن ئىتتىپاق تۇزۇش توغرىسىدا مىرزا ھەيدەر، سەييىدمۇھەممەد مىرزا بىلەن كېڭىشىپ بىر پىكىرگە كەلگەندىن كېيىن، دەشتى قىپچاقنىڭ پايتەختى جۆدەگە قاراپ ئاخسىدىن يولغا چىقتى.

* * *

يەتمىش ياشلىق قاسىمخان دەشتى قىپچاقنىڭ بىردىنبىر خانى بولۇپ، ئۇچ يۈز مىڭ لەشكىرى، ساناقسىز مال - دۇنياسى بار ئىدى. ئۇنىڭ خوتۇن، توقالللىرى كۆپ بولۇپ، ئەڭ چىرايلىق، ئەڭ سۆيۈملۈكى سۇلتان نىگار خېنىم ئىدى. ياشىنىپ قالغان خان بۇ خوتۇنى يېنىدا بولسىلا ئۆزىنى ياشىرىپ قالغاندەك بەقۇۋۋەت سېزەتتى.

سۇلتان نىگار خېنىم مەرھۇم يۇنۇسخانىڭ شاھ بېگىمدىن بولغان ئۇچىنچى قىزى بولۇپ، سۇلتان ئەھمەدخانىڭ سىڭلىسى ئىدى. ئۇ سۇلتان ئەبۇ سەييىد مىرزىنىڭ ئۇچىنچى ئوغلى سۇلتان مەھمۇد مىرزىغا ياتلىق قىلىنىپ، سۇلتان ۋەيس ئاتلىق بىر ئوغۇل كۆرگەنىدى. ئېرى قازا قىلغاندىن كېيىن تاشكەنتتىكى ئاكىسى سۇلتان مەھمۇدخان يېنىغا كەتتى. بىرنەچچە يىلدىن كېيىن چىڭگىزخانىڭ چوڭ ئوغلى جۇجىنىڭ نەسلىدىن بولغان ئەدىك سۇلتانغا ياتلىق بولدى. ئۇنىڭدىن ئىككى قىز تۇغدى. ئەدىك سۇلتان ۋاپات بولغاندىن كېيىن قازاق يوسۇنى بويىچە، ئۇنىڭ ئاكىسى قاسىمخان ئۇنى ئەمرىگە ئالغانىدى.

سەئىدخانىڭ ھاممىسى بولغان بۇ مەلىكىنىڭ بېشىدىن ئاجايىپ سەرگۈزەشتىلەر ئۆتكەنىدى.

قاسىمخان سەئىدخانىڭ كېلىۋاتقىنىدىن خەۋەر تېپىپ ئالدىغا قانىشخان، غىشخان، ماماشخان، جان ھەيدەر سۇلتان، قارشى سۇلتان قاتارلىق ئوغۇللىرى بىلەن قىرىق سۇلتانىنى

چىقاردى. ئاقئۆي ئالدىدا ئاق تاينى سويۇپ قىزغىن كۈتۈۋالدى. سەئىدخانمۇ ئەندىجانلىك تاي - تاي خان ئەتلەسلىرىنى، بۇخارانلىك بەقەسەملىرىنى، خوتەنلىك نەپىس توقۇلغان گىلەملىرىنى قاسىمخان ۋە ھاممىسى سۈلتان نىگار خېنىمغا تارتۇق قىلدى.

ئۇلار دەشتى قىپچاقنىلىك بۇ پايتەختىدە ياز چىققۇچە تۇردى.

ياپېيشىل يايلاقتا نەچچە يۈز بايتال باغلانغاندى. ياش قارا چاچ كېلىنلەر بۇ بايتاللارنى سېغىپ، ساپال ئىدىشلارغا سۈتنى قۇيۇپ پىشۇرۇپ، تولۇملارغا قاچىلاپ مېھمانلار ئالدىغا كەلتۈرەتتى. ئاپپاق كۆۋەجەپ تۇرغان قىمىزنى سورۇپ - سورۇپ ھېجىرلارغا قۇيۇپ تۇتاتتى. سەئىدخانغا قىمىز بەك ياقتى. مەڭزى چىلاندەك قىزىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرى كۈندۈزى ئوغلاق تارتىپ، ئات چېپىشىپ، قىزقۇۋار ئويۇنسا، كېچىلىرى دومبىرا، قوۋۇز تەڭكەش قىلىنغان ناخشىلارنى ئاڭلاپ، بوزا، قىمىز ئىچىپ پەيز قىلىشاتتى.

ئاقئۆيدە ئۆتكۈزۈلگەن ئۈچ قېتىملىق سۆھبەتتىن كېيىن، سەئىدخان قاسىمخان بىلەن بىرلىكتە دۇشمەنگە قارشى تۇرۇش، ئۆزئارا يارەملىشىش، بىر - بىرىگە قارشىلىق قىلماسلىق توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلىشتى.

بۇ ۋەقە قاسىمخانىلىك بۇيرۇقى بويىچە «ئاشتى قازاق» (قازاق دوستلۇقى) دېگەن نام بىلەن سالنامىگە پۈتۈلدى.

سەئىدخان ئۇزايدىغان كۈنى سۈلتان نىگار خېنىم مەختۇمە سۈلتان خېنىم بىلەن ئەپرۇزە سۈلتان خېنىمغا ئالتۇن بىلەزۈك، ئابدۇرەشىدخانغا كۈمۈش ساپلىق خەنجەرنى سوۋغا قىلدى. ئۇنىڭ قېشىدا ئىككى ياشلىق قىزى چۈچۈك سۈلتان بېگىم بار ئىدى. سەئىدخان بۇ قىزنىڭ توغاچتەك مەڭزىگە سۆيۈپ قويدى.

قاسىمخان سەئىدخانغا ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىغا ئۆز لايىقىدا تون كىيدۈرۈپ، ئات مىندۈرۈپ ئۇزاتتى. ئۈچ مىڭ قوي، ئۈچ يۈز ئاتنى يوللۇق تۇتتى.

4

ئەندىجان دىيارى شېرىن قوغۇنىنىڭ خۇش ھىدىغا چۆمۈلگەن كۈنلەر ئىدى. سەئىدخان دەشتى قىپچاقتىن قايتىپ كەلگىنىگە بىر يىل بولغان بولسىمۇ، ئۇ يەردە ئۆتكۈزگەن خۇشال ۋە غەمسىز كۈنلەرنى ئۇنتۇپ كېتەلمىگەنىدى. دائىم كۆز ئالدىغا ھاممىسى ۋە ئۇنىڭ ئوماق قىزى چۈچۈك سۈلتان بېگىم كېلىۋالاتتى.

بۈگۈن سەئىدخان قەسىرىگە مىرزا ھەيدەرنى چاقىرتىپ كەلدى.

«شاھزادە يەنە قەيەرگە قوشۇن تارتىپ باردىغاندۇ؟ مەن بىلەن بۇنىڭدىن بۆلەك مەسلىھەتلەشكۈدەك يەنە قانداق ئىشى بارکىنە؟» دەپ ئويلىغان مىرزا ھەيدەر قەسىر مېھمانخانىسىغا كىرىپ، نازۇنېمەتلەر بىلەن تولغان داستىخان ئۈستىدە بىر كوزا شارابنى كۆردى. «يېقىن ئادەملىرى بىلەن ئىچىشۋازلىق قىلىپ كۆڭلىنى بىر كۆتۈرمەكچى بولسا كېرەك».

مىرزا ھەيدەر ناخۇش ھالدا ساتار چېلىپ ئولتۇرغان شاھزادىگە سالام بەردى. سەئىدخان ساتارنى نەقىشلىك تامغا يۆلەپ قويۇپ، ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن ئۇنى تۆرده ئولتۇرغۇزدى.

— مېھمانلار ئېخى كەلمەپتۇغۇ، خان ئاكا، — سورىدى مىرزا ھەيدەر كاتتا سېلىنغان داستىخانغا قاراپ.

— مېھمان كېلىپ بولدى، ئىنىم، — سەئىدخان تەبەسسۇم بىلەن ئېيتتى.

— نېمە؟ قېنى ئۇ كېلىپ بولغان مېھمانلار؟

— مانا، ئولتۇرۇپتىلا، بۇگۈن سىلىدىن بۆلەك ئەزىز مېھمىنىم يوق، ئىنىم.

— ئۇنداق دېمىسىلە، خان ئاكا، سىلىگە جان پىدا قىلىدىغان نى ـ نى ئەزىمەتلەر بار.

— شۇنداق، — دېدى سەئىدخان كۆمۈش جامغا شاراب قۇيۇپ، — ھېچكىم سىلىدەك ماڭا ھەم تۇغقان، ھەم دوست، ھەم كۆيۈمچان مەسلىھەتچى بولغان ئەمەس، مىرزا ھەيدەر ئىنىم، — ئۇ شارابنى سۇندى.

مىرزا ھەيدەر ئەزەلدىن كۆپ ئىچمەيتتى، سورۇنلاردا سەئىدخاننىڭ كۆڭلىنى ئايىپلا ئانچە ـ مۇنچە ئىچىپ قويياتتى.

— پاھ، خان ئاكا ! بۇگۈن ئەھۋاللىرى باشقىچىغۇ، — دېدى ئۇ شارابنى قولىغا ئېلىپ، — بىر خۇپىيانە گەپلىرى بار ئوخشىمامدۇ؟ قايسى خانزادىنىڭ لەۋەن قىزىغا كۆزلىرى چۈشتى؟ بۇگۈن مۇشۇ نازۇك ئىش توغرۇلۇق چاقىرىپلا ـ دە، ئەلچى بولىمەنمۇ؟ — چاقچاق قىلىپ شارابنى ئىچىۋەتتى.

— بەزى ھالدا دوست دېگەن قېرىنداش، ئۇستاز، سەپداش بولغان قەدىردانلاردىنمۇ غەمخور بولىدىكەن. سىلىنى دوستۇم دەپ ئاتاشنى قەلبەن لايىق كۆرىمەن، — دېدى سەئىدخان جامغا يەنە شاراب قۇيۇپ، — تاپتىلا، دوستۇم. سىلى بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان بىر ئىش بار. بۇ نۆۋەت ئەلچى سىلى ئەمەس، مەن بولىمەن. قېنى شاراب ئىچكەيلا، — ئۇ جامنى سۇندى، — قارىسىلا قىرغاۋۇلنىڭ كاۋىپى بەك بەلەن پىشىپتۇ، تارتىنماي ئالسىلا، تازا بىر پەيز قىلايلى.

مىرزا ھەيدەر ئۇنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىنى ھېس قىلدى، جامنى ئېلىپ بىر كۆتۈرۇشتە شارابنى ئىچىۋەتتى.

— ئۇلار گۆشىمۇ تەملىك پىشىپتۇ، يەپ كۆرسىلە، شۇنداق مەززىلىك.

— گەپلىرىنى ئوچۇق قىلمىغۇچە تائامغا ئېغىز تەگمەيمەن، خان ئاكا.

— بۇرۇن بىرەرسىگە كۆيۈپ باققانمىدىلە؟

— ئەستاغپۇرۇللا ! تازا قىزىق سوئال بولدىغۇ بۇ، خان ئاكا.

— راستىنى ئېيتسىلا، بىرسىگە كۆيۈپ باققانمۇ سىلى؟

— غەلىتە سوئاللارنى سورىغىلى تۇردىلىمغۇ، خان ئاكا.

— مېنى دوستۇم دېسىلە.
— دوستۇم، مېنى سوراق قىلمىۋاتمايدىغانلا ـ ھە؟ — دېدى مىرزا ھەيدەر.
— بۇمۇ بار، — دېدى سەئىدخان شاراب سۇنۇپ، — جاۋاب بېرىشلىرىنى ئۆتۈنمەن. بىرسىگە زادى كۆيگەنمۇ سىلى؟ ماڭا راست گەپ قىلسىلا.
مىرزا ھەيدەر ئەجەبلەنگەن ھالدا شارابنى ئېلىپلا ئىچىۋەتتى.
— بۇرۇن بىرسىگە كۆيۈپ باقمىغانىدىم.
— ئەمدىچۇ؟
— كۆيسەممۇ نېمە ئىلاج؟
— بولدى بەس، دوستۇم. مۇنۇ تائامدىن يەپ، قايىتقاندىن كېيىن توي تەييارلىقى بىلەن بولسىلا، سىرتتا زۆرۈر ئىشىم بار ئىدى، رۇخسەت قىلسىلا، مەن چىقاي.
سەئىدخان داڭ قېتىپ ئولتۇرۇپ قالغان مىرزا ھەيدەرگە باشقا گەپ قىلماي ئىتتىك چىقىپ كەتتى. مىرزا ھەيدەر تائامغا ئېغىز تەگمەستىن جامغا تولدۇرۇپ شاراب قۇيدى.

* * *

دائىم جەڭ دۇمبىقى ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان ئاخسى دىيارىدىكى سايران بوستانلىقىدا بۇگۈن داپ ئاۋازى ياڭراۋاتاتتى. ياپېيېشىل مەجنۇنتاللار، رەڭگارەڭ گۈل ـ گىياھلار دەريادىن ئەسكەن سەلكىن شامالدا ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتكەنىدى.
گۈلسۇرۇخ بانۇ گۈللەرنىڭ خۇش ھىدى پۇراپ تۇرغان چوڭ باغ ئىچىدىكى ئازادە ھۇجرىدا مۇھىببە سۇلتان خېنىمنىڭ چېچىنى تاراۋاتاتتى.
— بانۇ ئاچا، مەن ياتلىق بولىدىغان ئادەم مىرزا ھەيدەر ئاكىمۇ ياكى باشقا ئادەممۇ؟
گۈلسۇرۇخ بانۇ پېتىلە ـ پېتىلە قاپقارا چاچنى قويۇۋېتىپ

كۈلۈپ تېلىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ تويى بولغاندىن بېرى مۇنداق ئېچىلىپ كۈلۈشى بىرىنچى قېتىم ئىدى. دائىم مۇڭلىنىپ يۈرىدىغان بۇ ئايال ئۆتكەن يىلدىن بېرى ئېچىلىپ كۈلمىدىغان، ئېرى بىلەن مۇڭدىشىدىغان بولۇپ قالغانىدى. قاناتبەگ خوتۇنىنىڭ خۇشخۇيلىشىپ قالغىنىدىن نېمىشقا سۆيۈنمىسۇن؟ ئۇ ئەمدى لەشكەرلەرنىڭ قېشىدىلا كۈننى ئۆتكۈزمەي، گۈلسۇرۇخ بانۇنىڭ يېنىدا كۆپرەك بولىدىغان بولدى ...

— مەلىكەم، نېمە دەۋاتىلا - ھە؟ تېخىچە كىمگە تېگىدىغانلىقلىرىنى بىلەلمەي يۈرەمدىلا. مېنىڭكىدەك سۆيگەن كىشىڭىز ئالمىشىپ قالمىسۇن يەنە ...

— نېمە ! نېمە دەۋاتىسىز، بانۇ ئاچا. سىز سۆيگەن كىشىڭىزنى ئالماشتۇرۇپ قويغانمىدىڭىز؟ تازا قىزىق بولغانكەن - ده، — قاقاهلاپ كۈلدى مۇھىببە سۇلتان خېنىم.

— ياق، ئۇنداق بولمىغان، گەپلىرىگە يارىشا ئويىنىشىپ دەپ قويدۇم. سىلى راستلا كىمگە ياتلىق بولىدىغانلىقلىرىنى بىلمەملا؟

— بىلمەن، ئىشەنمەيۋاتمەن.

— ھۇ شەيتان قىز ! نېمىشقا ئەمىسە؟

مۇھىببە سۇلتان خېنىم يۈزىنى ئالىقىنى بىلەن يېپىپ جاۋاب بەردى:

— مىرزا ھەيدەر ئاكام بۇ چاغقىچە ماڭا بۇ توغرۇلۇق زادىلا گەپ قىلىپ باقمىغان.

— ۋاي نادان قىز، ئۇ سىلىنى بەكلا ياخشى كۆرىدۇ، كۆڭلىدىكىنى ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمىغان بولسا كېرەك. سىلىچۇ؟

— مەن ئۇنىڭغا ئېيتقان، — دېدى مۇھىببە سۇلتان خېنىم بارماقلىرىنىڭ ئارىلىقىدىن قاراپ.

— نېمىنى ئېيتقان؟ — قىزىقىپ سورىدى گۈلسۇرۇخ بانۇ ئېسىگە ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان ۋاقىتتىكى ئىشلار چۈشۈپ.

— ياخشى كۆرىدىغانلىقىمنى بولمايچۇ.
— ئىزا تارتماي قانداق ئېيتتىلا؟
— ئاغزىم بىلەن ئەمەس، كۆزۈم بىلەن.
— كۆزۈم بىلەن؟ كۆز بىلەنمۇ سۆزلىگىلى بولامدۇ؟
— ھەئە ! ئىزا تارتقانلىقىمدىن كۆڭلۈمدىكىنى دېيەلمەي مىرزا ھەيدەر ئاكىغا تەلمۈرۈپ قارايتتىم.
گۈلسۈرۈخ بانۇ تولا كۈلۈپ ئۇنىڭ تال - تال چاچلىرىنى تارتىپ سالدى.
— ۋايجان ! يۇلۇۋەتتىڭىز.
— بۇنى يۇلۇنغان دېگىلى بولمايدۇ، ئەخمەق قىز، تېخى كېچىچە تازا يۇلۇنۇپ ياش تۆكىلا، مەلىكەم.
— قېلىن خوتۇن ...
مۇشۇ تاپتا مەختۇمە سۇلتان بېگىم ئالدىرىغىنىچە بىر بوغچا كىيىمنى كۆتۈرۈپ كىرمىگەن بولسا بۇ ئىككىيلەننىڭ گېپى خېلى ۋاقىتلارغىچە تۈگىمىگەن بولاتتى.
— تېخىچە ئۆرۈپ بولماپتىلا، يەڭگە، ۋاقىت قىس، مەلىكەمنىڭ چېچىنى ئۆرۈپ بولۇپلا كىيىملىرىنى كىيدۈرۈپ قويغايلا. نىكاھنى ھېلى ئوقۇغۇدەك، — دېدى ئۇ.
— يىگىت كەلدىمۇ، بېگىم خېنىم؟ — سورىدى گۈلسۈرۈخ بانۇ.
— چۈشكە قالماي كەلگۈدەك، يەڭگە.
— ئۇنداق بولسا مەلىكە خان قىزغا دەپ قويسىلا. جىلە قىلماي جىم ئولتۇرۇپ بەرسۇن، بولمىسا چىقىپ كېتىمەن.
— سۇلتان خېنىم، جىم ئولتۇرۇپ بەرگەيلا.
— جىم ئولتۇرۇپ بەرمەي سەكرەپ ئوينىمىدىم.
— سۇلتان نىگار خېنىم ھاممىلىرى دەشتى قىپچاقتىن كەلدى. ھېلى سىلىنى كۆرگىلى كىرىدۇ، تېزرەك جابدۇنغايلا، خان قىز.
— ماقۇل، خان ئاپا.

ـــ مەن مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقاي.
گۈلسۈرۈخ بانۇ قىزنىڭ چاچلىرىنى ئون بىر ئۆرۈمە ئۆرۈپ، كىيىندۈرگىلى تۇردى.

*　　*　　*

سەئىدخان ھاممىسى سۇلتان نىگار خېنىمغا ئاتاپ ئېقىن بويىدىكى خىيابانغا ئاقئۆي تىكتۈرگەنىدى. سۇلتان نىگار خېنىم قىزى چۈچۈك سۇلتان بېگىم بىلەن كەلگەنىدى. زىققە كېسىلى بولۇپ قالغان نەجمىە سۇلتان بېگىممۇ ئاتىسىدىن كىچىك قالغان قىزىنىڭ تويىدا بولۇش ئۈچۈن ئەندىجاندىن كەلگەنىدى، ھاسىراپ گەپ قىلاتتى، چاچلىرى ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ شۇنداق ياش، چىرايلىق تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ مەرھۇم ئېرىنى ئەسلەپ قالدى:
ـــ ئاكىلىرى سۇلتان ئەھمەدخان ئۆزلىرىگە بەكمۇ ئامراق ئىدى. نىگار، نىگار، دەپ ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى. يىللار ئۆتكەنسىرى بىر - بىرىمىز بىلەن كۆرۈشەلمەي، سېغىنىش ئوتلىرىدا پۈچىلىنىپ ئۆتۈۋاتىمىز، مەلىكە خېنىم. ئۆزلىرىنىڭ بۇ تويغا قەدەم رەنجى قىلىپ كېلىشلىرى بەك ياخشى بولدى. مۇبارەك دىدارلىرى بۇ تويغا نۇر چىراغ بولغاي.
سۇلتان نىگار خېنىم ئاكىسىنىڭ ئېتىنى ئاڭلاپ كۆز يېشى قىلدى.
ـــ شۇ ئاكامنى بىر كۆرەلمەي داغى ھەسرەتتە قالدىم.
ـــ خان ھاما، بۇگۈن تۇي، يىغلىمىسىلا، ئانام ئاران تۇرىدۇ. سىلى يىغلىسىلا ئانام چىدىيالمايدۇ. سىلىنى مىرزا ھەيدەر ئاغامغا ئانا بولۇپ بەرسۇن دەپ چاقىرىپ ئەكەلدۇق. تۇي نەغمىسىنى ئۆزلىرى باشلاپ بەرگەن بولسىلا، ـــ دېدى سەئىدخان بوتىنىڭكىدەك يوغان قارا كۆزلىرىدىن ياش ئېقىپ تۇرسىمۇ، چىرايى ئاپتاپتەك نۇرلىنىپ تۇرغان ھاممىسىغا تەسەللى بېرىپ.

سۇلتان نىگار خېنىم نەپىس ياسالغان قوۋۇزنى ئاغزىغا ئېلىپ چالدى. ئاقئۆڭ ئىچى قوۋۇزنىڭ مۇڭلۇق ساداسىغا تولدى.

— قىزىم چۈچۈك نەگە كەتكەندۇ، ئۇسسۇل ئويناپ بېرەتتى، — دېدى ئۇ بىر پەدە چېلىپ بولۇپ.

— ئوغلۇم ئابدۇرەشىدخان بىلەن ئويناۋاتسا كېرەك، چاقىرايلى، — سەئىدخان ئۆزى چىقىپ ئۇلارنى باشلاپ كىردى. ئابدۇرەشىدخاننىڭ قولىدا كىچىك ساداق، بېلىدە كىچىك خەنجەر بار ئىدى. ئۇچىسىغا بەقەسەم تون، بېشىغا قول ھۇنىرىگە ئۇلگە بولغۇدەك نەپىس تىكىلگەن بادام دوپپا كىيگەنىدى. چۈچۈك سۇلتان بېگىم ياقۇت كۆز قويۇلغان زەر جىيەكلىك تەقىيە، ئالتۇن تۇگمىلىك تەتىللا جىلىتكە، غاز تۇمشۇقىدەك مەخمەل چورۇق كىيگەنىدى. ئۇلار ئېگىلىپ سالام بېرىشتى.

— باركاللا سىلەرگە، باللىرىم، كۆز تەگمىسۇن، — دېدى نەجىبە سۇلتان بېگىمنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ، ھازىر ئۇنىڭ دېمى سىقىلمايلا نەپىسى ياخشىلىنىپ قالغانىدى.

— بۇلار ئۇستىدىن ئىسرىق سېلىۋېتىڭلار، — دېدى سۇلتان نىگار خېنىم، — نېمىدېگەن كېلىشكەن بىر جۇپ - ھە!

ئۆيئىچىدىكى ئەر - ئايالالار كۈلۈپ كېتىشتى.

ئىككى ئايال خىزمەتكار تەلەڭگىگە ئېلىنغان ئارچا ياغىچى ئۇستىگە ئازراق قوي يېغى سېلىپ، چوغ قويۇپ يەلپۈپ تۇتاشتۇرۇپ، ئەمدىلا تۆت ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان ئوغۇل - قىز گۆدەكلەرنىڭ بېشىدىن ئۇچ مەرتەم ئايلاندۇردى. خۇشبۇي ھىد ئۆينى تولۇق قاپلىغاندىن كېيىن ئىسرىقنى تاشقىرىغا ئاچىقىپ كەتتى.

— چۈچۈك سۇلتان قىزىم ئابدۇرەشىدخان ئوغلۇمغا سوۋغات ئەكەلدىمىكىن كۆرۈپ باقساق، — دېدى نەجىبە سۇلتان بېگىم سۇلتان نىگار خېنىمغا كۆز يۇمۇشلاپ قويۇپ.

— ئەكەلدىم، ھە ! ئانا، — نارەسىدە قىز ئانىسىغا قارىدى.

— ئەكەلدى، ۋاي ئەكەلمەمدىغان، — دەپ قويدى سۇلتان

نىگار خېنىم، ــ قىزىم ئەكەلگەنلىرىڭنى ئېيتىپ بېرە، سەئىدخان داداڭ ئاڭلاپ باقسۇن.

ــ ئاق قاشقا تاي، ھە، ئوقيا، قولىدىكى شۇ، ــ كۆرسەتتى ئابدۇرەشىدخانغا ئىشارەت قىلىپ، ــ ئانامۇ تۆگە، ئات، قوي ئەكەلدى، بەك كۆپ.

ئۇ كۆزلىرىنى ئويناتىپ سەئىدخانىنىڭ قۇچقىغا چىقىپ ئولتۇردى.

ــ ئوغلۇم، چۇچۇك خان قىزغا ھەشقاللا ئېيتىپ سەن نېمە بەردىڭ، دەپ باقە.

ئابدۇرەشىدخان كۈلۈمسىرەپ ئاتىسىنىڭ يېنىغا كەلدى.

ــ مەن بوينىدىكى زۇننارنى بەردىم، ئېسىۋالدى، ئەنە، ــ قولى بىلەن كۆرسەتتى. ھەممەيلەن پاراقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى.

ــ ئەمدى مەن قوۋۇز چېلىپ بېرەي، سەن ئۇسسۇل ئوينا پ بەرگىن، قىزىم.

سۇلتان نىگار خېنىم قوۋۇزنى چىشلەپ چالدى، چۇچۇك قىز تارتىنمايلا ئوتتۇرىغا چۈشۈپ ئۇسسۇل ئوينىدى.

ــ ئەندىجاندىن يېگىت كەلدى ! يېگىت كەلدى ! ــ دېگەن ئاۋاز تاشقىرىدىن ئاڭلاندى. قاناتبەگ كىرىپ خەۋەر قىلدى.

سەئىدخان ئاقئۆيدىن چىقىپ ئاتلىق كېلىۋاتقان كۈيۈ ئوغۇلنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭدى. يېشىل سەللە ئورىغان مىرزا ھەيدەر خېلى يىراقتىن پىيادە بولۇپ سەئىدخانغا توققۇز قېتىم تىزلىنىپ تەزىم بەجا كەلتۈردى. ئەندىجان، ئاخسىنىڭ مەرتىۋىلىك كىشىلىرى، سەييىدمۇھەممەد مىرزا، قاناتبەگ قاتارلىق بەگ، سەردارلار بوستانلىققا مەركە تۈزۈپ ئولتۇرۇشتى. ئاخسىنىڭ قازىكالانى نىكاھ ئوقۇدى، قىزغا سەئىدخان، يېگىتكە سەييىدمۇھەممەد مىرزا ئاتا بولدى. ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان پولۇ ۋە قورداق تارتىلغاندىن كېيىن، ئاخسىنىڭ شەھرىن قوغۇنلىرى پىچىلىپ لېگەن ـ لېگەندە كەلتۈرۈلدى. دۇئادىن كېيىن نەغمە ـ ناۋا باشلاندى. داپنىڭ

ساداسی گۇزەل سایران باغرىنى قاپلىدى.

ئاياللار «يار ـ يار» ئېيتىپ ئېسەدەپ يىغلاۋاتقان مۇھىببە سۇلتان خېنىمنى ئالاھىدە جابدۇلغان مەپىگە چىقىرىشتى. قامچىدىن تاراسلاپ قاس چىقىش بىلەن تەڭ تىزگىن سىيرىپ ئوقچىغان ئاتلارنىڭ كۇموش قوڭغۇراقلىرى جىرىڭلاپ كەتتى.

مىرزا ھەيدەر ئۆزىنى ئارىغا ئالغان بىر توپ يىگىتلەر بىلەن مەپىنىڭ كەينىدىن چۇراپ تۇرغان ئارغىماقلارنى چاپتۇرۇپ ماڭدى.

يىگىرمە ئۇچىنچى باب

غالجىرلىشىش

1

زەرەپشان بويلىرىدىكى سۇۋادان تېرەكلەر ئەتىياز ھاۋاسىنىڭ ئىللىق تەپتىدە پوتلا تاشلاپ بىخ سۈرۈپ ياپراق چىقارغان بولسىمۇ، جۇدۇن - چاپقۇن تۈپەيلى تازا ياشناپ كېتەلمەيۋاتاتتى. ھاۋا بىر كۈن ئوچۇق بولسا، بىر كۈن تۇتۇلاتتى. توختىماي چىقىپ تۇرغان شامال بەزىدە بورانغا ئايلىنىپ مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ چېچەكلىرىنى بۇۋاقمت تۆكەتتى. بەزىدە قارا قۇيۇن كۆتۈرۈلۈپ موريدىن چىققان تۇتۇندەك ھاۋاغا ئۆرلەپ ئەتراپنى كۆرگۈسىز قىلىپ، ئادەمنىڭ يۈز - كۆزلىرىگە تاش - تۇپراقنى چاچاتتى. شۇنداق بىر سەت قۇيۇن چۆرگۈلەپ ھويلىغا كىرىپ، پېشايۋان ئالدىدىكى بېدىش ئاستىدا ئويغا چۆكۈپ ئولتۇرغان ئۇممەگۈلسۇمخاننى توپا - چاڭغا كۆمۈۋەتتى، بېشىدىكى ئاق ھىلھىلە رومىلىنى ئۇچۇرۇپ، تام ئۈستىگە قاتار قاداپ قويغان ئۇچلۇق تۆمۈر زىخچىلارغا ئىلىپ قويدى. ئۇنىڭ ياشلىق كۆزلىرىگە ئاچچىق توپا كىردى، مايسىدەك ئۇزۇن كىرپىكلىرىمۇ دالدا بولالمىدى. كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆكسىگە بىرنەرسە ئۇرۇلغاندەك بولۇپ ئاغرىق كىرىپ كەتتى. ئۇ قوللىرى بىلەن مەيدىسىنى باسقىنىچە قارا چاچلىرى يېپىپ تۇرغان پېشانىسىنى ئېچىلىپ قالغان تىزىغا قويۇۋالدى. چىنىدەك پاكىز قورۇ ئىچى بىردەمدىلا قارا قۇيۇن ئۇچۇرۇپ كەلگەن ئەخلەت - چاۋارغا تولدى. شۇ چاغدا قورۇ ئىشىكى جالاقىدە ئېچىلىپ،

ساۋۇت ـ دۇبۇلغا كىيىپ قىلىچ ئاسقان ئەلىبەگ كىرىپ كەلدى. ئۇ دۇمچىيىپ ئولتۇرۇپ قالغان ئۇممەگۈلسۇمخاننىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ باردى.

ــ ئانا، نېمە بولدىلا؟ ــ ئۇ تىزلىنىپ تۇرۇپ ئۇممەگۈلسۇمخاننىڭ بېشىنى كۆتۈردى، ئانىسى كۆزلىرىنى ئاچتى.

ــ ئەلىبەگ ئوغلۇم، بۇ سەنمۇ؟

ــ مەن، ئانا، مەن، بىر يەرلىرى ئاغرىۋاتامدۇ؟

ئۇممەگۈلسۇمخان سەل ئۆزىگە كېلىپ، ئەلىبەگنى قۇچاقلىدى.

ــ ئوغلۇم، بايا مۈگدەپ قالغانىكەنمەن، غەلىتە بىر چۈش كۆردۈم: قولۇمدا بىر نان تۇرغۇدەك، ناننى مىرزا ئاببەكرى ماڭا بەر دەۋاتقۇدەك، مەن ئۇنىمىغۇدەكمەن، چاچلىرىمدىن قامالاپ تۇتۇپ، ناننى تارتىۋالغۇدەك، بىر چاغدا ئۇ نان مىرزا ئاببەكرىنىڭ بېشىغا ئايلىنىپ قالغۇدەك، «ئەجەبا ئۆز بېشىنى ئۆزى كۆتۈرۈۋاپتۇ، بۇ قانداق ئىشتۇ؟» دېگۈدەكمەن. شالدىر ـ شۇلدۇر قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ كۆزۈمنى ئاچسام قۇيۇندا قالدىم، شۇنىڭ بىلەن ئېسىمنى يوقتىپتىمەن. ئەگەر كەلمىگەن بولساڭ، بۇ يەردە يەنە قانچە ۋاقىت ئولتۇراتتىمكىنتاڭ.

ــ مىرزا ئاببەكرى كاشغەرگە قوشۇن ماڭدۇرماقچى. مەنمۇ ئىنىلىرىم بىلەن بىللە شۇ قوشۇن بىلەن كاشغەرگە بارىدىغان بولۇپ خوشلاشقىلى كېلىۋىدىم، ــ دېدى ئەلىبەگ.

ــ نېمە ئۈچۈن، بالام؟ ــ ئاسقىپ سورىدى ئانا.

ــ سەئىدخان لەشكەر تارتىپ كاشغەرگە كەپتۇ. مىرزا ئاببەكرى كاشغەرنىڭ مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن يېڭىدىن تەيىنلىگەن باش ۋەزىرىنى ئەللىك مىڭ لەشكەر بىلەن ئەتە يولغا سالىدىغانلىقىنى جاكارلىدى.

ــ سەئىدخان كاشغەرگە كەلگەن بولسا مىرزا ئاببەكرىنىڭ كۈنى تۈگەپتۇ، ئەمدى قانداق قىلماقچىسەن، بالام؟

— ئۆز ئىختىيارىم بىلەن ئىنىلىرىم ۋە ئۆزۈمگە قاراشلىق لەشكەرلىرىمنى باشلاپ بېرىپ سەئىدخان لەشكەرلىرىگە قوشۇلماقچىمەن، ئانا، دۇئا بەرسىلە.

— خۇدا ئارزۇيۇڭغا يەتكۈزۈپ ئاتاڭنىڭ روھىنى شاد قىلسۇن، ساڭا نۇسرەت ئاتا قىلىپ دۇشمىنىڭنى مات قىلسۇن، ئامىن!

— ئامىن! — دېدى يۇكۈنۈپ ئەلىبەگ.

— بالام، پەخەس بولغىن، مىرزا ئابابەكرى بەك تۇيغۇن.

— ئانا، بۇ ۋاقىتقا قەدەر خۇدا ئۆزى ساقلىدى. مەن ئۇنىڭ سەردارلىرىدىن بىرسى بولۇپ قالدىم. ئىنىلىرىمۇ ئىشەنچلىك نۆكەرلەر ھېسابلىنىدۇ. ھازىر ئۇ بىزدىن زادى گۇمانلانمايدۇ. ئامانلىقىمىزنى ئاللادىن تىلىسىلە، ئانا. مەن قىساس ئېلىشقا ئالدىراۋاتىمەن.

— ئىنىلىرىڭ بىلەن كۆرۈشۈۋالسام بولاتتى، — دېدى ئۇممەگۈلسۇمخان قايغۇرۇپ. ئۇنىڭ چېكە چاچلىرىدىكى ئاق كۆپىيىپ، كەڭ پېشانىسىغا ئىنچىكە سىزىقلار پەيدا بولغانىدى. خېلىلا ئورۇقلاپ، غەمكىن چىراي بولۇپ قالغانىدى، شۇنداقتىمۇ زىبالىقىنى يوقاتمىغانىدى. ئۇ كۆڭلىدە بىر قارارغا كەلگەن بولسا كېرەك، ئوغلىنىڭ پېشانىسىغا سۆيدى، — كاشغەرگە بارغىنىڭلاردىن كېيىن سىلەر چاپقان قىلىچ مىرزا ئابابەكرى تەلۈلىرىنىڭ بېشىنى ئۈزسۇن. مانا ھازىردىن باشلاپ ئاتاڭلارنىڭ، بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن سانسىز كىشىلەرنىڭ قىساسىنى ئېلىش كويىدا بولۇڭلار. شۇنداق قىلالىساڭلار ئەلنى رازى قىلالايسىلەر، مەنمۇ رازى بولىمەن، سىلەرمۇ نۇسرەت تاپسىلەر، بالىلىرىم، لېكىن ئۇ نۇسرەتنى كۆرگەن چاغدا مەن يوق بولۇپ قالسام، قەبرەمگە چىقىپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىشنى ئۇنتۇپ قالماڭلار. ئاھ، سىلەرنى يەنە كۆرەلىسەم ئىدىم كاشكى ...

ئۇممەگۈلسۇم ئەلىبەگنى قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتى.

— ئانا، بۇرچىمىزنى ئادا قىلىمىز، خاتىرجەم بولسىلا،

مەيۇسلەنمىسلە. خۇدا خالىسا كەچتە ئىنىلىرىمنى باشلاپ كېلىمەن. ئەمدى مەن كېتەي، ئۇ قانخور كېلىپ قالمىسۇن.

ئەلىبەگ ئۇممەگۈلسۇمخانغا تەزىم قىلدى ـ دە، ئىتتىك چىقىپ كەتتى. ئانا ئوغلىغا ئىنتىلىپ قوللىرىنى ئۇزارتقان پېتى تۇرۇپ قالدى.

ـــ خېنىم، ئۆيگە كىرىپ ئارام ئالسىلا، چارچاپ قالدىلا، ـــ هويلا ئىشكىنىكى يېنىدىكى ئۆيدىن چىققان هارۇنكەش ساهىب تەزىم قىلىپ ئۆتۈندى. ئۇممەگۈلسۇم خېلىغىچە مىدىرلىماي تۇردى. ساهىب كەينى ـ كەينىدىن ئۆتۈندى.

ـــ بۇگۈن نېمە بولغاندىمەن، ساهىب ئاكا؟ ئۆزۈمنى باشقۇرالماي قېلىۋاتىمەنغۇ، باللىرىمنى بىر كۆرۈۋالسام بولاتتى.

ـــ كۆرىلا، خېنىم، كۆرىلا. ئىككى دېدەككە ئۆيلەرنى پاكىز تازىلىتىپ قويدۇم. ئۇلارمۇ ئۆزلىرىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ، ـــ دېدى تەسەللى ئېيتىپ هارۇنكەش ساهىب.

ـــ رەهمەت، ساهىب ئاكا، هامماغا ئوت قالىتىپ قويسىلا. مەن ئۆيگە كىرىپ كېتەي.

ئۇممەگۈلسۇم ئۆيگە كىرىپلا قات ـ قات سېلىنغان كىمخاب توشەك ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلىدى.

ـــ هاممامنى تازىلاپ قويۇڭلار، ـــ دېدى ئۇ قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرغان ئىككى دېدەككە.

ـــ ماقۇل، خېنىم، ـــ ئۇلار دەهلىزدىكى يان ئىشىك بىلەن هاممامغا كىرىپ كەتتى.

ئۇممەگۈلسۇمخانغا هازىر هېچنېمە تېتىمايتتى. دېرىزىگە هەدەپ شامال ئۇرۇلۇپ، پەردىلەرنى يېنىك لەپىلدىتەتتى. ئۇممەگۈلسۇمخانغا چۈشىدە كۆرگەن باش يەنە كۆرۈنۈپ، ۋۇجۇدىنى قورقۇنچ تىترىكى چۈلغىۋالدى. «سۈرە فاتىهە» ۋە «ئايەتۇل كۇرسى»نى بىرقانچە قېتىمدىن ئوقۇپ، ئۆزىگە هۇرۇپ سەل تىنچلانغاندەك بولدى. «ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ،

ئۆلتۈرۈۋەتمەي قويمايدۇ. بۇنى كۈتۈپ تۇرۇشۇم كېرەكمۇ؟ مەن شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ زالىمغا تەگكەنمىدىم؟ ياق، بالىلىرىمنى چوڭ قىلىۋالاي، پۈرسەت تېپىپ ئۆچ ئالاي دەپ تەگكەن، كۈتۈپ تۇرسام ئۇ پۈرسەت كەلمەيدىغان ئوخشايدۇ. خۇدا، گۇناھلىرىمنى ئۆزۈڭ مەغپىرەت قىلغىن، ئاجىزە قۇلۇڭغا مەدەتكار بول. ئۇنى ئاخىرەتكە ئۇزىتاي ...» شۇلارنى ئويلاپ ئورنىدىن تۇرغان ئۇممەگۈلسۇمخان ئۆينىڭ مېھراب تەرىپىگە قويۇلغان نەقىشلىك چوڭ تۆمۇر سانduقنى ئاچتى. سانduقتا كىيىم - كېچەكلىرى، ئالتۇن، كۈمۈشتىن قىلىنغان زىننەت بۇيۇملىرى، مىرزا ئابابەكرى بەرگەن بەش جۈپ ئالماس ئۈزۈك، بەش جۈپ تىللا ئۈزۈك، بەش جۈپ ئالماس كۆزلۈك ھالقا، ئالتۇن بىلەزۈك، سۆكە، زىرە قاتارلىق قىممەتلىك زىبۇ - زىننەتلىرى بار ئىدى. ئۇ زىننەت بۇيۇملىرىنىڭ ھەممىسىنى ئالدى. ئاخىرىدا كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ تېگىگە يوشۇرۇپ قويغان قوش بىسلىق خەنجەرنى ئېلىپ قات - قات سېلىنغان كىمخاب كۆرپىنىڭ ئاستىغا باستۇرۇپ قويۇپ، دېدەكلەرنى بوشقىنا چاقىردى. تۇرقىدىز ئوتتۇز ياش بىلەن قىرىق ياش ئوتتۇرىسىدا بولغان ئىككى دېدەك كىرىپ تەزىم قىلدى.

— خېنىم، ھامماننى پاكىزلاپ قويدۇق، سۇمۇ ئىسسىدى.

ئۇممەگۈلسۇمخان باشقا سۆز قىلماي ئىككىسىگە ئىككى بوغچا كىيىم، بىر جۈپتىن ئالتۇن زىرە، بىر جۈپتىن تىللا ئۈزۈك، بىر جۈپتىن كۈمۈش بىلەزۈك، ئون تىزىقتىن مەرۋايىت بەردى.

— ئېلىڭلار، قېرىنداشلىرىم، بۇ مېنىڭ سىلەرنىڭ ھەققىڭلار ئۈچۈن بەرگىنىم. ماڭا سىڭىللىرىمدەك ئوبدان قارىدىڭلار، رەھمەت.

ئۇلار قورۇنۇپ تەستە ئېلىشتى.

— ئەمدى چىقىپ ئارام ئېلىڭلار.

— رەھمەت، خېنىم، خۇدا مۇرادلىرىڭغا يەتكۈزسۇن، —

دېيىشتى ئۇلار كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئېلىپ.
ـــ ھارۋىكەش ساھىبنى چاقىرىپ قويۇڭلار.
ـــ ماقۇل، خېنىم.
ئۇلار چىقىپ كېتىپلا ھارۋىكەش ساھىب كىردى.
ـــ خېنىم، چاقىرغانىكەنلا.
ـــ ئولتۇرسىلا، ساھىب ئاكا، گېپىم بار.
ئۇممەگۈلسۇمخان بىر جۈپ ئالتۇن بىلەزۈك، بىر جۈپ ئالماس ھالقا، بىر جۈپ تىللا ئۈزۈك، يىگىرمە تىزىق مەرۋايىت بىلەن بىر بوغچا كىيىم بەردى.
ـــ بۇ نەرسىلەر بۇۋڭى ئايىسىخان ئىككىلىرىنىڭ ھەققى - ئەجرلىرىگە ئاتىغىنىم، ساھىب ئاكا.
ـــ خېنىم، بۇ قىممەتلىك نەرسىلەرنى نېمە ئۈچۈن بىزگە بېرىۋەتمەكچى بولدىلا؟
ـــ خۇدا كۆڭلۈمگە سالدى.
ھارۋىكەش ساھىب بۇ پەزىلەتلىك ئايالنىڭ شۇنچە ئېسىل زىننەت بۇيۇملىرىدىن نېمە ئۈچۈن ۋاز كەچكەنلىكىنى چۈشىنىپ يېتەلمەي، بىرپەس ئارىسالدى بولۇپ تۇرۇپ قالدى - دە، ئوپۇل - توپۇل ئېلىپلا قويىنىغا سېلىۋالدى.
ـــ رەھمەت، خېنىم، يۈز ياشقا كىرگەيلا.
ئۇممەگۈلسۇمخان مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.
ـــ بۇگۈن مىرزا كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ. ئاگاھ بولۇڭلار، ساھىب ئاكا، تام ئۈستىدىكى زىنچىغا ئىلىنىشىپ قالغان رومىلىمنى ئېلىپ بۇۋڭى ئايىسىخانغا بەرسىلە.
ـــ ماقۇل، خېنىم، ئۆزلىرىنى ئاللا پاناھىدا ساقلىسۇن.
ھارۋىكەش ساھىب ئۇزۇن دۇئا قىلىپ چىقىپ كەتتى.
ئۇممەگۈلسۇمخان ئۆيىنى يەنە بىر قېتىم يىغىشتۇردى. ساندۇقتىن مۇشۇ ئۆيگە دەسلەپ كىيىپ كەلگەن قارا تاۋار كۆڭلەك، جىلىتكىسىنى ئالدى. كۆرپە ئاستىغا يوشۇرۇقلۇق خەنجەرگە بىر قارىۋېتىپ ھامامغا چىقىپ يۇيۇنغىلى تۇردى.

ئۇنىڭ شېشىدەك سۈزۈك بەدىنى ھېلىمۇ يۇمران ئىدى. ئۇ تۆمۈربەگكە ياتلىق بولغان كېچىنى ئەسلەپ ئۆزىنى تۇتالماي قالدى. ئۇ سۇ بىلەن ئەمەس، كۆز ياشلىرى بىلەن يۇيۇندى، قاپقارا چاچلىرى بىلەن كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆكسىنى يېپىپ، قول ـ ئاياغلىرىنى ئۆۋۈلاپ يۇدى. مۇشۇ تۇرقىدا «مېنىڭ بىر كېچە» ھېكايىلىرىدىكى كۆلدە يۈيۈنۈۋاتقان پەرىلەرگە ئوخشاپ قالغانىدى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئاجايىپ جەلپكار بولۇپ كەتكەنىدى. يۈيۇنۇپ بولۇپ، چاچلىرىنى يەتتە ئۆرۈمە قىلىپ تارىدى، خۇددى يۈيۇنۇپ بولۇپ، چاچلىرىنى يەتتە ئۆرۈمە قىلىپ تارىدى، خۇددى يېڭى توپى بولغان كېلىنچەكتەك سۈلكەتلىك بولۇپ قالدى. قارا ئىشتان، قارا كۆڭلەك، قارا جىلىتكىسىنى كىيىپ، ئاق رومىلىنى ئارتىۋىدى، سىياقى باشقىچە سېھىرلىك تۇس ئالدى.

ئۇممەگۈلسۇمخان ئۆيىگە چىقىپ تاش كۆرگۈ ئالدىدا قاشلىرىنى تېرىپ، كۆزلىرىگە سۈرمە تارتىپ، يۈزىگە پەرداز قىلدى، باشقىچە ئېچىلىپ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇلدى. بىر كۆزلۈك قوغۇننى پىچىپ قاتلىما نان بىلەن يەۋالدى.

زاۋال ۋاقتى بولغانىدى، ئۆي سەل قاراڭغۇلاشتى. ئۇممەگۈلسۇمخان باستۇرۇقلۇق خەنجەرگە يەنە قارىدى. بۇ مەرھۇم ئېرى تۆمۈربەگ يېڭىسارىدا سوقتۇرغان خەنجەر ئىدى. ئېرىدىن قالغان نەرسىلەردىن مۇشۇ خەنجەرلا ساقلىنىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرى يەنە ياشقا توشتى. خەنجەر بىسى ياش تامچىلىرى بىلەن يۇيۇلدى. شۇ چاغدا بىردىن ئىشىك ئېچىلدى. چۆچۈپ قارىغان ئۇممەگۈلسۇمخان ئالمان ـ تالمان خەنجەرنى كۆرپە ئاستىغا يوشۇرۇپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، تەزىم قىلدى، كىرىپ كەلگەن كىشى مىرزا ئاببەكرى سۇلتان ئىدى!

ـ خۇمار خوتۇن نېمە ئىش قىلىۋاتىسىز؟ ـ بوم ئاۋاز ئۇممەگۈلسۇمخاننى تەمتىرىتىپ قويدى. ئۇ دەررۇ ئۆزىنى ئوڭشاپ، كۈلۈپ جاۋاب بەردى:

ـ كېلىدىغانلىقلىرىنى بىلگەندەك تۆشەكنى راسلاپ قويۇۋاتاتتىم، مۇرەببىم، ۋاقتىدا كەلدىلە، بۇ نۆۋەت شۇنچە

سېغىنىدۇرۇۋەتتىلە.

مىرزا ئابابەكرى دىمىقىنى قېقىپ ئۆيگە سىنچىلاپ سەپسېلىپ چىقتى. قاتمۇقات سېلىنغان تۆشەكتە نەزىرى توختاپ قالدى.

— ئەتە يېڭىسارغا بارماقچى بولۇۋاتىمەن. سەئىدخان نۇرغۇن قوشۇن بىلەن كاشغەرگە باستۇرۇپ كېلىپ دەككىسىنى يېگەندىن كېيىن يېڭىسار تەرەپكە چېكىنىپتۇ. بۇ شۇم نىيەت شاھزادىنى ئاتىسى ئاقسۇدىن قاچىدىغان چاغدا مەيلىگە قويۇۋېتىپ تىرىك قالدۇرغىنىم ئۈچۈن ئاۋارىچىلىك تارتىدىغاندەك تۇرىمەن، خۇمار خوتۇن، پېيىمگە چۈشكەن ھەرقانداق كىشىگە ئۆزۈمنى بىر تونۇتۇپ قويمىسام كۆڭلۈم ئارامىغا چۈشمەيدۇ. ئۇسساپ تۇرىمەن، قوغۇن بولسا ئەكىرىسىڭىز.

— ماقۇل، مۇرەببىم، — دېدى ئۈممەگۈلسۇمخان سەگەكلىك بىلەن ئېرىنىڭ ھەرىكىتىنى كۆزىتىپ، — قوغۇن خېلى بار. ئۆزلىرى تاللاپ بەرگەن بولسىلا، ئەكىرگىنىم لاۋزا چىقىپ قالسا كۆڭلۈم يېرىم بولمىدىكەن، — ئۇ كۆزلىرىنى ئويناتىپ ئىشىك ئالدىدا توختىدى.

— بۇ چاغقىچە سىز پىچىپ بەرگەن قوغۇن تەمسىز چىققان ئەمەس. تەمسىز قوغۇننىمۇ تاتلىق قىلىۋېتەلەيسىزغۇ، خۇمار خوتۇن، — مىرزا ئاباباكرى گەپنى ئاۋۇتماي ئەكىرىڭ دېگەن مەنىدە تۆكلۈك قوللىرىنى شىلتىدى، ئۇنىڭ چىرايى ئۆتكەن كۈنلەردە كەلگەن چاغلىرىكىدەك ئوچۇق ئەمەس ئىدى.

ئۈممەگۈلسۇمخان پىسكۈكىدە كۈلۈپ قويۇپ سۈلكەت بىلەن ئۆرۈلۈپ چىقىپ كەتتى. مىرزا ئاباباكرى بېرىپ تۆشەكنى قايرىدى. تۆشەكنىڭ ئەڭ ئاستىدا مۇڭگۈز ساپلىق خەنجەر پارقىراپ تۇراتتى. ئۇ خەنجەرنى ئېلىپ مىسرىنىڭ قارا يوللۇق شايىسىدىن پەش - ياقىلىرىغا زەر قويۇپ تىكىلگەن تونىنىڭ قويۇن يانچۇقىغا يوشۇرۇپ، باداشقان قۇرۇپ ئولتۇردى. «سەن مەككار خوتۇننى ...» دېدى ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ.

تاق ... تاق ... تاق ... قىلغان ئاياغ تىۋىشى بىلەن تەڭ، قاراقاش قوغۇننى كاسا قىلىپ خونچىلاپ، پەتنۇستا ئەكىرگەن ئۇممەگۇلسۇمخان ئىرىنىڭ ئالدىغا قويدى. كاسا قىلىنغان قوغۇنغا كۇچانىڭ سەدەپ دەستىلىك قەلەمتىرىشى سانجىپ قويۇلغانىدى.

— مەن ماۋۇ پىچاق بىلەن يەيمەن، — دېدى مىرزا ئابابەكرى تەمكىن هالدا قويىنىدىكى خەنجەرنى چىقىرىپ.

يۇرىكى قارتىنىدە قىلغان ئۇممەگۇلسۇم پۇتۇن كۈچى بىلەن ئۆزىنى بېسىپ، هېچنېمىنى كۆرمىگەن كىشىدەك كۇلۇمسىرەپ ئولتۇردى. ئىرى ئۇنىڭغا پات ـ پات قاراپ قويۇپ قوغۇننى خەنجەرده سانجىپ يېيىشكە كىرىشتى. قوغۇن ناهايىتى تاتلىق ئىدى. ئۇ ئۆزىنى تۇتمەن تېشىدەك سالماق تۇتتى.

— خۇمار خوتۇن، يېشىنىپ ئورۇنغا كىرىڭ، — دېدى بىر كاسا قوغۇننىڭ يېرىمىنى يەپ تۇگەتكەن مىرزا ئابابەكرى.

— مۇرەببىم، نامار شام ۋاقتى بولۇپ قالدىغۇ.

— تاقىتىمنى قويمىدىڭىز، دېگىنىمنى قىلىڭ!

ئۇممەگۇلسۇم ئىرىگە قىيا باقتى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ قىسىلغان كۆزلىرى ئۇنىڭغا نەشتەردەك سانجىلدى.

— ئەمىسە بۇنى ئېلىۋېتەيي، — ئۇممەگۇلسۇمخان قوغۇن ۋە خەنجەر تۇرغان پەتنۇسنى ناهايىتى تېز قولىغا ئېلىپ ماڭدى.

— توختاڭ! — ۋارقىرىدى مىرزا ئابابەكرى ئىرغىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەنىدى.

ئۇممەگۇلسۇمخان كەينىگە شۇنداق قايرىلىپ پەتنۇسنى، تەخسىنى ئېرىنىڭ بېشىغا ئاتتى.

— هۇ مەرەز! ...

بۇ ۋاقىتقا قەدەر هېچكىم ئۇنىڭغا مۇنداق يۇزتۇرا قارشى چىقمىغانىدى. ئۇ پارىلداپ تۇرغان خەنجەرنى خوتۇنىنىڭ قولىدا كۆردى.

پاققىده تەگكەن قوغۇن ئۇنىڭ يۈز ـ كۆزىنى بۇلغىۋەتتى. ئۇ

ئارقىسىغا ئىككى قەدەم داجىپ قائۇشۇرىغا بىگىز تىقىۋەتكەن ئۆكۈزدەك ھۆركىرىدى. بىرپەستىن كېيىن ئېسىنى يىغىپ، «توختا!» دەپ توۋلىغىنىچە ئۇممەگۈلسۇمخانىنىڭ كەينىدىن يۈگۈردى. بىرنەچچە قەدەملا قوغۇن شاپىقىغا دەسسەپلىپ كېسىلگەن تېرەكتەك ئۆرۈلۈپ ئوخشاپ يىقىلدى، ئۇممەگۈلسۇمخان كەينىگە يېنىپ ئېتىلىپ كەلدى ـ دە، ئۇنىڭغا خەنجەر ئۇردى...

2

مىرزا ئابابەكرى سەئىدخانىنىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقىنىدىن ۋاقىپ بولۇپ، ھەپتە ئىچىدە كاشغەر شەھىرىنى مۇستەھكەم قەلئەگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن كەسكىن يارلىق چۈشۈرگەنىدى. كاللىسىنىڭ ئېلىنىشىدىن قورقان خالايىق ۋە ياساۋۇل، سىپاھلارنىڭ كۈن ـ تۈن جەددىي تۈتۈش قىلىشى بىلەن يەتتە كۈن ئىچىدە سېپىل ئېگىزلىتىلىپ، دەرۋازىلار قايتىدىن پۇختا ياسىلىپ، ھېچقانداق يوچۇق قالدۇرۇلمىدى. گويا كاشغەر يېڭى بىنا قىلىنغاندەك مەزمۇت قورغان شەكلىگە كەلتۈرۈلگەنىدى.

كاشغەرگە يېتىپ كەلگەن سەئىدخان بىرقانچە كۈن تىركىشىپ كاشغەرنى ئالالمىغاندىن كېيىن، ئاۋۋال يېڭىسارنى قولغا كەلتۈرۈپ، ياركەندتىن كېلىدىغان دۈشمەن لەشكەرلىرىنىڭ يولىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، ئاندىن بۇ مەشھۇر قەدىمىي شەھەرنى پەتھى قىلىش ئىرادىسىگە كېلىپ، لەشكەرلىرىنى تۈيۈقسىز ئاتلاندۇردى.

ياپچانغا كەلگەن سەئىدخان يۈزدىن ئارتۇق دېھقان ياشلىرىنى ئەسكەرلىككە ئىختىيارەن قوبۇل قىلدى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ ئەمىرلىرىدىن بولغان قىرغىز مۇھەممەدبېكمۇ مىڭدىن ئارتۇق لەشكىرى بىلەن كېلىپ ئۈنىڭغا قوشۇلدى.

پەرغانە، ئۆرەتۆپە، ماۋەرائۇننەھەر، خۇراسان، خارەزىم تەرەپلەردە جانىبېك سۇلتان ۋە سۆيۈنچەكخانلار بىلەن ئۇرۇش قىلىپ يۈرگەن بابۇر مىرزا ئافغانستانغا چېكىنىپ، ھىندىستانغا يۈرۈش قىلغان چاغدا، سەئىدخان قوشۇنى بىلەن كاشغەر، ياركەندكە قاراپ يولغا چىققانىدى. يول ـ يولدا ئۇنىڭ لەشكىرىگە قوشۇلغانلارنىڭ سانى نەچچە مىڭدىن ئاشتى.

بىر دېھقاننىڭ بېغىغا چۈشكەن سەئىدخان ئىككى يۈز ئاتلىق ئەسكەر بىلەن قاناتبەگنى ياپچاندىن يېڭىسارنى چارلاپ كېلىشكە ئەۋەتكەنىدى. ئۇلار تۆتىنچى كۈنى كەچ پېشىن بىلەن قايتىپ كەلدى. ئۇلارغا مىرزا ئابابەكرنىڭ بەش يۈز ئەسكىرى قوشۇلۇپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان سەئىدخان قاناتبەگنى ھۇزۇرىغا چاقىرتتى.

ـــ قاناتبەگ ئاغا، ـــ دېدى ئۇنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ، ـــ ئۇ ئاددىي دېھقان ئوغلى بولغان بۇ قېيىنئاغىسىنى ئەندىجاندىكى ۋاقتىدىن تارتىپ ھۆرمەت بىلەن ئاغا، دەپ ئاتاپ كېلىۋاتاتتى، ـــ ئەھۋالنى ماڭا تەپسىلىي ئېيتىپ بەرسىلە. بەش يۈز ئادەم قانداق قىلىپ سىلىگە قوشۇلۇپ قالدى؟

ـــ بىز يولغا چىقىپ ئەتىسى ئاخشامدا يېڭىسارغا يېتىپ باردۇق، ـــ دەپ سۆز باشلىدى قاناتبەگ، ـــ قارىساق نۇرغۇن لەشكەر قەلئە سىرتىغا چېدىر تىكىپ ئورۇنلىشىپتۇ. مەن ياپچانلىق بىرقانچە يىگىتىنىمۇ ئېلىۋالغانىدىم. ئۆزۈممۇ دېھقانچە ياسىنىپ، ئۇلار بىلەن ئۇچ ھارۋا قوغۇننى ئېلىپ، ئەتىسى سەھەردە بامدات نامىزىدىن كېيىن قەلئە دەرۋازىسىغا يېقىنلاشتۇق. قوغۇن ساتىمىز دەپ قەلئە ئىچىگە كىرىپ، ئىككى ـ ئۇچ قېتىم ئايلاندۇق. قىممەترەك باھا قويۇپ، بىر ھارۋا كەلگۈدەك قوغۇننى ساتتۇق. چايخانىدا ئولتۇرۇپ چاي ئىچكەچ گەپ تېگىشىدۇق. كىشىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، مىرزا ئابابەكرى يېڭىسار قەلئەسىنى نەچچە يىل يەتكۈدەك ئوزۇق ـ تۇلۇك، قورال ـ ياراغ بىلەن تولدۇرۇپتۇ. ئاتاقلىق بەگلىربىدىن ئەمىن دورغىنى

يېڭىسارنىڭ ھاكىملىقىغا، جان ھەسەن قارلۇقنى ئەمرلەشكەر، ئەجمەكە، قۇلى ئىتارچى، جانىببەك ئاختاقاتارلىقلارنى سەردار قىلىپ بەلگىلەپتۇ. ئائىلىشىمىزچە ئوتتۇز مىڭدەك لەشكىرى بارداك قىلىدۇ. ھازىر ھەدەپ مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەۋېتىپتۇ. لەشكەرلەرنى كېچە ـ كۈندۈز نۆۋەت بىلەن ئۇخلاشقا، ھوشيار تۇرۇشقا بۇيرۇپتۇ. قەلئە سېپىلىنى ئېگىزلىتىپ دەرۋازىلىرىنى ئۇستىدىن قۇشمۇ ئۇچۇپ ئۆتەلمەس دەرىجىدە يوچۇق قالدۇرماي بېكىتىپ، ھوشيارلىق بىلەن كۆزەت قىلىۋېتىپتۇ. ئايلىنىپ يۈرۈپ ھۇجۇم قىلىپ كىرگۈدەك بىرەر جاينى تاپالمىدۇق. قەلئە سىرتىدىكى ئەسكەرلەر كاشغەرگە يارەمگە كېتىۋاتقانلار بولۇپ، يارکەندتىن كەلگىنىگە بىر كۈن بولغانكەن. ئېھتىمال بۈگۈن ـ ئەتىنىڭ ئىچىدە يولغا چىقىشى مۇمكىن ئىكەن. مەن «قوغۇن ئېلىڭلار» دەپ ۋارقىراپ، ئۇلارنىڭ ئىچىنىمۇ ئارىلاپ كۆردۇم. چوڭراق بىر چېدىر ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتسام، بۇغداي ئۆڭ، ئوتتۇرا بويلۇق بىر سەردار مېنى چاقىرىپ قالدى. چېدىرغا كىردىم، بىرقانچە نۆكەر ئولتۇرغانكەن.

— سەن دېھقانمۇ؟ — دەپ سوردى سەردار.

— دېھقانمەن، — دەپ قورقۇمسىرىغان ئەرزده جاۋاب بەردىم.

— رۇستەمگە قارشى چىققان بەرزۇ قوغۇنچى① بولۇپ قالما يەنە، — دېدى كىنايە قىلىپ.

— شۇنداق بولسا نېمە بولاتتى؟ — دېدىم مەنمۇ چېقىشىپ.

— قەيەرلىكسەن؟

— ياپچاندىن.

— شۇنچە يىراق يەردىن قوغۇن ساتقىلى كەلدىڭمۇ؟

— ھەر يىلى قوغۇنۇمنى كاشغەرگە، يېڭىسارغا ئاپىرىپ ساتىمەن.

---

① بەرزۇ قوغۇنچى — «شاھنامە»دىكى پېرسوناژ.

سەردار ئويلىنىپ تۇرۇپ قېلىپ، سوراشنى داۋام قىلدى:
— ئېيتقىنا، سەئىدخاننىڭ كاشغەرگە كەلگەنلىكى توغرۇلۇق گەپ ئاڭلىدىڭمۇ؟
— كاشغەرگىلا ئەمەس، ياپچانغىمۇ كېلىپ بولدى، — دېدىم.
— هە، — دېدى سەردار بىر ئىشنى ئويلىغاندەك بولۇپ، — ياپچانغا كەلدى دېگىن. كۆردۇڭمۇ؟
— يىراقتىن كۆردۇم.
— يېڭىسارغا قوغۇن ئېلىپ ماڭغاندا توسمىدىمۇ؟
— كارى بولمىدى.
— قوغۇنۇڭنى بىزگە سېتىپ بەرگىن.
بۇ سەردار ماڭا نېمە ئۈچۈندۇر يېقىن كىشىمىزدەك، ئۇزاق ئايرىلىپ قايتا كۆرۈشكەن دوستۇمدەك تۇيۇلۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى هارۋا قوغۇننى بېرىۋەتتىم.
— نۆكەرلىرىڭىز بىلەن يەڭ، تاتلىق قوغۇن، ياپچاندىن ئۆتسىڭىز مېنى ئىزدەڭ، قوغۇن بىلەن مېهمان قىلىمەن، — دېدىم.
ئۇ رەھمەت ئېيتىپ، چېدىر ئالدىغا چىقىپ ئۇزاتتى. مەن هەمراهلىرىم بىلەن قايتىپ، ئادەملىرىمىز يوشۇرۇنۇپ تۇرغان قۇم بارخانلىرى تۇۋىگە كەلدۇق. يېرىم سائەت ئۆتمەي بىر توپ لەشكەر يېتىپ كەلدى. مەن ئادەملىرىمگە:
— ئۆزۈڭلارنى دالدىغا ئېلىپ تۇرۇڭلار، — دەپ قۇرۇق هارۋىنى هەيدەپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا باردىم، قارىسام بايىقى سەردار مېنى كۆرۈپ ئاتتىن چۈشتى.
— ئاكا، — دېدى ئۇ ئۆتۈنۈش بىلەن، — بىزنى سەئىدخان ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇچراشتۇرۇپ قويالامسىز؟
— بۇ ئازغىنا ئادەملىرىڭىز بىلەن قانداقمۇ نەچچە ئون مىڭ ئەسكىرى بار سەئىدخانغا تەڭ كېلەلەيسىز، — دېدىم سىناپ.
— مەن ئۇرۇشماقچى ئەمەس، — دېدى ئۇ كەسكىن تۇرده، — ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ مىرزا ئاتابەكرىدىن قىساس ئالماقچى، شۇنىڭ

ئۇچۇن ئىز قوغلاپ كەينىگىزدىن كېلىشىم.
— بۇ سۆزىگىز راست بولسا قەسەم ئىچىڭ، — دېدىم مەنمۇ قەتئىي هالدا.
ئۇ يۈزىنى قىبلىگە قىلىپ:
— ئەگەر بۇ سۆزۈم يالغان چىقسا مېنى خۇدا ئۇرسۇن! — دېدى.
ئىشەنچىم بىلەن ئۇلارنى باشلاپ كەلدىم.
— ئالىلا بىزگە مەدەتكار بوپتۇ، قاناتىبەگ ئاغا، — دېدى سەئىدخان خۇشال بولۇپ، — بۇ غەلىبە قىلىدىغانلىقىمىزغا بىر بېشارەت. سىلىدىن كۆپ خۇرسەن بولدۇم. سەردارنى باشلاپ كىرگەن بولسىلا.
— خوپ، ئەمىر كەبىر①.
قاناتىبەگ هايال ئۆتمەي سەردارنى ۋە ئۇنىڭ تۆت ئىنىسىنى باشلاپ كىردى.
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، — ئۇلار قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇشتى.
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، قېنى مەرھەمەت، ئولتۇرۇڭلار.
ئۇلار ئەدەپ بىلەن كۆرپە ئۈستىگە ئولتۇردى.
— ئېتىڭ نېمە؟ — سوردى سەئىدخان ئۇلارنىڭ چوڭىدىن.
— ئەلىبەگ.
— قەيەرلىكسەن؟
— ياركەند قەلئەسىدىن.
— ئاتاڭ كىم بولىدۇ؟
— ئاتام ياركەند هاكىمى مەرھۇم نەزەر مىرزىنىڭ ياساۋۇلى تۆمۈربەگ ئىدى، ئۇنى مىرزا ئابابەكرى سېپىل ئاستىغا باستۇرۇۋەتكەن.
— باشقا تۇغقانلىرىڭ بارمۇ؟

---

① ئەمىر كەبىر — ئۇلۇغ ئەمىر، باش قوماندان مەنىسىدە.

ئەلىبەگ جىم ئولتۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىدا ياش لىغىلدىدى.

— ئانام بار ئىدى، بىز يارىكەندتىن يولغا چىقىدىغان كۈنىنىڭ ئالدىنقى ئاخشىمى مىرزا ئابابەكرى بوغۇپ ئۆلتۇرۇۋېتىپتۇ.

— ياھەبىبىم ! نېمىدېگەن ۋەھشىيلىك بۇ ! مىرزا ئابابەكرى ئاناڭنى قانداقچە بوغۇپ ئۆلتۇرۇۋېتىدۇ؟ — دەپ سورىدى سەئىدخان.

— ئانام مەن ۋە تۆت ئىنىمنى سالامەت چوڭ قىلىپ قاتارغا قوشۇش ۋە ئۇ زالىمدىن ئۆچ ئېلىش مەقسىتىدە ئۇنىڭ ئەمرىگە ئۆتكەنىكەن، — دەپ سۆز باشلىدى ئەلىبەگ، — بىز چوڭ بولۇپ ھەممىمىز مىرزا ئابابەكرىگە نۆكەر بولدۇق. ئاخىر ئانام ئەينى ئەھۋالنى بىزگە ئوچۇق ئېيتتى. شۇ كۈندىن باشلاپ زالىمدىن قىساس ئېلىش تىلىكىمىز بىزگە جۈرئەت ئاتا قىلدى. مانا بۇگۈنكى كۈنگىچە پۈرسەت كۈتۈپ كەلدۇق. مەن بۇ قېتىم يولغا چىقىشتىن بىر كۈن بۇرۇن بارسام، ئانام پەرىشان ئولتۇرغانىكەن. «ئىنىلىرىڭنى كەچتە ئەكەلگىن، كۆرۈشۈۋالاي» دېدى. يېرىم كېچىگە يېقىن تۆت ئىنىمنى ئەكەلسەم قورۇ ئىچىدىكى دەھشەتلىك پاجىئە بىزنى چۆچۈتۈۋەتتى. دەرۋازىۋەن ھەم ئۇنىڭ خوتونى بىلەن ئىككى دېدەك قانغا مىلىنىپ دالان ئۆيىدە ياتاتتى. ئىچكىرى ئۆيگە كىرسەك، ئانام تۆشەك ئۈستىدە چاچلىرى چۈۋۈلغان، كىيىملىرى يىرتىلغان ھالدا يېتىپتۇ. بوغۇزىدا قاتىلنىڭ بارماق ئىزى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئاناممىڭ كۆزلىرى ئوچۇق، ئېغىكى چۈشۈپ قاپتۇ. ئاغزىدىن چىققان قان كۆكسىگە ئېقىپ ئۆيۈپ قاپتۇ. يېنىدا قانغا مىلەنگەن خەنجەر تۇراتتى. قاتتىق ئېلىشقان بولسا كېرەك، يۇلۇنغان چاچلىرى ئەتراپقا چېچىلىپ كەتكەنىدى. بىز كۆز ياشلىرىمىزنى يامغۇردەك تۆكۈپ، ئانام ۋە قانغا غەرق بولۇپ ياتقان تۆت كىشىنىڭ جەسىتىنى ھارۋىلارغا سېلىپ كونا يارىكەند شەھىرىدىكى خارابە ئۆيىمىزگە ئېلىپ باردۇق ۋە شۇ يەرگە دەپنە

قىلدۇق. ئانام ياركەندە دىياردا تەڭداشسىز ساھىبجامال ئايال ئىدى، مىرزا ئابابەكرى شۇنىڭ ئۈچۈن ئەمرىگە ئالغان بولسا كېرەك. بىز بەش ئوغۇلنىڭ يۇرىكىمىز مانا شۇنداق زەردار. نۆكەر بولغىنىمدىن بېرى مىرزا ئابابەكردىن قىساس ئېلىشنى بىر كۈنمۇ ئۇنتۇغىنىم يوق، ئاخىر ئانامنىڭ تىلىكى ئىجابەت بولۇپ، جانابىي ئاللا سىلىنى كەلتۈرۈپ بەردى. ئەمدى سىلىگە پەرمانبەردار بولۇپ ياۋۇز سۇلتاننىڭ زۇلمىدىن خەلقنى تېزرەك قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن جېنىمىزنى پىدا قىلغىنىمىز قىلغان. بىز بىلەن كەلگەن بەش يۈز يىگىت مېنىڭ ۋە ئىنىلىرىمنىڭ نۆكەرلىرى، ئۇلار بىزنىڭ سىزغان سىزغىمىزدىن چىقمايدىغان ئىشەنچلىك پىداكارلار. ھەممىسى مىرزا ئابابەكرىگە ئۆچ، خىزمەتلىرىدە بولۇشمىزغا ئىجازەت بەرگەيلا.

ئاكا ـ ئۈكىلار تەڭلا تىزلاندى.

سەئىدخان ياشلىق شىجائىتى بەرق ئۇرۇپ تۇرغان بۇ يىگىتلەرنىڭ جەسۇرانە قىياپىتىدىن زەپەر تېڭىنى كۆرگەندەك بولدى.

ــ ئورنۇڭلاردىن تۇرۇڭلار، ئەزىمەتلەر. ئاللا نۇسرەت قازىنىش ئارزۇيۇڭلارغا يەتكۈزگەي.

ئۇلار قۇللۇق قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇشتى.

ــ ئىشەنچلىرىگە داغ چۈشۈرمەيمىز، ئەمىر كەبىر.

ــ ئوبدان ئارام ئېلىڭلار، يېڭىسارنى ئېلىش جېڭىگە قاتنىشىسىلەر، باھادىرلاردىن بولغايسىلەر.

ــ ئەمرلىرىنى ئادا قىلىمىز، ئەمىر كەبىر.

ئەلىبەگ ئىنىلىرى بىلەن قاناتبەگنىڭ كەينىدىن چىقىپ كەتتى. سەئىدخان مىرزا ھەيدەر، سەييىدمۇھەممەد مىرزىلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ قىرغىز مۇھەممەدبېكنى بارلىق قىرغىز، قازاق سىپاھلارغا ئەمىر، ئەلىبەگنى مېڭىبېشى، تۆت ئىنىسىنى يۈزبېشى قىلىپ تەينىلەپ پەرمان چۈشۈردى.

مىرزا ئابابەكرى شۇ كېچە ئوردىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ھېچقايسى خوتۇنلىرىنىڭ يېنىغا كىرمەي خاس ھۇجرىسىدا يېتىپ قالدى. پۈتۈن تېنى قىزىپ، بېشى چىڭقىلىپ ئاغرىپ كېتىۋاتاتتى. كۆزىگە ئاشۇ خۇمار خوتۇن كۆرۈنۈپ، گاھ يالىڭاچ، گاھ كىيىم بىلەن خەنجەرنى تەڭلەپ ئۇنىڭ ئارامىنى بۇزاتتى. قايسى تەرەپكە قارىسا ئاشۇ خۇمار خوتۇن ... ئۇ كۆزلىرىنى چىڭ يۇمۇپ يېتىۋالدى. خۇمار خوتۇن خىيالىدا يەنە پەيدا بولدى: ئۇ خەنجەر كۆتۈرۈپ كېلىۋاتاتتى ... بىردىن ئىرغىپ تۇرۇپ ئۇزۇن قوللىرىنى ئۇزارتتى. مىرزا ئابابەكرى خۇمار خوتۇننىڭ بىلىكىدىن تۇتۇۋېلىپ قايرىدى، خەنجەر يەرگە چۈشتى. خۇمار خوتۇننىڭ كانىيىغا چاڭگال سېلىپ پۈتۈن كۈچى بىلەن بوغدى...

مىرزا ئابابەكرى چىڭ تۈگۈلۈپ كىرىشىپ كەتكەن قوللىرىنى مەيدىسىگە قويدى. «راست، ئۇ مەككار خوتۇننى شۇنداق ئۆلتۈردۈم. سەل بىخۇدلۇق قىلغان بولسام، مېنى ئۆلتۈرۈۋېتەتتى كاساپەت ...» شۇنى ئويلاپ كۆزلىرىنى ئاچتى.

قىرىق يىلدىن بېرى كۆپ جەڭلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن، يۈزلىگەن، مىڭلىغان ئادەمنى قىرغىن قىلغان بۇ ھۆكۈمدار ھېچ ۋاقىتتا بۇ كېچىدىكىدەك ۋەھىمىدە قالمىغانىدى. دۇرۇس، پەقەت بۈگۈن بىر خوتۇن بىلەن ئېلىشىشتا ھالسىراپ كەتكەنىدى.

ئۇنىڭ كۆزلىرىگە ئىككى دېدەك كۆرۈندى. ئۇلارنى دالان ئۆيگە چاقىرىپ كىرىپ ئۆلتۈرگەنىدى. قان خۇمارى تۇتقان مىرزا ئابابەكرى ئۆي ئىچىدىكى قىيا - چىيانى ئاڭلاپ يۈگۈرۈپ كىرگەن ھارۋىكەش ساھىبنىڭ قورسىقىغا قىلىچ تىقىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ يىقىلىشىغا خوتۇنى بۈۋى ئايسىخان كىرىپ: «ھۇ ياۋۇز جاللات! ئۆلتۈرگەن بىگۇناھ ئادەملەر ئاز كېلىپ بۇلارنى ئۆلتۈردۈڭمۇ؟ مېنىمۇ ئۆلتۈر. غالجىر ئىتتەك

پەيمانەڭ توشۇر سېنىڭمۇ» دەپ مەيدىسىگە ئۇسكەندە، بۇ ئايالنى بوغۇزلىۋەتكەنىدى.

مىرزا ئاتابەكنىڭ يەنە ۋەھىمە بېسىپ كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى. خىيالىدا خۇمار خوتۇن باشقىدىن پەيدا بولدى: «ئېرىمنى ۋە بىگۇناھ ئادەملەرنى سېپىل ئاستىغا باستۇرۇۋەتكەن قانخورنىڭ بەتبەشىرىسىنى بىر كۆرەي، دەپ ئۆيدىن چىققانىدىم. مانا كۆردۇم، سەنمۇ ئادەمگە ئوخشايدىكەنسەنغۇ، بەلكى خېلى تۇزۇك ئەبلەخ ئىكەنسەن» دېدى. قاپقارا لىباس كىيگەن ئۇمىمەگۇلسۇمخان خەنجەر تەڭلەپ غەزەپلىك هالدا كۆرۈندى. سۇلتان قارا تەرگە چۆمۇلۇپ تاڭ ئاتقۇچە زادىلا ئۇخلىيالمىدى، بامدات نامىزىغا ئەزان چىققاندا تۇرماقچى بولۇپ تۇرالمىدى. ئۇچ كۈنگىچە قىزىتمىسى ئۆرلەپ، جۆيلۇپ، خانىش - توقاللارنى، ۋەزىر، ئەمىر، سەركەردىلەرنى هېچ ئارامىدا قويمىدى. تۆتىنچى كۈنى قىزىتمىسى پەسلەپ ئورنىدىن تۇردى - دە، تاماققىمۇ قارىماي ئوردىغا چىقتى. ۋەزىر، ئەمىر، بەگلەرنىڭ باشلىرى چۈشۈپ كەتكەنىدى. سۇلتاننى كۆرۈپ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ تەزىم بەجا كەلتۇرۇشتى:

— خۇدا ئالىيلىرىنى ئامان قىلغاي!

مىرزا ئاتابەكنى سالاممۇ قايتۇرماي سورىدى:

— كاشغەر، يېڭىسارداڭ قانداق خەۋەر بار؟ — ئۇ باش ۋەزىر ئۇبەيدۇللا قۇددۇس دوغلات بىلەن ئەمىرلەشكەر ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلاتقا چەكچەيدى. هەر ئىككىسى ئېغىز ئاچالماي باش سېلىپ تۇردى.

— گەندە چىشلىۋالدىڭلارمۇ؟ تىلىڭلارنى تېخى كېسىپ تاشلىغىنىم يوقمۇ. سۆزلەڭ، ئەمىرلەشكەر، قانداق خەۋەرلەر بار؟

ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات تىلى كالۋالىشىپ گەپ قىلالماي قالدى.

— سەن ئۆلۈمتۇكنى قانداقمۇ ئەمىرلەشكەر دېگىلى بولسۇن؟ باش ۋەزىر، سىز سۆزلەڭ!

ئۇبەيدۇللا قۇددۇس دوغلات تىزلاندى.
— شاھىم، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچكەيلا.
— ھە، كەچتىم، سۆزلە!
— سەئىدخاننىڭ لەشكەرلىرى كاشغەرگە ھۇجۇم قىلىشنى توختىتىپ، يېڭىسارغا كېلىپ قەلئەنى قورشۇاپتۇ. ئالىيلىرى يارەمگە ئەۋەتكەن لەشكەرلىرىمىزدىن قىرغىز مۇھەممەدبەك بارلىق ئادەملىرى بىلەن سەئىدخانغا قوشۇلغاندىن كېيىن، سەردار ئەلىبەگمۇ بەش يۈز ئادىمى بىلەن سەئىدخان تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپتۇ ۋە مەخپىيىتىمىزنى ئاشكارىلاپ قويغاچقا، ئۇلار يا‌پچاندا يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ كاشغەرگە يارەمگە ئەۋەتكەن سىپاھلىرىمىزغا توسۇپ زەربە بېرىپ تىرىپىرەن قىلىۋېتىپتۇ. ئەمىرلەشكەر يۈسۇپ مىرزا مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن كاشغەرگە قېچىپ بېرىۋاپتۇ. يېڭىسار ھاكىمى ئەمىن دورغا بۇ ئەھۋالنى خەۋەر قىلىپ: «سەئىدخاننىڭ ئادەملىرى قەلئە سىپىلى ئاستىغا لەخمە قېزىشقا باشلىدى، دەرھال يارەمگە لەشكەر ئەۋەتىڭلار» دەپ ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇچ ئايغاقچى ئەۋەتكەنىكەن، ئالىيلىرى ئارام ئېلىۋاتقاچقا ئەھۋالنى مەلۇم قىلىشقا پېتىنالمىدۇق.
— نېمىشقا تۇنۇگۈن خەۋەر بەرمىدىڭ؟ — ئاچچىقلىنىپ سوردى مىرزا ئابابەكرى، قوشۇمىسى مۇشتۇمدەك پۇلتىيىپ چىقتى.
— قىزىتىپ ياتقان ئىكەنلا، شاھىم، ئېيتىشقا جۈرئەت قىلالمىدىم.
— جۈرئىتى يوق قورقۇنچاقلار، گېپىمنى ئاڭلاپ تۇرۇش! ھازىردىن باشلاپ بىر ھەپتە ئىچىدە يارىكەندىيارىدىن ئاتمىش مىڭ لەشكەر توپلانسۇن. كىمكى بۇ يارلىقىمغا قارشىلىق كۆرسىتىدىكەن، شۇ جايدىلا چېپىپ تاشلانسۇن. كېلەر ھەپتە دۈشەنبە سەپراس بولغان ئاتمىش مىڭ لەشكەرنى مەيداندا كۆرمىسەم ھەممىڭنىڭ ئىت باشلىرىڭنى قىلىچتىن ئۆتكۈزىمەن.

— پەرمانلىرىنى ئادا قىلىمىز، شاھىم، — دېدى باش ۋەزىر تىزلىنىپ.

— ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات!

— خوش، شاھىم.

— تىلىكىنى چىقار! تىلىكىڭ بارمۇ، يوق، بىر كۆرۈپ باقاي.

— گۇناھىمدىن ئۆتسىلە، شاھىم.

— چىقار دەيمەن! بولمىسا بېشىڭ تېنىڭدىن يۆتكىلىپ كېتىدۇ.

لاغىلداپ تىترىگەن ئابدۇللا بۇرۇندۇق دوغلات تىلىنى ئاستا چىقاردى. مىرزا ئابابەكرى ۋالىلداپ تۇرغان خەنجىرىنى بىرلا شىلتىپ، ئۇنىڭ تىلىنى كالىپۇكى بىلەن قوشۇپلا كېسىپ تاشلىدى. ئۇنىڭ غەزىپى تاشقانىدى.

— جاللات! سەئىدخانىنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەن بەش مىڭ ئەسكىرىمنىڭ خۇنى بۇ جۇرئەتسىز كالۋا ئەمرلەشكەرنىڭ بوينىدا، ئاچىقىپ تىرىك كۆمۈۋېتىڭلار!

قىپقىزىل چەكمەندىن تون كىيىپ، يۈزىگە قارا نىقاب تارتقان غىياسىدىن دوغلات ئەمرلەشكەرنى ئىتتىنى سۆرىگەندەك سۆرەپ ئاچىقىپ كەتتى. ئوردا يولىدا قىپقىزىل قاندىن ئارغامچىدەك ئۇزۇن سىزىق ھاسىل بولۇپ قالدى.

يېگىرمە تۆتىنچى باب

كاشغەردە ساما

1

دەل ـ دەرەخلەر ئىرغاڭلاپ تۇراتتى، ھاۋا بۇلۇتلۇق، كۈن يۈزىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ئوڭ ـ سول قاناتقا بۆلۈنگەن سەئىدخاننىڭ لەشكەرلىرى يېڭىسار قەلئەسىنى ئىككى ياندىن قورشۇالغانىدى. ئوڭ قاناتتىكى لەشكەرلەرگە مىرزا ھەيدەر، سول قاناتتىكى لەشكەرلەرگە سەييىدمۇھەممەد مىرزا ئەمىرلەشكەر بولدى. قاناتبەگ، ئەلىبەگ باشچىلىقىدىكى نەچچە يۈز نۆكەر سېپىل ئۈستىدىكى دۈشمەن ئەسكەرلىرىگە ئوق ياغدۇرۇپ تۇرغان مەرگەنلەرنىڭ ھىمايىسىدە كېچە ـ كۈندۈز لەخمە كولاۋاتاتتى. سەئىدخان قەلئەگە ئوت ئاچقۇچى قىسىم بىلەن قىلىچۋاز، نەيزىۋازلارغا ئۆزى بىۋاسىتە قوماندانلىق قىلىپ ئوق ياغدۇرۇپ، سېپىل ئۈستىدە چۇمۇلىدەك يامراپ يۈرگەن ئەمىن دورغىنىڭ لەشكەرلىرىنى باش كۆتۈرتكۈزمىدى. ئوق تەگكەنلەر سېپىل ئۈستىدىن پات ـ پات دومىلاپ چۈشۈپ تۇراتتى.

لەخمە ئون يەتتە كۈندە قېزىلىپ بىر ـ بىرىگە تۇتاشتۇرۇلدى. يەرلىك ئۇسۇلدا گۈڭگۈرت كىسلاتاسىغا ھاك، ياغ ئارىلاشتۇرۇپ ياسالغان قاپ ـ قاپ پارتلىغۇچى دورىلار لەخمە ئىچىگە توشۇلدى.

سەئىدخان ئەمىن دورغىنىڭ ئالتۇن ئۇقا قادالغان كەمچەت تۇمىقىنى قارىغا ئېلىپ ساداقتىن ئوق ئۇزدى. ئەمىن دورغا كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئەسكەرلىرىگە سۆز قىلماقچى بولۇپ

تۇرغىنىمدا، ئالتۇن ئۇقىغا تەككەن ئوق ئۇنى بەكمۇ قورقۇتۇۋەتتى ـ دە، «ۋايجان!» دەپ دۇم يىقىلدى، ئۇنىڭ لەشكەرلىرى ئالاقزەدە بولۇپ قورقۇنچتا باش كۆتۈرەلمەي قېلىشتى.

ـــ ئەمىر كەبىر، لەخمە بىر ـ بىرىگە تۇتاشتۇرۇلۇپ پارتلاتقۇچ دورىلارمۇ ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ بولۇندى، ـــ دەپ مەلۇم قىلدى ئەلىبەگ. سەئىدخان بۇيرۇدى:

ـــ قاناتبەگكە ئېيتىڭ، پىلتىغا ئوت يېقىپ ھەممەيلەن لەخمىدىن تېز يېنىپ چىقسۇن.

ـــ خوپ، ئالىيلىرى.

ئۇزاق ئۆتمەي پىلتىغا ئوت يېقىپ بولغان قاناتبەگنىڭ ئادەملىرى لەخمىدىن يېنىپ چىقىشتى. قۇلاقنى پاڭ قىلغۇدەك دەھشەتلىك پارتلاش ئاۋازى بىلەن تەڭ، پارتلاتقۇچ دورىنىڭ زەربىسىدىن قەلئەنىڭ ئېگىز سېپىلى سىلكىنىپ ـ سىلكىنىپ ئاجرىدى.

تولىمۇ مۇستەھكەم ھېسابلانغان يېڭىسار قەلئەسىنىڭ سېپىلى گۇمۇرۇلۇپ شىمال تەرىپىدىن چوڭ بىر يوچۇق ئېچىلدى.

يۇزلىگەن جەڭ شوتىلىرىنىڭ بىرسى غۇلىسا، ئورنىغا يەنە بىرسىنى دەسسىتىپمۇ سېپىلغا چىقالمىغان مىرزا ھەيدەر ۋە سەييىدمۇھەممەد مىرزا قوشۇنلىرى سەئىدخانىنىڭ سىپاھلىرى كەينىدىن ئاشۇ يوچۇق ئارقىلىق يېڭىسار قەلئەسىگە قىيانداق بېسىپ كىردى. گىرەلەشمە جەڭ باشلاندى. ھەممە ياقنى نەيزە ـ قىلىچلارنىڭ جارانگ ـ جۇرۇڭلىرى قاپلاپ كەتتى. قەلئە ئىچى قانغا بويالدى. ئاخىر ئەمىن دورغا ئەل بولۇپ سەئىدخاندىن بىر قوشۇق قېنىنى تىلەپ ئامانلىققا ئېرىشتى، لەشكەرلىرى بولسا قىلىچ، نەيزىلىرىنى يەرگە تاشلاپ، ساداقلىرىنى بويۇنلىرىغا ئېسىپ كېلىشتى. سەئىدخان ھاكىم ئوردىسىنىڭ تەختىگە

چىقىپ ئاۋامغا زالىمنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلغانلىقىنى جاكارلىدى.
ئەلىبەگنىڭ ئادەملىرى جان ھەسەن، ئاختا مىرئەلى، شاھدانە، ئەجمەك ئاختا قاتارلىق خەلقنى زار - زار قاقشاتقان ئەمىر - بەگلەرنىڭ باشلىرىنى كېسىپ كېلىپ، سەئىدخان ئالدىغا قويدى.

2

ئات تۇياقلىرىدىن، پىيادە نۆكەرلەرنىڭ ئاياغلىرىدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توپا ئاتمىش مىڭدىن ئوشۇق لەشكەرنىڭ باش - كۆزلىرىنى كۆرگۈسىز قىلىۋەتكەن، بۇ چاغقىچە ياقمىغا كىر قوندۇرماي كەلگەن مىرزا ئابابەكرىنىمۇ تونۇغۇسىز ھالغا كەلتۈرۈپ قويغانىدى. يېڭى ئېلىنغان پىيادە لەشكەرلەر ئىچىدىكى يېشى چوڭلار ماڭالماي بىردىن - ئىككىدىن ئايرىلىپ قالدى، كۆز يەتكۈسىز باياۋان سايدىن ئۆتكۈچە ماڭالماي قالغانلاردىن يۈزدىن ئارتۇق كىشى چېچىپ تاشلاندى. بۇ پاجىئە لەشكەرلەرنى قورقۇتۇپ ۋەھىمگە سېلىپ قويدى. بۇ چاغقىچە چەكمگە كىرىپ باقمىغان ھۇنەرۋەن - كاسىپ، تىجارەتچى ياش، ئوتتۇرا ياشلىقلار توپ - توپ بولۇشۇپ قېچىشقا يۈزلەندى. مىرزا ئابابەكرى ئەمىر، بەگ، سەردارلىرىنى ھەركەتلەندۈرۈپمۇ ئۇلارنى توسۇپ قالالمىدى.

— كىمكى قاچىدىكەن، شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا چېچىپ تاشلانسۇن ! — دەپ يارلىق چۈشۈردى ئۇ.

يېڭىسارغا بىر كۈن بۇرۇن ئەۋەتىلگەن ئايغاقچىلار سايدىن ئەمدىلا چىقىپ بوستانلىقتا دەم ئېلىۋاتقان مىرزا ئابابەكرىگە خەۋەر يەتكۈزدى:

— سەئىدخان يېڭىسار قەلئەسىنى ئېلىپ شاھدانە، جان ھەسەن، مىرئەلى باشلىق ئەمىر، بەگلەرنىڭ باشلىرىنى كېسىپ

سازایی قىپتۇ. ئەمىن دورغا بارلىق لەشكەر ـ ياساۋۇللىرى بىلەن تەسلىم بولۇپ ئامانلىققا ئېرىشىپتۇ.

بۇ شۇم خەۋەردىن بېشى قايغان مىرزا ئاباباكرى زۇۋان سۈرمەي ئېتىنى كەينىگە بۇرىدى. سانى كۆپ، ساپاسى يوق يېڭى لەشكەرلەر بىلەن جەڭگە كىرىپ نۇسرەت قازىنالمايدىغانلىقىنى ئۇ چۈشەنگەنىدى. شۇ ماڭغىنىچە يارکەندکە كېلىپ چوڭ ئوغلى جاھانگىر مىرزىنى ئورنىغا تەختكە ئولتۇرغۇزدى.

ـــ سەن باھادىر ئوغلۇمسەن، يارکەند قەلئەسىنى سەئىدخانغا زىنھار تارتقۇزۇپ قويما. قېرىپتىمەن، كاللامۇ ئىشلىمەس بولۇپ قاپتۇ. تەختىمنى ساڭا ئۆتكۈزۈپ بۇ يەردىن كېتىشىنى مۇڭاپىق تاپتىم. ئىشەنچىمىنى يەردە قويمىغايسەن، ـــ دېدى مىرزا ئاباباكرى ئوغلىغا تاجنى ئۆز قولىدا كىيدۈرۈپ. ئۇنىڭ قوللىرى تىترەپ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلدى.

پۈتۈن تۈركى ئاتىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان جاھانگىر مىرزىنىڭ مىجەزى ئۇنىڭغا قىلچە ئوخشمايتتى.

بۇ چاغقىچە ئاتىسىنىڭ ياۋۇزلۇقىدىن قورقۇپ كۆن كەچۈرگەن جاھانگىر مىرزا نۇرغۇن دەپسەنە ـ دۇنيانى ئېلىپ يولغا چىققان ئاتىسىنى ئۇزىتىپ قويدى. ئۇ بوشاڭ، راھەتپەرەس ئىدى، شۇڭا ئاقۇتىنى ئانچە ئويلاپ كەتمەي، سۈلتان بولغانلىقىغا خۇشاللىنىپ تېرىسىگە سىغماي قالدى. ھالبۇكى، ئۇ تەختتە بەش كۈنلا ئولتۇرالىدى. مىرزا ھەيدەرنىڭ لەشكەر باشلاپ يارکەندکە يېقىنلاپ كەلگىنىنى ئايغاقچىلاردىن ئىشتكەن جاھانگىر مىرزا:

ـــ مەن بىلەن كېتىشنى خالىغانلار نېمىنى خالىسا شۇنى ئېلىپ ماڭسۇن، ـــ دەپ ئەمر قىلدى. سەردار، بەگ، نۆكەرلىرى يارکەند شەھرىنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ جاھانگىر مىرزا بىلەن قاچتى.

3

ئەمىر مىرزا ھەيدەر كۆرەگان سەئىدخانىنىڭ بىر قىسىم لەشكەرلىرىنى باشلاپ يارکەنىد شەھىرىگە كىرگەندە، ئاھالە شادلىق يىغىسى بىلەن كۈتۈۋالدى. ئۆي - ئۆيدىن ئۈسسۈلۈق، نان - توقاچ ئاچىقىپ، ئۆزلىرىنى زالىمنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرغان لەشكەرلەرگە تۇتتى ...

بۇ چاغدا كاشغەر شەھىرىدىكى ھۈنەرۋەن، سودىگەرلەر قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ مىرزا ئاببەكرىنىڭ بۇ يەردىكى ئەمىر، بەگ، سەردارلىرى بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىۋاتاتتى. ئازغىنا نۆكەرلىرى بىلەن كاشغەرگە ئاران قېچىپ كېلىۋالغان يۈسۈپ مىرزا يارکەندتىن كەلمەي، سۈلتان ئاتىسىنىڭ يېنىدا تۇرۇۋەرمىگىنى ئۈچۈن ھەسرەت چەكتى. پاكار، ۋىجدان بۇ شاھزادىنىڭ ئاچچىقى شۈنچە يامان ئىدىكى، دائىم قازاندا ئېتىلدۇرغان ئاقبالداقتەك چېچىلىپ تۇراتتى. ئۇ يارکەندتىن كاشغەرگە مېڭىش ئالدىدا ئاكىسى جاھانگىر مىرزىنىڭ ئوغلىنى قاينىتىپ:

— شاھ ئاكا، ماڭا بەش مىڭ سىپاھ بەرسىلە، سەئىدخانىنى كاشغەر شەھىرىگە ئاياغ باستۇرماي تىرىك باغلاپ ئەكېلەي، — دەپ پو ئاتقانىدى. ئەمما، يېڭىساردىن ئۆتۈپ ياپچانغا كەلگەن چېغىدا سەئىدخان قوشۇنىغا ئۇچراپ لەشكىرىدىن تامام ئايرىلىپ قالدى.

كاشغەر ئەمىرى مىرزا ئابدۇللا بارلاس يۈسۈپ مىرزىنىڭ بەش مىڭ لەشكەر بىلەن ئەمەس، يۈزگە يەتمىگەن قاچاقلار بىلەن كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ئۆزىدىن ئامەتنىڭ يۈز ئۆرۈگەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئۇ يۈسۈپ مىرزا بىلەن كېڭىشىپ بارلىق ياساۋۇل، نۆكەرلىرىگە قوزغىلاڭنى دەرھال بېسىقتۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى.

قوزغىلاڭ پۈتۈن شەھەرگە يامراپ كەتتى. مىرزا ئابدۇللا بارلاسنىڭ سەردار، نۆكەرلىرى ياش، قېرى دېمەي ئالدىغا ئۇچراپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن قەتلىئام قىلىشقا باشلىدى. مانا شۇ چاغدا سەئىدخان قوشۇنلىرى كاشغەر شەھىرىنى تۆت تاماندىن قورشىۋالدى. سەييىدمۇھەممەد مىرزا كۈنچىقىشتىكى دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلغان بولۇپ، دۈشمەن دىققىتىنى ئاشۇ يەرگە مەركەزلەشتۈردى. ئۇنىڭ قوشۇنلىرى كېچىسى يوشۇرۇنۇپ بېرىپ قاتتىق زەربە بىلەن كۈنپېتىشتىكى دەرۋازىنى پاچاقلاپ شەھەرگە بېسىپ كىردى. جان - جەھلى بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان قوزغىلاڭچىلار جانلىنىپ، مىرزا ئابدۇللا بارلاس نۆكەرلىرىنى سۈر - توقاي قىلدى. كېچىچە جەڭ توختىمىدى. تاڭ سەھەردە سەييىدمۇھەممەد مىرزا قوشۇنلىرى شەرقىي دەرۋازىنى ئېچىپ، سەئىدخاننى شەھەرگە باشلاپ كىردى. ئۇ بۇ قېتىمقى شەھەرنىڭ توپىسىنى يۈزلىرىگە سۈرتۈپ، تەگبىر ئېيتىپ ئوردىغا كىردى. مىرزا ئابدۇللا بارلاس ۋە يۈسۈپ مىرزا ئۆزلىرىنى دالدىغا ئالغاچقا ئۇلارنى تاپالمىدى.

4

ئەندىجانلىق دومبوق دېگەن يېرىدىكى جەڭدە سەئىدخانغا ئەل بولغان مىرزا ئابابەكرىنىڭ لەشكەرلىرى سەييىدمۇھەممەد مىرزا قوشۇنىغا قوشۇنۇۋېتىلگەنىدى. ئۇلاردىن مىرزا ئابدۇللا بارلاس قوشۇنىدا تونۇش - بىلىشلىرى بارلىرى:

— قېرىنداشلار، ھەممىمىز مۇسۇلمان. قان تۆكمەيلى، زالىمغا بىرلىكتە قارشى تۇرايلى! — دەپ توۋلىشىپ، مىرزا ئابدۇللا بارلاس لەشكەرلىرىنى ئارقا - ئارقىدىن ئەل بولدۇردى.

سەئىدخان جەڭنى توختىتىشقا بۇيرۇق قىلىپ خانلىق مەدرىسەدە بامدات نامىزىنى ئۆتىدى. دۇئادىن كېيىن:

— بۇگۈندىن باشلاپ تىجارەتچىلەردىن بىر يىلغىچە سېلىق

ئېلىنمايدۇ، كۆچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلارنى بوزەك قىلىشى مەنئى قىلىنمىدۇ. ھەممە ئازاد! ــ دەپ جاكارلىدى.

ئازنا مەسچىت پەشتىقىدا ناغرا - سۇناي چېلىنىپ، كۆپچىلىك شادىيانە ساماغا چۈشتى.

سەئىدخان پەشتاق ئۈستىگە چىقىپ ساما كۆردى. مىرزا ئابابەكرىنىڭ زۇلمىدىن ئازاد قىلىنغان خالايىق ئۆز خۇشاللىقىنى ساما ئويناپ تەنتەنە قىلماقتا ئىدى. ئاق چاچلىق بوۋايلار سەللە ئورىغان پېتى، قىران يىگىتلەر بادام دوپپا كىيگەن ھالدا، بالىلار بەلباغ باغلاپ، ئاق بوّك كىيىشىپ، لەشكەرلەر مالخايلىرىنى قىرلاپ ساماغا چۈشۈپ كېتىشتى. ئۇلار گاھ ئوڭغا، گاھ سولغا ئايلىنىپ، گاھ ئالدىغا، گاھ كەينىگە دەسسەپ سىلىق ھەرىكەت، بىر خىل رىتىم بىلەن ئويناپ خالايىقنى ئۆزلىرىگە مەھلىيا قىلىۋالدى. زەر دوپپا، مەرۋايىت دوپپا كىيىشىپ، خىلمۇخىل رومال ئارتقان جۈۋانلار، چوكانلار، رەسىدە بولغان قىزلار، سەبىي بالىلار ساما سېلىۋاتقانلار ئەتراپىدا بەجايىكى بىر گۈزەل گۈلزارلىقنى بەرپا قىلغانىدى كۆزنىڭ غۇر - غۇر شامىلى ئۇلارنىڭ ئېتەكلىرىنى كۆپتۈرۈپ رومالىلىرىنى يەلپۈندۈرەتتى.

نان - توقاچ ۋە سامسا - پەرمۇدە بىلەن تولغان تەۋەكلەرنى بېشىغا ئالغان ئوقەتچىلەر كىشىلەر توپىنى ئايلىنىپ يۈرەتتى. قوغۇن - تاۋۇز كۆتۈرگەن باققاللار، شاپتۇل، ئۈزۈم قاچىلانغان سېۋەتنى ئالدىغا قويۇۋالغان دېھقانلار خېرىدارلىرىغا مېۋىلىرىنى قىزغىن ساتماقتا ئىدى ...

سەئىدخان خەلق توپىغا نەزەر سېلىپ ساما كۆرۈۋاتقاندا، سەييىدمۇھەممەد مىرزا ئۇنىڭ يېنىغا چىقتى.

ــ ئەمىر كەبىر، تۆۋەنگە چۈشكەن بولسىلا ئەقىل لال بولغۇدەك قىزىق ئويۇننى كۆرگەن بولاتتىلە، ــ دېدى ئۇ تەزىم قىلىپ.

ــ ھەرقانداق ئويۇن ساما ئۇسۇلىدەك نەپىس، جەلپكار

بولماس، ئاغا، — دېدى سەئىدخان. ئۇ بۇ ۋاقىتقا قەدەر ئۆزىنى سۇلتان، پادىشاھ، خان دەپ ئاتاشنى مەنئى قىلىپ كەلگەنىدى.

— خان ياكى پادىشاھ بولۇشنى ئاللا ماڭا نېسىپ قىلامدۇ، يوق، بۇ نامەلۇم. مېنى شاھزادە، ئەمىر كەبىر ياكى سەئىدخان دەپ ئاتاشقا بولىدۇ. تەختتە ئولتۇرماي تۇرۇپ بۇيۇك ناملار بىلەن ئاتىلىشىم مۇۋاپىق بولماس، دەپ نەچچە قېتىم كۆپچىلىككە ئەسكەرتكەنىدى. ئۆزىدىن يېشى چوڭلارنى «ئاكا»، «ئاغا» دەپ، كىچىكلەرنى «ئۇكا»، «ئىنى» دەپ ھۆرمەتلەپ ئاتايتتى. ئۇنىڭ مۇنداق سەممىي ۋە كەمتەرلىكى سىپاھلار ئىچىدىمۇ، ئاۋام ئارىسىدىمۇ ھۆرمەت ـ ئابرۇيىنى ئۆستۈرگەنىدى.

— شۇنداق، شاھزادە، ساما ئۇسسۇلى ئاۋامنىڭ ئۇسسۇلى. ئۇ ساماغا چۈشكەن ياشۇقېرىنىڭ غەم ـ ئەلىمى، قايغۇ ـ ھەسرىتى ئۇنتۇلۇپ، خۇشاللىقى نامايان بولىدىغان سېھرلىك ئۇسسۇلدۇر. ئالىيلىرىنى شۇ دەم پەسكە چۈشۈشكە دالالەت قىلىشىم، جەلپكار ساما ئۇسسۇلى ئويىنىلىۋاتقان يەردە يۈز بەرگەن پەسكەش، مەسخىرىلىك، مۇناپىقانە رەزىل بىر ئويۇننى كۆرسىتىش ئۈچۈن.

سەئىدخان سەييىدمۇھەممەد مىرزىنىڭ بۇ تەكلىپىدىن بىر ئىش بولغانلىقىنى پەملەپ، ئۇنىڭ بىلەن پەشتاقتىن چۈشۈپ جامە ئىچىدىكى خالىيراق بولغان كۆل بويىغا باردى. بۇ يەردە ئۈچ نەپەر قارا پەرەنجىلىك ئايال تۇراتتى. سەييىدمۇھەممەد مىرزا:

— بۇ نومۇسسىز خوتۇنلارنى ئەلىبەگ تۇتۇۋاپتۇ. ئۇلارنىڭ گۇزەل چىرايىنى كۆرۈپ باقسىلا، ئەمىر كەبىر، — دېدى. ئۇ ئەلىبەگكە ئىشارەت قىلىۋىدى، ئەلىبەگ ئۈچ ئايالنىڭ چۈمپەردىسىنى ئېلىۋەتتى. سەئىدخان بۇلارنىڭ ساقال ـ بۇرۇتلۇق خوتۇنلار ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ ئۆزىنى تۇتالماي كۈلۈۋەتتى.

— بۇ غۇنچە بوي، ساقاللىق مەلىكە مىرزا ئاباباكرىنىڭ

بەتخۇي ئوغلى يۈسۈپ مىرزا بولىدۇ، — دەپ تونۇشتۇردى قىزىقچىلىق قىلىپ سەييىدمۇھەممەد مىرزا، — كاشغەردىكى چېغىمدا خەتنە تويى بولغانىدى. چوڭ بولۇپ مۇنداق ساقاللىق قىزغا ئايلىنىپ قالىدىغانلىقى خىيالىمغىمۇ كەلمەپتىكەن. ماۋۇ ئېگىز بوي، زىلۋا كەلگۈنى كاشغەر ئەمىرى مىرزا ئابدۇللا بارلاس. ماۋۇ يوغان قورساق چوكان كاشغەر جامەسىنىڭ خاتىپى مەقسۇد بۈخارىي دەھموللا①، ھازىر ئۆزگىرىپ، ھۆرمەتلىك شاھنىڭ كىيىملىرىنى كىيىۋېلىپ قويىدىغان كېنىزەكلەرگە ئايلىنىپ قاپتۇ دېسە.

ئۇچ ئەمەلدار سەئىدخان ئالدىدا تىزلاندى.

— بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچكەيلا، شاھزادە، — دېدى داموللا يېلىنىپ.

— ھايات قالغىنىمدىن ئۆلگىنىم ياخشى! — يۈسۈپ مىرزا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — ئاتام لەشكەر تارتىپ كېلىپ سىلەرنى ئامان قويمايدۇ.

— ئەلىبەگ، بۇلارنى سىزگە تاپشۇرىمەن، مىرزا ئابابەكرى تۇتۇلۇپ كەلگۈچە زىندانىدا يېتىپ تۇرسۇن، — دېدى سەئىدخان يۈسۈپ مىرزىنىڭ بويۇنتاۋلىق قىلغىنىنى پىسەنتىگە ئالماي.

— خوپ، ئالىيلىرى.

ئەلىبەگ ياساۋۇللارغا بۇيرۇپ ئۇلارنى ئەكەتتى.

سەئىدخان سەييىدمۇھەممەد مىرزا بىلەن چۇش ۋاقتىدا ئوردىغا كەلدى. بۇ ئوردا سانسىز مىرزىدىن ئىنىسى مۇھەممەد ھەيدەر مىرزىغا قالغان بولۇپ، ناھايىتى ھەشەمەتلىك ئىدى. سەييىدمۇھەممەد مىرزا مەرھۇم بوۋىسى روھىغا بېغىشلاپ پاتىھە

---

① دەھموللا — ئەرەب، پارسچە سۆزنىڭ بىرىكمىسى. دەھ — ئون، موللا — بىلگۈچى دېگەن مەنىدە. شۇ زامانلاردا ماتېماتىكا، فىزىكا، تىل ـ ئەدەبىيات، تارىخ، ئاستىرونومىيە، تېرىقچىلىق، تېبابەت، دىنىي بىلىم، ھەربىي بىلىم، ھايۋانات ئىلمىدىن ئىبارەت ئون ئىلمىنى كامىل بىلگۈچى دەھموللا دەپ ئاتالغان. ھازىر داموللا دېيىلىدۇ.

ئوقۇدى. سەئىدخان دۇئادىن كېيىن ئۇنى بوش قالغان تەختكە چىقاردى.

— ئەتە سەھەر يارىكەندكە ماڭىمەن، ئاغا، سىلى ئاۋام خەلقىنىڭ تۇرمۇشى ئىزىغا چۈشكۈچە كاشغەردە تۇرغايلا. قاناتبەگ ئاغىمۇ قالسۇن.

— خوپ، ئەمىر كەبىر.

سەئىدخان ئوردا ساراىيدا چۈشلۈك تاماق يەپ، بالىچاقىلىرى تۇرۇۋاتقان گۈزەل كەنت ساغانتوقايدىكى مىرزا ئابابەكرى ياساتقان چارۋاغقا چىقىپ كەتتى.

يىگىرمە بەشىنچى باب

كېسىلگەن باش

1

مىرزا ئابابەكرى خوتەندىمۇ تۇرالماي تىبەتكە قاچتى. ئۇ قاراكۆغۇ تاغقا بارغاندا توقۇز يۈز قېچىرغا ئارتقان گۆھەر، ياقۇت، مەرۋايىت بىلەن ئىتتىك ماكالماي، ئالتۇن بىلەن زىننەتلەنگەن كىمخاب، تەتىللادىن تىكىلگەن كىيىملەرنى خەققە بېرىشكىمۇ قىيماي ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتتى. قوغلاپ بارغۇچىلار كۆل دۆڭلىرىنى ئاختۇرۇپ، نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش، تىللالارنى يىغىۋالدى.

مىرزا ئابابەكرى شۇ قاچقىنىچە تار، ئېگىز - پەس، قىيىپاش، ھاۋاسى شالاڭ تاغ يوللىرىدا خەتەرلىك داۋان، ھاكىلاردىن ئۆتۈپ، سوغۇق چۈشكەنده تىبەتكە يېتىپ باردى. بۇ يەردىمۇ ئۇنىكىغا خوۋلۇق بولمىدى. مىكىلىغان خەلقنى سەرگەردان قىلىۋەتكەن بۇ سۇلتان ئۆز بېشىغا مۇنداق قارا كۈنلەرنىڭ كېلىشىنى زادىلا ئويلاپ باقمىغانىدى.

تىبەت پادىشاھلىقىنىڭ نۆكەرلىرى تۆت تاماندىن قورشاپ، مىرزا ئابابەكرىگە پاناھلىق بەرمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، بارلىق ئوزۇق - تۈلۈكىنى تارتىۋالدى. ئۇ: «خۇداۋەندە كەرىم، قىرىق يىل پادىشاھلىق قىلىپ نېمىگە ئېرىشتىم؟ ئاۋامنىڭ غەزەپ - نەپرىتىگىمۇ؟ نېمە ئۈچۈن سېخىي، ئادىل بولالمىدىم؟ ئى ئاللا! سېنى ئۇنتۇپ ئاۋامغا ئىشەنمىگەنلىكىم ئۈچۈنمۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئەلگە مېھرىبان غەمخور بولالمىدىم؟ ئۆزۈمنىلا ئويلاپ ئۆلۈمنى،

مانا شۇنداق قارا كۆنلەرگە قەلبىشىمنى ئۇنتۇغانلىقىم ئۈچۈنمۇ؟» مىرزا ئابابەكرى تاملىرى تاش بىلەن قوپۇرۇلغان ناھايىتى مەينەت بىر قورۇغا نەزەربەند قىلىنغاندىن كېيىن ئۆزىگە شۇ سوئاللارنى قويۇپ ھۆكۈمرەپ يىغلاپ كەتتى.

ئۇ ھۆكۈمران چېغىدا ھەر كۈنى ھەرقانداق ئىشنى قىلسا، «جەننەتلىك بىر ئىشكىنى يېپىپ، دۆزاختىن بىر ئىشىك ئاچاتتى ...» ئۇ شۇ تاپتا تەختكە ئولتۇرغان كۈندىن باشلاپ قىلغان ـ ئەتكەنلىرىنى ئويلاپ: «قوزغىلاڭ قىلدى دەپ ئۇچ مىڭ كىشىنى تىزىدىن چانىتىپ ناكار قىلىپ قويغىنىم ئۈچۈن، بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ قېنىنى بىلەن تۆگمەن تېشىنى چۆرگۈلەتكۈزگىنىم ئۈچۈن، ئۆز ھەمشىرەمنى گېپىمگە كىرمىدىڭ دەپ ئۇسسۇلۇقىغا شاراب بېرىپ خورلاپ ئۆلتۈرگىنىم ئۈچۈن قانچىلىك ئازابلانسام ھەق، مەن ئۆز سەلتەنەتىم بىلەن بولۇپ ئاللانى ئۇنتۇپتىمەن. ئۇلۇغ ئاللا، سەن ھېلىمۇ تاقەت قىلىپ تۇرۇپسەن، نېمىشقا مېنى يەرگە يۇتقۇزۇۋەتمەيدىڭ، نېمىشقا؟ ...» دەپ باش بارمىقىنى قاساپ قانىتىۋەتتى. ئۇ مۇشۇ ئات ـ كالا قوتىنىغا ئوخشايدىغان قورۇدا قىشنى ئۆتكۈزدى، بۇنىڭدىن ئون يىل ئىلگىرى ئارقا ـ ئارقىدىن ئىككى قېتىم لەشكەر ئەۋەتىپ تىبەت ئېلىنى بېسىۋالغاندى. بۇ ئىككى نۆۋەتمۇ «ئىلگىرى ھەيۋىتىمنى كۆرگەن، قارشىلىق كۆرسەتمەيدۇ» دەپ ئويلىغانىدى. ئەمما، ئۆز ئېلىنى جېنىدىن ئەزىز كۆرىدىغان بۇتپەرەس تىبەتلەر ئۇنىڭغا بويسۇنمىدى.

ـــ بىزگە قۇل بولغىن، بۇنىڭغا ماقۇل بولمىساڭ كەت، خەلقىم زالىمدىن بىزار، ـــ دېدى ئۇنى ئوردىسىدا قوبۇل قىلغان لاما. مىرزا ئابابەكرى زۇۋان سۇرەلمەي ئارقىسىغا يېنىپ تاش قورۇغا كەلدى. «ھىندىستانغىمۇ كېتەلمەيدىغان بولدۇم، قېچىپ قۇتۇلۇشۇمنى ئاللا خالىمىدى. بۇ يەردە قۇل بولغاندىن كۆرە، ئۆز يۇرتۇمدا ئۆلگىنىم ئەۋزەل» دېگەن ئويغا كېلىپ قايتماقچى بولدى. ئۇ كەچ كىرگۈچە ئويلىنىپ زاۋال ۋاقتىدا شەپەق نۇرى

غىل - پال ئەكس ئېتىپ تۇرغان ئۇچلۇق خادا تاشقا ئېسىلىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇرۇقلاپ قالغاچقا بۇيى زىراپىدەك ئۇزراپ كەتكەنىدى.

— قېرىنداشلىرىم، تۇغقانلىرىم، يات ئەلدە بىزگە ياخشى كۈن يوق ئىكەن، ۋەتەنگە قايتىش قارارىغا كەلدىم. مېنى ئۇ يەردە ئۆلۈم كۈتۈپ تۇرماقتا. ئۆلتۈرۈلسەم ئاتا - بوۋىلىرىمنىڭ ئايىغىغا دەپنە قىلىڭلار، ئۆلتۈرۈلمەي قالسام قالغان ئۆمرۈمنى توۋا - ئىستىغپار بىلەن ئۆتكۈزمەكچىمەن.

— مۇرەببىم، — دېدى ئۇنىڭ پېشىگە ئېسىلغان ئەتىۋارلىق خوتۇنى خانزادە بېگىم، — ھەرگىز بارمىسىلا، سەئىدخان سىلىنى تىرىك قويمايدۇ.

— ئاتا، قايتمىسىلا ! — يىگىرمە بىرلەرگە كىرگەن تۇرانگىر بىلەن ئون توققۇز ياشقا كىرگەن بوستانگىر يامغۇردەك تۆكۈلۈپ تۇرغان ئانىسىغا ئىچ ئاغرىتىپ تەڭلا تىزلاندى، — بىزگە بۇ يەردە قالماقتىن باشقا چارە يوق. كېيىن بەدەخشان، ھىندىستان تەرەپلەرگە كېتەرمىز.

— ئۇ يەردە بابۇر مىرزا بار. مەن ئۇنىڭ چوڭ ئانىسى ۋە ھامىسىنى ئۆلتۈرگەن. ياق، بولمايدۇ، سىلەر بۇ يەردە قېلىپ تۇرۇڭلار، خۇدا بۇيرۇسا ئەتە سەھەر يولغا چىقىمەن، — دېدى مىرزا ئابابەكرى.

ئۇ قار ئېرىپ، يەر كۆكىرىشكە باشلىغان ئەتىياز سەھىرىدە يۇرتىغا قاراپ يولغا چىقتى.

2

— مىرزا ئابابەكرى ئايغاقچى ئەۋەتىپتۇ، — دېدى بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەلگەن ئەلچىگ ئۇد چېلىپ ئولتۇرغان سەئىدخانغا سالام بېرىپ.

سەئىدخاننىڭ قويۇق قارا قاشلىرى سەل كۆتۈرۈلۈپ،

چېھرىدە ھەيرانلىق ئەكس ئەتتى.
— باشلاپ كىرىڭ، ئەلىبەگ.
— خوپ، ئالىيلىرى.
ئەلىبەگ چىقىپ كېتىپ ئۇچ كىشىنى باشلاپ كىردى.
ئۇلارنىڭ چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ، چىگىچلىشىپ كەتكەنىدى.
ئۆزەر تۇماقنى چۆكتۈرۈپ كىيگەنلىكى ئۈچۈن چاڭ ـ توپا باسقان كۆزلىرىنى كۆرگىلى بولمايتتى.
— بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچكەيلا، ئالىيلىرى، — دېدى ئۇلار تىزلانغىنىچە قىلىچلىرىنى يەرگە قويۇپ.
— سىلەرنى مىرزا ئابابەكرى ئەۋەتتىمۇ؟ — سورىدى سەئىدخان سەپسېلىپ.
— شۇنداق، ئالىيلىرى، — جاۋاب بەردى بويلۇقراق كەلگەن ئايغاقچى.
— نېمە ۋەجدىن ئەۋەتتى؟
— ئۇ بىر كۈنى كەچتە ئۇچىمىزنى چاقىرىپ: «سىلەر سەئىدخان يېنىغا مېنىڭ كېلىۋاتقىنىمنى خەۋەر قىلىش ئۈچۈن بارسىلەر. سىلەرنىڭ يولغا چىققىنىڭلارنى ھېچكىم بىلمەسۇن. مەن جاھان سەل ئىللىغاندا يولغا چىقىمەن. بۈگۈن كېچە تۈيۈقسىز ئاتلىنىڭلار، بۇ پەرماننىمنى ئورۇنلىمىساڭلار سىلەرنى ئۆزۈم چېپىپ تاشلايمەن» دېدى ۋە ھەربىرىمىزگە بىر خۇمرا ئالتۇن بەردى. قارلىق تاغ ـ داۋاندا ئىككى ھەپتە يۈرۈپ ئالىيلىرى ھۇزۇرىغا يېتىپ كەلدۇق.
— بۇلارنى ئوبدان غىزالاندۇرۇپ، قەلئە ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇڭ، تىرىكچىلىك قىلسۇن.
— خوپ، ئەمىر كەبىر، — ئەلىبەگ ئۇلارنى ئاچىقىپ كەتتى.
سەئىدخان مىرزا ھەيدەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئەلىبەگنى مىرزا ئابابەكرى ئالدىغا ئەۋەتمەكچى بولۇپ ئۇنى چاقىرتتى.
— ئۇ خۇنپەرنى ساق ئەكەلگەيسىز، ئەلىبەگ.

— خۇدا بۇيرۇسا، ئالىيلىرى.

ئەلىبەگ بارگاھى ئالىيدىن چىقىپ، ئەتىسى تۆت ئىنىسى ۋە يۇزدەك نۆكەرنى ئېلىپ مېڭىپ كەتتى. ئۇ مىرزا ئاببابەكرى قاچقاندا قاراڭغۇ تاغقىچە قوغلاپ بېرىپ قايتقانىدى. ئەنە شۇ يول بىلەن ماڭدى. يەنە شۇ قاراڭغۇ تاغ باغرىدا مىرزا ئاببابەكرى بىلەن ئۇچراشتى. مىرزا ئاببابەكرى تېخى تۇنۇگۈن كەچتە بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ ئارام ئېلىپ ياتقانىدى. نەيزە بويى ئۆرلىگەن كۈن چىدىرى ئىشكىگە شولا چۈشۈرگەنىدى.

ياساۋۇللار ئەلىبەگنى مىرزا ئاببابەكرى ئالدىغا باشلاپ كىردى. ناھايىتى بەستلىك، سالاپەتلىك بۇ قەھرلىك شاھ ئورۇقلاپ، قاريداپ، مۈكچىيىپ قالغان، چاچ - ساقاللىرىمۇ ئاقىرىپ كەتكەنىدى.

— سەئىدخانىمنىڭ ئالدىدىن كەلدىڭلارمۇ؟ تەقدىر - قىسمەتتىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمىدى. مەن مانا پاركەندكە قايتىپ كېتىۋاتىمەن. بۇگۈن شەنبە ئىكەن، شەنبە پادىشاھلار شىكار قىلمىغان كۈن، مەن شىكارغا ئەمەس، يولغا چىقساق دەيمەن. دائىم زاۋال ۋاقتىدەك تۇرىدىغان بۇ بەتبەخت جايدىر تېزرەك كېتەيلى، — دېدى ئۇ غەمكىن ھالدا.

— بولىدۇ، ئالىيلىرى ! — ئەلىبەگ ھۆرمەت بىلدۇرگەندەك بېشىنى سەل ئېگىپ قويدى. ئۇ دۇبۇلغا - ساۋۇت كىيىپ، يۇزىنى سىم تور بىلەن نىقابلىۋالغىنى ئۈچۈن، بۇ قابىل سەردارنى بىر يەردە كۆرگەندەك قىلسىمۇ تونۇيالمىغان مىرزا ئاببابەكرى ئۆتۈنۈش ئاھاڭىدا دېدى:

— پېشىن نامىزىنى ئۆتەپلا ماڭايلى.

— خوپ، ئالىيلىرى.

ئەلىبەگ ئەكەلگەن يېمەكلىكتىن بىرنەچچە تاغار نان - توقاچ، يەل - يېمىشىنى مىرزا ئاببابەكرىنىڭ ئادەملىرىگە تارقىتىپ بەردى، قازانغا گۆش سېلىپ، كاۋاپ پىشۇرۇپ قورساقلىرىنى ئوبدان غەملىۋالغاندىن كېيىن پېشىن نامىزىنى

ئۆتەشتى.

ئۆز باغرىغا قۇياش نۇرىنى چۈشۈرمەيدىغان بۇ ئېگىز تاغ قاپتىلىدىن قوزغىلىش ئالدىدا، قارا بويۇن چىلان تورۇقنى ئەلىبەگ يېتىلەپ كەلدى.

— ئالىيلىرى، ئاتلىرى ھېرىپ قاپتۇ. مانا بۇ تۇلپارغا مىنىۋالغايلا، — دېدى ئۇ چېدىر ئالدىدا يىراقتا كۆز تىكىپ تۇرغان مىرزا ئابابەكرىگە.

ئۇ چاپچىپ تۇرغان ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ئۈندىمەستىن ئۈزەڭگىگە پۇتىنى قويۇپلا مىندى.

— مېنى ئىنىم سەييىدمۇھەممەد مىرزا قېشىغا ئېلىپ بېرىڭلار، نېمە قىلسا شۇ قىلسۇن.

مىرزا ئابابەكرى يەنە بىرنېمە دېمەكچى بولدى - يۇ، قولىنى سىلكىپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى قويۇۋەتتى.

— خاتىرجەم بولسىلا، ئالىيلىرى، بەجا كەلتۈرىمىز، — ئەلىبەگ ئۆز ئادەملىرى بىلەن مىرزا ئابابەكرىنى ئارىغا ئېلىپ، ئۈنىڭ ياساۋۇل - نۆكەرلىرىدىن تېزلا ئۈزاپ كەتتى.

3

جەنۇبتىن شىمالغا سوزۇلغان تاغ تىزمىلىرى ھەر ياققا پۈت سوزۇپ ئۇخلاۋاتقان يوغان ئەجدىھاغا ئوخشايتتى. ئەلىبەگ مۇشۇ زور تاغنىڭ باغرىدىكى يىلان باغرى يولىدا مىرزا ئابابەكرىنى ئەكېتىۋاتاتتى. ئۇلار تۆگىنىڭ لوككىسىدەك بۆرتۈپ چىققان چوققىلاردىن، ئات ئۇچىسىدەك قۇملۇق داۋانلاردىن، پىچاق بىسىدەك تىك قىيالاردىن، تۇزى يوق خەتەرلىك ھاڭلاردىن ئۆتۈپ ئۇچىنچى كۈنى بىر ئاچا يولغا كەلدى. ئەتراپ چەكسىز كەتكەن ساي بولۇپ، دۆڭە - دۆڭە قۇم بارخانلىرى ھەرياندىن كۆزگە چۈشۈپ تۇراتتى. ئەلىبەگ ھەمراھلىرىنى توختاشقا بۇيرۇدى. ئۆزى مىرزا ئابابەكرى بىلەن قاتارلىشىپ:

— ئالىيلىرى، بۇ يەردە توختاپ ئارام ئېلىۋېلىشىمىز زۆرۈر، — دېدى ـ دە، ئاتتىن چۈشتى. مىرزا ئاتابەكرى ئۇنىڭغا تازا بىر قارىۋېتىپ خالىمىغان ھالدا يەرگە ئاياق باستى. قوللىرىدىكى ئاتنىڭ تىزگىنىنى ياساۋۇللار ئالدى.

كۈن پېتىشقا نەيزە بويى قالغانىدى. باھار شامىلى قۇم بارخانلىرىنىڭ ئۈستىدە ئويناۋاتاتتى. ئۇ يەر ـ بۇ يەردە چوغدەك چاقناپ تۇرغان ئالۋۇنلار يوقىلىپ، يەنە پەيدا بولۇپ قالاتتى.

ئەلىبەگ تۆت ئىنىسىنى يېنىغا چاقىردى. قىلىچ، ئوقيا، نەيزە بىلەن قوراللانغان بۇ تۆت يىگىت مىرزا ئاتابەكرىگە غەزەپ بىلەن تىكىلىپ تۇرۇشتى.

— مانا بۇ، — دېدى ئەلىبەگ گۈگۈم چۈشۈپ قارايغان قۇم بارخانلىرىغا بېقىپ ئويغا پاتقان مىرزا ئاتابەكرىنى كۆرسىتىپ، — مەرھۇم ئاتىمىز تۆمۈربەگنى سېپىل ئاستىغا باستۇرۇۋەتكەن، مەرھۇمە ئانىمىزنى بوغۇپ ئۆلتۈرگەن، يۈزلەپ، مىڭلاپ بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ قانلىرىنى تۆككەن رەھىمسىز قاتىل مىرزا ئاتابەكرى بولىدۇ.

تۆت يىگىت تەڭلا قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇردى.

— توختاڭلار، ئىنىلىرىم، — دېدى ئەلىبەگ، ئاندىن مىرزا ئاتابەكرىگە مەسخىلىك قادىلىپ تۇرۇپ يۈزىدىكى نىقابىنى ئېلىۋەتتى.

— مېنى تونۇدۇڭمۇ، زالىم؟

— تونۇدۇم، خۇمار خوتۇنىنىڭ چوڭ ئوغلىسەن، — دېدى مەنسىتمىگەن تەرزدە.

— سېنى نېمە قىلساق بولار؟ ئۆزۈڭ ئېيتىپ باق! — ئاچچىقى بىلەن توۋلىدى ئەلىبەگ.

— يولدا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىڭلار دېگەنمىدى، سەئىدخان؟ — دېدى مىرزا ئاتابەكرى ئۇنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەي.

— ئەمدى ساڭا يالغان سۆزلىمەيمەن، قانخور. ئەمىر كەبىرىمىز سېنى تىرىك ئەكېلىشىمىزنى تاپىلىغان.

— ئۇنداق بولسا نېمىشقا ئۆلتۈرۈش قەستىدە مېنى سوراقتا تارتىسەن؟

— بىز قىساس ئالماقچى، سەندىن قىساس ئالمىساق ئۇ دۇنيادا ئاتا ـ ئانىمىزغا يۈز كېلەلمەيمىز، — دېدى ئەلىبەگ قەتئىي تۇرده.

— مېنى سوراقتا تارتىشقا سەن مۇناسىپ كەلمەيسەن. سەئىدخاندىن باشقا ھەرقانداق كىشىنىڭ سورىقىغا جاۋاب بەرمەيمەن. قانداق ئۆلتۈرگۈڭ كەلسە، شۇنداق ئۆلتۈر !

ئەلىبەگ ئۇنى يۈكۈنۈپ ئولتۈرۇشقا بۇيرۇدى.

— سېنىڭ ئالدىڭدا قانداقمۇ تىزلىنىمەن؟ تېخى سارالىق بولۇپ ئەقلىمدىن ئاداشقىنىم يوق. جاھان شاھلىرىنى چۆچۈتكەن ھۆكۈمران ئىكەنلىكىم ئېسىڭدىن چىقمىسۇن، ئەخمەق ! يولۋاس قانداقمۇ بۆرە ئالدىدا تىزلانسۇن؟ — مىرزا ئابابەكرى مىيىقىدا كۈلدى.

— پۈتۈڭدىن تارتىپ بېشىڭغىچە چانىساقمۇ دەردىمىز چىقمايدۇ. ساڭا رەھىم قىلىپ بىر قىلىچ بىلەن كاللاڭنى ئۈزۈپ ئەكېتەيلى دەۋاتىمىز، — ئەلىبەگ قىلىچنى باش ئۈزرە كۆتۈردى.

— توختا ! — بۇيرۇق قىلدى مىرزا ئابابەكرى، — مەن تاھارەت ئېلىپ ئىككى رەكەت نامаз ئۆتىۋالاي.

ئەلىبەگ ئىنىلىرىغا قارىدى، ئىنىلىرى ئۈن چىقارماي تۇرۇۋالدى. ئۇ ئاتقا ئارتىقلىق تۇلۇمدىكى سۇنى مىس چۆگۈنگە توشتۇرۇپ قويۇپ، مىرزا ئابابەكرىگە بەردى. مىرزا ئابابەكرى بىر ياندىكى ئېگىز ئۆسكەن يۇلغۇن شاخلىرىنىڭ دالدىسىدا مۇستەھەپ تاھارەت ئالدى. شامال ئۇرۇپ يېرىم چەمبەر ھاسىل بولۇپ قالغان قۇمساز يەرگە بېرىپ قىبلىگە قاراپ نامаз ئوقۇدى، سەجدىگە ئۈزۈن باش قويۇپ گۇناھىنى تىلىدى. «مۇسۇلمانىي كامىللار قاتاردا كەتكىلى نېسىپ قىلغىن» دەپ دۇئا قىلدى. ئۇ سەجدىگە باش قويغان يەرده بىر قوشۇق سۇ قۇيۇپ

قويغاندەك نەم پەيدا بولۇپ قالدى. مىرزا ئاتابەكرى كۆز قۇيرۇقىدا «هە، قېنى بولمامسەن ! » دېگەندەك قاراپ ئەلىبەگكە قول شىلتىدى.

— تېنىمنى بۇ يەرگە تاشلاپ قويماي بېشىم بىلەن بىللە ئەكەتكەيسىلەر، ئەگەر ئۇنداق قىلمىساڭلار قىيامەت كۈنى ئاللاغا ئەرز قىلىمەن.

— خوپ، ئالىيلىرى، — ئەلىبەگ باش ئۇستىگە كۆتۈرۈپ تۇرغان قىلىچنى ئۇنىڭ بوينىغا كۈچ بىلەن چاپتى. تەندىن ئاجرىغان كاللا دومىلاپ بېرىپ چېقىر تىكەن تۇۋىدە توختىدى. نوردىن سۇ چۈشكەندەك بوغۇزدىن ئېتىلىپ چىققان قان كۆك قۇمغا يېيىلدى.

4

ئەلىبەگ يېمەكلىك، لازىملىق قاچىلانغان هارۋىلارنىڭ چوڭراقىنى بوشاتقۇزدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە يوچۇق قالدۇرماي ئاق خامىنى تەكشى يايدۇردى. تازا قۇرۇق قۇمدىن هارۋىغا لىق ئۇسسۇتقۇزدى. مىرزا ئاتابەكرىنىڭ تېنىنى يالىڭاچلاپ، بېشى بىلەن قوشۇپ، هارۋىغا ئۇسۇلغان قۇمغا ياتقۇزدى، ئۇستىگە يەنە قۇم تاشلاتقۇزدى. ئاخىرىدا نەم قۇمدىنمۇ تاشلاتقۇزۇپ، گويا هارۋىغا بىر قۇم قەبرە قاتۇردى. هارۋىنىڭ كەينىدىن ياغاق پۇتلىرى چىقىپ قالغاچقا، هارۋىغا زەمبىل تېڭىپ شۇ يوسۇندا قۇم بىلەن چۈمكەپ، كېچىنى كېچە دېمەستىن توختىماي ماڭدى. ئەتىسى ئەتىگەندە بۇ هارۋىنىڭ تۆپىسىگە بىر سايىۋەن ئورناتتى. ئەلىبەگ تۆت ئىنىسى بىلەن هارۋىنىڭ يېنىدىن نېرى بولماي، سائەتمۇ سائەت ئات يەڭگۈشلەپ، يۇرۇشنى بارغانسېرى چاپسانلاتتى. شامالدەك كېتىۋاتقان هارۋىدىن يولغا قۇم چېچىلىپ تۇردى. بىر هەپتە شۇنداق تېز مېڭىپ، ئەلىبەگ ئىنىلىرى بىلەن زەرەپشان بويىدىكى يارکەندكە يېتىپ كەلدى. سەئىدخان ئۇلارنى

بارگاه ئالدىدا كۈتۈۋالدى.
— مىرزا ئابابەكرىنى ئەكەلدىڭلارمۇ؟
— ئەكەلدۇق، — دېدى ئاستا ئەلىبەگ.
— قېنى ئۇ ؟
— مانا.
ئەلىبەگ ھارۋىدىكى قۇم بىلەن چۈمكەلگەن جەسەتنى كۆرسەتتى.
— نېمىشقا ئۇنى تىرىك ئەكەلمىدىڭلار؟
ئەلىبەگ تىزلىنىپ جاۋاب بەردى:
— ئۇنىڭدىن قىساس ئالمەن دەپ قەسەم قىلغانىدىم.
— ئۇنى سەن ئۆلتۈردۈڭمۇ، بۇيرۇپ ئۆلتۈرگۈزدۈڭمۇ؟ — ئاچچىقلىنىپ سورىدى سەئىدخان.
— ئۆزۈم ئۆلتۈردۈم، ئەمىر كەبىر.
— سەنمۇ قاتىل بوپسەن، ئەلىبەگ. ئۇنى شەخسىي ئۆچمەنلىك بىلەن ئالدىراپ ئۆلتۈرمەسلىكىڭ كېرەك ئىدى. بىز «قۇرئان كەرىم» ھۆكمى بويىچە ئۇنىڭغا جازا بېرەتتۇق ئەمەسمۇ؟
— گۇناھ ئۆزۈمدە، جازاغا لايىقمەن.
— سەن بەش يۈز نۆكەرنى باشلاپ بىز تەرەپكە ئۆتۈپ سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنىڭ كۈچىنى خوراتقان، يېڭسار، كاشغەر قەلئەلىرىنى پەتھى قىلىشتا تۆت ئىنىڭ بىلەن ئاجايىپ باھادىرلىق كۆرسەتكەنىدىڭ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ساڭا ئىشىنىپ مىرزا ئابابەكرىنى تىرىك ئەكېلىشكە ئەۋەتكەنىدىم. ئىشەنچىمنى يەردە قويدۇڭ. ئۇنى نامەردلەرچە يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپسەن. مۇنداق قىلىش شەرىئەتكە خىلاپ ئىدى. كاشغەردىن كەشمىر، تىبەتكىچە، خوتەندىن تۇرپانغىچە كىمنىڭ زېمىنىنى قىرىق يىل سورىغان پادىشاھ ئەمەسمىدى ئۇ. ئۇنىڭدىن ھېساب ئېلىشتىنمۇ بىزنى مەھرۇم قىلدىڭ.
— بىلىۋاتىمەن، ئەمىر كەبىر، مەن جازاغا لايىق. سەئىدخان ئەلىبەگكە نەزەر سېلىپ تۇرغان مىرزا ھەيدەرگە

قاريدى.

— ئەلىبەگ باھادىر سەردار، لېكىن ئۇ ئەمىر كەبىرنىڭ پەرمانىغا خىلاپ ئىش قىلدى. بۇنى ئۆزىمۇ بىلىپتۇ، ئۇنى كەچۈرگىلى بولمايدۇ، — دېدى ئۇ.

سەئىدخان مىرزا ھەيدەرنىڭ سۆزىگە باش لىڭشىتىپ قويۇپ جىددىي تۇستە دېدى:

— ئىنىلىرىڭ بىلەن خوشلىشىۋال، ئەلىبەگ. سېنى ئەپۇ قىلالمايمەن. سۇلتان مىرزا ئاتابەكىرىنى تىرىك ئەكەلگەن بولساڭ، خەلق ئۇ زالىمنىڭ جازالانغىنىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرگەن بولسا، ئۇ چاغدا بىزنىڭ ئادالىتىمىزدىن تېخىمۇ رازى ۋە خۇشال بولۇپ، خانلىقىمىز ناھايىتى زور دەبدەبە بىلەن قوزغالغان بولاتتى. سەنمۇ باھادىرلار قاتاردىن ئورۇن ئېلىپ قەدىرلىنەتتىڭ. ئەپسۇس، شەخسىي ئۆچمەنلىكىڭنى قانۇن ۋە ئادالەتنىڭ ئۇستىدە قويۇپ، يۇكسەك ئورنىمىزنى تۆۋەنلىتىۋەتتىڭ، شان ـ شەرىپىڭنى يوقاتتىڭ. مىرزا ئاتابەكىرىنى يوشۇرۇنچە ئەمەس، خەلقئالەم ئالدىدا جازالىساق سېنىڭلا ئەمەس، تالاي كىشىلەرنىڭ دەردى چىقاتتى. شۇنداق ئىكەن، سېنى قانداقمۇ ئەپۇ قىلغىلى بولسۇن؟

— ئەمىر كەبىر، ئاكىمىزنىڭ گۇناھىنى كەچۈرسىلە، ئۇ ئالىيلىرىغا ئۆمۇرۋايەت سادىق، — ئوسمانبەگ ئىلتىجا قىلىپ ئىنىلىرى بىلەن تىزلاندى.

— مۇنداق بولارىمنى بىلەتتىم، قىلچە پۇشايمىنىم يوق. ئىنىلىرىم، ئەمدى سىلەرگە ئەمىر كەبىر ئۆزى ئاتا بولىدۇ. ئۇنىڭ پەرمانىغا زادى خىلاپلىق قىلماڭلار. مەن مەقسىتىمگە يەتكەن ئادەممەن، — دېدى ئەلىبەگ ئىنىلىرىنى بىر ـ بىرلەپ ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ قۇچاقلاپ.

— ئەلىبەگ قەتل قىلىنسۇن!

سەئىدخاننىڭ بۇيرۇقى بىلەن بىرنەچچە ياساۋۇل كېلىپ، ئەلىبەگنى يالاپ ئەكەتتى.

— مىرزا ھەيدەر ئىنىم، ئەلىبەگنىڭ تەقدىرىنى مۇنداق بولار دەپ كىم ئويلىغان؟ بىزنىڭ ئورناتماقچى بولغان ئادالەتسىزلىكىمىز باشلار ئۈستىدە بەرپا بولىدىغان ئوخشايدۇ ... — سەئىدخان گېپىنىڭ ئاخىرىنى تۈگىتەلمەي مەيدىسىنى تۇتقىنىچە ئولتۇرۇپ قالدى.

— خان ئاكا، «جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولماس» دېگەندەك، ئۆزىمىزگە قاتتىق تەلەپچان بولمىساق، ئەل ئىچىدە ئادالەت ئورناتمىقىمىز قىيىن، ھۆكۈملىرى ناھايىتى توغرا بولدى، — مىرزا ھەيدەر تەسەللى بەردى.

— ئاكىمىز بىلەن ۋىدالىشىۋالايلى، — دېگىنىچە ئەلىبەگنىڭ كەنجى ئىنىسى تۆمۈربەگ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يىغلامسىراپ يۈگۈردى. قالغان ئۇچ ئىنىسىمۇ يۈگۈرۈپ كېتىشتى.

— ئەلىبەگ شىر يۈرەك ئەزىمەت ئىدى، ئىنىلىرىمۇ ئاكىسىنى دوريغان، ئۇلار بۇ ئېغىر ئاقىۋەتنى كۆتۈرەلمەي قېلىشى مۇمكىن، بەرداشلىق بەرمىسە بولمايدۇ. سىز ئۇلار بىلەن بىللە بولۇڭ. مەن ئۇ ئەزىمەتنىڭ نامىزىغا بارىمەن. مىرزا ئابابەكرىنىڭ جەستىنىمۇ تۇغقانلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرەيلى، — دېدى سەئىدخان.

مىرزا ھەيدەر ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ ياساۋۇللىرى بىلەن مىرزا ئابابەكرىنىڭ جەستى سېلىنغان ھارۋىنى ھەيدىتىپ كەتتى.

سەئىدخان مۇلازىملارغىمۇ رۇخسەت بېرىپ بارگاھ ئالدىدا يالغۇز قالدى. ئۇ كۆز يېتىم يەردە يېگىدىن ياپراق چىقىرىپ ياپيېشىل تۇس ئالغان چىنار دەرىخىگە قاراپ بابۇر مىرزىنىڭ بۇ نەزمىنى ئوقۇدى:

چەرخىنىڭ① مەن كۆرمىگەن جەبرۇ - جاپاسى قالدىمۇ،
خەستە كۆڭلۈم چەكمىگەن دەردۇ - بالاسى قالدىمۇ؟

① چەرخ — زامان، دەۋر، پەلەك دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ.

يېگىرمە ئالتىنچى باب

قاباھەت ۋە شاپائەت

1

يەر ـ زېمىن كۆكسۈپ ھاۋا خېلىلا ئىللىپ قالغانىدى. قاياقتىندۇر پەيدا بولۇپ قالغان كاككۇكلار ئەمدىلەتىن قاراڭغۇلاشقان باغلاردىكى سۇۋادان تېرەكلەرگە قونۇپ سايراشقا باشلىدى. تال چۈشىنى ئات ئېتىپ چېپىپ كەلگەن ئابدۇرەشىدخان ئۆزى بىلەن تەڭتۇش ئاداشلىرىدىن ئايرىلىپ، بارگاھى ئالىيغا كىردى. ئۇنىڭ مەڭزى توقاچتەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. كۆرپە ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ دۇتار چېلىپ ئولتۇرغان سەئىدخانغا ئەدەپ بىلەن سالام بەردى:

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئاتا، ئارامىڭىزنى بۇزغان بەڭباش ئوغۇللىرىنى كەچۈرگەيلا.

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئوغلۇم، نەلەردە ئويناپ كەلدىڭ؟ ـــ سورىدى سەئىدخان بېلىگە خەنجەر ئېسىۋالغان ئوغلىغا مەستلىكى كېلىپ.

ـــ ئويناپ كەلدىم، ئاتا، نوروزدۆڭدە جەڭ قىلىپ زەپەر قازىنىپ كەلدىم، ـــ جاۋاب بەردى ئابدۇرەشىدخان دۇبۇلغىسىنى ئوڭلاپ كىيىپ.

ـــ ھە، مۇنداق دېگىن، ئوغلۇم، سېنى شادىيانە ناغرا چېلىپ كۈتۈۋالساق بولغۇدەك، قېنى ئېيتقىنا، قايسى دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلدىڭ؟

ـــ سۇلتان مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئوغلى جاھانگىر مىرزا

بىلەن، ئۇنى يېڭىپ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلدىم.

— باركاللا، باركاللا، ئوغلۇم، خۇدا سېنى ئامان قىلغاي، — دېدى سەئىدخان ئوغلىنىڭ تەڭتۇش بالىلار بىلەن نورۇزدۆڭگە بېرىپ دوست - دۇشمەن بولۇپ ئويناپ كەلگىنىنى بىلىپ، — دۇشمەنلەرنى خورلاپ ئۆلتۈرسىمۇ بولمايدۇ، بۇنى ئېسىڭدە تۇتقىن، بالام.

— ئېسىمدە تۇتىمەن، ئاتا، سىلىمۇ ئەلىبەگ ئاكىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇغانغۇ. بۇگۈن ئۇنىڭ ئوغلى رۇستەمبەگ جاھانگىر مىرزا بولدى، مەن ئۇنى يېڭىپ كاللىسىنى ئالدىم. راستىتىن ئەمەس، يالغاندىن.

سەئىدخان تۇرۇپ قالدى. بىر ئاي ئىلگىرى چېپىپ ئۆلتۈرۈلگەن قەيسەر لەشكەربېشى ئەلىبەگ ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلدى. «ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكى بالىلارغىچە تەسىر قوزغاپتۇ - ده...»

— ئوغلۇم، ئەلىبەگ بىزگە دۇشمەن ئەمەس دوست ئىدى، قانۇنغا خىلاپلىق قىلىپ ئادالەتنى مەنسىتمىگەنلىكى ئۈچۈن ئۆلتۈرۈلگەن، بۇنى بىلىۋېلىشىڭ لازىم. بۇنىڭدىن كېيىن ئەلىبەگنىڭ ئوغلى بىلەن دوست بول، كۆڭلىنى رەنجىتمە، ماقۇلمۇ؟

— ماقۇل، ئاتا.

— كاككۇكنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاۋاتامسەن، ئوغلۇم؟

— ئاڭلاۋاتىمەن، ئاتا.

— ئاشۇ كاككۇك قونۇپ سايراۋاتقان شاخنى سۇندۇرۇۋېلىپ ئەكېلەلەمسەن؟

— ئەكېلىمەن، ئاتا.

— بارغىن، ئەكەلگىن، ئوغلۇم.

— خوپ، ئاتا.

ئابدۇرەشىدخان ئارقىسىغا بۇرىلىپ يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. سەئىدخان قولىغا دۇتارنى ئېلىپ پەدىسىنى تۇزىدى - يۇ،

چالماستىن يېنىغا قويۇپ تەمبۇرنى ئالدى. ئۇنىمۇ تامغا يۆلەپ قويۇپ، ئۇدنى چالماقچى بولدى. سەئىدخاننى خىيال باسقاندا ساز چېلىپ غەمدىن قۇتۇلاتتى، ساز چېلىپ پىكىر يۈرگۈزەتتى، پىكىر يۈرگۈزۈپ تۇرۇپ ساز چالاتتى. ھازىر ئۇنى خىيال باسقانىدى، نېمە ئۈچۈندۇر ساز چېلىشقا قولى بارمىدى. «ئەلىبەگنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشىم خاتا بولغانمۇ؟ بىر قانخور زالىم پادىشاھنى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئۆلتۈرۈپ، ئىنتىقام ئالغان باھادىر سەردارنى ئەپۇ قىلىشىم كېرەكمىدى؟ كەچۈرسەم توغرا قىلغان بولارمىدىم - ھە؟ ياق، ياق، دۇنيانى ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن قانۇن ۋە شاھنىڭ پەرمانى تۇتۇپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئۆز بېشىمچىلىقىغا يول قويسام قانۇننى قانداق يۈرگۈزىمەن، پەرمانىمنى كىمگە ئاڭلىتىمەن؟ ...»

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئەمىر كەبىر ئاكا.

سەئىدخان چىگىچ خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرغان مىرزا ھەيدەرنى كۆردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ئىنىم، ئەجەب ۋاقتىدا كەلدىلە كەلسىلە، ئولتۇرسىلا، — ئۇ تۇرۇپ يېنىدىن ئورۇن كۆرسەتتى. مىرزا ھەيدەر ئولتۇرۇپ قىلىنىۋاتقان ئىشلار توغرۇلۇق سۆز ئاچتى.

— ئالىيلىرىنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئىسىسقكۆل، يەتتىسۇدىن تارتىپ ئاقسۇ، خوتەن، كاشغەر دىيارىغىچە بولغان جايلارغا يېڭى خانلىقىمىزنىڭ قۇرۇلۇش كاتتا مۇراسىمىغا قاتنىشىش توغرىسىدا ئالىيلىرى نامىدىن پەرمان ئەۋەتتۇق. بەدەخشان، كابۇل، كەشمىر، تىبەت، ھىندىستان، خۇراسان، خارەزىم، چىن ئەللىرىگىمۇ خانلىقىمىز قۇرۇلغان مۇبارەك كۈننى قۇتلۇقلاش يۈزىسىدىن ئەلچى ئەۋەتىش خۇسۇسىدا ئادەم ماڭدۇردۇق. ئاكىلىرى مەنسۇرخانغا، موغۇلىستان تۇمەنبەگلىرىگە نامە ئەۋەتتۇق. سەييىدمۇھەممەد مىرزا، قاناتبەگ ۋە بارلىق ئەمىر، بەگ، سەردارلار بۇ كاتتا مۇراسىمنى ياخشى

ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئاۋامنىڭ ئارزۇ - تىلەكلىرىنى ئاڭلىماقتا. ئۇلار يارکەند شەھىرىنىڭ كوچا، بازار، مەيدانلىرىنى رەتلەپ ياساش، زىننەتلەش، ئوردىنى خانلىقمىزغا لايىق بەرپا قىلىش ئۈچۈن ھۈنەرۋەن - كاسىپلارنى يېتەكلەپ گۈزەل مەنزىرە بەرپا قىلماقتا. ئەمىر كەبىرنىڭ يەنە قانداق تاپشۇرۇقلىرى بارلىقىنى بىلەي، دەپ كېلىۋىدىم.

سەئىدخان ئۈنىڭ گېپىنى زەن قويۇپ تىڭشاپ ماقۇللىغان تەرزدە دېدى:

— ھەرقايسى جاي، ئەللەردىن كەلگەن يۇرت كاتتىلىرىنى ئوبدان كۈتۈۋېلىش، ئورۇنلاشتۇرۇش ناھايىتى مۇھىم. ئۈنىڭدىنمۇ زۆرۈرى جاپاكەش ئاممىنىڭ ھالىغا يېتىش، يېتىم - يېسىر، مۇساپىرلاردىن ئوبدان خەۋەر ئېلىش. دېھقان، تىجارەتچى، كاسىپلاردىن باج - سېلىقنى ئۈچ يىل ئالمايلى، مىرزا ئاتابەكنى زامانىدا ئۇلار ئۈستىگە ھەممە ئېغىرچىلىقنىڭ چۈشكەنلىكىنى ئۈنتۈپ قالساق روناق تاپالمايمىز. بۇ زالىم بەتخۇي پادىشاھ يىغقان زور بايلىقنىڭ بىر قىسمىنى ئۆزى نابۇت قىلىۋەتكەن بولسىمۇ، كۆپ قىسمى قولىمىزغا چۈشتى. ئۇ خەلقنىڭ بايلىقى، ئۈنىڭ بىلەن خانلىقىمىزنى قۇدرەت تاپتۇرۇپ، خەلقنى كۈلپەتلىك تۇرمۇشتىن قۇتۇلدۇرايلى. ئاز بولغاندا ئۈچ يىلغىچە دېھقانلار ۋە شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئۆزىنى ئوڭشاپ، بېيىۋېلىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشىمىز، شۇنداقلا نامرات - غېرىبلارغا، مېيىپ - ئاجىزلارغا ئىئانە تارقىتىپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش يولىنى تېپىۋېلىشىغا يارەم قىلىشىمىز ئىنتايىن زۆرۈر. يارکەندکە كەلگىنىمدىن بېرى بىرقانچە قېتىم ھۈنەرۋەن، تىجارەتچى، سائىل سىياقىغا كىرىپ بازار، كوچا ئارىلاپ نامراتلارنىڭ تولىمۇ كۆپلۈكىنى، ئۇلارنىڭ يارەمگە بەكمۇ موھتاجلىقىنى بىلدىم. ئۇلار چىدىغۇسىز دەرىجىدە تۇرمۇش كەچۈرۈۋېتىپتۇ. ئۇلارنى خارلايدىغان، بوزەك قىلىدىغانلارمۇ يوق ئەمەس ئىكەن، ئىنىم، —

سەئىدخان تەمبۇر تارنى بىر چېكىپ سۆزدىن توختىدى.
— جانابىي ئاللا تىلەكلىرىگە يەتكۈزگەي، ئەمىر كەبىر ئاكا. مەنمۇ شۇ ئارزۇدىمەن. يېقىندىن بېرى ئۆزلىرىنىڭ ھاۋالىسى بىلەن سەييىدمۇھەممەد مىرزا بىلەن كېڭىشىپ، مەرھۇم ئەلىبەگنىڭ ئىنىسى ئوسمانبەگنى بىر تۈركۈم ياساۋۇل، نۆكەرلەرگە سەردار قىلىپ، پۇقرالارنىڭ ئامانلىقىنى قوغداشنى ئۇنىڭغا تاپشۇرغانىدۇق. ئۇ ھالال، قەيسەر يىگىت ئىكەن. كۈتكىنىمىزگە يارىشا ئوغرى، لۇكچەك، قىمارۋازلارنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق قىلىپ پۇقرالارغا خالىغانچە زىيان - زەخمەت يەتكۈزۈشىگە يول قويماي، ئەلگە ئەمىنلىك بەخش ئېتىۋاتىدۇ.
— توختاڭ، ئىنىم، — سەئىدخان ئۇنى سۆزدىن توختىتىپ سوربىدى، — ئوسمانبەگ ۋە ئۇنىڭ ئىنىلىرى ئاكىسى ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن نېمە كويدا بولۇشتى، بۇنى بەكمۇ بىلگۈم بار.
— ئۇلار تەقدىرنىڭ بۇ شەپقەتسىزلىكىگە ئاخىر تەن بەرگەندەك قىلىدۇ. ئاكىسى بوينىغا قىلىچ ئۇرۇلۇش ئالدىدىمۇ «سەئىدخاندىن قەتئىي يۈز ئۆرۈمەكلار ھەم رەنجىمەكلار. سەئىدخان ئادىل پادىشاھ. مۇنداق ئاقمۇھەتنى بىلەتتىم، بۇ ئۆلۈمدىن رەنجىمەيمەن، قىلچە ئارمىنىم يوق. ئۇنىڭ خىزمىتىدە بەجانىدىل بولۇڭلار» دەپ ۋەسىيەت قىلغانلىقى ئۆزلىرىگمۇ مەلۇم. ئەزىمەت يىگىتلەر ئىكەن. «تۆتىمىز بىر جايدا تۇرساق ئاكىمىزنى ئەسلەپ قېلىپ سەپرايىمىز ئۆرلەپ كېتىدىكەن. ئەمىر كەبىرگە دەپ تۆتىمىزنى تۆت يۇرتقا ئەۋەتىۋەتكەن بولسىلا، بۇ دەھشەتلىك مۇسىبەتنى ئۇنتۇپ كېتەتتۇق ...» دەپ تۇرۇۋېلىشىۋاتىدۇ، — مىرزا ھەيدەر يەنە بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ، نېمە ئۈچۈندۇر سۆزدىن توختىۋالدى.
سەئىدخاننىڭ ئويچان چېھرىدە تەبەسسۇم پەيدا بولدى.
— ئۇلارنىڭ تەلىپى ئورۇنلۇق، خانلىقىمىز قۇرۇلغاندىن كېيىن ئوسمانبەگنى قالدۇرۇپ، ئىنىلىرىنى مۇڭاپىق خىزمەتكە

تەينىلەپ خالىغان يېرىگە بالىچاقىلىرى بىلەن بىللە ئەۋەتەيلى، — دېدى سەئىدخان قەسىرىنىڭ كۆنگۈرىلىك دېرىزىسىدىن بارگاھى ئالىي ئورۇنلاشقان چارۋاغنىڭ گۈلچىمەنلىرىگە نەزەر سېلىپ، — بايا بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ سۆزدىن توختىۋالدىلا، نېمە ئىش ئىدى، ئىنىم؟

مىرزا ھەيدەر سۈكۈت قىلىپ تۇردى.

— ئېيتالمايۋاتقانلىرىغا قارىغاندا، قۇرۇلغۇسى خانلىقىمىزغا تەھدىت بار ئوخشىمامدۇ؟ ئۆلۈم خەۋپى بولسىمۇ مېنى خەۋەردار قىلسىلا، — دېدى سەئىدخان ئورنىدىن تۇرۇپ.

— سىلى ئېيتقاندەك بولسا ئاللىبۇرۇن مەلۇم قىلاتتىم، شاھىم. بۇ باشقا گەپ ئەمەس، مەرھۇم ئەلىبەگنىڭ مەزلۇمەسنىڭ ئىشى ئىدى.

سەئىدخان مۇشتۇمى بىلەن ساقاللىق ئېغىكىنى تىرەپ ئويلىنىپ قالدى.

— ئېيتسىلا، ئۇ مەزلۇمە قانداق ياشاۋېتىپتۇ؟

— خان ئاكا، پېقىرمۇ يارکەندکە كەلگىنىمدىن بۇيان خەلقنىڭ دەرد ـ ھالىنى بىلمەكچى بولۇپ بىرقانچە قېتىم ئەتىگەن ـ كەچلەردە بازار ئارىلاپ يۈرگەنىدىم. جېدەل ـ ماجىرا قىلغۇچىلار ئۇچرىمىدى. ئەمما، بىرنەچچە كۈن بۇرۇن شام نامىزىنى يارکەند جامەسىدە ئوقۇپ، بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ بىر يان كوچىغا كىرىپ قالدىم. ئەتراپ قاراڭغۇ، ئىنىس ـ جىن كۆرۈنمەيتتى. قەدىمىم ئىختىيارسىز ئالدىغا تارتىپ يەنە بىرئاز ماڭدىم. بىردىن يېقىنلا يەردە قاتتىق يىغا ئاۋازى ئاڭلاندى. ئىككى يېنىمغا قاراپ، بۇ يىغىنىڭ سول تەرەپتىكى قورۇدىن چىقىۋاتقانلىقىنى بىلدىم. «ئەي، ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى ياراتقۇچى ئاللا ! كۆرۈپ تۇرۇپسەن، پۇشتى ـ پاناھىم بولغان ئېرىم ئۆلتۈرۈلۈپ ئۇچ نارەسىدە بالام بىلەن قالدىم. ئەمدى قانداق قىلىمەن، كىمگە ھال ئېيتىمەن، كىمدىن ياردەم سورايمەن؟ مەزلۇمە ئاجىزە مەنغۇ، نامەھرەمنىڭ زۇلمىغا

ئۇچراشتىن بۇرۇن جېنىمنى ئالغىن. مەن ئەمدى ياشاشنى خالىمايمەن. ئاللا ... ئاللا ... ئاللا ...» دەپ ناله قىلىۋاتاتتى. يۈرىكىم زېدە بولۇپ قايتىپ كەتتىم. ئەتىسى كېچىدە بارسام، يەنە شۇ ھەسرەتلىك يىغا ئاۋازى. تاقەت قىلىپ بولمايتتى. كەينىمگە يېنىپ ئوردا قەسىرىگە كىردىم ـ دە، مۇھىببە سۇلتان بېگىمنى ئىككى ئايال خىزمەتكار بىلەن شۇ ئۆيگە باشلاپ باردىم. خېلى بىر چاغقىچە ئىشىكنى قاقساق بىر ئايال چىقىۋىدى، دەررۇ ئۆزۈمنى دالدىغا ئالدىم. خىزمەتكارلىرى بىلەن خوتۇنۇم ئۆيگە كىرىپ كەتتى. يېرىم سائەت ئۆتتىمۇ، بىر سائەتمۇ، بىلمەيمەن، ماڭا ئۇزاق تۇيۇلۇپ كەتتى، ئاخىر خوتۇنۇمنۇ يىغلاپ چىقتى. «ئەلىبەگنىڭ ئەھلىيەسى ئىكەن، ھېچ كۇتمىگەندە دەھشەتلىك قازاغا ئۇچرىغان ئېرى ئۇچۇن، يېتىم قالغان ئىككى بالىسى، تۇغۇلۇش ئالدىدا تۇرغان بوۋىسى ئۇچۇن يىغلايدىكەن. ئۇنىڭ يىغىسىنى قوشنىلىرى كىرىپمۇ توختىتالماپتۇ. ئەلىبەگنىڭ ئىنىلىرى كېلىپمۇ تەسەللى بېرىپ دەردىگە داۋا بولالماپتۇ» دېدى. ئېيتالماي تۇرغىنىم مانا شۇ گەپ ئىدى، شاھزادە.

سەئىدخانىڭ چېكە تومۇرلىرى ئۆرلەپ، يۈزلىرى تارتىشىپ كەتتى. كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ تورۇسقا ئۇزاق تىكىلدى. كۆڭلىگە بىر ياخشى ئامال كېلىپ دەس تۇرۇپ، ئۆزى بىلەن تەڭلا قوپقان مىرزا ھەيدەرنىڭ قوللىرىنى تۇتتى:

— ئۇ مەزلۇمەنى ئاللانىڭ تەقدىرى بىلەن ئېرىدىن ئايرىغان باشقا كىشى ئەمەس، مەن سەئىدخان. ئەمدى ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن ئۇنى بىر ياخشى كىشىگە نىكاھ قىلىپ بەختسىزلىكتىن، ھىجران ئازابىدىن قۇتۇلدۇرغۇچىمۇ يەنە ئۆزۈم بولاي دەيمەن. ماڭا ياردەم قىلسىلا؟

— مۇنداق جاۋابنى كۇتمىگەن مىرزا ھەيدەر داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. مىرزا ھەيدەر سەئىدخانىڭ ئوت يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىگە سەپسېلىپ ئۇنىڭ ياخشى نىيەت، ياخشى تىلەكتە ئىكەنلىكىنى بىلدى.

— تۇل قالغان خوتۇننىڭ، بولۇپمۇ ئېرىدىن دەھشەتلىك ئۆلۈم ئايرىغان بەختسىز مەزلۇمەنىڭ كۆز يېشىنى توختىتىش، ھەزرىتى رەسۇلىللانىڭ سۇننەتلىرىدىن بىرسى، چوڭ ساۋابلىق ئىش. بۇ ھەممىلا خان، سۇلتانلارنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ.

— ئىنسانلارنى بەختسىزلىكتىن قۇتۇلدۇرۇشنى مەقسەت قىلمىغان جەڭنى قىلىشنىڭ نېمە ھاجىتى، ئىنىم؟! سىلى ۋە ھەمشىرەم ئىككىڭلار ئۇ مەزلۇمەنى يېنىڭلارغا ئەكېلىۋېلىڭلار. خەيرلىك جاۋاب ئاڭلىشىمغا جانابىي ئاللا نېسىپ قىلسۇن.

سەئىدخان سۆزىنى تۇگىتىشىگە ئابدۇرەشىدخان ئىتتىك كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ قولىدا ئۇجمىنىڭ كۆك يوپۇرماقلىق بىر تال شېخى تۇراتتى.

سەئىدخان ۋە مىرزا ھەيدەر بالىچاقلىرى بىلەن تۇرۇۋاتقان بارگاھى ئالىي نەزەر مىرزا ئەھيا قىلدۇرغان چارۋاغ بولۇپ، يارىكەند شەھىرىدىن بىرقانچە چاقىرىم يىراقلىقتا ئىدى، «جاھانباغ» دەپ ئاتىلاتتى. مەنزىرىسى ئاجايىپ گۈزەل خۇش ھاۋا بۇ باغ شۇنچە جەلپكار ئىدى. كاشغەردىن يېقىندا قايتىپ كەلگەن سەييىدمۇھەممەد مىرزا بىلەن قاناتبەگمۇ بارگاھى ئالىيغا چۈشكەنىدى. قاناتبەگ بۇگۈن ھەر كۈندىكىدەك ئەتىگەنلىك تاماقنى سەئىدخان بىلەن بىللە يەپ، نۆكەر، ياساۋۇللاردىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن تاشقىرىغا چىقتى. ئۇ قارىلىق كىيگەن يەتتە – سەككىز ئايالنىڭ باغ ئىشكى ئالدىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، سورىدى:

— ئەي، ئاللانىڭ مەستۇرە بەندىلىرى، نېمە ئىش بىلەن بۇ بارگاھى ئالىيغا كېلىشتىلە؟

— بىز شاھزادە سەئىدخان بىلەن كۆرۈشكىلى كېلىۋىدۇق، مۇمكىنمىكىن، — دېدى مۇلايىم ئاۋاز بىلەن بىر قارا

پەرەنجىلىك ئايال.

— ئۆزلىرىنىڭ كىملىكىنى شاھزادىگە ئېيتىشقا بولامدۇ؟ — سورىدى قاناتبەگ مېڭىپ بولۇپ بىردىن توختاپ.

— خانزادە بېگىم دېسىڭىز كۈپايە.

بۇ ئىسىمنى ئاڭلىغان قاناتبەگ سەل جىددىيلىشىپ كەينىگە ياندى. ئۇ تال باراڭلىق سەينادىن ئۆتۈپ بارگاھى ئالىيغا كىردى. سەئىدخان پېشايۋاندا ئۇد چېلىپ ئولتۇراتتى.

— ئەمىر كەبىر، ئەمىر مىرزا ھەيدەر بىلەن سەييىدمۇھەممەد مىرزىلار كېلىشمەكچىدى. بايا تاماق ۋاقتىدا ئالىيلىرىغا ئېيتىش ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپتۇ. شۇڭا، مەن ...

— ئۇنداق بولسا ئۇلار كەلگۈچە ئولتۇرۇپ تۇرسىلا، ئاغا. بىز بۇگۈن مەسلىھەتلىشىدىغان ئىشلار كۆپ، — دېدى سەئىدخان.

— شۇنداق، ئەمىر كەبىر. ھازىر مەن ئولتۇرماي، مىرزا ئاتابەكرىنىڭ خانىشى ۋە بىرقانچە ئايالار ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتۇ. ئۇلار دەرۋازا ئالدىدا قالدى، — دېدى قاناتبەگ.

— مۇلازىملارغا ئېيتسىلا، ئاغا، باشلاپ كىرسۇن. ئۇلارنى مەختۇمە سۇلتان بېگىمنىڭ ھۇجرىسىدا كۈتۈۋالاي، — سەئىدخان قاناتبەگ بىلەن بىللە چىقىپ خوتۇنىنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى. مەختۇمە سۇلتان بېگىم ئوغلىغا تەمبۇر چېلىشنى ئۆگىتىۋاتاتتى.

— ئانىسى، سىلى مېھمانلارنى باشلاپ كىرسىلە، ئابدۇرەشىدخان تاشقىرىغا چىقىپ ئوينىسۇن.

— ماقۇل، ئوينىاپ كىرەي، دادا، — دەپ ئورنىدىن تۇرغان ئابدۇرەشىدخان ئانىسى بىلەن چىقىپ كەتتى.

«نېمىشقا كەلگەندۇ بۇ خوتۇن، ئۆزىنىڭ سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قىزى ئىكەنلىكىنى پەش قىلىپ ئىمتىياز تەلەپ قىلامدىكىن، يا ئوغۇللىرىنىڭ گۇناھىنى تىلەمدىكىن، ياكى تاغىسىنىڭ ئوغلى بابۇر مىرزىنىڭ يېنىغا كېتىشنى تەلەپ

قىلىپ كەلدىمىكىن؟ ...» سەئىدخانىنىڭ ئويىى تۇگىمەي، مەختۇمە سۇلتان بېگىم خوتۇنلارنى باشلاپ كىردى.

— ئەسسالام، شاھزادە! — خانزادە بېگىم خوتۇنلار بىلەن ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.

سەئىدخان ئورنىدىن تۇردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، مەلىكە، مەرھەمەت قىلسۇنلار.

خانزادە بېگىم ھەمراھلىرى بىلەن يېكەنداز ئۇستىدە ئولتۇردى.

— شاھزادە، مېنىڭ سۇلتان مەھمۇد مىرزىنىڭ قىزى ئىكەنلىكىم ئۆزلىرىگە ئايان، — سۆز باشلىدى ئۇ يىغلامسىراپ، — دادىسى ئورنىغا تەختكە ئولتۇرغان چوڭ ئوغلۇم جاھانگىر مىرزا سىلىنىڭ لەشكەرلىرى يارىكەندە شەھرىگە كىرىشتىن بۇرۇن قاچقانىكەن. ئاڭلىسام سانجۇ① دېگەن يەردە ئىمىش. مېنى ئىككى ئوغلۇم بىلەن ئېرىم سۇلتان مىرزا ئاباباكرى ئەكەتكەنىدى. ئوغلۇمنىڭ كىچىكى بايسۇنغۇر مىرزا ئاتىسى بىلەن يارىكەندكە قايتىشقا ئۇنىماي مەن بىلەن بەتتە قالدى، ئادەملىرى مېنى ئالغىلى كەلگەندە، ئۇ سۆزۈمگە مەرمەي كەشمىرگە كەتتى. ئىككىنچى ئوغلۇم تۇرانگىر مىرزا مەن بىلەن يارىكەندكە يېنىپ كەلدى. دادىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈپ يەرلىكىدە قويۇلۇپ بولغىنىدىن خەۋەر تېپىپ قاتتىق بىئارام بولدى. بۇ تەقدىر، شۇڭا سىلىدىن ئاغرىنماسلىقىم كېرەك، لېكىن تەقدىرگە تەن بېرىشنى خالىمايۋاتقان ئوغۇللىرىمنىڭ ئىشى توغرۇلۇق كەلدىم، — مەلىكە سۆزىدىن توختاپ، يېپىك ياغلىقى بىلەن قارا چۈمبەل توسۇپ تۇرغان ياشلىق كۆزلىرىنى ئېرتىۋالدى، — ئوغلۇم جاھانگىر مىرزا گۇناھسىز، ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ سۆزىنى يېرالماي يارىكەند تەختىدە ئولتۇرغىنى راست.

— توغرا دېدىلە، خانزادە بېگىم، — ئۇنىڭ گېپىنى بۆلدى

---

① سانجۇ — يەر ئىسمى، خوتەن گوما ناھىيەسىگە تەۋە يەر.

سەئىدخان، ــ مەقسەتلىرىنى چۈشەندىم. سىلى ئويلىغاندەك، سۇلتان مىرزا ئاتابەكىرىنىڭ بالىۋاقىلىرىنىمۇ قارىلاپ جازالىماقچى ئەمەسمەن. ئەگەر تۇرانگىر مىرزىدەك جاھانگىر مىرزىمۇ ئالدىمغا كەلسە، ئۇ نېمىنى تەلەپ قىلسا شۇنى بېرىمەن.

ــ رەھمەت، شاھزادە، ئاللا سىلىگە مەدەتكار بولغاي، ئەمدى كۆڭلۈم ئەمىن تاپتى. ئوغلۇم تۇرانگىر مىرزىنى ئېلىپ كاشغەرگە كېتىشىمگە ئىجازەت بەرسىلە. ئۇنىڭ بۇ يەردە خاتىرجەم بولالمايدىغىنى سىلىگە ئايان.

ــ خانزادە بېگىم، سىلى بىلەن بىز تۇغقان، مېنى مەرھۇم مىرزا ئاتابەكىرىدەك ياۋۇز، رەھىمسىز كۆرمىسىلە، قىيىنچىلىقلىرى بولسا يارەملىشىمەن. نەگە بارغۇلىرى كەلسە سورىماي بېرىۋەرسىلە. ھەتتا خۇراسان، سەمەرقەنت تەرەپلەرگە كەتكۈلىرى بولسا يولغا سېلىپ قويىمەن.

ــ رەھمەت، شاھزادە، رەھمەت، مومىلىرى شاھ بېگىم، ھاممىلىرى مېھرىنىگار خېنىمنىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىنى ئويلاپ ئۆزۈمدىن قاتتىق ئەنسىرىگەنىدىم.

سەئىدخان ئېغىر ئۇھ تارتتى. ئۇ مومىسى شاھ بېگىمنى كىچىكىدىن ياخشى كۆرەتتى، شۇ مومىسى باققانىدى. مومىسى چوڭ ئوغلى سۇلتان مەھمۇدخان يېنىغا پاناھ تارتىپ كەتكەندىن كېيىن ئۇزاق يىللار دىدار كۆرۈشەلمىگەنىدى. ئون تۆت ياشقا كىرگەن چېغىدا دادىسى بىلەن تاشكەنتكە بېرىپ ياشىنىپ قالغان شاھ بېگىمنى خۇش قىلىۋەتكەنىدى، لېكىن بۇ خۇشلۇق ئۇزاققا سوزۇلمىدى. مۇھەممەد شاھىبەكخان بىلەن بولغان دەھشەتلىك ئۇرۇشلار نەتىجىسىدە مومىسى ئىككى خان ئوغلىدىن ئايرىلىپ، كۈيۈ ئوغلى مۇھەممەدھۇسەيىن كۆرەگان يېنىدا ئۆرەتۆپىدە تۇرۇپ قالدى. ئۇرۇش مومىسىنى بۇ يەردىمۇ ئۇزاق تۇرغۇزماي كابۇلغا قالدى. ئۇرۇش مومىسى بۇ يەردە ئۆزىنى يوقلاپ كېتىشكە مەجبۇر قىلدى. مومىسى بۇ يەردە ئۆزىنى يوقلاپ كەلگەن سەئىدخان بىلەن بىرقانچە قېتىم كۆرۈشكەن ۋە بۇ

نەۋرىسىنىڭ ھەممىتىدىن رازى بولغاندى. سەئىدخان ئەندىجانغا كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ كابۇلدا تۇرغۇسى كەلمەي قالدى. مومىسى بەدەخشان پادىشاھى مەرھۇم سۇلتان مۇھەممەدخانىنىڭ قىزى بولغاچقا، يۇرتىغا كەتمەكچى بولدى. كەتمەكچى بولۇشىنىڭ يەنە بىر سەۋەبى: ئامراق نەۋرىسى بولغان مىرزاخان كابۇلدا ئىسيان كۆتۈرۈپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، پادىشاھ بابۇر مىرزا مىرزاخاننى بەدەخشانغا ئەۋەتكەندى. مومىسى شۇ ئوغلىنى پاناھ تارتىپ مېھرىنىگار خېنىم بىلەن يولغا چىققاندى. كېتىۋاتقاندا بەدەخشانغا ھۇجۇم قىلماقچى بولغان مىرزا ئابابەكرى لەشكەرلىرىگە ئۇچراپ ئەسىر ئېلىندى. يارکەندكە يالاپ كېلىنگەندىن كېيىن زىندانغا تاشلاندى. ئۆزىگە يېقىن تۇغقان بولغان موغۇلىستان خانى مەرھۇم يۇنۇسخانىنىڭ بۇ ياشانغان رەپىقىسى بىلەن قىزىنى مىرزا ئابابەكرى خۇشاللىق بىلەن كۇتۇۋېلىشىنىڭ ئورنىغا، زىنداندىمۇ ئاچ قويۇپ ئازابلىدى. مېھرىنىگار خېنىمنى زورلاپ ئەمرىگە ئالماقچى بولدى. ئۇ ماقۇل بولمىغاچقا، ياشانغان شاھ بېگىم بىلەن بىللە قىينىاپ ئۆلتۈرۈۋەتتى ...

سەئىدخان شۇلارنى ئويلاپ كۆزىدىن ياش ئاققىنىمۇ سەزمىدى. خانزادە بېگىممۇ شۇلارنى ئەسلەپ كۆز يېشى قىلدى. بىللە كەلگەن ھەمراھلىرىدىن ئىككى ئايال ئىچ - ئىچىدىن تېشىپ يىغلاپ كېتىشتى.

— بۇ ئىككىيلەنمۇ مىرزا ئابابەكرىنىڭ خانىشلىرى بولىدۇ، — دەپ تونۇشتۇردى خانزادە بېگىم قاپقارا پەرەنجىلىك بۇقۇلداپ يىغلاۋاتقان ئايالنى كۆرسىتىپ، — ئېتى ھۆسىنىنىگار خېنىم، مەرھۇم موغۇل خانى ئىسەن بۇغاخانىنىڭ قىزى. ئۇنىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلغان دوستمۇھەممەدخانىنىڭ سىڭلىسى. دوستمۇھەممەدخان يارکەندكە لەشكەر تارتىپ كېلىپ جامال ئاغىچىنى ئېلىپ ئاقسۇغا قايتقاندا، بۇ سىڭلىسىنى مىرزا ئابابەكرىگە ياتلىق قىلغانىكەن. مەن بۇ سۇلتانغا نىكاھلىنىپ

سەمەرقەنتتىن كەلسەم، ئۇنىڭ ھۆسنىنىگار خېنىمدىن بولغان ھۇسەن مىرزا ئاتلىق بىر ئوغلى بار ئىكەن. بۇ بالا مۇلايىملىقىدىن قانداق ئىشقا بۇيرۇسا ماقۇل دەيتتى. بۇ يىگىت ئون يەتتە ياشقا كىرگەندە ئۇنى ئاتىسى ئۆيلەپ قويماقچى بولدى. ھۇسەن مىرزا ھەممىگە ماقۇل دەپ كەلگەن بولسىمۇ، بۇ قېتىم ئۇنىماي تۇرۇۋالدى. سۇلتان دەسلەپ بەشىنى سىلاپ يۇمشاق گەپ قىلدى، ئالدىدى، يىگىت زادى ماقۇلغا كەلمىدى. ئاندىن قاتتىق دۆشكەلەپ يۇزىگە بىرنەچچە شاپىلاق ئۇرۇۋەتتى. ھۇسەن مىرزا: «سىلەر ئېلىپ بەرمەكچى بولغان قىزنى ياقتۇرمايمەن، ئۆلسەممۇ ئۇنىڭغا ئۆيلەنمەيمەن» دەپ قەسەم ئىچتى. دادىسى ئېيتقان سۆزىدىن قايتمايدىغان كاج، رەھىمسىز بولغاچقا، شۇ يەردىلا بۇ قەيسەر، خۇشخۇي ئوغلىنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئانىسى شۇنىڭ ئۈچۈن يىغلايدۇ. ماۋۇ خېنىم پەخرىنىسا سۇلتان بېگىم، خوتەن شاھى قۇلنەزەر مىرزىنىڭ قىزى. سۇلتان ئۇنىڭ ئاتىسىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن ئۇنى مەجبۇرلاپ نىكاھىغا ئاپتىكەن. مەن سەمەرقەنتتىن كەلسەم، قەمەر بانۇ ئاتلىق قىزى رەسىدە بوپتىكەن، قاراپ ئولتۇرغۇدەك چىرايلىق، سۇلكەتلىك، مىجەزى خۇشخۇي ئىكەن. بۇ قىز نۇرىدىنبەگ ئاتلىق بىر سەردارنى ياخشى كۆرۈپ قاپتىكەن. بۇ قىزنىڭ دادىسى بولغان زالىم سۇلتان ئۇنىڭ بىلەن ياخشى كۆرگەن يىگىتىنى زىندانغا سېلىپ، تاماق، سۇ بەرمەي ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. بۇ ئانىنىڭمۇ شۇنىڭدىن بېرى كۆز يېشى توختىمىدى. ئوردا ھەرەمخانىسىدىن بەگلىرى بىر ئاي ئىلگىرى ھەيدەپ چىقىرىۋېتىپتىكەن، كىشىلەرنىڭ ئۆيىدە يېتىپ - قوپۇپ يۇرۇپتۇ. تەبەتتىن كەلگەندىن بېرى ئۆزلىرىنىڭ رۇخسىتى بىلەن جاھانباغدا تۇرۇۋاتاتتىم. بۇ خانىشىمۇ يېنىمغا ئەكېلىۋالدىم. بۇ تۆت ئايالمۇ سۇلتان مىرزا ئاببەكرىنىڭ توقاللىرى، بۇ مەزلۇملار ئىشتىمگەن تىل - دەشنەم، يېمىگەن تاياق - توقماق قالمىغان. ئالدىلىرىغا باردىغانلىقىمنى ئاڭلاپ بىللە كېلىشتى.

— بىگۈناھ كىشىلەرنى خورلاش ئادىل پادىشاھ قىلمىدىغان ئىش ئەمەس، خانزادە بېگىم. بىز يېڭىدىن قۇرماقچى بولغان خانلىقىمىزنىڭ تەختىگە ئەقىل ـ پاراسەتلىك، يېتۈك، ئەلنى، يۇرتنى قەدىرلەيدىغان ئادالەتپەرۋەر، خەلقپەرۋەر پادىشاھنى چىقارماقچىمىز. ئۇ بىگۈناھ كىشىلەرنى، بولۇپمۇ ئاياللارنى خورلاشقا، كۈچلۈكلەرنىڭ ئاجىزلارنى بوزەك ئېتىشىگە ئەسلا يول قويمايدۇ. مىرزا ئابابەكرىنىڭ خانىش ـ توقاللىرى ھەرەمخانىدا تۇرۇۋەرسۇن. بۇ توغرۇلۇق ئەمىر مىرزا ھەيدەرگە تاپىلاپ قويايلى. يېتەرلىك راسخوتنىمۇ يەتكۈزۈپ بېرىمىز. ھەرقانداق كىشىنىڭ سىلەرگە چېقىلىشىغا يول قويۇلمايدۇ. خانزادە بېگىم، ئوغۇللىرى بىلەن كاشغەرگە كەتمەكچى بولسىلا قانىتىگ ئاغا ئۇزىتىپ قويىدۇ. باشقا گېپىڭلار بولمىسا مەن چىقاي، سىلەر تاماق يەپ قايتىڭلار.

سەئىدخان مىرزا ھەيدەر، سەييىدمۇھەممەد مىرزىلار كۈتۈپ تۇرغان كۆل بويىدىكى زۇمرەت قەسىرگە چىقىپ كەتتى. مەختۇمە سۇلتان بېگىم مىرزا ئابابەكرىنىڭ بىر چاغلاردا تەنناز ھەم ئەتىۋارلىق ھازاۋۇل ئاغىچىلىرىنىڭ ئالدىغا داستىخان سالدى.

3

سەييىدمۇھەممەد مىرزا بىر ھەپتە ئىچىدە جاھانگىر مىرزىنى تۈتۈپ سانجۇدىن ئەكەلدى. بۇ كۆرەڭ شاھزادە ئۆزىنى مەغرۇر تۇتقىنى بىلەن روھىنىڭ چۈشكەنلىكى سولغۇن چىرايىدىن چىقىپ تۇراتتى.

— ئولتۇرسىلا ! — دېدى سەئىدخان بارگاھى ئالىيغا ئېلىپ كىرىلگەندىن كېيىنمۇ ھېچكىمنى پىسەنتىگە ئالمىغانىدەك گىدىيىپ تۇرغان جاھانگىر مىرزىغا. ئۇنىڭ بېشىدا تاج، ئۇچىسىدا شاھانە تون بار ئىدى، چىرايى، بوي ـ تۇرقى مىرزا

ئاتابەكرىنى تارتقاندى، لېكىن ئاتىسىدەك قەھرلىك، سۈرلۈك، قاۋۇل ئەمەس ئىدى.

مۇلازىملار قىرغاۋۇل گۆشىنىڭ شورپىسى بىلەن مانتا ئەكىرىپ داستىخانغا قويدى. جاھانگىر مىرزا قورسىقى ئاچقان بولسىمۇ، مەززىلىك تائامغا قاراپمۇ قويمىدى.

— تاماق يېگۈلىرى يوق ئوخشايدۇ. ئانىلىرى جاھانباغدا بولمىسا، ئوردا ھەرەمخانىسىدا، كۆڭۈللىرى خالىغان يەردە تۇرغايلا. بىللە تاماق يەپ سىرداشقۇم بار ئىدى، مەيللىرى بولمىسا چىقىپ ئارام ئالسۇنلار، قانداق تەلەپ بولسا تاغىلىرى سەييىدمۇھەممەد مىرزىغا ئېيتسۇنلار، تارتىنمىسۇنلار. شاھزادە، ھازىردىن باشلاپ سىلى ئەسىر ئەمەس، ئەركىن. مۇشۇ ئاينىڭ بېشىدا تەختكە چىقىش مۇراسىمى بولىدۇ. خالىسىلا قاتنىشارلا، بۇ تامامەن ئۆز ئىختىيارلىرىدىكى ئىش.

سەئىدخاننىڭ «سىلى، ئۆزلىرى» دەپ ھۆرمەتلەپ قىلىۋاتقان سۆزلىرىنى ئاڭلىغان جاھانگىر مىرزا مەڭدەپ قېلىپ جاۋاب ياندۇرماق بولدى - يۇ، بوغۇزىغا تىقىلىپ قالغان گەپنى بىر يۆتەل بىلەن يۇتۇۋېتىپ ئىلدام چىقىپ كەتتى.

ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قالغان سەئىدخان: «مەنمەنلىك، تەكەببۇرلۇق ئادەمنى ئەزىز ئەمەس، خار قىلىدۇ. ئاۋامدىن، دوستلىرىدىن ئايرىۋېتىدۇ. جاھانگىر مىرزا، ھوشۇڭنى يىغىۋال!» دەپ قەلبەن خىتاب قىلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئەمىر كەبىر ئاكا.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — سەئىدخان كىرىپ كەلگەن مىرزا ھەيدەرگە جاۋاب سالام بېرىپ ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى.

— جاھانگىر مىرزا بىلەن كۆرۈشكەن ئوخشىمامىلا؟

— شۇنداق، ئەمىر مىرزا ھەيدەر. ئۇ ئۆزىنى يوقىتىپ قويغاندەك قىلىدۇ. نېمە قىلىشنى، نېمە دېيىشنى بىلەلمەي قاپتۇ. مۇڭاپىق پەيتتە ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىپ قويسۇنلار.

— بولىدۇ، ئەمىر كەبىر ئاكا، بۇ شاھزادە پادىشاھلارنىڭ ھەممىسىنى ئاتىسىغا ئوخشىتىپ قالغان چېغى. مەن چۈشەندۈرەي.

— مەن ئالدىنقى ئايدا سىلىنىڭ يارەم قىلىشلىرىنى سورىغان ئىش قانداق بولدى؟ ئىككى ئاي ئۆتتى، جاۋابلىرىغا تەقەززا بولدۇم، ئەمىر.

مىرزا ھەيدەر تەبەسسۇم قىلدى:

— مەن ئالىيلىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن بۇيرۇق ياكى زورلۇق قىلغىلى بولمايدىغان بۇ نازۇك ئىشنى بىر باشقا ئاچىقىش ئۈچۈن كۆپ باش قاتۇردۇم. ئەھۋالنى ئۇقۇپ ھەمشىرىلىرى مۇھەببە سۇلتان بېگىم ئۇ مەزلۇمەنى ئۆچ بالىسى بىلەن قەسىرىمىزگە ئەكەلدى. ئېتى نائىمەخان ئىكەن. تېخى ئىددىتى توشمىغاچقا، توي توغرۇلۇق زۇۋان سۇرمىدۇق. مەن خېلى كۆپ ئەمىر، سەردارلار بىلەن ئۇچرىشىپ ئەھۋاللىشىپ، قىرىق ياشلارغا كىرىپ قالسىمۇ، سەپەردە، جەڭگاھتا بولۇپ تاكى بۇگۈنگە قەدەر توي قىلمىغان بىر باھادىر مىڭبېشىنى ياقتۇرۇپ قالدىم. ئېتى قۇيۇچبەگ ئىكەن. ئۆزى بىلەن سىردىشىش، باشقىلاردىنمۇ ئۇنىڭ ھال - ئەھۋالىنى ئىگىلەش ئارقىلىق، ئۇنىڭ ئۆز يۇرت - ئېلىنى جېنىدىن ئارتۇق كۆرىدىغان، ھۆرلۈك، ئادالەت ئۈچۈن جان پىدا قىلىپ ئالىيلىرىغا نۆكەر بولغان ئەزىمەت ئىكەنلىكىنى بىلدىم. ئاۋۇال ئۇنىڭغا ئۆيلىنىۋېلىش توغرۇلۇق مەسلىھەت بەردىم. ئۇ: «ئاتامنى مىرزا ئابابەكرى ئاختا قىلىپ قازغۇچىلارغا قوشۇپ ئىشلىتىپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئانام ئۇنىڭ ئىچ ئاغرىقىدا سىل بولۇپ تۇگەپ كەتتى. مەن يالغۇز ئوغۇل ئىدىم، يارىكەندته بويۇن قىسىپ تۇرغۇم كەلمەي ئەندىجانغا چىقىپ سەئىدخانغا نۆكەر بولدۇم. يىگىرمە يىللىق ئۆمرۈم ئات ئۈستىدە، جەڭگاھتا ئۆتتى. ھېچكىم ماڭا ئائىلىلىك بولۇشۇم توغرۇلۇق گەپ قىلمىغانىدى، جانابلىرى ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈرۈپ ئارزۇيۇمغا ئارزۇ

قوشتىلا» دېدى. ئاندىن مەن گەپ ئەگىتىپ ئەلىبەگ ۋە ئۇنىڭ تۇل ئايالىنىڭ ھال ـ ئەھۋالى ھەققىدە گەپ ئاچتىم. ئۇ بېرىلىپ ئاڭلاپ: «مەن سەردار ئەلىبەگنى بىلىمەن. ئۇ ئۆز قەسىمىنى ئادا قىلغان، زالىمنى يوقاتقان باھادىر، ئۇ مېنىڭ ئۇلگىم، لېكىن ئايالىغا، بالىلىرىغا ئىچىم ئاغرىيدۇ» دېدى. «بۇ مەزلۇمەنى ئەمرىڭىزگە ئېلىشنى خالامسىز؟» دېدىم. ئۇ تۇرۇپ قالدى. مەن يەنە: «سىزگە بۇ ئايالنى سايە قىلىشىم بىرەر قىزغا ئۆيلىنىش تىلىكىڭىزدىن ياندۇرۇش ئەمەس، بەلكى بىر ساۋابلىق ئىشقا قەدەم باستۇرۇش، يېتىم ـ يېتىمە بالىلارغا ئاتا بولدۇرۇپ، ياشاشنىڭ مەنىسى كۆيۈنۈش، ۋاپادارلىق ئىكەنلىكىنى بىلدۇرۇشۇم ئۈچۈندۇر. ناۋادا بۇنىڭغا قوشۇلمىسىڭىز راست گېپىڭىزنى دەڭ، ئۆز ئارزۇيىڭىز بويىچە ئوي ـ ئوچاقلىق بولۇشىڭىزغا سەممىي ياردەم قىلىمەن» دېدىم. ئۇ بىرھازا ئويلىنىپ: «تالاي ئۇلۇغلار جۇۋان ئېلىپ بەختىيار بوپتىكەن. مەن قانچىلىك ئادەم ئىدىم؟ ماقۇل، ئەگەر ئۇ مەزلۇمەنىڭ مەن بىلەن نىكاھلىنىشقا مەيلى بولسا ئەمرىمگە ئېلىشقا رازىمەن» دېدى. مەن سەردارنىڭ بۇ لەۋزىنى مۇھىببە سۇلتان بېگىمگە يەتكۈزدۇم. ئۇ ئاخىر نائىمەخاننى ماقۇل قىپتۇ.

ـــ قانداق قىلىپ ماقۇل بولدۇرۇپتۇ؟ ـــ سەئىدخان ھاياجانلىنىپ سورىدى.

ـــ مۇھىببە سۇلتان بېگىم دۇنيادىكى چىرايلىق گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى قىلىپ ئۇنۇتالمىغاندىن كېيىن: «سەردار قۇيۇچبەگنىڭ مۇنۇ لەۋزىنى ئاڭلاپ قويسىلا، ئۇ يۇرىكىدىن چىقىرىپ: ‹ئەلىبەگ باھادىر ئەزىمەت. ئۇ مېنىڭ ۋە تالاي دەردمەنلەرنىڭ ئارزۇيىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ ھاياتىنى قۇربان قىلدى. كاشكى، ئەھلىيەسى ئەمرىمگە ئۆتۈشنى بەجانىدىل قوبۇل قىلسا، ئۇنىڭ بالىلىرىغا مېھرىبان ئاتا بولۇشنى خالايمەن، دەپتۇ. مانا شۇنداق ۋاپادار، ساداقەتمەن كىشىگە ياتلىق بولماي دۇنيادىن تاق ئۆتۈپ كېتەمدىلا؟ بىر ئايال ئۇچۇن نىكاھلانماي

تۇل ئولتۇرۇش ئۆلۈمدىنمۇ يامان» دېگەنىكەن، نائىمەخان سۈكۈت قىلىپ ئولتۇرۇپ كېتىپتۇ. بىر چاغدا بېشىنى كۆتۈرۈپ «ئويلىنىۋالاي» دەپ ئۈچ كۈنگىچە ھېچكىمگە سۆز قىلماي ئۆيدە يېتىۋاپتۇ. ئاخىر مانا بۇگۈن ئەتىگەن چىقىپ ماقۇللۇق بىلدۈرۈپتۇ.

— باركاللا ! مۇبارەك بولسۇن، قۇتلۇق ئىش ۋۇجۇدقا چىقىدىغان بوپتۇ، خۇشلۇقۇم ئاسمانغا يەتتى. ئەمدى تويىنىڭ تەييارلىقىغا كىرىشەيلى، — دېدى سەئىدخان ئۇزاق ۋاقىت ھۇجۇم قىلىپ ئالالمىغان شەھەرنى ئاخىر ئالغاندەك سۆيۈنۈپ.

— ئەمىر كەبىر ئاكا، ئەجەب بۇ ئايالغا مەملىكەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلگەندىن ئارتۇقراق كۆڭۈل بۆلۈپ كەتتىلىغۇ؟ — دېدى مىرزا ھەيدەر.

— شۇنداق بولمايچۇ، — دېدى كۈلۈپ سەئىدخان، — مەملىكەتنىڭ چوڭ ئىشلىرى پۈقرانىڭ ھاجىتىنى راۋا قىلغاندىلا ئاندىن يۈرۈشۈپ كېتىدۇ.

توي ئانار قىزىرىشقا باشلىغان، ئەنجۈر ئىككىنچى قېتىم پىشقان چاغدا بولدى. سەردار قۇيۇچبەگ بىلەن نائىمەخان ۋاپادار ئەر ـ خوتۇن، مېھرىبان ئاتا ـ ئانا بولۇپ ئۆتۈشكە بەل باغلىدى. بۇ خاسىيەتلىك توي ئەلىبەگنىڭ ئۆلۈمىدىن قايغۇرغان يارکەند خەلقىنى خۇرسەن قىلدى. خەلق سەئىدخانىڭ ئادالىتىگە تېخىمۇ چىنپۇتتى.

يىگىرمە يەتتىنچى باب

تاج كىيگەن كۈن

1

كۈز قۇياشى يېڭىدىن بېزەلگەن ياركەند شەھىرىگە ئارامبەخش ئىللىق نۇرىنى چاچماقتا ئىدى. يوللارنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى يېڭى چېچىلغان ئېرىقلاردا شىرىلداپ ئاققان زىلال سۇ سۈڭگۈچلەردىن ئۆتۈپ، باغلىق ھويلىلاردىكى كۆللەرگە قۇيۇلاتتى ياكى ئەگىپ كۆۋۈجەپ ئاققىنىچە دالالارغا چىقىپ ئېتىزلارنىڭ چاڭقىنى قاندۇراتتى. ئېرىقنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى سۇۋادانلار ئىرغاڭشىپ شىلدىرلايتتى. پاكىز سۇپۇرۇلگەن كوچىلارغا سۇ سېپىلگەنىدى. بۇ غۇر - غۇر شامالللىق كۈنلەردە ئادەمنىڭ ئاپتاپسىنغىسىلا كېلەتتى. بازار، رەستىلەردىكى دۇكانلار ئوچۇق بولۇپ، ئوقەتچىلەر دۇكانلىرىدا ئاپتاپسىنىپ خېرىدار كۈتۈپ ئولتۇرۇشاتتى. يازلىق مېۋىلەر تۈگەپ، كۈزلۈك مېۋىلەر ۋە قۇرۇق يەل - يېمىشلەر بازارغا كىرگەنىدى. دەرەخلەر ئەمدىلا ياپراق تاشلىغان كەچ كۈز كۈنلىرى بولغاچ، كۆچۈل ئىسسىق گۆشگىرده، كاۋاپنىلا تارتىپ تۇراتتى.

دېھقانلار باغلىرىدىكى مېۋە - چېۋە، قوغۇن - تاۋۇزلىرىنى باققاللارغا ئەرزانلا ئۆتكۈزەتتى، بىر كىملەر كەلسە بىكارغىلا بېرەتتى. باققاللار يېزىلاردىن ئەرزانلا ئەكىرگەن بۇ مېۋە - چېۋىلىرىنى گۈزەر، كوچا دوقمۇشلىرىدا دۆۋىلەپ شەھەرلىكلەرگە سېتىپ بېرەتتى.

بۇ كۈنلەردە سەيىدمۇھەممەد مىرزا، مىرزا ھەيدەر،

قاناتبەگلەر ھەرقايسى ئەل - يۇرتلاردىن كەلگەن مېھمانلارنى كۈتۈۋېلىش، ئورۇنلاشتۇرۇش بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتكەنىدى.

سەئىدخان مانا شۇنداق ئاسايىش كۈنلەردە ئادالەتنى، ھەققانىيەتنى ياقلاپ قۇرۇلىدىغان بۇ خانلىقنى ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە قوغداشقا بەل باغلىغانىدى. ئۇ جەڭ توختاپ تىنچلىق باشلانغىنىدىن ئەمىلىك ھېس قىلسىمۇ، بەدكار زالىملارنىڭ، مۇناپىق، مۇرتەت، ئاسىيلارنىڭ سۇيىقەستىدىن ھەرقاچان غالىب كېلىشنى ۋە ھوشيار تۇرۇشنى ئەمىر، سەردارلارغا ئاگاھلاندۇرۇپ تۇردى.

سەئىدخان ئالمالىقتا كۆك بۆرىگە يولۇققىنىدىن تارتىپ، تاغىسى سۇلتان مەھمۇدخان ھۇزۇرىدا ئۆتكەن كۈنلەرنى، بابۇر مىرزا بىلەن تۇنجى قېتىم بىللە قاتناشقان جەڭنى ئەسرگە چۈشۈپ زىندانda ياتقان كۈنلەرنى، ئۆزبىگە ئاشىق بولغان قىزنىڭ تەقدىرىنى، پەرغانە، ئۆرەتۆپە، ئاقسۇدا، چۆل - باياۋانلاردا ئۆتكۈزگەن ئېغىر كۈنلەرنى، ئاددىي دېھقان قىزى بىلەن ئەندىجاندا تۇرمۇش قۇرغىنىنى، كابۇلغا بارغانلىقىنى بىرمۇبىر ئەسلەپ چىقتى. كابۇلدىن ئەندىجانغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى، جانىبېك، سۆيۈنچەكخانلار بىلەن قىلغان جەڭلىرىنى، سايراندا ئۆتكەن تويىنى، ئاخىرىدا سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنى پۈتۈنلەي مەغلۇپ قىلغانلىقىنى ئويلاپ، تۇغلۇق تۆمۇرخاننىڭ ئەۋلادى بولغىنىدىن، سەپدىشى، دوستى بولغان مىرزا ھەيدەر، سەييىدمۇھەممەد مىرزىلارنىڭ ھەر ئىشتا يار - يۆلەك بولۇپ كەلگەنلىكىدىن بەك ئېپتىخارلاندى. مەرھۇم ئەلىبەگكە قاتتىق ئېچىندى. ئاددىي دېھقان بالىسىدىن باتۇر سەركەردە بولۇپ يېتىشكەن چارە - تەدبىرلىك قېيىنئاغىسى قاناتبەگدىن رازى ئىدى. سەئىدخاننىڭ ماڭغان يولى ئۇزۇن، بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلار كۆپ ئىدى. سەئىدخان ئەل - يۇرت بىلەن تەڭ تارتقان دەرد - ئەلەمنىڭ ئېغىر تۆيۇلمايدىغانلىقىنى، ئەل - يۇرت بىلەن تەڭ كۆرگەن راھەت - پاراغەتنىڭ تۇگمەيدىغانلىقىنى

بىلگەنمىدى. بېشىدىن شۇنچە ئىشلار ئۆتكەن بۇ باھادىر شاھ ھەرقانچە زور بايلىققا ئېرىشكەن تەقدىردىمۇ، ئادەمنىڭ ئەجەلدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدىغانلىقىنى، بايلىقنى جەستى بىلەن گۆرگە ئەكېتەلمەيدىغانلىقىنى، بېشىغا كۇن چۈشكەن، بايلىق ۋە دۆلەتتىدىن ئايرىلىپ قالغانلارغا قىلىنغان ياخشىلىقنىڭ ئۇنتۇلمايدىغانلىقىنى، غېرىب - غۇرۇڭا، يېتىم - يېسىرلارغا قىلىنغان شەپقەتلىك ياردەمنىڭ ئاخىر بىر كۇن كۈتمىگەن يەردىن يانىدىغانلىقىنى، ھاجەتمەنلەرگە قىلىنغان مىننەتسىز ياخشىلىقنىڭ ئامەت، يوشۇرۇن - ئاشكارا قىلىنغان يامانلىقنىڭ ئاپەت كەلتۈرىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەنىدى. مانا بۇگۇن ئارمىنىغا يېتىپ تاج كىيىدىغان چاغدا سەئىدخان ئۆزىنى دەبدەبە، تەنتەنىدىن قاچۇرۇپ، شۇ سەلتەنەتكە ئانچىۋالا قىزىقماي قويىدى. مۇشۇ كۇن ئۈچۈن ئۇ قانچە - قانچە قانلىق جەڭ مەيدانلىرىدا قىلىچىنى قانغا بويىاپ، ياسىدىن ئوق ئۇزگەنىدى. ئۇ شۇلارنى ئويلاۋاتقىنىدا يۇرىكى قىسىلغاندەك بولۇپ، ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلدى، كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلدى.

«دۇنيادا ھەربىر ئادەمنىڭ ئۆزىگە لايىق ئورنى بولىدىكەن، ھەتتا قۇرت - قوڭغۇز چاغلىق جانىۋارلارمۇ بىكاردىن - بىكار ھېكمەتسىز يارىتىلمىغانكەن. ئۇلاردىن بىرسى كەم بولسا ھېكمەتسىز يارىتىلمىغانكەن. ئۇلاردىن بىرسى كەم بولسا شۇنىڭ قەدرى ئۆتۈلىدىكەن، بىرسى ئارتۇق بولسا شۇنىڭ جەبرى بولىدىكەن. بايلىق - راھەتكە ئىنتىلمەيدىغان، يوقسۇزلۇق، جاپادىن قاچمايدىغان ئادەم بولمايدىكەن. خاتىرجەملىك ئىچىدە ئارامسىزلىق، ئارامسىزلىق ئىچىدە خاتىرجەملىك ھامان مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىكەن. گۇل تىكەنسىز، ئىنسان نۇقسانسىز بولمايدىكەن. ياماق تىلەكمۇ، ياخشى نىيەتمۇ كىشى ۋۇجۇدىدا ئوخشاشلا بىر ۋاقىتتا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىكەن. ئالىم، غەنىي كىشىلەردە ئىللەت بولغىنىدەك، ئوغرى، پاسىق، لۇكچەكلەردىمۇ پەزىلەت بولىدىكەن. بۇنى بايقاش، كۆرۈش ھەممىلا ئەقىل

ئىگىسىنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدىكەن. ھايات مانا شۇنداق داۋاملىشىدىكەن. جۇرئەتلىك ۋە غەيۇر كىشىلەر مۇرادىغا يېتىدىكەن. نادانلار، قورقۇنچاقلار جەبىر - جاپا كۆلىپەتتىن قۇتۇلالمايدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن، خۇشاللىقمۇ، قايغۇمۇ ئەبەدىي بىر - بىرىنى قوغلىشىدىكەن» دەپ ئويلىدى سەئىدخان ھايات مۇساپىسىنى ئەسلەپ. ئۇ پۈشايمان قىلغۇدەك، ھەسرەت - نادامەت چەككۈدەك تەتۇر قەدەم باسمىغانلىقىغا شۈكۈر قىلدى. شۇڭا، بىردىنلا روھلىنىپ قوللىرىنى كېرىپ تەمبۇرنى قولىغا ئالدى. ئەسلىمە قوينىدىن چىقىپ، پەنجىگاھ مۇقامىغا بىردەم چېلىپ پەيز قىلدى. گويا قۇياش قارا بۇلۇتنى يېرىپ چىققاندەك خىيال دېگىزىدىن بالقىپ چىققان يېڭى ئارزۇ - تىلەكلەر ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى چۈلغۇالدى: «بىزنىڭ بۇ خانلىقىمىز جاپا تارتقان خەلقىمىزگە، ئەۋلادلارغا تىنچلىق، ئاسايىشلىق بەخش ئەتسە، ئالىم - ھۆكۈمالىرىمىز، ئەدىب - سەنئەتكارلىرىمىز، ئەمىر - سەردارلىرىمىز، تېرىقچى، باقمىچىلىرىمىز، دوربىۋۇرۇش - ئەتتارلىرىمىز، ھۈنەرۋەن - كاسىپلىرىمىز بەخرامان ئۆز ئىشىنى قىلسا، كۈندىن - كۈنگە بېيىپ دۇنيانىڭ خالىغان يېرىگە بارالايدىغان بولسا، بىر - بىرىنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتماي ئۆزئارا نەپ يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئىنتىلسە، بۇ بىۋاپا جاھاندا ھۆرمەتلىنىپ ياشىسا، تاجۇتەخت، زېمىن تالىشىدىغان، بىھۇدە قان تۆكىدىغان ئۇرۇشقا، زوراۋانلىققا مەڭگۈ خاتىمە بېرىلسە، ئاللا ئىشلىرىمىزدىن رازى بولسا ...»

— شاھزادەم، قەدىرلىكىم، كۈن چۈش بولۇپ قالدى. تاماق يەۋالسىلا، — مەختۇمە سۇلتان بېگىمنىڭ ئاۋازى سەئىدخاننىڭ خىيال يىپىنى ئۈزۈۋەتتى.

— تاماق يېگۈم يوق، ئەزىزىم. ئوغلۇمنى كۆرگۈم كېلىۋاتىدۇ.

سەئىدخان باش چايقاپ خىيالچان كۈلۈمسىرىدى. ئۇنىڭ

شېرىن ئويىنى يەنە داۋام ئەتكۈسى بار ئىدى.

— ئۇنداق دېمىسىلە، شاھزادەم، ئۇچ كۈندىن بېرى قېتىق، سۈزمىدىن باشقا تۈزۈكرەك تاماقمۇ يېمىدىلە. يا كېچىسى، يا كۈندۈزى ئۇخلىغانلىرىنىمۇ كۆرمىدىم. كۆپ خىيال سۈرۈپ كەتتىلە. ئارزۇلىرى ئەمەلگە ئېشىۋاتقان چاغدا نېمانچە غەم قىلىدىلا، — دېدى مەختۇمە سۇلتان بېگىم ئۇنىڭ باش - كۆزىنى مېھرىبانلىق بىلەن سىلاپ. خوتۇنىنىڭ كۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرىدىن مونچاق - مونچاق ياش ئېقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سەئىدخان ئۇنى باغرىغا باستى.

— كىشىلەر شاھلارنىڭ غېمى بولمايدۇ، دەپ خاتا ئويلىشىدۇ. بىر ئائىلە باشلىقى ئۆز ئائىلىسىنىڭ غېمىدە بولسا، بىر ئەلنىڭ بېشى تۇمەنمىڭ ئائىلىنىڭ غېمىنى قىلىدۇ. ئەزىزىم، ھەزرىتى مەۋلانا نىزامىدىن ئەلىشىر نەۋايى:

ئادەمىي ئەرسەڭ، دېمەگىل ئادەمىي
ئانىكىم، يوق خەلق غەمىدىن غەمى.

دېگەن بېيىتى بىلەن ئادەمنىڭ قانداق بولۇشى لازىملىقىنى كۆرسىتىپ بەرگەن. خەلق غېمىدە خىيال سۈرۈش شاھلارنى ئەقىللىك قىلسا، غەم قىلىش ئىزدەندۈرىدۇ. ئىنتىلىپ - ئىزدىنىپ ئارزۇ قىلىۋاتقان بىر نەرسىمگە ئېرىشەلمەي كېلىۋاتقاندەكلا، ئىنسان دۇنيادىن شۇنداق ئۆتسە كېرەك. بولدى ئەزىزىم، تاماقنى ئاچقىپ يېقىن ئارىدىكى بىر سائىلنى چاقىرىپ مېھمان قىلىڭ، ماڭا مۇشۇ يېتىدۇ.

سەئىدخان بىر پارچە نان بىلەن بىر پىيالە قېتىقنى ئېلىپ قېلىپ، قىرغاۋۇل گۆشى بېسىلغان لەززەتلىك پولۇنى قايتۇرۇۋەتتى.

2

بارگاهی ئالىينىڭ ئەتراپىدا سەئىدخاننىڭ ھەربىي، خاس ھۇجرىسى، كىتابخانىسى، ئەمىر كەبىرلىك ھۆكمىنى چۈشۈرىدىغان ساربىيى، كېڭەش ئۆيى، مۇلازىملار ۋە قاراۋۇللار ياتىقى قاتارلىق خانىلار بەرپا قىلىنغانىدى. مۇراسىمغا كەلگەن ئەل - يۇرت كاتتىلىرى دەسلەپ سەئىدخان بىلەن كۆرۈشۈپ، سەئىدخاننىڭ ناھايىتى ئاددىي - ساددا تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ ۋە كەمتەرلىك بىلەن ئۆزلىرىگە كۆرسەتكەن كاتتا ھۆرمەت - ئىكرامىدىن تەسىرلىنىپ كېتىشتى.

سەئىدخان دائىم دېگۈدەك ئەتراپتىكى دېھقانلار، تىجارەتچى، كاسىپ - ھۈنەرۋەنلەر بىلەن ئۇچرىشىپ تۇراتتى. قانداقلىكى ئادەم بارگاھ ئالدىغا كەلسە كۆرۈشمەي قالمايتتى. ئۇ زور ئۆزگىرىش ياسايدىغان كاتتا مۇراسىم كۈنىنىڭ يېقىنلاشقىنىدىن ھاياجانلىنىپ، كۈنلەرنى ئىلتىجا بىلەن ئۆتكۈزمەكتە ئىدى. ھەر نامازدىن كېيىن: «يەرۈكۆكنى ياراتقان ئەي، ئۇلۇغ ئاللا ئىگەم، ئادالەت بىلەن خەلقنى سائادەتكە يەتكۈزىدىغان بۇ بۈيۈك خانلىقنىڭ تىكلىنىشىگە مەدەتكار بولغىن. ئۇنىڭغا كۆكسى - قارنى كەڭ، ئىمانى كامىل بىر ئاقىل بەندىڭنى خان قىلىپ بەرگىنىكى، ئىنايىتى ۋە شاپائىتى بىلەن مەملىكىتىگە خاتىرجەملىك، جۈشقۇنلۇق بەخش ئەتسۇن. ئەگەر پېقىر قۇلۇڭدا ئۇنداق جاسارەت بولمىسا، پادىشاھ بولۇش ئارزۇيۇمغا ھېچقاچان يەتكۈزمىگەيسەن، ئامىن» دەپ دۇئا قىلاتتى.

بۈگۈن سەئىدخان ئادەتتىكىدىن خۇشال كۆرۈنەتتى. دۆلەتنىڭ ئاۋاتلىشىۋاتقانلىقىدىن مەمنۇن بولدىمۇ ياكى چۈشىدە بېشارەت بولدىمۇ، خېلىدىن بېرى سەئىدخاننىڭ روھى مۇنداق كۆتۈرەڭگۈ بولمىغانىدى. ئۇ بارگاھى ئالىينىڭ دېرىزىسىدىن قارىۋىدى،

ئوغلىنىڭ توپلىق يولدا پىكىلداپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقىنىنى كۆردى. سەئىدخان تەبەسسۇم قىلىپ جايىغا بېرىپ ئولتۇرۇشىغا، ئىشىك ئېچىلىپ ئاۋۇال مەختۇمە سۇلتان بېگىم، ئاندىن ئابدۇرەشىدخان كىرىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ئاتا! — قول قوۋۇشتۇرۇپ سالام بەردى ئابدۇرەشىدخان، ئۇنىڭ ئىككى مەڭزى ئانارەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. بادام دوپپا، مەخمەل كەمزۇلى بەكمۇ ياراشقانىدى. بېلىگە چىگىڭ باغلانغان كەمەرگە ئېسىۋالغان كۈمۈش ساپلىق خەنجەر ئۇنىڭغا قەيسرانە روھ ۋە جاسارەت بەخش ئەتكەنىدى.

— تالادا تازا ئويناپسەن - دە، بەڭباش، — دېدى سەئىدخان ئوغلىنىڭ تەر قۇيۇلۇپ تۇرغان بويۇن - بېشىغا كۆز سېلىپ.

— ئويىنىماي ئۆيدە سىلىدەك خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرسام بولامتى، ئاتا؟ — جاۋاب بەردى بالا ياغلىقى بىلەن تەرىنى ئېرتىپ.

— ئەندىجاندا خەتنە تويىنى قىلغاندىن كېيىن خېلى ياۋاشلاپ قالغانىدى، يارىكەندكە كەلگىنىمىزدىن بېرى قاسىاق بالىلار بىلەن ئويناپ كەپسىزلىشىپ كەتتى، تالادىن زادى كىرمەيدۇ، — دېدى ئانىسى ئاچچىقلاپ.

— دېھقان بالىلىرى بىلەن ئويناشسام كىم بىلەن ئويناي‌مەن؟ — ئابدۇرەشىدخان قاراپ تۇرۇپ دادىسىغا چېقىۋاتقان ئانىسىدىن خاپا بولۇپ دومسىيىۋالدى.

— ئەمىر، بەگلەرنىڭ پاكىز بالىلىرى بىلەنچۇ؟

— ئۇلار قورققاق، تالاغا چىقمايدۇ.

— بوپتۇ، بالام، دېھقان بالىلىرى بىلەن ئويناۋەرگىن. ئۇيناۋېرىپ مىرزا ھەيدەر ئاغاڭدىن دەرس ئېلىشنى ئۇنتۇپ قالمىغىن يەنە، — دېدى سەئىدخاننىڭ مەستلىكى كېلىپ.

— دەرس ئېلىۋاتىمەن، دادا، ئوسمانبەگ ئاكامدىن ئوقيا ئېتىشنىمۇ ئۆگىنىۋاتىمەن. ئاۋۇ كۈنى ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ ئوقيا ئاتىمەن دەپ يىقىلىپ كەتكىلى تاس قالدىم.

— خۇدا ئۆزى ساقلاپتۇ، بالام، ئەمدى ئات ئۈستىدە ئوقيا ئاتقۇچى بولما، — ئانىسى ئەندىشە قىلىپ ئوغلىنى قۇچاقلىدى.

— ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ ئوقيا ئېتىشنى ئۆگىنىۋالمىسام قانداقمۇ چەۋەندىز بولالايمەن؟ چەۋەندىز بولالمىسام سەردار بولالمايمەن، سەردار بولالمىسام ھېچ ۋاقىتتا پادىشاھ بولالمايمەن، ئانا.

سەئىدخان مەختۇمە سۇلتان بېگىمگە سىپايىلىك بىلەن رەددىيە بەرگەن ئوغلىدىن سۆيۈنۈپ ئۇنىڭ مۇرىسىگە قاقتى.

— ئۆگەن، بالام، ئۆگەن، ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ ئوقيا ئېتىشنى، قىلىچ ئۇرۇشنى، نەيزە سانجىشنى ئۆگەنمىگەن ئادەم چەۋەندازمۇ بولالمايدۇ، پادىشاھمۇ بولالمايدۇ. بۇنى ھەرھالدا چۈشەنگىنىڭدىن خۇرسەن بولدۇم. ئۇستازىڭغا رەھمەت، — ئاتا ئوغلىنىڭ يۈز - كۆزىدىكى تۇپا - چاڭنى ياغلىقى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ ئۇچۇپ يۈرگەن قۇشنى ئاتالمىسا ئاندىن مەرگەن ھېسابلىنىسەن، مەرگەن بولساڭ دۈشمەنگە ئاتقان ئوقۇڭ زايە كەتمەيدۇ.

— مەرگەن بولىمەن، ئاتا.

سەئىدخان ئوغلىنىڭ پېشانىسىغا سۆيدى.

— خۇدا تىلىكىڭگە يەتكۈزسۇن، بالام.

— ئاتا، مىرزا ھەيدەر ئاغام نەچچە كۈن بولدى ماڭا دەرس بېرىشكە كەلمىدىغۇ، بىر يەرگە كەتتىمۇ يا؟ — دەپ سورىدى ئابدۇرەشىدخان ھۆرمەت بىلەن قول باغلاپ تۇرۇپ. ئۇ خەتنە تويىدىن كېيىن ئاتمىسىنىڭ ئالدىدا دائىم شۇنداق ئەدەپ بىلەن سۆز قىلىدىغان، رۇخسەت بىلەن ئالدىغا كىرىپ، رۇخسەت بىلەن چىقىپ كېتىدىغان ئادەتنى يېتىلدۇرگەنىدى.

— ئاغاڭ ئوردىدا خانلىقىمىزنىڭ قۇرۇلۇش مۇراسىمىغا تەييارلىق قىلىش بىلەن ئالدىراش، بالام، دەرسىڭنى تەكرارلاپ تۇرغىن. يەنە بىرقانچە كۈندىن كېيىن ساڭا كۈندە دەرس بېرىدۇ،

ژاقتىكىنى زايە قىلماي تىرىشىپ ئۆگەن. توختا ! ئۇنتۇماي ئەلىبەگنىڭ ئوغلى رۇستەمبەگنى كەچتە باشلاپ كەلگىن، ئۇنتۇما جۇمۇ !

— ئۇنتۇمايمەن، ئاتا، خۇدا بۇيرۇسا چوقۇم باشلاپ كېلىمەن. ئىجازەت بەرسىلە، ئەمدى چىقىپ دەرسىمنى ئۆگىنەي.

— ماقۇل، بالام، — سەئىدخان كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتكەن ئوغلىغا مەستلىكى كېلىپ قاراپ قالدى.

— ئاتىسى، سەھەردىن بېرى بىرنېمە يېمىدىلە، ناشتا قىلىۋالسىلا، — دەپ ئۆتۈندى مەختۇمە سۇلتان بېگىم ئېرىگە بىر پىيالە سىنچاي سۇنۇپ، — بالىنى بەكمۇ ئەركىگە قويۇۋەتتىلە، ئەنسىرەپلا يۇرىدىغان بولدۇم.

— ئەزىزىم، — دېدى سەئىدخان پىيالىنى قولىغا ئېلىپ، — ئەنسىرىمىسىلە، ئەركىنرەك چوڭ بولغىنى ياخشى، يۇرەكلىك ئادەم بولىدۇ. ئۇنىڭدىنمۇ، بۇنىڭدىنمۇ قورقۇتۇۋەرسەك توخۇ يۇرەك، قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان ئادەم بولۇپ قالىدۇ. «دېھقان بالىلىرى مەينەت، ئۇلار بىلەن ئويناما» دېگەن سۆزنى ئوغلىمىزغا ئىككىنچىلەپ قىلغۇچى بولمىسىلا. بىزنى نان، ئاش بىلەن بېقىۋاتقان خۇدانىڭ مۆمىن بەندىلىرى دېھقانلار ئەمەسمۇ؟

— ئويلىماي دەپ ساپتىمەن، شاھزادەم.

سەئىدخان ئۇن چىقارماي چىقىپ كېتىۋاتقان خوتۇنىغا رازىمەنلىك بىلەن قاراپ قالدى. مەختۇمە سۇلتان بېگىم ئۆزى راسلاپ ئەكىرگەن بىر تەخسە نېرىن چۆپنى ئەكىرىپ ئېرىنىڭ ئالدىغا قويدى. مەززىلىك پۇراق دىماققا ئۇرۇلدى. سەئىدخان بىر پىيالىگە نېرىندىن سېلىپ ئۇستىگە ئىككى قوشۇق قېتىق قۇيۇپ يېيىشكە باشلىدى، شۇنداق تېتىدى.

— بەك ئوخشاپتۇ. بۇ تاماق ئىشتىهايىمنى ئاچتى، — دېدى سەئىدخان خوتۇنىغا ئامىراقلىقى تۇتۇپ، — سىلىمۇ يېسىلە، ئېشىپ قالمىسۇن.

مەختۇمە سۇلتان بېگىم ئېرىگە مېھرىلىك نەزەردە قىيا

باقتی.

— نەچچە كۈندىن بېرى سىلىگە تاماق تازا تېتىمىدى. شۇڭا، بۇ نېرىن چۆپنى ئاشپەزلەر ئەمەس، ئۆزۈم ئەتتىم، گۆشنىمۇ ئۆزۈم قازانغا سالغانىدىم. تۈجۈپىلەپ ئەتكەن تاماقنى ئېرى ئىشتىها بىلەن يېسە، خوتۇن كىشىنىڭ ھاردۇقى ئاندىن چىقىدۇ.

«دېھقان بالىلىرى دېھقان بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئۇلاردىن نۆكەر، ياساۋۇل، سەردار بولۇشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىرى ئاز بولسا كېرەك. پادىشاھ بالىسى پادىشاھ بولۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ.»

سەئىدخاننىڭ ئارزۇسى تولىمۇ يۈكسەك ئىدى. ئۇنىڭ پىكىر قىلىشىغا دەخلى قىلماسلىق ئۈچۈن مەختۇمە سۇلتان بېگىم داستىخاننى يىغىشتۇرۇپ ئۆز خانىسىغا چىقىپ كەتتى.

نەيزە بويى ئۆرلىگەن كۈننىڭ ئالتۇن نۇرى دېرىزىگە جۇلا تاشلىدى. سەئىدخان مۇلازىمىمۇ چاقىرماي ئۆزى سىرتقا چىقتى، شىرىلداپ ئېقىۋاتقان ئېرىق سۈيىدە تاھارەت ئالدى. ئۇ نۆكەر، ياساۋۇللارغا باش لىڭشىتىپ سالام قىلىپ، خىيابانلىق كۆل بويىنى بىرەم ئايلانغاندىن كېيىن بارگاھى ئالىيغا كىرىپ چاشگاھ نامىزىغا① تۇردى.

— سەئىدخان ! سۇلتان سەئىدخان !

يىراقتىن گۇركىرەپ ئاڭلانغان بۇ سادا دۇئا قىلىۋاتقان سەئىدخاننىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئۇنىڭ يۈرىكى شىددەتلىك سوقتى، شۇ تاپتا قانات ياساپ ئۇچقۇسى كېلىپ كەتتى.

— بىزنىڭ پادىشاھىمىز سۇلتان سەئىدخان ! سەئىدخان ! سەئىدخان ! ...

نۇرغۇن ئادەمنىڭ ھەيۋەتلىك ساداسى تېخىمۇ قاتتىق ياڭرىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى شۇرۇرىدە ئېرىگەندەك بولۇپ ئۆزىنى

---

① چاشگاھ نامىزى — كۈن چىققاندىن كېيىن پېشىندىن بۇرۇن ئوقۇلىدىغان نەپلە نامаз.

تۇتالماي قالدى. سەئىدخان بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ بارگاھى ئالىيدىن چىقتى. كۆز قۇياشى ئۇنىڭ ئالدىغا نۇردىن پايانداز سالدى.

يارىكەند شەھىرىدىن چىققان نەچچە مىڭ ئادەم بارگاھى ئالىيغا سەلدەك ئېقىپ كېلىۋاتاتتى.

— سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سۇلتانى سەئىدخانغا مەدەتكار بول، ئاللا !

— سەئىدخانغا ئامانلىق تىلەيمىز !

— بىزنىڭ پادىشاھىمىز سۇلتان سەئىدخان !

توپ ـ توپ كېلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئەڭ ئالدىدا سەييىدمۇھەممەد مىرزا، مىرزا ھەيدەر، قاناتبەگ، قىرغىز مۇھەممەدبېك، ئوبۇلقاسىم دامۇللا قاتارلىق يۇرت مۆتىۋەرلىرى سەپ تارتقاندى.

سەئىدخان ئۇلارغا قاراپ ماڭدى.

بالىلار بىلەن ئىككى تەرەپ بولۇپ «ئاق تېرەك، كۆك تېرەك» ئويۇنىنى ئويناۋاتقان ئابدۇرەشىدخان بارگاھى ئالىيدىن چىققان ئاتىسىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى.

سەييىدمۇھەممەد مىرزا بىلەن مىرزا ھەيدەر سەئىدخانغا سالام بەردى، ئاندىن ئۇنى مەخسۇس ياسالغان چاھار سۇپىغا سېلىقلىق، پاكىلىقنىڭ نىشانى بولغان ئاق بۇلۇتتەك ئاپپاق مەشۇت يېكەندازغا ئولتۇرغۇزدى.

خالايىق ئارىسىدىن ئاق سەللە ۋە يېشىل تونلۇق سالاپەتلىك بىر مويسېپىت تۇرۇپ، سەئىدخانغا ئېھتىرام بىلدۇردى.

— پېقىر، — دېدى ئۇ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، — كاشغەردە مىرزا ئابابەكرنىڭ زۇلمىغا قارشى قوزغىلاڭ قىلغان ئوبۇلقاسىم دامۇللا بولىمەن. شاھىزادە، سىلى لەشكەر باشلاپ كەلمىگەن بولسىلا سۇلتانى زالىم بىزنى قەتلىئام قىلىۋېتەتتى. خۇدا ئالىيلىرىنى قۇتقۇزغۇچى تەرىقىسىدە بىزگە يەتكۈزدى. ھەزرەتلىرى بىزنىڭ پادىشاھىمىز بولۇشقا ئەڭ مۇناسىپ. پېقىر

كاشغەر دىيارىنىڭ شەيخۇلئىسلامى ۋە قازىكالانى بولۇش سۈپىتىم بىلەن ئۆز ناملىرى مۇبارەك نامى قىلىنغان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سۇلتانلىق تاجىنى ئالىيلىرىغا كىيدۈرىمەن، — دېدى - دە، ئاۋۋال خانلىقنىڭ ئاق بالداققا بېكىتىلگەن يېشىل تۇغىنى سەئىدخانغا قوش قوللاپ سۇندى.

سەئىدخان تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ يېشىل تۇغنى ئالدى - دە، باش ئۈستىگە كۆتۈرۈپ ئورنىدىن تۇردى ۋە ئۇنى قاناتبەگكە بەردى. ئوبۇلقاسىم داموللا پارىلداپ تۇرغان ئالتۇن تاجنى «بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم» دەپ سەئىدخاننىڭ بېشىغا قوش قوللاپ كىيدۈردى. سەييىدمۇھەممەد مىرزا شاھانە زەر توننى سەئىدخانغا ياپتى. مىرزا ھەيدەر سەئىدخاننىڭ بېلىگە ئالماستىن كۆز قويغان شاھانە ئالتۇن كەمەرنى باغلىدى.

— مۇبارەك، مۇبارەك ! پادىشاھىمىز سۇلتان سەئىدخانغا مۇبارەك !

مىڭلىغان - تۈمەنلىگەن ئادەمنىڭ ياڭراق ئاۋازى گۈلدۈرمامىدەك ئاسمان - زېمىننى زىلزىلىگە كەلتۈردى. ئوسمانبەگ بىر ئاق ئارغىماقنى يېتىلەپ كەلدى. سەئىدخان ئاقيوللۇق بولۇشنىڭ نىشانى بولمىش ئاق پايانداز ئۈستىدە تۇرۇپ چاپچىپ تۇرغان ئاتقا مىندى. قاناتبەگ مۇبارەك يېشىل تۇغنى ئۇنىڭغا قوش قوللاپ سۇنۇپ بەردى. سەئىدخان يېشىل تۇغنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام بېرىپ، دېدى:

— ئەزىز ۋەتەنداشلار، يۇرتداشلار ! ھەققانىيەت ۋە ئادالەتنى جارى قىلدۇرۇپ، ئاۋامنىڭ ھالىغا يەتكۈچى سەئىدىيە خانلىقى بۈگۈن ئۇلۇغ ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن يارىكەندتە رەسمىي قۇرۇلدى. ۋەتەن مۇھەببىتى، خەلق غېمى بىلەن جاپانى تۇلپار قىلىپ مىنىپ، قاننى دەريا كەبى كېچىپ جاننى ئالىقانغا ئېلىپ جەڭ قىلغان لەشكەرلەر، سەردار - سەركەردىلەر، بەگ - ئەمىرلەر، ۋەزىر - ۋۇزرالار نامىدىن قەدىردان خەلقىم

ھەربىر ئىلارنى چىن قەلبىمدىن مۇبارەكلەيمەن.

زالىمنىڭ زۇلمى بىلەن ھاياتىدىن ئايرىلغان، جەڭگاھلاردا شېھىت بولغان قەھرىنداشلىرىمغا تەزىيە بىلدۇرىمەن، ياتقان جايى جەننەتتە بولغاي. بېشىمدىكى تاج ئەمەس، ھەربىر ئىلارنىڭ غېمىدۇر. قولۇمدىكى يېشىل تۇغ خانلىقىمىزنىڭ نۇسرىتىدۇر. ئۇچامدىكى تون ھەربىر ئىلارنىڭ ئارزۇ - ئۇمىدىدۇر. بېلىمدىكى كەمەر ھەربىر ئىلارنىڭ ئۇزۇلمەس رىشتىدۇر ۋە خانلىقنى رونىق تاپتۇرۇش ئىرادەمدۇر. ئاستىمدىكى ئات ھەربىر ئىلارنىڭ غالىب ئىرادەئىلەردۇر. بىر زالىمنىڭ ماماتى يامانلارغا ئۆلۈم، ياخشىلارغا ھاياتلىقتۇر. بىر ئادىل پادىشاھنىڭ ماماتى ياخشىلارغا ئۆلۈم، يامانلارغا ھاياتلىقتۇر. قەھرىنداشلىرىم، ئىشەنچىلىرىمغا زىنھار داغ چۈشۈرمەيمەن.

سەئىدخان «ئاللاھۇ ئەكبەر!» دەپ تەگبىر ئېيتقىنىچە شەھەرگە يول ئالدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ۋەزىر - ۋۇزرا، ئەمىر، سەردار، سىپاھلار ئاتقا مىنىشىپ ماڭدى. سەپ تارتىپ تۇرۇشقان ئاۋام خەلقمۇ شەھەرگە سەلدەك ئاقتى. ھەيۋەتلىك تەگبىر ئاۋازىغا شادىيانە ناغرا ۋە سۇناي ساداسى قوشۇلۇپ يىراق - يىراقلارغا تاراپ كەتتى.

3

دەل شۇ چاغدا يارکەند شەھىرىدىكى ۋەزىرلەر مەھەللىسى دەپ ئاتالغان خالتا كوچىنىڭ ئاخىرىسىدىكى تۇچ ھالقىلىق چوڭ دەرۋازىسى بار قورۇ ئىچىنى گۆرستان جىملىقى قاپلىغاندى. دەھلىزلىك چوڭ ئۆيئىچىدە سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنىڭ جاللاتلار باشلىقى قوچقاربەگ يىراقتىن ئاڭلىنىۋاتقان شىددەتلىك ئاۋازغا قۇلاق تۇتۇپ سالپىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئورۇقلاپ بىر تېرە - بىر سۆڭەك بولۇپ قالغاندى. پات - پات سول قولى

بىلەن ئۇزاقتىن بېرى ئۇستىرا تەگمەي چاتىگىدەك چىگىچلىشىپ كەتكەن ساقىلىنى سىيپاپ ئۇلۇغ - كىچىك تىناتتى. چاچ - ساقىلى ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ئىشىكنى ئىچىدىن ئېتىۋالغانلىقى ئۈچۈن، خوتۇن - بالىلىرى ئۇنىڭ يېنىغا كىرەلمەي دەھلىزدە ۋەھىمە بىلەن تۇراتتى، ھەتتا ئۇنىنى چىقىرىپ گەپ قىلىشقىمۇ پېتىنالمايتتى.

بىر چاغلاردا قوچقار ياساۋۇل دەپ ئاتالغان قوچقاربەگ چاپىنىنىڭ بوش تۇرغان ئوڭ تەرەپتىكى يېڭىنى سول قولى بىلەن غىجىملاپ، تاشقىرىدىن گۇرۇلدەپ ئاڭلىنىۋاتقان بەھەيۋەت ساداغا يەنە قۇلاق سالدى.

— سەئىدىيە خانلىقىنىڭ پادىشاھى سۇلتان سەئىدخانغا سالامەتلىك تىلەيمىز !

— سۇلتان سەئىدخان بىزنىڭ پادىشاھىمىز !

— ھەرقانداق ياۋۇز دۈشمەن سۇلتان سەئىدخانغا تەڭ كېلەلمەيدۇ !

— سەئىدىيە خانلىقىنى ئاللا ئامان قىلغاي !

قوچقاربەگ ۋۇجۇدى تىترەپ كەتتى. ساقال باسقان چىرايى قارىداپ، ياغاق يۇزىنىڭ تېرىسى تارتىشىپ، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن قاپىقى لىپىلداپ تارتتى. چېقىر كۆزلىرى قىسىلىپ، گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرى قىمىرلىدى. قورۇق قاپلاپ كەتكەن چېكىسى ۋە كۆز چانىقىنىڭ ئەتراپى بىردىن سارغىيىپ، ئاستا - ئاستا قارامتۇل كۆكۈچ رەڭگە كىردى. ئۇ ئۆلۈك چىراي بولۇپ قالغانىدى.

قوچقاربەگ ئەسلىدە بىر قىمارۋازنىڭ يالغۇز ئوغلى ئىدى. كىچىكىدىن دادىسىنى دوراپ ئاسمانغا پىچاق ئاتىدىغان تەلۈە بولۇپ ئۆستى. كاشغەر، ياركەند ئارىلىقىدا قاتراپ ياشلىقىنى ئۆتكۈزدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە مىرزا ئاببابەكرى بىلەن ئۇچرىشىپ ئۇنىڭغا نۆكەر بولدى. تەمبەل، كۈچلۈك بۇ قارام يىگىتنى مىرزا

ئاتابەكرى باشقىلارنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش ئىشىغا سېلىپ، كېيىن ئۆزىگە ياساۋۇل قىلىۋالدى. ئوقەتچى، ھۈنەرۋەن - كاسىپلار قوچقار ياساۋۇل كېلىۋاتقىدۇ دېسە، ئۆزلىرىنى قويىدىغان جاي تاپالماي قالاتتى، نېمە دېسە، شۇنى بېرىشەتتى. مىرزا ئاتابەكنى يوقىتىۋەتكەن ئولتۈرغاندىن كېيىن ئۇنى جاللاتلار باشلىقى قىلىپ ئاشكارا، يوشۇرۇن ئادەم ئۆلتۈرۈش ئىشىغا قويدى ۋە بەگ نامىنى بەردى. قوچقاربەگ بۇ ياۋۇز سۇلتانغا ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلىپ، دېگىنىنى قىلىدىغان خۇنخورغا ئايلانغان چاغدا، ئەمىر مۇھەممەدبەك باتۇرلۇق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ، ئۇنىڭ ئوغۇل قولىنى يەلكىسىدىنلا چېپىپ تاشلىدى. نەچچە مىڭ ئادەمنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلغان بۇ جاللات مانا مۇشۇنداق ئازابلىق كۈنگە قالىمەن دەپ ئويلىمىغانىدى.

قوچقاربەگ بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئەتراپىنى لەرزىگە كەلتۈرگەن ساداسىغا قۇلاق سالغاچ تامغا ئېسىقلىق قىلىچىنى سول قولى بىلەن ئالدى. ئۇ ھەر قېتىم كاللا كەسكەندە، تىلى بىلەن قىلىچ بىسىدىكى قانىنى يالايتتى. ئۇ غىلاپتىن قىلىچنى سۇغۇردى.

— سەئىدخان، سۇلتان سەئىدخان ! ...

بۇ ئۆز پادىشاھىنى تەختتە ئولتۈرغۇزۇش ئۈچۈن ئوردىغا يېقىنلاشقان ئاۋام خەلقنىڭ، نۆكەر - ياساۋۇللارنىڭ ھەيۋەتلىك ساداسى ئىدى.

قوچقاربەگ قۇلىقىنى ئېتىۋېلىش ئۈچۈن سول قولىنى كۆتۈردى. تاغىقىدىن ئۈزۈپ تاشلانغان ئوڭ قولىنىڭ ئورنىدا چاپانىنىڭ بوش يېڭى ساڭگىلاپ تۇراتتى. قوچقاربەگ يىغلاپ تاشلىدى. ئۇ قىلىچ بىسىدىن ئېقىۋاتقان قان ۋە كېسىلگەن باشلارنى كۆرگەندەك بولدى. ئۇنىڭ ياش تۆكۈشى ئۆمرىدە تېخى بىرىنچى قېتىم ئىدى. ئۇ قىلىچنى بوغۇزىغا يېقىن ئەكېلىپ

بارلىق كۈچىنى يىغىپ كېكىردەكنىگە سۈردى ـ دە، دەلدەڭشىپ بېرىپ تامغا يۆلىنىۋالدى. بويىنىنىڭ يېرىمى كېسىلگەنلىكى ئۈچۈن بېشى گىلدىڭشىپ، ئاخىر قىڭغىيىپ كۆتەكتەك يىقىلدى. قارامتۇل قان خېلى يەرگىچە ئاقتى. ئۇ ئۇزاققىچە تېپىرلاپ قوپماقچى بولۇپ، بىرەمدىن كېيىن سۈنايلىنىپ يېتىپ قالدى. ئۇنىڭ جېنى بەكمۇ تەستە چىقتى.

— ئاتىسى، ئىشكىنى ئاچسىلا، ئىشكىنى ئاچسىلا.

— ئاتا، ئىشكىنى ئاچقىن، ئاتا، ئاتا ...

ئۇنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى دەھلىزدە تۇرۇپ توۋلىشاتتى. قوچقاربەگ جاللات بولسىمۇ بىر خوتۇننىڭ ئېرى، بالىلىرىنىڭ ئاتىسى ئىدى. بۇ قانخور جاللات نۇرغۇن ئادەمنىڭ بېشىنى كەسكەن قىلىچ بىلەن ئۆزىنىڭ هاياتىنىمۇ ئەنە شۇنداق پاجىئەلىك ئاخىرلاشتۇردى.

4

سەئىدخان ئوردىنىڭ هەيۋەتلىك دەرۋازىسى ئالدىغا كەلگەندە ئاتتىن چۈشتى. دەرۋازا ئالدىدىن تارتىپ ئوردا سارايىنىڭ ئىشىكىگىچە سەپراس بولۇپ تۇرغان ئەسكەر، ياساۋۇللار ئېهتىرام بىلدۈرۈپ قىلىچلىرىنى يەرگە قارىتىپ تۇرۇشتى. سەئىدخان سالماق قەدەم بىلەن سەلتەنەتلىك سارايغا كىرىپ، ئاق يىپەك پاياندىز ئۈستىدىن كۈمۈش پايلىق ئالتۇن قۇببىلىك تەختكە چىقتى. ئابدۇرەشىدخان تەختنىڭ ئوڭ تەرىپىدە تۇردى.

سەئىدخان تەختە ئولتۇرۇپ ئالالغا ئۇنلۈك هەمدۈسانا ئېيتقاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇردى، كۆپچىلىككە هۆرمەت بىلەن خۇش نەزەر سالغاچ ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە قويۇپ، دېدى:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، ئەي، ۋەتەنداشلىرىم، يۇرتداشلىرىم، تەقدىرداش قېرىنداشلىرىم، ئەي، سەپداشلىرىم، قولداشلىرىم،

ئەمىر، سەردار، بەگلىرىم، باھادىر غازى، نۆكەرلىرىم، ياساۋۇللىرىم ۋە ھۆرمەتلىك مېھمانلار ! مەن بۈگۈن ئۇلۇغ پەرۋەردىگار ئالەمنىڭ ئىنايىتى بىلەن يارکەندە شەھىرىدە، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى پۈتۈن دۇنياغا جاكارلايمەن. ئۇلۇغ ئىگىمىز ئاللا بىزگە نۇسرەت ئاتا قىلىپ، زالىم دۇشمەنلىرىمىزنى يەرگە قاراتتى. ئادالەت، ھەققانىيەت زۇلۇم ۋە ئاسارەت ئۇستىدىن غەلىبە قىلدى. ئەزىز ۋەتىنىمىزدىكى خانلىقىمىزغا يار - يۆلەك بولغان بارلىق قەبىلىداشلىرىمغا سەممىي تەشەككۇر ئېيتىمەن. خانلىقىمىز تەۋەسىدىكى بارلىق ئۇلۇس، تائىپە قوۋملىرىنىڭ ئېجىل - ئىناق بولۇپ، تىنچ، ئاسايىشلىق ئىچىدە خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈشىنى، خانلىقىمىزنى تەڭ روناق تاپتۇرۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن. ئاللا بىزگە مەدەتكار ! ھۆرلۈك، ئادالەت ئېلىمىزگە ئەبەدىي يار بولسۇن، ئامىن !

— ئامىن ! — سەئىدخانىنىڭ ياڭراق ئاۋازىغا كۆپچىلىكنىڭ ھەيۋەتلىك ساداسى قوشۇلۇپ، كۆركەم ۋە ئازادە ئوردا ئالدى لەرزىگە كەلدى.

قىرىق كۈنگىچە سەئىدىيە خانلىقىغا قاراشلىق شەھەر، ئايماق، يېزىلاردا ھۆرلۈك تويى ئۆتكۈزۈلۈپ، خەلقە ئاش تارتىلدى. ئۇچ يىلغىچە ئالۋان - سېلىقتىن قۇتۇلغان دېھقان، تىجارەتچى، ھۈنەرۋەنلەر شاد - خۇراملىقتا مەرىكە، سورۇن تۈزۈپ تەنتەنە قىلىشتى. سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدىكى شەھەر - بازارلاردا قىرىق كۈنگىچە شادىيانە ناغرا - سۇناي ساداسى ئۇزۇلمىدى.

ئاشۇ ئاخشىمى ۋەزىر - ۋۇزرا، ئەمىر - ئەركانلار بىلەن نورۇزدۆڭگە بېرىپ، ئۆز خانلىقىنىڭ قۇرۇلغانلىقىغا تەنتەنە قىلىۋاتقان ئاۋامنى كۆرگەندە، سەئىدخانىنىڭ نۇر جۇلا قىلغان كۆزلىرىدىن يەنە ياش قۇيۇلدى. بۇ‌اقىت ۋاپات تېپىپ،

جەڭگاھتا شېھىت بولۇپ بۇگۈنكى سائادەتلىك كۈننى كۆرەلمىگەن يۈزلىگەن، مىڭلىغان قەھرىمانلار ئۈچۈن يىغلاۋاتامدۇ ياكى بۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلىپ خەلقنى بەخت - سائادەتلىك تۇرمۇشقا يېتەكلەش، ۋەتەننى قۇدرەت تاپتۇرۇش ئۈچۈن غەم يەپ يىغلاۋاتامدۇ، بۇنى بىلىپ بولمايتتى، لېكىن سەئىدخان مۇراد سارىيىنىڭ بوسۇغىسىغا قەدەم قويغانىدى ...

خاتىمە

خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ئۇچتەك ئاقارغان ساقىلىنى سىيپاپ سۆزدىن توختىدى. پۇچۇق گۈمبەز ئىچى تىمتاس بولۇپ قالدى. ئېچىكىنى تىرەپ ئولتۇرغان شاھزادە ئابدۇرەشىدخان گۈمبەزنىڭ ئۈستىدىكى ئاجرىغان يوچۇقتا ئۇۋا سېلىپ بالا چىقارغان قارلىغاچقا بىر قاراپ، سورىدى:

— ئاتام سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىغان كۈنى شۇ يەردە بار ئىكەنلا ـ ھە، ئۈستاز؟

ئابدۇرەشىدخان باللىق خىيالى بىلەن «مېنىمۇ كۆرگەنكەن» دەپ سۆيۈنۈپ قالغانىدى. بوۋاينىڭ قاتتىق تەسىرلەنگەنلىكى ئۈنىڭ چاقناپ كەتكەن كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

— بار ئىدىم، بالام، بولمامدىغان، مۇنداق خاسىيەتلىك كۈننى مەن يىل ئەمەس، كۈن ساناپ قىرىق يىل كۈتتۈم ئەمەسمۇ؟ ئۇ مەن يىل ئەمەس، كۈن ساناپ قىرىق يىل كۈتتۈم ئەمەسمۇ؟ ئۇ كۈنى سەئىدخان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلاپ بولغاندىن كېيىن سەييىدمۇھەممەد مىرزىنى سەئىدىيە خانلىقى لەشكەرلىرىنىڭ ئەمىر كەبىرى ھەم كاشغەر دىيارىنىڭ ئالىي ھاكىمى، مىرزا ھەيدەر كۆرەگانىنى باش ۋەزىر قىلىپ تەينىلىدى. ھەممىنى كۆرۈپ، سۆزلەرنى ئاڭلاپ تۇردۇم. جىسمىم گويا دۇنيادا يوقتەك مېنى ھېچكىم كۆرمىدى، يۇرىكىمنىڭ يىغىدىن توختاپ كۈلگەنلىكىنى ھېچكىم ئاڭلىمىدى. پەقەت بۇنى رەببىم ئاللا كۆرۈپ تۇردى، بالام.

خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى قۇم چۆگۈندىكى مۇزدەك سۇنى ھېجىر تاۋاقتىكى قېتىققا قۇيۇپ دۇغ ئېتىپ، ئابدۇرەشىدخانغا

سۇنۇپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— شاھزادە، سۇلتان مىرزا ئاتابەكرىنىڭ بالىچاقلىرىنىڭ تەقدىرى قانداق بولغانلىقىنى بىلگۈلىرى كېلىدىغاندۇ؟ بۇ بىر ئىبرەتلىك تارىخ، بۇ زالىم پادىشاھ ئۆمۈر بويى خەلق بىلەن دۇشمەنلىشىپ ئۆتتى، ئاقىۋىتىمۇ ئەنە شۇنداق پاجىئەلىك بولدى، بالىلىرىمۇ ياخشى كۈن كۆرمىدى. سەئىدخان مىرزا ئاتابەكرىنىڭ باش ئېگىپ كەلگەن چوڭ ئوغلى جاھانگىر مىرزىنى يېڭسارغا ھاكىم قىلىپ ئەۋەتىپتىكەن، بىر كېچىسى نامەلۇم كىشىلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. ئانىسى بىلەن كاشغەرگە كەتكەن تۇرانگىر مىرزىمۇ قىساسكارلار تەرىپىدىن تۇتقۇن قىلىنىپ جەسىتى تۇمەن دەريا‌سى بويىغا تاشلاپ قويۇلۇپتۇ. خارەزىم تەرەپكە كەتكەن بوستانگىر دېگەن ئوغلىدىنمۇ خەۋەر يوق ئىمىش. مىرزا ئاتابەكرىنىڭ خانىش، چۆرىلىرى كۆپ ئىدى، باشقا بالىلىرىمۇ بولغىيدى، دېرىكى كېيىن چىقىشى مۇمكىن. ھۆسىنىگار سۇلتان بېگىم، پەخرىنىسا سۇلتان بېگىم دېگەن خانىشلىرى كېسەل ئىمىش، جاھانباغدا كۈتۈلۈۋېتىپتۇ. ئاڭلىسام كاشغەرگە ئەمىر بولغان سەييىدمۇھەممەد مىرزا خانزادە بېگىمنى ئەمرىگە ئالغانمىش. راست، مىرزا ئاتابەكرى قانخور، زالىم بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئۇنىڭ بالىچاقلىرىنى جازاغا تارتسا ياكى ئۇلاردىن قەبمە ۋاستىلەر ئارقىلىق ئۆچ ئالسا توغرا بولمايدۇ. ئەمما، تەقدىر شۇنداق ئادىلكى، زالىملارنىڭ ئاقىۋىتى ياخشى بولمايلا قالماي، ئۇلارنىڭ بالىچاقلىرىمۇ ئۆلۈم ۋە كۈلپەتتىن قۇتۇلالمايدۇ. كىشىگە زىيان يەتكۈزمەي ياخشى ئىش قىلغانلارنى ئەلمۇ بىلىدۇ. بۇنى زىنھار ئۇنتۇمىغايلا. مېنىڭ بىگۈناھ بالىچاقلىرىم مىرزا ئاتابەكرىنىڭ تەقىبى ئاستىدا مەن بىلەن دىدارلىشالماي، پىراق ئوتىدا پۈچىلىنىپ، خورلۇق دەستىدىن يۈرەك - باغرى زەرداب بولۇپ تۇگەپ كەتتى. مەن مۇشۇ كامالچە ۋە ساتار بىلەنلا قالدىم. مانا شۇنداق ئەھۋالدا، بۇ ئۇلۇغ كۈنگە يەتكۈزگەن ئاللادىن شۇنچە

مىننەتدار بولدۇمكى، تارتقان دەرد ـ ئەلەم، چەككەن جاپا ـ مۇشەققەتلەر ئۈچۈن ھەرگىزمۇ ھەسرەتلەنمىدىم. ئارزۇيۇمغا يەتتىم، ئەمدى ماڭا ئەملىنىڭ نېمە كېرەكى ! مۇشۇ پۈچۈق گۈمبەز ئىچىدە ئۆزۈمنى پادىشاھ بىلىپ بىئارمان ياشاۋاتىمەن. سەئىدخانغا ھەر كۈنى سەھەر دۇئا قىلىمەن. ئۇ ھاردىم ـ تالدىم دېمەي، ئۆلۈمگىمۇ پىسەنت قىلماي كۈرەش قىلىپ ئاخىر خانلىقنى تىكلىدى. مۇنداق چوڭ مەملىكەتنى بەرپا قىلىش يۈز يىلدا بىر تۇغۇلىدىغان، ئەقىل ـ ئىدراك ۋە جاسارەتتە كامالەتكە يەتكەن قورقماس، غەيۇر ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىدۇ. تۇمەنلىگەن ئادەم ئەنە شۇنداق بىر نادىر ئادەمنىڭ يول باشچىلىقىدا بەخت ـ سائادىتىنى تاپىدۇ. ئەمدى مەنمۇ سائادىتىنى تاپقان كىشىلەردىن ھېسابلىنىپ، ئۆزۈمنى يالغۇز ھېس قىلمايمەن، بالام. مەن ئاشۇ خانلىقنىڭ قۇرۇلغانلىقى ئېلان قىلىنغان قۇتلۇق دەمدە ئاتىلىرى ئولتۇرغان تەخت يېنىدا سىلىنى كۆرگەنىدىم. بۇنىڭغا ئىككى يىل بولغاچقا، سىلىنى بايا دەرھال تونۇيالماي قاپتىمەن. ئەمدى تونۇۋاتىمەن، شاھزادەم. كۆزۈم غۇۋالىشىپ قالغان بولسىمۇ كۆڭلۈم يوپيورۇق، دائىم ساما سالغۇملا كېلىپ تۇرىدۇ.

ـــ ھۆرمەتلىك ئۇستاز، شۇنچە جەبىر ـ جاپا تارتىپلا، بۇ جايدا ئولتۇرۇشلىرى مۇۋاپىق ئەمەستۇر. دادام ئالدىغا بارسىلا، ئۇ جانابلىرىنىڭ ھۆرمىتىنى قىلىدۇ.

بۇۋاينىڭ سۆزلىرىدىن قەلبى لەرزىگە كەلگەن ئابدۇرەشىدخان ئۇنىڭغا تەشەككۈرىنى كۆڭلىدىكى يېقىنلىق تۇيغۇسى بىلەن ئىزھار قىلدى. بۇنى چۈشەنگەن خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى ھەشقاللا ئېيتىپ، دېدى:

ـــ رەھمەت، شاھزادەم، قەبرىپ قالدىم. مادارىم تۈگەپ ئاجىزلاپ كەتتىم. سۇلتان سەئىدخانىنى ئىزدەيدىغانلار، يارەدەم سورايدىغانلار ئازمۇ؟ ئۇنى ئىسسىقكۆل بويىدىن تارتىپ ئاقسۇغىچە، يەتتىسۇدىن تارتىپ خوتەن دىيارىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ھەممىلا ئادەم ئىزدەيدۇ. بىر پۈتۈم گۆرگە

سائگىلىغاندا ئىزدەپ بېرىپ ئۇنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىنى زايە كەتكۈزمەي، سىلى كېلىپ تۇرسىلا شۇ ماڭا بەس، شاھزادەم، مەن خۇرسەن بولىمەن.

— دائىم كېلىپ تەلىم ئېلىپ تۇرىمەن، ئۇستاز، — دېدى ئابدۇرەشىدخان بوۋاينىڭ ياغاق قوللىرىنى تۇتۇپ، — خەير - خۇداغا ئامانەت، بوۋا.

— خۇداغا تاپشۇردۇم، شاھزادەم.

تاشقىرىدا يورغىلاپ يۈرگەن ئۇچ - تۆت كەپتەر ئابدۇرەشىدخان چىقىشى هامان گۈمبەز ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

* * *

ئابدۇرەشىدخان هەر هەپتىدە بۇ پۇچۇق گۈمبەزگە ئىككى - ئۈچ قېتىم كېلىپ، بوۋايدىن هال سوراپ تۇردى. خوجا مۇهەممەد سەرۋەرى كېيىنكى كۈنلەردە گۈمبەزدىن چىقمايدىغان بولۇپ قالدى. شۇنداقتىمۇ، ئۆزىنى ئالاهىدە يوقلاپ يېمەكلىك، ئۇسسۇلۇق ئەكەلگەن شاھزادە بىلەن ئۇزاققىچە سىردىشاتتى، ساتار چېلىپ مۇقام غەزەللىرىنى ئوقۇپ بېرەتتى. يىل ئۆتۈپ باهار كەلدى. ئابدۇرەشىدخان بوۋاينىڭ ئەهۋالىنى ئاخىر ئاتىسىغا ئېيىتتى. سەئىدخان ئوغلىنى ئېلىپ ئۇنى يوقلاپ باردى. ئۇلار كىرگەندە گۈمبەز ئىچى تىمتاس بولۇپ، ئىككى كەپتەر تاۋاقتىكى سۇنى ئىچىۋاتاتتى. تېخى كەلگىنىگە ئۇزاق بولمىغان ئانا قارلىغاچ ئۇۋۇسىدا توختىماي ۋىچىرلاۋاتاتتى. خوجا مۇهەممەد سەرۋەر بۇ ساتارنى تۇتقان هالدا گۈمبەزنىڭ تېمىغا يۆلىنىپ مۆگدەپ قالغاندەك ئولتۇراتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم، ئۇستاز، — سالام بەردى سەئىدخان ئوغلى بىلەن بىللە.

بوۋاي جاۋاب بەرمىدى. ئابدۇرەشىدخان ئاستا ئولتۇرغىنىچە ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قاردى. خوجا مۇهەممەد

سەرۋەرى مۇگدەپ قالغان بولماستىن، شۇنداق ئولتۇرغىنىچە بۇ بىۋاپا دۇنيا بىلەن خوشلاشقانىدى. شاھزادە ئۆزىنى تۇتالماي ياش تۆككىنىچە ئۇنىڭ قولىدىكى ساتارنى ئالدى. سەئىدخان ئىشارەت بىلەن ئۇنى گۈمبەز سىرتىغا ئاچىقتى.

— ئوغلۇم، قايغۇرما، ئۇستاز خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى بىر ئۆمۈر ھاياتىنى ھەققانىيەت ئۈچۈن بېغىشلىغان دانادۇر. بىز مەرھۇمنى ھۆرمەت - ئىززىتى بىلەن نامىزىنى چۈشۈرۈپ ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىمىز. ھەسرەت چەكمە، كۆز يېشىنى ئاقتۇرغان غالىب ئەمەس، مۇشۇ ئۇستازدەك ئۇمىد بىلەن جاپا - مۇشەققەتكە بەرداشلىق بېرەلىگەن كىشىلا ھەقىقىي غالىبتۇر.

سەئىدخان سۆزدىن توختاپ ئوغلى بىلەن چىغىر يولدىن چىقىپ چوڭ يولغا قەدەم قويدى. يىراقتا كارۋان يولى تۇتىشىپ كەتكەن قۇم بارخانلىرىدىكى ئالۋۇنلار چوغدەك ئۇچقۇنلاپ تۇراتتى. خوجا مۇھەممەد سەرۋەرى يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ساتار چالىدىغان باراقسان تېرەكمۇ ئاستا ئىرغاڭشىپ مۇڭلۇق شىلدىرلاۋاتاتتى ...

مىرزا ئابابەكرى

(رومان)

ئاپتورى: ھاجى مىرزاھمد كېرىمى
مەسئۇل مۇھەررىرى: گۈلباھار ئەخمەت
مەسئۇل كورراكتورى: زەمىرە پىدائى
تەكلىپلىك كورراكتورى: ۋەلى زەيدۇن
مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: ئەكبەر سالىھ
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق باش نەشرىياتى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

تېلېفون: 0991-2827472
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830001
باسقۇچى: بېيجىڭ شۇنچېڭ رەڭلىك مەتبەئەچىلىك چەكلىك شىركىتى
ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
فورماتى: 880×1230 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 14.25
نەشرى: 2015 - يىلى 9 - ئاي 1 - نەشرى
باسمىسى: 2015 - يىلى 9 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1 — 5000
كىتاب نومۇرى: ISBN 978-7-228-18593-1
باھاسى: 40.00 يۈەن